Editör: CHAOHUA WANG Tek Bir Çin, Pek Çok Yol

Tek Bir Çin Pek Çok Yol

EDİTÖR
CHAOHUA WANG

ÇEVİREN
EVREN ÇELİK WILTSE

iletişim

Editör

CHAOHUA WANG

Tek Bir Çin, Pek Çok Yol

CHAOHUA WANG serbest yazar ve araştırmacıdır. Modern Çin edebiyatı üzerine doktorasını UCLA'da tamamlamıştır. 1989'da Çin'deki muhalefet hareketi içinde yer almıştır. Academia Sinica (Taipei) Modern Tarih Enstitüsü'nde doktora sonrası araştırmacıdır.

One China, Many Paths
© 2003 Verso
Bu kitabın yayın hakları Verso Edition and NLB'den alınmıştır.

İletişim Yayınları 2360 • Politika Dizisi 150
ISBN-13: 978-975-05-2021-1
© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2016, İstanbul

EDİTÖR Merve Öztürk
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Editör CHAOHUA WANG

Tek Bir Çin, Pek Çok Yol

One China, Many Paths

ÇEVİREN ***Evren Çelik Wiltse***

iletişim

Lu Chunlin'in anısına
(1962-1989)

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜRLER 9

LATİNCELEŞTİRME ÜZERİNE NOT 13

Giriş: Doksanların Zihniyeti
WANG CHAOHUA 15

Birinci Kısım

1 **Yeni Eleştiri**
WANG HUI 71

2 **Bir Çin Liberalizmi İçin**
ZHU XUEQIN 115

3 **Öğretim, Fikirler, Siyaset**
CHEN PINGYUAN 143

4 **Geniş Ailenin Servet Bölüşümü: Adalet ve Özgürlük Üzerine**
QIN HUI 171

İkinci Kısım

5 **Bir 'Toplumsal Yapı' Listesi**
HE QINGLIAN 217

6 Statüden Sözleşmeye
Wang Yi 251

7 Kırsaldaki Kriz
Li Changping 263

8 Eşitlik ve Etkinlik
Hu Angang 291

Üçüncü Kısım

9 Eğitimi Endüstrileştirmek?
Xiao Xuehui 313

10 Cinsiyet Hikâyeleri
Wang Anyi 331

11 Vatandaş ve Anayasa
Gan Yang 341

12 Kültürel Çalışmalar İçin Bir Manifesto
Wang Xiaoming 365

13 Unutmayı Reddetmek
Qian Liqun 389

Dördüncü Kısım

14 Çin'in Geleceği Üzerine Bir Diyalog
Wang Dan - Li Minqi - Wang Chaohua
Moderatör: Leo Ou-fan Lee 417

TEŞEKKÜRLER

Bu kitaba yapılan katkıları çevirirken ve sunarken, İngilizce konuşanlar için mümkün olduğunca erişilir olması için çabaladım. Katkıda bulunanların danışmanlığıyla, halihazırdaki metinlerde çok sayıda farklı düzenleme prosedürü uygulandı. Aşağıda sıralananlar, bu kitaptaki metinlerin elde edildiği kaynaklardır. Aksi belirtilmedikçe, burada İngilizce yayımlanan makaleler ilk kez ve tarafımca çevrilmiştir. Çevirmenin notunu belirten "çev.n.", editörün notunu belirten "e.n." hariç tüm notlar yazarlara aittir.

Wang Hui, "The New Criticism" [Yeni Eleştiri]: İngilizce "Fire at the Castle Gate: A New Left in China" başlığıyla *New Left Review*'de yayımlanmıştır, no.6, Kasım-Aralık 2000. Burada Çince çevirisinden yapılan eklemelerle verilmiştir.

Zhu Xueqin, "For a Chinese Liberalism" [Bir Çin Liberalizmi İçin]: Zhu Xueqin'in *Shuzhai li de geming* isimli kitabından alınmıştır, Changchun, 1999. Çeviri Wu Shengqing tarafından yapılmıştır.

Chen Pingyuan, "Scholarship, Ideas, Politics" [Öğretim, Fikirler, Siyaset]: Chen Pingyuan, *Xuezhe de renjian qinghuai*, Zhuhai, 1995; *Chen Pingyuan zixuan ji*, Nanning, 1997 ve Yang Zao, "You qinghuai de xueshu yanjiu: Chen Pingyuan jiaoshou fangtan", *Xueshu yuekan*'dan alınmıştır, Şangay, Temmuz 2002.

Qin Hui, "Dividing the Big Family Assets: On Liberty and Justice" [Geniş Ailenin Servet Bölüşümü: Adalet ve Özgürlük Üzerine]: Yao Peng tarafından çevrilen, Pekin'de yapılan bir röportajdan; Los Angeles'ta yapılan bir röportajdan ve Qin Hui, *Wenti yu zhuyi*'den alınmıştır, Changchun, 1999. Daha kısa bir İngilizce versiyonu "The Stolypins of China" başlığıyla New *Left Review*'de yayımlanmıştır, no. 20, Mart- Nisan 2003 ["Çin'in Stolypin'leri", çev. Ebru Kılıç, NLR Türkiye Seçkisi-2003, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2004].

He Qinglian, "A Listing Social Structure" [Bir 'Toplumsal Yapı' Listesi]: İlk olarak "Dangqian Zhongguo shehui jiegou yanbian de zongti xing fenxi" başlığıyla *Shuwu*'da yayımlanmıştır, Hunan, Mart 2000. İngilizce çevirisi ilk kez *New Left Review*'da yayımlanmıştır, no. 5, Eylül-Ekim 2000. Burada birkaç eklemeyle verilmiştir.

Wang Yi, "From Status to Contract" [Statüden Sözleşmeye]: İlk olarak "Beixinqiyi shi zenyang hefahua de" başlığıyla çevrimiçi yayımlanmıştır. Referans için bkz. *Suidao* http://www.geocities.com/SiliconValley/Bay/5598/no.189 (sd0205b) Mayıs 2002.

Li Changping, "The Crisis in the Countryside" [Kırsaldaki Kriz]: Li Changping'in *Wo xiang zongli shuo shihua* isimli kitabından alınmıştır, Pekin, 2002.

Hu Angang, "Equity and Efficiency" [Eşitlik ve Etkinlik]: *Hu Angang ji*, Ha'erbin, 1995, "Zhongguo fazhan qianjing" ve "Zhongguo zhanlüe gouxiang" başlıklı elyazmalarından alınmıştır.

Xiao Zuehui, "Indutrializing Education?" [Eğitimi Endüstrileştirmek?]: Xiao Xuehui, "Jiaoyu: Biyao de wutuobang", "Nan ju bei zhi de 'jiaoyu chanyehua'" ve http://www.wtyzy.net adresindeki "xuezhe wenji'den "Liangdian butong kanfa"dan alınmıştır.

Wang Anyi, "Tales of Gender" [Cinsiyet Hikâyeleri]: Orijinali "Tou wo yi mutao, Bao zhi yi qiongyao" olan "A Peach was Presented Me / I Returned a Fine Jade" (yayımlanmamış makale) ve "Sangzhong wei shui er ming" ismiyle *Qiansha chu-*

ang xia'da (Şangay, 2002) bulunan "For Whom The Bell Tolls". Gao Jin tarafından çevrilmiştir.

Gan Yang, "The Citizen and the Constitution"[Vatandaş ve Anayasa]: Hong Kong'ta Haziran 1996'da yayımlanan *Ershi yi shiyi* içindeki "Gongmin geti wei ben, Tongyi xiangzheng liguo"dan ve "Zhongguo heshi chengwei yige zhengzhi minzu"dan alınmıştır, bkz. *Suidao* http://www.geocities.com/SiliconValley/Bay/5598 no. 184 (sd0203a) Mart 2002.

Wang Xiaoming, "A Manifesto for Cultural Studies"[Kültürel Çalışmalar İçin Bir Manifesto]: Çince, yayımlanmamış orijinali, "Binlin 'da shidai' de Zhongguo" olan belge. İngilizce bir çevirisi "China on the Verge of a 'Monumentous Era'" başlığıyla *Positions*'da yayımlanmıştır, cilt 2, no. 3, Kış 2003. Burada daha kısa ve değiştirilmiş haliyle yer almaktadır. Robin Visser tarafından çevrilmiştir.

Qian Liqun, "Refusing to Forget" [Unutmayı Reddetmek]: Orijinal adı "Jujue yiwang: Kexue zongjie ershi shiji Zhongguo jingyan de diyi bu" olan yayımlanmamış belge. Eileen Cheng çevirmiştir.

Wang Dan, Li Minqi ve Wang Chaohua, "A Dialogue on the Future of China"[Çin'in Geleceği Üzerine Bir Diyalog]: İlk olarak İngilizce, *New Left Review*'de yayımlanmıştır, I/235, Mayıs/Haziran 1999. Xiaoping Cong, Joel Andreas, Li Minqi, Wang Chaohua tarafından çevrilmiştir.

Tüm düzeltiler her bir yazar tarafından kontrol edilmiş ve doğruluğu onaylanmıştır. İlk olarak Çinli katılımcılara, bu kitabın oluşturulmasındaki yardımlarında gösterdikleri sabırları ve cömertlikleri için ve Leo Ou-fan Lee'ye, 1999'da Harvard'da "A Dialogue on the Future of China"ya moderatörlük yapmayı kibarca kabul ettiği için teşekkür ederim. Tüm elyazmasını dikkatlice okuduğu ve çok ciddi bir zamanını kitabı benimle detaylıca tartışmaya ayırdığı için Perry Anderson'a minnettarım. İngilizce hatalarımı düzelten ve beni süreç boyunca cesaretlendiren Verso'dan Tariq Ali, Tim Clark, Jane Hindle'ın ve 1990'lardaki entelektüel gelişimin tablosunu tasarlamama yardım eden Franco Moretti ve Jacob Stevens'ın önerilerinden

ve desteklerinden oldukça faydalandım. Kalan tüm hatalardan ben mesulüm. Son, fakat bir o kadar da önemli: UCLA'daki hocalarım Leo Ou-fan Lee, Theodore Huters, Pauline Yu, Benjamin Elman ve Shu-mei Shih'e bana bilimsel duyarlılık ve entelektüel merak aşıladıkları için çok şey borçluyum.

Bu kitabı, 1989 Baharı'nda Pekin'de birlikte pek çok arkadaş edindiğim, Çin'deki Halkın Üniversitesi'nin Felsefe Bölümü'nden mezun olan Lu Chunlin'e ithaf ediyorum. Bu yaz, Çin'in geleceğiyle ilgili sorunları tartışacağımıza dair birbirimize söz verdik.

W. CH.
Haziran 2003

Farklı şekilde resmileşmiş özel isimler hariç (örneğin, Beijing Üniversitesi yerine Pekin Üniversitesi) alıntılanmış tüm Çince terimler Pinyin Latin alfabesine dönüştürme sistemiyle yazılmıştır. Batılı yayınlardan alıntılananlar dışında tüm Çince isimler, soyadla başlayarak verilmiştir (örneğin, İngilizce yayın için Xudong Zhang, Çince yayın için Zhang Xudong). Hong Kong merkezli *Ershi yi shiji* (Yirmibirinci Yüzyıl), Pekin merkezli *Zhanlüe yu guanli* (Strateji ve İşletme) ve *Gonggon luncong* (Res Publica), Shijiazhuang merkezli *Shijie* (Ufuklar) isimli dört derginin, düzenli olarak basılan İngilizce içindekiler bölümü mevcuttur. Bu dergilerden alınan makaleler yalnızca İngilizce başlıklarıyla verilmiştir [Türkçe baskıda Türkçe çevirilerine de yer verilmiştir – yay.haz.n.].

Giriş:
Doksanların Zihniyeti

WANG CHAOHUA

Çinli entelektüeller, yüz yıldan fazla bir zamandır Batı felsefesi ve edebiyatını tercüme etmek ve Çin'e tanıtmakla meşguldüler. Savaşlar, iç çatışmalar ve pek çok ayaklanmayı da kapsayan siyasi gelişmeler, bu öğrenme sürecinin uzun süren akıntısını kesintiye uğrattı, ancak asla tamamen durduramadı. Bugün, Çinli okuyucular Batı edebiyatının büyük bir kısmına, felsefesine, siyasi ve ekonomik fikriyatına, ayrıca klasik metinlere ve dünyanın çağdaş düşüncelerine ana dillerinde ulaşabilirler. Fakat bu kültürel tanışma süreci tek taraflı olmuştur. Batı'da Çin'in düşünce ve edebiyatına dair mütekabil çevirilerde, ne geleneksel Çin medeniyetinin büyüklüğü ve derinliği, ne de Çin'in modern dünya tarihindeki önemi yansıtılmıştır. Çağdaş nazım ve nesir, kabiliyetli ve kendini adamış çevirmenler bulmuştur fakat tarih ve felsefeye çok daha az hizmet verilmiştir.

1949 yılında Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Çin hükümeti, Batı ile Çin arasındaki kültürel iletişimdeki dengesizliği düzeltme amacı ile resmî çeviri daireleri ve yabancı dillerde yayın yapan bir yayınevi kurdu. Ancak, bu kurumların giderek daha sıkı bir biçimde iktidarın kontrolüne girmesiyle birlikte, Batı dillerine çevrilmek üzere seçilen eserler de o denli kısıtlı ve keyfî olmaya başladı. Özellikle Çin'in 19. yüzyıl

sonları ile 20. yüzyıl dönemlerine ait yazılar asla yeterli oranlarda temsil edilmediler, çünkü burada yabancıların dikkatine sunulacak her şey siyasi kriterlere göre belirlenmekteydi. Maoist dönemin hemen tüm kültürel mekanizmaları parçalanalı beri bu tarz kısıtlamalar uygulanmıyor, ama aynı zamanda Çin devleti de geniş çaplı çevirilerle uğraşmaktan vazgeçmiş görünüyor. Günümüzde esas itibariyle Batılı akademisyenler Batı ile Çin arasındaki entelektüel açıklığı yavaş yavaş kapatmaya başlıyorlar. Sima Qian'in *The Grand Scribe's Records* veya *Jin Ping Mei* gibi klasiklerinin önemli İngilizce baskıları buna örnektir.[1] Fakat modern Çin kültürünün gelişimi yabancı aynalarda hâlâ son derece silik görünmektedir. En göze batıcı örnekleri ele alırsak: Çin liberalizminin en önemli şahıslarından Hu Shih'in temel eserleri, Lu Xun'un en az romanları kadar etkili olan denemeleri, Wang Guowei'nin edebi ve felsefi çalışmaları ve Chen Yinke'nin tarihî eserlerinin hiçbiri İngilizceye tercüme edilmemiştir.[2]

90'larda Çin dünyanın en dinamik ekonomisi olurken –Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Japonya'yı geçerek ABD'ye en fazla mal ihraç eden ülke ve Japonya'nın önde gelen ticari ortağı olmuştu– Çin'deki gelişmelerin dünya medyasında yayın süresi inanılmaz oranlarda artmıştır. Kıtanın sosyal ve kültürel hayatı, daha önceleri asla mümkün olamayacak bir şekilde, en kaliteli muhabirler aracılığı ile yabancı okuyucuların hizmetine sunulmaktadır. 80'lerden itibaren Çin'e ait edebi eserler, diğer dillere zamanında ve etkin yapılan çeviriler sayesinde giderek artan bir uluslararası kabul görseler de, durum çağdaş entelektüel tartışmalar için henüz böyle değildir. Nitekim bunlara sa-

1 Yakın zamandaki çalışmalar için bkz. Sima Qian, *The Grand Scribe's Records* (*Shi ji*) [Kadim Kâtibin Sicilleri], William Nienhauser Jr. Bloomington (ed.), 1994 sonrası; ve David Tod Roy'un çevirdiği *The Plum in the Golden Vase* [Altın Vazo İçindeki Tüy] veya *Chin P'ing Mei*, Princeton, 1993.sonrası.

2 Wang Guowei'nin hayatı ve düşünceleri birkaç araştırma monografisinin ilgisini çekti ama yazılarından sadece biri Adele Austin Rickett tarafından İngilizceye çevrildi: *Wang Kuo-wei's Jenchien Tz'u-hua: A Study in Chinese Literary Criticism*, Hong Kong, 1977. Chen Yinke'den pek çok alıntının yapıldığı eser *The Cambridge History of China*, Cilt 3, Sui and T'ang China, s. 589-906, Cambridge 1979, fakat hiçbir eserinin İngilizce baskısı henüz mevcut değil.

dece haber yayın organları aracılığıyla, yetersiz ve kesintili bir biçimde ulaşılmaktadır. Genel olarak Batı'da rastlananlar, hiçbir arka plan açıklaması olmaksızın, kesik kesik verilen tematik bazı özetler ve dağınık tartışmalardır. Çinli entelektüellerin kendi sesleri, kesintiler ve arabulucular olmaksızın nadiren Batı'ya ulaşır. Genelde kilit tartışmaların ele alınışı yüzeysel ve bölük pörçüktür, ki bu da Çin'deki gelişmelerle oldukça alakalı olanların dahi takip etmesini zorlaştırır. Çinceden yapılan çevirilerin daha çeşitli ve daha güncel olduğu Japonya bu hususta daha iyi durumdadır.

Bu kitabın amacı, çağdaş Çinli düşünürlerin bakış açıları arasındaki çeşitliliği doğrudan sergileyerek bu dengesizliği mütevazı bir biçimde düzeltmeye çalışmaktır. İnanıyorum ki, İngilizce konuşan okurlar için 1990'lardan bugüne Çin'deki entelektüel camiayı gerçek anlamda kavrayabilmenin tek yolu budur. Böylesi bir kavrayış sadece 'alan çalışmaları'nın kaygısı değildir. Geçtiğimiz yıllarda Çinli entelektüeller arasında yaşanan tartışmalar giderek artan bir küresel nitelik kazandı; bunları sadece kendi ülkelerinin problemleri değil, tüm dünyanın karşı karşıya olduğu sorunlar üzerinde akıl yürütme çabaları olarak görebiliriz. Bu nedenle onların katkılarının kayda alınması, aynı zamanda sınıraşırı bir entelektüel işbirliğinin de katalizörü ve parçası olacaktır.

I

Aşağıdaki derlenmiş metinleri açıklayabilmek için Çin'in entelektüel tarihinde ele aldıkları dönemin kısa bir özetini çıkarmak faydalı olacaktır. Şimdilerde bu döneme bazen 'ikinci reform on-yılı' da denilmektedir ki bu terim daha önceki pek çok yarı-resmî isim gibi açıkladığından daha fazlasını da saklamaktadır. Bu kullanımdaki 'ilk reform on-yılı', ya da Yeni Dönem, 1978'de kırsal kesimdeki Halk Komünleri'nin dağılarak 'hane bazlı sorumluluk sistemi'nin ortaya çıkması ile başlayıp 1988'deki kentsel fiyat reformlarına kadar uzanır. Sonrasında 1989 siyasi krizi keskin bir ayrımın işaretçisidir. Bir ara dönem

sonrasında 'ikinci reform on-yılı'nın genellikle 1992'de Deng Xiaoping'in Güney Çin'e yaptığı gezi ile başladığı ve 2002'de Çin Komünist Partisi'nin üst kademeye genç liderleri yerleştirdiği On Altıncı Ulusal Kongre'ye kadar sürdüğü varsayılır. Daha gevşek bir tanımla bu iki dönemden 80'ler ve 90'lar diye bahsedebiliriz.

Çinli entelektüellere göre, bu iki 'reform on-yılı', aralarındaki farkların tabiatına dair geniş çaplı bir değerlendirme olsa bile tamamen karşıt karakterlere sahiptir. Pek çoğunun geri dönüp nostaljik hislerle baktığı 80'ler, yeni fikirlerin umut ve yaratıcılık dolu bir iklimde hevesle keşfedildiği kısa bir süreç olan Dört Mayıs dönemi[3] ile karşılaştırılır bazen. Eğer bu teşbih yerindeyse, 90'ları da 20'lerin sonundan 1937'de savaşın arifesi arasındaki yıllara, yani hayallerin yıkıldığı ve aydınların ayaklarının yere bastığı, önemli siyasi olayların baskısı ile fikirlerin sıradan insanların gündelik hayatları ile yüzleşmek zorunda kaldığı ve önceden yekvücut olan entelijansiyanın bir dizi hizip ve tartışma sonucu bölündüğü yıllara benzetebiliriz. Bu aşağıda Wang Hui tarafından önerilen bir karşılaştırmadır ve hakkında pek çok şey söylenebilir. Bu iki tarihsel dönem arasındaki benzerlikler pek çok yönden oldukça çarpıcıdır.[4]

3 Versailles Antlaşması'nın resmî olarak imzalanmasından önce bile Çin'in Paris'teki Barış Antlaşması'nda hedeflerinden hiçbirini gerçekleştiremediğine dönük haberler ve Çin hükümetiyle Japonya arasında gizli bir anlaşma yapıldığına dair söylentiler bütün Çin'de hızla yayılmışa ve Almanya'nın ayrıcalıklarının Japonya'nın eline geçmesine Çin'in boyun eğdiği düşünülüyordu. [...] Yeni Akış Cemiyeti, Yurttaş Dergisi Cemiyeti, İş-Eğitim Cemiyeti, Ortak Ses Cemiyeti ve İşbirliği Cemiyeti gibi bir dizi öğrenci örgütü 1919 Nisan sonlarında toplandı ve Ulusal Utanç Günü, Japonya'nın Çin'e Yirmi Bir İstek'i sunuşunun dördüncü yıl dönümü olan 7 Mayıs'ta kitlesel barışçı bir gösteri yapılmasını kararlaştırdı. [...] Pekin'de yerel yönetimin protestolara karşı aşırı sert önlemler almaya hazırlandığı öğrenilince bir öğrenci topluluğu acilen 3 Mayıs akşamı bir miting düzenledi. Bu mitingin derli toplu ve duygusal bir atmosferde geçmesi üzerine gösterinin ertesi güne, 4 Mayıs'a alınmasına karar verildi. [...] 4 Mayıs'taki gösterileri izleyen gösteri, grev ve boykot dizisine 4 Mayıs Hareketi dendi (Alıntı: Michael Dillon, *Modernleşen Çin'in Tarihi*, çev. Eylem Ümit Atılgan, Aydın Atılgan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016) yay.haz.n.

4 Xu Jilin de bu karşılaştırmayı önermiştir; bkz. "The Fate of an Enlightenment - Twenty Years in the Chinese Intellectual Sphere (1978-1998)", *East Asian History*, Aralık 2000, s. 169-186. Daha önceki bir versiyonu *Ershi ji shiji* (Twenty-Fiot Century - Yirmibirinci Yüzyıl) yayımlanmıştır, Aralık 1998, s. 4-13. Bu

Yine de bu tarz teşbihler ancak bir yere kadar geçerlidir çünkü her entelektüel konjonktürün kendi özgün karakteristikleri mevcuttur. 80'lerin, Dört Mayıs dönemi ile karşılaştırılması koltukları kabartabilir. Fakat bu, zamanın Açık Kapı havasındaki bazı kısıtlamaların da ortaya çıkmasına hizmet eder. Dörtlü Çete'nin düşüşünden sonra gelen 'düşünce özgürlüğü' hakikiydi ve dış dünya ile yeni bir temas sonucu harekete geçen büyük bir kültürel enerji ve isteklilik patlaması yaratmıştı. Mao döneminin dogmatik prangaları atılmış ve ifade özgürlüğü düzenli olarak genişletilmişti. Daha önceleri yasaklı olan Batı'nın felsefi ve sosyolojik eserleri hevesle tercüme edilmiş ve tartışılmıştı. Şiirde, edebiyatta, tiyatro ve sinemada deneysel formlar yükselmişti. Ancak tüm bu telaşın içerisinde dahi kamusal tartışmalar, yerleşik referanslar çerçevesinde düzenlenmeye devam etmiş, üniversiteler veya yükselen sivil toplum yerine, genellikle parti ve devlet aygıtının içerisindeki ileri gelenlerinin egemenliğinde olmuştur. Teorik tartışmalar, 'doğruluğun yegâne testi uygulamadır' gibi resmî sloganlar veya 'Marksizm ve hümanizm' gibi problemler çevresinde odaklanmıştır. 'Yeni Aydınlanma' gibi daha az ortodoks temalar bile ana akım söylemlerden fazla uzaklaşamamışlardır. Bu tartışmaların sınırları 1979'un başlarındaki 'demokrasi duvarı' hareketinin[5] bastırılması ile daha dönemin başlangıcında belirlenmiştir.[6]

karşılaştırma konusunda Zhu Xueqin, Chen Pingyuan ve Qin Hui aşağıdaki tartışmalarında farklı oranlarda ayrılırlar.

5 Çin halkının eğitimli kesiminde, ekonomik reform gerçekleştirilirken siyasi alan da hiç reform yapılmamasından dolayı ciddi bir memnuniyetsizlik vardı. Kültür Devrimi ve Tiananmen olayı sırasında Kızıl Muhafızlar tarafından konulanlara benzer duvar posterleri Kasım 1978'de Pekin merkezinin işlek caddelerinden biri olan Xidon Caddesi'nde boy göstermeye başladı. Posterlerin yapıştırıldığı duvar, 1956'daki Yüz Çiçek döneminde anlaşmazlığa konu olmuş benzer bir duvardan feyzle Demokrasi Duvarı adıyla anılmaya başladı. Posterler, Mao'ya, dönük, biraz da haklı olarak, onu Dörtlü Çete'nin bir parçası olmakla suçlayan yazılar, şiirler ve dört modernleşmeye beşinci olarak demokrasinin eklenmesi gerektiğini söylediği için 15 yıl hapis cezası alan Wei Jingsheng gibi çeşitli muhaliflerin yazılarını içeriyordu (Alıntı: Michael Dillon, *Modernleşen Çin'in Tarihi*, çev. Eylem Ümit Atılgan, Aydın Atılgan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016) yay.haz.n.

6 Bu sınırlar ilk olarak 1989'un başında Fang Lizhi'nin 'demokrasi duvarı' hareketinin sembolü olan Wei Jingsheng'in koşulsuz salıverilmesi çağrısı ile yıkıl-

Geriye dönüp bakarsak açık olan şudur ki, bu dönemin entelektüel enerjisinin önemli bir kısmı, 'Marksizm'in evrensel olduğu varsayılan ancak Mao zamanında alaşağı edilen değerlerinin yeniden inşasına yönelmiştir. Fakat eksik kalan yanları, ulusun kendine özgü geleceğine yeterince önem vermemesi ve dış dünyadaki çağdaş gelişmeleri tam olarak anlayamaması olmuştur. Zamanın teorik kaygıları, Başbakan ve Parti Sekreteri Zhao Ziyang'ın dile getirdiği 'nehir her defasında bir taş atlayarak geçilmelidir' resmî sloganında da yansıtıldığı gibi, reform sürecinin anlık zihniyeti ile yakından ilintiliydi. Genel olarak kabul edilen görüş geçilmesi gereken bir nehir olduğuydu çünkü 'bu yaka' (yani Maoculuk deneyi) ümitsiz bir kriz içerisindeydi. Fakat 'karşı yaka'nın nasıl olacağına dair net bir düşünceye de nadiren rastlanmaktaydı. Bu slogan suyun öte yanında neyin yattığına dair hiçbir şey söylemezken, entelektüel tartışmalar da 80'ler zihniyetinin tipik bir özelliği olarak bu eksikliği gideremedi.[7]

Bunun yerine, eğer teori bir taştan ötekine yolunu buluyorsa, politikalar da bunu izlemeli şeklinde bir görüş yaygındı. Entelektüel keşifler nadiren görülen bir ölçüde sosyal etkinlik ve otorite kazanmışlardı ki bu, 'burjuva liberalizmi'nin tehlikelerine karşı aralıklı olarak yürütülen resmî kampanyalara rağmen asla yok olmamıştı. Bir nehri geçtikleri hissiyatından ilham alan entelijansiyanın, dönüp geriye bakmak, adımlarının onları taşıdığı yöne dair düşünüp taşınmak veya girdaplı sulara kimsenin düşüp düşmediğini görmek için çok az zamanı vardı. 1989'da umutlarının aniden boğulması onlar için büyük bir şok oldu. Bu nedenle 80'lerde fazlasıyla aktif olanların pek ço-

mıştır. Bkz. Jing Wang, *High Cultural Fever*, Berkeley, 1996; Chen Fong-ching ve Jin Guantao, *From Youthful Manuscripts to River Elegy*, Hong Kong, 1997; Xudong Zhang, *Chinese Modernism in the Era of Reforms*, Durham, 1997 ve Xiaomei Chen, *Occidentalism*, Lanham, 2002.

7 Yu Guangyuan –ki yirmi yıldan fazla bir süredir kilit parti dokümanlarının taslağını hazırlamaktan sorumluydu– 2002 yazına kadar hâlâ resmî ideolojiye 'piyasa' ve 'meta ekonomisi' gibi kavramları tanıştırarak eski Marksist tabuları yıktığı için Reform sürecinin istikametini savunmaktaydı. Yu, "Modernization and China's Path", Globalleşme konferansında sunulan tebliğ, Hangzhou, 2002. Bu aşamada Yu'nun rolü için bkz. Chen ve Jin, *a.g.e.*, s. 50-51, 80-81.

ğu, 90'lardaki büyük sosyo-ekonomik ayaklanmaları anlamak ve yorumlayabilmek için hazırlıksızdılar. Tarihsel olarak bakıldığında, 'birinci reform on-yılı'nın sanat ve edebiyat alanlarındaki başarıları, siyasetle alakalı alanlara kıyasla belki de daha çarpıcı ve dönemin yaratıcı enerjisini daha doğru temsil eder niteliktedir. Bu bağlamda 1980'ler 'yüksek kültürel ateş' ve 'zayıf (veya nispeten zayıf) entelektüel düşünceler' bileşimi olarak tasvir edilebilir.

1990'lar çok daha farklı bir portre çizer. Çin Komünist Partisi'nin 1989'da Tiananmen Meydanı'ndaki barışsever göstericileri bastırması, entelektüel tarihte yeni bir dönem açan travmatik bir şok olarak Komingtang'ın 1927'de Şangay'daki işçileri katletmesiyle kıyaslanabilir. Fakat diğer açılardan bakıldığında bu iki dönemin arka plan koşulları birbirinin tamamen karşıtıdır. Nanjing rejiminin kuruluşundan Japonya ile savaşın başlangıcına kadar geçen on yıl, siyasi açıdan bölgesel bölünmelerin devam ettiği ve merkezî devletin görece zayıf olduğu bir dönemdi. Ekonomik açıdan ise Büyük Buhran'ın gelişine şahit oldu. Oysa 90'larda merkezî devlet daha güçlü, bir önceki on yıla kıyasla daha bütünleşmişti ve gücüne yönelik ciddi bir tehditle karşı karşıya değildi. Üstelik ekonomi görülmemiş bir patlama yaşamaktaydı. Resmî parola, her şeye rağmen 'istikrar'ı korumaktı ki, böylece değil rejimin kendi içerisinde ayaklanma olması, 1980'lerde yapılan reformların geriye çevrilmesi bile olanak dışıydı. Deng'in Açık Kapı politikasının temel dinamikleri durmadı. Açık Kapı politikasının sosyal çelişkileri giderek daha da keskinleşirken, siyasi çelişkileri demir bir yumrukla bastırıldı.

Entelektüel hayat da bu çelişkiyi yansıtmaktaydı. 1989 sonrası geçici olarak dondurulsa da sistematik bir baskıya maruz kalmadı ve kısa süre sonra bırakılan yerden devam etti. Ancak sonraki on yılda manzarası ciddi oranda değişti. İki yapısal dönüşüm burada politik koşullardan bağımsız olarak son derece önemlidir. Bunlardan ilki, şu anda anakaradan çıkıp Hong Kong, Tayvan, Singapur, ABD, Avustralya ile Japonya ve Avrupa'daki merkezlere ulaşan uluslararası bir iletişim ve değişim

ları. Bu biraz da globalleşmenin, giderek artan sayıda Çinli'nin eğitim için yurtdışına gidip daha sonra buralarda yerleşmesinin bir sonucudur – ABD'deki yabancı öğrenciler arasındaki en kalabalık grubu Çinliler oluşturur. 1989'dan sonra önemli oranda Çinli entelektüelin siyasi sürgüne yollanması da bunda kısmen etkilidir. Bir diğer faktör ise, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tayvan ve Singapur ile örmeye çalıştığı yatırım, ticaret ve diğer ekonomik bağların artması ve Hong Kong'un anakaraya bağlanmasıdır. Tabii ki son olarak internet bu farklı toplulukların sanal olarak bütünleşmesini mümkün kıldı ki, on yıl öncesine kadar böyle bir şey imkânsızdı. Bunların sonucu olarak bugün, Çin'in daha önceden benzeri görülmemiş bir sınırlar aşırı tartışma/diyalog alanı mevcuttur ve bunun Çin kültürü içindeki fikirlerin üretiminde ve dağıtımında etkisi giderek artmaktadır.

İkinci önemli değişiklik ise, ilk defa olarak fikirlerin ortaya çıkıp tartışılabileceği temel kurumsal alanlar olarak modern üniversitelerin kurulması olmuştur. Bu durum Batı toplumlarının standart bir özelliğidir; ancak 50'ler ve 60'ların branş geleneklerinin 80'lerde bile akademik hayata hükmettiği, entelektüel tartışmaları yayınevleri ve editoryal grupların yönlendirdiği Çin'de oldukça yeni bir gelişmedir.[8] On ya da yirmi yıl öncesine kıyasla günümüzde Çin'deki entelektüellerin Batı'daki meslektaşları gibi üniversitelerde çalışıyor olma olasılıkları çok daha yüksektir. Buna karşılık Çin'deki üniversiteler de dış dünya ile köprü olmada 80'lere kıyasla çok daha önemli bir rol oynamakta ve yurtdışındaki, özellikle de ABD'deki entelektüellerle değişim programları organize etmektedirler. Bu değişimler, hem siyasi kontrol hem de ticari güçlerin yayın dünyası üzerinde artan baskısı olarak yansımaktadır. Aynı zamanda fazlasıyla üniversitelerde yoğunlaşmış Amerikan tarzı entelektüel hayatının etkisiyle de örtüşmektedir. Üniversitelerden ziyade yazılı basının tartışmaları harekete geçirdiği Japonya, Güney Kore ve Avrupa'daki meslektaşları ile Çinli entelektüellerin aralarında-

8 Bu kalıp hakkında mükemmel bir tartışma için bkz. Chen ve Jin, *a.g.e.*, Bölüm 3-5.

ki iletişimin daha yavaş gelişmesi ve içeride etkilerinin çok daha az olması kayda değer olabilir.[9]

Bu tarz akademik etkileşimin bir sonucu da, entelektüel tartışmalarla gündelik toplumsal hayat arasındaki bağların doğrudan ve hayli görünür olduğu 1980'lerin aksine, akademik iletişimde, birbiri ardına gelen Amerikan modalarının izinde ithal edilmiş söylemlerin fazlaca ağırlık kazanması oldu. Çinli öğretim görevlilerinin yurtdışına çıkabilme fırsatları da disiplinler arası sınırlara uyum sağlamak zorunda kaldı, çünkü pek çok bağlantı daha genel bir seviyede entelektüel diyaloğu geliştirmekten ziyade 'Çin-Çalışmaları' alanıyla sınırlıydı. Tüm bu kısıtlara rağmen, şu açıktır ki Çin kültürü Batı ile derinleşen kurumsal bağlardan fazlasıyla istifade etti. Eğer 80'ler genel olarak asimilasyon zamanları idiyse, 90'lara damgasını vuran da, geniş çaplı yabancı entelektüel etkilerin daha sofistike bir biçimde keşfi ve bunlar arasındaki yaratıcı gerilim olmuştur.

II

Bir ülkenin entelektüel hayatında on yıl kısa bir zamandır. Fakat Çin'de 1990'dan sonraki on iki yıl, genel olarak devlet katındaki siyasi değişikliklerce belirlenmiş üç döneme ayrılır. Bunlar tamamen birbirinden ayrılmış kompartmanlar oluşturmazlar. Bekleneceği gibi bu kadar kısa bir zaman çerçevesinde birbirleriyle fazlasıyla örtüşürler; bir dönem ortaya çıkan entelektüel tartışmalar sonraki dönemde hatta tüm on yıl boyunca devam eder. Buna rağmen, 1989 Haziranı'ndaki baskın ile 1991 sonunu; 1992'de Deng Xiaoping'in güneye seyahatinden 1995'te etkisizleşmesine kadar uzanan yılları ve Jiang Zemin'in rakipsiz liderliğinden 2003 Baharı'na kadar olan süreyi ayrıştırmak anlamlı olacaktır.

İlk dönemde, yani 4 Haziran 1989'un hemen sonrasında,

9 Niceliksel olarak Japonya ve Güney Kore ile kurumsal ilişkiler düzenli olarak artmaktadır, ancak bunlar şu ana kadar [2000'lerin başına kadar] Çin içerisindeki entelektüel tartışmalarda ABD ile olan ilişkiler kadar niteliksel etki yaratamamışlardır.

devletin birincil önceliği kamusal güvenlikti. Askerî baskıları kültürel hayat üzerinde daha sıkı siyasi kontrollerin konulması takip etti. Fakat olduğu haliyle entelijansiya topyekûn bir baskı dalgasına maruz kalmadı. 1950'lerin ortasında Deng Xiaoping tarafından organize edilen Sağcılık-Karşıtı kampanyalara eşdeğer bir uygulama yoktu. Devletin amacı, entelektüel muhalefeti tamamen yok etmek değil dağıtmaktı. 80'lerde reform fikirlerinin merkezi olmuş pek çok editoryal grup ve kuruluş ya askıya alındı, ya da kapatıldı. 1989 hareketine fazlaca sempati duyduğu veya açıkça katıldığı düşünülen entelektüeller ya kırsal kesimlere atandılar ya da işlerini kaybettiler. Epeyce bir kısmı hapse atıldı, bazıları gönüllü ya da gönülsüz yurtdışına gittiler. Bu esnada ekonomik reformlar devam etti fakat partinin ileri gelenleri hâlâ gelecekteki politikaları belirlemede bir çıkmazdaydılar ve ülkenin genel gidişatına yön verememekteydiler. 1990'ların başında sıkıyönetim kaldırıldığında, kırsal bölgelere sürgünler safhalar halinde sona erdirildi ve kültürel hayata normallik görüntüsü geri döndü. Fakat bundan sonra devletle entelektüeller arasındaki ilişki 80'lerde olduğundan çok daha farklı bir zeminde gelişti. Çin'in iktidar partisinin siyaseti ile entelijansiyasının düşüncelerinin yolları ayrıldı. 90'ların entelektüel fikirleri, eskiden olduğu gibi devletin bakıp bir sonraki reform adımını ona göre belirlediği rüzgâr gülü olma fonksiyonunu yitirdi. Bu her ikisinin mutlaka çatıştığı anlamına gelmiyordu. Özellikle 90'ların başlarında resmî ideolojinin ödün verdiği, hatta entelijansiyanın fikirleriyle işbirliği yaptığı zamanlar mevcuttu. Fakat bu durumlarda da, önde gelen entelektüellerin 'reform-zihinli' üst düzey liderlerle kamuoyu gözünde yakından ilintilendirildiği 1980'lerden farklı olarak, her iki taraf da birbirinden istifade etmeye çalıştı. Aslında 80'lerdeki siyasi ayrışmalar anlamlarını fazlasıyla kaybettiğinden, 'muhafazakâr' ve 'reformcu' kavramlarının her ikisi de artık pratik ve oldukça popülerdiler.

Bu yeni durumda, 1989 sonrası kamusal tartışmaların yavaş yavaş canlanmasındaki kilit rollerden birini Hong-Kong'da 1990'da kurulan ve iki ayda bir yayın yapan *Ershi yi shiji* (Yir-

mibirinci Yüzyıl) oynadı. Kurucular Liu Qingfeng ve Jin Guantao, 80'lerin önde gelen entelektüel aktivistlerindendiler ve Dört Haziran Hareketi[10] sırasında burslu olarak İngiliz kolonisinde bulunduklarından, anakaradaki krizden uzak kalmışlardı. Daha başından yüksek bir entelektüel standart tutturan dergi, doğrudan siyasi sansürden görece olarak bağımsız, teorik ve tarihsel tartışmaların yapıldığı hayati bir mekân sağladı. Kendi düşüncelerini içtenlikle ve ateşli olarak savunan editör Liu Qingfeng, en farklı bakış açılarında bile takdire şayan bir denge ve açıklık gözetti. Çin Halk Cumhuriyeti'nde bazı zorluklarla dağıtımı yapılan *Yirmibirinci Yüzyıl,* anakara ile yurdışındaki entelektüeller arasında yeni bir tür köprü oldu. Yazarların pek çoğu anakaradandı ancak tartışmaların çoğu yurtdışındakilerce tetiklenmekteydi.[11]

Entelektüeller ile iktidar sahiplerinin ayrı ayrı tartışmalar başlatıp daha sonra pragmatik bir şekilde bir noktada kesiştikleri konulardan ilki, 1990'da o zamanlar yurdışında, Princeton'da olan seçkin tarihçi Yu Ying-shih tarafından ortaya atılan 'radikalizm' karşıtlığı oldu. *Yirmibirinci Yüzyıl*'ın ikinci sayısında yayınlanan "Yeni Bir Başlangıç İçin Parçaları Toplamak" başlıklı bir makalede Yu, Çin'in 20. yüzyıldaki aşırılık geleneği olarak tanımladığı olguyu kınayarak ülkenin modern idarecilerini esas itibariyle 'marjinal bir sınıf' haline getirmekten sorumlu olan entelektüel radikalizmi de reddetti. Yu, yaylım ateşi gibi gelen yanıtlara 1992'nin başında "Modern Çin'in Ente-

10 Farklı gruplardan (işçiler, öğrenciler, aydınlar) protestocuların düzenlediği ve 15 Nisan 1989-3 Haziran 1989 arasında farklı biçimler altında sürdürülen barışçıl eylemlerin hükümetin emriyle askerler tarafından özellikle 4 Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı'nda kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra ölü ve yaralıların yakınları 4 Haziran Demokrasi Hareketi adıyla askerî harekâtta hayatını kaybedenler için adalet mücadelesini sürdürmektedir. 4 Haziran Hareketi, yönetimde yozlaşma, ifade özgürlüğünün kısıtlanması, işsizlik, otoritarizm karşıtı eylemlerin ve demokrasi mücadelesinin toplumsal hafızadaki karşılığıdır – yay.haz.n.

11 Liu Qingfeng'in kendisi de Çin'in mevcut entelektüel manzarası hakkında bilgilendirici fakat nispeten hüzünlü bir muhasebe yazmıştır; bkz. "The Topography of Intellectual Culture in 1990s Mainland China: A Survey", Gloria Davies (ed.), *Voicing Concerns,* Lanham, 2001, s. 47-70, bu dönem hakkında enteresan bir dizi katkılardan oluşan bir eser.

lektüel Tarihinde Radikalizm ve Muhafazakârlık Üzerine Diğer Düşünceler" makalesi ile pozisyonunu sağlamlaştırarak karşılık verdi.[12] Üç yıl sonra, Soğuk Savaş'ın bittiği ve 'tarihin sonu'nun geldiği yaygın olarak kanıksandığında, modern Çin tarihinin tamamının daha köklü bir reddi, 1989'da sürgün edilen felsefeci Li Zehou ve edebiyat eleştirmeni Liu Zaifu'nun kaleme aldığı, 1911'de cumhuriyetin kurulmasından bile pişmanlıkla bahsedilen *Gaobie geming: Hui wang ershi shiji Zhonggua* adlı eserle geldi.[13] O tarihte, resmî medya ve akademik sözcüler bile bir süredir Dört Mayıs tavrının aşırı radikal oluşunu eleştiriyor, bunun sonraki Kültür Devrimi ve Tiananmen Meydanı olaylarındaki anormalliklerin atası olduğunu belirtiyorlardı.

Bu yıllarda bir ikinci tartışma da 'sivil toplum' ve 'kamusal alan' fikirleri çevresinde yoğunlaştı. Burada da inisiyatif yurtdışından, ilk olarak Doğu Avrupa'daki rejimlerin nasıl peşpeşe yıkıldığını gözlemleyen sürgünlerden, daha sonra da Çin'de filiz veren modernite veya kapitalizmin belirtilerini Batı ile kıyaslayan akademisyenlerden geldi. 1992'nin başında UCLA'de (University of California, Los Angeles) yapılan bir konferans, Habermas tarafından geliştirilen bu Batılı kavramların geleneksel Çin'de karşılıklarının olup olmadığı sorusuna ve bugün anakarada bu kavramların ortaya çıkabilme olasılıklarının ne olduğuna hasredilmişti.[14] Muhalefet potansiyeli açık olan bu

12 Yu Ying-shih, "Picking up the Pieces for a New Start", *YBY*, Aralık 1990, s. 5-7; "Further Thoughts on Radicalism and Conservatism in Modern Chinese Intellectual History", *YBY*, Nisan 1992, s. 143-149. İngilizce versiyonu için bkz. Yu Ying-shih, "The Radicalization of China in the Twentieth Century", *Daedalus*, Bahar 1993, s. 125-150. Yu'nun önerileri etrafında dönen tartışmalar *YBY*'de birkaç yıl daha devam etti ve katılımcılar arasında Lin Gang, Jiang Yihua, Xiao Gongqin, Lin Yu-sheng, Chen Lai ve Yan Jiayan da vardı.

13 Li Zehuo ve Liu Zaifu, *Gaobie geming: Hui wang ershi shiji Zhongguo* (Devrime Elveda: Yirminci Yüzyıl Çin'ine Dönüp Bakmak), Hong Kong, 1995.

14 Bkz. "Symposium: 'Public Sphere'/ 'Civil Society' in China?", *Modern China* özel sayı, Nisan 1993, Los Angeles konferansının tebliğlerine dayanmaktadır. Yu Ying-shih 1990'daki makalesinde (bkz. dipnot 8) entelektüel radikalizmin, modern Çin'in sivil toplum potansiyelini yıkmaktan sorumlu olduğunu iddia eder. Ayrıca bkz. Wang Shoaguang (Wang Hsiao-guang), "Reflection on Civil Society", *YBY*, Aralık 1991, s. 102-114 ve Wang Hui 'Yuci shuli: gonggong lingyu' (Anahtar sözcükler: Kamusal alan), *Dushu*, Haziran 1995, s. 131-134.

tema, maalesef bir kez daha iktidar söyleminde yankısını buldu ve yerini halkın sabırlı olması ve modernitenin ön koşulu olan yeni orta sınıfın gelişmesini beklemesi telkinlerine bıraktı.[15] Her iki durumda da kayda değer olan, resmî söylemin bu tartışmalara olan tavrıydı; 'radikalizme karşı muhafazakârlık' ve 'sivil toplum' üzerine tartışmalarda otoriteler tüm katılımcılara müsamaha gösterdiler. Deng Xiaoping'in tüm ülkede büyük ilan panolarına asılmış 'Kalkınma Reddedilemez Bir Tezdir' sloganı, bir kez ekonomi atılım yapıp dengeye ulaştığında her şeyin mümkün olabileceği –siyasi ilerlemelerin sadece zaman meselesi olduğu– sözünü vermekteydi.

Bu sürecin üçüncü örneği, 1991 sonunda Japon bir vakfın finansmanını sağladığı bağımsız dergi *Xueren*'in (Akademisyen) kuruluşunda görülebilir.[16] Editörlerinin projesi, ithal edilen teorilerin baskısıyla gölgelenme ve hatta unutulma tehlikesi yaşadığını hissettikleri modern Çin tarihi öğretisi geleneğini geri getirmekti. Bunu yaparken, kendi entelektüel kimliklerine ve sorumluluklarına da açıklık getirmek istediler. Onların bu akademik gelişmenin tarihsel zincirindeki yeri neydi? Bir akademisyen toplumsal konularda ne zaman ve nasıl konuşmalıdır? Bunun sonucu, kökleri 80'lerin heyecanlarıyla yakından alakadar olmuş entelektüellerin kendilerini sorgulamasında yatan, öncü nitelikli ancak kısa ömürlü bir dergi olmuştur. Editörlerinin biri, 1989 başında Wei Jingsheng'in koşulsuz serbest bırakılması çağrısını yapan meşhur açık mektubun imzacısı, di-

15 *Elveda Devrim*'in temalarından biri de, hem mantıksal hem de kronolojik sıralama sebebiyle Çin'in dört aşamalı bir gelişimden geçmesi gerekliliğiydi: 'ekonomik büyüme, kişisel özgürlük, sosyal adalet, siyasi demokrasi'. Bu argüman Tsou Tang'ın "On *Farewell to Revolution - Elveda Devrim Üzerine*" ve Chang Jiang'ın "A Curious Cultural Phenomenon During the Social Transition - *On Froewell to Revolution* - Sosyal Dönüşümde Enteresan Bir Kültürel Fenomen: *Elveda Devrim* Üzerine" makalelerinde eleştirilmiştir. *YBY*, Şubat 1996, sırasıyla s. 62-67 ve 68-71.

16 *Xueren*, 1991 ve 2000 arasında bir kitap dizisi olarak yayımlanmıştı. Dergilere kıyasla kitaplar için izin almanın daha kolay olması, düzensiz aralıklarda dergilerin kitap olarak basılmasını teşvik etmişti. Buna benzer örneklerden *Res Publica* ve *Horizons* aşağıda tartışılmıştır. Bkz. Qi Gan, "Pushing the Limits: The Emergence and Growth of China's Private Book Industry", elyazması, Seattle, 2003.

ğeri takip eden olaylarda yer aldığı için kırsala sürgün edilmiş; üçüncüsü de yakın zamanda askıya alınan Çin Kültürü Akademisi'nin kurucu üyelerindendi.[17]

Yine burada da, tamamen farklı motivasyonlarla da olsa, resmî ideoloji enteresan bir paralellik geliştirerek geleneğin entelektüel ve ruhani kaynaklarını kendi amaçları uğruna işlemeye başladı. 1991'in başında, *Xueren*'in çıkmasından birkaç ay önce, Ulusal Eğitim Komisyonu 'Geleneksel Çin Kültürüne Doğru Bakış' temalı bir forum düzenledi. Forum, hem 80'lerde popüler olan 'Yeni Aydınlanma' kavramıyla Batılı teorilerin etkisini kökünden silme niyetindeydi, hem de 1988'de Zhao Ziyang'ın çevresindekilerce üretilen ve propagandacı bir başyapıt olan "He shang" (Nehire Ağıt) isimli televizyon dizisindeki Çin'in geçmişini küçük düşüren iddiaları çürütmekteydi.[18] 1993'te Pekin Üniversitesi *Guoxue yanjiu* (Ulusal Çalışmalar Üzerine Araştırmalar) ve *Guguo xin zhi*'yi (Eski Ülke Yeni Bilgi) yayınladı. Aynı yılın Ağustos ayında *People's Daily* [gazetesi] 'Ulusal Çalışmalar Pekin Üniversitesi Kampüsünde Sessizce Yükseliyor' isimli uzun raporu yayınladı ve takip eden raporlarda da günümüzde ulusal çalışmaların önemli bir amacının halkta vatanseverlik tutkusunu yükseltmek olduğunu vurguladı.[19] Bu 'ulusal çalışmalar ateşi' arasında üniversite, haber medyasının da 'ulusal çalışmaların üstatları sınıfı' diye adlandırdığı yeni bir 'insan bilimlerinde deneysel dersler' programı başlattı. Chen Pingyuan'ın akademisyenin yalnız başına yürüyeceğini umduğu bu muhayyel yol, bürokratik şaşaa otobanı ile kesişmişti.

Bununla alakalı bir diğer bölüm de, anakara entelektüellerinin, yurtdışındaki akademisyenlerin ve resmî çıkarların –her

17 Bkz. Chen ve Jin, *a.g.e.*, s. 148 ve 154.

18 "Nehire Ağıt" isimli popüler televizyon dizisi, geleneksel Çin medeniyetini sembolik olarak Sarı Nehir ile özdeşleştirerek onun baskıcı ve geri kalmışlığının melodramatik bir portresini sunarken, Batı medeniyetinin 'Mavi Okyanusu'nu methederek onun özgürleştirici sularına Çin Halk Cumnhuriyeti'nin yelken açmasını öngürüyor. Eleştirisi için bkz. Xiaomei Chen, *Occidentalism*, Bölüm 1, s. 23-42.

19 "Guoxue, zai yanyuan you qiaoran xingqi", *People's Daily*, 16 Ağustos 1993.

biri zihninde farklı bir kaygı ile– katkıda bulunduğu bir konu olan Neo-Konfüçyüsçülüğün yükselişiydi. Bu akımın kökenleri 80'lerde, Pekin'de bir grup genç felsefe öğretmeninin, Pekin Üniversitesi'nde felsefe kürsüsü sahibi Tang Yijie yönetiminde 1985'te bağımsız Çin Kültür Akademisi'ni kurmasına dayanıyor. O tarihlerde yeniden canlanan Konfüçyüsçülük ilgisi, daha geniş çaplı ulusal modernleşmeye yardım edecek kültürel kaynaklar arayışının bir parçasıydı. Dört Haziran baskınından sonra Akademi askıya alındı ve faaliyetlerine ancak 1993'te devam edebildi.[20] Bu esnada Asya'nın 'Küçük Kaplanları'nın yakın zamandaki ekonomik başarısı, hızlı bölgesel kalkınmada 'Asyalı değerler'in rolünün yurtdışında fazlaca tartışılmasına yolaçtı. Bu konunun Çin Halk Cumhuriyeti için potansiyel önemi anakaradaki otoritelerin gözünden kaçmadı ve Ekim 1994'te, Çin Komünist Partisi'nin –her ikisi de Merkez Yönetim Kurulu üyesi– Li Lanqing ve Li Ruihuan gibi ileri gelenlerinin sunuş yaptığı ve Başkan Jiang Zemin'in ev sahipliği ile onurlandırılan bir konferansla Uluslararası Konfüçyüs Birliği kuruldu. Resmî Marksizm-Leninizm ve Mao Zedong düşüncesinin çöküşünden sonra, Konfüçyüs ahlâkçılığının sosyal disiplinin yerine geçecek bir şifre olma potansiyeli, iktidar partisine giderek daha da çekici geliyordu. Bu durumda özel sektör de kendine has nedenlerden Neo-Konfüçyüsçülüğü desteklemek için yoğun ilgi gösterdi ve birçok ticari kuruluş bu toplantıya benzer çizgideki sempozyum ve araştırmalara finansman sağladı. 80'lerin Akademisi'nden çok sayıda entelektüel bu resmî faaliyetlerde yer alarak bu yıllardaki örtüşmenin en açık örnekleri oldular.[21]

---

20 Çin Kültür Akademisi, Chen ve Jin [makalesinde] tasvir edilmiştir, s. 129-157. Harvard'da ders veren ve 1985'ten beri akademi ile ilgilenen Tu Wei-ming de, 1989'dan sonra konuların kesişmesine bir örnek olarak, radikalizm karşısında muhafazakârlık tartışmalarına dahil olmuştur. Bkz. Tu Wei-ming, "Beyond the Enlightenment Syndrome" [Aydınlanma Sendromunun Ötesinde], *YBY*, Aralık 1990.

21 Bkz. Tang Yijie, "Some Reflections on New Confucianism in Mainland Chinese Culture of the 1990s" [1990'ların Anakara Çin Kültüründeki Yeni Konfüçyüsçülük Üzerine Bazı Düşünceler], Davis (ed.), *Voicing Concerns* [Kaygıları Dillendirmek], s. 123-134 ve Jing Wang "High Cultural Fever" [Yüksek Kültürel Ateş], s. 64-78. Bu akımın eleştirisi için, örneğin bkz. Zhu Xueqin, "The

İktidar partisi gücünü yeniden inşa ettikçe, topluma hitabında temel bir değişiklik oldu. 70'lerin sonu ve 80'lerde rejimin meşruiyeti ideolojiden gelmeye devam etti – ancak [bu ideoloji] artık Maoizm değil, 'Çinli özellikler'e sahip reformcu bir sosyalizm sözüydü. 1989'dan sonra bu söylem, 'Çinli özellikler'e artan bir vurgu yaparken, 'sosyalist' içeriğin gitgide sözde kaldığı sürekli bir metamorfoz yaşamaya başladı. Esas meşrulaştırmayı bundan sonra çıkarlar belirliyordu: yani, hükümetin yeter miktardaki kilit grubun maddi taleplerini karşılayabilme yeteneği, toplumun ona pasif olarak rıza göstermesinin temelini oluşturuyordu. Parti, bu amaca ulaşmak için piyasaya döndü. 80'lerin ekonomik reformları, yönetim ve kârlılıklarını iyileştirebilmek için kamu iktisadi teşebbüslerini, hisseleri halka açık şirketlere dönüştürme sürecini başlatmıştı. İlk hisseler 1988'de Shenzhen'de satışa çıktı ve halk tarafından soğuk karşılandı. Fakat 1989'un sonlarında, çabucak-zengin-ol söylentileri Shenzhen'de bir hisse senedi satışı hezeyanını tetikledi. Hükümet buna 1990 sonunda hem Şangay hem de Shenzhen'de borsalar kurarak yanıt verdi ve geçici olarak bu kitlesel reaksiyonu stabilize etti.

Yaklaşık bir yıl sonra, Ocak 1992'de Deng Xiaoping meşhur güney gezisini yaptı. Bu net bir vites değişikliğine işaret ederek 90'larda ikinci bir dönem açtı. Deng'in denetleme gezisinin en önemli durağı, Shenzhen Borsası'na yaptığı ziyaretti. Burada borsanın yenilikçi 'sosyalist' uygulamalarını överken, dogmatik bir şekilde her reform hareketinin Çin'in ideolojik çerçevesindeki meşruiyetini sorgulayanları eleştirdi. Partideki üst düzey meslektaşlarını daha fazla 'Soyadı S veya Soyadı K' tartışmaları olmaması için uyardı – *s* ise sosyalist, *k* ise kapitalist (*xing*

Illusion that Modernity can be Generated from Traditional Sagehood: On Political Philosophy of neo-Confucianists" [Geleneksel Bilgelikten Modernliğin Yaratılabileceği İllüzyonu: Neo-Konfüçyüsçülerin Siyaset Felsefesi Üzerine], *YBY*, Şubat 1992, s. 116-124 ve Xia Zhongyi, "On Confucianism and the Sedimentation Theory of Li Ze-hou" [Konfüçyüsçülük ve Li Ze-hou'nun Sedimentasyon Teorisi Üzerine], *YBY*, Nisan 1993, s. 124-132.

she xing zi). Besbelli bu, Deng'in daha önceki yıllarda kediler hakkındaki görüşünün yeni haliydi – kedilerin ne renk olduğu fark etmez, yeter ki fare tutsunlar. Takip eden aylarda kentli milyonlarca yeni yatırımcı, yatırım yapmak için akın ederek Ağustos 1992'de Shenzen'de borsanın geçici olarak kapatılmasına sebep olan ciddi bir ayaklanmaya yol açtı. Deng bundan etkilenmedi ve aynı yıl Kasım'da toplanan On Dördüncü Parti Kongresi Deng'in daha fazla piyasalaşma hareketini tamamen benimsedi.[22] Bu sırada, yazılı basın da eski kurumsal çevrelerin dışında kendi bütçe ve dağıtım sistemlerini idare etmek üzere serbest bırakılmıştı. 1990'dan 1994'e kadar reklam yatırımları 2,5 trilyon yuandan 20 trilyon yuana çıktı ve [artışın] yarısı Pekin, Şangay ve Guangzhou gibi üç büyük metropolde gerçekleşti.[23]

Kısa zaman sonra ticari coşkunluk büyük şehirleri yakaladı ve piyasa değerlerinin giderek kontrolden çıktığı yeni bir kültürel atmosfer yarattı. Deng Xiaoping'in 'Zenginleşmek Görkemlidir' düsturu ile dizginlerinden boşanan popüler kültür dalgasıyla tüm ülke ticarileşme misyonuna davet edilmişti. İşte bu bağlamda, 1992 sonlarındaki parti kongresinin hemen ardından, eskiden kültür bakanı olan yazar Wang Meng "Muhteşemden Kaçınmak" [adlı] denemesini ülkenin önde gelen aylık dergisi *Dushu*'da (Okumalar) yayınladı. Burada Wang Shuo'nun kendisini mensubu ilan ettiği 'vandal edebiyatı'nı, piyasa ekonomisinin Dört Temel Prensibi ile tamamen uyum sağladığı için göklere çıkardı. Bu provokasyonun güçlü bir reaksiyona yol açması sürpriz olmadı.[24] Ticarileşmenin ülkenin di-

22 Richard Baum, *Burying Mao: Chinese Politics in the Age of Deng Xiaoping* [Mao'yu Gömmek: Deng Xiaoping Döneminde Çin Siyaseti], Princeton, 1994, s. 328-368.

23 Chen Huailin, "Institutional Changes in Chinese Mass Media in the Nineties" [Doksanlarda Çin'in Kitlesel Medyasındaki Kurumsal Değişimler], *YBY*, Haziran 1999, s. 4-14.

24 Wang Meng, "Dubio chonggao", *Dushu*, Ocak 1993, s. 10-16. Chen Pingyuan'ın makalesi "The Decline of High Culture in China" [Modern Çin'de Yüksek Kültürün Gerilemesi], *YBY*, Haziran 1993, s. 11-22, bu formülü eleştiren ilk yazıydı ve aynı zamanda da Zhao Yiheng ve Xu Jilin'in cevap yazdığı Yu Ying-shih'in tezlerinden birine yanıt vermekteydi. Bkz. Yu Ying-shih "The

ğer kesimlerinden önde gittiği Şangay ve Nanjing'de sosyal bilimlerde çalışan entelektüeller, partinin büyük bir patlama gibi cafcaflı popüler eğlenceye yöneldiğini ilk görenlerdendi ve içlerinden bir düzine kadarı *Dushu*'daki yeni akımlara karşı çıktı.[25] 1993'te aralarında Zhu Xueqin ve Wang Xiaoming'in de bulundugu bir grup Şangaylı entelektüelin yükselen kültür endüstrisine karşı güçlü bir şekilde 'hümanist ruhu' savunmalarının arka planı buydu. Ne resmî ideoloji, ne de genel kamuoyu bu tartışmadan hoşnut kaldı. Aynı yıl edebiyat eleştirmeni Qian Liqun, Don Kişot ve Hamlet imgelerinin kültürlerarası algısı hakkında *Fengfu de tongku* (Yoğun Acı) adlı bir kitap yayınladı. Bu çalışmanın önde gelen konularından biri, entelektüellerin Hamlet'in meydan okuyuşunu Don Kişot ruhuyla kabul etmeleri gerekliliğiydi, ki bu da yükselen ticari kültüre direnişle benzer bir vurgu yapıyordu.[26]

Aşağı yukarı aynı zamanlarda, *Zhongshan* dergisinde 'postmodern'in savunucularından bir karşı çıkış geldi. Postmodernizm kavramının Çin'e tanıştırılması, 80'lerin ortasında Fredric Jameson'ın Pekin Üniversitesi'ndeki en yetenekli bir grup genç mezunu etkilemesi ile oldu. Fakat bu [kavram] alınıp Zhang Yiwu, Chen Xiaoming ve diğerleri tarafından on yıl sonra

---

Marginalization of Chinese Intellectuals" [Çinli Entelektüellerin Marjinalleşmesi], *YBY*, Ağustos 1991, s. 15-25; Xu Jilin "Can High Culture Redeem Itself?" [Yüksek Kültür Günahlarından Arınabilecek mi?], *YBY*, Ekim 1993, s. 137-142 ve Zhao Yiheng, "Zouxiang bianyuan" (Marjinalizasyon), *Dushu*, Ocak 1994, s. 36-42.

25 Wang Xiaoming ve diğerleri, "Kuangye shang de feixu: Wenxue yu renwen jingshen de weiji" (Terk edilmiş topraklarda yıkım: Edebiyatta ve hümanist ruhtaki kriz), *Şangay wenxue*, Haziran 1993; Lu Shan (Zhu Xueqin), "Chinese 'Lout' Culture: An Uneven Double-Edged Sword" [Çin'in 'Vandal' Kültürü: Eğri ve Çift Taraflı Kılıç], *YBY*, Ağustos 1993, s. 130-133; Zhang Rulun ve diğerleri, "Renwen jingshen xunsi lu" (Hümanist ruh üzerine düşünceler), 1-5. bölümler, *Dushu*, Mart-Haziran 1994. Lu Shan'ın makalesi, entelektüellerin siyasi erk ve piyasa tarafından marjinalleştirilmesini ayrıştırıyor ve bunun devam eden biçimlerini birinciden (siyasi erk) ziyade ikinciye (piyasaya) bağlıyor. Bu tartışmaya yapılan en önemli katkılar, bir bibliyografya ile birlikte Wang Xiaoming'in *Renwen jingshen xunsi lu* (Hümanist ruh üzerine düşünceler) adlı çalışmasında toplanmıştır. (Şangay, 1996.)

26 Özeti için bkz. Wang Qiankun, "Zhongguo de Tangjikede men" (Çin'in Kişotları), *Dushu*, Ocak 1995, s. 46-51.

Çin'in koşullarına uygulandığında, Jameson'ın teorisinin postmodernizmi 'ileri/gelişmiş kapitalizmin kültürel mantığı' diye tanımlayan neden-sonuç çizgisi terk edildi ve yerine, popüler kültüre yeni bir popüler özgürlük alanı olarak rıza göstererek hatta hevesle sahip çıkıldı. Bu eleştirmenlere göre, kendilerini modernitenin taşıyıcıları olarak gören entelektüeller, postmodern tüketim kültürünün gelişiyle kontrolü kaybettikleri için şok ve endişe ile reaksiyon gösteriyorlar, 80'lerde davet ettikleri şeyin artık geldiğinin farkına vararak panikle 'kişotvari histeri' çığlıkları atıyorlardı.[27]

Bu polemiklerin provoke ettiği sert bir yanıtı, Londra'da yaşayan ve önemli bir edebiyat hocası ve yazar olan Zhao Yiheng, *Yirmibirinci Yüzyıl*'da "Post-isms and Chinese New Conservatism – Postmodernizmler ve Çin'in Yeni Muhafazakârlığı" başlığıyla yayımladı. Yazar, bu tarz postmodernizmin, bürokrasinin desteklediği entelektüel aptallaşma ve konformizmle genel bir yakınlığı olduğunu ileri sürdü.[28] Zamanla buna California'da yaşayan karşılaştırmalı edebiyat hocası Xu Ben'den, Jameson'un postmodernizm teorisindeki politik aciliyeti Zhang Yiwu'nun daha işbirlikçi yaklaşımıyla kıyaslayan bir yanıt geldi.[29] 'Post-izm' üzerine tartışmalar 90'lar boyunca anakaranın

---

27 Chen Xiaoming, Zhang Yiwu, Dai Jinhua ve Zhu Wei, "Dongfang zhuyi yu hou zhimin zhuyi" (Oryantalizm ve postkoloniyalizm), ve 'Wenhua kongzhi yu wenhua dazhong' (Kültürel kontrol ve kültürel kitleler), *Zhongshan* içinde, Ocak 1994, s. 126-148 ve Mart 1994, s. 185-203. Dai Jinhua, meslektaşlarının entelektüellerle alay etmesine itiraz etti ve kendisinin de kültür sahnesindeki değişiklikler karşısında halen şok içerisinde olduğunu söyledi.

28 Zhao Yiheng, "'Post-isms and Chinese New Conservatism - Post-izm' ve Çin'in Yeni Muhafazakârlığı", *YBY*, Şubat 1995, s. 4-15. Bunu uzatan bir tartışma takip etti. Örneğin, Zhang Yiwu "Anxiety of Interpreting China - Çin'i Yorumlama Endişesi", Nisan 1995, s. 128-135; Wan Zhi, "Criticism of the 'Post-ism' Criticism - Post-izm Eleştirisinin Eleştirisi", Ekim 1995, s. 144-146; Zhao Yiheng "Cultural Criticism and Post-Modernistic Theories - Kültürel Eleştiri ve Postmodernist Teoriler", Ekim 1995, s. 147-151; "Pidgin Scholoship or Epistemological Privilege? - Jargon dili veya Epistemolojik Ayrıcalık?" üzerine özel sayı; katkıda bulunanlar, Liu Dong, Lei Yi, Cui Zhi-yuan ve Gan Yang, Aralık 1995, s. 4-28.

29 Devamı için bkz. *YBY*, Xu Ben "Third World Criticism in China Today - China Today'deki 'Üçüncü Dünya Eleştirisi'", Şubat 1995, s. 16-27; Zhang Yiwu, "Further Thoughts on the Anxiety of Interpreting China - Çin'i Yorumlama Endişesi Üzerine Başka Düşünceler", Nisan 1996, s. 121-126; Xu Ben, "What

içinde ve dışında devam etti. 90'ların sonunda, Jameson'un ABD'de yaşayan bir öğrencisi olan Zhang Xudong, postmodern kategorilerin Çin'deki potansiyel geçerliliği hakkında çok daha nüanslı bir izahat sundu. Bu analiz, Jameson'un Marksist tanımına daha yakındı ve bir yandan ülkenin devam eden piyasalaşma sürecinde kültürel demokrasi tohumları olduğunu savunurken, öte yandan 'modernite'yi Çin'de kapitalizm yerine bir şifre olarak kullanmayı hiç eleştirmeden kabullenmenin sonuçlarına işaret ediyordu.[30]

Şu ana kadar tasvir edilen tüm tartışmalar esas itibariyle teorik tabiatlıydılar; genel entelektüel veya kültürel pozisyonlar etrafında dönüyorlardı ve ivedi pratik sonuçları yoktu. İşte bu da devletin onlara tolerans göstermesinin nedenlerinden biriydi. Fakat 90'ların ilk yarısı, doğrudan siyasi sonuçları olan politikalara dair bir dizi tartışmaya şahit oldu. 1993'te medya üzerindeki kontroller gevşediğinde, 'kültür işçileri', toplumun kritik sosyal müdahalelere aç olduğunu çabucak keşfettiler. Hem gazetelerde hem de televizyonda bu tarz eserler popüler oldu; aynı zamanda özel kitapçılar entelektüel toplantıların merkezi haline geldi.[31] Popüler kültür patlamasının ortasında, her iki-

---

is China's 'post-New Eral' - Çin'in 'Post-Yeni Dönemi' Nedir?", Ağustos 1996, s. 74-83; Zhang Yiwu "In Face of the Challenge of Globalization - Globalleşme Tehdidi Karşısında", Aralık 1996, s. 138-142; Xu Ben "Further thoughts on the Political Nature and Historical Context of Chinese 'post-ism' - Çin'in 'Post-izm'inin Tarihsel Bağlamı ve Siyasi Tabiatı Üzerine Başka Düşünceler", Şubat 1997, s. 132-137.

30 Zhang Xudong, "Hou xiandaizhuyi yu Zhongguo xiandai xing" (Postmodernizm ve Çin'in modernitesi), *Dushu*, Aralık 1999, s. 12-20. Bu argümanın tamamen geliştirildiği yer olarak bkz. "Postmodernism and Post-Socialist Society: Cultural Politics in China after the 'New Era' - Postmodernizm ve Post-Sosyalist Toplum: 'Yeni Dönem'den sonra Çin'de Kültürel Politikalar", *New Left Review*, Sayı 237, Eylül-Ekim 1999, s. 77-105.

31 Örneğin, Merkezî TV İstasyonu 1993'te *Dongfang shikong*'ı (Oryantal Zaman ve Mekân) başlattı ve bunu yerel istasyonlardaki benzer programlar takip etti. Guangzhou merkezli *Southern Weekend*, otoriteler sürekli onu 'düzeltmeye' çalışsalar da, ülke çapında yolsuzluk ve sosyal adaletsizliğin önde gelen araştırmacılarından oldu. Fakat bu gelişmelerden, daha teorik yönelimli entelektüellerin katıldığı hümanist ruh veya post-izm tartışmalarında bahsedilmedi. Özel kitabevleri ve yayın sektörü, için bkz. Qi Gan, *a.g.e.*

si de büyük enerji sahibi iki dergi, *Zhanlüe yu guan'i* (Strategy and Management – Strateji ve İşletme) ile *Dongfang* (Doğuda) Kasım 1993'te kuruldu. Her iki dergi de içerisinde 1990'lardan sonra Doğu Avrupa ve Rusya'nın tecrübeleri, borsa ve kırsal kesimdeki değişimler gibi Çin'deki reformların genel yönü ile yakından alakalı konuları keşfe çıktılar.[32] Bu dergiler daha sonra yurtdışındaki entelektüellerin ortaya attığı ve *Yirmibirinci Yüzyıl*'da ifade edilen tartışmalara da katıldılar. Bu fırsatların ilki, o zamanlar Yale'de birlikte çalışan Wang Shaoguang ve Hu Angang'ın Mayıs 1993'te "Strengthening the Guiding Function of the Central Government in Transition to a Market Economy – Piyasa Ekonomisine Geçişte Merkezî Devletin Yönlendirici Fonksiyonunun Güçlenmesi" başlıklı araştırma raporunu tamamlamasıyla ortaya çıktı. [Raporun] kısaltılmış bir versiyonu üç eleştirel yorumla birlikte Şubat 1994'te *Yirmibirinci Yüzyıl*'da basıldı ve Wang Shaoguang bir sonraki sayıda bunlara yanıt verdi.[33]

Wang ve Hu, Çin Halk Cumhuriyeti'nin giderek artan bir mali buhran tehdidi ile karşı karşıya olduğu uyarısında bulundular. Yazarlara göre, merkezî devletin gelir toplama kapasitesi azalırken, enflasyonu körükleyen tüketim ve yatırım dalgası ile çılgına dönmüş yerel yönetimler ve KİT'ler, 'gizli zenginliği' kendilerine saklamaktaydılar. Bu süreç geri çevrilmezse, merkezî devletin yönlendirme kapasitesi ve meşruiyeti eriyip gidecek, sınıflar ve bölgeler arası ekonomik eşitsizlik artacak ve siyasi rahatsızlıkların da yükselmesiyle birlikte ileride ülke Yu-

32 Örneğin *Dongfang*, 1997'de otoriteler tarafından kapatılmadan önce, kadın sorunları (Ağustos 1995), çevrenin korunması (Haziran 1996) ve yasal reform (Ağustos 1996) hakkında özel sayılar yayınladı. 1998'in sonlarında yayına devam ettiğinde derginin eski açıklığı tamamen gitmişti. Öte yandan, küçük fakat elit bir okuyucu kitlesi hedefleyen *Zhanlüe yu quanli*, geniş sosyal, ekonomik ve siyasi konuları keşfe devam ederken mütevazı bir tutum izleyerek hayatta kaldı.

33 "Debate on China's 'State Capacity' - Çin'de 'Devletin Kapasitesi' Tartışması", *YBY*, Şubat 1994, s. 5-26, Wang Shaoguang ve Hu Angang, Dali Yang, Cui Zhiyuan ve Rao Yu-qing ve Xiao Geng katkılarıyla. Ayrıca bkz. Wang Shaoguang, "Reply to My Critics: Further Discussion of the Extractive Capacity of the Chinese Government - Beni Eleştirenlere Yanıt: Çin Devletinin Çekip Alma/Sömürme Kapasitesi Üzerine Diğer Tartışmalar", *YBY*, Nisan 1994, s. 129-136.

goslavya'daki gibi bir parçalanmadan mustarip olabilecekti. Bu faciayı önlemek için yazarlar, 'kontrolleri gevşetme ve kârı paylaşma' (*fang quan rang li*) şeklindeki resmî yol haritasını yeniden gözden geçirmenin zamanı geldiğine; merkezî devletin otoritesini güçlendirmek amacıyla da merkezle yerel yönetimler arasında hem vergileri arttıran, hem de vergi gelirlerinin paylaşımını düzenleyen bir reform başlatılması gereğine inanıyorlardı. *Yirmibirinci Yüzyıl*'a yanıt gönderenlerin hemen tamamı, Çin devletinin Wang ve Hu'nun iddia ettiği kadar zayıf olabileceğini reddederken, her şekilde devletin, müdahalesiz (tamamen serbest) piyasa lehine ekonomiden geri çekilmesini savundular. Rapor bu eleştirmenlerce fazla abartılı ve yanlış doğrultuda bulunarak reddedildi. Daha fazla bilgi sahibi olan devlet ise, [raporu] bu kadar hafife almadı. 1989'dan sonra ilk kez entelektüel bir öneri devlet politikasını öngördü ve Wang ile Hu'nun raporu Şubat 1994'teki vergi reformunun çıkmasında etkin oldu ve [reform] gelirleri ve sorumlulukları merkezî ve yerel otoriteler arasında paylaştırdı, ki bunun önemli sosyal sonuçları halen ortaya çıkmaya devam etmektedir.

Wang ve Hu'nun muhatapları arasında sadece bir tanesi onların merkezî hükümetin mali krizi çıkarımını sorgulamadı ve hatta şu andaki durumun kaynağı olarak daha önceki vergi reformlarına karşı yerel direnişe dikkat çekti. Bu, MIT'de çalışan genç bir entelektüel olan Cui Zhiyuan'dı ve birkaç ay sonra *Yirmibirinci Yüzyıl* sayfalarında "Institutional Innovation and a Second Liberation of Thought – Kurumsal Yenilik ve Düşüncenin İkinci Özgürleşmesi" başlıklı makalesiyle daha büyük bir tartışma yarattı. Burada Cui, aralarında neo-evrimcilik, analitik Marksizm ve eleştirel hukuk da olmak üzere Batı teorisinin farklı yapılarından özgürce derleyerek Çin fikriyatının 70'lerdeki patlamasıyla kıyaslanabilecek bir kurtuluşu ve piyasa ideolojisine batıl inanç gibi sabitlenmeden, Batı'dan alınan kapitalist modellerin her şeye rağmen taklit edildiği 'kurumsal fetişizm'den silkinmeye davet ediyordu. Cui'ye göre bunların yerine Çin, kendi sosyalist tecrübesinde değerli olan şeyleri yeniden bulmalı ve kendi buluşlarını cesurca denemeliydi. Yazar,

köy seçimlerinde ve şehirlerle köylerdeki işletmelerde unsurları zaten mevcut olan ekonomik demokrasinin derinleştirilmesi gerektiğini savunuyordu. Bu çalışmanın yanı sıra Cui, Brezilya asıllı Amerikalı düşünür Roberto Unger ile birlikte, *Yirmibirinci Yüzyıl*'ın aynı sayısında Çin'le Rusya'yı karşılaştıran bir makale yayınladı. Burada Çin'in, Sovyetler'de yaşanan Latin-Amerika tarzı bir yolsuzluk, kutuplaşma ve gerilemeden kurtulma şansının olduğunu ve sürdürülebilir kalkınma yolunda siyasi ve ekonomik demokrasiyi geliştirebileceğini savundular.[34]

Takip eden aylarda çok çeşitli eleştiriler ve yanıtlar geldi ve pek çoğu kapitalizmin Çin için tarihsel bir sorumluluk olduğu, [bu nedenle] ülkenin hem genel yönü, hem de kurumsal detayları bakımından reformların meşalesi olmaya devam etmesi gerektiğinde ısrar ettiler.[35] En önemli yanıt, 1996'nın başında, kırsal alan sosyoloğu olan Qin Hui'nin müdahalesi ile geldi ve bunu Cui ile bir diyalog takip etti. Köylülerin sömürülmesinin koyu bir karşıtı olan Qin, 1992'deki hisse senedi furyası ve hissedarlık reformunu ilk eleştiren entelektüellerden olmuş, bunların kamu kaynaklarını korumakla yükümlü olanların onları bilakis çaldığı geniş yolsuzluk imkânları yarattığına işaret etmişti. Aynı dergide Cui ve Unger'in makalelerinin yayınlanmasından iki ay önce Qin, 'saf piyasa' (*pure market*) reformlarının Çin tarımı için hem teorik hem de pratik tehlikeler arz ettiğini; yerel yönetimlerin köylülere yardım sorumluluklarını terk ettiğini –ki bu kırsal kesimin kalkınması için devletin vazgeçilmez

34 Cui Zhiyuan, "Institutional Innovation and a Second Liberation of Thought - Kurumsal Yenilik ve Düşüncenin İkinci Kez Özgürleşmesi" ve Roberto Mangaberia Unger ve Cui Zhiyuan, "China in the Russian Mirror - Rusya Aynasından Çin", Ağustos 1994, sırasıyla s. 5-16 ve 17-28.

35 Bkz. "Economic Democracy, Political Democracy and China, II - Ekonomik Demokrasi, Siyasi Demokrasi ve Çin, II", *YBY*, Ekim 1994, s. 4-19. Burada Ji Weidong ve Deng Zhenglai, Cui'nin tartışma yöntemlerini sorgularken Wang Ying, Cui'yi destekledi. Hayekvari yanıtlar Wang Dingding'den geldi, "'Extended Order' and Institutional Innovation - 'Genişletilmiş Düzen' ve Kurumsal Yenilik", *YBY*, Aralık 1994, s. 12-20 ve "A Further Response to Cui Zhiyuan and Wang Shaoguang - Cui Zhiyuan ve Wang Shaoguang'a Yanıt", *YBY*, Nisan 1995, s. 137-140. Cui, eleştirilerin ilk raunduna "Again an Institutianl Innovation and 'a Second Liberation of Thought' - Tekrar Kurumsal Yenilik ve 'Düşüncenin İkinci Kez Özgürleşmesi'"nde yanıt verdi, *YBY*, Şubat 1995, s. 134-145.

göreviydi– aynı zamanda da köylülerin ticari ve sosyal özgürlüklerini kısıtladıkları uyarısında bulundu.[36]

Qin, Cui'nin 'Soyadı S veya K' ifadesinin aşılması çağrısını reddederek, Çin'in gerçeklerinin uzun zamandan beri zaten bunları önemsiz kıldığını belirtti. Düzgün tasarlanmış bir model, planlı ekonomiyi piyasa ekonomisi ile değiştireceğine, 'emir' ekonomisini modern sivil topluma dayalı 'planlı' ekonomiyle değiştirerek köylülere emirler yağdırmak yerine onlara destek olmalıdır [dedi]. Qin ayrıca Cui'nin kırsaldaki köy ve kasaba işletmelerinin (KKİ) yaratıcı potansiyelinin Halk Kömünleri'nin paylaşımcı geleneğinden türediği savına da karşı çıktı. Ona göre KKİ'lerin hayati olmalarını açıklayan soru, "kolektiflerin ne kadar 'çalıştığı' değil, devletin ne kadar 'çalışmadığı'" idi. Bu zıtlaşmanın her iki tarafı da Li Yining gibi Çin'e özgü kapitalizmin resmî savunucularına karşı doğrudan meydan okumadılar; ancak kendi pozisyonundan Cui kamu iktisadi teşebbüslerinin reformunda herhangi bir ekonomik demokrasi bulunmadığına işaret edebilir, Qin ise spekülatif hisse senedi hezeyanı ile kamu kaynaklarının hortumlanması arasındaki direkt bağlantıyı sorgulayabilirdi.[37] Bu tartışmanın siyasi etkileri olmamasına rağmen, daha sonra netleştiği üzere geniş çapta entelektüel sonuçları oldu.

36 Bkz. Bian Wu mahlası ile "A Dangerous 'Boaster Rocket' for Economic Take off: The Prussion - Tsarist Model is No Answer for China - Ekonomik Kalkış İçin Tehlikeli Bir 'Ateşleme Roketi': Prusyalı-Çarlık Modeli Çin İçin Cevap Olamaz", *YBY*, Ağustos 1993, s. 138-148; ve "The Predicament of Chinese Agricultural Development - Çin'de Tarımsal Gelişimin Çıkmazı", *YBY*, Haziran 1994, s. 4-13. Qin ve Cui arasında *Yirmibirinci Yüzyıl*'da yayınlanan tartışmalar şunları da içerdi: Bian Wu "The Amazing Metamorphois of Neo-Leftism in China - Neo-Solculuğun Çin'deki İnanılmaz Metamorfozu", Şubat 1996, s. 4-17; Cui "Yet Again on Institutional Innovation and 'Second Liberation of Thought' - Bir Kez Daha Kurumsal Yenilik ve Düşüncenin İkinci Kez Özgürleşmesi' Üzerine", Nisan 1996, s. 127-134; Bian Wu, "'Institutional Innovation' or Institutional Restoration? - 'Kurumsal Yenilik' mi Yoksa Kurumsal Restorasyon mu?", Ağustos 1996, s. 128-134.

37 Pekin Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olan Li, 80'lerin başından beri piyasalaşmanın kuvvetli savunucularındandı. 80'lerin ortasında Halkın Milli Kongresi'nde vekil ve aynı zamanda başkan yardımcılarından biri oldu. Yakın zamanda Qin hem hisse senedi reformuna hem de borsanın manipülasyonuna karşı çıkışını yineledi; bkz. "China's Reform: Is it Successful and How is it Working? - Çin'in Reformu: Nasıl Çalışıyor ve Başarılı mı?", Globalleşme üzerine tebliğ, Hangzhou, 2002.

Cui ve Qin arasındaki tartışma daha dinmemişken, *Yirmibirinci Yüzyıl* 1996 Yazı'nda Çin'de siyasi reforma farklı yaklaşımların tartışıldığı bir başka özel sayı çıkardı. Bunların başında University of Chicago'dan Gan Yang'ın "Democracy in a Large Country – Geniş Bir Ülkede Demokrasi" başlıklı, tartışmaya katkıda bulunan diğer yazarlardan Wu Guoguang ve Zheng Yongnian'ın görüşlerini eleştiren makalesi vardı.[38] Wu, 80'lerin sonunda *People's Daily* [gazetesinde] üst düzey bir editör ve Zhao Ziyang'ın da yakın danışmanlarından biriydi, Zheng ise yurtdışından kısa zaman önce dönmüş bir öğrenciydi. Birlikte, Çin devletinin daha fazla ademimerkezileşmesini, eyaletlerin daha fazla otonomiye sahip olarak potansiyel otoriteryenizm veya çoğunluk tiranlığına karşı kurumsal siperler olmasını savundukları bir kitap yayımladılar. Bunu yaparken, Amerikan Anayasası'nın kurucu babalarının federal hükümeti tasarlarken güçler ayrılığı ve kademeli seçimler üzerine kurma bilgeliklerine dikkat çektiler.[39]

Bu poziyona karşılık verirken Gan Yang da fazlasıyla *Federalist Papers*'a* dayandı ve gerçek devlet meşruiyetinin sadece tek tek vatandaşlar tarafından doğrudan seçilmiş bir ulusal hükümete dayandığını belirtti. Eğer halk egemenliğinin herhangi bir anlamı olacaksa, bu en temel gereksinimdi. Geniş bir ülkede esasen oyların dolaylı olarak toplanması, hem zayıf hem de demokratik olmayan bir devlet formülüydü. Bu tartışmanın arka planında birbiriyle çatışan bazı gelişmeler vardı: 80'lerin sonundan 'neo-otoriteryen' fikirlerin mirası; yurt-

38 Gan Yang, "Citizen-Centered Politics and constitutionalism - Yurttaş-Merkezli Siyaset ve Anayasacılık"; Wu Guoguang, "On Institutionalized Decentralization - Kurumsallaşmış Adem-i Merkezileşme Üzerine"; Zheng Yongnian, "Democracy in Rural Areas and the Political Cause of China - Kırsal Bölgelerde Demokrasi ve Çin'in Siyasi Yolu", *YBY*, Haziran 1996, s. 4-36.

39 Wu Guoguang ve Zheng Yongnian, *Lun Zhongyang-difang guanxi* (*Merkezî İlişkiler Üzerine*), Hong Kong, 1995.

(*) Amerika Birleşik Devletleri'nin halen geçerli olan anayasasının oylanmasından önce, 1787 ve 1788 yıllarında New York'taki çeşitli gazetelerde yayınlanmış 85 makale. O dönem konfederasyon ve federasyon modelleri tartışılırken, federalizm yanlıları bu makaleleri 'Publius' takma adıyla yayınladılar. Yazarları arasında kurucu babalar olarak bilinen Alexander Hamilton ve James Madison bulunmaktadır – ç.n.

dışından (sürgünler de dahil) entelektüellerin 1989 sonrasında Tayvan'ın pozisyonu ile ilgili çeşitli 'federasyon' veya 'konfederasyon' önerileri; yerel oligarşilerin artan gücü ve negatif Yugoslavya modeli üzerine kaygılar ve merkezî devletin kontrolünü zayıflatmak için yerel güçleri maksimize etme arzusu. Gan Çin'in potansiyel olarak dağılma ihtimalinden endişe ederken, Wu merkezî hükümete karşı eyalet otonomisini mobilize etmekle ilgileniyor, dolaylı bir temsil sisteminde 'özgürlüğün katılımdan önce gelmesini' savunuyordu.[40]

Aslında, Çin'de Halkın Kongresi'nin çeşitli kademelerindeki temsilciler, Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949'daki kuruluşundan beri kırsal-kasaba ve şehir merkezi seviyelerinin üzerinde asla doğrudan seçilmemişlerdi.[41] Eyalet otoritelerinin bile doğrudan seçilmelerini öngörüp görmediklerini açıklayamayan Wu ve Zheng'in pozisyonları –liberallerin negatif özgürlük fikirlerine değinmekle birlikte– statükoya Gan'ın klasik 'cumhuriyetçi' önerilerinden daha yakındı. Öte yandan Gan, bir eleştirmenin de işaret ettiği gibi, atomize olmuş bireysel vatandaşın gayet iyi bilinen zayıflığını ihmal edip, kendi tercihinin neden çok partili yerine iki partili sistem olduğunu açıklamaya koyuldu.[42] Böyleyken bile, hiçbir taraf genel anayasal prensiplerden öteye gitmese de, bu tartışma siyasi istikrarın 1989'da yapılan tanımına, başka hiçbir dönemde olmadığı kadar keskin bir karşı çıkıştı.[43]

---

40 Wu, "Further Discussion of 'The Institutionalization of Division of Power' - A Reply to Gan Yang - 'Güçler Ayrılığının Kurumsallaşması'nın Bir Daha Tartışması - Gan Yang'a Yanıt", *YBY*, Ekim 1996, s. 123-131.

41 ÇHC'de kent merkezi ve kırsal-ilçe seviyesinde 1979-1980'deki yegâne doğrudan seçim tecrübesi için, bkz. Chen ve Jin, s. 91-92.

42 Ji Weidong "The Importance of Providing a Legal Guarantee of Civil Liberties - Sivil Özgürlüklere Yasal Garanti Sağlamanın Önemi", *YBY*, Ağustos 1996, s. 126-127. Ji sosyal cemaatlerin devlet ve birey arasındaki basamaklarda arabulucu olarak öneminden bahsetti, ancak karşı çıkışını siyasi parti kurmak için örgütlenme özgürlüğü prensibine kadar taşımadı.

43 O tarihten sonra anayasal reform anakarada tartışmaların odağı olmuş ve otoriteler tarafından müsamaha görmüş, hatta desteklenmiştir. Ulusal Halk Kongresi yakın yıllarda bazı anayasal değişiklikler (ekler) kabul etti, ancak henüz doğrudan seçimlerin uygulaması olmadı.

IV

Geriye dönüp bakarsak, 'geniş bir ülkede demokrasi' tartışması, Dört Haziran'daki dönüm noktasından sonra entelektüel hayatı canlandırmada *Yirmibirinci Yüzyıl*'ın öncü rolündeki zirveyi oluşturdu. 90'ların ikinci yarısında ise manzara değişti. 1996'nın başında Deng Xiaoping iş yapamaz hale geldi ve Jiang Zemin hem teoride hem de uygulamada Çin Partisi ve devletinin siyasi lideri oldu. Ekonomik olarak enflasyonun yeniden yükselmesi tehlikesi geçmişti. Fiyat istikrarı ve hızlı büyüme yerli yerindeydi. 1997'de İngilizlerin Hong Kong'u Çin Halk Cumhuriyeti'ne devir işlemleri tamamlanmıştı. Bu atmosfer içerisinde belirgin bir siyasi rahatlama vardı ve entelektüel tartışmaların ana sahnesi anakaranın içerisine taşındı. Burada kritik bir gelişme, *Xueren*'in kurucusu Wang Hui'nin ÇHC'nin önde gelen entelektüel dergilerinden *Dushu*'ya baş editör olarak atanması oldu. Hui hemen dergi için yeni gündemler belirledi, ufkunu genişleterek dergiyi anakaranın en canlı düşünce platformu haline getirdi. Makaleler *Yirmibirinci Yüzyıl*'dan daha kısa ve günceldi, fakat Hong Kong'daki dergi [*Yirmibirinci Yüzyıl*] her sayıda 3.500 kopya basarken, *Dushu*'nun 80.000'lik bir sirkülasyonu vardı ve bu sayı yeni editörle birlikte hızla arttı.

Bu esnada Hainan'da bağımsız fikirli yazar Han Shaogong, adanın edebi dergisi *Tianya*'nın (Sınırlar) sorumluluğuna getirildi ve kısa zamanda dergiyi ulusal bir okuyucu kitlesine sahip, daha uzun makaleler yayınlayan ve Pekin'den daha fazla siyasi özgürlüğü olan, geniş çaplı ve ezber bozucu bir yayın haline getirdi.[44] Başkentte de bir başka heterodoks dergi olan *Strateji ve İşletme*, halen sosyal ve siyasi bilimler alanında çalışırken, üç genç liberalin kurduğu bir dergi olan *Gonggong luncong* (Res Publica) daha düzensiz aralıklarla çıkıyordu.[45] Gü-

44 Han, bu pozisyonda beş yıl çalıştıktan sonra *Tianya*'dan ayrıldı. Bkz. Han Shaogong "Wo yu *Tianya*" (*Sınırlar* Dergisi ve Ben), "Shijie" (*Ufuklar*), no. 3, Mayıs 2001, s. 154-171.

45 Bu üçlüden Liu Junning siyaset bilimci, He Weifang hukuk bilimci ve Wang Yan 80'lerden eski bir kültür eylemcisi idi. *Res Publica* bir kitap dizisi şeklinde yayımlandı. Bkz. yukarıda 13. not.

neyde, Hunan'daki aylık dergi *Shuwu*, aşağı Yangzi Delta bölgesindeki çeşitli avangard edebiyat dergileri ve Guangzhou'daki tavizsiz ve fazlasıyla popüler *Nanfang zhoumo* (Güneyli Haftasonu) dergisi, ifade için yeni açılımlar sağladı. Pek çok genç entelektüel hevesle katılarak tartışmaların ulusal ağa dahil edilmesini sağladılar.

Tüm bunlar 90'ların sonlarında internetin patlamasıyla niteliksel bir sıçramaya şahit oldu. Siyasi ve kültürel tartışmalar hiç vakit kaybetmeden elektronik forumlara kaydı ve bireyler ve gruplar arasında sıcak polemikleri ateşledi.[46] O tarihten beri internetin sansürlenmesi fazlasıyla arttı, ancak anakara içerisinde geçmiş yıllarda iyice köklenen entelektüel tartışmaların alanı, bu yeni teknolojik koşullarla şekillendi. Öte yandan, internetteki tartışma odalarına (*chat-room*) kolayca ulaşım, genellikle tartışmalara kuvvetli şahsi renkler ve sekteryan eğilimler getirdi ve ciddi fikir alışverişlerini basılı yayınlara tekrar geri itti.

Bu yıllarda gerçekleşen ikinci önemli değişiklik, Çin entelijansiyasının, aralarındaki sınırları asla kesin olmasa da, giderek iki siyasi kampa ayrışması oldu. Bu gelişmeyi ilk tetikleyen, Cui'nin 'kurumsal yenilik' konusundaki etkilerinin Pekin'de de hissedildiği pozisyonu oldu.[47] Buna Qin Hui'nin eleştirisi yayımlanmadan, 1996'da Hong Kong'daki *Mingpao Monthly* [dergisi], içlerinde Cui, Gan Yang ve Wang Shaoguang'ın da bulun-

46 1999'un sonundan itibaren pek çok entelektüel web sitesi ortaya çıktı. Bunların en etkilileri arasında, kısa ömürlü *Sixiang de jingki* (Düşünce Alanı); *Yirmibirinci Yüzyıl*'ın da sponsorluğunu paylaştığı *Shi ji Zhongguo* (Yüzyıl Çin) ve *Tianya* dergisinin sponsorluğunu paylaştığı *Tianya shequ* (Tianya Cemaati).

47 Bkz. Wang Dingding'in eleştirisi "Huaizhe xiangchou, xunzhao jiayuan" (Nostaljik Bir Ev Özlemi), *Dushu*, Nisan 1995, s. 10-15. Cui Zhiyuan'ın daha sonraki önerisi "An-gang xianfa yu hou Fute zhuyi" (An-gang programı ve post-Fordizm), *Dushu*'da çıktı, Mart 1996, s. 11-21. Buna Wang Dingding'in kavramsal cevabı "Liangdian chengqing" (İki noktayı açıklama), *Dushu*, Nisan 1996, s. 113-117 ve Huang Xiangang'ın ampirik cevabı "Guanyu An-gang xianfa" (An-gang programı hakkında), *Dushu*, Haziran 1996, s. 155-156. Aynı zamanda Cui "Meiguo ershijiu zhou gongsifa biange de lilun beijing ji dui woguo de qishi"yi yayınladı (ABD'nin yirmi dokuz eyaletindeki şirket hukuku reformunun arka planı ve bunun Çin'le alakası), *Jingji yanjiu*, Nisan 1996. Bunun Zhang Weiying tarafından eleştirisi, "'Has Economic Freedom Already Given Way to Democracy? - Ekonomik Özgürlükler Henüz Demokrasiye Yol Açtı mı?", *Res Publica*, no. 3, 1996, s. 7-16.

duğu bir grup şeklinde tanımlanan Çin'in 'Yeni Solu'nun yükselişi üzerine bir özel sayı hazırladı.[48] Oysa ki, bunlar yurtdışındaki akademisyenlerdi. Anakarada yeni bir entelektüel formasyonun yükseldiğinin gerçek işareti, birkaç ay boyunca enformel olarak dolaştıktan sonra Ekim 1996'da *Tianya*'da çıkan Wang Hui'nin Çin'in modernleşmesi üzerine uzun yazısıydı.[49]

Burada ilk defa, Çin toplumunda peş peşe gelen Marksist veya (anti-Marksist) Yeni Aydınlanma biçimlerindeki 'modernleşme' çabalarının geniş çaplı eleştirel bir değerlendirmesi vardı. Bu, hem Çin Halk Cumhuriyeti'nde son zamanlardaki entelektüel gelişmelerin bir haritasını sundu, hem de ülkenin nereye –küresel kapitalizmle birleşmeye– gittiği hakkında bir teşhiste bulundu. Wang'a göre, bu trend bir 'modernleşme teleolojisi' haline geliyordu ve buna direnmek gerekiyordu. Yüzyılın başında Çinli reformcuların ilk amaçları olan sadece bağımsız ve zengin değil, aynı zamanda eşit ve adil bir toplum yaratmak, biçim olarak yeniden düşünülmesi gerekse de halen geçerliliğini korumaktaydı. Batı'dan ithal edilen kapitalist modernleşmeye karşı, globalleşme döneminde sonradan gelişmekte olan ülkelerin, Zhang Taiyan ve Lu Xun'un diyalektik izinde, kendi 'anti-modern' modernitelerini icat etmeye çalışmaları gerekliydi.

Reform Dönemi ile ilgili geleneksel bilgi birikimine meydan okuyan bu seferberlik ilanı, kısmen de Çin'de bu tarzdaki ilk ciddi ve açık sözlü yayın olduğu için, her kesimden insan tarafından Çin'in Yeni Solu'nun manifestosu olarak algılandı. Takip eden sene, kendisi de Yu Ying-shih'in radikalizmi kınama-

48 *Mingpao Monthly*, Ocak 1996, "Xueshu fenqi haishi zhengjian zhi zheng?" (Akademik fikir ayrılığı mı, siyasi tartışma mı?) başlıklı baş rapor. Genel anlamda Cui, "Yeni Sol" etiketini hoş karşılamadı. Bkz. Davies içerisinde Liu Qingfeng, s. 51 ve Cui'nin Qin Hui'ye cevabı, *YBY*, s. 127-134.

49 Wang Hui "Dangdai Zhongguo de sixiang zhuangkuang yu xiandai xing wenti" (Çağdaş Çin düşüncesi ve modernite sorusu), *Tianya*, Ekim 1997, s. 133-150. Yeniden gözden geçirilmiş bir versiyonu, Wang Hui, *Sihuo chong wen* (Eski küller yeniden alevlendi) içerisinde yayımlandı, Pekin, 2000, s. 42-94. Rebecca Karl tarafından tercüme edilen İngilizce versiyou, Wang Hui, *China's New Order: Society, Politics, and Economy in Transition*, Theodore Huters (ed.), Cambridge, MA, 2003.

sının önde gelen eleştirmenlerinden ve kültürün ticarileşmesinin karşıtlarından olan Şangaylı felsefeci Zhu Xueqin, "Liberalizmin Söylemi" üzerine uzun bir makaleyle karşı atağını yayımladı. Bu [makale], Çin'e yurtdışından aceleyle taşınıp birbiriyle tesadüfen karşılaşan neo-Marksist veya postmodern kaynaklı teorilerden dolayı geniş bir kesim entelektüelin içinde bulunduğu şüphe ve endişeyi dile getirdi. Bu eğilimler karşısında Zhu, Çin'in kalkınması için neden özel mülkiyet, serbest piyasa ekonomisi ve siyasi özgürlüklerin negatif olarak tanımlanmasının elzem olduğunun tarihsel ve teorik sebeplerini ortaya serdi ve bunların Batı'nın başarısından ayırt edilemeyeceğini belirtti.[50] Liberalizm hakkında kendi pozisyonunu netleştirmekten öte, Zhu, Han Yuhai isimli genç bir edebiyat eleştirmenini Yeni Sol'un temsilcisi seçerek, Han üzerine eleştirilerini yayımladı.[51] "Yeni Sola karşı Liberalizm" tartışmasının perdesi resmî olarak açılmış bulunuyordu.

Aslında, Çinli entelektüeller kendi aralarında bir süredir liberalizmin anlamını *Dushu*, *Tianya*, *Yirmibirinci Yüzyıl*, *Strateji ve İşletme* ve *Res Publica*'nın sayfalarında ateşli bir şekilde tartışıyorlardı.[52] Zhu müdahalesinde her iki tarafın pozisyonlarını da de-

50 Zhu Xueqin "1998: Ziyouzhuyi de xueli yanshuo" (1998: Liberal Söylem), Birinci Bölüm *Southern Weekend*, 25 Aralık 1998 ve İkinci Bölüm *Zhongguo tushu shangbao*, 5 Ocak 1999.

51 Han Yuhai, Yeni Sol'un konumunundan ayrıntılı olarak bahsettiği bazı uzun makaleler yayınladı, bunlar arasında "Shichang yishixingtai de xingcheng yu piping de kunjing" (Piyasa ideolojisinin oluşması ve eleştirinin çıkmazı), *Tianya*, Nisan 1998, s. 20-29; "Zai ziyouzhuyi zitai de beihou" (Liberal Duruşun Arkasında), *Tianya*, Ağustos 1998 bulunur. Zhu ve Han 1999'da da birbiriyle tartışmaya devam etti.

52 Örnek olarak bkz. *Dushu*'da: Liu Junning, "Xinjiapo: Rujiao ziyouzhuyi de tiaozhan" (Singapur: Konfüçyüs Liberalizminin Meydan Okuması), Şubat 1993; Su Wen (Qin Hui ve Jin Yan), "Yazhoushi ziyouzhuyi de dianfan ma?" (Asya Bir Liberalizm Modeli midir?), Haziran 1996; Cai Xiao, "Yiqu ziyouzhuyi de wange" (Liberalizme Ağıt), Ağustos 1996; Mao Yushi, "Shenme shi jingji de ziyouzhuyi" (Ekonomik Liberalizm Nedir?), Aralık 1996. *Tianya* hem liberalizmin eleştirisini, hem de savunmasını yayınladı: Wang Binbin, "Dushu zhaji: guanyu ziyou zhuyi" (Okuma Notları: Liberalizm Üzerine), Nisan 1997, ve Xu Youyu, "Ziyouzhuyi, Falankefu xuepai ji qita" (Liberalizm, Frankfurt Okulu ve diğerleri), Ağustos 1997. Nisan'da, içerisinde Gang Yang'ın "Anti-Democratic Liberalism or Democratic Liberalism? - Anti-Demokratik Liberalizm mi, Demokratik Liberalizm mi?" yazısının da yayımlandığı *Yirmibirinci Yüzyıl*,

taylı bir şekilde inceledikten sonra gündemdeki fikirleri özetleyerek gerçek muhalefetin nerede olduğunu belirtti. Bunu yaparken aynı zamanda Çinli liberallerin kendi aralarındaki yanlış anlama ve akıl karışıklıklarını da giderme endişesindeydi ve liberalizmin klasik Anglo-Sakson geleneğinin tercih edilmesi konusunda ısrar ederek Chen Yinke, Gu Zhun ve Wang Xiabo'yu 20. yüzyıl Çin'inde bu çizgideki düşüncenin tutsakları olarak önerdi.[53] Tartışılan konuları ve gelenekleri sistematik bir şekilde aydınlatan bu çaba, Zhu'nun tartışmaya en büyük katkısı olmuştur.

Yeni Sol ve Liberaller arasına geniş bir ideolojik ayrım yerleştikçe, her ikisine de mekân sağlayan dergilerin namını bile etkileyen aşırı boyutlardaki karşılıklı atışmalar sıradanlaştı – *Dushu* ve *Tianya* haksız yere editoryal tarafgirlikle suçlandı.[54] Bu esnada, modernite konusundaki teorik tartışmalar kısmen kendi içinde derin düşüncelere dalma eğilimi gösterdi.[55] Döne-

---

Ağustos 1997 özel bir sayı hazırladı: Wang Hui, "The Politics of Recognition, the Law of Peoples and the Predicament of Liberalism - Kabullenmenin Siyaseti, Halkın Hukuku ve Liberalizmin Çıkmazı", Xu Youyu, "Liberalism Revisited - Yeniden Liberalizm" ve Xu Jilin, "The Liberal Tradition in Modern China - Modern Çin'de Liberal Gelenek". *Res Publica*, 1996'da "Economic Democracy and Economic Freedom - Ekonomik Demokrasi ve Ekonomik Özgürlük" üzerine bir konferansa ortak sponsorluk yaptı ve tebliğleri dergide yayımladı.

53 Chen Yinke (1890-1969) ve Gu Zhun (1920-1974) için bkz. s. 141, dipnot 11 ve s. 115, dipnot 6, Wang Xiaobo (1952-1997) 1988'de Pittsburgh Üniversitesi'nde master derecesini aldıktan sonra Pekin Üniversitesi ve Halkın Üniversitesi'nde (People's University) ders verdi ve daha sonra yazmaya konsantre olmak için istifa etti. Romanları ve oyunları pek çok ödül kazandı.

54 Örneğin, "Zhongguo shehui sixiang de shijimo fenhua" (Yüzyılın sonunda Çin'de sosyal düşüncedeki bölünme) başlığıyla *Tianya* hem Wang Hui'nin "Guanyu xiandaixing wenti dawen" (Modernite Üzerine Röportaj), hem de liberal Ren Jiantao'nun "Jiedu 'Xinzuopai'" ('Yeni Solu' Yorumlamak) makalelerini Şubat 1999 sayısında yayımlarken, *Dushu* yelpazenin her ucundan yazıyı yıllardır yayınlıyordu.

55 Bkz. Liu Xiaofeng'in uzun eseri *Xiandaixing shehui lilun xulun* (Modernitenin Sosyal Teorisine Bir Önsöz), ilk olarak Hong Kong'da 1996'da basıldı ve tekrar 1998'de Şangay'da yayımlandı; Wang Dingding "The Enlightment is Dead, Long Live the Enlightment! - A Critique of Wang Hui's narrative of the 'China Problem'" - Aydınlanma Öldü, Çok Yaşa Aydınlanma! - Wang Hui'nin 'Çin Sorunu' Anlatısının Bir Eleştirisi", *Strateji ve İşletme* (buradan sonra *SI*), no. 32, 1999, s. 68-83.; Wang Sirui, "Modernity and the Mainstream of Civilization - Modernite ve Medeniyetin Anaakımı", *SI*, no. 33, 1999, s. 1-12; Cao Weidong, "Fansi 'xiandaixing wenti'" ('Modernite Sorunu' Üzerine), *Dushu*, Mayıs 2000.

min pek çok cesur ve yaratıcı entelektüeli kolayca bir ya da diğer tarafa konulamadığından ve hatta bunu kendileri yapsalar bile eserleri konvansiyonel kategorilere uyum sağlamadığından, popüler polemiksel karşıtlıklar gerçeklerin anlaşılmasını zorlaştırdı. Bu durum bu yıllarda anakarada yayınlanan iki sansasyonel kitabın yayını örneğinde açık olarak görülebilir. Her ikisinin de arka planında, aşırı eşitsizliğin ve dizginlenemeyen yolsuzluğun yayılması ile kamuya ait sağlık ve eğitim [kurumlarının] dağılması ve 90'lardaki hızlı gelişmeyi takiben sosyal güvenliğin genel olarak ihmal edilmesi vardı.

Bu kötülüklerin gerçekten kuvvetli bir biçimde ilk kez itham edilmesi, şu anda kendisini liberal olarak tanımlayan bir yazardan geldi. Bu, He Qinglang'ın yoğun bir araştırmaya dayanan ve elyazması anakarada mütemadiyen geri çevrildiği için sonunda Hong Kong'da 1997'de basılan eseri *China's Pitfall* (Çin'in Önündeki Tuzak) idi. Reform sürecinin açığa çıkardığı rant-avcılığı, zimmete para geçirme, arazi kapatma, kamu kaynaklarının şahıslara tahsisi, yolsuzluk ve gücün kötüye kullanılması fırsatlarının sert bir şekilde ortaya serildiği eserin önsözünü Qin Hui ve Zhu Xueqin hazırladı. Her ikisi de klasik ekonomi politik geleneğini canlandırıp sosyal adaletsizliğe doğrudan karşı çıkarak, yeni ekonomik çalışmaları hem 'akıl' hem de 'gönül' bilgisine davet etti. *Tianya* zaten 'ulusal gerçeklikler'i tartışan ve Qin'in He'nin kitabına yazdığı önsözün kısa bir versiyonu ile He'nin kendi yazdığı bir makalenin bulunduğu özel bir sayı organize etmişti.[56] Sonunda bir yıl sonra, kitabın anakara versiyonu *Modernization's Pitfall* (Modernleşmenin Önündeki Tuzak) başlığıyla ve agresif önsözler olmaksızın yayımlandı. Anakarada yayınlanmasını kutlamak için *Tianya,* Zhu'nun önsözü ile bir makale yayınladı.[57] Kitap, Çin Halk Cumhuriye-

56 Qin Hui "Shehui gongzheng yu xueshu liangxin" (Sosyal eşitlik ve akademik vicdan) ve He Qinglian "Xueshu paomo yu guoqing yanjiu" (Akademik balonlar ve ulusal çalışmalar), *Tianya*, Nisan 1997, s. 4-13.

57 He Qinglian, *Zhongguo de xianjing* (Çin'in Önündeki Tuzak), Hong Kong, 1997; *Xiandaihua de xianjing* (Modernleşmenin Önündeki Tuzak), Pekin, 1998; Zhu Xueqin, "Qiaomenzhe de shengyin" (Kapıdaki Tıklamaların Sesi), *Tianya*, Nisan 1998, s. 130-133.

ti'nde eşitsizliğin ve sosyal adaletsizliğin yayılmasına karşı bir atak olarak alanında ilkti. Yeni baskısı hemen çoksatanlar listesine girdi ve sokak satıcıları tarafından yaygın bir şekilde korsan baskıları yapıldı.

He'nin kitabına gelen kuvvetli sosyal tepki, reform sürecini genelde yumuşakbaşlı ve örtülü olarak yansıtan anaakım ekonomik çalışmalara olan kamusal güvenin doğrudan sarsılmasına neden oldu. 90'ların sonunda, anakaradaki akademik bölümler, Batılı, özellikle de ABD'deki akademik disiplinlerin yapıları ile aynı saflara geçmişti. Bilhassa ekonomi, Çinli siyasetbelirleyiciler ve uluslararası gözlemcilerden eşi görülmemiş bir dikkat çekmekteyken, Çin'deki büyük şehirler önde gelen yabancı kurumlarla ortaklaşa kurulan MBA programlarına evsahipliği yapmak için birbirleriyle yarışmaktaydı. *Modernization's Pitfall* (Modernleşmenin Tuzağı), ilk tepki olarak onu ihmal eden, daha sonra da ekonomi disiplininin rolü hakkında yanlış kavramlar üzerinden genel ataklar yayınlayan mesleğin prestijine ciddi bir meydan okumaydı. Bu yüzden *Dushu*'nun Haziran 1998 sayısında liberal ekonomist Fan Gang, ekonominin, tabiatı itibariyle 'ahlâki olmayan' (*non-moral*) bir disiplin olduğunu, duygusal veya dikkatsiz eleştirenlerin aksine, ucuz değer yargılarının alışverişini yapmadığını okuyuculara açıkladı (kendisi yakın zamanda halka açık bir forumda yeni zenginlerin sömürücü uygulamaları hakkında sorgulandı). Makalesi, şu anda genel olarak kabul gören ve reform sürecinin yol açtığı pek çok sosyal faciayı onun savunucularının çalışmaları ile bağlantılandıran eleştirilere, agresif bir yanıt verme çabasıydı.[58]

Neticede başka bir anaakım ekonomist Zhang Shuguang, bir Amerika seyahatinde karşılaştığı sorular yüzünden He'nin ki-

58 Disiplinlerinin ahlâki sorumluluklarının halk tarafından sorgulanması, ortodoks ekonomistler üzerinde konumlarını açıklama baskısı yarattı. Li Yining *Jingjixue de lunli wenti*'yi (Ekonomide Etik Sorular) yayımlamıştı, Pekin, 1995. Fan Gang için, bkz. "'Bu daode'de jingjixue" ("Ahlâki Olmayan" Ekonomi), *Dushu*, Haziran 1998, s. 50-55. Aynı sayıda, Qin Hui, He'nin kitabını övdü, "You le zhen wenti caiyou zhen xuewen" (Sadece gerçek sorular gerçek bilgiyi üretebilirler), s. 42-49. He Qinglian'ın anaakım ekonomiye atağı da *Dushu*'da yayımlandı: "Jingjixue lilun de 'tu long shu'" (Ekonomik teoriler ve 'kaplanın-evcilleştirilmesi oyunu'), Mart 1997, s. 122-128.

tabına yanıt verme zorunda kaldı. [Eserin] 'akla ve mantıksal analize hitap eden derin düşüncelerden ziyade' kendi kendisinin reklamını yapan, popüler etki için atılan bir çığlık ve toplumsal ifşa olduğu yanıtını verdikten sonra "Biz ekonomistler böylesine jurnalistik bir çalışmaya cevap vermek zorunda mıyız?" diye şikâyet etti. Esasen Zhang, He'nin kitabının, Kültür Devrimi sırasındaki gibi kitlelerin akademik otoritelere karşı kışkırtılması ile karşılaştırılabilecek bir düşünce kontrolü çabasına eşdeğer olduğunu ima etti.[59] Buna He Qinglian, 90'larda asıl anaakım ekonomistlerin kamuoyunu ve reform söylemini kontrol etmede içinde bulundukları resmi etkileme konumundan müthiş avantajlar sağladığı yanıtını verdi.[60]

Modrnization's Pitfall'un (Modernleşmenin Tuzağı) sebep olduğu tartışma, 2000'e kadar devam etti. Sonra, o yılın Mart ayında, Hunan merkezli dergi *Shuwu*, He Qinglian'ın ilk defa Çin'in reform yıllarındaki sınıfsal katmanlarını sistematik olarak çizmeyi denediği yeni bir araştırma makalesini yayınladı.[61] Burada, ÇHC'nin Anayasası'nda 'önder sınıf' olan işçi sınıfının nominal rolü ile bugünkü Çin toplumundaki gerçek konumunu açıkça karşılaştırdı ve şimdiki Çin Komünist Partisi içindeki seçim prosedürlerinin sebep-sonuç analizi şeklinde bir eskizini çizdi. Çin'in giderek kötüleşen problemlerinin çözümü için 'tamamen yeni bir sosyal hareket' davetinde bulunarak so-

59 "Piping guize, jiaowang lixing he ziyou jingshen" (Eleştirinin kuralları, rasyonel iletişim ve özgürlüğün ruhu), *Dushu*, Bölüm 1, Ekim 1999, s. 83-89, alıntılar s. 87 ve s. 88-89'dan yapıldı ve Bölüm 2, Mart 2000, s. 140-146. Aynı makale biraz farklı bir formatta *Jingjixue xiaoxibao* tarafından basıldı, 10 Eylül 1999. Kısaltılmış versiyonu resmî olarak basılmadan önce elektronik versiyonu yaygın bir şekilde dolaştı. Şikâyetinin alıntısı bu elektronik versiyondan yapılmıştır.

60 He Qinglian, "Shenme shi zhenzheng de piping guize?" (Eleştiride gerçek kurallar nelerdir?), ilk olarak Ocak 2000'de, *Shuwu*'da yayımlandı. He Qinglian, *Women rengran zai yangwang xingkong* (Biz hâlâ yıldızlı gökyüzünü seyrediyoruz), Guilin, 2001. s. 275-297.

61 He Qinglian, "Dangqian Zhongguo shehui jieguo yanbian de zongtixing fenxi" (Çağdaş Çin toplumundaki yapısal değişimler üzerine genel bir analiz), *a.g.e.*, s. 7-41; "China's Listing Mansion" başlıklı İngilizce versiyonu *New Left Review*, no. 5, Eylül-Ekim 2000'de yayımlandı ve aşağıda da yer almaktadır. Çin toplumunun yapısal dönüşümünü inceleyen ve CASS Sosyoloji Enstitüsü'nden Lu Xueyi tarafından yönetilen kapsamlı bir proje ilk kayda değer raporunu ortaya çıkardı: *Report on Social Classes in Contemporary China*, Pekin, 2002.

nuçlandırdı. Bu korkusuz makale çabucak resmî gazabı da üzerine çekti. Merkezî hükümet, Changsha'ya bir araştırma ekibi gönderdikten sonra *Shuwu*'yu askıya aldı, rahatsız edici yazıyı web sitesinden kaldırdı ve He'nin başka yazı yayımlamasını yasakladı. Fakat onun 'imparatorun yeni elbiseleri'nden bahsetme cesareti, genel olarak toplum tarafından fark edildi ve Aralık ayında *Dushu* okurları He'nin eserini *Modernization's Pitfall* (Modernleşmenin Tuzağı) yılın kitabı seçtiler.

Tüm bunlar olurken He Qinglian, Reform Dönemi eleştirisini desteklemek için rahatlıkla Hayek'e referans vererek, piyasanın ve liberalizmin anahtar fikirlerinin koyu bir destekçisi olmaya devam etti. Aslında hem He Qinglian hem de Qin Hui, Shenzhen'deki borsa hezeyanında, ilk hisse senedi reformunun adaletsizliğine ve yolsuzluğuna dikkat çeken ilk Çinli entelektüeller olmuşlardı.[62] Bu konumda, günümüz Çin entalijansiyasında liberal ve Yeni Sol eğilimleri aşırı derece basitleştirerek karşı karşıya getirmenin ne kadar yanıltıcı olduğunu açıklamaları bakımından da ayrıcalıklı değillerdi. Benzer bir pozisyonun daha çarpıcı örnekleri, Sichuan'dan geldi. Burada, ulusal 'eğitimin endüstrileşmesi'nin –okullar ve üniversitelerin metalaştırılarak buralardan fakir öğrencilerin atılmasına verilen resmî isim– en çarpıcı ithamları, etik üzerine çalışan ve kuvvetli liberal bağları olan Xiao Xuehui'nin çalışmalarından geldi. Fakat, [sosyal] refah ile ilgili konularda, He'den daha fazla sosyal eşitsizliği kınayan ve devletin vatandaşa karşı ahlâki sorumluluğunu yerine getirmesini talep eden çok az kişi vardı. Benzer şekilde, Çin Komünist Partisi'nin işçi sınıfına muamelesine karşı en keskin atakları, yine Sichuan'dan genç bir hukuk hocası ve açıkça liberal fikirlerin savunucusu olan Wang Yi tarafından kaleme alındı.[63]

90'ların sonundaki sosyal eleştiriyi derinleştirme dönüşü, yelpazenin sadece liberal kanadındaki yazarlara has değildi.

62 He Qinglian, "Chinese Stocks: A Socialist Free Lunch - Çin'in Hisse Senetleri: Bedava bir Sosyalist Öğlen Yemeği", *YBY*, Şubat 1994, s. 146-154.

63 Hem Xiao Xuehui, hem de Wang Yi'nin müdahaleleri internette yaygın olarak dolaştı.

2002'nin başında, sol kanattan da Modernization's Pitfall (Modernleşmenin Tuzağı) ile kıyaslanabilecek bir sansasyona yol açan bir kitap çıktı. Yazarı, Hubei'deki kırsal parti kadrosundan Li Changping, kendi bölgesindeki resmî yolsuzluk ve sömürüye karşı uzun bir savaştan sonra, 2000'in başında başbakan Zhu Rongji'ye günümüz köylüsünün kaderine dair detaylı bir protesto mektubu yazmıştı. Zhu, oraya incelemede bulunmaları için bir ekip gönderdi ve [bu ekibin] suçlamaların doğru olduğunu teyit ettikleri rapor sadece Hu Jintao ve Wen Jiabo'ya –bugün Çin'i yönetenler– iletildi. Onlar da rapor üzerinde notlar aldılar fakat başka hiçbir icraatta bulunmadılar. Bunun yerine, yerel parti mekanizması güya Li'nin bölgesinde neler olup bittiğini bulmak için kendi çalışma ekibini gönderdi. Fakat olayın Hubei'deki yetkililer tarafından bastırılmasından önce, içinde Li'nin açıklamalarının bulunduğu dinamit, partide aniden işine son veren yerel yöneticilerin öfkesine rağmen, *Southern Weekly* sayfalarında patladı.[64]

Yaklaşık bir yıl sonra, *Telling the Prime Minister the Truth* (Başbakana Doğruyu Anlatmak) başlığı ile yayınlanan ve Li'nin tüm ayrıntıları ile anlattığı hikâye, halkı galeyana getirdi. Başarısı kısmen, Li'nin dürüst bir memur olarak üstlerinin yolsuzluğu ve sinizmi ile mücadeleye kalkışma tecrübesinin dramından kaynaklanıyordu. Fakat esas itibariyle tüm ülkedeki okuyucuları şoke eden, kitabın resmini çizdiği, Çin'in en verimli pirinç yetiştirilen bölgelerindeki kırsal kesimin katman katman mali şantaj ve tefecilik altında yaşadığı baskı ve sefaletin derecesiydi.[65] Li Chingping'in köylülerin sefaleti karşısında duyduğu kızgınlık, açıkladığı üzere piyasa çarpıklıkları veya kırsaldaki kolektivizmin artıklarından hoşlanmamak yüzünden değildi. Asıl sebep, Maoist yıllarda küçük bir oğlan çocuğuyken

64 Li Changping, *Wo xiang zongli shuo shihua* (Başbakana Doğruyu Söylemek), Pekin, 2002, s. 147-155 ve s. 178-182. Bunu takiben Li, *Southern Weekly* okuyucuları tarafından 2000'in [en önemli] on kişisinden biri seçildi, bkz. Li, s. 260-272.

65 *A.g.e.*, 3, 9 ve 26. bölümler. Li'nin anlatımı pek çok başka raporla da teyit edildi. Maliye Bakanlığı Araştırma Enstitüsü çalışmaları kırsal borç durumunun kötüleştiğini belgeledi, *Caijing Magazine*, Ocak 2003, s. 56.

öğrendiği 'üç çelişki'nin –şehir ve kırsal, endüstri ve tarım, el emeği ve zihinsel emek arasındaki– sosyalist eleştirisinin doğruluğuna olan inancıydı.

Benzer noktalar bu dönemin pek çok başka müdahalesinde de işitildi. Kadınlar hakkındaki yazılar genellikle sadece eril hesaplaşmalar değil, Çin Devrimi tecrübesi hakkında da karmaşık yargılara varmak zorunda kalıyordu; çünkü, eğer devrim öncesi durum bir kriter olarak alınırsa, hiç şüphesiz Mao liderliğinde toplam olarak kadınların konumu, erkeklerinkinden çok daha fazla iyileşti. Bu gerçeklik, Çin'in önde gelen feministlerinden Li Xiaojiang'ın hazırladığı dört ciltlik *Oral History of Chinese Women in Twentieth Century* (Yirminci Yüzyılda Çinli Kadınların Sözlü Tarihi) eserinde dile getirildi. Burada PLA gazileri, ev içinde hizmetkârlık yapmaktan kurtulup kızıl bayrak altında sivil savaş ve savaşın tehlikelerine atılmalarını hâlâ memnuniyetle anıyorlardı.[66] Bu, Çin'in en tanınmış kadın romancısı Wang Anyi'nin de ailevi geçmişiyle aynıydı. Annesinin anılarında kendi bağımsızlığının kökenlerine ve Kurtuluş'un en iyi yönlerine olan sadakatini açıkça belirtiyordu.[67] 'İkinci reform dönemi' coşkusundaki sınıf ve cinsiyet konularına ironik bakış açısını, "bir proleter devriminin bütün coşkusuyla burjuva toplumuna doğru koşuyoruz" şeklindeki mecazi sözleriyle ifade etti.

Eğer 90'ların sonunda yükselen sosyal eleştiri dalgası, siyasi yelpezenin her kanadındaki Çinli entelijansiyanın yaygın bir özelliği idiyse, bir başka alandaki gelişmeler, onu daha önce hiç olmadığı kadar bölecekti. 80'lerden beri dış ilişkiler anakara entelektüelleri tarafından fazlaca ihmal edilmekteydi. Bu konudaki tek istisna forum, mütevazı dergi *Strateji ve İşletme* idi.

66 Li Xiaojiang (ed.), *Qinli zhanzheng* (Savaşları tecrübe etmek); *Duli de licheng* (Bağımsız yürüyüş); *Minzu xushi* (Ulusal Söylem); *Wenhua xunzong* (Kültürel yörünge), Pekin, 2003.

67 Bkz. 'Cong he er lai, xiang he er qu' (Nereden gelip, nereye gitmek), 'Cheng zhang' (Büyümek), 'Fanshen de rizi' (Kurtuluş günleri) ve 'Guyu qianhou dian gua zhong dou' (Baharda tohumları ekmek), Wang Anyi, *Qiansha chuang xia* (Gül Bugulu Pencerenin Altında), s. 201-235. Wang Anji'nin savaş sırasında devrime katılan ve kendi kendine yazarlığı öğrenen annesi de Çin Halk Cumhuriyeti'nde hikâye ve kısa romanlarıyla pek çok ödül kazanmış iyi bir yazardı.

Dergi içerik bakımından keskin, ancak görünüş olarak özellikle sıradan/tekdüze idi; bölgesel veya diğer uzmanlar, uluslararası sorular ve fazla ilgi çekmeyen yabancı ülkeler hakkında burada yayın yapabilirlerdi. Daha az profesyonel ortamlarda Çin'in uluslararası konumu söz konusu olduğunda, entelektüel tartışmalar çağdaş Çin'de milliyetçiliğin yeri hakkında çatışan fikirler etrafında dönme eğilimindeydi. Burada en önemli iki katkı, karşı kanatlarda yer alan Qin Hui'nin liberalizm ve milliyetçilik üzerine 1996'daki makalesi ve Zhang Xudong'un 1997'deki milliyetçilik teorileri hakkındaki makalesiydi.[68]

1999'da NATO Yugoslavya'ya saldırdığında durum buydu. Zhu Xueqin, "Dört Mayıs'tan Beri İki Entelektüel Eksiklik" başlıklı yazısını 4 Mayıs'ın on sekizinci yıldönümünde Hong Kong gazetesi *Mingpao*'da yayınladığında, Balkan Savaşı altıncı haftasına girmişti. Burada yazar, milliyetçiliği ve popülizmi tamamen Çin'in modernleşmesine engel olmakla suçladı.[69] Dört gün sonra, Amerikan savaş uçakları Belgrad'daki Çin büyükelçiliğini vurdu. Öğrencilerin protestoların başını çektiği ABD karşıtı halk gösterileri, ülkeyi baştan başa kapladı. Hükümet, –ki olayların bu şekilde gelişmesinden ve NATO müdahalesi tüm gücüyle devam ederken Başbakan Zhu'nun büyük bir ABD seyahatinden dönmesinden hayli utanmıştı– protestoları büyük kabiliyetle manipüle etti ve becerikli bir şekilde kontrol altına aldı.[70] Öğrenci öfkesinin baskısı altındaki enteli jansiya savaş konusunda tepeden tırnağa bölünürken, Zhu Xueqin'in makalesi internette sert saldırıların hedefi haline geldi.

Liberaller, ÇHC büyükelçiliğinin yıkımını şaşkınlıkla karşıladılar –ki bunu affedemezlerdi– ancak her şeye rağmen, Koso-

68 Qin Hui, "Ziyouzhuyi yu minzuzhuyi de qihedian zai nail?" (Liberalizm ve Milliyetçiliğin Kesişmesi Nerede?), *Orient*, Mayıs 1996, s. 45-48; Zhang Xudong, "Minzuzhui yu dangdai Zhongguo" (Milliyetçilik ve Çağdaş Çin), *Dushu*, Haziran 1997, s. 22-30.

69 "'Wusi' yilai de liangge jingshen 'bingzao'" (Dört Mayıs Hareketi'nden şimdiye iki ruhani mikrop), *Mingpao*, 4 Mayıs 1999 ve *Strateji ve İşletme*, no. 35, 1999, s. 62-66.

70 Bkz. Jeffry Wasserstrom, "The Year of Living Anxiously: China's 1999", Wasserstrom (ed.), *Twentieth Century China: New Approaches*, Londra, 2003, s. 256-265.

va'daki insan hakları ihlallerinin NATO hava saldırısını haklı kıldığında ısrar ederek, buna karşı protestoları Boxer-tarzı yabancı düşmanlığı olarak eleştirdiler. Yeni Sol, Yugoslavya karşıtı Amerikan kampanyasını, ABD'nin dünya jandarması rolünü açığa çıkaran bir saldırganlık olarak kınadı ve Çin'in buna karşı pasifliğine işaret etti. Yoğun sansür nedeniyle her iki taraf da argümanlarını yazılı basında geliştiremediler, fakat elektronik yazışmalar hem sıktı hem de genellikle sertti. Genel olarak söylemek gerekirse, Balkan Savaşı'na olan reaksiyonlar, sonrasında gelen Batılı müdahalelere olan tavırların kalıplarını belirledi. Liberallerin Amerikalılara bağlılığı, El Kaide'nin Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a saldırılarıyla daha da kuvvetlendi. Yeni Sol'un Amerikan askerî gücüne olan düşmanlığı, Afganistan ve Irak işgalleriyle arttı. Güney Çin Denizi sahilinde bir Çin Halk Cumhuriyeti savaş uçağı ve Amerikan casus uçağı arasındaki çarpışmadan doğan küçük olay bile popüler hissiyatı yükseltti.[71] Tüm bu olaylar entelektüel atmosferi alevlendirirken, şimdiye kadar gerçekten çarpıcı teorik veya politik yansımalar üretemedi.[72] Oysa etkilerinden biri, farklı bireylerin onlar hakkında yerel görünümleriyle çelişen pozisyonlar almaları nedeniyle daha da karmaşık bir tablo yaratmak oldu. 2001 baharında durumu aydınlatmaya çalışan bir elektronik zekâ, Çinli entelektüellerin siyasetlerinin en iyi 'savaş düzeni sıralaması' ile belirlenebileceğini önerdi, ki bu sınıflandırmanın sonuçlarının neşeyle çizimlerinin yapıldığı dört muhtemel hasım algılandı – yerel otoriteler; yerli sermaye; yabancı otoriteler; yabancı sermaye. Bunlar akılda tutulması gereken karışıklıklar. Fakat, Çin Halk Cumhuriyeti'nin liderliği resmî olarak yeni bir nesle geçerken, daha genel bir soru bir kez daha yönel-

71 Balkan savaşı 1999 ortalarından itibaren *Dushu* ve *Strateji ve İşletme*'de pek çok tepki yarattı. Katılımcılar arasında Cui Zhiyuan, Qin Hui, Wang Xiaodong, Zhang Rulun, He Guanghu, Cao Weidong. Wang Hui'nin Zhu Xueqin'e yanıtı için, bkz. "Wherein Lies the Disagreement: A Preface to Old Ashes Rekindled", *Horizon*, no.1, 2000, s. 112-121.

72 Bunun bir istisnası, genç solcu ekonomist Han Deqiang'ın 'globalleşmenin tuzağı' diyerek şiddetle eleştirdiği ve kamuoyunda da oldukça ses getiren Çin'in Dünya Ticaret Organizasyonu'na (WTO) katılması tartışmaları oldu. Kitabı için bkz. *Pengzhuang* (Çarpışma), Pekin, 2000.

tildi. 90'lar, entelijansiya ve devletin söylemleri arasında enteresan bir dizi paraleller veya kesişmelerle başladı. Bu dönemin sonunda meseleler nerede duruyordu?

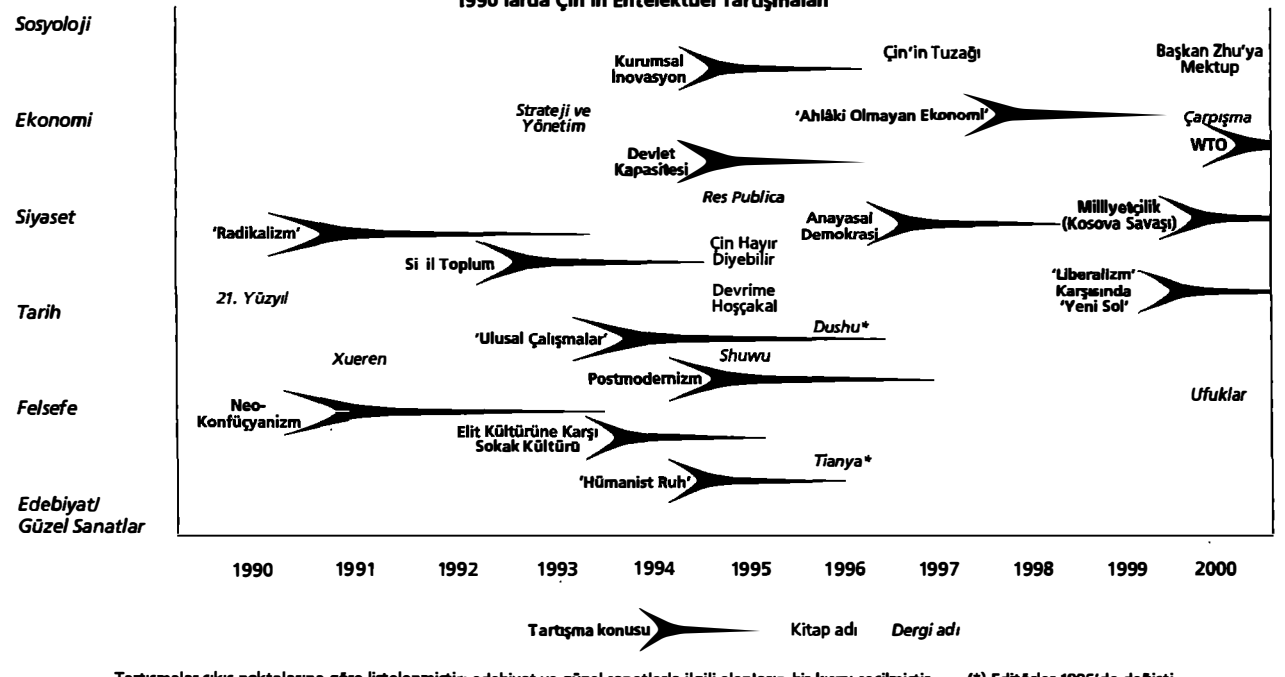
Eğer mevcut tartışmaların iki kutbunu alırsak, Çinli liberallerin büyük kısmının Çin Komünist Partisi'nin otoriter iktidarına siyasi olarak karşı çıkmada birleştiği ve insan hakları ile hukuk devleti konularında sağlam bir duruşları olduğu açıktır. Burada, devletle aralarında derin bir yarık vardır. Öte yandan, devletin en temel amacı olan piyasanın yayılmasını hoş karşılarlar – onun sosyal kapsamına değil, siyasi güç tarafından saptırılmasına ve yozlaşmasına karşı çıkarlar. Yelpazenin neoliberal kanadında, tabii ki her türlü çekince bırakılmış, yolsuzluk ve kamu kaynaklarının çalınması, gerekli olan özelleştirme için ödenebilir bir fiyat olarak algılanmaktadır. Bu nedenle liberaller için 'piyasa-dostu' olarak algılandığı müddetçe devletle bağdaşma eğilimi sürer. İş dünyası basını dilinde de liberal ve neo-liberal ekonomistler arasındaki çatışma son derece azalmıştır ve bu sadece He Qinglian'ın yokluğundan da kaynaklanmamaktadır.[73] Bütün eğilimlerin katıldığı anakarada anayasal reform üzerine şu andaki tartışmalar, liberaller için gerçek bir tehlike olduğunu gösteriyor. Bazıları, siyasi özgürlüklerden ziyade, –esasen mevcut belgede zaten garanti altına alınmış– özel mülkiyetin korunmasına en yüksek önceliği veriyor. Çin Komünist Partisi'nce kabul edilen ve gerçekliği perdeleyen 'üç temsilci' uygulaması, entelektüel yönüne bakılmaksızın, sadece kapitalistlerin de partiye katılmasının önünü açtığı gerekçesiyle, adeta ilerici bir adımmış gibi bazı liberaller tarafından sevinçle karşılandı. Bu ve benzeri çizgilerdeki paralelliklerin riskleri açıkça ortadadır.

Öte yandan Yeni Sol konusunda piyasa değil, milletin kendisi devlet ile potansiyel bir birlikteliğin çekiciliğini önermekteydi. Burada da yine karmaşık bir resimle karşı karşıyayız çünkü, liberallerin piyasa mekanizmalarının resmî versiyonları hak-

73 He Qinglian 2002 yazında Çin'den ayrıldı. Daha yaşlı liberal ekonomist Wu Jinglian, 2001'deki borsa krizi konusunda Li Yining'e karşı çıktı. Fakat genel olarak bu tarz çatışmalar düşüştedir.

kında ne kadar eleştirisi varsa, Yeni Sol entelektüellerin de resmî milliyetçiliğin kusurları hakkında o kadar eleştirisi ve çekincesi vardı. Somut sosyal sorunlara kritik müdahalelerde bulunmak, 'sosyalist' devlete emperyalist saldırılarda bulunma kaygısı yüzünden sık sık yavaşlatılıyordu. Üstelik, ülkenin tarihini Lu Xun geleneğinden veya Qian Liqun gibi daha yaşlı entelektüellerin çerçevesinden kavramsallaştırmak yerine, Çin'in geçmişini büyük oranda faydacı bir ruh hali ile bezeyen, köktenci bir akademik akımın etkisine kapılma riskinin de belirtileri görülmektedir. Modernite öncesi Çin'in ekonomik ve demografik büyüklüğünü, rasyonalitesini veya emperyal hoşgörüsünü abartan tutumlar, iddia ettikleri gibi oryantalist mitleri yok etmek yerine sadece tersyüz etmekle kalırlar. Çin'de tarih, devletin ülkenin geçmişindeki en kötü dönemleri ve figürleri rehabilite etmekte hiç vakit kaybetmediği, giderek önemi artan bir entelektüel savaş alanı konumuna gelmektedir. İmparatoriçe Dowager de dahil olmak üzere neredeyse her Manchu imparatoru, bir dizi televizyon dizisi ile tarihsel kahramanlara dönüştürülmüştür. Üniversite camiasında bu tarz fantezilerin daha rafine versiyonlarını bulmak mümkündür. Yazar Li Tuo ve edebiyat eleştirmeni Chen Yangu tarafından yakınlarda kurulan ve *Dushu*'da yayınlananlardan daha uzun denemeler ve yorumlar yayınlayan Yeni Sol dergi *Horizons*, geniş uluslararası referanslarla bu konuların kapsamlı tartışmalarına yer verir. Bununla birlikte on yıllardır ilk kez Pekin'de Irak'ın Anglo-Amerikan güçlerce işgaline karşı uluslararasında bir protesto girişimi yaşandı, ki bu savaşla Çin'in doğrudan bir ilgisi yoktu. Tahmin edilebileceği gibi otoriteler, farklı bir duruşa dair bu umut verici belirtiyi derhal bastırdılar.

Tarihsel olarak Çinli entelektüeller, memuriyete giriş sınavları sebebiyle diğer modernite öncesi medeniyetlere kıyasla devletle daha yakın ilişkiler içindeydiler ve bu yüzden de güçle dans etme arzusu içlerinde hep oldu. Mao döneminde bu rolleri biraz karanlıkta kaldı. Bazılarının düşündüğü gibi uzun vadede Çin kültürünün derin yapıları kendisini yeniden belli edecek ve entelektüellere siyasi güçlerini yeniden kazandırabilecek mi? Pekin'de-

Tartışmalar çıkış noktalarına göre listelenmiştir; edebiyat ve güzel sanatlarla ilgili alanların bir kısmı seçilmiştir. (*) Editörler 1996'da değişti.

ki düşünce kuruluşlarında hırslı ekonomistler ve kamuoyu araştırmacıları geleneksel bir ruh hali ile devlete birçok şekilde hizmet sunuyorlar. Fakat ince düşünen pek çok Çinli entelektüel, 'hümanist ruh' tartışmasının en eskilerinden Wang Xiaoming'in sorduğu soruların benzerini kendilerine soruyorlar. Bunu da sadece otoriter devletin önünde değil, çalışma yaşamlarını kalıcı biçimde değiştiren bir kitlesel tüketim kültürüne karşı da yapıyorlar. Eğlence endüstrisi ve bu endüstrinin devletle iç içe olmasının bir etkisi de, geçmişle ilgili hatırlanabilen şeylerin oldukça seçici bir filtreden geçirilmesidir. Çin'de kamusal yaşam, hem bir bilinç kaybı, hem de sürekli anma törenleri üzerine kurulmuştur. Modern devletin gerçek tarihini bulup çıkarma çağrıları Qian Liqun ve Zhu Xueqin gibi çok farklı düşünürlerce dile getirilmektedir ve bu yeni yüzyılda Çin entelijansiyasının gündeminde önemli bir kısım oluşturacaktır.[74]

Dolayısıyla Çin'deki 'ikinci reform on-yılı' birinciye kıyasla daha karmaşık ve renkli bir fikir manzarası bıraktı geride. Ekonomik dinamizm, siyaseten yerinde sayma ve sosyal yönden derinleşen ayrımlar, bu dönemi tanımlayan unsurlar oldu. Fakat bu dönemin mirası da ülkenin entelektüel yaşamını zenginleştirdi. Baştan elverişsiz koşullarda başlasa da, fikirlerin tartışıldığı ortamlar giderek genişledi. Bu tartışmalar içerisinde öncelikle edebiyat ve felsefeden başlayıp giderek sosyal ve iktisadi temalar gibi doğrudan siyasi tonlar taşıyan bir gelişim eğrisi gözlemlenebilir. Karşıdaki tablo, 90'ların entelektüel tarihçesini kolaylaştıran görsel bir rehber olarak tasarlanmıştır ve çerçevenin sol alt köşesinden sağ üst köşesine doğru hareket eder. Dönemin daha kapsamlı ele alınması bu yıllarda oluşmuş daha karmaşık yapıları ortaya çıkarır.

---

74 Siyasi hafıza kaybına karşı mücadele, bu dönemde entelektüel bir akım oluşturmuş ve 90'ların ortalarından itibaren giderek yoğunluk kazanmıştır. Bkz. Zhu Xueqin, "Sixiang shi shang de shizongzhe" (Entelektüel tarihte kayıp olanlar), *Dushu*, Ekim 1995, s. 55-63; Zhang Zhizhong, "Kangju yiwang" (Unutkanlığa direnmek), Şubat 1996, s. 3-7; Qian Liqun, "Xiangqi qishiliu nian qian de jinian" (Yetmiş üç yıl önceki anma törenini hatırlamak), Mayıs 1998, s. 3-7 ve "'Yiwang' beihou de lishi guan yu lunli guan" (Unutkanlığı sürdüren tarihî ve ahlâki çerçeve), Ağustos 1998, s. 99-103.

Herhangi bir ulusal antolojiye dahil edilecek düşünürlerin seçimi, oldukça zor değerlendirmeleri içerir. Hiçbir çözüm tamamiyle tatmin edici olamaz. Burada organize edici temel düşünce, anakarada aktif olan entelektüeller üzerine odaklanmak olmuştur. Bunun tek istisnası, kitabın sonundaki yuvarlak masa olmuştur ki, burada da 1989 olayları ve sonuçları üç katılımcı tarafından değerlendirilmiş ancak bu kısım Çin Halk Cumhuriyeti içinde serbestçe yayınlanamamıştır. Bunun dışındaki tüm katılımcılar anakaradan gelmişlerdir.[75] Çağdaş Çin'in siyasi ve ekonomik hayatı ile doğrudan alakadar olmak, konu hakkında ne kadar bilgili olurlarsa olsunlar, yurtdışında konumlanmış entelektüellerinkinden farklı bir pozisyondur. Pek tabii çoğunluğun kabul ettiği, araştırma ve tartışmaların genellikle tarihsel sebeplere dayanarak çizilmiş katı ülke sınırlarını yeniden üretmemesi gerektiğidir. Bu durum, Çin gibi bir kültürel camia için daha da fazla geçerlidir. Fakat ülke sınırlarının süregelen realitesini ve bunun entelektüel yaşama empoze ettiği şartları görmezden gelmek, kendi kendini kandırmaktır. Onların hem zihinlerde yarattığı esareti kırma, hem de ulusal yaşamımızdaki pratik etkilerini teslim etme gerekliliğinin farkında olarak bu eseri derlemeye çalıştım.

Bu kitabı oluşturan mozaiği bir araya getirirken, iki temel kaygıyı dengelemeye çalıştım: siyasi temsil ve entelektüel saygınlık. Öncelikli hedefim, İngilizce bilen okurlara şu anda Çin'de ne kadar fazla orijinal ve etkileyici zihnin kendisini ifade edebildiği hakkında bir fikir vermekti. Buraya metinleri dahil edilen entelektüeller, anakaradaki ortamın farklı yönlerini tasvir etmedeki canlılıkları, ülkenin karşı karşıya olduğu sorunları tanımlamadaki coşkuları ve bunlara çözüm öne-

75 80'lerde anakaradaki kültürel aktivitelerin baş aktörü olup 90'ların büyük kısmını yurtdışında geçiren ve halen Hong Kong'da bulunan Gan Yang, istisnai bir durum olarak değerlendirilmelidir. Avustralya ve Amerika'dan bir dizi katılımcının yer aldığı derlemeler için bkz. Gloria Davies (ed.), *Voicing Concerns* (Kaygıları Dile Getirme) ve Xudong Zhang (ed.), *Whither China?* Durham, NC, 2001. Her ikisi de çeviri ve İngilizce yazılmış metinler içermektedir.

rirken sahip oldukları kesin tutumlarıyla öne çıkıyorlar. Çin'in sorunlarının karmaşıklığı ve çeşitliliği, onların argümanları ve düşünceleri üzerinden adeta kolektif bir mercekle bakılmış gibi görülebiliyor. Aynı zamanda, onların son on yılın başarısının altında yatan krizden çıkış hakkındaki görüşleri, günümüzde Çin entelijansiyasındaki temel duruşları da oluşturur. Her ne kadar bunlar kabaca 'Yeni Sol' ve 'liberal' diye iki kampa ayrılsa da, yukarıda da belirtildiği gibi, aslında dönemin belirsizliklerini ve değişimlerini yansıtan, arada pek çok ara düşünce renginin dahil olduğu, örtüştüğü geniş bir aralıktır.

Burada temsil edilmeyen tek sektör, teknokratlardır. Çoğu ekonomisttir, hükümet politikalarıyla neredeyse tamamen özdeşleşmişlerdir, toplumun tamamen piyasalaşmasının bir gereği olarak otoriter bir siyasi sistemi sessizce onaylarlar. Kapalı siyasi kapılar arkasında önemli bir güç olsalar da, duruşlarını açıkça dile getiremezler. Çünkü böyle yapmaları, hem açıksözlülükten hoşlanmayan resmî sınıfları mahcup edecek, hem de bu tarz yaltaklanmalardan hoşlanmayan entelijansiyadan aforoz edilmelerine sebep olacak. İyi ya da kötü, Çinli entelektüeller bugün hiçbir istisnası olmaksızın kendilerini muhalefet olarak görüyorlar. Bazı devlet politikalarının yönü 'Washington Konsensüsü'ne ne kadar yakın olursa olsun, öncesinde iktidara danışmanlık yapanların dışında, entelijansiyanın kendisinde açıkça 'neo-liberal' olan dalgalara pek yer kalmamıştır.

Böylelikle, katkıda bulunanlar arasından Wang Hui, Gan Yang, Wang Xiaoming, Qian Liqun siyasi yelpazenin 'sol' tarafında; Zhu Xueqin, Qin Hui, He Qinglian, Xiao Xuehui ve Wang Yi 'liberal' kanatta konumlandırılabilirken, Chen Pingyuan, Wang Anyi ve Hu Angang muhtemelen her iki tarafa dahil edilmeyi de reddeder. Aslında her bir bireyi bu iki kamptan birinde tanımlamak, oldukça değişken bir eylemdir. Bu farklı entelektüellerin ortak noktası, net bir kuşak profili oluşturmalarıdır. Eğer kitabın sonundaki yuvarlak masayı bir kenara koyarsak, on üç yazardan dokuzu, 1950'lerin sonlarında dünyaya gelmiştir. Bir başka deyişle, 1966'da Kültür Devrimi patlak verip şehirli gençleri kırsala gönderdiğinde ve yüksek öğrenimlerini neredeyse on yıl askıya

aldığında, onlar henüz ortaokulu bitirmemişlerdi. Tüm geleneksel otorite yapılarının yıkıldığı bu tecrübenin etkisi, burada Qin Hui, Zhu Xueqin ve Hu Angang tarafından ele alınmıştır, ancak bu dönemi yaşayan herkes için belirleyici olmuştur.

1980'lerde, temel bilgi birikimi ve üniversite eğitimini tamamlamak için geri dönen bu entelektüeller, sürgüne gönderildikleri gençlik dönemlerinin siyasi sonuçlarını çıkarabilecekleri 'Yeni Dönem'in kültürel dönüşümlerinin katılımcısı veya şahidi olmuşlardır. Bunun sonucu, Kültür Devrimi kuşağının kolayca fark edilen bir hasleti olan güçlü bir özgür düşünce zihniyetidir. Burada temsil edilenler arasında Wang Anyi, Gan Yang ve (biraz daha yaşlı grupta olan) Qian Liqun, 80'lerde kamusal alanda izlerini bırakmışlardı bile. Fakat bu grup çoğunlukla 90'larda, hem seslerini yükseltmek için çok güçlü bir motivasyonları, hem de diğerleriyle tartışma ve onları ikna etmek için gerekli yetenekleri var olduğunda ulusal tartışmalara dahil oldular. Aralarındaki ideolojik mesafe ne olursa olsun, bu figürlerin hepsi sağlam düşünce ve konulara hâkimiyet sergilemektedirler. Bu durum anında destek ve popülerliği garanti edemese de, geniş ölçekli tepkileri ortaya çıkarma ve tartışmaları devam ettime güçleri olduğunu ispatladı. Bunu yaparken de, bu ciltte yer alan Li Changping ve Wang Yi gibi genç yazarlar tarafından izlenen bir örnek teşkil ettiler.

Bu kitabı oluştururken katılımcılar arasında özellikle bir coğrafi dağılım izlemedim, ancak yine de sonuç oldukça tatmin edici oldu. Çin büyük bir ülke ve eğer kitapta bir bölgeye çok fazla yoğunluk olsaydı talihsizlik olurdu. Katkıda bulunan yazarların çoğu şu anda iki büyük şehirde, Pekin ve Şangay'da çalışıyorlar. Fakat doğdukları ve kişiliklerinin şekillendiği yılları geçirdikleri bölgeler, ülkenin birbirinden çok farklı yerlerini kapsıyor: Güneyde Guangdong'dan Guangxi'ye (Chen Pingyuan), batıda Guizhou, Sichuan ve Gansu'ya (Qian Liqun, Xiao Xuehui, Wang Yi, Qin Hui), kuzeydoğuda Heilongjiang'dan (Hu Angang, Gan Yang), içeride Henan, Hubei ve Anhui hinterlandındaki fakir köyler (Zhu Xueqin, Li Changping, Wang Anyi) ve ÇHC zamanında siyasi veya ticari merkezler olmamış

Jiangsu ve Hunan gibi şehirlere kadar (Wang Hui, He Qinglian). Bu coğrafi dağılım, burada dile getirilen Çin'in problemleri hakkındaki görüşlerin derinliğini de belirliyor. Tabii ki bu aynı zamanda ülkenin eğitim geleneğinin uzun zamandır devam eden bir özelliğini de yansıtıyor: 80'lere kadar hâlâ güçlü olan, tüm ülkeye açık, rekabetçi sınavlar. Daha sonra, birden fazla katılımcının da aşağıda eleştirdiği gibi, bu sınavlar yerelleşme ve piyasa etkileri yüzünden erozyona uğradılar. Tanınmış bir yazar olan Wang Anyi ve son zamanlara kadar kırsal parti kodrolarında yer alan Li Changping dışında, yukarıda bahsedilen genel kurumsal değişimler ışığında, mesleki açıdan bu yayına katkıda bulunanların tümü üniversite çalışanıdır.

Kitap dört kısma ayrılmıştır. İlk kısım önde gelen dört Çinli entelektüel –Wang Hui, Zhu Xueqin, Chen Pingyuan ve Qin Hui– ile yapılan röportajlardan oluşmaktadır. Chen Pingyuan ve Qin Hui, ayrıcalıklı bir bakış açısı ve teorik ilgi alanından hareketle 1989'daki baskılardan günümüze kadar olan dönemin genel bir özetini sunmaktalar. Bu röportajlar sadece bu fevkalade şahısların entelektüel portrelerini değil, birçok noktada hem birbiriyle yarışan, hem de birbirini tamamlayan zamanın entelektüel yaşantısının örtüşen ve çatışan haritalarını da çizmektedirler. Kitabın ikinci kısmı 1990'ların önemli ekonomik değişimlerinin niteliği ve sonuçları üzerine yoğunlaşıyor. Çin'de neler olup bittiğini kolektif olarak anlama çabalarının en başarılı dört örneğini içeriyor. Bunlar aynı zamanda bugün Çin toplumunun yüz yüze olduğu sorunların ağırlığını tüm açıklığı ile gözler önüne seren, bu derlemedeki en eleştirel yazılar. He Qinglian, yeni toplumsal kutuplaşmanın tüyleri diken diken eden hesabını ortaya dökiyor. Wang Yi, bir zamanlar ülkenin efendisi sayılan emekçi sınıfının kaderini ele alıyor. Li Changping, Çin'in kırsal kesimindeki krizi çarpıcı bir şekilde sunuyor. Hu Angang, yapısal sorunlara ve makro-ekonomik reform olasılığına bakıyor.

Kitabın üçüncü kısmı son on yıldaki dönüşümlerin ortaya attığı belki de en hassas sorulara yöneliyor. Xiao Xuehui, eğitimin resmî olarak 'endüstrileşmesi' sonucu Çin'in ilk-orta öğre-

tim ve üniversite sisteminde artan eşitsizlikleri inceliyor. Wang Anji, kadın ve gençlerin konumuna dair az ama öz açıklamalar sunuyor. Gan Yang, vatandaş ve devlet arasındaki anayasal ilişkileri inceliyor. Wang Xiaoming, çağdaş kültürel camianın temel özelliği haline gelmiş olan başarı ideolojisini değerlendiriyor. Qian Liqun, sadece 80'leri değil, Çin'in tüm 20. yüzyıl tarihini tehdit eden hafıza kaybını ve giderek buna eşlik eden tarihsel bellek yitimini tartışıyor. Bu konular Çin entelijansiyasında halen devam eden tartışmalara yol açmış ve yazarlarımız bu ihtilafların ön saflarında yer almışlardır.

Kitabın dördüncü ve son kısmı, o zamanlar Pekin'de öğrenci olan Dört Haziran 1989 Hareketi'nin üç üyesiyle –Wang Dan, Li Minqi ve ben– yapılan bir söyleşiden oluşmaktadır. 1989 krizi, evrensel olarak da iki farklı 'reform dönemi'ni birbirinden ayıran dönüm noktası şeklinde algılanmış ve 90'ların kendine has bir dönem olarak anlaşılabilmesi için gerekli bir başlangıç noktası olmuştur. Fakat, gerek o yılın siyasi travmasının izlediği yol, gerekse bunun uzun vadeli tarihsel önemi hakkında çok az fikir birliği vardır. Kitabın sonunda, saygın edebiyat tarihçisi Leo Ou-fan Lee moderatörlüğünde gerçekleşen samimi ve dostane tartışmalarda bile üç farklı görüş işitebilirsiniz. Konular, Dört Haziran Hareketi'nin kendi karar ve hareketlerinin eleştirel bir değerlendirmesinden, gelecekte Çin'de demokrasi ihtimallerine kadar uzanmaktadır. Bunlar, ileride Çin'de şartlar elverdiğinde genel bir hesap çıkarılacağı zaman dönülmesi gerekecek konular.

Bu seçkiyi bir araya getirirken elimden geldiğince kapsamlı olmasına çalıştım. Konu bakımından oldukça geniş olmasına rağmen, tek başına bir derlemenin günümüzde Çin'in kalkınması hakkında kamuoyunun kaygılarını içeren tüm ana başlıkları ele alması mümkün değildir. Pek çok önemli soru daha fazla çaba ve olanak gerektirmektedir. Burada atlananlar başka yerlerde fazlasıyla ele alınmıştır. Bu özellikle kültürel alan için geçerlidir. Bir dizi enerjik inceleme[76] sayesinde edebiyat, sine-

76 Daha önce değinilen başlıkların dışında, Zha Jianying, *China Pop*; Geremie Barmé, *In the Red: On Contemporary Chinese Culture*, (Kırmızı'da: Çağdaş Çin

ma ve sanat Batı'da yeterince ilgi görmüş, ancak edebiyat eleştirisi –ki Çin'in entelektüel tarihinde uzun geleneğe sahip bir alandır– fazla ilgi çekmemiştir. Diğer boşluklar daha da ciddidir. Bunlar arasında 'hukuk devleti' üzerine yapılan sıcak tartışmalar ve Çin'in yargı sistemi ile sosyo-politik merkezin ilişkileri vardır, ki bunlar şu anda ülkenin en parlak öğrencilerinden bazılarını yeni yapılandırılmış hukuk fakültelerine doğru çekmektedir. Bu konular –farklı bir bağlamda– sıradan insanlar ve hayatları için hep gündemde kalmış ve radyo-televizyonlardaki popüler talk-showların daimi konusu olmuştur. Bu alana uluslararası ilgi de oldukça taraflıdır. Sıradan vatandaşların haklarının yasal olarak güvence altına alınmasından ziyade, genellikle yabancı hukuk firmalarına Çin'de çalışma izin verilmesi veya yabancı şirketler veya sınıraşırı yatırımcıların çıkarlarının garanti altına alınması ile ilgilenirler.

Başka bir durum da milliyet sorusu ile temsil edilmektedir. Çin'deki tartışmaların kısırlığı kısmen siyasi kontrollere atfedilebilir ancak, bu seçkide Chen Pingyuan'ın da dikkat çektiği gibi, bu durum aynı zamanda kültürel at gözlüklerimizi de yansıtmaktadır. 1970'lerin sonundaki Açık Kapı politikasının başlangıcından beri azınlık milliyetlerden olanların durumu ve bu duruma karşılık gelen ideolojik dönüşümler, anakaradaki entelektüeller tarafından genel olarak göz ardı edilmiş, ancak yakın zamanda Xinjiang'da olduğu gibi, yükselen tansiyon resmî 'istikrar'ı tehdit ettiğinde yüzeye çıkabilmiştir. Bu konuların dikkatle araştırılması ve bağımsız olarak düşünülmesini gerektiren ciddi bir tartışma o kadar enderdir ki, bunun sıradışı bir örneğine burada değinmek gerekir. Wang Lixiong'un Tibet üzerine muhteşem yazısı, Tibetli tarihçi Tsering Shakya'nin kuvvetli yanıtı ile birlikte okunmalıdır ki, bu yüzden de bu seçkiye dahil edilmemiştir.[77] Fakat çoğunlukla Çinli entelektüeller, san-

---

Kültürü Üzerine), New York, 1999; Arif Dirlik ve Xudong, Zhang (ed.), *Postmodernism and China*, Durham, 2000 ve Claire Huot, *China's New Cultural Scene*, (*Çin'in Yeni Kültürel Sahnesi*), Durham, 2000 bulunmaktadır.

77 Wang Lixiong, "Tibet: China's soft belly in the 21st Century", *SI*, no. 32, 1999 (Tibet: 21. Yüzyılda Çin'in yumuşak karnı); "A Cultural Reflection on Tibetan Affairs", *SI*, no. 36 1999 (Tibet İlişkileri Üzerine Kültürel Yansımalar), "Ref-

ki bunun Çin'in geleceğine hiç etkisi yokmuşcasına, milliyetler sorusunu dışlamışlardır.

Derlememizde tam anlamıyla geliştirmek için yer bulamayan bir başka konu da, Çin'de 90'lardan itibaren yaşanan ekonomik patlamanın tabiatıdır. Kırsal kesimde yaşanan sosyal krizin derinleşmesinin yanı sıra, resmî rakamlara göre büyük şehirlerde inanılmaz bir büyüme ve GSMH'de hızlı bir yükseliş görülmüştür. Bu kentsel patlamanın kaynakları, içeriği ve sürdürülebilirliği fazlasıyla ihtilaflı olmaya devam ediyor. Açıklamalar çok çeşitli. Sonsuz bir ucuz emek arzı; modernite öncesi ticari ilişkiler; devrim sonrası kazanılan eğitim ve vasıflar; işçilerin aşırı derecede sömürülmesi; bol miktarda sınır aşırı Çinli ve yabancı sermaye akışı; katı sermaye ve döviz kontrolü – gibi her bir hipotez ayrı bir değişkeni şampiyon ilan etmekte, ancak herhangi bir akademik konsensüse ulaşılamamaktadır. Mevcut büyüme modelinin ömrü de daha az tartışılıyor değil. Dikkatler özellikle (sonuçsuz bir şekilde) finans sektörünün zayıflıklarına ve hızlı ekonomik büyümeye rağmen devam eden fiyat deflasyonuna odaklanıyor. ÇHC'nin WTO'ya girmesi, bu konuların çoğunu yeni bir şiddetle gündeme getirdi ve Çinli entelektüeller bunlara daha acil bir şekilde değinmeye başladılar. Fakat Çin'in ekonomik performansı hakkındaki temel tartışmaların hâlâ anakaradan ziyade Batılı uzmanlar arasında geçtiği muhtelemen doğrudur.

Son olarak, Çin'in dış dünya ile ilişkileri konusunda bir tartışma bu seçkide yoktur. Bu tabii ki çok önemli bir eksik. Dış politika, ÇHC'de otoritelerin kontrol altında tutmaya çalıştıkları siyasi olarak hassas bir konu. Fakat bu alanda pek çok Çinli entelektüelin eleştirel yaklaşımdan yoksun olma sebepleri sadece basit bir sansür olgusundan daha derinlerde yatmaktadır, ki çoğu zaman bu sansür de mutlak değildir. Ayrıca, dış politikaya yönelik benzer bir ilgisizlik sadece anakarada değil, dias-

---

lections on Tibet" (Tibet Üzerine Değerlendirmeler), *New Left Review*, no. 14, Mart/Nisan 2002, s. 79-111, ve buna cevap olarak Tsering Shakya, "Blood in the Snows" (Karlardaki Kan), *New Left Review*, no. 15, Mayıs/Haziran, 2002, s. 39-60.

porada da gözlemlenmektedir. Genel olarak, ülkenin içinde veya dışındaki entelektüel camiada bulunan bazı görüşler de birbirinden çok da farklı olmayan iki kategoriye ayrılabilir: Bir tarafta Çin'in dünyadaki rolünü, ABD veya daha az oranda Japonya, bazen de Güneydoğu ve Orta Asya ülkeleri ile yarışma olarak tahayyül eden görüşler var. Burada dünyaya bakarken kullanılan tipik yaklaşım, dar ve taşralı bir jeopolitik görüş. Öte yandan bu açık milliyetçiliğe karşı çıkan ancak bundan esasen çok da uzak olmayan, ABD'nin temel ideolojisine evrensel bir değer gibi körü körüne bağlı yaklaşım, içeride ve dışarıda pek çok Çinli entelektüelin Amerikan başkanlarının son yirmi beş yılda izledikleri uluslararası siyasetle aynı saflarda yer almasını sağlamıştır.

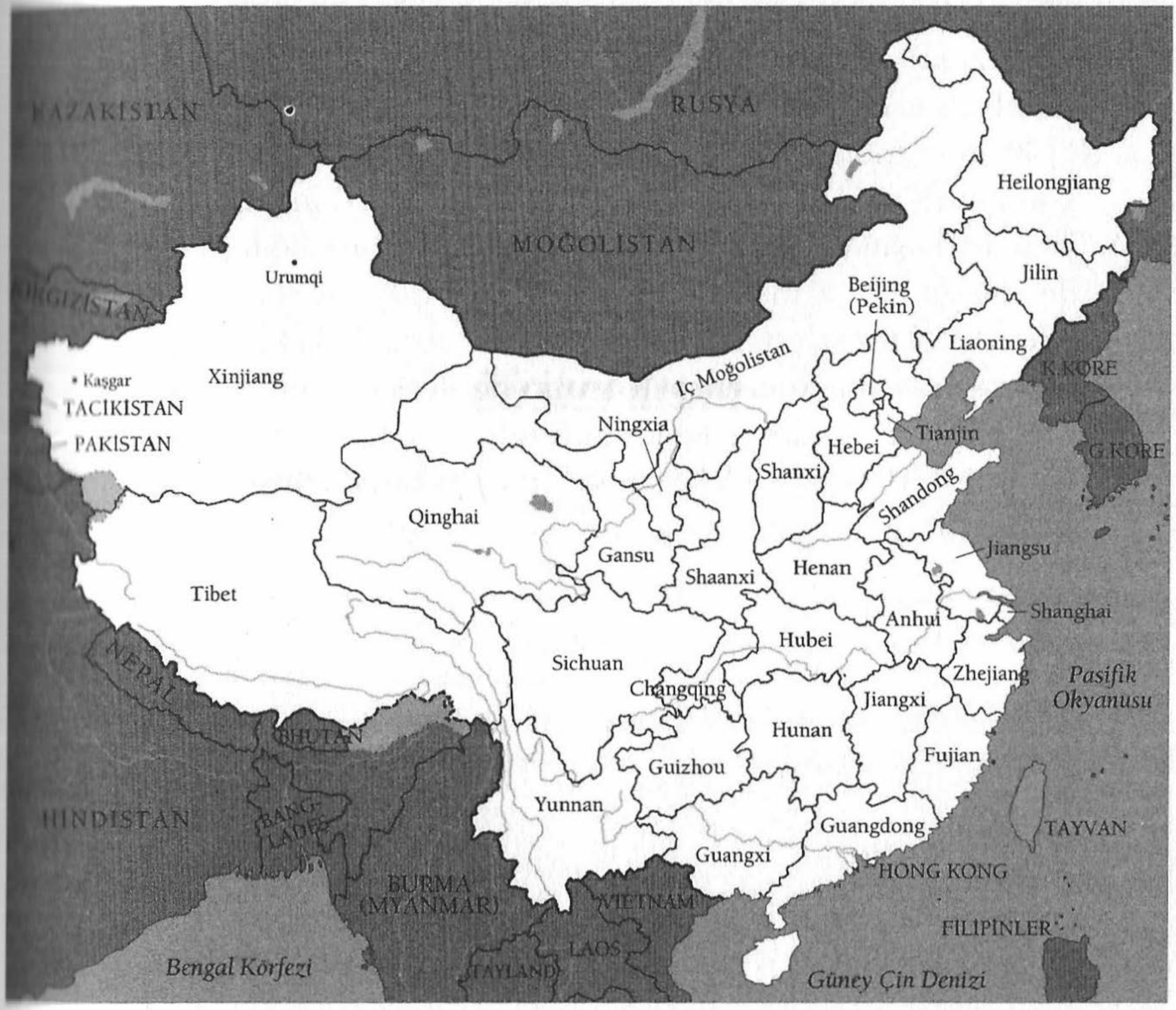
Birbirine zıt gibi görünen bu iki kutbun bir ortak yönü vardır. Daha küçük diğer devletleri, özellikle de Üçüncü Dünya'dakileri, içten bir şekilde anlamaktan veya küresel siyasete eleştirel bir duruştan yoksundurlar.[78] Belli bir 'Orta Krallık zihniyeti' mirası muhtemelen burada sezilmektedir. Buna rağmen küresel dünya ve burada Çin'in alabileceği yer konusundaki mevcut düşünce fakirliği, kültürel bir koşul olarak alınmamalı. Bu durum Çinli entelektüellerin sadece 20. yüzyıl başındaki[79] durumları ile değil, tüm ulusun güçsüz ve fakirlerin uluslararası mücadelesi ile ilgilendiği 1950'lerin ortası ve 1960'ların başı ile de tezat teşkil ediyor. O yüzden mevcut kendine dönük bakış açısı tekrar değişebilir ve hatta, yakın zamanda Irak'ın Anglo-Amerikan güçlerce istilası karşısındaki protestolarda olduğu gibi, daha dışa açık bir hassasiyetin emareleri de belirmektedir. Ancak şu ana kadar kayda değer hiçbir Çinli entelektüel, ülkenin dış ilişkilerini sorgulamaya, iç problemler hakkındaki tartışmaların yoğunluğu ile başabaş gelecek bir çaba sarfetmemiştir. Bu derlemeye katkıda bulunacak bir çalışmayı bulma

78 Üçüncü Dünya'daki toplumsal hareketlerin ele alınması son yıllarda *Dushu*'nun tutarlı bir özelliği olmuştur, ancak bunlar uluslararası ilişkiler çerçevesinden incelenmemişlerdir.

79 Örneğin bkz. Xiaobing Tang'ın Liang Qichao üzerine çalışması, *Global Space and the Nationalist Discourse of Modernity*, Stanford, 1996. Lu Xun bir başka önde gelen örnekti.

veya sipariş etme çabalarımız da başarısız olmuştur. Okuyucularımızı rahatlatacak tek husus, daha genel argümanlar arasında atlanmış bu noktaya da değinen bazı pasajların olmasıdır.

90'lar, Çinli entelektüeller için bir hayal kırıklığı, yeniden yön belirleme ve aktif olarak müdahil olma dönemiydi. 21. yüzyılın başında, küreselleşmeden etkilenen diğer fakir ülkelerde olduğu gibi, Çin'de de bölgesel ve sosyal kutuplaşma giderek daha belirginleşiyor, ancak siyasi kayıtsızlık da kentli gençlik arasında yaygınlaşıyor. Umarım bu derleme, ülkenin eleştirel zihinlerine sadece kendi durumlarını değil, insanlığın daha geniş bir kısmını etkileyen sorunlar hakkında düşünme imkânı da verir.

Türkçe baskı için hazırlanmıştır.

Birinci Kısım

1

Yeni Eleştiri

Wang Hui

• Dushu'nun (Okumalar) *Çin'in entelektüel hayatındaki yeri nedir ve siz editörü olarak kendi pozisyonunuzu nasıl değerlendiriyorsunuz?*

– *Dushu*'nun ilk sayısı Nisan 1979'da yayımlandı. İlk makalenin başlığı "No Forbidden Zone in Reading – Okumada Yasaklı Bölge Yok" idi ve en baştan itibaren derginin ruhu bu oldu denilebilir. Bugün de editörlük mesleğimizi böyle icra ediyoruz ve gelecekte de asla değiştirmeyeceğiz. *Dushu*'nun ilk editörü, meşhur sosyal dilbilimci Chen Yuan, modern Çin'deki en önemli yayınevi olan Pekin'deki Commercial Publishing House'un yöneticisiydi. Bir yıl sonra –entelektüel dünyayla 40'lardan itibaren yakından bağlı, ilerici bir yayıncı olan– Fan Yong devraldı. Kanaatimce Yong, dergi tarihi boyunca onu yeni fikirlerin ve 80'lerdeki tartışmaların kilit forumu haline getiren en önemli figürlerden biriydi. 1979'dan 1984'e kadar bunların çoğu, Li Honglin, Wang Ruoshui ve diğerleri gibi daha eski nesil akademisyenler ve açık fikirli resmî entelektüeller tarafından geliştirildi. Örneğin, Marksizm ve hümanizm arasındaki ilişki konusunu ele alan onlardı. Sonra, 1985'lerde daha genç bir grup entelektüel sahne aldı. En aktifleri arasında *Culture: China and the World*'ün (Kültür: Çin ve Dünya) yayın kurulu var-

dı. Yurtdışındaki modern düşünce tarihinin klasiklerini tanıtma amacıyla yaptıkları bir dizi çevirinin çoğu *Dushu*'nun da yayıncısı olan Sanlian Press tarafından basıldı. Dergi bu kitapların pek çok eleştirisini yayınladı ve bunlar üniversite öğrencileri, mezunları ve yeniyetme entelektüellerin oldukça ilgisini çekti. Modern Batı felsefesi, sosyal teori ve ekonomik düşünceler büyük istekle karşılanıyordu. Nietzsche, Heidegger, Cassirer, Marcuse, Sartre ve Freud, –modernleşme teorisi ve neoklasik ekonomiden bahsetmiyorum bile– zamanın makalelerinde hevesle tartışılıyordu. Tüm bunlara az da olsa bir direnç vardı çünkü bu bilgilerin yazıldığı tarz genellikle çok zor veya anlaşılmaz olmakla eleştiriliyordu. Geriye dönüp bakarsak, bu daha genç olan neslin fazla bir siyasi duruşu olmaksızın daha çok yeni fikirlerle tanışmakla ilgilendiğini, oysa daha yaşlı neslin siyasetle çok daha yakın bir ilişkisi olduğunu görebiliriz. Bu aşamada *Dushu* radikal bir dergi değildi – 80'lerin sonlarındaki siyasi fermantasyondan görece uzaktı. Fakat daha fazla tartışma için bir entelektüel alan yaratılmıştı ki bu da 1989 şartlarında önemsiz değildi.

O yıl bir dönüm noktası oldu. 1989'un sonunda diğer dergilerde editörler sıklıkla değişirken, *Dushu*'da hiçbir değişiklik olmadı ve baş editör Shen Changwen 1996'ya kadar devam etti. Bunun sebebi kısmen, sadece derginin önceki yıllarda çok az doğrudan siyasi bir rol oynamasıydı. Fakat 1989 sonrasındaki genel muhafazakârlık ve dogmatizm atmosferinde, *Dushu* daha açık fikirli olarak öne çıkıyordu. Tabii ki dergi üzerinde baskılar vardı ve Deng Xiaoping'in 1992'deki Güney Çin gezisinden sonra ülkeyi bir tüketim ve ticarileşme dalgası sardı. Bu koşullar altında Shen, satışları arttırmak için editoryal politikalarını daha kolay okunan ve daha az akademik tartışmalar olan makaleler yönünde değiştirdi. Beş ya da altı yıl içinde tiraj 50.000'den 80.000'e çıktı fakat, dergi daha popüler olurken, ülkedeki entelektüel araştırmaların gelişimini yansıtmada geri kaldığı için eleştirildi. Esasen hâlâ oryantalizm ya da post-kolonyalizm gibi yeni temaları tanıtıyor ve yaygın bir şekilde yüksek kültürün feneri olarak görülmeye devam ediyordu. Ancak

90'ların başında *Dushu*'daki değişiklikler, Çin'de popüler kültürle yüksek kültür arasında yeni bir gerilimin habercisi oldu.

1996'da Sanlian Press'in yöneticisi ve *Dushu*'nun en kıdemli editörlerinden biri olan Dong Xiuyu tarafından baş editör olmak üzere davet edildim. Bir yıl sonra meslektaşım Huan Ping de bana katıldı. O zamandan beri politikamız, dergi için okunabilir bir tarzı muhafaza etmek, fakat onu piyasacı kaygılardan uzaklaştırıp tekrar gerçek entelektüel tartışmalara getirmek; kapsamını edebiyat ve beşeri bilimlerin ötesinde sosyal ve doğa bilimlerine, arkeoloji ve tarihsel coğrafya gibi hiç ele alınmamış konuları da dahil ederek genişletmek oldu. Kırsal toplumun istikbali, ahlâk, Asya, savaş ve devrim, finansal kriz, liberalizm, hukuk ve demokrasi, milliyetçilik ve feminizm üzerine önemli bir tartışma dizisini başlattık. Bu konuların büyük bir kısmı –örneğin kırsal toplumun mevcut krizi–, günümüz Çin'inde ilk defa bizim sayfalarımızda dile getirildi ve diğer dergiler bunu takip ettiler. Siyasi yelpazenin her tarafından fikirleri bulunduruyoruz. Belirtmeliyim ki, baş editör olarak derginin tarafsızlığını korumak için ben makalelerimi başka dergilerde yayınlıyorum. Yazarlarımızın listesi fazlasıyla genişledi ve yenilerden pek çoğu bizde yazdıklarıyla isim yaptılar. Tüm bunlar *Dushu*'yu canlı bir tartışmanın odağı haline getirdi ve okuyucularını da 100.000 ile 120.000 arasına yükseltti.

• *İnternet, 2000'den itibaren Çin'de tartışmaların zemini olarak patlama yapmış görünüyor. Özellikle genç nesil arasında fikir alışverişi açısından, bu durum iyi veya kötü ne gibi değişiklikler getiriyor?*

– Evet, bu önemli bir gelişme oldu. Her çeşit farklı tepki şimdi internette bir çıkış buluyor. Hatta Çin hükümeti buna –pek de başarılı olmayan– denetleme çabalarıyla müdahale etti. İnternet üç önemli kazanım sağladı: Ulus-devletlerin sınırlarının ötesinde bir alan olarak, anakara ve yurtdışındaki Çinli entelektüeller arasında doğrudan tartışmaların yapılabileceği bir mekân yaratıyor. İkinci olarak, anakaradaki yazılı basının dokunamadığı pek çok siyasi konunun doğrudan ele alınması-

nı sağlıyor. Üçüncü olarak, başka şekilde ulusal dikkati çekemeyecek yerel seviyedeki bilgiyi çabucak ülke çapına yayıyor. Böylelikle, yerel, ulusal ve uluslararası alanların birbirine bağlanmasını olası kılıyor. Fakat eksikleri de açıkça ortada. Tedarik ettiği bilgi, farklı güçlerin denetimi dışında değil. Çoğu şeyi kontrol etmek imkânsız olduğu için, genel olarak herhangi bir şey doğru mu yanlış mı, bilebilmenin bir yolu yok. İnternet, sorumsuzca müdahalede bulunmanın, şahsi saldırıları ve anonimlik örtüsü altında pervasızca azarlamaları desteklemenin de ideal ortamı oldu. Aynı zamanda bu ortam teorik tartışmalara da kolayca imkân vermemektedir –ki bunlar hâlâ az çok Çin'de basılıp yayınlanan dergilerin himayesindedir– fakat şimdi bazı dergiler web siteleri kuruyorlar ve artık iki medya arasında daha fazla iletişim bekleyebiliriz. Buna rağmen internet, günün en önemli konularında yeni kampların filiz vermesiyle, 2000'den itibaren polemiksel diyalogların yoğunlaşmasında kesinlikle rol oynadı.

• *80'lerde Çin'deki siyasi alan geleneksel olarak sadece iki kategoriye bölünmüştü – reformcular ve muhafazakârlar; her ikisinin de kendi yerleşik ideolojik değerlendirmesi olan bir ikilem. 90'larda bir yerde kelime hazinesi değişti ve insanlar liberaller, daha da yakınlarda Yeni Sol hakkında konuşmaya başladı. Bu değişimlerin gerisinde yatan gelişmeler nelerdir?*

– 70'lerin sonuna doğru, 'muhafazakârlar' ve 'reformcular' terimleri sırasıyla, Mao'nun son yıllarında arda kalanlarla –alaycı bir şekilde *fanshipai* veya 'herneyseciler' de denir– Deng'in politikacılarının destekçilerini belirttiler. O zamanlar, Hua Guofeng veya Mao'nun eski güvenlik bakanı Wang Dongxing gibi şahıslar muhafazakâr iken, Deng Liqun veya Hu Qiaomu gibi teorisyenler –ki 80'lerde muhafazakâr addedilirlerdi– partinin reformcu kanadındandılar.[1] 70'lerin sonunda Deng Liqun ol-

1 Hua Guofeng, Çin Komünist Partisi'nin Başkanı olarak Mao'nun kısa ömürlü selefiydi (1976-78). 1978'de –Yan'an döneminde Mao'nun sekreteri– Hu Qiaomu ve Deng Liqun, Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nin sırasıyla başkan ve başkan yardımcısıydı – e.n.

dukça radikaldi: Hua Guofeng halen Çin Komünist Partisi başkanı iken, Merkez Parti Okulu'nda muhafazakârları sertçe tenkit ettiği, –hatta Mao'yu bile eleştirdiği– bazı derslerini yayımladı. Fakat 1983'teki 'ruhsal kirlenmeye karşı kampanya'dan sonra siyasi harita değişti. Hu Qiaomu, sosyalist hümanizm hakkında Zhou Yang, Wang Ruoshi, Su Shaozhi ve partide bu sloganı benimseyen diğer –genellikle daha açık fikirli– entelektüelleri eleştirdiği meşhur bir makale yayınladı. Deng Liqun'un algısı da değişti.[2] Bir kez Hu Yaobang Çin Komünist Partisi'nin genel sekreteri olduğunda, Hu Qiaomu ve Deng Liqun tipik muhafazakârlardı. Fakat, esas itibariyle daha önceden reformcu olarak biliniyorlardı. Tüm bu insanlar, Deng Xiaoping'in tarafındaydılar. Kategorilerde benzer bir kaymayı, bizim 1989'da koyu-muhafazakâr zannettiğimiz Li Peng'de de görebilirsiniz. Zhou En-lai'nin evlat edindiği oğlu olarak bilinirken, 80'lerin ortasında başbakan yardımcısı oldu. O zamanlar tavrı oldukça muallaktı – muhafazakâr mı yoksa radikal bir reformcu mu olduğu belli değildi. İki duruş arasındaki fark, daha yaşlı nesil parti liderlerinde herkesçe görülebilecek kadar netti, fakat bu nesilde fazlasıyla bulanıktı.

1989'daki baskıdan sonra muhafazakârlar güya kuvvetlenmişti. Fakat bu etiket Deng Xiaopin'e kolay kolay uymuyordu. Dört Haziran sonrasında Yao Yilin, Li Peng ve diğerleriyle bir toplantı yaptı ve burada reform politikalarının devamı konusunda ısrarcı oldu ve halefi olarak Jiang Zemin'i seçti – Li Peng'den daha ılımlı fakat Zhao Ziyang'dan daha sert bir politikacı olduğundan.[3] Böylece 90'larda, reformcu ve muhafazakâr kategorilerinin içeriğini belirlemek son derece zorlaştı. Bir anlamda 'reform politikası'nın tamamı, Zhao Ziyang'ın zamanında olduğundan daha radikalleşti, özellikle de ekonomik alanda.

---

2 Zhou Yang –bir zamanlar Mao'nun edebiyat konularında baş yardımcısıydı–, 1978'de pozisyonuna yeniden dönmeden önce Kültür Devrimi'nin kurbanı olmuştu; Wang Ruoshui o sırada *The People's Daily* gazetesinde baş editör yardımcısıydı, Su Shaozhi Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nde Marksizm-Leninizm-Mao Zedong Düşünceleri Enstitüsü'nün direktörüydü – e.n.

3 Yao Yilin 80'lerin sonunda Devlet Planlama Komisyonu başkanıydı; Zhao Ziyang 1987'den 1989'a kadar Çin Komünist Partisi Genel Sekreteriydi – e.n.

Güç yapısının içerisinde buna itiraz eden herhangi bir ses duyulmuyordu. Lin Peng'in kendisi, Deng'in de teşvikiyle başbakanken pek çok köklü reform yaptı.

İşte bu arka planda Çin'in siyasi kelime dağarcığında bir değişim meydana gelmeye başladı. Bunun başlangıcını 1993'lere götürebiliriz. 1992 Baharı'nda, Deng Xiaoping güneyde Shenzhen'e bir seyahat yaptı ve burada ÇHC ekonomisinin tamamen piyasa önderliğinde modernleşeceği sinyalini verdi. Bunun ilk etaptaki etkisi, Şangay, Guangdong ve hatta Pekin'de kontrolsüz bir tüketim patlaması –ve yüksek enflasyon– oldu. Güney gezisinin bu sonucu, entellektelleri çok şaşırttı. Pek çoğu, reform politikalarının bu yeni ve enerjik patlamasını memnuniyetle karşıladılar. Fakat bunları takiben gündelik hayatın ve kültürün tüm yapılarının hızla ticarileştiğini gördüklerinde, belli bir hayal kırıklığı hissettiler. 80'lerde, Çinli entelektüel anaakımın genel duruşu –dönemin deyişiyle– 'Yeni Aydınlanma' olarak nitelendirildi ki, bu Deng yönetiminin Açık Kapı önceliklerine ve piyasalaşma hareketine sıcak bakmaktaydı. Şu anda iki tartışma bu parametreleri değiştiriyor. 1994'te Hong Kong'daki *Yirmibirinci Yüzyıl* dergisi MIT'de genç bir ekonomist olan Cui Zhiyuan'ın " A Secon Emancipation – İkinci Özgürleşme" başlıklı makalesini yayınladı.[4] Eğer birinci entelektüel özgürleşme ortodoks Marksizmden kurtuluş idiyse, şimdi ikincisi olmalıydı ve bu da Yeni Aydınlanma'nın ezberci varsayımlarından kurtulma gerekliliğiydi. Cui üç farklı düşünce kolundan esinlendi: ABD'deki kritik hukuk çalışmaları, Batı'daki analitik Marksizm ve Yeni Evrim teorileri. Çinli okuyucular için bu makalenin en şaşırtıcı özelliği, analitik Marksizme sakin referansıydı – pek çoğunun bu terimin anlamını bildiğinden değil: sadece 'Marksizm' teriminin kullanılması bile pek çok entelektüel için neredeyse bir tabuydu. Cui Zhiyuan, Roberto Unger ile birlikte Çin'in gelecekteki reformcularına uyarı olarak, Rus reformlarının akıbeti konusunda bir dizi makale üzerine çalışmaya devam etti. Aynı zamanda, ABD'de çalı-

4 Bu tartışmalar hakkındaki referanslar için bkz. Giriş, 32-34 numaralı dipnotlar – e.n.

şan bir diğer genç akademisyen, Gan Yang, *Yirmibirinci Yüzyıl*'da kasaba ve köy işletmeleri hakkında makaleler yayınlıyordu. [Bunlar] ne özel, ne devlet mülkiyeti biçiminde, fakat her ikisi arasında, moderniteye giden Çin'e özgü bir yoldu. Böylece konsensüsteki ilk kırılma, yurtdışındaki öğrencilerden geldi.

Bununla birlikte, ayrı yıl bir başka tartışmaya şahit oldu. Bu kez Çin'in önemli aylık dergilerinden *Dushu*'da önde gelen bir grup entelektüel, Çin'de hayatın giderek ticarileşmesinin ülkenin 'hümanist ruhu'na zarar verdiği gerekçesiyle karşı çıktı. Bu konu Şangay'daki akademisyenler tarafından ortaya atıldı, ki bu mantıklıydı çünkü, Şangay Çin'in en büyük tüketim merkeziydi ve oradaki entelektüeller Deng'in güney gezisinden sonra gelen insafsız ticarileşme dalgasının şokuyla –Pekin'deki meslektaşlarına kıyasla– daha önce ve daha derin karşılaşmışlardı. Bu entelektüeller piyasanın kendisine düşman değillerdi. Daha çok, Çin'deki piyasa ekonomisine geçiş Avrupa ve Amerika'da yerleşik standartlara ulaşamadığı için üzüntü duyuyorlardı. Bazıları bu eksiklikleri, Weber'in kapitalizmin gerçek ruhu için Protestanlığın gerekli olduğu argümanına götürmeye çalıştı. İdeal bir kapitalizm, hümanist ruh ile uyumlu olmalıdır diye düşündüler. Bunun altında yatan tavır, oldukça apolitikti – arkasında beşeri bilimlerdeki akademisyenlerin incinmiş onuru yatıyordu. Fakat artık farkına varıyorlardı ki, Çin'in piyasa ekonomisine geçişi, onların gözünde hiç değişmemiş bir siyasi sisteme dayanmaktaydı.

Bağımsız olarak –esasen biraz daha önceden–, benim de bağlı olduğum *Xueren* (Akademisyen) dergisi ve grubu, Dört Haziran Hareketi'ne bakarak bazı eleştirel konuları gündeme getirdi. Dört Haziran Hareketi üzerinde büyük etkisi olan Yeni Aydınlanmacı entelektüellerin pratikte Çin tarihi hakkında çok az şey bildiğini ortaya çıkardılar. Çin'in gerçeklerini çalışmaktansa, sadece Batılı fikirleri reform sürecine ithal etmişlerdi. Bu büyük bir hataydı. Bir noktaya kadar Gan Yang ve Cui Zhiyuan bunu tekrarlama riskine girdiler. Biz, modern Çin tarihi üzerine dikkatlice düşünmenin elzem olduğu kanaatindeydik ve bu alanda çalışan profesyonel akademisyenleri aradık. Çalışmala-

rının çoğu oldukça gelenekselidi; biz bu konuya yeni yöntemlerle yaklaşma önerilerimizi sunduk.

İşte, kapitalizme daha eleştirel bakan ve Yeltsin tecrübesinin Yeni Aydınlanmacılardan daha fazla farkında olan 'Yeni Sol' tartışması, bu bağlamda başladı. Bildiğim kadarıyla bu terimin ilk çıktığı yer, *Beijing South Weekly*'de benimle bir röportaj sonrasında yayınlanan kısa bir rapordu. Ben kendim böyle bir deyim kullanmadım, sadece Çin'in gerçeklerini eleştirel bir şekilde analiz etmenin gerekliliğini vurguladım. Sonra raporu gördüm; yeni bir Marksizm ve Yeni Sol düşüncelerden oldukça olumlu bir tonda bahsediyordu. Fakat, *Beijing South Weekly*'nin editörü Çin'in bir yeni otoriterizme ihtiyacı olduğu teorisini savunduğu için, Yeni Sol teriminden şüphe duydum ve onun sadece liberalleri pataklayacak bir sopa olarak kullanıldığını düşündüm.

• *'Liberal' terimi halihazırda yaygın olarak kullanımda mıydı?*

– Şu andaki anlamıyla değil. Devlet tabii ki 1986'da –1983'ten bahsetmeyelim hiç– 'burjuva liberalizmi' karşıtı bir kampanya başlatmıştı. Fakat bu terim hâlâ Mao'nun onu Yan'an'da kullandığı şekliyle algılanıyordu; kişisel disiplin eksikliğine ve davranış bozukluklarına ithafen kullanılıyordu. Kendi adına Yeni Aydınlanma, liberalizmi –daha klasik anlamıyla– bir model olarak almıyordu. O, daha farklı çeşit bir sosyalizme ilgi duyuyordu. Fang Lizhi, örneğin, bir İskandinavya seyahati dönüşünde Çin için Bernstein geleneğinde bir Kuzeyli sosyalizmini savundu.[5] Önde gelen felsefeci Li Zehou kendisini liberal değil Marksist olarak tanımladı. *New Enlightenment* (Yeni Aydınlanma) dergisinin editörü Wang Yuanhua Marksist olarak bilinirdi. Su Shaozhi Yugoslav, Polonya ve Macar reformları hakkında araştırmalar yayınladı. O zamanlar bu neslin ilham kaynağı liberalden ziyade hâlâ sosyalistti. Bunun bir önemli istisnası, siyaset bilimci Yan Jiaqi'dir. O, geri dönüp Avrupa Aydınlanmasına, Amerikan Anayasası'na ve Fransız Devrimi'nin ilk

5 Fang Lizhi: Astrofizikçi; Heifei'deki yeni Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nin rektör yardımcısı ve 80'lerde hükümetin önde gelen liberal eleştirmenlerinden; şimdi sürgündedir – e.n.

aşamalarına bakmış ve liberal devlet geleneğindeki güçler ayrılığı [ilkesiyle] ilgilenmiştir. Fakat genel olarak, 70'lerin sonundan 80'lerin ortasına kadar Yeni Aydınlanmacılar –ki pek çok önde gelen entelektüeli devlete çok yakındır– hâlâ sosyalizmin erdemlerinden bahsediyordu. 80'lerin sonunda atmosfer değişti. O sıralarda Hayek'in yazıları giderek daha fazla okunuyordu. Friedman, Zhao Ziyang tarafından hevesle karşılandı. Hükümete danışmanlık yapan ekonomistler, geniş çaplı özelleştirmeler için baskı yapıyorlardı.

• *Yani, şu anda pek çok Çinli entelektüelin kendilerini 'liberal' olarak tanımlamaları 90'ların itibaren mi geliyor? 80'lerde kimse açıkça: 'Evet, ben bir liberalim' diyemiyordu. Fakat 1989'dan sonra, resmî reform politikalarının radikalleşmesi, bu terimin hükümete karşı bir destek ve eleştiri karışımını –piyasalaşmanın onaylandığı fakat insan hakları ihlallerinin ve sansürün onaylanmadığı– tarif ettiği bir durum yarattı. Bu tavrın temeli şöyle olabilir: Biz liberaliz çünkü özgürlüğe inanıyoruz; özgürlüğün ön koşulu da toplumda özel mülkiyetin baskın olmasıdır. Bunun bir konsensüs olduğunu düşünmek doğru mudur?*

– Aşağı yukarı evet, fakat pek çok nüansla. Bazı Şangaylı liberaller kültürün ticarileşmesinden son derece rahatsızdılar, – örneğin 'hümanist ruh' tartışmasında ortaya çıkan endişeler. Diğerleri artan sosyal eşitsizliklerden kaygılanıyorlardı. Esasen, Çinli liberallerin kendilerini tanımlaması, entelektüel bir karşıt buluncaya kadar tamamen belirginleşmedi. Söylediğim gibi, resmî piyasalaşma hakkındaki eleştirel görüşlerin ilk uyanışları 1993-94'e gider. Fakat Yeni Sol etiketinin konsensüs dışındaki pozisyonları belirtmek için yaygın olarak kullanımı, 1997-98'de oldu. Liberaller, 'Sol' düşüncesinin eski Maoizm ile olan olumsuz özdeşleşmesine dayanarak bu terimi benimsediler ve onların Kültür Devrimi'nden kalma olduklarını ima ettiler. O zamana kadar alelacele piyasa ekonomisine geçişi eleştiren herkese daha çok 'muhafazakâr' diye saldırıyorlardı – örneğin Cui Zhiyuan ilk önce böyle tasvir edilmişti. 1997'den sonra bu değişti. Standart suçlayıcı terim 'Yeni Sol' oldu.

• *Değişimi ne açıklıyor?*

– Bu, kültürel atmosferdeki bir kaymayla örtüştü. 90'lar ilerledikçe, Çin toplumunun aldığı yönü tümüyle eleştiren daha fazla ses duyulmaya başladı. Son derece ortodoks bir grup olan ekonomistlerin bile ülkenin doğru yolda olup olmadığından şüphe ettikleri duyuluyordu – Yang Fan gibi akademisyenler okuması rahatsızlık verici pek çok veri öne sürdüler. 1997'de Hainan'daki *Tianya* dergisi dört yıl önce yazmış olduğum bir makaleyi yayınladı – o zamanlar kimse yayınlama riskini almamıştı. [Makale] Çin'in art arda gelen 'modernleşme' versiyonlarının başarısızlığı üzerineydi ve Reform Dönemi'nin ülkeye sunduğu kapitalist modernite biçiminin sert bir eleştirisi ile son buluyordu. İlk başta açık bir reaksiyon gelmedi, fakat hakkımda bazı hoş olmayan tanımlamalar dolaşıyordu. Kamuoyunun tepkisi sessizdi, fakat bunun hakkında pek çok konuşma mevcuttu. Sonra, Hong Kong'daki *Yirmibirinci Yüzyıl* anakara entelektüellerinin bana karşı yazdıkları iki veya üç makale yayınladı. Buzu kıran bu oldu ve bazı liberaller ÇHC medyasında, özellikle Guangzhou'da, saldırgan yanıtlarla bunu takip ettiler. Bu reaksiyonun sebeplerinden biri, on yıllık yazar olarak katkılarımdan sonra 1996 başında benim *Dushu*'nun editörü olmam ve [derginin] entelektüeller arasında kabul görmüş bilgileri rahatsız etmesi hesap edilmiş içerikte bazı sayılarının bulunmasıydı. Tiraj arttı fakat, Li Shenzhi ve diğerleri gibi benim de arkadaşım olan eski kuşak akademisyenler, nasıl olup da böyle makaleleri yayınladığımı sordular. Ancak bu, genç neslin oldukça ilgilendiği pek çok tartışmayı provoke etti. Aynı yıl yayınladığım ve genel olarak Çin'in modernleşme sorunlarını içeren bir makaleler derlemesi çok iyi sattı. Bu yeni şartlar altında, Gan Yang ve Cui Zhiyuan ilk defa yazdıklarına anakaradan gerçek bir yanıt aldılar. Entelektüel olarak 1997 bir dönüm noktasıydı.

• *O zamandan beri bir siyasi farklılaşma süreci devam mı etti?*

– 1998'de Asya finansal krizi patlak verdi. Doğal olarak bu, dünya piyasalarına olabilecek her türlü körü körüne inancı

sarstı. Bir anda kapitalizm, zenginlik ve istikrarın o kadar da kati bir garantisi olarak görünmemeye başladı. Fakat daha da kötü bir tokat, 1999'da NATO'nun Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği'ni bombalaması ile geldi. Son derece Batı yanlısı olan pek çok Çinli liberal için hemen her türlü Amerikan inisiyatifini onaylamak neredeyse bir refleks halindeydi. Bu nedenle, sıradan Çinliler arasında bir kızgınlık dalgası oluşup öğrenciler tarafından spontane protestolar düzenlendiğinde ve hükümet de bunu desteklediğinde, kendilerini bir anda izole edilmiş buldular. Özellikle öğrenciler arasında güvenilirliklerini kaybetmiş olma hissi, acı vericiydi. Bazıları, bu popüler nefret patlamasını, mantık dışı bir yabancı düşmanlığının ifadesi olarak Boxer ayaklanmalarına (*Boxer riots*) benzetirken, diğerleri sonuçta sadece devleti güçlendirecek ilkel bir milliyetçiliği destekledikleri için Yeni Sol'u suçladı. Bunların pek azı medyada duyuldu, ancak bastırılmış bir gerginlik stoğu birikti ve 2000'de 'Yeni Sol' şiddetli bir liberal saldırının hedefi olduğunda, kamusal alanda patladı. Esasen benim gibi insanlar bu karşıtlarımız tarafından üzerimize iğnelenen etiketi kabul etmede her zaman isteksiz olduk. Bu kısmen Kültür Devrimi ile veya Reform-dönemi ÇHC'nin 'Eski Sol'u ile ilintilendirilmek istememizden kaynaklanmaktaydı. Fakat aynı zamanda 'Yeni Sol', Avrupa ve Amerika'da –nesilsel ve siyasi olarak– çok kendine has anlamları olan Batılı bir terimdi. Bizim tarihsel bağlamımız Çinliydi, Batılı değil; Batı'dan böylesine alenen ithal edilen bir kategorinin günümüz Çin'ine faydasının olacağı şüphe götürürdü. Bu hissiyat, Balkan Savaşı ile daha da güçlendi. O kadar çok kendisini 'sol'da tanımlayan Batılı entelektüel NATO harekâtını destekledi ki, insan kelimeyi onlardan ödünç almayı artık isteyemez oldu. O nedenle Çin'de Yeni Sol'dansa, ben eleştirel entelektüellerden bahsetmeyi tercih ediyorum hâlâ. Fakat terim büyük ihtimalle kalmaya devam edecek.

• *Tarihsel olarak 'sol' ve 'sağ' terimleri, geç komünist ve komünizm sonrası toplumlarda eğilip bükülerek tuhaf şekillere giriyor. Kültür Devrimii yaşamamış Gorbachev Rusya'sında, 'sol' terimi*

bir süre, eski sisteme bağlı 'muhafazakârlar'ın aksine, ülkeyi hızla kapitalizme iten Friedmancı reformcular için kullanıldı yaygın olarak. Ancak Yeltsin döneminin sonlarında kelimenin anlamının böylesine ters-yüz olması düzelerek daha bildik bir sınıflamaya kaydı. Gaidar ve yandaşı liberaller –ki bunlar 90'ların başında kendilerini rahatlıkla 'sol' olarak tanımlıyorlardı– Duma seçimlerine katılmak için Sağın Birliği'ni oluşturdular. Öyle görünüyor ki, günümüz Çin'inde her iki terimin de para etmediği uzunca bir dönemden sonra, bir –Yeni– Sol fikri tekrar su yüzüne çıktı. Peki ya merkez veya sağ? Bu terimler de yeniden sahiplenildi mi, yoksa onlar hâlâ uygun güçlerin kendilerine hayat üflemelerini bekleyen boş işaretler mi?

– Şu ana kadar kimse onları sahiplenmedi. Fakat bu onların gerçek pozisyonlara karşılık gelmediği anlamına gelmez. Liberallerimizin pek çoğu, çağdaş Çin sağını temsil ederler. Bu özellikle, en ufak eleştirel mesafe almadan ve hiçbir çekince ve sınır olmaksızın özelleştirmeyi ve piyasalaşmayı savunan ekonomistler için doğru. Piyasanın spontane bir ekonomik düzen olduğu fikrini Hayek'den aldılar. Çin'de piyasalaşmanın zenginlik ve demokrasi için yegâne yol olduğunu iddia ediyorlar – demokrasi olup olmaması umurlarında olduğundan değil, bu retorik bir ekleme olarak gerekli olduğu için. Tipik olarak bu insanlar büyük şirketlerle ya da devletle çalışıyorlar. Fan Gang ve Zhou Qiren temsil edici örneklerdir. Öte yandan diğer liberaller, merkez pozisyonunu işgal ederler. Çin'deki piyasalaşmanın kendiliğinden bir ekonomik düzen yaratamadığını keşfettiler – çünkü piyasa özgür değil; siyasi tekeller ve resmî yolsuzluk tarafından belirleniyordu. Bu nedenle onlar mevcut realiteye karşı oldukça eleştireller ve ekonomik büyüme ile birlikte sosyal adaleti de istiyorlar. Öte yandan, en azından yakın zamana kadar, yurtdışındaki piyasalaşmayı Çin'in kaçırmış olduğu 'iyi' yol olarak idealize etme eğilimindeydiler – sadece Avrupa veya Amerika'yı değil, Doğu Avrupa ve Rusya'yı da. He Qinglian ve Qin Hui bu pozisyonu temsil ettiler. Qin Hui, tüm vatandaşlarına eşit bir ekonomik başlangıç noktası dağıtmaları nedeniyle Çek ve Rus özelleştirme planlarını idealize ettiği birkaç makale yayınladı.

• *Bu ekonomik ve sosyal sorularda 'sol'un pozisyonu nasıl tanımlanabilir?*

– Birkaç farklı perspektif var. Cui Zhiyuan, örneğin, teorik ve kurumsal yeniliklere olan ihtiyacı vurguluyor ve çeşitli ekonomik mülkiyet sistemleriyle farklı siyasi düzen prensiplerinin 'cumhuriyetçi' bir şekilde birleştirilmesini öngörüyor. Bu konular hakkında *Strateji ve İşletme* dergisinde pek çok makale yazdı. Esas endişesi, merkezî ile yerel hükümetler ve piyasa ile planlama prensipleri arasında dengeyi muhafaza edebilmek. Temel bakış açısı bana çok da radikal gelmiyor. Fakat liberaller, merkezî hükümetin birçok mali ve diğer gücü yerel birimlere devretmesinin herhangi bir eleştirisini –ki bu son derece derin sorunlar yaratan bir gelişmedir– müthiş bir alarmla karşılıyorlar. Daha genel anlamda liberallerin Yeni Sol dediği, devlet ve piyasa arasındaki bağdır; yani, çıkar grupları ile güç yapıları ve ekonomik yapılarla siyasi sistemler arasındaki ilişkiler. Piyasaların kendisi Çin'de bir yenilik değildir. Geleneksel Çin toplumunun kocaman bölgesel ve bölgelerarası piyasaları vardı, ki bunların bir dizi kendine has özelliği Çin ekonomi tarihçileri tarafından analiz edilmiştir. 19. yüzyılda, piyasa oluşum süreci ilk defa global kapitalizmin sömürgeci baskılarıyla ilintilendirilmiştir. Bu da demektir ki, piyasa devlet tarafından farklı bir şekilde organize edilmeli ve egemenliğin gereği olarak, dış ticareti düzenlemesi için bir gümrük organizasyonu kurulmalıydı. 20. yüzyılın sonları, globalleşmenin baskıları altında piyasaların yaratılıp şekillendirilmesinde çok daha fazla devlet müdahalesine şahit oldu.

• *Fakat böyle bir odak noktası gerçekte 'Yeni Sol'u liberal merkezden ne kadar ayırabilir? Pek çok eleştirel liberal de piyasaların güç-siyaset tarafından belirlendiği ve Çin'de bundan kaynaklanan sosyal adaletsizlikleri düzeltme ihtiyacı konularında daha az ısrarcı değiller.*

– Farklılık oldukça derin. Bu çeşit liberaller ekonominin piyasalaşmasını, Çin için yegâne doğru yol olarak destekliyorlar. Onların gözünde sadece siyasi reformun olmaması ekonomik

reformu saptırıyor – fakat eğer anayasa vatandaşların haklarını koruyacak şekilde değiştirilirse, makul bir eşit topluma ve tatmin edici bir sosyal adalet seviyesine ulaşabiliriz. Bence bu bir yanılsamadır. Siyasi demokrasi, anayasal değişikliklerle desteklenmiş yasal olarak tarafsız bir piyasadan değil, mevcut düzene karşı çıkan sosyal hareketlerin gücünden gelecektir. Bu nokta, şu anda Yeni Sol diye tanımlanan eleştirel entelektüel çalışmaların şeceresinde (*genealogy*) merkezî konumdadır. Biz, şu anda eleştirel entelektüellerin öne sürdüğü tüm konuların Amerika veya Avrupa'dan geldiği imasını da reddediyoruz. Tam tersine, bu çağdaş fikirlerle Çin'de 80'lerin sonundaki sosyal hareketleri bağlayan açık bir süreklilik mevcuttur. 1989'da neden Pekin vatandaşları öğrenci gösterilerine bu kadar güçlü ve aktif bir şekilde yanıt verdi? Büyük ihtimalle Zhao Ziyang'ın iki kez uygulamaya koyduğu ve sıradan halka hiçbir faydası olmayan maceracı fiyat sistemi reformları yüzünden. Fabrikalar tarafından imzalamaya zorlandıkları anlaşmalar yüzünden gelirleri düşmüştü ve iş güvenlikleri de tehlikedeydi. Halk, reformlar tarafından yaratılan eşitsizliği hissetti: Havada gerçek bir kitlesel kızgınlık vardı. Bu nedenle vatandaşlar öğrencileri desteklemek için caddelere akın etti. Sosyal hareket sadece bir siyasi reform talebi değildi asla, o aynı zamanda ekonomik adalet ve sosyal eşitlik ihtiyacından da doğdu. İnsanların istediği demokrasi sadece yasal bir çerçeve değil, çok yönlü bir sosyal değerdi. 90'lardaki eleştirel entelektüellerin tarihsel arka planında, 80'lerin sonundaki bu büyük kitlesel duygu patlaması vardı.

Piyasaya bu şekilde bakmayla liberal bakış arasındaki uçurumu görebilirsiniz. Liberaller için, merkezî planlamanın saptırmalarına karşı serbest piyasanın fiyat sistemi, alışverişlerde kendiliğinden gelişen düzenin sinyal mekanizmasıdır. Fakat Zhao Ziyang'ın başarısızlıkları gösterdi ki, fiyat sistemi asla kendiliğinden bir düzen değildir. Her zaman kurumsallaşmış ve yönetilmiştir. İnsanlar bunu hissetti ve buna isyan etti. Fakat Dört Haziran Hareketi'nin silahlarla bastırılmasından sonra, insanlar protesto etme şanslarını kaybettiler ve silah zoruyla yapılan fiyat reformu başarılı oldu. Çin'in tamamen piya-

salaşması kendi kendine olan bir alışveriş sonucu değil, şiddet hareketleriyle –devletin kitlesel protestoları bastırmasıyla– oldu. Resmin yabancı taraftaki yüzüne bakarsak da aynı mantığı görürüz. Çünkü bir sistem olarak piyasa Çin'de asla sadece yerel bir sorun olmadı. Çin Halk Cumhuriyeti her zaman dış ticaretle ilgilendi: 50'ler ve 60'larda SSCB ve Doğu Avrupa ile, hatta Kültür Devrimi sırasında bile Hong Kong üzerinden dış dünya ile [ticaret yapıldı]. Fakat, Den Xiaoping'in Açık Kapı politikaları, Çin'in dünya piyasalarına çok daha derin müdahalesini talep ediyordu. Bu nasıl oldu? Süreçteki kilit bir adım, 1978'de Çin'in Vietnam'ı işgal etmesi oldu – 1949 sonrasında ÇHC'nin saldıran taraf olduğu ilk savaş. Küçük bir komşuya yapılan başka bakımlardan anlamsız bu atağın tek sebebi, Deng'in Birleşik Devletler ile yeni bir ilişki arzusuydu. İstila Washington'a siyasi bir hediyeydi ve Çin'in dünya sistemine giriş bileti oldu. Burada bile şiddet, yeni bir ekonomik düzenin ön koşulu oldu.

Bizim liberallerimiz Vietnam'la olan savaştan asla bahsetmezler; 90'ların ortasında Dört Haziran Hareketi'ni bile fazla radikal olduğu için sık sık eleştiriyorlardı. Onlar temel siyasi özgürlüklere olan ihtiyaca odaklanıyorlar ve burada aynı fikirdeyiz. Fakat genel prensiplerden özel konulara geçildiği anda, farklılıklar ortaya çıkıyor. Onlar siyasi ve ekonomik alanları ayırmak istiyorlar, bizse her ikisinin sorunlarının örtüşmüş olduğunu savunuyoruz – her zaman birbirinden ayırt edemezsiniz veya hangisinin daha belirleyici olduğunu söyleyemezsiniz. Örneğin ben *Dushu*'da fabrika yöneticilerinin seçilmesi gerekliliği üzerine bazı makaleler yayınladığımda, liberaller bu fikre saldırdı. Ben resmî adayların yenilebileceği köy seçimlerine köylülerin müdahale etmelerinin çok önemli olduğunu savunduğumda, bizim siyaset bilimindeki genç yıldızımız Liu Junning şöyle yanıt verdi: 'Buna ihtiyacımız yok – bu seçimler tamamen yozlaşmış; asıl önemli olan parlamento ve yargı reformları.' Onlar kitlelerin siyasi reform sürecine katılmalarına inanmış görünmüyorlar.

• *Bu farklılıklar şu ana kadar açık seçik programlar halinde belirginleşti mi?*

– İnsanlar sıklıkla bize soruyor: 'Peki sizin pozitif alternatifiniz nedir?' Bunu doğru cevabı şudur, bizim elimizde bütünsel bir reform projesi mevcut değil çünkü, somut sosyal taleplerin öncesinde ideal bir düzen kurmaya çalışmaya inanmıyoruz. İhtiyacımız olan, belirli popüler amaçları dile getiren sosyal hareketlerdir. Bu hareketler yükseldiğinde, ne gibi sebeplerin sıradan insanları buraya çektiğini yakından araştırmalıyız. Örneğin 1989'da, sosyalist değerlerin pek çok vatandaş için halen yaşamakta olduğu ve liberal doktrinlerden çok daha fazla bir çekici güç oluşturduğu açıktı. Bu durumda, Çin Komünist Partisi diktatoryası veya merkezî planlamanın başarısızlıklarının tüketemediği, hatta halkın bağlılık duyduğu başka özellikleri içinde barındıran, Çin toplumunun 1949'dan itibaren tarihine dönüp bakmalıyız. Örneğin 50'ler ve 60'larda, kırsal bölgelerde kooperatif tarzı bir sağlık sigortası sistemi vardı ki bu şu anlama geliyordu; yerel halk, birbirine yardım için kendisini örgütleyerek fonlar kuruyor ve hizmetler sunuyordu. Şu anda devlet tarafından işletilen sağlık sistemi çöktüğüne göre, neden bundan bazı olumlu dersler almıyoruz? Günümüzde çok azımızın, üzerinde ciddi olarak düşündüğü bazı sosyalist kırıntılar mevcut Çin'de. Cui Zhiyuan bir defasında Anshan tecrübesi hakkında bir şeyler söylemek istedi ama, okuyucularının çoğunun aklını karıştırdı ve takip eden tartışmaları kaybetti.[6] Fakat bence onun temel içgüdüsü doğruydu. Geçmişteki tarihsel uygulamalara, onları kopyalamaya çalışmadan, açık fikirlilikle bakmalıyız. Önyargısız bir entelektüel merak, bugün tüm Çinli entelektüellerin ihtiyacı olan bir şeydir.

• *Çin'in kasaba ve köy işletmeleri hakkındaki düşünceleriniz nelerdir? Pek çok gözlemci –siz Cui Zhiyuan'dan bahsettiniz, fakat bu Batı'da oldukça yaygın bir kanaat– bunların gerçekte re-*

6 Anshan: Liaoning eyaletindeki demir-çelik kompleksi. İmalattaki yeniliklerinden 50'lerde övgüyle söz ediliyordu. Bu tartışma hakkındaki referanslar için bkz. s. 35, dipnot 44 – e.n.

form döneminde ortaya çıkan ve devlet mülkiyeti değil, ekonomik olarak son derece dinamik kolektif mülkiyetli orijinal kurumlar olduğunu savundular. Çin'de ve yurtdışındaki diğer akademisyenler, halihazırda bunların tipik olarak rüşvetçi yerel patronlar tarafından kontrol edilen, çabucak kâr etmek için çevre kaygılarını rüzgâra savurdukları için genellikle yabancı yatırımcılarla çatışan, gizli-kapitalist (crypto-capitalist) *şirketler olduğuna inanıyorlar. Siz onları nasıl değerlendiriyorsunuz?*

– Tarihsel olarak kasaba ve köy işletmeleri (KKİ'ler), bir süre için gerçekten başarılıydılar ve onların yaratılması büyük bir eserdi. Fakat, onların dünya piyasa sistemine alternatif sunan, Çinli bir kalkınma modelini temsil ettikleri şeklindeki daha büyük iddiaya karşı şüpheci olmalıyız. Onlar başarılarının büyük kısmını, erken reformlarla uygulamaya giren ikili fiyat yapılarına borçlular. Bir tarafta büyük devlet işletmeleri, demir ve çelik gibi hammaddeleri düşük fiyatla satmaya zorlandı. Öte yandan KKİ'ler bu girdileri daha yüksek, kontrol edilmeyen fiyatlarda ürünleri pazarlamada kullanabildiler. Doğal olarak, herhangi bir yetenek gösterebildiklerinde ilerlediler; pek çoğu gerçekten yetenekli ve esnek işletmeler olduklarını ispatladı. Pek çoğu da fiilî vergi muafiyetinden istifade ettiler. Devlet işletmeleri çifte vergi yükü çekerken, 1998'e kadar KKİ'lerin sadece yaklaşık üçte biri herhangi bir vergi ödüyordu. Bu avantajlarla pek çoğunun etkileyici bir performans sergilemeleri sürpriz değil. Fakat son yıllarda derin bir kriz içine girdiler. Çoğu özel şirket oldu, diğerleri yabancı sermayeyle birleşti. Köy işletmelerinin toprağa bağlı emeği emme yeteneği azaldı ve bu daha fazla kırsal nüfusun kentlere akın etmesine yol açtı.

• *Zengin ve fakir arasında büyüyen sosyal kutuplaşma ve artan işsizlik, günümüz toplumsal tartışmalarında ne kadar yer alıyor?*

– Son birkaç yıldır entelektüeller arasında sosyal kutuplaşma üzerine pek çok makale ve kitabın da yer aldığı, büyük bir tartışma mevcut. Bazı daha genç nesil düşünürler, şu andaki eğilimleri arsız bir sosyal Darwinizm biçimi olarak tasvir ediyorlar. Daha yaşlı nesil liberaller buna cevaben, ne yazık ki Çin'in

sosyal Darwinizmi tanımadığını, fakat tam tersini [gördüğünü söylüyorlar] – en uygunsuz/zayıf olanın hayatta kaldığı sosyalizm. Böylece bu konu entelektüel çevrelerde hararetle tartışıldı. Fakat genel olarak medya buna dokunmayı reddetti. İşsizlik daha farklı. Gazetelerde fabrikalardan çıkarılanlar ve işlerini kaybeden işçiler için ne gibi düzenlemeler yapılabileceği hakkında fazlasıyla makale çıktı; fakat, iş aramak için şehre akan ve daha sonra işi veya ikamet hakkı olmadan sürüklenen bir nüfusa dönüşen köylülerin kaderi hakkında çok az konuşuldu.

• *Emek piyasasında kadınların konumu hakkında önemli değişiklikler oldu mu?*

– Temel eğilim, reform dönemlerinde Doğu Avrupa veya Rusya'da olduğundan farklı değil – daha eski iş bölümüne geri dönüş ve kadınların işlerini ve bağımsızlıklarını kaybetmeleri. Fakat süreç o kadar ileri gitmedi. Bazı şirketler açıkça kadın üniversite mezunlarını reddederken, diğerleri cinsiyet dengesini korumak için endişe ediyor. Şehirler ve kırsal kesim arasındaki farkın büyüklüğü oldukça fazla olsa da, hiç şüphe yok ki Çin Halk Cumhuriyeti'nde kadınların genel olarak sosyal konumu erkeklerden daha aşağıda. Burada önemli bir gelişme, para karşılığı seksin yeniden yaygınlaşması; ki bu, kadınlara hiçbir güvenlik sağlamadan onların gelirlerini sömüren yerel yönetimler için önemli bir vergi kaynağı oldu. Guangzhou gibi şehirlerdeki fabrikalarda, sefil maaşlar ödenen, herhangi bir kamusal gözlemden yoksun büyük sayılarda genç kadın işçi bulursunuz. Buna rağmen ben, Çin'deki kadınların Yeltsin idaresindeki Rusya'dan veya birleşme sonrası Almanya'dan daha fazla kaybettikleri konusunda şüpheliyim. Belki de Mao'nun sosyalizminin bir başka kırıntısı burada yaşamını sürdürüyor.

• *Normal siyasi alana dönersek, günümüz Çin'inde farklı entelektüel kamplar arasında bulanıklaşan sınırların bir sebebinin, başka her şey hakkında keskin fikir ayrılıkları olan herkesin hâlâ en azından bir amacı –daha büyük bir demokrasi istiyor hepsi– paylaşması olduğunu söylemek doğru olur mu?*

– Evet, neredeyse bütün entelektüellerin daha fazla ifade özgürlüğü istedikleri doğru. Sorun, pek çoğunun bunu sadece kendileri için istemeleri ve bunun gerektirdiği sosyal bedeli ödemeye isteksiz olmaları. Entelektüellerin akıllarındakini özgürce söyleyip söyleyememeye derin önem vermesi anlaşılabilir. Fakat, işlerini kaybeden veya kendilerine bakacak kimseleri yokken hastalık veya fakirliğin eline düşen çok sayıda vatandaşa da önem vermeleri gerekir. Demokrasi konusu, sadece entelektüellerin sansüre maruz kalmama hakkından çok daha geniştir. Dört Haziran Hareketi bastırıldıktan sonra, pek çoğu, radikalizmin onu mahvettiğini ve demokrasi için başka bir yol olması gerektiği sonucuna vardı. Cevap, piyasa ekonomisinin gelişmesiyle yavaş yavaş yükselecek sivil toplumda yatıyordu. Çünkü piyasalaşma, devleti kızdırmadan, sivil kurumlara sağlam bir temel oluşturacak yeni bir orta sınıf yaratacaktı. Sonuçta ortaya çıkan sivil toplum, demokrasiye doğru olgunlaşacaktı. Esasen bu fikirler ilk defa 80'lerde Tayvanlı liberaller tarafından geliştirildi. Benim reaksiyonum: 'Ama ne çeşit bir sivil toplum istiyorsunuz? Aklınızda ne tarz bir sosyal yapı var?' oldu.

Pek çok tartışmadan sonra bazı liberaller, Çin'in hâlâ sivil toplum için [uygun] bir sosyal temelden mahrum olduğuna ve bu yüzden önceliğin, piyasayı serbest bırakarak bu temeli yaratmak olduğuna karar verdiler. Sağa dönerek, kaygılarının bu şekliyle demokrasi değil, ne pahasına olursa olsun piyasa olduğunu açığa çıkardılar. Bir keresinde liberal bir ekonomist bana şöyle dedi: 'Yolsuzluğa saldırmak, piyasaya saldırmaktır – birini geliştirmek için diğerine tolerans göstermeliyiz.' 90'ların ortasında, Liu Junning etrafındaki grup, alenen gerçek liberalizmin, düzene olan inancı yüzünden bir çeşit muhafazakârlık olduğunu iddia etti. Bu, terimlerin oldukça ifşa edici bir biçimde kaymasıdır, çünkü 80'lerde ve 90'ların başında, piyasa hakkında yeteri kadar heyecan duymayan veya devlet için pozitif bir rol öngörmeye çok istekli hemen herkesi tasvir için kullanılan küçük düşürücü terim, muhafazakârdı – bu etiket Hu Angang veya Cui Zhiyuan gibi insanlara da yapıştırıldı. Pek tabii tüm liberaller böylesine keskin bir sağa dönüş yapmadılar.

Qin Hui gibi hâlâ sosyal adaletin –ve daha fazla siyasi demokrasinin– önemi konusunda ısrar etmeyi sürdüren fazlaca radikal figürler mevcut. Ona göre, Çin'in rejimi temel olarak halen Mao'nun eski sosyalist devleti olarak kalmış ve biz bunu liberal demokrasi ile değiştirmeliyiz. Ben kısmen buna katılıyorum, çünkü neredeyse tüm diğer sorunları çözebilmek için siyasi demokrasiye ihtiyacımız olduğu doğru. Fakat mevcut devletin sadece eskinin bir devamı olduğuna inanmıyorum. Ülke artık sosyalist olarak tanımlanamaz ve devletin kendisi de çok değişti. Bugün devletin kendisi piyasa sisteminin bir parçası. Bazı yönlerden bu konumda son derece iyi çalışıyor – hata yapıyor tabii, fakat şu anda piyasalaşmada anahtar bir faktör. Qin Hui bunu hafife alıyor.

• *Kültürel alana dönersek, modernizm ve postmodernizm soruları nereye kadar Çinli entelektüeller arasında ilgi odağı oldu ve bu konulardaki pozisyonlar ne derecede siyasi yelpazedeki noktalarla çakışıyor?*

– Fredric Jameson'ın Beida'da (Pekin Üniversitesi) verdiği bir dizi dersle postmodernizm Çin'e geldi, ki bunlar bir yıl sonra *Cultural Theory and Post Modernism* başlığı altında yayımlandı. Bu başlangıçtı. Dersler, aralarında Zhang Yiwu ve Zhang Xudong'un da bulunduğu öğrencileri üzerinde büyük etki yarattı. Aynı zamanda bir başka genç akademisyen, Chen Xiaoming, doktora tezi konusu arıyordu ve benden tavsiye istedi. Ona Tianjin'deki bir arkadaşın henüz çevirdiği Jonathan Culler'in yapıbozum (*deconstruction*) üzerine kitabını ödünç verdim. Çok ilgilendi ve postmodern kategorilerle yapıbozumcu teknikleri, Yu Hua ve Ge Fei gibi yarı-avangart yazarların en son nesline uyguladığı bir kitap yazmaya karar verdi. Fakat bunlar hâlâ çok küçük akıntılardı. Benim kuşağım hiç dikkate almadı.

Sonra Dört Haziran geldi. Onun ardından pek çok entelektüel siyasi nedenlerden dolayı sessiz kaldı. Fakat 1992-94 sıralarında Zhang Yiwu ve Chen Xiaoming, *The Literary Review* gibi hakiki muhafazakârların eline geçmiş dergilerde postmodernizm üzerine makaleler yayınlayarak oldukça aktif hale geldi-

ler. Daha sonra oldukça etkin oldular çünkü o zamanlar çok az entelektüel resmî dergilerle işbirliği yapmak istiyorlardı – *The Literary Review* örneğin, beni sertçe eleştiren uzun makaleler yayımladıktan sonra birkaç defa benden yazı talebinde bulundu, ama bugüne kadar hep reddettim. Bizim kuşağımız ve bizden önceki kuşaktan bazılarının entelektüel dünyasında böyle bir atmosfer hâkimdi. Fakat daha genç kuşağın böyle siyasi yükleri yoktu. Onlar piyasalaşmanın hızından etkilenmişler ve tıpkı sivil toplum teoricileri gibi ondan çıkarımda bulunmuşlardı. Tüketim bir çeşit özgürlük olabilirdi: Diktatörlüğü çökertebilirdi – ki bu tabii ki kısmen doğruydu. Üç yıllık sessizlikten sonra bu epeyce bir hareketlilik yarattı.

Benim kuşağım yeni tüketimciliği analiz etmede biraz daha zorlandı. Onun devlet sosyalizminden farklı olduğunu görebiliyorlardı; pek çoğunun tanımlayabildiği liberalizmden farklı olduğunu da hissedebiliyorlardı. Bu onları bir ikilemle karşı karşıya bıraktı: Eğer piyasa reformunu savunursak, bazı örnekleri ne kadar itiraz edilebilir olursa olsun, tüketimciliğe (*consumerism*) nasıl karşı olabiliriz? Bunun sonucu 'hümanist ruh' tartışmasıydı. Bunun hemen ardından, üçüncü bir tartışma geldi. 1995 yılında *Dushu*, oryantalizm üzerine, yurtdışında öğrenci olan Zhang Kuan ve Shen Changwen'in makalelerini yayımladı. Burada Said'in teorisini geliştirdiği Batı'ya başka bir kapı açan bir teori vardı, ama aynı zamanda Batı'nın bir eleştirisini de sunduğu için resmî ideolojiyi rahatsız etmiyordu. Liberaller bu noktada zayıftılar çünkü, demokrasi modellerini Batı'dan aldıkları için yarı-oryantalist temelleri kabul etmekle eleştirilebilirlerdi. Benim kendi düşüncem her iki kanattan da –liberaller ve onların post-kolonyal eleştiricileri– farklı. İkinciler (post-kolonyalistler) Batı'ya karşı daha eleştirel bir anlayış geliştirmeliyiz, çünkü sömürgeciliğin kalıntıları halen yok olmuş değil ve Batı bizim için asla sadece bir model olmadı, demekte haklılar. Öte yandan, oryantalizmin tehlikeleri hakkında belli bir çeşit ısrar, milliyetçilik için üstü kapalı bir bahaneye dönüşebiliyor.

Yaklaşık aynı zamanlarda, Huntington'un "Medeniyetler Çatışması" makalesi pek çok tartışmayı başlattı – hem *Yirmibirin-*

ci Yüzyıl, hem de *Strateji ve İşletme* buna özel sayılar ayırdılar. Liberal entelektüeller, Batı ile Çin arasında çatışmanın kaçınılmaz olduğunu ima ettiği için onu sertçe eleştirdi. Said'in takipçileri, Batı'daki aşırı sağın Çin'i yabancı ve düşman bir ülke gören oryantalist takıntısını doğrulamış olduğunu savundu. Öncekiler (liberaller) Huntington'un argümanlarını Batı'nın gerçek –ve daha iyi– yüzünü çarpıttığı için reddederken, sonrakiler (post-kolonyalistler) bunları Batı'nın sömürgeciliğinin son derece doğru bir yansıması olarak görüp kınadı. Said ve Huntington tartışmalarının arka planındaysa 1995'in siyasi bağlamı vardı. Moskova'da Yeltsin, Birleşik Devletler'in alkışları altında Rus Parlamentosu'nu tank ateşine tutuyordu. Doğal olarak sıradan Çinli sordu: Neden Amerika'nın reaksiyonu Dört Haziran'da Çin'e olan tutumundan bu denli farklı? Amerikan dış politikasının ikiyüzlülüğü açıkça ortadaydı. Daha sonra Batı bir manevrayla 2000 Olimpiyatları'nın Çin'de olmamasını sağladı. Çoğu entelektüel ÇHC'nin oyunlar için başvuruda bulunmasından hoşlanmamıştı, fakat bu, Batı'nın engellemesinden kızgın, sıradan halk arasında oldukça popülerdi. İşte bu atmosfer içerisinde Said ve Huntington referans noktası oldular.

Bana göre oryantalizm, ağırlıklı olarak kültürel bir teori olarak kalmaya devam ettiği müddetçe, Çin'de ekonomik ve siyasi olarak bastıran bir dizi problemle başa çıkamadı. Çok yumuşak kaldı. 1995'te, *New York Times* tarafından 'Çin liberalizminin babası' olarak tanımlanan Li Shenzhi, belki de ilk kez Çin'de küreselleşme üzerine –esas itibariyle olumlu– bir makale yayınladı.[7] Buna karşılık ben *Dushu*'da Samir Amin'in çalışmalarını bağımlılık teorisinin bir çeşidi olarak değerlendirdiğim kısa bir yazı yazdım – kendisini bir yıl önce Danimarka'da konuşma yaparken görmüştüm. Dünya sisteminden kopma (*delinking*) fikrini kabul etmeden de –ki Mao bir noktada bunu denedi– Çin'de ondan bir şeyler öğrenebilirdik. Makale Li Shenzi tarafından sertçe eleştirildi; şöyle dedi: 'Makale ne kadar solcu! Nasıl böyle konuşabilirsin?' Benim bahsettiğim, 'küreselleşme'nin

7 Li Shenzi (1922-2003), Çin Sosyal Bilimler Akademisi eski rektör yardımcısı – ç.n.

bir başka biçimi olan dünya sisteminin gücü ve dünya çapında ona karşı koyabilmek için demokrasiye ihtiyaç olduğuydu.

• *Peki ya 90'ların sonundaki teorik tartışmalar? Zhang Xudong yakın zamandaki önemli bir denemesinde postmodernizm temasını ele alıyor ve en az iki merkezî argüman geliştiriyor.*[8] *Postmodernizm, melez ve heterojen şeylerin teorisi ve pratiğidir diye vurguluyor; böyle olduğu için de Çin'in ekonomisinin ve toplumunun karma biçimlerine ve gerçekliklerine son derece uygundur diyor. Modernite her zaman tekil bir son noktaya doğru hareket eden evrensel bir süreç olarak algılanırken, postmodernite bu mutlakçı tavırdan kurtulup farklı muhtemel geleceklere doğru ufuklar açıyor. Çinli zihinleri önceden belirlenmiş normlar ve amaçlardan bağımsızlaştıran bu entelektüel özgürleşmeye karşılık, bir de postmodern kültürün toplu tüketimindeki popüler özgürleşme vardır – bu muğlak bir demokratikleşme şeklidir: Piyasa aracılığı ile sıradan insanların arzuları kültür alanına girer. Sizin bu argüman hakkındaki görüşünüz nedir?*

– Postmodern teorilerin Zhang Yiwu ve Chan Xiaoming tarafından –etkileri son yıllarda azalmıştır ancak halen 1996-97'de *Yirmibirinci Yüzyıl*'da önemli bir tartışmayı ateşleyecek kadar önemlidirler– ilk olarak girişi ile Zhang Xudong'un bugün bunları yeniden yazması arasında bir ara dönem vardır. Onun müdahalesi kısmen, liberal entelektüelleri eleştirel olanlardan ayıran modernite tartışmalarına cevap niteliğindedir. Gan Yang, Zhang Xudong veya benim aramdaki farklılıklar ne olursa olsun, biz kodlanarak düzenlenmiş modernite kavramının kendisine karşı şüpheci bir yaklaşımı paylaşıyoruz. Öte yandan Çinli liberaller, Aydınlanmanın standart tanımlarını hiç eleştirisiz kabul ediyorlar ve modernitenin bizim yegâne olası amacımız olduğunu varsayıyorlar. Bunun hakkında herhangi bir fikir teatisini reddediyorlar. Modernite –doğal olarak Batı'da yükseldiği şekliyle–, hiçbir sürtüşmesi veya kendi kendisiyle çelişkisi olmaksızın Çin için bir model olarak görülüyor. Habermas

8 Zhang Xudong, "Postmodernism and Post-socialist Society: Cultural Politics in China in the 1990s", *New Left Review* I/237, Eylül-Ekim 1999 – e.n.

bile modernite projesine bağlı kalırken onun içerisindeki tansiyonları ve eksiklikleri görmeye çalışıyor. Benim konumum, Çin modernitesinin kendi kendisini eleştiren bir proje olduğudur. Eğer modern harekete derinden bağlı olan Zhang Taiyan veya Lu Xun'un[9] yazılarına bakarsanız, onun eleştirisinin de kaynaklarını bulabilirsiniz. Bu arka plan karşısında Zhang Xudong'un neden modernitenin liberal ve eleştirel görüşleri arasında kati bir çizgi çizmeye çalıştığını ve bunun ötesinde postmodernitenin daha açık fikirli olarak gördüğü duruşunu desteklediğini anlayabiliyorum.

Benim için takip etmesi daha zor olan, neden Çin'de piyasanın bir demokratikleşme gücü olacağını veya dünya sisteminin homojenleştirici baskılarını dengeleyeceğini düşünmesiydi. Paradoksal olarak bu argümanın ilk kısmı, eleştirdiği liberallere çok yakın geliyor. İkinci kısmı da bana göre kendi kendisiyle çelişiyor. Eğer bir insan Amerika'nın baskın olduğu dünya piyasasından şikâyetçiyse, Çin piyasasını eleştirmekten nasıl kaçınabilir? Çin piyasası dünya piyasalarına kilitlenmekle kalmayıp –[Birleşmiş Milletler] Güvenlik Konseyi'ndeki rolünden görebileceğiniz gibi Çin devleti de uluslararası sisteme eklemlenmiştir– sadece farklı olması sebebiyle Batılı piyasalardan daha iyi olmak zorunda da değildir. Bazı yönlerden daha bile kötüdür. Gerçekçi bir analiz, burada milliyetçi bir kendi kendinden tatmin olmaya meydan vermez. Çin'deki piyasalaşma, Amerika'daki piyasadan daha üstün değildir. Çin devleti, tabii ki Batılı devletlerden önemli bir biçimde ayrışır ve Zhang Xudong bunu vurgulamakta haklıdır. Fakat onun ima ettiği öneri şudur ki, burada asıl önemli olan, devletin sosyalist geçmişidir. Gözden kaçırdığı, eski sistemin geniş ölçüde monopolist yapılara dayanması ve bunların biçimlerini değiştirmelerine rağmen, Çin'in dünya pazarlarında ticari bir güç olarak rekabet etmesine izin verirken, rollerini kaybetmemeleridir.

• *Çin için postmodern fikirlerin önemi konusundaki bu argümanda, 40'larda Kyoto'da yapılan 'Moderniteyi Yenmek' hakkın-*

9 Zhang Taiyan için bkz. aşağıdaki 11. dipnot – e.n.

daki meşhur Japon tartışmasının akisleri fazlasıyla mevcut. Her iki grup düşünür için de tartışmanın temel terimleri aynı. Olası yegâne iki seçenek olarak, ya Batılı moderniteyi kabul etmeye, ya da Doğulu geleneğe geri çekilmeye mecbur muyuz? Veya aynı anda hem yerel gelenekte daha fazla kök salmış, hem de dışarıdan empoze edilen moderniteden daha modern bir şey yaratarak bu ikilemden kurtulabileceğimiz bir gelecek icat edebilir miyiz? Soruna bu şekilde bakmak, geleneğin çağdaş kullanım biçimleri hakkında çok keskin sorular yöneltmektedir. Çin, dünyanın diğer toplumlarına kıyasla en uzun sürekli entelektüel tarihe sahip. Günümüz Çin Halk Cumhuriyeti'nde buna karşı tavırlar nedir? Olumlu? Olumsuz? İlgisiz? Ve bunlar siyasi görüşler yelpazesi ile nasıl bir ilişki içerisinde?

– Mao'nun devrimi, Japonya'da olan her şeyden çok daha fazla bir şekilde geleneksel kültürü temizledi. O nedenle bugün, devrim öncesi Çin kültürü hakkında bilgi, karşılaştırmalı olarak entelektüeller arasında oldukça zayıf – dışarıdaki diyaspora da bunu vurguluyor. Liberallerin Çin'in geçmişi hakkındaki temel tavırları oldukça olumsuz. Onların ilhamları büyük oranda Batı'dan geliyor. Bu, modern-öncesi dönemler hakkında çok az araştırma yapmış olan Yeni Sol için de doğru. Referans noktaları farklı olabilir –bir taraf için Amerikan Anayasası ve Fransız Devrimi'nin ilk yılları; diğeri için Amerikan postmodernizmi ve Fransız yapıbozumcu– fakat altta yatan görüntü çok benzer. Ancak bu sorunla ciddi olarak ilgilenen akademisyenler var. Daha önce de bahsettiğim gibi, *Xueren* dergisi yeni bir ruh hali ile onları keşfetmek için kuruldu. Onunla [dergiyle] bağlantısı olanların çoğu beşeri bilimler üzerine çalışıyor – özellikle tarih, felsefe ve edebiyat. Pek çoğu kendi alanlarına yoğunlaşmış ve bundan daha geniş sonuçlar çıkarmaya isteksiz profesyonel tarihçiler. Metodları kimi zaman biraz eski usul olsa da, akademik üretimleri kaliteli: Belgeler üzerinde fazlasıyla çalışıyorlar ve önemli sonuçlar ortaya çıkarıyorlar. Fakat önceki grubumuz içerisinde modern Çin tarihini çağdaş problemlerle ilintilendiren bir ruhla yeniden düşünmeye çalışan belki sadece dört veya beş kişi var.

• *Klasik Çincenin yarı-ölü bir dil olmasından kaynaklanarak –Osmanlı alfabesinden modern Türkçeye geçiş gibi, fakat daha az radikal– bir engel oluşturması ile Çin'deki kültürel geleneğin alımlanışında belirgin bir problem olduğunu düşünmek doğru olabilir mi?*

– Bu doğru. Daha yeni nesiller için bu önemli bir engel. Örneğin, Amerika'da çalışan çok yetenekli bir grup Çinli akademisyen, klasik geleneğin kaynaklarından büyük ölçüde kopuk. Pek çoğu ÇHC'deki İngilizce bölümlerde eğitim görmüş ve klasik Çinceye çok az hâkimler. Fakat ÇHC kültürünün kendisi ile alakalı bir başka sorun daha var. Ben sık sık kendime sorarım, neden İngilizler gibi radikal bir tarihyazımımız yok? İşçi sınıfı, hatta köylüler hakkında tarihsel araştırmalar bile hâlâ son derece sınırlı. ÇHC'nin resmî Marksizmi üretim modelleri, sınıflar, kapitalizm ve benzeri konularda bir şeyler söyledi ve takdir etmek gerekir ki bazı başarılar elde etti. Fakat çerçeve olarak o kadar mekanikti ki, bugünlerde çok az akademisyenin dikkatini çekiyor. Bu yüzden, yeni nesil geçmiş hakkında son derece yeni bir yazım geleneğinden kopuyor. Sonuç olarak sosyal ve entelektüel tarihten uzaklaşılıyor, ki bu alanda en iyi çalışmalar bir süredir yapılmıştı.

• *Bu bağlamda kendi çalışmalarınızı nasıl konumlandırırsınız? Özellikle bu yıl çıkan ve Song zamanından Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar devam eden ilk iki cildi (Essence and Substance ve The Making of Chinese Modernity* – Öz ve İçerik; Çin Modernitesinin İnşası*). Bunların en ayırt edici yanı nedir?*

– Amerikan tarihçilerden Ben Elman'ın yaptığı sosyal tarihe olduğu gibi, Yu Ying-shih ve diğerleri tarafından temsil edilen, entelektüel tarihin ve neo-Konfüçyanizmin felsefi bir incelemesi olarak tanımlanabilecek tarzdaki akademik çalışmalara da büyük saygım var.[10] Fakat benim odaklandığım nokta her

10 Bkz. Yu Ying-hih (ed.), *Intellectual History in Late Imperial China* (*Çin'in Geç Emperyal Döneminde Entelektüel Tarih*), Princeton, 1984; Benjamin Elman, *From Philosophy to Philology* (*Felsefeden Filolojiye*), Cambridge, MA, 1984 ve *Classisism, Politics and Kinship*, Berkeley ve Oxford, 1990 – e.n.

ikisinden de farklı. Yapmaya çalıştığım, Çin tarihinde uzunca bir süre boyunca entelektüel tarih ve sosyal tarih arasındaki bağlantılara bakmaktı – yani, sosyal uygulamalar dokusu ve kurumsal değişimler içerisinde, düşüncelerin ortaya çıkma ve değişme şekline. Bu çifte odak olmaksızın, fikirleri ve onların çerçevelerini eşit derecede ele alırken, sadece bir 'kültürel üretim' hesabı yapma riski vardır. Proje üzerine ilk defa çalışmaya başladığımda, en fazla ilgilendiğim Qing döneminin sonlarındaki düşünürlerdi. Örneğin, çabucak anladım ki, onların bilgiyi kavramsallaştırmaları daima mesleki uygulamaları ve sosyal yapı ile siyasi düzeni algılamaları ile yakından ilişkiliydi. Bu yüzden, algıya dair konulardan bahsettiklerinde, daima siyasete, ahlâka ve kendi kimliklerine de referans veriyorlardı. Siyasi alternatiflerden –akrabalık kavramlarının Batı'daki sivil toplum veya feodalizm veya yeni otoriteryenizmin eşdeğeri olabileceği gibi– bahsettiklerinde, mevcut argümanlarını geliştirmek veya güçlendirmek için her zaman Çin'in entelektüel geleneğindeki eskiden gelme kavramları kullandıklarını fark ettim. Bu yüzden zamanda geriye doğru seyahat edip, bu terimlerin kökenlerinin ve dönüşümlerinin izini sürmek zorunda kaldım. Bunu yaparken, Çin'de modern zamanların Qing dönemi sonunda başladığı –sadece o dönemde her şey değişmeye başlamıştı– şeklindeki standart görüşün bir ilüzyon olduğu açıklık kazandı. Pek çok şey, çok daha önce başladı. Bunların izlerini Ming ve Song dönemlerine doğru izlemek de kapitalizmin kendi hakkındaki iddialarını eleştirmenin bir yoludur; sanki o yeni olan her şeyin mutlak kökeniydi, piyasayı, sosyal hareketliliği, entelektüel merakı, vs. icat etmekten sorumluydu. Bu, rasyonalite fikirlerine adanmış birinci cildi açıklıyor, ikinci cildin ana meselesi ise bilim düşünceleri.

Qing döneminin sonlarındaki en radikal şahısların bile düşüncelerinde geçmiş ile şu anın bir arada örülmüş olması son derece çarpıcı. Örneğin Zhang Taiyan'ı ele alalım.[11] Onları oku-

11 Zhang Taiyan, gerçek ismi Zhang Binglin (1868-1936) akademisyen ve Manchu karşıtı devrimci, Qing dönemi sonlarından Cumhuriyet döneminin başına kadar filoloji ve metinsel eleştiri konularında ünlü – e.n.

makta zorlansa da, Fichte ve Nietzche'den etkilenmiş birinci sınıf bir klasik akademisyendi ve aynı zamanda Budizm ve Taoizm ile derinden ilgiliydi. 1906 sıralarında Tongmenghui tarafından basılan en önemli ve KMT'nin öncüsü olan devrimci dergi *Min Bao*'nun editörüydü. Burada Budizm hakkında pek çok makale yayınladı. Daha genç nesil için bu şaşırtıcıydı. Budizmin devrimle ne ilgisi vardı? Fakat Zhang Taiyan'a göre Budizm, devrimin kaynaklarından biriydi ve o zamanlar devrimin, hatta modern tarihin ifadelerinden biriydi. Bu tipik bir örnekti. Yan Fu, Comte'un pozitivizminden ödünç alarak neo-Konfüçyanizm ile birleştirdi.[12] O zamanlar kaynak seçiminin her zaman siyasi ve ekonomik sonuçları vardı. O yüzden bu düşünürleri çalışırken ben hep onların temel bilgi çerçevelerini neyin oluşturduğunu bulmaya çalıştım – ki bu onların tabiat, siyasi yapı, aile ve kendi kimlikleri hakkındaki düşüncelerini içeriyordu.

İkinci cildin başlığı kendisini ele veriyor. Odak noktam, modernite üzerine Çinli yansımaların kaynaklarıydı. Zhang Taiyan, Liang Qichao, Lu Xun veya Yan Fu'ya bakarsak, onların düşünce dünyalarında ve çevrelerindeki gerçeklikle ilişkilerinde, moderniteye yönelik kendi ile çelişen, kendisini paradoksal ve ironik kılan tavırlarla karşılaşırız. Etkilendikleri kaynaklar Batılı, Çinli ve –unutmayalım ki– Japon'du. Giriş bölümünde, eğer bugünkü problemlerimizi anlamak istiyorsak, o noktaya, yani modernin başladığı noktaya dönmemiz gerektiğini öneriyorum ve bunu yaptığımız zaman, devlet, birey, o zamanın – ve şimdinin– piyasası hakkında bildiğimizi zannettiklerimizin ne kadarının mit olduğu açıklık kazanacak. O dönemin Çinli entelektüelleri karmaşık sorunlarla karşı karşıyaydılar ve bunları beklenmedik şekillerde çözümlemeye çalıştılar. Örneğin, Lu Xun'un tavırları oldukça paradoksal görünüyordu. O, pek çok Çin geleneğini acımasızca eleştirdi, ancak aynı zamanda da uzak geçmişe ait metinler üzerine güzel çalışmalar yapan mükemmel bir klasik dönem uzmanıydı. Gericilikten nefret ederdi, ama enteresan bir şekilde ilerlemenin kendisinden de şüpheye

12 Yan Fu (1854-1921) çevirmen, yazar ve reformcu, evrim teorisi destekçisi – e.n.

düşerdi. Solun yazarı oldu, ama daima solu eleştirdi. Neden? Bu ikircikliğin entelektüel ve siyasi arka planı neydi? 1907 yılında Zhang Taiyan, Çin Cumhuriyeti'nden bahseden kayda değer ilk kişiydi ve devrim sonrası devletin sınırlarının olduğu bir harita çizdi. Bununla birlikte, sömürgeci güçlere saldırdığı esnada bile milliyetçi projeyi sert bir biçimde eleştirdi. Cevapları asla tutarlı olmasa dahi, onun bıraktığı sorular bir yerde hâlâ bizimle. Bu neslin yönelttiği sorular, çağdaş Çinli entelektüelleri meşgul edenlerden çok daha karmaşık. Neden bunu yapabildiler? Bunu yapmaları mümkündü çünkü onlar saf entelektüel veya akademide izole olmuş hocalar değillerdi. Onlar toplumsal eylemcilerdi. Çok iyi bir şekilde dile getiremeseler de, problemleri keskin bir şekilde hissediyorlar – farklı tehlikeleri, farklı potansiyelleri ve farklı çerçeveleri algılıyorlardı. Çalışmaları genel olarak kabataslak ve emprovize olduğu için, sadece akademik teorilere aşina günümüz entelektüelleri tarafından neredeyse ihmal ediliyorlar. Fakat bunun bizim için pek çok sonucu var.

• *Sizin tanımladığınız proje –eğer Batılı bir analoji istersek–, bir dizi anahtar kavramın tarihsel olarak değişimini keşfeden Raymond Williams'ın* Culture and Society'si [Kültür ve Toplum] *ile ortak bir şeyler paylaşıyor gibi görünüyor.* Tabii ki Culture and Society [Kültür ve Toplum] *oldukça saf manada bir düşünceler tarihi – sadece en sonunda, aniden işçi hareketine geçtiği kısmı çıkarırsak, sosyal uygulamalar ve kurumlar hakkında fazla bir şey söylemiyor. Oysa ki o sonuç, onu kuvvetli bir çağdaş etkisi olan entelektüel tarih haline getirdi. Siz projenizin nasıl sonuçlanacağını tahayyül ediyorsunuz?*

– Malzeme toparlamaya başladığım üçüncü cilt, başkaldırı ve devrim üzerine odaklanacak. Çin'de her ikisi hakkında da kuvvetli bir akademik araştırma geleneğimiz yok. Bizde olan, önde gelen yazarlar veya akademisyen-seçkinler üzerine iyi araştırmalar. Qian Mu[13] gibi tarihçilerin bazı çalışmaları var, ki bun-

13 Qian Mu (1895-1990), Çin entelektüel ve siyasi tarihi çalışan tarihçi, 1949'da anakaradan Hong Kong'a taşındı, daha sonra da son yıllarını geçirdiği Tayvan'a – e.n.

lar geçmişe dair enteresan çalışmalar yapabilseler de çağdaş zaman hakkında oldukça muhafazakâr bir tavırları var – biraz Yu Ying-shih gibi; onun da Ming-Qing entelektüel tarihi üzerine makalelerini takdir ederken, genel çerçevesini tamamen yanlış kavramsallaştırdığını düşünebilirsiniz. Fakat benim şimdi girmek istediğim alan üzerine çok az bir külliyat var. Başkaldırı ve devrim temaları akademisyenler için hassas başlıklar olmaya devam ediyor.

• *Daha kısıtlayıcı bir siyasi bağlama rağmen, 90'lardaki Çinli entelektüel sahnenin 80'lere kıyasla daha canlı olduğunu ve çeşitlilik arz ettiğini düşünmek yanlış mı olur? Bazı yönleriyle bu – tartışmaların heyecanı, kesişen pozisyonlar, katı tanımlar ve etiketlerin olmayışı anlamında– diyelim 20'lerle kıyaslanabilir mi?*

– Belki de 20'lerin sonu ile bir benzerlik var. 20'lerin ortasında, Dört Mayıs'tan sonra ve Kuzey Keşfi'nden önce, bazı anarşistlerin sağa, diğerlerinin sola döndüğü, bazılarının KMT'ye katıldığı, diğerlerinin CCP'nin organizatörleri olduğu bir entelektüel farklılaşma süreci oldu. Fakat arada büyük bir fark var. O zamanın tartışmaları çok daha doğrudan siyasiydi –bu kadar teorik değildi– çünkü, arka planda çok kuvvetli sosyal hareketler –sosyal ve ulusal– mevcuttu: 1923'te, çok daha büyük ölçekte 1925'te ve daha sonra. Konu artık modernitenin anlamı veya gelenekle nasıl ilişki kurulur değildi. Yeni siyasi diller vardı. Bugünle daha yakın bir paralel, Nanjing'de KMT rejiminin kurulmasından hemen sonraki yıllarla olabilir, ki o zaman Japonya'da Marksist olmuş pek çok öğrenci Çin'e geri dönmüş ve 'Devrimci Edebiyat'a ihtiyaç var', gibi sloganlarla çeşitli edebi hareketler başlatmışlar, Lu Xun ve Mao Dun'u bile seçkinci olmakla eleştirmişlerdi.[14] İki yıl sonra 1930'da, Arif Dirlik'in de çalıştığı Çin toplumunun tabiatı hakkında büyük tartışma oldu.[15] Bunları, insanların günümüzde Çin toplumunda neler olduğunu anlamaya çalıştığı, bugün karşımıza çıkan so-

14 Mao Dun (1896-1981) 30'ların ve 40'ların önde gelen solcu romancısı – e.n.

15 Arif Dirlik, *Revolution and History: Origins of Marxist Historiography in China*, Berkeley, CA, 1978 – e.n.

rularla karşılaştırabiliriz. Bu kapitalist bir piyasaya sahip sosyalist bir devlet mi, yoksa kapitalist bir devlet mi? Devletin tabiatı nedir? Küreselleşmenin mantığı nedir? Bize ne olacak? Farklı gruplar kendi teorik veya siyasi stratejilerini ortaya çıkarmalılar.

• *Sizin modern Çin düşüncesi tarihinizdeki temalardan biri de, bilginin organizasyonunun değişimi – farklı dönemlerde nasıl yapılandığı ve nasıl bölümlere ayrıldığı. İkinci cildinizin dönemi ile günümüzdeki durumu kıyaslarsak, entelektüel alanda etkin olan disiplinler hangileri?*

– Qing döneminin sonlarında, bilgi hiyerarşisinde en üst pozisyonu sosyoloji işgal etti. O alanın teorisyenleri *shehui* (toplum) kelimesini kullanmayı reddettiler, yerine *qun* (cemaat veya grup) kelimesini tercih ettiler. Fakat sosyolojinin bilimler bilimi olduğundan emindiler – yani o, farklı bilgi çeşitlerinin düzenlemesini yapıyordu. Onun yarattığı düzen devlete hizmet etti, sadece muhafaza etme anlamında değil, devlet inşası anlamında: Tepeden gelen pek çok sosyal reform projesi ile bağlantılıydı. Fakat Dört Mayıs Hareketi'ne geçtiğimiz zaman, önde gelen şahısların sosyal bilimlerin her türünü bir kenara atmayı, kendilerini tamamen doğa bilimlerine dayandırmayı istediklerini görüyoruz – ki bu, içerisindeki sosyal problemlerin pratik olarak çözümlendiği evrenin yeni bir haritasını üretecekti. Bireysel olarak düşünürlerin konumları daha karmaşıktı – Lu Xun asla bu bilimciliğe teslim olmadı, Liang Qichao edebiyata daha fazla önem verdi, vs.[16] Fakat çarpıcı olan, Hu Shih gibi önemli bir şahsiyetin bile, edebiyatın kendisine bilimsel uygulamayı örnek almasıydı – Shih şiirlerinin bulunduğu eserine *A Collection of Experiments* adını verdi.[17] Daha sonra bu, (Bay Bilim) Mr

16 Liang Qichao (1873-1929): 1890'larda siyasi reformun önde gelen savunucusu, 1898'de sürgüne gönderildi; bilahare Cumhuriyetin ilk yıllarında entelektüel lider ve politikacıydı. 1920'lerde Qing döneminin (1644-1911) entelektüel tarihinin en önemli akademisyeni olarak tanındı – e.n.

17 Hu Shih (1891-1962): Dört Mayıs kuşağının önde gelen liberal düşünürü; Batılı kavram ve metodların Çin düşünce ve edebiyatına tanıştırılmasında kilit bir rol oynayan; John Dewey'nin öğrencisi, 1938-1942 arasında Çin'in ABD Büyükelçisi ve 1958'den sonra Tayvan'daki Academia Sinica'nın Başkanı'ydı – e.n.

Science ve (Bay Metafizik) Mr Metaphysics diye adlandırılan iki okul arasında hararetli tartışmalar yarattı. Etik, estetik ve edebiyatın bağımsız alanlar olarak dirimseki felsefeden ayrılarak bilginin sınıflandırılmasını tamamen değiştirdi. Yurtdışında yaşayan ve Amerika'da Irving Babbit'in 'yeni hümanizm'inin takipçisi olan öğrenciler, bu değişimde önemli rol oynadılar. Her dönemde baskın olan 'disiplin'in aslında bundan daha fazlası olduğunu görebilirsiniz – statü olarak bir dünya görüşüne daha yakındırlar. 20'lerin sonunda Marksizm pek çok doğa bilimcisi için bile işte bu fonksiyonu yerine getiriyordu.

Tabii ki bugün Çin'deki baskın disiplin, neo-klasik ekonomi. Bu 90'lardaki bir gelişme. 80'lerde, Wu Jinglian gibi pek çok önde gelen ekonomist hâlâ planlı ekonomi eğitimi almış kimselerdi. Batı'dan bir şeyler öğrenmişlerdi, ama komünist devletin yapısında kendilerini tamamen evde hissediyorlardı ve bir kez Açık Kapı politikası ilan edildiğinde, onu [devleti] reformize ederek adapte etmeye yetkindiler. Li Yining gibi, saf-piyasa doktrinlerini Çin'e ithal etmekten bahseden çok daha radikal ekonomistler mevcuttu, fakat onlar henüz devlet için faydalı değillerdi ve nüfuzları azdı. Ancak 1990'dan sonra Hayekçi düşünceler üstünlük kazandı. Günümüzde –en katı liberal kabulü ile– ekonomi, Çin'de ahlâk gibi bir güç kazandı. Serbest ticaret aksiyomları, hiçbir aktörün çiğneyemeyeceği meta kuralları olarak bir davranış biçimi halini aldı. Bu nedenle şu anda ekonomi, kendisinden önce gelenler gibi, sadece bir disiplin değil; aynı zamanda zorunlu bir dünya görüşü. Tabii ki hiçbir hegemonya kültürel alanın tamamını içine alamaz. Siyaset bilimi ve hukuk, sağın güçlü olduğu alanlar olarak esas itibariyle ekonominin branşları gibi. Buna karşılık eleştirel entelektüeller genellikle temel bilimlerde çalışıyor, doğa bilimlerinde de birkaç radikal mevcut.

• *80'lerde Batı, pek çok Çinli entelektüel tarafından naïf ve heveskâr bir şekilde görülmüştü. O zamanların tipik bir olgusu, Zhao Ziyang'ın politikalarına ithafen River Elegy (Nehire Ağıt) adlı televizyon dizisiydi. İç bölgelerde Çin otokrasisine ait feci geleneklerle, dış ticaret ve Batı'nın özgürlüğünü sembolize eden açık*

denizlerin baş döndürücü maviliğini karşı karşıya getiriyordu. Bu görüş o zamanlar geniş ölçüde paylaşılıyordu. 90'larda Batı'nın rolü hep bu denli gurur okşayıcı bir ışıkta yansıtılmadı ve Çin'in düşüncesi de daha fazla çeşitlendi. Küreselleşme de günümüzde bir slogan haline dönüştüğünden –ve teorik olarak Batı'dan daha kapsamlı bir kategori olduğundan–, tartışmanın kavramları da yer değiştirdi. Çin Halk Cumhuriyeti için uygulamada bir öncelik olanWTO'ya (Dünya Ticaret Organizasyonu) giriş, bir ulus-devlet olan Çin ile dünya piyasasının kurumları arasındaki ilişkiler konusunu doğrudan siyasi gündeme yerleştirdi. Küreselleşmenin olasılıkları ve baskıları nereye kadar ülke içinde tartışıldı ve bundan çıkan ayrımların ana hatları nelerdir?

– Küreselleşme konuları, kendilerini daha sonra liberal olarak nitelendiren bir kısım entelektüel tarafından, ilk defa 1994 sıralarında bir konferansta ortaya atıldı. Biri dedi ki, eğer Çin reformları hızla gerçekleştiremezse, küreselleşmenin ana akımına katılmayı başaramayacak. Bir diğeri, Aydınlanmanın umut ettiği kalıcı barışın gerçekleştiğinden bahsetti. Bir yıl sonra *Dushu*, Samir Amin'in küreselleşme karşısındaki eleştirel pozisyonu hakkındaki makalemi yayınladı. O yüzden bunun hakkında tartışma esasen 1995'e kadar gider. O zamanlar, şu haliyle küreselleşmenin yanıltıcı bir soyutlama olduğunu, çünkü onun yeni bir fenomen değil, sömürgeci ve emperyal dönemlerden sonra kapitalizmin gelişiminin bütünsel bir süreci olarak tanımlanabileceğini savundum. Başka bir deyişle, küreselleşme, doğal bir sürece verilmiş nötr bir isim değildi. Onun dünya üzerinde yayılmasındaki baskın gücü tanımlamalıydınız.

Bu erken tartışmalar fazla [iyi] tanımlanmamıştı ve aralarındaki farklar ne olursa olsun, konu hakkında hem sağda hem de solda hissiyatın kararsız olduğu açıktı. Çünkü genel bir duygu vardı, Çin'in küreselleşmeyi kabul etmesi pek çok tehlike ve riski de içermekteydi, fakat bundan nasıl kaçabilirdik ki? WTO'yu eleştiren Cui Zhiyuan ve Gan Yang bile şöyle demiyordu: 'Çin asla WTO'ya katılmamalıdır.' Pozisyonları daha çok şöyleydi: 'Şu an için Çin beklemeli. İlk etapta ihtiyacımız

olan pek çok değişiklik var.' Soldaki pek çok kişi, hükümetin WTO'ya girmek için çok aceleci davrandığına inanıyordu – daha ölçülü bir yaklaşım daha mantıklı olabilirdi. Sağdaki liberaller –Zhu Rongji'yi takip eden Zhou Qiren ve Fan Gang gibi ekonomistler– tabii ki Çin Halk Cumhuriyeti'ni en kısa zamanda WTO'ya katmaya hevesliydiler. Bu, KİT'lerle ilgili problemleri devletin çözebilme yetisi konusunda güvenini kaybetmiş bir başbakan ve dış sermaye ile gelecek rekabetin ekonomik reformu yönlendirecek güç olacağını ümit ediyor. Fakat aynı zamanda herkes de biliyor ki, Çin'in 1998 Doğu Asya krizinden etkilenmemesinin sebebi, ulusal devletin gücü sayesinde finansal piyasaların bulaşıcı etkilerinden korunmuş olması. Bu küreselleşme heveslilerinin bile hatırlamak zorunda olduğu bir şey.

NATO'nun Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği'ni bombalaması, şiddetli bir gerçeklikle daha yüzleştirdi. Şu açıktı ki, dünya piyasası sadece bir ekonomik rekabet alanı değil: Altında yatan kuvvetli bir dizi siyasi ve askerî yapılar mevcut. Bu, ne gibi değişimler geçirmiş olursa olsun, ulus-devletin yıkıldığını savunmayı oldukça zorlaştırıyor. NATO, IMF ve WTO perdeleri arkasında Amerikan küreselliği, milliyetçiliğin bir başka versiyonu olarak işliyor. Büyükelçiliğin yıkımından sonra, Şangaylı felsefeci ve Çin'in belki de bugün en önde gelen liberal sözcüsü Zhu Xueqin ile benim aramda, Balkan Savaşı ve buna popüler tepkiler üzerine bir tartışma geçti. Zhu Xueqin, milliyetçiliğin modern Çin tarihindeki en tehlikeli güç olduğunda ısrar etti. Dünya sistemine son hızla girmeliydik, çünkü küreselleşme milliyetçilikten çok çok daha iyiydi. Onların bu kadar basit bir şekilde karşı karşıya konumlandırılmasının bir ilüzyon olduğu yanıtını verdim. Bir tarihsel güç olarak milliyetçilik sadece insanları sokaklara döken öznel bir his değil, aynı zamanda dünya piyasasının kendisi için de elzem olan devletlerin üzerinde oturduğu sosyal ilişkiler grubuydu. Bu tarz bir milliyetçilik, küresel kapitalizmin yapısı ile paraleldi, ona karşıt değil ve tabii ki bunu eleştirmeliydik.

Aynı zamanda, hegemonya ve millliyetçiliğin eleştirilerini birbirinden ayırt edebilmeliydik. Ulusal devletler NATO'nun

Yugoslavya'daki hareketleri karşısında pasif veya sessizken, Çin halkı caddeleri doldurdu ve birkaç kiremit bile fırlattı. Bu olumluydu. Bu tarz spontane bir protesto, demokratik potansiyeli olan bir sosyal hareketti. Hükümet tarafından resmî amaçlar için de kullanılabilirlerdi, Boxer [ayaklanmasında] olduğu gibi – Zhu Xueqin'in bu tehlike konusunda uyarıda bulunması yanlış değildi. Her sosyal hareket içerisinde farklı olasılıklar barındırır: Bizim işimiz, bunların dağılımını analiz etmek ve demokratik bir yönde ilerleyenleri desteklemektir. Çünkü burada bir mantık var. Bu, emperyalizme karşı bir direniş hareketi. Fakat eğer yüzyılın başındaki entelektüellere bakarsak, Zhang Taiyan ve Lu Xun gibi entelektüellerin milliyetçilikten bahsettiklerinde, emperyalizmin baskı altında tuttuğu diğer uluslara da dikkat çektiklerini görürüz: Yunanistan, Hindistan, Polonya ve Afrika ülkelerine. Onlar milliyetçiliği kozmopolitanizm ile bağdaştırmaya çalıştılar. Bu gelenek kendi kendisini yadsıyan ve kendini aşan bir mantığı içeriyordu bence: Ulusal bir proje olarak moderniteyi kucaklamak, onların milliyetçiliği eleştirmesine yol açan bir karşı-mantık da yaratıyordu. Biliyorlardı ki, Çin'i imparatorluktan ulus-devlete dönüştürseler bile, ulusal bir çerçeve içerisinde milliyetçi amaçlara kolayca ulaşılamayacaktı.

Aynı tarzda bir diyalektik, Çin'in devrimci geleneğinde de aşikârdır. 20'lerin sonundan sonra komünist hareket yön değiştirdi ve giderek kendisini ulusal kurtuluş amacına adadı. Mao dedi ki, Japonya ile olan ulusal gerilim, Çin içerisindeki esas sosyal çatışma haline geldi. Fakat devrim sadece milliyetçi bir projeye indirgenemezdi. Kendisini yadsıyan mantığı, onu sınırlarının ötesine, Bandung Konferansı'nda veya Zhou En-Lai'nin Yugoslavya ziyaretinde bulacağınız enternasyonalizmin erken formlarına sürdü. Bu noktada Çin Komünist Partisi, Üçüncü Dünya ülkelerini ulusal bağımsızlık ve uluslararası eşitlik için ortak bir mücadele amacıyla bir araya getirmeye çalıştı. O günler çoktan geçmişte kaldı. Fakat günümüzde Çin'de veya başka yerlerdeki küreselleşme karşıtı protestolar üzerine düşündüğümüzde, bu farklı gelenekleri da hatırlamalı-

yız. Onlar dış güçlere karşı yerel protesto ifadelerini temsil ediyor ancak, sadece diğer ülkelerdeki benzer protestolarla eklemlendikleri müddetçe demokratik potansiyelleri tam olarak ortaya çıkacak ve demokrasi için küresel ölçekte bir faktör olabilecekler. Dünya sisteminde kapitalizm her yerde sınırların ötesine hareket ederken, sosyal çatışmalar prensip olarak artık bu kadar kolaylıkla ulusal sınırlar içinde kısıtlanmamalıdır. Fakat, potansiyel olsun, gerçek olsun, böylesi çatışmaların kavramsallaştırılmasından yoksunuz. Enternasyonalizm, 19. yüzyılın veya 20. yüzyılın başlarından itibaren pek çok yan anlamın ağırlığı ile aşağı çekilen eski moda bir terim. Şu anki bağlam için onun anlamlarını yeniden düşünmeliyiz veya yeni anlamlar icat etmeliyiz.

• *Balkan Savaşı'na –hâlâ Çinli entelektüellerin büyük çoğunluğunu oluşturan– liberaller nasıl bir reaksiyon gösterdiler? Tahmin edilebilir ki, popüler hissiyat patlaması onlar için rahatsız edici olmuştur, çünkü bu pek çoğunun sınırsız bir hayranlıkla baktığı Batılı güçlere yönelmişti – bir yerde onların ideallerine yönelik bir saldırı olarak görülebilir. Fakat aynı zamanda NATO'nun bombalamasını savunmak da onlar için zor olmuştur.*

– Savaş onlar için büyük bir krizdi. Biz bombalama karşıtı popüler hareketi savunurken onlar karşı çıktılar. Onların gösterilerden hoşlanmamalarının nedeni sadece Batı'ya duydukları sempati –ki o koşullar nedeniyle açıkça ifade edilemiyordu– veya devletin bunları kullanma şekli değil, aynı zamanda Çin'in kitlelerine karşı uzun vadedeki tavırlarıydı. Çoğu liberal, sıradan Çinli'yi tüketici olarak piyasanın gelişimine yardım ettiği müddetçe zararsız bulur. Onlar için popüler milliyetçiliğin tehlikesi şudur: Kitleler Batı karşısında aşırı eleştirel olmakla kalmaz, vatandaş olarak da aşırı mobilize olurlar –ve pasif tüketici rolünden çıkıp fazlaca aktif militan rolüne girerler. Popüler katılımdan korkarlar ve daima olumsuz örnekleri hatırlarlar; sosyal hareketlerin demokrasinin bir gereği olan pozitif potansiyelini nadiren görürler. Temel hak ve özgürlükler de ulus-devlet yapısı içinde demirli olduğundan, Batılı liberalizmin tipik söy-

lemi milliyetçilik ve demokrasiyi doğrudan birbiriyle bağlar. Fakat Çinli liberaller asla bu bağlantılarla yüzleşmezler. Onlar sadece Açık Kapı'ya ve küresel sisteme inanırlar. Çin'in tek yapması gereken 'anaakım'a katılmaktır –kullandıkları terim budur– daha sonra her şey yoluna girecektir. Onlar için dünya sistemi ile bütünleşmek, demokrasi için yegâne bilettir. Sosyal hareketlerin demokratik potansiyeline olan inançsızlık, genç neslin giderek bunlardan uzaklaşmasının sebebidir. Şimdi internete girseniz, bunlar hakkında pek çok eleştiri görürsünüz. Bu anlamda entelektüel ortamlarda anaakımı temsil etmelerine rağmen giderek izole olmaktadırlar – ancak burada bile giderek artan bir kesim sol ile sağ arasında daha da tarafsızlaşmıştır. Şu anda çok azı kendisini sadece liberal olarak tanımlıyor.

• *Sizce 2000'den beri Çin'deki en önemli entelektüel gelişmeler neler olmuştur?*

– En önemli değişiklik, geniş çaplı sosyal problemlerin provoke ettiği ve genellikle siyasi olaylarla öne çıkan, entelektüeller arasındaki tartışmaların çok daha ötesine uzanan geniş kamusal tartışmaların ortaya çıkması oldu. Bunlardan ilki, on üç yıl süren çok taraflı müzakerelerden sonra Çin'in WTO'ya girmesiydi. 1999'da, tam NATO'nun Yugoslavya'ya hava saldırısı başladığında, Başbakan Zhu Rongji ABD'ye, Başkan Jiang Zemin ise Avrupa'ya seyahate gitti. Zhu'nun ziyaretinin temel amacı, ABD ile Çin'in WTO'ya girmesi anlaşmasını sonuçlandırmaktı. Zhu önemli imtiyazlar vermesine rağmen, son bir mutabakat imzalanmamıştı. Zhu Pekin'e döndükten kısa bir zaman sonra Amerikan uçakları Belgrad'daki ÇHC Büyükelçiliği'ni bombaladı ve verilen imtiyazların bir kısmı da internette açığa çıktı. Bunun sonucu kamuoyunda gözle görülür bir kayma oldu. 1997'de Asya ekonomik krizi patlak verdiğinde Çin ekonomisi komşularına kıyasla daha iyi işledi, bu yüzden onun da neo-liberal küreselleşmenin istikrarsızlıklarına karşı hassas olabileceği riski ara sıra belirtilse de, bu yeni uluslararası konjonktürde sadece devlet değil, bir bütün olarak entelijansiya da ülkenin ekonomik geleceği hakkında olumlu düşünüyor-

du. Çin sonunda 2000'de WTO'ya üye olduğunda, Çin medyası olayı ÇHC'ye altın bir gelecek sunan muhteşem bir başarı olarak kutladı.

Bu arka planda, *Dushu* ve bir başka Pekin asıllı dergi olan *International Economic Review*, WTO üyeliğinin Çin'in çeşitli ekonomik ve sosyal sektörleri için gerçek sonuçlarının ne olacağını eleştirel biçimde analiz eden bir organizasyon başlattı. 1996 gibi erken bir tarihte *Dushu*, birbiriyle ilişkili karmaşık bir bütün (*sannong wenti*) olarak anlaşılan kırsal (*nongcun*), köylü (*nongmin*) ve tarım (*nongye*) problemlerini tartışmak için bir grup toplumbilimciyi davet etmişti. 2000 yılında Sino-Amerikan tarım anlaşması imzalandığı sıralarda, kırsal kesimin krizi hakkındaki bilinç sadece daha akut bir kitlesel konu haline geldi. Wen Tiejun ve Lu Xueyi gibi tarım konusunda uzman kişiler, köylerdeki şartları net bir biçimde gözler önüne seren bir dizi makale yayınladılar. Uzun süre geçmeden Li Changping, büyük etki yaratan kitabı *I am Telling the Truth to the Prime Minister*'ı yayımladı. O zamanlar Wen Tiejun Devlet Konseyi'nde tarımsal araştırmalar yapıyordu; Lu Zueyi, Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nde Sosyoloji Enstitüsü'nün başkanıydı; Li Chiangping ise Hubei eyaletindeki yerel bir kasabada parti sekreterliği yapıyordu. Her üçü de farklı perspektiflerden mevcut tarım politikalarını ve bunların kırsal kesimde yarattığı problemleri sert bir şekilde eleştirdiler.

Sonuç olarak Wen Tiejun ve Li Changping işlerinden ayrılmak zorunda bırakıldılar ve o zamandan beri entelektüel alana müdahil olarak, kasaba ve kırsal sosyal kutuplaşma ve ekolojik kriz arasındaki ilişkiler ve küreselleşmenin köylüler üzerindeki olası etkileri hakkında devam eden tartışmalara kuvvetli katkılarda bulunarak Çin'in tarım sektörü krizinin halk tarafından derinlemesine anlaşılmasını sağladılar. Reform Dönemi, 1979'da köylü kontratlarını çıkan ürünlere bağlayan toprak üzerinde hane halkı sorumluluk sisteminin girişi ile başladı; fakat 1985'te kentsel reformlar öncelik kazandığında, kırsal bölgeler yeni bir dizi çıkmazın içine düştüler ki, bunların ciddiyeti Çin'in yüksek hızdaki genel büyümesi sayesinde gizlendi. Fa-

kat şimdi WTO anlaşmasının şartları altında Çin'in tarım piyasasının açılması, kırsal krizin ölçeğini ve köylülerin sıkıntılarını kamusal siyasi alanda dile getirecek kanallardan mahrum olduklarını gün ışığına çıkardı.

• *Toprağın özelleştirilmesi tasarılarının tüm bunlar içindeki yeri nedir?*

– Özelleştirme önerileri, uzunca bir süredir hükümete bağlı düşünce kuruluşlarında ve karar verici mercilerde dolanıyor. Birkaç eleştirel entelektüel dışında çoğu ekonomist toprağın özelleştirilmesini savunuyor, çoğu yerel yöneticinin bunda yerleşik çıkarları var ve devlet mekanizmasının üst seviyelerindekilerin çoğu, kırsal nüfusun refahı ile ilgili sorumluluklarından kurtulmak için kamu arazilerinin dağıtılmasından yana. Ancak, Li Changping'in de ısrar ettiği üzere, sıradan köylüler sadece üretimi devam ettirebilmek için eski yerel görevlileler ve kırsal elitlere fazlasıyla borçlandıkları için, araziler özelleştirilirse pek çoğu bir gecede bu haklarını kaybedecekler. O nedenle bunların özelleştirmeyi hoş karşılayacak bir sebepleri yok. Kırsal krizin kökenlerini araştırırken Wen Tiejun, Li Changping ve diğerleri, şayet toprak özelleştirilirse büyük sayıda köylünün kamulaştırmaya maruz kalma tehlikesinin altını çizdiler. Onların katkıları, insanların özel mülkiyet hakları sorunsalını Çin bağlamında yeniden değerlendirmeleri için somut deliller sundu, ki bu konu medyanın ana teması ve Ulusal Halk Kongresi'nin ana başlığı haline gelmişti.

Bu esnada kasabalarda, Çin'in devlet mülkiyetindeki işletmelerinin özelleştirilmesi hızla devam ediyordu. Bu sürece eklemlenmiş biçimde ve resmî ideolojiyle de uygun olarak, anayasa değişikliği ve medeni kanuna eklentiler yaparak 'özel mülkiyet hakları[nı] çiğnenemez' hale getirme tartışmaları devam ediyordu. Ulusal Halk Kongresi bu amaca yönelik onaylanması an meselesi olan bir taslak çıkardı. Esasen, 'mülk' gerçekte ne demektir, şeklindeki teorik soruyu ilk soran kişi, 1994'te bir makalesinde Rusya'daki 'vahşi' özelleştirmeyi biraz da soyut biçimde tartışan Cui Zhiyuan olmuştur. On yıl sonra, mülki-

yet hakları sorunsalı, Çin'deki en kritik sosyal konu olmuştur. Özel mülkiyetin kanunen koruma altında olması prensibi, entelektüelleri bölmüyor. Onların arasındaki anlaşmazlıklar daha temel konularla alakalı. Bunların arasında şunlar var: Birincisi, siyasi gücün suistimali veya başka yasadışı yöntemlerle elde edilen mülkler geriye dönük olarak yasallaştırılmalı mıdır? Farklı özel mülkiyet türleri nasıl sınıflandırılmalıdır? İkincisi, köylüler başka bir haksız toprak müsaderesi dalgasından nasıl korunabilir? Üçüncüsü, 'çıkarcı bir materyalizm' karşısında, ne tür bir özel mülkiyet rejiminin aktif vatandaşları ve popüler demokratik yaşamı desteklemesi –ya da engellemesi– daha olasıdır? *Dushu*'nun son sayısı (Nisan 2003), anayasal ve siyasi reformlar hakkında bu soruları soran dört makale bulunduruyor.

• *Bu tarz soruşturmalar muhtemelen devletin mevcut formuna karşı çıkıyor [mu]?*

– Elbette. 1989'dan beri, devletin rolü örtülü olarak her zaman entelektüel tartışmaların merkezinde olmuştur. Örtülü diyorum, çünkü resmî düzen için bu son derece hassas bir alan. 1991'de, Wang Shaoguang ABD'de iken Çin'de devletin kapasitesini ve demokrasiyi tartıştığı uzun bir makale yayınladı. Burada, gücü merkezden çevreye devretmek ve sosyal güvenceleri bölüştürmek için tasarlanmış ekonomik reform politikalarının, merkezî devletin ekonomi ve toplumu regüle etme yeteneğini son derece zayıflattığını, bu yüzden yerel otoritelerin sıklıkla belirli çıkar gruplarının eline geçerek yolsuzlukların yatağı haline gelip, 1989 krizine destek olduklarını savundu. Halbuki, 1989 krizinden sonra Çin devleti ciddi bir meşruiyet krizi yaşadı ve bu yüzden her devlet kapasitesi tartışması, mevcut reforme edilmemiş sistemi güçlendirmeye çalışıyor gibi okunma eğilimindeydi. Bu ortamda, insanlar doğal olarak soruyorlardı –eğer bu tarz sosyal çatışmalar mevcut devlet yapısından kaynaklanıyorsa– neden devlet enikonu zayıflatılmıyor veya tamamen geri çekilmiyordu? O yüzden neden devlet kapasitesinden bahsedilmeye başlansındı ki? 1998 civarında Hayekçi teoriler Çin'de fazlasıyla popülerdi. Devletin ekonomiden tama-

men çekilmesi, Çinli neo-liberallerin en önemli talebiydi. O zamandan beri geniş çaplı işsizlik, zengin-fakir arasındaki kutuplaşma, yapısal yolsuzluk, tarımsal kriz ve temel sosyal güvenlik sisteminin çökmesi, bir kez daha devletin toplumdaki fonksiyonu sorusunu gündeme getirdi. Entelektüeller giderek devletin ekonomik regülasyon ve sosyal güvenlik sorumluluklarını taşıması gerektiğini kabul etmeye başladılar. Ayrıca Reform Dönemi'nin başından beri Çin'in ekonomik başarılarının ne kadarının neo-liberalizmden, buna karşılık ne kadarının devletin aktif finansal, endüstriyel ve gümrük vergisi politikalarından kaynaklandığını da sormaya başladılar.

Piyasanın siyasi erkten kaynaklanan tüm sorunların çözümü olduğu miti karşısında, sıradan halk da kendi adına giderek şüphelenmeye başladı. Fakat, devletin sosyo-ekonomik fonksiyonlarını tasfiye etmeyi istemenin saçma olduğuna dair genel bir kabulden öte, en eleştirel entelektüeller arasında bile, devletin siyasi işleyişi ile yolsuzluk ve kutuplaşma gibi sosyal süreçler arasındaki kati bağlantılar hakkında çok az fikir birliği vardı. Braudel'in tarihsel ve teorik çerçevesini uyarlayan Xu Baoqiang, Çin'de yükselen kapitalizmin devlete bağımlılığını, özelde de siyasi yapı ile piyasa tekelleri arasındaki bağlantıyı göstermeye çalıştı – giriş kısmını benim yazdığım "Anti-Market Capitalism" (*Fan shichang de zibenzhuyi*) adlı derlemede. Öte yandan Li Changping gibi insanlar, yerel yönetimlerin kırsal kesimdeki kriz ve iflas sürecini hızlandıran yöntemleri üzerinde yoğunlaştı. Bu esnada Çin Komünist Partisi, giderek de-regüle edilen bir ekonomi ile Komünist Parti iktidarı arasındaki çelişkileri örtbas edebilmek için resmî 'üç temsilci' doktrinini geliştirdi. 2001'de Jiang Zemin kapitalistleri partiye davet ettiğinde ve 2003'ün başlarında Ulusal Halk Kongresi ve Ulusal Siyasi Danışma Komitesi ortak konferansında yeni zenginlerin temsilci sayısı aşırı derecede arttırıldığında, yeni ekonomik çıkarların politik yapıları ne oranda biçimlendirdikleri artık açıktı. Devletin ve iş dünyasının seçkinleri, ittifaklarını resmileştiriyor ve meşrulaştırıyorlardı. Bu arka planda pek çok entelektüel, siyasi demokrasi sorusunu tekrar gündeme ge-

tirdi – fakat bu sefer, neo-liberal siyasi reform reçetelerinin aksine, kitlesel katılımı ve kamu politikalarının popüler kontrolünü vurguluyorlardı.

• *Şu andaki uluslararası gelişmeler yurtiçindeki fikirsel iklimi ne ölçüde etkiledi?*

– Fazlasıyla. 1999'da Belgrad'da Çin Büyükelçiliği'nin bombalanmasını, 2001'in başında Güney Çin Denizi'nde ABD casus uçağının Çin savaş uçağı ile çarpışmasını çok az insan unuttu. Bunların hemen ardı sıra, 11 Eylül'e misilleme olarak Amerikalıların Afganistan'a saldırısı ve Irak'ın Anglo-Amerikalılarca işgali geldi ve dünya çapında eşi görülmemiş bir savaş karşıtlığını harekete geçirdi. Neoliberal küreselleşmenin pembe şafağı, artık yeni imparatorluğun bulutları ile gölgeleniyordu. Bunun sonucu olarak giderek daha fazla insan, küresel sistemin hegemonik yapısı ile çağdaş Çin'in gündelik problemleri –vahşi özelleştirme, aşırı güçlenmiş iş dünyası, ahbap-çavuş kapitalizmi ve çevresel kriz– arasındaki bağı kurmaya başladı. 2000'de, Huang Jisu tarafından yazılan ve Zhang Guangtian tarafından yönetilen *Che Guevara* isimli bir tiyatro oyunu, Pekin ve diğer bazı şehirlerde gençlerin akın akın görmeye gittiği bir heyecan yarattı. Oyun, meşhur gerilla savaşçısına dair kabataslak değinmeler içeriyordu. Başarısının altında, günümüz Çin'indeki yolsuzlukları, sınıfsal kutuplaşmayı, sosyal adaletsizliği ve bunların küresel hegemonya ile bağlantılarını sergilemek için; devrim idealine yönelik nostaljik bir tonla, Guomindang'a karşı mücadele yıllarından kalma sokak skeçlerine yakın stilize bir formu kaynaştırması yatıyordu. –Maoizm tarafından ihmal edildiğinden Çin'de hiçbir şekilde tanınmış bir figür olmayan– Guevara imgesine çağrıda bulunmak, açık bir davet anlamı taşıyordu: Açık Kapı politikasının sosyal sonuçlarına karşı mücadele çağrısı; Amerikan gücüne direnmeye muktedir yeni bir enternasyonalizm daveti ve de son yirmi yılın elit merkezli sahnesine karşı, popüler tiyatronun uzun zamandır kayıp formlarının daveti.

Oyun entelektüel çevrelerde büyük bir yankı uyandırdı. Liberaller, pek çok tavırları sahnedeki diyalektik söylemlerde ol-

dukça dramatik bir şekilde yansıtıldığı ve kapitalizm yanlısı argümanlarla bunlara verilen sosyalist yanıtlar keskin bir dille anlatıldığı için, çok rahatsız oldular. Ancak bazı solcu entelektüeller de oyunu aşırı didaktik bularak eleştirdiler. Che hakkındaki tartışmalar esasen *Dushu*'da yayınlanan iki makaleden kaynaklanıyordu. İlki, 1997'de, Che'ye çok az sempatisi olan ve siyasi yelpazenin sağından bir entelektüel tarafından Amerika'da yazılmış Guevara biyografisinin özetiydi. Küba Büyükelçiliği bu yayın üzerine bir protesto demeci verdi. Öte yandan Çin'in yerleşik düzeni savunan gazetesi *Guangming Daily*, bunu yeniden yayınladı ve söylenenlere göre Jiang Zemin yazıyla ilgilendi.

Sonraki yıl *Dushu* 1968 sosyal hareketlerinin on üçüncü yıldönümünü kutlamak istedi – ki bu aynı zamanda Kültür Devrimi'in de başlangıcı olduğundan, uzun zamandan beri Çin için tuhaf bir konuydu ve bu yüzden de resmî sessizlik vardı. Böylece biz, 1968'de Avrupa ve dünyadaki olayları tartışan birçok makale yayınladık. Aralarında, Çin Sosyal Bilimler Akademisi, Latin Amerika Çalışmaları Enstitüsü'nde kadın araştırmacı olan Suo Sa tarafından Che anısına yazılmış ateşli bir yazı da vardı. Onun 60'lardan beri değişmeyen heyecanla yazılmış yazısı, bir önceki yıl çıkan özete doğrudan bir cevaptı. Daha sonra başka dergilerde de yayınlanarak pek çok genç entelektüel arasında büyük ilgi uyandırdı. İki yıl sonra oyunun yazarları, onu öykülerini sahneye koymada danışman olması için davet ettiler. Oyunun iğneleyici sokak skeci formu, entelektüeller arasındaki tartışmaların da gerçek sosyal çatışmalar olduğunu açık bir şekilde ilan etti. Tiyatronun estetik araçları hakkında insanın düşüncesi ne olursa olsun, oyun 'Yeni Sol' ve 'Liberal' duruşlar arasındaki karşıtlıkları halka ulaşacak bir şekilde ortaya koydu.

Genel olarak diyebiliriz ki, 2000'den itibaren sol ve sağın anlamları kaydığı ve önemli siyasi olaylar sonucu yeniden tanımlandıkları için, karmaşık teorik tartışmalar arka plana doğru geri çekildi. Pek çok genç entelektüel aniden şiddetlenen sosyal kutuplaşmadan etkilendi ve liberal kamptan dönüş yapa-

rak Yeni Sol'a yakınlaştı. Fakat tartışmalar sertleştikçe, ikinci kampta da sınırları tam belli olmayan bölünmeler oldu. Günümüz toplumunu eleştiren düşünceleri tanımlayabilmek ve doğru biçimde özetleyebilmek her zaman zor olmuştur. Buna rağmen 2000'den beri üç kısa yıl içerisinde atmosferdeki değişim şaşırtıcıdır. Zamanın bir işareti, 'Yeni Sol'un hızla büyümesidir. On yıl önce genel kültür içerisinde dağılmış ve aşırı derecede marjinal olan fikirler, bugün kamusal yaşamda gerçekten etkisi olan ifadelere dönüşmüştür.

2

Bir Çin Liberalizmi İçin

ZHU XUEQIN

• *Entelektüel geçmişinizi nasıl tasvir edersiniz?*

– İlkokulu 1966 yazında, tam Kültür Devrimi patlak verdiğinde Şangay'da bitirdim. Bu yüzden ortaokula gidemedim, çünkü eğitim-öğretim askıya alınmıştı. Onun yerine, Mao'nun gençliğe verdiği ülke ile bağ kurmaları talimatı gereği Çin turuna çıkacak olan mahallemden bazı lise öğrencilerine katıldım. Onları oradan oraya takip ederek bakış açımı fazlasıyla genişlettim. Şangay'a geri döndüğümde, bir-iki gencin gün batımında eve dönmesini bekler ve çok fraksiyonel olmadan, o gün lisede olan tartışmalardan veya düşündürücü büyük posterler hakkında bilgi sahibi olurdum. O öğrenciler, bugün televizyon dizilerinde, filmlerde veya romanlarda gördüğünüz Kızıl Muhafız tiplemesinden çok farklıydılar. Her şeyi imha etmek istemiyorlardı. Çin'in geleceğini etkileyecek konular hakkında eleştirel, hatta şüpheci bir şekilde düşünüyorlardı – ki bu, yarı-kamusal tartışmalara sebep olan bir düşünüş tarzıydı ve nitekim Kültür Devrimi'nin otoritelerinin dikkatini çekerek onlar tarafından bastırıldı.

Arkadaşlarımın farklı ortaokullara girmeleri 1967 yazını buldu. Benim gönderildiğim Şangay'ın seçkin okullarından biri değildi, fakat 1949'dan önce bir misyoner kuruluşu olduğun-

dan, kütüphanesinde kırk binin üzerinde kitap vardı –normal bir ortaokuldakinden çok daha fazla– ve tüm bunları yok etmek için yeterli zaman olmamıştı. Bunların arasında şimdi çöp yığınına atılmış çok sayıda eski baskı –1949'dan önce basılmış– vardı. Tesadüfen bunlarla karşılaşarak dikey olarak basılmış eski kitapları, Kurtuluş öncesi haritaları bulduğumda, mutluluktan havalara uçtum ve bir kucak dolusunu kollarımda eve taşıdım. İşte bu yasak hazine beni ilk defa entelektüel olarak uyandırdı. Üzerimde en derin izi bırakan, 1940'larda tercüme edilmiş ve ön ile arka kapakları yırtılmış bir dünya tarihi ders kitabıydı. Bu benim ilk 'hazine değerindeki kitabım' oldu.

Bu sıralarda Fuzhou Caddesi'ndeki sahaflarda 'altın arama' alışkanlığı geliştirmeye başladım ki, buralarda Marx, Engels, Lenin ve Stalin'in eserlerinin pek çok eski versiyonu ile Lu Xun'un tüm eserlerinin farklı baskıları bulunuyordu. Hem fiyatlar hem de kitapların durumu gayet iyiydi. Otobüs için 0,14 yuan harcamak istemediğimden, yayan giderek raflarımdaki solcu külliyatın çoğunu oradan temin ettim. 1968'de, Mao'nun direktifleri üzerine ve ilk etapta eski Kızıl Muhafızlar gönüllü hareketini takiben, şehirli gençlerin kırsala taşınma hareketi başladı. Bizim sınıfın sırası geldiğinde, ben sınıf arkadaşlarımla gitmeyi reddettim ve resmî olarak hiçbir gencin gitmesine gerek olmayan Henan'daki Lankao beldesine gitmeyi tercih ettim. Sarı Nehir'in yatağındaki bir kaymadan dolayı toprağın tuzlandığı güneydoğudaki eyaletin bu köşesi, fakirliği ile meşhurdu. Şangay'daki seçkin liselerden gelen dokuz öğrenci, orada bir köyde gönüllü bir grup oluşturarak fiziksel emeğin okuma ve düşünme ile kaynaştığı bir hayat sürdürüyorlardı. Onların ruhani arayışlarının çekimine kapılarak ben de onlara katılmak istedim.

Lankao'daki grubumuz, aramızdaki her şeyi paylaşarak ve çalışırken kitap okuyarak komünal bir hayat tarzı uyguladı. İşte ilk defa o ortamda, bu büyük ayaklanmaya olan yoğun ilgimi ateşleyen Mathiez'in *Fransız İhtilali* kitabının Çince çevirisine rastladım. 1971'de, Lin Biao Olayı, otoriteye olan inancımı yok etti. Bunu grubumuzdaki komünal atmosferin zayıflaması ta-

kip etti. Eski yıllardan kalma bir şüphecilikle, şimdiki devrimciliğin hayal kırıklığına uğramış 'halk iradesi'ne dair üzüntüsü birbirine karıştı. Mao'nun son yıllarında yazdıklarını, Marx veya Engels'ten seçmeleri veya 19. yüzyıl Rusya'sından sosyal veya edebi eleştiriler okumanın yetersiz olduğunu anladım. Batı'nın siyasi ve entelektüel tarihini en başından farklı eserler aracılığıyla öğrenmem gerektiğini hissettim.

1972'de, yaklaşık yüz mil [160 km] uzakta Gong ilçesindeki bir kimyasal fabrikada işçilere ihtiyaç oldu ve grubumuz oraya taşındı. Bu mekânda daha asi görünümü olan bir başka gençlik grubu ile birleştik. Orada çok olağandışı bir atmosfer gelişti. O yaşta bütün gün ağır boruları taşıyabilir, akşam da hâlâ lamba ışığında kendi kendimize çalışacak enerjimiz olurdu. Maddi olarak çok fakirdik, fakat, entelektüel olarak fazlasıyla canlıydık – gece yarılarına kadar tarihsel veya teorik konuları heyecanla tartışırdık. Yatakhanede bize tuhaf tuhaf bakan yetişkin işçilere rahatsızlık verirdik. Argümanlarımızda her zaman rasyonel veya iyice bilgilendirilmiş değildik. Kolayca duygusallaşabilir ve sıcak tartışmalara girebilirdik. Fakat bugünün tipik akademisyenlerinden farklı olarak, şahsi avantaj veya kariyer kazancından bağımsız, sadece fikirlerin hatırına onlara önem verirdik.

1974 sıralarında Mao, Kültür Devrimi'nden önce yayınlanmış 'gri kitaplar'ın yeniden yayımlanmasına izin verdi ve Sovyetler Birliği'nde Batı'da yeni çıkmış romanların ve siyasi teorilerin çevirisinin yapılması emrini verdi. Bugüne kadar kimse kesin olarak neden bu kararı aldığını bilmiyor. Rahatsızlık ve şüpheciliğin yaygın olduğu bir zamanda bunu yapmak, kuru ormana çıra saçmakla eşdeğer – kim ateşin sadece istenilen yolu takip edeceğini garanti edebilir ki? Sonradan 1980'lerdeki 'Yeni Aydınlanma'nın bazı kıvılcımlarının, 1974'teki bu 'iç kullanıma yönelik kaynakların' gizlice dışarı salınması ile ateşlendiğine inanmaya başladım. Benim durumumda, bu iki grup kitabı diğerlerinden daha önce okumuş olma şansım vardı. Burada hakikaten çok şanslıydım. Onlar olmadan benim şahsi aydınlanmam en az beş yıl daha gecikecekti.

Fuzhou Caddesi'ndeki Şangay Kitapçısı'nın ikinci katında, sadece üst düzey izin ile satın alınabilen 'iç dolaşım için kitaplar bankosu' vardır. Bu eserleri elde edebilmek için beynimi patlatırken, Henan vilayetinden ihtiyacım olan mektubu alabilmek için fabrikamdan ilçeye, oradan da yerel otoriteye kadar bir dizi bağlantıyı kullandım. Bu etkin belgeyi kuşanmış bir biçimde Şangay'a gittim ve bir kitap listesi oluşturdum. Dükkândaki satıcı bunları bana verdikten sonra, beklenmedik bir şekilde, listede olmayan bazı iyi kitapların olduğunu söyledi. Bunları daha önceden duymamıştım, ancak onun içten tavsiyeleri üzerine satın aldım ve sonradan benim için çok faydalı oldular. Satın aldıklarım, *Selected Research Materials of Western Bourgeois Philosophy and Sociology* adlı 16 ciltlik eser, *Selected Materials of Soviet Revisionist Philosophy* adlı yirmi üç ciltlik eserdi.[1] İlk eser Kültür Devrimi'nden önce Şangay Halkının Yayınevi'nce basılmıştı ve onların kalitesi, 1980'lerdeki Batı kültürü aşkı esnasında benim arkadaşlarımın yaptığı uyduruk çevirilerden çok daha üstündü. Derlemedeki eserler arasında Sartre'ın *Diyalektik Aklın Eleştirisi* ve Sidney Hook'un *Ambigous Legacy*'si benim favorilerimdi.

On yıl Gong ilçesinde fabrika işçisi olarak kaldım. Bu yıllardaki tecrübelerim, gelecekteki düşünce tarzımın yönünü belirledi. Kısa zaman sonra, kendi kendime çalışmanın ne kadar ölümcül bir hata olduğunun farkına varacaktım. Böyle bir geçmişten gelenler için, akademik hayata girdikten, hatta üniversitede profesör olduktan sonra bile, o disiplinsiz karakteri veya 'gayriresmî hava'yı atması çok zor. Bir zamanlar ben bu havaya 'artı bilinç' adını vermiştim – yani, akademik hayatın tamamen içine alamayacağı bir şey. Liang Shuming'in sözleriyle, 1968 kuşağı 'sorunlarla ilgilenen bir kuşaktı', 'akademik bilgi kuşağı' değil.[2] Entelektüel olanlar arasında, 1968'lerde ortaya atılan konular her zaman onların bakış açısını şekillendirdi, hatta düşüncelerinin sonuçlarında belirleyici oldu. Benim örneğim-

1 *Xifang zichanjieji zhexue shehuixue xueshu ziliao xuan* ve *Sulian xiuzhengzhuyi zhexue ziliao xuan* – e.n.

2 Liang Shuming (1893-1988) Pekin Üniversitesi'nde Hint felsefesi dersleri verdi.

de, 1968'in sorunları arasında en şaşırtıcı olanı, neden Fransız Devrimi ile Kültür Devrimi'in bu denli çarpıcı benzerlikler taşıyor olmasıydı. Bu büyük olasılıkla benim gelişmemi güçleştirdi ve geriletti. Bu bilmece üzerinde düşünmeye devam etmek istedim, fakat uygunsuz yorumlardan ve ikisi arasında abartılı benzetmelerden kaçınmalıydım. Aydınlanma'dan Fransız Devrimi'ne kadar olan farklı entelektüel akımları mümkün olabildiğince objektif bir şekilde tasnif etmeye çalıştım, bunu yaparken de araştırmalarımın odağını ileride Çin'e kaydırmanın alt yapısını kurdum. Fransız Devrimi'nin temel sebeplerine katılıyordum, ancak bunlar aşırıya götürüldüğünde ortaya şıkan felaketleri eleştirdim. Hiç şüphesiz bu üç karşı çıkma, özellikle de en sonuncusu, kaçınılmaz olarak hayatı bu tarz bir tecrübe ile derinden örülmüş benim gibi birine psikolojik bir hesap ödetecekti.

• *Çalışmalarınızı nasıl sürdürdünüz?*

– 1977'nin sonlarında üniversiteye giriş sınavları yeniden başladı. Pek çok sebepten ötürü üniversiteye gitme fırsatını kaçırıp doğrudan lisansüstü eğitime başvurmaya karar verdim. Tekrar tekrar dört yıl boyunca denedim. Sonunda 1982'de Xi'an'daki Shaanxi Normal Üniversitesi, Tarih Bölümü'ne kabul edildim ve burada erken modern dönemde Batı'nın siyaset felsefesi alanından mezun oldum. Sonunda üniversiteye girdiğimde, bilgiyi arama şevkimi tahayyül edersiniz. Henan'da anakarada basılmış tüm Rousseau çevirilerini okumuştum ve Xi'an'a geldiğimde de alan olarak Fransız Devrimi'ni seçmede ısrar ettim. Büyük bir telaş içerisindeydim ve kendimi ancak bir kitap denizine gömdüğüm zaman fark ettim ki, bu konu çok genişti ve benim entelektüel hazırlığım oldukça yetersizdi. Üç yıllık lisansüstü eğitim konuyla alakalı tüm belgeleri okumak için yeterli değildi. O yüzden sonunda Fransız Devrimi'ne çok kıyısından dokunarak ve onun resmî akademi tarafından aşırı derecede değerli görülmesine kısmen katılmayarak daha dar bir konu üzerinde yoğunlaştım: 'Thomas Paine ve Fransız Devrimi'.

Batı'nın erken modern tarihinde Paine gibi hem Amerikan, hem de Fransız devrimlerine katılmış, İngiltere'de bir üçüncü devrim için çalışmış ve burada hapse atılmış, yerleşik dine karşı da dördüncü bir devrimi ateşlemeye uğraşmış çok az insan vardır. Çok az insan Paine gibi modern siyasi düşünceyi hayata geçirmeye çalışmış ve aynı zamanda da onu uygularken gelişmiştir.

Çoğu Batılı akademisyen Paine'i önemli bir siyasi düşünür saymaz. Çok azı ona trajik yaşamından dolayı sempati duymuştur ama yine de siyaset düşüncesine katkılarını yeterince tanımazlar. Bence Paine en az altı bakımdan siyasi düşünceler tarihine eşsiz katkıda bulunmuştur. İlk olarak, sadece o doğal hukuk teorisini –ki zamanının en ileri doktriniydi– en uç noktaya kadar götürmüş ve son derece radikal demokratik bir şekilde insanların vazgeçilmez hakları olduğu –ki bunlar arasında siyahlar ve kadınların özgürleşmesi ve mülkiyet şartına bağlı oy vermenin reddedilmesi de vardı– yorumunu yapmıştır.

İkinci olarak o, daha önce hiç kimsenin yapmadığı bir şekilde, 18. yüzyılda Batı'nın önde gelen iki siyasi düşünce akımı olan doğal hukuk ile ütopik sosyalizmin kaygılarını birleştirdi. Erken kapitalizmin gelişimi ile ortak bu iki akım, yoğun bir çatışma içerisinde gelişti. Kabaca konuşursak, kapitalizmin gelişmesinden fayda sağlayanlar doğal hukuk teorilerini önerdiler ve savundular; ondan zarar görenlerse ütopyacı sosyalist fikirler geliştirdiler – fakat ilk aşamalarda bunlar da doğal hukuk prensiplerinden çıkmış, onun doğal haklar veya kardeşlik kavramlarını özümsemişti. İkisi arasındaki sınır çizgisi mülkiyet hakkına olan tavırlarından geçiyordu. Ütopyacı sosyalistler toprağın ve diğer varlıkların şahıslar tarafından sahiplenilmesine direniyordu. Tüm yaşamı boyunca Paine doğal hukuk bayrağı altında yaşadı. Fakat o, [doğal hukukun] özel mülkiyet kavramı ile sınırlı değildi ve sadece ütopyacı sosyalistlere yakın gelebilecek bir sosyal reform gündemi öneriyordu. Son yıllarında önemli eseri *Agrarian Justice'te* (1796)[3] ekonomide-

3 Thomas Paine, *Agrarian Justice, The Complete Writings of Thomas Paine*, Philip S. Foner (der. ve ed.), New York, 1945 – e.n.

ki sınıf sömürüsü olgusunu ifşa etmeye başlamış, Locke'unkinden farklı olarak toprağın kamu mülkiyetinde olması hakkında fikirler geliştirmişti. Locke'dan daha radikal olan Paine, kadastrosu ve kaydı olmayan arazilerin kamunun mülkü olduğuna ve özel mülkiyetin doğal bir olgudan ziyade kapitalizmin acı meyvesi olduğuna inanıyordu.

Paine aynı zamanda toplum ve devlet arasındaki ayrımı yapan ilk düşünürdür. *Sağduyu* bu fikirle başlar. *New Letters* ve *Rights of Man*'de bunu geliştirir.

> Toplumu bizim isteklerimiz, devleti ise kötülüklerimiz yaratmıştır; ilki [toplum] duygularımızı ve sevgimizi birleştirerek *olumlu* bir şekilde, sonraki [devlet] ise kötülüklerimize gem vurarak mutluluğumuzu arttırır. Biri birleşmeyi teşvik eder, ötekisi ise farklılıklar yaratır. Birincisi hâmidir, diğeri ise cezalandırıcı. Kısacası en iyi haliyle devlet, zaruri bir kötüdür, en kötü haliyle ise katlanılmaz bir kötüdür.[4]

Bu nedenle devlete karşı ayaklanmak, topluma saldırı anlamına gelmez, ancak toplumu kurtarmak için gerekli bile olabilir.

Dördüncü olarak Paine, Rousseau ve Locke'un mirasını yeni bir sentezde birleştirebilmiştir. Egemenliğin halka ait olduğu ve monarşi ve parlamentonun orayı işgal edenlerden başka bir şey olamadığı konularında Rousseau ile sıkı sıkıya aynı fikirde olurken, Locke'un teorisinin de makul özünü içine sindirmiş ve yasama, yürütme, yargı arasında güçler ayrılığını istemiştir. Böylelikle egemenlik, bölünebilir ve delege edilebilirdi ve edilmeliydi de. Burada da büyük bir ülkede pratikte cumhuriyet kurma olasılığının kapısını açıyordu. Bir adım daha giderek, herhangi bir kuruluş sözleşmesinde değişiklikler (revizyon) yapmanın, her neslin hakkı olduğunu, hiç kimsenin kendinden önce gelenlere bağımlı olamayacağını savunuyor, devletin de revizyonun nesnesi olarak, tıpkı ilk toplumsal sözleşmenin yapıldığı zamanki gibi, revizyon sürecinde hiçbir rol oynamaması gerektiğini söylüyordu.

---

4 Thomas Paine, *Common Sense*, s. 1 – e.n. [*Sağduyu*, çev. M. Nacit Kenanoğlu, Lotus Yayınları, Ankara, 2016]

Beşinci olarak Paine, İngilizlerin anayasal monarşi mitlerini yıkmaya yardımcı olacak şekilde büyük bir ülkede cumhuriyetin kurulmasını savundu. Esasen, On Üç Koloni'de ilk öne sürdüğü slogan 'bağımsızlık' değil, 'cumhuriyet'ti. Daha sonra ikisini birleştirerek Kuzey Amerika'daki mücadelenin sınırlarını tüm dünyaya yansıtacak, bu yeni devletin dinamik enerjisinin, temsilî sistemle kitlesel demokrasiyi birleştirmede yattığını Avrupa görecekti. Bu tarihsel başarı, zamanın hiçbir düşünürü tarafından aşılamadı.

Son alarak Paine'in deizmi, ateizme meyilliydi. 1794'te Fransa'da hapisken yazılan *Akıl Çağı*'nda Tanrı kavramını 'ilk sebep' olarak epistemolojik anlamda kabul etmiş, fakat bunu herhangi bir ontolojik içerikten mahrum bırakmıştır. Onun 'Tanrı'sının, dini bir önemden ziyade mantıksal bir yeri vardır. Tıpkı *Sağduyu* ve *Rights of Man*'in doğal hukukun sınırlarını zorladığı gibi, *Akıl Çağı* da onu deizmin en ücra köşesine yerleştirdi.

• *Xi'an'da tezinizi tamamladıktan sonra ne yaptınız?*

– Birkaç yıl boyunca Şangay'da bir askerî üniversitede ders veriyordum. Sonra 1989 sonbaharında yine Şangay'da olan Fudan Üniversitesi'ne doktora için başvurdum. Bu siyasi 'kargaşa' yılıydı ve benim de bu konuda kendi görüşlerim vardı. Ben radikal olarak damgalandım, heterodokslukla suçlandım ve bir süre için çalışmalarımı bırakmaya zorlandım. Buna rağmen, aynı yıl içinde ülkeyi sarsan ayaklanmanın çatışan iki tarafı arasında ortak bir şey algıladım – Fransız Devrimi'nden çıkan ve erken modern zamanlardan beri Çin'de şekillenen solcu bir siyasi kültür, bügün hâlâ sokaklarımızda aktifti. Geçmişle böylesi bir sürekliliği algıladığımda derin bir endişeye kapıldım. Sadece kendi yalnızlaştırıcı melankolimden kurtulmak veya uzun süreli entelektüel ilgimi tatmin için değil, bizim neslimizin oluşumunu kendi kendimize tahlil etmek için, Fransız siyasi kültürünün kaynaklarını izleyerek gençliğimin araştırma projesini tamamlamam gerektiğini hissettim.

1992'de sözlü savunmam sırasında daha başka sorunlarla karşılaştım. Tezimin taslağını okuduktan sonra bazı profe-

sörler fikirlerimi 'sağcı burjuva, muhafazakâr tarihyazımı' bularak sözlüye katılmayı reddettiler. Profesör Wang Yuanhua'ya o kritik noktadaki desteğinden dolayı minnettarım.[5] Hiç tereddüt etmeden benim komite başkanım olmakla kalmayıp, Fransız Devrimi ve Rousseau'nun düşüncelerini çalışmayı amaçladığımı öğrendikten sonra, merhum Gu Zhun'un[6] yayınlanmamış el yazmalarını bana verdi, ondan cesaret ve entelektüel fayda almam konusunda teşvik etti. Orijinalinde bazı değişiklikler yaptıktan sonra 1994'te *The Demise of the Republic of Virtue: From Rousseau to Robespierre* başlığı ile yayımladım.[7]

Bu çalışmanın temel argümanı, Rousseau'nun düşüncesi, siyasi düşünceler tarihinde dinî motiflerin kalıcılığını göstermektedir, şeklindedir. Başka etkenler de olmasına rağmen, Rousseau'nun Fransız Devrimi süresince müthiş etkili olmasının sebebi, siyasi ve sosyal devrimlerin zamanla yerini ahlâki devrimlere bırakmasındandı. Rousseau'nun kendi düşüncesine gelince, ben üç konu üzerinde durdum. Bunlardan ilki, Rousseau'nun Genel İrade kavramının, siyasi sistem ve modern seküler toplumun iki temelini nasıl sarstığıydı: bireysel varlık için özel alan ve 'kolektif irade'nin toplu alanı –resmî olmayan okullar ve partiler. İkinci olarak, onun toplumsal sözleşmesinin inşasının yol açacağı pratik tehlikeleri ele aldım. Normal şartlar altında, siyasi devletin böylesine genişlemesi, bireyi ve sivil toplumu kapsayarak ahlâksallaşmış sınırsız bir güce yol açacak – anormal şartlar altında ise, siyasi katılım aniden genişlediği ve devlet içinde bunun sonuçlarını emebilecek hiçbir ku-

5 Wang Yuanhua (1920-): Uzun süre parti üyesi ve Çin edebiyatı teorisinin önde gelen akademisyenlerinden, 1980'lerin sonlarında liberal entelektüel dergi *New Enlightenment*'ı kurdu; dergi 1989 krizinden hemen sonra yasaklandı – e.n.

6 Gu Zhun (1915-1974): Çin'de modern muhasebenin öncüsü ve 1930'lardan itibaren parti üyesiydi, 1949-1952 arası Şangay'ın Belediye Maliye ve Vergi Bürosu başkanıydı, daha sonra komün-tarzı yaklaşıma karşı modern mali yöntemleri desteklediği gerekçesiyle yerinden alındı. İki kez 'sağcı' diye damgalandı, kapitalizmin kökenleri ve modern demokrasiyi çalışırken tek başına öldü. Ölümünden sonra yayımlanan eserleri arasında: *Xila chengbang zhidu* (*Yunan Şehir-Devlet Sistemi*), Pekin, 1982; *Gu Zhun wenji* (*Gu Zhun'un toplu eserleri*), Guizhou, 1994 bulunur – e.n.

7 *Daode lixiang guo de fumie - cong Lusuo dao Luobosibier*, Şangay 1994; Taipei, 1997 – e.n.

rumsal kanal olmadığından, anarşiyi ve devrimi tetikleyecekti.

Üçüncü başlık, ahlâki niyeti siyasi güç ile bağlantılandırması; siyasetin, siyaset bilimi kavramlarını siyaset felsefesine dönüştürerek adeta bir din görevi görmesi ve böylece sivil toplumun tamamen devlet tarafından ilhak edilmesini meşrulaştırması fikriydi.

Fakat, 1778'de Rousseau'nun fakirlik ve sefalet içinde ölümünden yirmi yıl sonra devrim tarafından tapınılmasına kadar geçen süre içinde, pek çok şahsi olmayan –özellikle sosyo-ekonomik– belirleyici etken müdahil olarak ona sahip olduğu otoriteyi getirmiştir. Benim araştırmam, düşünceler tarihi ve siyasi kültürdekilerle sınırlı. Burada kabaca üç açıklama sunuyorum. İlk olarak, Fransa'da, felsefi veya mantıksal formların yerine edebi ve teatral ifadeleri tercih eden bir kültürel atmosfer zaten gelişmişti.[8] Diderot ve Voltaire gibi Aydınlanma'nın daha erken dönem figürleri, yaratıcı yazarlar olmalarına karşın, entelektüel dikkatlerini İngiliz felsefesi ve Ansiklopedi üzerine yoğunlaştırdılar. Buna karşılık Rousseau, Aydınlanma'nın kendi içinde bir asiydi ve edebi kişiliği, teorilerini sonunda tüketen bir değişime uğratırken, ölümünden sonra da yayılmalarının en etkin aracı oldu. Bu anlamda Fransa'nın Rousseau'ya ihtiyacı vardı demek, tam tersini söylemekten daha iyidir.

İkinci olarak, bir hareket olarak Aydınlanma hayati bir temelden yoksundu: Kapitalizme doğru bir dönüşümün yaşandığı bir dönemde, hem toplumun en altındaki kitlelerin hoşnutsuzluğuna yanıt veremedi, hem de yükselen burjuva sınıfının sorumluluklarını üstlenerek herkesi kapsayıcı bir değerler reformundan yoksundu. Bunun karşılığı olarak da onlar Aydınlanma'yı reddettiler. Devrimin takip eden aşamasında Aydınlanma fikirleri tolere edildi; sonraki aşamada kesintiye uğradı; en son aşamada ise, ahlâki bir muhakemeye uğrayıp kitlelerin diktatörlüğü tarafından talan edildiler. Şimdi tanrılaştırılmış Rousseau'nun fikirleri ilk aşamada sahneye çıktı, sonraki aşamada ise devrimci söylemin özünü oluşturdu. En sonun-

8 Tocqueville (1805-1859) bu konuyu *The Old Regime and the Revolution*'da (*Eski Rejim ve Devrim*) tartışıyor, bkz. Kitap III, Bölüm 1, Chicago, 1998.

da fikirleri, Aydınlanma düşüncesinden geriye kalan her türlü etkiyi de arkada bırakarak, kendinden önceki her şeyi silip süpürdü.

Üçüncü olarak Aydınlanma, Ortaçağ'ın en önemli kavramsal mirası olan kurtuluş düşüncesinin üzerine gidemedi. Bir birey olarak Rousseau'yu marjinalize edebilirdi ancak, dinî fikirlerden boşalan vakumu veya Fransız hayatında ruhani değerlere olan açlığı dolduramadı. Fransız Devrimi'nin giderek daha tez canlı olması [düşünmeden hareket etmesi], Rousseau'dan Robespierre'e kadar olan düşünürlerin olağanüstü fikirleri sonucu değildi. Sonuca pek çok objektif faktör katkıda bulundu. Siyasi, ahlâki ve toplumsal krizler kesişti. Ahlâki bir devrim siyasi ve sosyal devrimleri de ateşledi, ki bu da yeni bir ahlâk için duyulan ulusal açlığa derman oldu. Ama önce siyasi devrim sosyal devrim tarafından yıkıldı, sonra da sosyal devrim ahlâki devrim tarafından.

• *1990'lardan beri Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki pek çok konu hakkında bir dizi tartışmada yer aldınız. Hangisini en önemli olarak görüyorsunuz?*

– Benim son on yılın entelektüel tartışmalarına katılımım, kabaca üç bölüme ayrılabilir. İlki, 1994'te hümanist ruh etrafında dönen anlaşmazlıktı. Daha sonra birkaç yıl süreyle 90'ların yeni entelektüel trendlerinin değerlendirilmesi geldi. Onun ardından dönemin sonuna doğru, liberallerle Yeni Sol arasındaki tartışma vardı.

1994'te Çin'de hümanist ruhun kaybolmasına dair olan ilk büyük anlaşmazlığı ortaya atanlardan biriydim.[9] O tartışmada ben, hümanist ruhun pratik tabiatını önceden vurgulamıştım. Beşeri bilimlerdeki akademisyenler araştırmalarını sürdürürken, bir teknisyen tavrına bürünerek değerlerini nötr tutabilirler. Fakat bu duruş, onların günümüzdeki sosyal problemler hakkında kaygı duymaları görevini gölgelememelidir – ki bu, işlerinin en zor ama en temel özelliğidir. Sadece geçmişe yanıt veren akademisyendir, ancak hümanist değildir. Sadece ısrarlı

9 Bu anlaşmazlığa dair referanslar için, bkz. Giriş Bölümü, dipnot 22 – e.n.

bir şekilde çağdaş topluma yanıt verenler hümanist akademisyenler olarak adlandırılabilirler. Bunu yaparken de, evrensel prensiplerle şahsi uygulamaları birleştirmeye çalışmalıdırlar.

90'ların başında, evrensel prensipler kavramı bir krizle karşılaştı. Bu durum, Wang Meng'in *Dushu*'da yayınlanan ve Wang Shuo'nun holiganizmi kutlayan romanlarını alkışlayan makalesi "Eluding the Sublime" tarafından tetiklendi.[10] Böyle bir hoşgörü entelektüel dünyada yayılıyordu. Bunun ortaya koyduğu ise, yukarı doğru yükselmekten geri tepen Çin'in kültürel bakış açısının, şimdi aşağı doğru giderek bir açılım yapmaya çalıştığıydı. Bu yeni yön, ruhaniyete ve sorumluluğa dair her türlü iddiayı terk ediyordu. Geçmişteki ikiyüzlü vaazların sahte bir yüceyi göklere çıkarması gerçeği, bugün bize asalete dair tüm kavramları fırlatıp atma veya her türlü inancı yok etme yetkisini vermez. Yeni ideoloji, ikiyüzlü ile haydut arasında veya eski moda Marksist ile genç serseri arasında üçüncü bir olasılığın mevcut olmadığı önerisinde bulunuyordu.[11] Aslında, ikiyüzlü bir asalet ve hakiki vulgarlığın ötesinde, takip etmeye değecek bir yol vardı: Ne şiddetçi bir baskıyı, ne de ikiyüzlü yalanları kabul ederek, kötüyle birlikte bataklığa yuvarlanmayı da reddedip insani saygınlığımızı koruyabilirdik. Holiganizm kültünün hümanist ruhu tüketmesi riskine karşı uyanık olmalıyız.

Aynı zamanda, hümanist prensiplerin evrenselliği, şekil ile sınırlı kalmalıdır, içerikle değil. Bu şekilciliğin sebebi ise, 'doğal haklar', 'içgüdüsel anlayışlar' ve bunların ifadelerinin ulustan ulusa değişmesi gerçeğinde yatar. Fakat bunların araçları veya çerçeveleri, kültürler arasında her zaman birbirine iletilebilir. Örneğin, Kant'ın birinci kategorik şartı ve Konfüçyüs'ün 'başkalarının sana yapmasını istemediğini onlara yapma' emri,

10 Wang Meng, "Duobi chonggao" (Yüce Olandan Sıyrılış), *Dushu*, Ocak 1993 – e.n.

11 'Eski moda Marksist' (Malie zhuyi laotaitai): 1980'lerin popüler alaycı tiplemesi – hâlâ Kültür Devrimi klişelerini tekrar eden modası geçmiş yaşlı bir teyze. 'Genç serseri' (xiao pizi): 1980'lerden itibaren Wang Shuo'nun romanlarındaki genel olarak en temsilî figür – çeşitli otoritelerin veya yaşlı nesillerin ona verdikleri her nasihatla dalga geçen, alaycı bir serseri. Bu kişiliğin çok fazla içsel karşıtlığı veya dışa dönük çatışması olmamasına karşın, oldukça kuvvetli yıkıcı etkileri oldu – e.n.

benzer temel prensibi farklı kelimelerle ifade eder. Bu anlamda biçim içerikten üstündür.

Üstelik, evrensel olarak geçerli bir hümanist prensip, pratikte bireysel olmalıdır, yoksa tam tersi bir yöne –ahlâki otoriterizme– doğru çekilme riskini taşır. Yani sonuç, Rousseau'nun formülüdür: 'Senin özgürlüğün yok, dolayısıyla ben seni özgür olmaya zorlayacağım.' Isaiah Berlin'in pozitif ve negatif özgürlük ayrımı, bize ikincinin birinci tarafından ezilip geçilmesinden kaçınmamız gerektiğini hatırlatır. Evrensel prensipleri ilerletmek adına evrensel bir yaklaşım kullanmaya karşı bizi uyarır. Yoksa, hümanist ruhumuz yükseldikçe, yaşam biçimimiz daha da agresifleşerek öyle bir noktaya gelir ki, faşizmin unsurlarını bile içinde barındırabilir.

Hakiki bir tolerans konumundan bakıldığında, bizim neslimizin ruhani hayatının yeşerdiği kültürel topraklar –ideolojiye doymuş bir siyasi kültür– bizi baskı altına alan ideolojinin kendisini kabul etmeye ve savunmaya yol açmış olabilir. Ruhani kökenlerine bakıldığında, ezen ve ezilen aynı kan grubundandır. Bu mirası reddetmenin iki yolu vardı. Bir tanesi aşağı doğru atılarak sıradan hayatın çamuruna dalış yapmaktı, ki bu nesilden pek çok insan bunu zaten yaptı. Bu, yüceltmemize hiç gerek olmayan bir çeşit bireysel seçimdi. Diğeri ise yukarı doğru atılarak eski benliğinden kurtulmak, kan grubunu değiştirmek ve idealist değerler benimsemekti. Bu çok zor göründü. Şimdiye kadar bir tek yazarın –Zhang Chengzhi– eserinde ufak bir umut ışığı görüyorum. Onun yalnızlık içerisinde kahramanca mücadelesini takdir ediyorum.[12]

• *1980'lerden 1990'lara entelektüel sahnenin dönüşümünü nasıl değerlendiriyorsunuz?*

– Başlangıç olarak, bir temel gerçek gölgelenmemeli. 20. yüzyıl Çin entelektüel tarihinde 1980'ler, otuz yıllık baskıdan son-

12 Zhang Chengzhi (1948-): 1980'lerde "The Black Steed - Siyah Kısrak" ve "River of the North - Kuzeyin Nehri" hikâyeleri ile meşhur Müslüman yazar. Günümüzdeki Han-Çinli etnosentrik ideolojisi karşısında sert tavır almıştır– İng. çev.n.

ra kültürel hayatın yeniden ateşlendiği zamanlardı. Akademisyenler ideolojinin prangalarını silkelediler ve hiçbir şeyi miras almadıkları, hiçbir şeye dayanmadıkları boş bir düşünce sahnesine çıktılar. Çin'in entelektüel tarihinde bu kadar şanslı ve şanssız çok az nesil vardır. Dört Mayıs jenerasyonu daha şanslıydı çünkü, 'yeni kültür' akımına koşturmadan önce, eskisinde yıllarca eğitim almışlardı.

Reform Dönemi'nde, uzun bir entelektüel kuraklıktan sonra tüm toplumun toprağı yağmuru özledi. Fakat entelektüel mayalanmanın büyük kısmı buluğ çağındaydı ve ortam iç ve dış sorunlarla ajite olmuştu. Çağdaşları utandıran, sonradan gelenlerin ise hor gördüğü birkaç çirkin olgudan kaçınmak neredeyse imkânsızdı. Bunun bir örneği, 'Jing Ke'nin Konfüçyüs'e suikasti' başlığı altında yapılan Çin kültürü üzerine büyük söylemlerdi.[13] Daha sonra, röportaj ve tartışmaların patlak vermesi ile bir zamanlar hayal ürünü olan şeyler gerçeğe dönüştü. Özel bazı tarihsel durumlardan kaynaklanan belirli problemlerin ve sosyal sorunların uzak bir geçmişten devredilmiş kültürel sistem sürecine maledilmesi, sağduyulu gibi göründü. Fakat esas itibariyle bu muhteşem ve hiç de pratik olmayan bir şekilde işleri karıştırmaya, Zhang'ın külahını Li'nin başına takmaya benziyordu (*zhang guan li dai*).

Bu ortam, ilk başlarda her şeyi kaplayan, ancak sonunda hiçbir şeyi kaplamayan bir kültürel sorumluluk duygusunu geliştirdi. Bunun gibi –merkezinde kof, kenarlarda ise her şeyi süpürüp içine alan– genel kültürel tarih tartışmaları, reformlara dair özel tartışmaların parmaklarımız arasından kayıp gitmesine ve kültürel çalışmalar disiplininin itibarının yıkılmasına se-

13 Bu 1990'ların başında Qin Hui tarafından yazılmış bir mesele gönderme yapıyor. Burada Qin, Savaşan Eyaletler (M.Ö. 3. yüzyıl) döneminin tarihî kaynaklarında cesur bir suikastçi olarak geçen Jing Ke'yi, 1980'lerdeki 'kültürel ateş'in 'radikal' karakterini eleştirmek için korkak olarak gösteriyor. Hikâyeye göre, öldüreceği Birinci İmparator'un siyasi gücünün farkına varan Jing, karar değiştirerek, sadece kültürel bir değeri olan Konfüçyüs'ün portresini bıçaklıyor. Buna rağmen canı sıkılan Qin İmparatoru onu kovalıyor. Bir arkadaşı Jing'e kültürel bir figür olarak Konfüçyüs'e daha fazla saygı göstermesini tavsiye ettiğinde Jing yön değiştirerek 'ulusal geçmiş' hocası oluyor (*guogu*). Qin Hui, *Wenti yu zhuyi* (Problemler ve İzmler), Changchun, 1999, s. 447 – e.n.

bep oldu. Fakat 'yeni on yılda şahit olunan tuhaf şeyler'in[14] aslında nesi tuhaftı dersek, bana göre, birkaç istisnanın dışında, bunlar ulusumuzun entelektüel yönden özgürleşmesi sürecinde buluğ çağının kaçınılmaz pürüzleriydi. Bu tarz pürüzler İtalyan Rönesansında, Fransız Aydınlanmasında ve Alman *Sturm und Drang* (Fırtına ve Coşku) esnasında da vardı. Hiç kimse bu ulusların entelektüel olgunluk adına buluğ çağlarını inkâr ettiklerini duydu mu? Bilakis, gençlik dönemlerinin sivilce dolu, çirkin simasıyla gurur duyuyorlar.

Burada 1980'lerin kazanımlarını inkâr etmede aceleci davranan bazı arkadaşlar için birkaç sözüm var. İlk olarak, 90'lardaki akademik üretimin omurgası yeni figürler tarafından değil, 80'lerde aktif olanlar tarafından oluşturulmuştu. Farklı kesimlerden geliyorlardı: O dönemde kurban edilenler de vardı, kurban edenler de; hayırseverler de vardı, bu entelektüel ortamdan faydalananlar da. Dürüst olmak gerekirse, Çin'de kalanların hepsi, bu ortamdan faydalananları temsil ediyor. İlk on yılın hazırlığı olmaksızın, sonraki on yılda hiçbir ilerleme olmazdı. Şu anda 80'lerden şikâyet edenler bile, akademik statülerine onlar olmaksızın erişemezlerdi.

İkinci olarak, 1980'lerin hesabını ödedikleri gibi, 1990'ların entelektüel gelişimi de yok pahasına olmamıştı. Göreceli olarak yumuşak bir siyasi ortam gibi değerli bir avantajı kaybettik. Sentez yapmaksızın daha detaylı araştırmaktan başka seçeneğimiz kalmadı. Bu durum, 17. ve 18. yüzyıllardaki Qing-Ming entelektüel dönüşümünün Neo-Konfüçyüsçü öğretiyi aşırı derecede ampirik çalışmalarla ikame etmesini hatırlatıyor.[15] Tabii ki büyük söylemler daima detaylı ve dikkatlı kanıtlar gerektirir, bunun için her birinin değeri hemen hemen aynıdır. 1980'lerin entelektüel dünyası, kendi iç mantığı ile titiz bir dokümantasyon dönemine yol açmış olabilir. Ancak bugünkü durumumuz

14 Bu deyim, Wu Jianren'in meşhur romanı *Ershi nian mudu zhi guai xianzhuan*'a (Son yirmi yılda şahit olunan tuhaf şeyler) gönderme yapıyor. 1909'da yayınlanan roman, Qing toplumunun son dönemlerindeki resmî hayatın yolsuzluğunu anlatıyordu – İng.çev.n.

15 Bkz. B. A. Elman, *From Philosophy to Philology: Social and Intellectual Aspects of Change in Late Imperial China*, Cambridge, Mas., 1984 – e.n.

ne ölçüde yakın geçmişimizin doğal bir sonucudur ve akademik olmayan faktörler bunda ne ölçüde etkili olmuşlardır? Entelektüel gelişmenin mantığı, 90'ların 80'leri inkâr etmesini gerektirmez. 1980'lerin entelektüel gelişimi, kuvvetli dış güçler tarafından yok edilmişti, zaruriyetten değil.

Üçüncü olarak, 1980'lerdeki durumu 1990'larla kıyaslarken şu andaki kuvvetli yanlarımızı geçmişteki zaaflarımızla karşılaştırırsak, hiç şüphesiz 'büyük yol aldık' sonucuna varırız; fakat şu andaki zaaflarımızı geçmişteki kuvvetli yanlarımızla karşılaştırdığımızda hâlâ kendimizden bu kadar memnun olabilir miyiz? Kendimize aşırı güven duymamız da muhtemel değildir. Dürüst bir karşılaştırma, her on yıllık dönemin (80'ler ve 90'lar) hakkı verilmesi gereken farklı başarılarının olduğu, ancak hiçbirinin de tamamen pozitif olmadığı sonucuna varır. Oysaki bu iki dönemin entelektüel atmosferini karşılaştıracak olursak, geçmişin şu ana göre daha üstün olduğunu açıkça kabul etmeye cesaretimizin olması gerekir.

Şu gerçektir ki, farklı tarzlardaki çalışmalar üzerine değinimler belki de 1989 öncesinde başladı. Sadece orta yaşlı veya genç değil, deneyimli akademisyenler de bunda yer aldılar. Yaşlı bir akademisyen bana şunu söyledi: 80'lerin entelektüel özgürleşmesi büyük oranda 70'lerin sonlarındaki teorik konferanslardan (*lilun wuxu hui*) yükseldi[16] – ki bunlar hâlâ eski usul kitlesel hareketliliklerin özelliklerini barındırırken, bazı entelektüeller içe dönerek kendilerini yaygın olan dalgadan ayrıştırıp, kendi ruhani tarihlerini derinlemesine araştırmaya başladılar. Böylesine genel değil bireysel, dışardan zorlanmış değil kendiliğinden motive edilmiş, yüzeysel değil ciddi bir içe bakışın değeri bilinmelidir.

90'lar, üç temel özelliği olan farklı bir içe bakışa şahit oldular. Bir tanesi 80'lerin sonunda geliştirilen yeni-otoriteryeniz-

16 *Lilun wuxu hui* 1979'da yapılan ve o zamanki Çin Marksizmi geleneğinde yeni teorik yönler keşfetme amacındaki bir konferanstı. Başkanlığını 1982-1987 arasında Parti'nin Genel Sekreteri olan Hu Yaobang'ın yaptığı konferans iki ay sürdü. Katılımcıların çoğu Parti içersindeki ideolojik kadrodan geliyordu. 1978'deki 'doğruyu inceleme kriterleri' tartışmalarını takip etti ve Reform Dönemi'nin yönünü belirlemek için 1979'da toplanan Onbirinci Merkez Komite Daimi Toplantısı'ndan önce yapıldı – e.n.

me karşı tavırların tamamen değişmesi oldu: Bir zamanlar karşı olanlar şimdi –tamamen değişik şartlar altında– bunlara doğru kaydılar. Bir başkası, yabancı söylemlerin kısmi olarak –genellikle ya faydacı, ya da dogmatik biçimlerde– benimsenmesi; örneğin, yurtdışında yaşayan tarihçi Yu Ying-shih'in görüşlerinin pragmatik biçimde iğdiş edilerek kültürel muhafazakârlık tarafının alınıp, son derece eleştirel yönleri olan diğer kısmına değinilmemesi. Üçüncü bir özellik, Dört Mayıs döneminin radikal aşırılıklarını reddetmek adına, günümüz toplumuna yönelik her türlü eleştirel ruhu veya entelektüel sorumluluk duygusunu bir kenara atmak. Bu nedenle yakın zamanlardaki bu tarz bir içe bakışı, akademinin zamanın eğilimlerine yağ çekmesi olarak algılamakla çok da ileri gitmiş olmayız. Eğer kendimize 'hangisi mevcut sosyal gerçeklik karşısında eleştirel müdahalelerini muhafaza ediyor' diye sorarsak, ikisi arasındaki farkı görmek zor değil.

• *Yu Ying-shih'den bahsettiniz. Onun çalışmaları hakkındaki düşünceleriniz nelerdir?*

– 1990'larda Çin'deki entelektüel atmosferin değişimi hakkındaki en önemli eserlerden biri, onun 1988'de Hong Kong Çin Üniversitesi'nde yaptığı 'Erken Modern Çin Tarihinde Radikalizm ve Muhafazakârlık' başlıklı konuşmasıdır. Bir diğeri, *Yirmibirinci Yüzyıl*'da yayınlanan "Picking up the Pieces for a New Start" makalesidir.[17] Bu ve diğer yazılarında Yu Ying-shih, 1919'dan 1949'a kadar anakara Çin'indeki sosyal dönüşümleri Dört Mayıs Hareketi ile ortaya çıkan radikal eğilimle bağlantılandırdı. Ona göre, bu eğilim gitgide daha da aşırılaşarak muhafazakârlığın hayatta kalmasını imkânsızlaştırdı ve faciayla sonuçlanan şiddetli sosyal değişimler getirdi. Yu Ying-shih'in eleştirisi, Hegel'in felsefesinden unsurlar barındıran Dört Mayıs bakış açısının tarihsel teleolojik karakteri üzerinde yoğunlaşıyordu. Bu bağlamda ben, Yu Ying-shih tarafından başlatılan

17 Yu Ying-shih: Çinli entelektüel tarihçilerin duayeni. Uzun ve ayrıcalıklı kariyeri sonunda 2001'de Princeton'daki pozisyonundan emekliye ayrıldı. Bu konu hakkındaki referanslar için, bkz. Giriş Bölümü, dipnot 9 – e.n.

Dört Mayıs dönemi üzerine eleştirel olarak düşünme projesini tamamen destekliyorum.

Yu Ying-shih'nin eleştirdiği Dört Mayıs düşüncesindeki radikal akımın derin köklerinin kaynağı, işte bu teleolojik dönüşte yatıyor. Birkaç peygamberin insanlık tarihini rahatlıkla açıklayabileceği, öngörebileceği veya hâkimi olabileceği fikri ile bu kişilerin mevcut toplumu önceden belirlenmiş bir tasarıma göre yeniden organize edebileceği düşüncesi, Tarihin Mantığı'na olan teleolojik inançtır, ki bu, Aydınlanma döneminde Tanrı'nın geri çekilmesinden beri dinî inancın yerine ikame edilen yegâne şeydir. Bu aynı zamanda insanoğlunun tanrılaşmış bir benlik yaratabileceği şeklindeki en büyük efsanedir. Ancak ve ancak bu efsane (*myth*) yaygınlaşırsa, geleneksel toplumun yıkılması ve tamamıyla yeni bir sosyal düzenin kurulması meşru görülebilir. Dört Mayıs radikalizminin kaynağı işte burada yatıyor. Avrasya'da son iki yüzyıldır çeşitli biçimlerde dolaşımda olan belli bir ideoloji sonunda erken modern dönem Çin'inde şekilleniyor ve Yu Ying-shih'in eleştirisinin de nesnesi oluyordu. Bu anlamda, Dört Mayıs düşünce akımları, Hegel'in tarihsel teleolojisi ile ruhani bir yakınlığa sahipti. Eğer onun alt kademelerdeki vulgar mutasyonlarını göz ardı edip üst kademelerdeki belirli teorilere yoğunlaşırsak, modern ideoloji, Aydınlanma döneminde ortaya çıkan tarihsel rasyonalizmin mirasçısı olarak farzedilebilir.

Fakat, bu şekilde düşünürken, insanın kendisinin de tarihsel teleolojinin kurbanı olması mümkün. Yu Ying-shih'e yönelteceğim ilk soru şudur: Eğer tüm değer yargılarını bir kenara bırakıp sadece gerçeklere bakarsak, 1919-1949 arasında anakara Çin'deki sosyal dönüşümlerin ne kadarını entelektüel fikriyattaki kaymalarla açıklayabiliriz? Bence, bir yüzyıla yayılmış şiddetli bir sosyal dönüşümü entelektüel tarih prizmasından açıklamak olayı biraz aydınlatır, ancak yine de kısıtlı bir yaklaşım olarak kalır. Ben derim ki, Dört Mayıs trendlerinin modern Çin toplumu üzerindeki etkisi, aşağı yukarı 1927 yılına kadar veya en fazla 1937'de Japonya karşıtı savaşa kadar uzanır. Bundan sonraki Çin tarihi, siyasi, askerî ve uluslararası ilişkiler hatları doğrultusunda belirlendi.

Yu Ying-shih'e ikinci sorum da şu olur: Gerçekten de 4 Mayıs 1919'un Tiananmen Meydanı'ndan 1 Ekim 1949'a doğrudan giden bir entelektüel tren var mıydı? Chen Duxiu, Yeni Kültür Hareketi'nin yönünü tümüyle değiştiren ve Marksizmin Çin'e gelmesinin yolunu açan önemli bir figürdü.[18] Onun siyasi tecrübesi ve son yıllarındaki entelektüel düşünceleri, Dört Mayıs radikalizminin sorumluluğunu almaya mükemmel bir şekilde vakıf olduğunu göstermektedir, ki öyle de olmalıydı. Fakat daha sonra gelişen parti dinamiklerinin sorumluluğunu almadı ve almamalıydı. Bir başka örnek de siyasi kariyeri Chen Duxiu'dan daha uzun süren, bu yüzden de o tarz parti politikalarında daha fazla sorumlu olduğu görülen Qu Qiubai'dir. Buna rağmen, ölüm döşeğindeyken yazdığı "Superfluous Words"de, bize entelektüelleri sarsan kavramsal bir güç olan siyasi teori ile devlet erki için çarpışan organize bir güç olan ve içinde teoriler barındıran siyaset arasındaki önemli farkı hatırlatıyordu.[19]

Radikal düşünce ve protestolar 1940'larda entelektüeller arasında yeniden canlandığında, solcu profesörler Dört Mayıs Hareketi'nin doğrudan mirasçıları mıydı? Aralarından en meşhur olan Wen Yiduo ve Li Gongpu'yu alın.[20] Yurtdışında eğitim-

18 Chen Duxiu (1879-1942): En çok 1917'den itibaren Dört Mayıs Yeni Kültür Hareketi'nin liderlerinden ve Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) kurucusu ve ilk genel sekreteri (1921-27) olmasıyla tanınır. 1927 sonlarında ÇKP'den ihraç edildikten sonra Çin'deki en büyük Troçkist grubun liderliğini yaptı. 1932-37 arası KMT tarafından hapse atıldı, son yıllarını savaş dönemindeki başkent Chongqing'de okuyup yazarak geçirdi, fazla bir siyasi faaliyeti olmadı – e.n.

19 Qu Qiubai (1899-1935): Dört Mayıs Hareketi tarafından radikalleşmiş Rusça öğrencisi. 1920'de Sovyetler Birliği'ne gitti ve orada ÇKP'ye katıldı, 1923 başlarında Çin'e geri döndü. 1927'de Chen Duxiu'nun yerine bir yıllığına ÇKP'nin Genel Sekreterliğine geldi. Fujian'daki komünist üssünde hastayken KMT ordusunca yakalandı ve hemen sonra infaz edildi. "Duoyu de hua" (Lüzumsuz Sözler) vurulmadan kısa bir süre önce hapisteyken yazdığı bir denemeydi. Burada kendisinin 'tarihin yanlış anlaşılması sonucu' siyasi olayların içine sürüklenmiş sıradan bir adam olduğunu söylüyordu – e.n.

20 Wen Yiduo (1899-1946): 1920'lerin önde gelen şairi, 1930'lardan sonra klasik Çin edebiyatı hocası. İlk yıllarında kültürel milliyetçiliğe ve siyasi devletçiliğe inandı. Savaş sırasında siyasi olarak endişelendi ve savaş sonrasında Çin Demokratik Birlik'te açık sözlü bir aktivist oldu. KMT'nin silahlı adamları tarafından 15 Temmuz 1946'da vuruldu. Li Gongpu (1900-1946): O da 1940'lardan itibaren Demokratik Birlik'in aktif bir üyesiydi. Wen'den birkaç gün önce suikasta uğradı – e.n.

den döndükten sonraki ilk yıllarında, Wen Yiduo devletçiliği savundu, komünizme karşı çıktı, akademik çalışmalara müdahaleden hiç hoşlanmadı ve sadece araştırmak için araştırmanın değerine inandı. Li Gongpu da ilk yıllarında sadece radikalizme karşı çıkmakla kalmadı, Nisan 1927'de Şangay'daki komünistlerin tasfiyesine de bilfiil katıldı.[21] Daha sonra her ikisi de sağdaki konumlarını değiştirip sola doğru kaydılar ve radikalizme karşı çıkarken onu savunmaya başladılar. Sonunda her ikisi de KMT tarafından suikaste kurban edildiler.

Wen Yiduo ve Li Gongpu'nun temsil ettiği 1940'ların ikinci yarısındaki radikal düşünce ile, Dört Mayıs dönemi arasında mantıksal bir devamlılık vardır. Fakat bu dikey bağlantı, onu yatay olarak kesen güçler kadar mühim değildir. Dört Mayıs jenerasyonundan hayatta kalanların başarılı olanları, zaten 1940'lardaki parti siyasetinde yer alıyorlardı. 1940'larda yeni bir grup radikal, Dört Mayısçıların orijinal radikalizmine karşı çıkıyordu. Fakat zamanın gerici sosyal ortamı onları yatay olarak sıkıştırarak radikal protestoları yeniden başlatmaya itti. Onlar başkaları tarafından yanlış yönlendirilmiş veya –zaten var olmayan– Dört Mayıs hattından hızla gelen yanlış trene binmiş değillerdi. Eğer Rus Bolşevizmi Dört Mayıs radikalizminin arka planını oluşturduysa, 1940'lardaki bu solcu profesörlerin çoğunun arka planı da gençken İngiltere ve Amerika'da aldıkları demokratik eğitimden geliyordu. Bu konu üzerinde düşünmeye değer.

Üstelik, Dört Mayıs Hareketi'nin tarihsel etkilerinin abartılmasının tahmin edilmeyen bir sonucu oldu. Bu, sorumluluğun ağırlığını entelektüellere bindirdi, ki onlar ne bunu isterler, ne de almak zorundadırlar. Entelektüellerin biraz olsun rolü olsa bile, siyasetçiler, generaller ve diplomatlar bu konularda daha fazla söz hakkına sahiptir. Daha da kötüsü, 1990'lardaki entelektüel modlardaki değişiklikle birlikte Dört Mayıs'ın

21 Çeşitli savaşçı gruplara karşı düzenlenen Northern Expedition'ın (Kuzey Seferi) başarısından sonra KMT, ÇKP içerisindeki yandaşlarına döndü. 12 Nisan 1927'de Chiang Kai-Shek, İngiliz cemaati ve Green Gang mafyasının da desteği ile Şangay'daki komünistleri ve işçi eylemcileri katletti. 18 Nisan'da Nanjing'de yeni bir ulusal hükümet kuruldu – e.n.

çok çeşitli yeniden tahlilinin ortaya çıkmasıydı. 80'lerin kültürel ateşi sona ermiş olabilirdi ama, onun kültürel tarih için yaptığı büyük söylemler devam etti. Şimdi insanlar yeniden erken modern Çin tarihini tek bir düşünce akımının evrimi olarak ele alıyorlar ve buna karşı çıkmak için bir araya geliyorlar. Muhafazakârlık bir kez daha moda oldu.

• *Bunu nasıl açıklıyorsunuz?*

– Sevimsiz bir konu olsa da, kanımca bunu ele almak gerek. Entelektüel atmosferdeki değişimler, genellikle birbirine geçmiş iki güçten kaynaklanır. Bir tanesi, bir nesilden veya dönemden ötekine dikey olarak aktarılan, fikirlerin kendi içsel tarihleridir. Diğeri, düşünce dünyasının dışında bulunan ve onu yatay olarak bir o yana bir bu yana çeken sosyal çevredir. Profesyonel onurlarına hassas entelektüeller, kendilerinin de içinde yer aldığı değişimleri akademik üretimde ilerleme olarak görürler. Kendi araştırmalarının pasif bir şekilde sosyal güçlerin etkisinde kaldığını kabul etmek istemezler. Bu tarz yatay etkiler, genellikle onları 'unutan' akademisyenleri utandırma eğilimindedir. Bu tavrı anlıyorum, ama onunla aynı fikirde değilim.

Yani, Çin Halk Cumhuriyeti'nde Yu Ying-shih'in fikirlerinin yayılmasına dönüp bakarsak ne görürüz? Bunlar 1989'dan önce ortaya atılmıştı. Fakat 1989'un ikinci yarısında, hatta 1990'daki Dört Mayıs kutlamalarında fikirleri aniden kalıcı bir etki kazandı. İnsanlar kitleler halinde onun muhafazakâr dönüşün saygın bir kaynağı olan fikirlerine karşılık verdiler. Onun çerçevesini benimseyen entelektüeller, henüz geçmiş 80'ler hakkında olumsuz bir yargıya vardılar ve 90'ların yükselen trendleri hakkında da açık fikirli olamadılar. Bu bağlamda günümüz muhafazakârlığı Dört Mayıs ve 1980'lerin reddinin mantıksal bir uzantısıdır.

Bu durumun dinamiklerini algılayabilmek için, biraz zorlama bir benzetmeyi kullanmak istiyorum. Yu'nun düşüncelerinin ilk defa Çin'le tanışması, biraz erken dönemde Marx'ınkileri andırıyor. Ekim Devrimi öncesinde Marksizm Çin'e Timo-

thy Richard tarafından tanıştırılmıştı.[22] Fakat entelektüel dünyada fazla bir ilgi göremedi. Ancak 'Ekim Devrimi'nin top atışı bize Marksizmi gönderdikten sonra' Marx'ın fikirleri Çin'de yayılmaya başladı. Yabancı bir düşünce akımı bizim topraklarımıza kök saldığında, doğal bir şekilde filiz vermez: Düşüncenin dışında 'maddi' koşullara ihtiyacı vardır. Bu koşullar her zaman bir top atışının gücüne benzer, entelektüel dünyanın fikir ve çıkar seçimlerinde siddetli bir değişime neden olurlar.

Yu Ying-shih'in Dört Mayıs üzerine eleştirel değerlendirmeleri de bunun bir istisnası değildi. Onlar da bir top atışı sonrasında Çin Halk Cumhuriyeti'nde yayıldılar. Tabii ki heyecanla benimsenmeleri, orijinalliklerinden ve objektif olarak farklı olmalarından kaynaklanıyordu, ki bu, Çin'de on yıl süren kültürel ateşten sonra entelektüel stokların doldurulması ihtiyacına cevap verdi. Fakat bunlar aynı zamanda akademik üretimle hiç ilgisi olmayan dışsal toplumsal güçler tarafından tetiklenmişti. Bu faktörün önemini inkâr etmek, akademik üretimin önemini inkâr etmek kadar büyük bir haksızlık ve namussuzluktur. Tarihsel olaylara karşı eleştirel tavırlardaki değişiklikler, mevcut gerçekliklere yönelik tavırların değişmesi amacına da hizmet eder.

İşte bu nedenle çağdaş muhafazakâr trende karşı çıkıyorum. Ben doktora tezimi yazarken, muhafazakâr ve radikal terimleri zaten fazlasıyla popülerdi, ki bu beni çok rahatsız etti. Fransız Devrimi'nin altında yatan düşünce akımlarının kökenini araştırmaya daldığım zaman, muhafazakâr ve radikal kavramlarının fazlasıyla değişken olduğunu anladım. Örneğin, Rousseau'nun mevcut düzeni alaşağı etme şeklindeki radikal anlayışının kökeni, bir zamanlar Ortaçağ dünyasının en muhafazakâr kavramı olan kurtuluş (*salvation*) fikriymiş. Buna karşılık Voltaire'in muhafazakâr fikirlerinin kökeni, zamanın muhafazakâr agnostisizminden oldukça uzakmış. Bu yüzden yazı taslağımın eleştirel çerçevesi için, kullanması çok kolay olması-

22 Timothy Richard (1845-1919): İngiliz misyoner, din değiştirme ile Çin'in elit kültürünü birleştirme çabaları ile meşhur, Qing döneminin sonlarında Pekin ve Şangay'daki pek çok yayın projesinden sorumluydu – e.n.

na rağmen, muhafazakâr ve radikal analitik kavramlarına yüklenmekten vazgeçtim.

Bu terim çiftini anakara akademisyenlerinin sıklıkla kullanması iyiye işaret değil. Yaratıcılığın, nüans hissinin veya gerekli olan bir çeşit sabrın bile kaybolduğunu gösteriyor. Bu demek değildir ki Çin'deki radikalizm eleştiri üstüdür. Sadece onun karşıtı işlevini gören muhafazakârlık kavramı ciddi bir teorik eğitim gerektiriyor ve Çin'in sosyal dönüşüm tarihinde çok özel bir anlam ifade ediyor. Bunlara açıklık getirmeden, akademik modanın yaptığı gibi muhafazakârlık ve radikalizmi çok amaçlı etiketler olarak kullanmak, ne radikalizmi eleştirmeye, ne de gerçek muhafazakârlığı teşvik etmeye olanak sağlar. Bunun yerine yabancı kavramları yeniden sürüme sokarak değinilmesi gereken karmaşık bir paradoks yaratır. 'Radikal' ve 'muhafazakâr' kavramlarını en fazla kullanan akademisyenler, tarihsel olayları sıklıkla ihmal edip tarihte entelektüellerin sorumluluklarını abartanlar olmuştur. Fakat aynı zamanda da şu andaki entelektüellerin sorumluluklarını azaltmak için ellerinden geleni yapmışlardır.

Yüzeysel olarak bakıldığında bu durum tutarlı gibi görünüyor. Eğer geçmişte entelektüeller erken modern dönem Çin'indeki sosyal süreçleri saptıracak radikal fikir akımları üretmişlerse, çağdaş entelektüellerin de tarihten ders alıp akademinin fildişi kulesine çekilmeleri sebepsiz midir? Fakat, şayet entelektüel düşünce böylesine sihirli güçlere sahipse, neden bu dünyayı titretecek güç tam anlamıyla kullanılıp şu anda tatmin edici olmayan sosyal reformlar hızlandırılmıyor? Acı gerçek şudur ki, anakara akademik camiasındaki muhafazakâr eğilim en iyi, dış baskılar karşısında hayatta kalma egzersizi olarak anlaşılabilir; bir düşünce akımından ziyade, belirli bir ortamda gelişen pasif bir ruh, hayal kırıklığının ifadesi.

• *Sizce Çin kültürünün büyük söylemleri kesinlikle muhafazakâr mı?*

– Bu aynı metal paranın iki yüzü gibidir. Bütün bir erken modern dönem Çin tarihini olumsuz manada yorumlamak için ra-

dikalizmi kullanan 1990'lardaki baskın büyük söylem, kesinlikle muhafazakârdı. 90'ların ortasında Yeni Sol ile postmodernler arasında buna örnek olacak bir tartışma vardı. İkinci grup (postmodernler), 'postmodern kültür' kavramını kullanarak 90'ların başından itibaren gelişen tüketimcilik sosyal olgusunu yorumladı ve ilk grup (Yeni Sol) buna karşı çıktı. Ancak tartışma henüz olgunlaşmamıştı ki, iki grup giderek yapmacık ve yaygın hale gelen bir 'kültürel eleştiri' üzerinde yeniden birleşti.

Bunun ortaya koyduğu durum, entelektüel tartışmanın sansür tarafından tanımlanmış sınırlara mahkûm olmasıydı. Çoğu zaman bu sınırlar içerisinde insanlar sadece belirgin bir güven katsayısı olan konular hakkında konuşur. Bariyerler sadece gerçek problemleri dış dünyaya kilitlemekle kalmaz, içerideki tartışmanın sağlığını da etkiler. Bir de entelektüellerimizin kolektif bir biçimde 'Ah Q tavrı' eğilimi vardır.[23] Ne zaman gerçeklik onları hayal kırıklığına uğratsa, özellikle de trajik engellerle karşılaştıklarında, çalışma odalarına çekilme eğilimindedirler. Bir süre sonra bu kısıtlama hakkında derin ve kendi kendini kandıran bir yorum geliştirmeye başlarlar; dış dünyanın yönünü kendi çalışma masalarının belirlediğine inanırlar, ondan (dış dünya) dolayı çalışma odalarına dönmeye zorlandıklarına değil. Benim kültürel çalışmalara bir itirazım yok, fakat ben bu çapraşık tavırları takip eden kültürelciliğe (*culturalism*) karşıyım.

İlk etapta kültürün gerçekten böylesine belirleyici bir gücü olup olmadığını sormalıyız. Benim cevabım hayır. Ekonomi, siyaset ve kültür, her birinin kendi operasyon sisteminin olduğu üçlü bir düzlemi oluşturur. Eğer üçünün yerleşim planına bakarsak, bence siyaset ekonomiye en yakın, kültüre de en uzak konumdadır. Fakat bunlar arasında sabit belirleyicilikte bir ilişkiler seti bulunmaz. Belli bir kültür, sadece bir biçimdeki siyaset veya ekonomiye karşılık gelmez. Daha açık ve

23 Lu Xun, "The True Story of Ah Q", *Selected Stories of Lu Hsun*, Pekin, 1960. Lu Xun'un Ah Q figürü, her türlü faciayı hayalî bir zafere çevirmek gibi eşsiz bir kapasiteye sahiptir – e.n.

çoğulcu bir olasılıklar dizisi içerir. Kültür bir kez belli bir şekil aldığında siyaset ve ekonomi de bunu takip etmelidir düşüncesi, en basitinden yanlıştır. 1997'nin sonunda, He Qinglian'ın ilk kez Hong Kong'da basılan kitabına (*China's Pitfall*) bir önsöz yazdım. Onun yolsuzluğa karşı çıkmasına ve yolsuzluğu ilerlemenin kaçınılmaz bir evresi görerek savunan teorileri kınamasına açıkça destek verdim.[24] Orada, sosyal adaletsizliğe ve kamu kaynaklarının özelleştirilmesine 'siyasetin kanseri' diyen ilk ben oldum. Bunun sonucunda, bir sonraki anakara baskısında önsöz yayınlanamadı. Tarihsel bir yaklaşım olarak ekonomik determinizme karşı olmama rağmen, orada günümüz Çin'inde sosyal adaletsizliğin giderek akut bir probleme dönüştüğünü ve ekonomi-politik teorisinin sosyal değişimleri analiz etmede güçlü bir araç olarak dikkatimizi yeniden çekmesi gerektiğini savundum.

• *Liberaller ve Yeni Sol arasındaki en son tartışmaları nasıl buluyorsunuz?*

– 1998'in sonunda, o yıl anakara entelektüel hayatındaki en önemli gelişmenin liberal söylemin yükselişi olduğunu savunduğum bir makale yayınladım.[25] Bu makale her yönden büyük reaksiyonlara yol açtı. Orada liberalizmin şu tanımını önerdim: Felsefi olarak, aşkıncılığın aksine ampirizm yanlısıdır. Tarihsel fikirleri, yanlışlanabilir bir evrimsel teoriye dayanır ve her türlü tarihsel determinizmi reddeder. Evrimsel kavramları yavaş yavaş gelişmeyi ve ilerlemeyi içerir, radikalizmin bir özelliği olan gönüllülüğü kabul etmez. Ekonomik teorisi piyasa sistemini gerektirir, planlı ekonomiyi reddeder. Siyaset teorisi temsilî demokrasi, anayasal bir hükümet ve sadece bireysel tiranlığa veya oligarşiye karşı değil, çoğunluğun 'genel irade' adına yol açabileceği kitlesel bir diktatörlüğe karşı da güvence olacak yasal bir sistemi gerektirir. Etik kuralları, farklı değerlerin ko-

24 He Qinglian, *Zhongguo de xianjing* (*Çin'in önündeki tuzak*), Hong Kong, 1997; *Xiandaihua de xianjing* (*Modernleşmenin önündeki tuzak*), Pekin, 1998.

25 "1998: ziyouzhuyi xueli de yashuo", (1998: Liberal teorinin söylemi), Bölüm 1: Guangzhou, *Southern Weekend*, 25 Aralık 1998; Bölüm 2: *Zhongguo tushu shagbao*, Kitap Özeti Bölümü, 5 Ocak 1999.

runması gereğini ve hiçbir bireyin soyut bir amaç uğruna kurban edilmemesini içerir.

Bu fikirler kümesi artık bir dizi kitap, dergi ve makalede kendisini ifade etmektedir. Liberaller de etrafımızda giderek yoğunlaşan toplumsal bölünmelere ve çıkar çatışmalarına daha yakın ilgi gösterdiler. Bir anlamda onlar bu çatışmaları tam manasıyla değerlendirdikleri için, siyasi sistemde derhal reform çağrısını diğer fikir akımlarından daha güçlü bir şekilde yapıyorlar. Böyle bir riske girip kapı aralığından sızabiliyorlar çünkü, sosyal adaletsizliğin bu denli aleni olmasının tehlikeli iki eğilimi getirdiğini fark ediyorlar.

Bu tehlikelerden ilki, 1980'lerin sonunda yerleşen otoriteryenizmdi. Bir sürü yerleşik çıkar grubu, bu güç sisteminin reformuna engel oldu. Bunun nihai sonucu, geniş çaplı yapısal bir yolsuzluğun yanı sıra, dezavantajlı sınıfların ıstırabına kayıtsızlık ve seslerinin bastırılması oldu. İkinci tehlike ise, entelijansiyanın yollarının ayrılmaya başlamasıyla, yakın zamanda bazı düşünürlerin sola çark etmesiydi. Bu entelektüeller, ülke içinde ve dışındaki dünya iktisadi sisteminde gerçekleşen piyasa reformlarında hoşnutsuz olmak için yeni bir sebep bulduklarından, sadece ekonomik reformların doğru olan yönünü riske atmakla kalmıyorlar, Çin'in dünyaya kapılarını açma sürecinde de gerici bir anti-emperyalist ve anti-kolonyalist tavra iltifat ediyorlar. Bunu yaparken de ülkedeki sosyal istikrarsızlığın gerçek kaynaklarını örtbas ediyorlar.

Liberalizm, bu iki tehlikeli eğilime karşı da direnir. Ekonomik olarak liberalizm, piyasa reformlarının artması için baskı yapar. Aynı zamanda, alt sınıfların planlı ekonomi zamanında emek vererek biriktirdikleri sosyal zenginliğin talan edilmesine itiraz etmemekle kalmayıp, ülkedeki ikinci bir toprak reformuna da sosyal adalet veya sahte bir milliyetçi duruş adına –dış dünyaya karşı Boxer tarzı bir duruş– karşı çıkıyorlar. Yirmi yıllık ekonomik reform, onu kontrol edip dengeleyecek siyasi denetimleri yerleştiremedi ve bu yüzden de sosyal adalet problemi düzenli bir şekilde daha da kötüleşti. Bunlar, geçmişte yer alan kitlesel mobilizasyonlara geri dönüşten ziyade, anayasal

demokrasi içerisinde hukukun üstünlüğünü yerleştirecek bir siyasi sistem reformu ile çözülebilir. Weber'in sorumluluk ahlâkını dayanak alan liberaller, kısa dönemde çözüm getirecek büyük çaplı kitlesel mobilizasyonlara sert bir şekilde karşı çıkıyorlar. Bu bizi yeniden Çin'in son yüzyıldaki tarihsel gidişatı olan şiddetin şiddeti kovaladığı veya istikrarı kaosun takip ettiği fasit daireye geri götürür.

Liberallerin de tetikte olmaları gereken şeyler var mıdır? Evet, tabii ki, önümüzde belki de pek çok tehlike var. İki tanesini belirteyim izninizle. İlk olarak, özgürlüğün uzun süredir yerleşik olduğu yerlerde, negatif özgürlüklerin çok az sorunu vardır. Orada Isaiah Berlin kendisini liberalizmin 'dinamik mekaniği' ile tatmin etmeye maildir. Tedbirli bir şekilde ifade edersek, şöyle diyebilir miyiz: Negatif özgürlüklerin garanti edilmesi için pozitif bir şekilde mücadele etmeli, pozitif özgürlükler içinse pasif bir şekilde beklemeliyiz.

İkinci olarak, piyasa mekanizmasını savunurken, piyasanın meşru olarak sorumlu tutulacağı şeylerle tutulamayacakları birbirinden ayrıştırmalıyız. Bu soruya dair kafa karışıklığını bize sunan, Yeni Solcu arkadaşlar oldu. Çin'de piyasa ekonomisinin yarattığını düşündükleri sosyal adaletsizliği kızgın bir şekilde kınarlarken ve kendilerince problemin kökenine saldırırken –çokuluslu şirketlerin ve küresel kapitalizmin işgaline–, buradaki piyasa ekonomisinin oradaki piyasa ekonomisi olmadığını unuttular. Bizimkisi, güç mekanizmaları tarafından taşındı. Aşırı derecede 'görünür bir ayak', 'görünmez eli' mütemadiyen ezdi. Eğer bu el kirliyse, bu Marx'ın dediği gibi 'her gözeneğinden kapitalizmin kiri damladığı' için değil, 'her gözenek siyasi erkin kancasından damladığı içindir.' Yüzeyden bakıldığında piyasa pis veya günahkâr görülebilir, oysaki gerçekte bu kandırmacayı uygulayan onun arkasındaki güç yapısıdır. Bugün Çin'de bizim Yeni Solcu arkadaşların kınadığı –para ve güç arasındaki alay ettikleri çatışma da dahil olmak üzere– tüm sosyal adaletsizlikler, kirli 'el'den ziyade şiddet yanlısı 'ayak' yüzündendir. Fakat Çinli liberaller bu karmaşayı açıklamaya çalıştıklarında ve hâlâ çok zayıf olan piyasa mekanizma-

sını savunduklarında, onları da piyasanın kabul edilebilir özellikleri saymamak için, elin üstündeki çirkin ayak izlerinin farkına varmaları çok önemlidir.

Bu yüzden liberaller ile Yeni Sol arasındaki fark, pek çok kişinin yanlış anladığı gibi ikincinin sosyal adalet istemesi ve birincinin de buna karşı çıkması değildir. Bu 'el' ile 'ayak' arasındaki farktır. Liberaller her zaman 'görünen ayağı' hedef alırlar, güç ve sermaye arasındaki çatışmayı kınarken bile; oysa Yeni Sol, en kızgın zamanlarında dahi, daima o kuvvetli 'ayağın' altındaki 'el'e odaklanır. Yeni Soldaki arkadaşlarımızın kuvvetli eleştirilerinde devam etmelerini isteriz, fakat dileriz ki tekrar ateş açmadan önce daha iyi nişan alırlar.

Otoriter ve Yeni Sol eğilimlere benzer şekilde direnen liberaller, iki uçurum arasındaki dar bölgeden seslerini yükseltiyorlar. Otoriteler onlara cepheden gelen bir baskı uygularken, Yeni Solcu arkadaşlar ise sürekli bir yanlış anlama ve hatta şiddetli yan atakları sürdürüyorlar. Liberaller ve Yeni Sol arasındaki ayrışmanın temel sebebi açık: İkincisi piyasa sistemini eleştirmeye odaklanırken, ilki siyasi sistemi reformize etme çağrısında bulunuyor. İkisi arasındaki farkın kökeni bu.

3

Öğretim, Fikirler, Siyaset

CHEN PINGYUAN

• *1987'de ilk önemli araştırmanızı tamamlamanızdan bu yana, çalışmalarınızın genel olarak odak noktasını nasıl tanımlarsınız?*

– *The Transformation of the Narrative Patter in Chinese Fiction*[1] başlıklı doktora tezim, klasik edebiyat yazım yöntemlerinin esas itibariyle modernleştiği 1898'den 1927'ye kadar olan dönemi inceledi. O zamanlar anlatıbilim (*narratology*) gibi Batılı bazı edebi çalışma yöntemlerini benimsedim ve –edebiyat çalışmalarında daha önceleri geleneksel olarak 'içeriğe' yapılan aşırı vurguyu tersine çevirme niyeti olmaksızın– modern Çin edebiyatının doğuşundaki 'biçimsel devrime' vurgu yaptım. Arka plan olarak klasik Çin edebiyatını ele alan kitap, bir taraftan klasik biçimlerin moderne doğru yaratıcı, yerel dönüşümüne, diğer taraftan da Batı'dan gelen ilham ve etkilere dikkat çekerek dönemin üsluplarının evrimindeki içsel dinamiklerin izini sürdü. Bu, 80'lerde benim gibilerin geliştirdiği '20. yüzyıl Çin edebiyatı' kavramını[2] yansıtan bir yaklaşımdı ve o zamandan sonra genel bir kabul görerek Çin'deki klasik, modern-öncesi ve mo-

1 *Zhongguo xiaoshuo xushi moshi de zhuanbian* (Çin Edebiyatında Anlatım Kalıplarının Dönüşümü), Şangay, 1988.

2 İlk defa dizi olarak *Dushu*'da Ekim 1985'ten Mart 1986'ya kadar yayımlandı, Huang Ziping, Qian Liqun ve Chen Pingyuan, 'Ershi shiji Zhongguo wenxue san ren tan' (20. yüzyıl Çin literatürü üzerine diyalog), Pekin, 1988 – e.n.

dern edebiyat çalışmaları arasındaki karşıklı tecrit duvarlarının yıkılmasına yardımcı oldu.

1989'da kolektif bir proje olan *A History of Twentieth – century Chinese Fiction: Volume One, 1897-1916*[3] kitabını tamamladım. Bu da anlatının biçimsel gelişimi üzerine yoğunlaştı. Fakat 'Yeni Eleştiri'nin savunduğu çizgide sadece 'biçim'in içe kapalı bir şekilde incelenmesi ile sınırlı kalmadı. Onun yerine biçimdeki değişimleri, içlerinde saklı ideolojik unsurlar için inceledi. Kitabın en önemli özelliği, seçim prensibiydi. Modern Çin'in kurgusal anlatım biçimlerini merkez olarak alırken, ağırlık artık tek bir yazar veya eser üzerinde kapsamlı bir değerlendirme yapmak değildi.

Sonraki eserim, çok farklı bir odakla yine edebiyat tarihinin başka bir incelemesiydi. *The Chivalric Dreams of the Literati: Narrative Models of Chinese Knight-Errant Literature*,[4] dövüş sanatı romanlarının 'jenerik unsurlarını' ve 'temel yapılarını' belirlemeye çalışan, anlatım sözdiziminin (*narrative syntax*) kültürel ve edebi önemini gösteren bir sınıflandırma çalışmasıydı. Bu romanların klişe özelliklerinden dolayı şikâyet etmek yerine benim amacım, 'dövüş sanatları'nın (*xia*) rolüne halk kültürünün bir ifadesi olarak bakıp bunların ikili işlevini –bir yandan başkalarını kurtarırken diğer taraftan kendi günahlarını affettirme– anlayarak bu biçimlerin taşıyıcısı oldukları 'bilinçdışı'nı deşifre etmekti. Popüler kültür üzerine daha önceki çalışmalar, konularına tepeden bakıp aydınların kullandığı anlatım biçimlerini yegâne değer ölçüsü kabul ederken, ben yaşantımızın bu 'düşük' geleneğini anlamaya çalışarak anlatım sözdizimi hakkında sağlıklı bir tanımlama yapıncaya kadar yargılarımı erteleyip, paradoksal biçimde yine aydınlar tarafından yaratılmış bir popüler edebiyatın kendine has özelliklerinin neler olduğunu görmeye çalıştım. Amacım, bir edebiyat tipolojisi çalışması ile kültürel şecereye (*genealogy*) yapılan bir keşif seyahatini birleştirmeye çalışmaktı.

3 *Ershi shiji xiaoshuo shi*, (Yirminci Yüzyıl Çin Edebiyatı Cilt 1: 1897-1916), cilt 1, Pekin 1989. Aynı projedeki diğer ciltlerin yazarları farklıdır – e.n.

4 *Qiangu wenren xiake meng: wuxia xiaoshuo liexing yanjiu* (Aydınlanma Şövalyelik Rüyaları: Çin'in Maceracı-Şövalye Edebiyatındaki Anlatım Modelleri), Pekin, 1992; Taipei, 1995.

Roman tarihini araştırırken karşılaştığım pek çok teorik değerlendirmeyi ve pratik sorunları dile getirdiğim dördüncü kitaptan sonra[5] –ki bunlar hâlâ uzun vadede araştırmalarımın ilgisi olmaya devam ediyor– ilgim eğitim ve öğretim tarihine doğru kaydı. Tüm çalışmalarım arasında en zoru *The Establishment of Modern Scholarship in China: A Case Study Centred on Zhang Taiyan and Hu Shih* oldu ve altı yıldan fazla sürdü.[6] Özetle kitap, modern Çin'de tarih çalışmaları ve beşeri bilimler paradigmalarındaki dönüşümün izini sürerken, iki zıt bakış açısını inceliyor: 'Batılı dalgaların Doğu'ya çarptığı' (*xi xue dong jian*) yaklaşım ile 'eski bilim ile yeni bilgileri kaynaştırma' (*jiu xue xin zhi*) yaklaşımı. Kitap bunu yaparken, söylem geleneklerindeki iç değişim dinamiklerini görmezden gelerek Batı eğitiminin müdahalesine aşırı vurgu yapan daha önceki yorumları da tersine çeviriyor. Bu temelde kitap, Çin kültürünü Batılı önyargılara uydurmaya çalışan 20. yüzyıl boyunca baskın olan yaklaşıma karşı çıkıyor. Dönemin hem teorik yansımalarını hem de empirik çalışmalarını içeriyor. Geleneksel Çin öğrenimi 'ihtisaslaşmaya' doğru ilerlerken karşılaştığı ikilemler ve uyum sürecinde gerçeği arama ile bilginin kullanımı, uzmanlar ve daha genel bilgi sahipleri, resmî okullar ve özel akademiler arasında gelişen büyük gerilimleri inceliyor.

The Formation and Structure of Literary History "Edebiyat Tarihinin Oluşumu ve Yapısı" isimli bir sonraki eserimin odak noktası, bu disiplinin sosyal ve beşeri bilimler alanlarında Çin'in tamamındaki konumu, fonksiyonu ve geleceği üzerine.[7] Bu konu bir dizi önemli soruya değiniyor. Sadece ulus-devletin modern bilincinin oluşumu ile değil, Batılı eğitim sistemlerinin başlangıcı, edebi bir devrim hafızası ve çağrısı, entelektüel araştırmaların devlet tarafından kontrolü ve kullanılması, hatta

5 *Xiaoshuo shi: lilun yu shijian* (Romanın tarihi: Teori ve Pratik), Pekin, 1993.

6 *Zhongguo xiandai xueshu zhi jianli: yi Zhang Taiyan, Hu Shizhi wei zhongxin* (Çin'de Modern Bilimin Kuruluşu: Zhang Taiyan ve Hu Shih Üzerine Bir Örnek Olay İncelemesi), Pekin, 1998. Zhang Taiyan ve Hu Shih için s. 90 ve 74'teki notlara bkz. – e.n.

7 *Wenxue shi de xingcheng yu jiangou* (Edebiyat Tarihinin Oluşumu ve Yapısı), Nanning, 1999.

Çinli öğrenim gelenekleri ile Batılı edebi teoriler arasındaki iletişimle de bağlantılı. Bu proje eğitim tarihi, düşünceler ve öğretim üzerine olan araştırmalar ile 20. yüzyılda Çin'in kalkınmasının genel anlamda sonuçlarını bir araya getiriyor. Yeni yayınlanan *Ten Lectures on Chinese Universites*, bu çizginin devamı.[8]

Halk Cumhuriyeti'nde klasik, modern öncesi ve modern edebiyat çalışmalarının birbirinden ayrışması, tabii ki giderek daha kısıtlı disiplinlerarası duvarlar çizen ve böylece bilgiyi bölen yüksek eğitimin kurumsal yapısıyla alakalı. Oysa ben hiçbir zaman mevcut 'modern edebiyat' alanının değerini inkâr etmek istemedim, ama farklı bir bakış açısı takdim etmeye çalıştım. Birkaç yıl önce 'modern edebiyatın meydana çıkışı'ndan bahsettiğimde aklımda olan, Dört Mayıs anının hem edebi bir ideal hem de araştırma konusu olduğu durumu değiştirmekti. Bunun yerine Dört Mayıs'taki 'edebiyat devrimi'ni kültürel bir süreci geliştirme yolunda bir adım (bitiş noktası değil) olarak görmeyi ve araştırmalarımızı, modern Çin felsefe ve kültürünün bir bütün olarak gelişmesini içerecek şekilde genişletmemizi savundum. Bu zamansal ve mekânsal hamle, benim roman tarihi, yüksek eğitim ve öğretim üzerine çalışmalarımı birbirine bağlayan şerit olarak düşünülebilir.

Fakat öğretim üzerine olan çalışmalar sadece 90'larda başlayan bir gelişme değildi. 1980'ler ve 1990'ların entelektüel toplulukları farklıydı ancak birbirleriyle bağlantılıydılar. Danışmanım Wang Yao (1914-1989) önderliğindeki 'modern-öncesi dönemden itibaren Çin edebiyatı çalışmalarının akademik incelemesi' projesi, resmî olarak 1988'de yeni yılın ilk günü başladı. *The Modernization of Literary Studies in China* adlı ikinci koleksiyon, bu ortaklaşa projenin devamıdır ve ilk ciltle birlikte otuzdan fazla önde gelen akademisyeni, onların tecrübe ve öğretilerini, Batılı teorileri ve yöntemleri adapte ederken Çinli gelenekleri de geliştirmelerini inceler. Bu figürler sadece öğretileri için değil, edebiyatı kavramsallaştırmada ve araştırma tasarlamadaki yaratıcı yönleri ve aynı zamanda yeni çalışma alan-

8 *Zhongguo daxue shi jiang* (Çin Üniversiteleri Üzerine On Seminer), Şangay, 2002.

ları açıkları için seçildiler.[9] Bizim yüzyıllık öğretimimizin kendisi de bir nevi gelenek oldu, ki buna tepkisiz kalmak ya da yanlış yorumlamak, kolaylıkla nihilist tavırlara veya bir anlık heyecanla her şeyi kenara itecek radikal eğilimlere yolaçabilir.

• *80'ler ve 90'larda yaygın olan araştırma eğilimleri arasındaki farklar nelerdi?*

– 80'lerde bütün Çinli akademisyenlerin *River Elegy*'nin (Nehire Ağıt) farklı versiyonlarını yazdıklarını hayal etmek, durumu aşırı dramatize etmek olur.[10] Öte yandan, 1990'ların başında daha içe dönük oldukları doğru – 'siyasi çalkantı'nın araştırma paradigmalarındaki değişim üzerindeki büyük etkisini inkâr edemem. Ancak, eğer Çin'in akademik camiası 1989 yazından sonra aynı sıklıkta 'alevler' ve 'merkezler' sergilemekten vazgeçtiyse ve kitlesel medya ilgisi bakımından göreceli bir sessizliğe büründüyse, bu tamamen siyasi durumdan dolayı değildir. Bu daha çok akademisyenlerin yeniden uyum sağlayabilmek için kendi kendilerine empoze ettikleri bir sürgündür.

1990-1991 yıllarında ülke içinde ve dışındaki Çinli entelektüelleri meşgul eden sorular genel olarak aynıydı. Öncelikle, Samuel Huntington'un *Political Order in Changing Societies* eserinin zorunlu okuma olduğu, radikalizme karşı muhafazakârlık tartışması vardı. Daha sonra, Havel'in *The Power of Powerless* makalesinin Pekin'de dolaşımda olduğu zamanlarda, 'sivil toplum' kavramı dikkatlerin odak noktası oldu. Tamamı mevcut siyasi hareketi mantık ışığında ele almakla birlikte, farklı bağlamlardan bahsediyorlardı. Çin'deki entelektüellerin siyasi mücadelerlerden sadece stratejik dersler çıkarmayı tatmin edici bulmamaları oldukça çarpıcıdır. Aynı zamanda entelektüellerin sosyal rolü ve pozisyonu üzerine de düşünmek istediler. Bu ihtiyaçla birlikte, öğretimin tarihi ortaya çıktı. Ocak 1991'de bizim gibi bir grup genç akademisyen Pekin Üniver-

9 *Zhogguo wenxue yanjiu xiandaihua jincheng* (Çin'de Edebiyat Çalışmalarının Modernizasyonu), Pekin, 1996; *Zhongguo wenxue yanjiu xiandaihua jincheng*, cilt 2, Pekin, 2002.

10 Su Xiokang, vd., *He shang*, bkz. Giriş, dipnot 15 – e.n.

sitesi'nde bir araya geldiğimizde, 'düşünce ve ruh özgürlüğünün bağımsızlığı' bayrağını bir kez daha yükseltmek istedik.[11] Bu doğal olarak kültürel muhafazakârlığa direniş içeren bir duruştu, ama aynı zamanda da bizim araştırmaların siyasi emeller uğruna kullanılmasından duyduğumuz hoşnutsuzluğu ifade ediyordu. Her şeyi siyasi mücadele yoluna entegre etmek, uzun vadede kârdan çok zarar getiriyor.

Bunu daha pozitif olarak dile getirirsek, öğrenimi siyasetten ayrı tutmak, genel kamu yararını güvence altına almak demek. Çünkü öğretimin siyasetten daha uzun ömürlü, bağımsız bir değeri var ve yaşam boyu bir taahhüt gerektiriyor. Negatif olarak dile getirirsek, akademisyenler gerçek siyasette kısıtlı bir rol oynayabileceklerinin farkında olmalılar ve omuzlarından binlerce yıllık ağır Konfüçyüsçü 'Dünya ile Cenneti birlikte örme' emrini atmak için de her türlü sebepleri mevcut. Batı'da, aşırı derecede mesleki katmanlaşma, entelektüelleri topluma müdahale etmeye ve kültürel eleştiri fonksiyonunu yerine getirmeye itebilir. Aşırı derecede politize olmuş aydınlar (*shi dafu*) geleneğinin tamamen kaybolmadığı Çin'de ise, mesleki profesyonelleşmeyi savunmak gereklidir.

1991 baharında *The Human Engagement of a Scholar*'ı yazdım.

> Araştırma yaparken, siyaset ve bilim bir araya geldiğinde birbirine zarar verir ama ayrı olduklarında birbirinden fayda görürler. Eğer ciddi olarak akademik çalışmadan bahsediyorsak, argümanların gelişimi takip edilebilir, ortak bir kriter uygulanabilir ve anlaşmazlıklar çıksa da ortak bir dil bulmak kolaydır... Eğer siyasi fikirlerimiz veya sıkıntılarımız varsa, bunları ifade eden makaleler veya yorumlar yazabiliriz; fakat bilimsel araştırma pahasına birinin kinini kusması, çok pahalıya malolur. Önceki iki nesilde de pek çok akademisyen, siyasi otori-

11 *'Duli zhi jingshen, ziyou zhi sixiang'* - Chen Yinke, *Jinming guan conggao er bian*, Şangay, 1982, s. 218. Chen Yinke (1890-1969): Uzun yıllar yurtdışında çalışan Çin emperyal geçmişinin önde gelen tarihçisi. Aralarında Moğolca, Tibetçe, Sanskritçe, Pali, Farsça ve Arapça da bulunan 13 yabancı dil bilen tarihçi, yeni yöntem ve teorileri geleneksel bilgilikle harmanlayarak Çin imparatorluğu ve onun Orta Asya'daki komşuları hakkında bir dizi çığır açıcı araştırma makalesi yayınladı – e.n.

telerin izinden gitmek için akademik çalışmaların saygınlığından ödün verdi: Bizim neslimiz bunlara isyan ederken akademik bağımsızlığı kurban mı edecek? Eğer durum buysa, onlar da farklı yollardan da olsa, kendilerinden öncekilerle aynı yöne varacaklar. Bizim akademik çalışmaların onurunu ve bağımsızlığını korumaya çalışma sebebimiz, insanoğlunun doğruyu aramadaki kesintisiz mücadelesini temsilde bilimin siyasetten daha uzun ömürlü olacağına, popüler veya parti çıkarlarını aşabileceğine olan inancımızdır.[12]

Aynı bahar, Wang Shouchang, Wang Hui ve ben bir araya geldik ve Japonya'dan International Friendship Research Foundation ve Jiangsu Literature Press desteğiyle *Xueren* (Akademisyen) dergisini yayınlamaya başladık. Amacımız, araştırma yapmanın giderek daha yalnızlaştırıcı dünyasında, benzer ilgi alanları ve idealleri paylaşan bir grup arkadaşı 'Çin'in eğitimli kesimlerinin içinde bulundukları geri çekilişten çıkıp yükseltmeye' yardımcı olma ümidi ile bir araya getirmekti.[13] *Xueren*'in yoğunlaşmak üzere seçtiği alan, öğretim tarihi oldu. O zaman bu konuyu seçmemizdeki amaçlardan birinin de 1980'lerde Çin'in tavırlarındaki savrulmaları düzeltmek olduğunu rahatlıkla kabul etmiştim. O dönemin entelektüel yaşantısındaki 'tezcanlı' ve 'kof' tarzı, eski normların kaybolup yenilerininse henüz mevcut olmamasına bağlıyorum. Fakat eğer bu dönem 'ipini koparmanın' ve 'saçma sapan konuşmanın' mazur görülebileceği, ihtiras ve hayal gücü ile dolu bir geçiş dönemi idiyse; 90'ların, bir önceki onyılın 'parlak fikirlerini' somut akademik başarılara dönüştürebilmek için gerekli olan daha fazla entelektüel disipline, sıkı bir çalışmaya ve tekdüze prosedürlere ihtiyacı vardı.

Çinli entelektüel geleneklerin güçlü bir sınıflandırma eğilimi vardır. Onların kataloglama vurgusunun, bizim hedeflediğimiz öğretim tarihi ile bazı ortak noktaları mevcuttur. Bunun

12 "Xuezhe de renjian qinghuai" (Bir Akademisyenini İnsani Yükümlülüğü) ilk defa *Dushu*'da Mayıs 1993'te basıldı.

13 "'Xueran' de qinghuai yu yuanwang" (Akademisyen'in esin kaynakları ve beklentileri), *Xuezhe de renjian qinghuai*, Zhuahi, 1995.

temel katkısı, belli bazı akademisyenleri veya çalışmaları sıraya koymak değil, 'kaynakları ve bunların kollarını birbirinden ayırt ederek' gelecekteki nesillerin seleflerini anlamalarına yardımcı olmaktı. Genel olarak öğretimin tarihini çalışırken amacımız, geleneği anlamak, gelenekle bağlantı kurmak ve gelenek üzerine düşünüp taşınmaktı. Bu insanın körü körüne kendisini bir 'izm'e adamasından biraz daha iyiydi. Bizim aynı zamanda Çin'in kültürünü yorumlamak için Batılı teorilerden alıntılar yapan yaklaşımlarla ilgili de bazı kuşkularımız vardı. Daha iyi bir teorik çerçeve bulunmadığından, eski bir Çin öğrenim tekniğine başvurmak tercih edilebilirdi: Soruları cevapsız bırakma (*que yi*).[14] Anlamayabilirim, ama düşünüyorum. Bence, bu şekilde araştırma yapmak, bir nevi kendi kendini disipline etmek demek. Bu adeta bayraksız bir 'bayrak'; daha eski öğrenimin temelleri ve yöntemleri üzerine düşünme ve sonrasında bize uygun yolu yavaş yavaş keşfetme denemesi.

• *Bu 'hep daha yalnızlaştırıcı' durum ne kadar devam etti? Sizin duruşunuza tepkiler nelerdi?*

– Bir ya da iki yıl sonra, bizim pozisyonumuz bir şekilde çok iyi tanınmaya başlandı ve insanlar düşünceler tarihi ile öğrenim tarihi arasındaki ilişkiyi sorgulamaya başladılar. Prensipte her ikisinin ayrı bakış açıları ve yaklaşımları olması gerekiyordu. Öğrenim tarihi, fikirlerin formüle edilmesi ve kavramsallaşması süreçleri üzerine yoğunlaşırken, düşünceler daha çok içeriğe önem veriyor. İlki bir şeylerin nasıl ifade edildiğine bakarken, diğeri neyin ifade edildiğine bakıyor. Düşünceler tarihi üzerine Çin'deki daha önceki eserlerin tatmin edici olmamasının bir başka sebebi, felsefi tarih üzerine yoğunlaşma eğilimiydi. Bunun tersine öğrenim tarihi, pek çok alanı veya disiplini inceliyor, bunlarda kullanılan kavramları netleştiriyor, entelektüel paradigmaları yeniden yorumluyor ve fikirlerin evrimi-

14 Konfüçyüs der ki: '*Duowen queyi*' (herkesi dinle ama şüpheli olanları atla) ve '*queru*' (bir beyefendi cahilse, hiç görüş bildirmez). *The Analects*, II. Kitap, madde 18 ve XIII. Kitap, madde 3, Londra, 1979, s. 65, 118, çeviri uyarlanmıştır [*Analektler*, çev. Mahmut Azad, Arya Yayınları, İstanbul, 2014] – e.n.

ni anlayabilmek için kültürel bağlamı kullanıyor. Esasen bu iki çeşit tarih birbirinin tamamlayıcısı. Öğrenim tarihi hem fikirleri, hem de bunların eğitimde nasıl formüle edildiklerini ele alıyor. Çünkü Çinliler için düşünmek ve öğrenmek asla tamamen ayrı şeyler değil: Düşünmek öğrenmenin içindedir.[15] Eğer düşünmek ve öğrenmek birbirinden tamamen bağımsız olamıyorsa, öğrenim tarihi bunların ikisi arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için bir fırsat sunar. Örneğin, Liang Qichao'nun *Scholarly History of China in Last Three Hundred Years* ve Qian Mu'nun aynı başlıklı eserleri bugün bakıldığında belki de düşünceler tarihi veya entelektüel tarihti.[16] Bu çalışmaların yarısı düşünce tarihi, yarısı ise eğitimle ilgiliydi ki, ikisi net olarak birbirinden ayrılamaz.

Bize karşı bir başka itiraz da öğrenmeyi vurgularken düşünmeyi ihmal ettiğimizi zannedenlerden geldi. Esasen hangi dönem olursa olsun, akademisyenler asla düşünürler kadar ilgi çekmemişlerdir – ki bu farklı izleyicileri olmasından kaynaklanan bir durum. Benim söylemim de genel olarak uzmanlara yönelik olduğundan, herkesin ilgi göstermesini nasıl bekleyebilirdim? O yüzden bana göre bu yanlış bir soru. Sadece kitlesel medya bir süre 'öğrenim' konusunu gündeme getirdiği için öne çıktı ve sanki herkes öğrenime yönelmiş, kimse fikirler hakkında konuşmuyormuş gibi bir ilüzyon yarattı. Şahsen ben eğitim ve düşüncenin farklı şekiller alacağına inansam da, fikir sahibi olmayan akademisyenlerin kaliteli öğretim verebileceğine inanmıyorum; ayrıca tüm zamanını düşünmeye harcayıp öğrenmeye vakit ayırmayan düşünürlere de güvenmiyorum.

---

15 Düşünme (*si*) ve öğrenme (*xue*) arasındaki ilişki üzerine Konfüçyüs der ki: 'Eğer biri öğrenir ama düşünmezse, şaşkınlığa düşer. Ama öte yandan düşünür ama öğrenmezse, tehlikeye düşer'. *The Analects*, II. Kitap, madde 15, s. 65 – e.n.

16 Liang Qichao, *Zhongguo jin sanbai nian xueshu shi* (Son Üç Yüzyılda Çin'in Akademik Tarihi), Taipei, 1955; Qian Mu, *Zhongguo jin sanbai nian xueshu shi*, Taipei, 1980. '*Xueshu*'nun kelime anlamı 'öğretim'dir ama bu İngilizcede '*Geçmiş Üçyüzyılda Çin'in Entelektüel Tarihi*' diye geçer, bkz. Benjamin Elman, *Classicism, Politics, Kinship*, 1990, s. 373 – e.n.

• *Kendi çalışmalarınızda ikisi arasındaki ilişkiyi nasıl ele alıyorsunuz?*

– Akademik bilginin öncelikle kendi kendisi için olması gerektiğine inanıyorum, daha sonra akademik altyapıya sahip bir vatandaş olarak bu insanlığın hizmetine sunulabilir. Bu iki faaliyet birbiriyle iç içedir. Aralarında bir çatışma yoktur ancak, birbiriyle de karıştırılmaması gerekir. Bazı şartlar gereklidir: (i) Uygulamada, akademik bilginin akademik bilgi, siyasetin de siyaset olarak kalması mümkündür. (ii) Bir akademisyenin siyasetle ilgilenmesine de, ilgilenmemesine de izin verilmelidir; bu onun arzusuna bırakılmalıdır. (iii) Bir akademisyen siyasetle ilgiliyse, bu sosyal bir sorumluluk olmaktan ziyade, insani bir ilgi şeklini alacaktır. Yaşanmış tecrübelere dayalı bilgi ve kavrayış bir akademisyen için son derece kıymetli olsa da, bunlar ciddi akademik düşüncenin yerini tutamaz. Araştırmalardaki normları sürdürmenin önemini anlamak ve pratikteki uygulamaları rasyonalize edebilmek için, akademik geleneklere saygı duymalıyız (ama bunları yaparken, araştırmacıların normların ötesine yükselmelerine ve onlara isyan etmelerine de izin vererek).

Bu 'akademisyen modu' ve 'vatandaş rolü' şeklindeki ikili kimliği ben iki farklı yazım tarzı benimseyerek uygulamaya çalıştım. Tarihsel çalışmalarım oldukça soğukkanlı bir tonda yazılmıştır, nadiren duyguların etkisindedir. Sosyal müdahale ve eleştiriyi, kültürel yorumlarıma ve söyleşilere (*xueshu suibi*)[17] saklarım. Bilinçli olarak her ikisi için farklı tarzlar geliştirmeye çalıştım. Demektir ki, gündelik reel politikalarla doğrudan ilgili olmazken, akademik araştırmalarla uğraşırken samimi bir hassasiyeti koruyabilmeyi ümit ettim. Bu kendimi aşırı derecede korumak değil, reel politikaların son derece karmaşık olduğunu takdir etmektir. Arada sırada müdahale etmekten vazgeçmememin temel nedeni, benliğin ahlâki mükemmelleşme ih-

17 *Xueshu suibi*'nin üç kriteri Chen Pingyuan tarafından '*Zhongxu*'da (Editörün sözleri) şöyle belirtilmiştir: 'Uzmanların öğrendikleri ile aydınların zevklerini bağdaştırmak, okuyucunun bilgisini ve kesesini dikkate almak ve bunun sonucu kitapseverlerin sık sık ziyaret etmesini ümit etmek. *Xunzong congshu* (tarihsel ve kültürel izleri takip eden bir seyahat yazısı dizisi), Jiangxi, 2001 – e.n.

tiyacına dayalı bir merhamet hissi olmasıdır; yoksa 'kitlelerin sözcüsü' rolünü oynamak veya 'terk edilmişleri kurtarmak' gibi kendini beğenmiş bir kalkışma değil. Esasen uygulamada akademik çalışma ile siyasi yorumu tamamen ayrı tutmak asla kolay değildir. Fakat siyaset ve akademinin kendi oyun alanlarında farklı kuralları olduğu ve bunların karıştırılmaması (akademik bilgiyi siyaset için kullanmak veya tam tersi) gerektiği inancına sıkıca bağlı olmak, her ikisinin de sağlıklı gelişmesine yardımcı olur. Benim durumumda akademik araştırmanın yanı sıra, kültürel yorumlarım ve söyleşilerim şu anda sekiz cilde ulaştı ve "A Scholar's Human Engagement" adlı denemem Çin'de bir lise ders kitabına okuma materyali olarak seçildi.

• *Akademik olmayan yazılarınızı ne tür prensipler yönlendiriyor?*

– Kitlesel medyanın çalışma biçimini göz önüne alarak, sosyal müdahalelerimin arasında özellikle büyük mesafeler bıraktım. Bir akademisyenle gazeteci arasındaki fark, onların olaylar karşısındaki mesafe algılarında yatar. Zamanın gündem dalgasını takip etmek ve sürekli konuşmak için mücadele vermek, o dalga ile sürüklenme ve bağımsız düşünme şartlarını yitirme risklerini taşır. 'Meşhur akademisyen' olan kişiler, kitlesel medyanın neredeyse günlük olarak çeşitli sosyal konularda konuşma taleplerini reddedemez halde bulurlar kendilerini. Bu eğilim 90'ların ortalarında başladı ve şu anda büyük boyutlara ulaştı. Biraz dikkat çektikten hemen sonra, insan akla gelebilecek her konuda fikir vermesi talepleriyle kuşatılıyor ve az sayıda olmayan bazıları da astronomiden doğa bilimlerine, sosyal bilimlerden edebiyata, adını siz koyun, her konuda bir cevap önerme cesaretinde oluyorlar. Böyle durumlarda bağımsız düşünmek çok zorlaşıyor ve akademisyenleri günlük gazeteciden farklı kılan, daha zengin bilgi ve eğitime dayalı düşünce derinliği kolayca kayboluyor.

Ayrıca belirtmeliyim ki benim düşünme ve öğrenme arasındaki ilişkiye bakış tarzım, kısmen 'resmî olmayan öğrenme'ye inancımdan kaynaklanıyor ki, bizim durumumuzda bu, *Xue-*

ren'in (Akademisyen) de dahil olduğu bir dizi araştırma dergisinin editörlüğü için işbirliği yapmak anlamına geldi. Umarım bu dergilerde sosyal kaygılarımı göz önünde bulundurabilmiş, aynı zamanda da kültürümüzün yeniden inşasında bir miktar sorumluluk üstlenebilmişimdir. 1991'de şunu yazdım:

> Bizim Çin tarihi ve Çin kültürü anlayışımıza göre 'resmî olmayan öğrenme', siyasi kalkışma ve sosyal dönüşüm zamanlarında ahlâki bağları ve kültürel normları korumanın önemli bir yoluydu. Nehir kıyısından balıklara imrenmek –veya hiçbir balığın yeme gelmemesinden şikâyet etmek– yerine, kendi balık ağını örmeye başlamak daha iyidir. Kültür politikalarını yapanların değer yargıları ile uzlaşıp uzlaşmamamız bir şeydir. Entelektüellerin kendi kararlarını verip çaba göstermesi ise başka bir şey. Son yıllarda bizlerin ortak kanaati şudur ki, artık devletten akademik araştırmalara gelen zayıf destek hakkında şikâyet etmeyi bırakıp, akademik çalışmaların ekonomik ve ideolojik özgürlüğü için halkın içindeki güçlere bakmaya başlamalıyız.
>
> Bu fikirlerin *Xueren* araştırma dizisinin ortaya çıkması ile vücut bulmasının bir nedeni de bizim akademik çalışmaların siyasetten daha uzun ömürlü olacağına dair inancımızdı. Böylece kendimizi geçici kazanç veya kayıplardan azat edip, sadece Çin'in akademik hayatının zenginleşmesine ve Çin kültürünün sağlıklı bir şekilde gelişmesine cüzi bir katkıda bulunmaya çalıştık. Çalışmalarımızda kahramanlık yüklü karakterlerin ve siyasi olayların diğer her şeyi gölgede bırakıtığı eski tarihsel araştırma kalıplarından kurtulup, sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamlara daha fazla önem vermeye çalıştık. Çağdaş yaşam realitesinde de kültürel yeniden inşayı (*cultural re-construction*) temel amacımız olarak benimsiyoruz.[18]

Ayrıca, bir akademisyenin insani sorumluluğu, araştırma için seçilen konularda ve geliştirilen argümanlarda doğrudan

18 '*Xueren* yu *Wenxueshi*' (*Akademisyen* ve *Edebiyat Tarihi*), Meiwen, Ocak 1994. *Edebiyat Tarihi* 1990'ların başında kurulmuş bir başka araştırma dergisiydi – e.n.

ifadesini bulur. Bu, karşılıklı kinleri araştırmalarda yansıtma, bulguları sosyal trendlere göre eğip bükme ve siyasi peşin hükümlerin etkisiyle sorumsuz yorumlar yapmaktan alıkoyan bir duruştur. Akademik araştırma tabiatı gereği bireysel, aristokratik ve kaçınılmaz biçimde yalnızlaştırıcı bir manevi arayıştır. Tabii ki her araştırmacı başkalarının çalışmalarını takip etmelidir. Fakat disiplin içinde yer alıp zamanın en gelecek vaat eder görünen eğilimlerine karşılık verirken, aynı zamanda fikirlerinin bağımsızlığını da muhafaza etmesi gerekir. Bugünlerde Çinli akademik çevrelerde çeşitli konular tartışılırken genellikle gözden kaçan, araştırma kararlarının özerk ve bireysel tabiatta olduklarıdır. Akademik bir kariyere karar verirken veya bunu tasarlarken pek çok insan bir 'biz' veya 'bizim' zihniyeti benimsemeye meyillidir – 'biz' ne gibi bir yol izlemeliyiz, 'biz anakaradakiler' gibi ('Tayvanlılar' veya 'Hong Konglular'dan farklı, onlara karşıt olarak). Fakat akademinin dışına taşan tartışmalara katılmak, akademik araştırmaların bireyselliği pahasına olmamalıdır. Bu konuda benim tavrım, Zhang Taiyan'ın şu formülünde ifade edilmiş: 'İnsanın kendi kapısını güçlendirmesi'. O, Çin'in akademik geleneğinin en büyük dezavantajının aşırı bağımsızlık değil, hiçbir bağımsız sese izin vermeyen aşırı derecede bağlılık olduğuna inanıyordu. Birinin ancak iyi formüle edilmiş kendi fikirleri varsa eşitler arası bir diyalog mümkün olabilir ve yüzlerce okul/ekol arasında bir yarıştan bahsedilebilir.

• *Sizin 'Batılı öğretim' ve Sino-Oksidental kültürel değişimlerle ilgili görüşleriniz nelerdir?*

– Afyon Savaşları'nın Çin kapılarını zorlayarak açmasından beri Batı ve Çin kültürleri arasındaki ilişkiler anormal olmuştur. Batı'da kimse Çinlileşme (*Sinocization*) veya Batılılaşma ile uğraşmaz. Fakat aynı soru Çinlileri hep endişelendirmiştir. Bilinçsiz korku ve savunmacılık, sağlıklı ve açık fikirli bir bakış açısı geliştirmelerini zorlaştırdı. İşte bu yüzden biz arkadaşlar arasında sık sık 20. yüzyıl Çin'inin 'geri kalmışlık komplesi'nden bahsederiz. Dünyayı görmek için gözlerini

açtıklarında Çin'in hakikaten çok geri kaldığını –ve hâlâ öyle olduğunu– fark ettiler. Modern Çinli entelektüeller, güçlü bir sosyal sorumluluk hissiyle harekete geçerek –felsefede, tarihte, edebiyat ve kültürde– kendi düşüncelerini geri kalmışlığı yenmek için ülkeyi zengin ve orduyu da güçlü yapmak isteyen yegâne güdüye sıkı sıkıya bağlama eğiliminde oldular. O tabii ki düşüncelerindeki seviyeyi ve derinliği kısıtladı. Eğer hiç kimse aşırı metafiziksel spekülasyon gibi görünürde gereksiz işlerle ilgilenip "boşlukta bir yerlerde asılı kalmaya" istekli değilse, nesiller boyu düşüncelerimizin mutlak değeri de çok yüksek olmayacaktır. Sonuçta teorik kurgulama açısından bakıldığında Batı ile bizim aramızdaki mesafe daha da açıldı ve eşitler arası bir diyaloğa girme ihtimali her zamankinden daha az olacak.

Çin kültürü üzerine çalışırken yurtdışına çıktığımda en fazla temas kurduğum kişiler sinologlar. Bu alanda pek çok büyük akademisyen var fakat sinoloji – veya 'Çin çalışmaları' Japonya, Avrupa veya Birleşik Devletler'de en yüksek akademik başarıyı temsil etmiyor. Şu anda araştırma konusu olarak Çin giderek daha fazla araştırmacıyı çekse de, kendimizi kandırmamalıyız: Çin'in dışarısında sinoloji tali bir alan. Geçmişte Çin kültürünün Çin'deki çalışmalarını yabancıların Çin kültürü çalışmaları ile kıyaslama eğilimindeydik ki bu son derece adaletsiz. Doğru bir karşılaştırma için, Çinli akademisyenlerin Çin kültürü çalışmalarındaki başarıları, Japon akademisyenlerin Japon kültürü veya Fransız akademisyenlerin Fransız kültürü çalışmaları ile yan yana konmalıdır. O zaman bizim kusurlarımızın nerede yattığına dair az çok fikir sahibi olabiliriz. Genel olarak her ülke kendi kültür çalışmalarında daha iyi akademik üretim yapma eğilimindedir ve bu çalışmalar o ülkenin araştırmadaki başarısını en iyi kavrama yoludur.

Bu yüzden Japonya'yı ziyaret ettiğimde, özellikle Japonya'nın kültürel ve entelektüel tarihi üzerine çalışan akademisyenleri aradım. Son yıllarda Japonları fazlasıyla meşgul eden bir konu Edo kültürü ile Tokugawa ve Meiji dönemleri arasındaki kültürel ve entelektüel süreklilikler oldu. Ben kendim de Qing dö-

nemi sonu ve Çin Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerindeki tarihsel, edebi ve ideolojik değişimlerle oldukça ilgiliyim. O yüzden kültürel süreklilik ve mutasyonu, bir ulusun ilk modernleşme arzularını nasıl kazandığını ve gelişmesinin yönü ile ivmesini anlamaya çalışırken Edo dönemi üzerine pek çok şey okudum. Diğer ülkelerde dil engelleri yüzünden kendimi Çin kültürü çalışmaları ile sınırlamak zorunda kaldım.

Japonya'daki akademik araştırmalarla Avrupa veya Amerika arasındaki farkları değerlendirecek olursam, sadece sinoloji alanıyla ilgili konuşabilirim ve bu da belki çok genel hatlarıyla olur. Konularına gösterdikleri saygı, özelde araştırmalarına harcadıkları entelektüel ve duygusal enerjiden ötürü bence Japon akademisyenlerin çok takdir edilmeleri gerekir. Genellikle seçtikleri araştırma konuları küçük ölçekli olma eğiliminde, ancak onlar üzerindeki çalışmaları tarihsel doğruluk ve kanıtların teyidine güçlü bir bağlılık içerdiğinden, son derece sağlam. Tüm bunlar bulgularını son derece güvenilir kılıyor. Öte yandan Amerikalı akademisyenler teoriye, çağdaş varoluşsal şartların gözlemine ve akademik çalışmanın fonksiyonunun bilinçli analizine daha fazla önem veriyorlar. Onların çalışmalarını okuduğunuzda entelektüel çerçevelerini tasarlarken büyük çaba sarf ettiklerini hissediyorsunuz. Japonyalı bir akademisyen size hangi konu üzerine çalıştığını söylerken, Amerikalı akademisyenin ise araştırma projelerinde hangi teoriyi uyguladıklarını açıklaması daha olasıdır. Bu, yaklaşımlar arasında büyük bir farktır.

Çinli akademisyenlerin her iki pozisyona karşı da az-çok eleştirel durmaları gerektiğine inanıyorum, çünkü her birinin avantajı da dezavantajı da oldukça açık. Fakat günümüzün Çin akademik dünyasında, Avrupa'nın ve Amerika'nın teorik tarzı ile daha ilgiliyiz ve bunlarla daha fazla temasımız var; Japon tarzı ampirik araştırmaya ve onların çalışmalarında gelişen farklı konu ve yaklaşımlara karşı ise bir sabır ve hassasiyet eksikliği gösteriyoruz. Doğu Asya ülkeleri için birbirlerinin entelektüel ve kültürel gelişimine dikkat etmek çok önemli olmalıydı. Fakat tam tersine, hem Japon hem de Çinli akade-

mik âlem Avrupa ve Amerika'ya aşırı ehemmiyet verme ve kendi komşularını çok iyi tanımama gibi ortak özellikleri paylaşıyorlar. Bu çok ciddi bir sorun.

Örneğin, Doğu Asya'nın ekonomik ve kültürel sıçramasından sonra pek çok insan Avrupa-merkezcilik (*Eurocentricism*) üzerine yazmaya başladı. Edward Said'in *Şarkiyatçılık*'ı, Paul Cohen'in *Discovering History in China*'sı ve diğer çalışmalar Çince ve Japoncaya tercüme edildi ve büyük etki yarattı. Ancak bunlar pek çok soruyu cevapsız bırakıyor. Yüzyıldan fazladır kabul ettiğimiz Batı kültürü –misyonerlerin tanıştırdığı eşitlik ve evrim kavramlarından, Dört Mayıs Hareketi'nin bilim ve demokrasiyi savunmasına veya önce yaygın olarak kabul görüp sonra ulusal düzlemde uygulanan Marksizme kadar– gündelik hayatımızda o kadar fazla anlam biriktirdi ki, kendisi yeni bir kültürel gelenek haline geldi. Avrupa-merkezciliği eleştirirken kendi mirasımızın artık ayrılmaz olmuş bu parçalarını nasıl değerlendirebiliriz? Oryantalizmi Amerika'da veya Çin'de tartışmak arasında biraz fark yok mu? Çünkü Amerikan akademik dünyasının Doğu'da (*Orient*) ve Öteki kavramlarını eleştirmesi ve Doğulu olana pozitif bir değer yüklemesi bir şeydir, halen Doğu'da –örneğin Çin veya Japonya'da– yaşayan akademisyenlerin yaklaşımı başka bir şey. Eğer bu sorun değerlendirilmezse, Avrupa ve Amerika'daki insanlar ne üzerinde çalışıyorsa biz takip ederiz. Böylece, başkalarını taklitten öte bir şey yapmayarak başladığımız yere geri döneriz.

• *Çin'de milli duyguları teşvik etmek ve geleneksel kültürü canlandırmak isteyen eğilimlere karşı bir sempatiniz var mı?*

– En baştan başka bir soru sorarak bu konuya açıklık getirmeye çalışayım. Modern toplumda geleneksel kültürden beslenmek ne anlama gelir? Geleneksel kültürü sorun yaratmadan canlandırmanın iki yolu vardır. İlki, geleneksel kültürün unsurlarını alıp, ait oldukları orijinal makro sistemden ayırarak modern toplumda kullanıma sokmaktır. Çin'in mürekkep tablolarındaki fırça darbesini ve zevki takdir eden bir uzman veya şahsen neo-Konfüçyüsçü bir bakış açısı geliştirmek, buna ör-

nek gösterilebilir. İkincisi, Sun Zi'nin *Savaş Sanatı*'nı modern iş dünyasındaki rekabete uygulayan araçsal sömürücülük tarzıdır. Bu tarz şeyler ticaret ve turizmin artması ve sosyal istikrar sayesinde yükseliyor: Kimse bunun geleceği konusunda endişe etmesin. Karşı karşıya olduğumuz başka bir tehlike. Eğer kültürel ve entelektüel geçmişimizdeki geleneklere hâlâ geçerliliği olan manevi bir bütün olarak bakmak yerine, bir eksperin antikaları beğenmesi veya bir tüketicinin MacDonald's'ı kabul etmesi gibi yaklaşırsak, buna geleneksel kültürün canlandırılması denebilir mi? Neo-Konfüçyüsçüler nesnelerin özünü kavramanın önemini bilirler ve haklı olarak bu iç bilgeliğin Çin kültürünün kalbinde yattığını vurgularlar. Fakat çok temel bir ikilemle karşı karşıyalar. Dahili (iç) bilgelik dışa doğru bilim, demokrasi ve modern iktisadi düzeni içeren yeni harici (dış) saltanata nasıl genişleyecek?[19]

Onları bütün bir insanlığa katkıda bulunan kültürel kaynaklar olarak görmek yerine, geleneklerimiz sanki sadece Çinli insanlara aitmiş gibi mülkiyetçi bir tavır alma konusunda da dikkatli olmalıyız. Bu tavrın hatası şuradadır: Geleneği yaratıcı olarak dönüştürmesini bırakın, rasyonel ve eleştirel bir ruhu bile devam ettiremez. Bunun gerisindeki mantığın yanlışlarını ve doğrularını şimdilik bir yana bırakın, sadece Çinli ve yabancı (veya oryantal ile oksidental) kültürler arasındaki 'yaşa veya öl' karşıtlığı bile son derece sorunludur. Geleneksel kültürün her türlü canlanışını agresif bir vatanseverlikle eşit görmek, Boxer* kompleksini örtbas etmek için 'yüce Çin kültürü' bayrağını kullanmak, özellikle endişe vericidir. Çinliler nadiren diğer insanları eşitleri olarak görürler veya başka bir kültü-

19 Çağdaş Neo-Konfüçyanizm 1980'ler ve 1990'ların başında Doğu Asya'nın sözde 'dört küçük kaplanı'nın ekonomik başarılarını açıklarken yaygın olarak kullanıldı. Daha sonra ise Song Ming'in (1000-1644) 'dahili bilgeliğin harici saltanata yol açtığı' (*nei sheng wai wang*) Neo-Konfüçyan idealini ve bunun modern uygulamalarını hatırlatan yazarlarca eleştirildi. Bu konudaki referanslar için bkz. Giriş Bölümü ve yukarıdaki 18 numaralı not – e.n.

(*) Boxer Ayaklanması: Çin'de 19. yüzyılda güçlenen aşırı derecede milliyetçi yer altı örgütü. 1899'da Batı hâkimiyetine karşı bir ayaklanma gerçekleştirdiler ancak Japonya ve ABD'nin de desteğini alan Batılı güçlerce yenilgiye uğratıldırlar – çev.n.

re saygı gösterirler. Genellikle Çin'in milli gücü yüksekse, diğer insanları yaratıklardan biraz hallice görüp küçümserler veya eğer milli güç zayıfsa, diğer insanlara efendiler olarak tapınırlar. Ne 'yabancı nesnelerin putlaştırılması', ne de 'yabancı nesnelerin dışlanması', modern bir hassasiyet için uygun duygular ve tavırlardır.

Özellikle ekonomik gelişmenin çeşitli milli egoları şişirdiği Doğu Asya'da yükselen milliyetçilik dalgası çok endişe verici. Çinliler uzun zamandır Sino-merkezci bir zihniyet sergilediler. 20. yüzyılda ekonomik geri kalmışlık bu bakış açısını biraz zayıflattı ama, bu hiçbir zaman gerçek bir entelektüel ciddiyetle tam olarak incelenmedi. 1930'lara gelindiğinde Dört Mayıs neslinin 'Boxer kompleksi' üzerine eleştirileri yok olmuştu ve o zamandan beri de bunun yaşamımızdaki olumsuz potansiyel etkilerini nadiren düşündük. Bir millet baskı altındaysa, herkes milliyetçiliğin olumlu değerini tasdik etmek üzere öne çıkacaktır. Ancak, eğer Çin ekonomisinin 21. yüzyılda hakikaten küresel ölçekte yükseleceğini varsayarsak, bu sorunun yeniden değerlendirilmesi gerekir. Hem entelektüellerin körü körüne iyimserliği, hem de devletin körü körüne bunu teşvik etmesi olumsuz yan etkiler doğurabilir. Bir yanda uluslararası ilişkilerde pek çok sorunla karşı karşıyayız. Öte yandan Çin'in çok-etnisiteli bir ülke olduğunu hatırlamalıyız. Milliyetçilik, iki tarafı da keskin bir bıçaktır. Dezavantajlı durumda bir ülkeysen ve milliyetçiliği güçlü bir emperyalizm karşısında konuşlandırıyorsan, milliyetçilik bir anlamda yurttaş dayanışmasına dönüşür. Fakat 'Çin milleti'nin kuruluşuna ve özelliklerine rasyonel olarak bakıyorsan eğer, hâlâ milliyetçilikle ilgili aynı görüşte olabilir misin? Çin'de elli altı millet var: Senin 'milliyetçiliğin'den bahsederken, hangi milli bakış açısından bakacaksın?[20] Bu soruyu düşünmeliyiz.

---

20 Elli altı rakamı 1950'lerde Çin Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Sovyetler'den esinlenen farklı etnik grupları ayrıştırma kriterine dayalı bir resmî sınıflandırmadan gelmektedir. Bkz. Fei Xiaotong, "Etnic Identification in China", *Toward a People's Anthology*, Pekin, 1981 – e.n.

• *Günümüzdeki 'milli çalışmalar çılgınlığı'nda ne gibi sorunlar görüyorsunuz?*

– Hem 90'ların başındaki öğretimin tarihî çalışmaları, hem de sözde 'milli çalışmalar' (*guoxue*) çılgınlığı, kitlesel medyanın ilgisini çeken beşeri bilim çalışmaları oldu.[21] Bu olduğunda, akademisyenlerin soğukkanlı olmaları lazım. Popüler bir slogan olarak *guoxue* medyada dolaşabilir; fakat akademik çevreler de bunu hevesle teşvik ederse, ben rahatsızlık duyarım. Zhang Tiayan 'tek başına bir yol, saflığın ve sadakatin şartıdır' diye vurgulamıştır. Bir fikri toplumda ideolojik trend haline gelene kadar zorlarsanız, kaçınılmaz olarak süzgeçten geçmemiş unsurlarla karışacak ve pek çok sorun yaratacaktır. Akademik bir çalışma ne zaman moda olsa, bu tarz bir olumsuz yan etki olacaktır. *Guoxue* böyle moda ve çok da hassas bir konu. Akademik çevreler bu kavramı kullanırken çok dikkatli olmalılar. Ortaya ilk çıktığından beri esas itibariyle *guoxue* Batı öğretisine karşı Çin'in tarihsel kültürünü yüceltmek üzere tasarlanmış, savunmacı bir slogan olmuştur. Han, Tang, Ming veya Qing dönemlerinde bugünkü anlamıyla *guoxue* gibi bir şey yoktu; bu *xixue* (Batı öğrenimi) karşıtı olarak doğdu.

Burada ilk sorun, *guoxue* kavramı her kullanıldığında, artık 1911 Devrimi'nin kesim tarihi olarak alındığı geleneksel Çin kültür ve öğrenimini ifade ediyor. 1912'den sonraki hiçbir şey, *guoxue* kapsamında kabul edilmiyor. Ancak tarihsel gelişimi sürecinde bir ulusal kültür pek çok kez mutasyona uğrar: Song ve Yuan hanedanları Ming ve Qin'i etkiledi, Ming ve Qing bizim modern zamanlarımızı etkiledi, bu böyle gidiyor. Eğer *guoxue*'yi Çin kültür çalışmaları olarak görürsek, o zaman 1911 Devrimi tarafından kırılmamış bir süreklilik düzeyi olduğunu kabul etmek durumundayız. Eğer ulusal kültür bu şekilde kesilip atılabiliyorsa, o zaman çağdaş toplumsal hayat üzerinde hiç-

21 Zhang Tiayan 1906'da Japonya'dayken, devrimci faaliyetlerinin bir parçası olarak *guoxue* kavramını geliştirdi. 1920'lerde *guoxue* genel olarak yeni Çin yüksek öğrenim sistemindeki Batı'dan ithal edilmiş disipliner yapıya 'Çin çalışmaları' uzmanlık alanı olarak eklemlendi. Bundan önce 'Çin çalışmaları' genellikle ya *guogu* (milli geçmiş) ya da *jingxue* (klasik çalışmalar) muamelesi görmekteydi – e.n.

bir etkisi olmayan bir müze sergisinden fazla bir şey değildir. Bu onun yaşama gücünü inkâr etmek demektir.

İkinci sorun, *guoxue* kavramının sanki safkan bir Çinli öğreti olmasından kaynaklanıyor. Aslında 'Çin' kavramının kendisi pek çok değişikliğe uğramıştır. Han ve Tang hanedanlarında Budizmin yayılması olsun veya Ming ve Qing hanedanlarına Batı'nın nüfuz etmesi, yabancı kültürlerin kabul edilmediği hiçbir hanedan olmamıştır. Böylelikle hiçbir hanedan döneminde saf 'milli' öğretim asla olmamıştır. Dış kültürlerce hiç kirletilmemiş bir *guoxue* hayal etmek, gülünecek bir şeydir. Böyle bir fantezi, Qing döneminin sonunda *xixue* (Batı) etkisine direnmek için *guoxue* bayrağını yüceltme hareketinde kendisini ifade eden gerilemede olduğu gibi, ancak kültürel bir kriz yaratır. Seçmemiz gereken yolun bu olduğuna inanmıyorum. *Guoxue*'yi desteklemeyi basit bir vatanseverlikle eşdeğer de tutmamalıyız; bu onu sadece ucuz bir ideolojiye indirger. Cumhuriyet döneminde *guoxue* yine çok modayken, Hu Shis Çin'in ulusal maneviyatını övmek için davet edildi. O, tarihçi olduğunu söyleyerek cevap verdi: Çin ulusu özellikle muhteşem olduğu için Çin kültürünü çalışmaya başlamamış. Bir kere onun aşırı yüce olduğuna dair ön kabulde bulunursanız, Çin kültürü hakkındaki değerlendirmeleriniz belli bir metod ve kalıba uymak zorunda kalır ve sizi tahmin edilebilir bir sonuca götürür. *Guoxue*'nin ideolojinin hizmetinde bir araç olarak uyarlanması çok tehlikelidir ve öğrenimin gelişmesi için son derece elverişsizdir.

• *Sizce şu andaki atmosfer modern Çin'de beşeri bilimlerde akademik araştırma yapmak için ne denli elverişli?*

– C.P. Snow *İki Kültür* isimli denemesinde bilim ve edebiyat tarafından temsil edilen iki bilgi türünün çatışmasını inceledi. Bana göre 1990'lar Çin'inde sosyal bilimlerle beşeri bilimler arasında bir çatışma çıktı. Bu dönem entelijansiyanın (*zhinshi fenzi*) hızla farklı meslekler ve çıkar gruplarına bölündüğü, hızlı ticari büyüme ve siyasi istikrar dönemiydi. Sadece iş hayatına veya siyasete girenlerle kampüslerde kalanlar arasında değil, akademik çalışmaya kendini adayanlar arasında da büyük

farklar ve zıtlıklar oluşmuştu çünkü, piyasa rekabetinde çeşitli disiplinler farklı pozisyonları işgal ediyorlardı. O yüzden entelijansiyanın tüm kesimleri tarafından paylaşılan bir duruş bulmak zorlaşmıştı. Yüksek öğretimi ele alalım örneğin: Bir disiplin ekonomiye ne kadar fazla hizmet verme eğilimindeyse, hükümetten de daha fazla özen görüyor ve şirketlerden de daha fazla destek alıyordu. Bunun anlamı şuydu: Bu alanlarda araştırma fonları, profesör maaşları, öğrenci kabul oranları ve yüksek lisans asistan alımları bu durumdan faydalanıyordu.

Tabii ki tüm disiplinler arasında en az uygulamalı olanlar asırlık edebiyat, tarih ve felsefeden başkası değildi. O yüzden en tehlikede olan da onların durumuydu. Beşeri bilimler, ekonomi, hukuk veya siyaset gibi sosyal bilimlerden daha soğuk karşılanıyordu. Çin'de bu yeni bir fenomen. Popüler atasözleri kendi hikâyelerini anlatır: 'Onur ve hakaret, yemek ve üst-baştan sonra [gelir]', 'varoluş bilinci belirler', 'taban üst yapıya emreder', 'büyüme kaçınılmaz olarak kurumsal değişikliği getirir', 'ekonomik serbestleşme siyasi demokratikleşmeye götürmelidir'. Fakirlik nedeniyle travmatize olmuş Çinliler --devletten ta aşağıda topluma kadar– genel olarak ekonomi gelişmeye devam ettiği müddetçe, her problemin sırası gelince çözüleceğine inanırlar. Ekonomik yapılanma döneminde beşeri bilimlere yüz çevirmekten daha doğal ne olabilir? Böylelikle Çin'de bilginin modern yapısı tartışmalarında sosyal bilimlerle beşeri bilimlerin aldığı farklı yönler, kaçınılmaz bir konu haline gelmiştir. Ekonomik sıçrama dönemlerinde her ülkenin beşeri bilimler öğretisinde bir solgunluğa şahit olması muhtemeldir. Ancak ekonomik gelişmenin ulusun temel amacı olduğu modern Çin'de manevi, ahlâki ve ütopyacı değerlere karşı araçsal bir umursamazlık artık özellikle belirginleşti. Bu karşı karşıya olduğumuz bir gerçeklik ve çözümlememiz gereken bir problem.

Jingguo zhi daye'yi[22] (Yüce Ülkeyi Yönetme Atılımı) bir kenara bırakırsak, modern Çin'deki uzmanlaşmış araştırma tari-

22 Bu Wei hanedanının (220-265) ilk imparatoru ve aynı zamanda şair ve edebiyat eleştirmeni Cao Pi'nin (187-226) yazdığı "Dianlun lunwen"den (Edebiyat üzerine) bir alıntıdır – e.n.

hi kabaca üç döneme ayrılabilir. Yüzyılın başından 1940'lara kadar 'bireysel öğretim' zamanı, 1950'lerin başından 1980'lerin başına kadar olan dönem 'planlı öğretim' ve 1980'lerin sonundan beri ortaya çıkışını gözlemlediğimiz 'piyasa öğretimi'. Her dönemin iktisadi ve siyasi bağlamı akademik tavırları derinden etkiledi. İlk etapta, Japonya karşıtı savaşta (1937-1945) akademisyenlerin kıtlık çektiği olağanüstü zorlu bir devre olduğunda bile, genel olarak bir üniversite profesörünün yaşam standartları ortalama bir vatandaşınkinden çok daha yüksekti. Bir yanda Çin toplumundaki geleneksel aydınlardan arta kalan otorite hâlâ devam ederken, öte yandan Avrupalı ve Amerikalı etkiler tüm Çin'de yurtdışından dönüş yapan öğrencilere önemli avantajlar veriyordu. 1920'lerin akademik dünyasını ele alın. Pekin'de pek çok profesörün aylık maaşı 300 ila 500 gümüş dolarken, kütüphane memurlarınınki ayda sadece 6 veya 8 dolardı.[23] Eğer enerjilerini ayırabilseler, akademisyenler kendi cemiyetlerini kurabilir veya kendi ceplerinden dergi ya da kitaplarını basabilir, hükümetin taleplerinden veya piyasaya satış kaygılarından azade seslerini çıkarabilirlerdi. Sansür henüz gerçekten akademik çalışma özgürlüğünü tehdit etmiyordu. Ta 1933'lere kadar Cai Yuanpei 'ciddi öğretim' ve 'araştırma özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü' adları altında, otoritelerin müdahalesi olmadan, Marx'ın ölümünün ellinci yıldönümü törenleri organize edebiliyordu.[24]

1950'den sonra planlı ekonomiyle birlikte planlı öğretim de geldi. Devlet araştırma için konuları, kaynakları ve çerçeveleri bildirdi. Akademisyenler kabiliyetlerini ancak bu yapı içerisinde kullanabilirdi. Kendilerini ve ailelerini beslemek için önceki gibi çalışmaya devam ettiler, ama şimdi bunu ancak dolaylı olarak yapabiliyorlardı çünkü her şeye hükümet karar veriyordu. 1980'lerin ortalarından itibaren beşeri bilimlerdeki akademisyenlerin 'işveren'i tekrar değişti. Maaşlar hâlâ hüküme-

23 1919 yılında zamanın Pekin Üniversitesi Rektörü Cai Yuanpei'nin (1867-1942) aylık maaşı 600 yuandı. Beşeri Bilimler Dekanı Chen Duxiu'nun 300 yuan ve Mao Zedong, kütüphane memuru, 8 yuan. *Beijing daxue zhiyuan xinjin biao* (Pekin Üniversitesi maaş cetveli), Şubat 1919.

24 'Ji-nian hui yuanqi' (Anma faaliyetlerinin açıklaması), *Shenbao*, 13 Mart 1933.

tin kasasından çıksa da, ek dersler veya yayınların getirdiği kazanç akademisyenler için önemli bir ekonomik kaynak haline gelmiş ve siyasi otoritelerin hükmünü oldukça zayıflatmıştı. Doğrudur, ekonomik bağımsızlık düşünce özgürlüğü ile aynı şey değil, fakat biri olmadan ötekine sahip olma olasılığınız da az. Öte yandan piyasacı ekonominin yükselen dalgası altında kültürel ve akademik girişimler her türlü krizle karşı karşıya. Bir parça avunmak için tek sebep, resmî irade ve siyasi müdahalenin öncekinden çok daha az belirgin olması. Fakat piyasa siyasi bağımlılığı bir miktar rahatlatsa bile, para baskısı öğretimin bağımsızlığını ve onurunu benzer şekilde hayal kırıklığına uğratabilir. Piyasanın istediği, akademisyenlerin bir modaya hizmet etmeleri, oysa beşeri bilimlerdeki gerçek bir akademisyen Chen Yinke gibi gerçekliğe ilgisiz ve hatta eleştirel bakacak ve 'düşünce özgürlüğü ve manevi bağımsızlık' peşinden koşacaktır. Bir yerde paranın cazibesine direnmek, gücün dikte ettirdiklerine direnmekten daha zor.

• *Beşeri bilimciler 1990'larda tuhaf bir kriz hissi yaşadılarsa eğer, bu biraz da kültürel gelişme konusunda evrensel sorunların yansıması değil miydi?*

– Öyleydi. Yüksek kültür ve popüler kültür arasındaki diyalog ve iletişim, 20. yüzyılda Çin'in kültürel gelişiminin önemli bir özelliği olmuştur. Şu anda ikisi arasındaki ilişkilerin hızla tersine dönmesi kaçınılmaz bir konu. Qing dönemi sonlarında 'halk kitlelerine ulaşmak için' ciddi mücadeleler veren elitler, şimdi kendi kültürel ideallerini savunmak için mücadele etmeli.

1992 yılı burada önemli bir dönüm noktası oldu. Uzun zamandır inşa edilen ticari ekonominin yükselişi, ÇKP'nin On Dördüncü Kurultayı'nda Çin'de sosyalist bir piyasa ekonomisinin kurulacağının resmî olarak ilan edilmesiyle tam anlamıyla siyasi kabul kazandı.[25] Böylelikle resmî ideoloji, kültürel bir seçim alanı olarak piyasaya sonunda yeşil ışık yakmış oldu. Partinin propaganda bakanı bile popüler müzik, disko dans, dövüş

25 Çin Komünist Partisi On Dördüncü Ulusal Kurultayı'nı Ekim 1992'de topladı.

sanatı romanları ve diğer popüler kültür unsurlarının artık dikkatimizi hak ettiğini açıkladı – ki bu geçmişte düşünülmesi bile imkânsız bir şey. Popüler kültürü 'dikkate almak, desteklemek ve ona yol göstermek' çizgisini benimserken –ki bu 'kitlelerin ufkunu genişletmek' tavrı geçmişteki 'işçi-köylü-asker sanatları'nı hatırlatıyor– partinin asıl kaygısı endüstrileşme ve piyasa ekonomisini desteklemekti.[26] Bir yelkeninde piyasa talebinin rüzgârı, diğerinde ise hükümetin önderliği olan popüler kültür yükselmekten başka ne yapabilirdi ki? Bu yükseliş için uzun zamandır maddi dış koşulları sağlayan son yüzyıldaki ekonomik, siyasi ve eğitim konularındaki gelişmeleri saymıyorum bile.

Bundan sonra kültür eliti artık piyasanın kuralları ile başetmek durumunda. Modern Çin'in Don Kişotları için artık en kötü kader yeterince ortodoks olmadıkları için cezalandırılmak değil, 'ahlâk', 'idealizm' ve 'tutku'ları yüzünden piyasa tarafından terk edilmekti. 'Görkemliden kaçınan', 'sıradan insanları andıran' oyuncu düzenbazlar yerlerini aldı. Wang Meng'in belirttiği gibi, bu tarz 'Dört Ana Prensip ve piyasa ekonomisi ile daha uyumluydu'.[27]

• *Bu sosyal değişim entelijansiyayı nasıl etkiledi?*

Son yıllarda popüler kültürün yükselişi çok sürpriz değil çünkü yüz yıldır devam eden bir trendi sürdürüyor. Asıl şaşırtıcı olan, bu büyük meydan okuma karşısında elit kültürün tamamen bir boşluğa düşmesi. Basın, iş dünyasına atılan yazar veya profesör haberleri ile dolu olsa da, *A Chinese Woman in Manhattan* romanı etrafında dönen tartışmalar elitlerin ticari kültüre teslim olduklarının çok daha önemli bir göstergesi.[28] Pek çok Çinli'nin

26 Xu Weicheng 'Wei jianli shehuizhuyi shichang jingji de mubiao tigong xinxi fuwu' (Sosyalist piyasa ekonomisi kurmak için arz hakında bilgi gerekliydi), *Xinwen chuban bao*, 12 Şubat 1993. Xu Pekin Yerel Parti Komitesi'nin Propaganda departmanı başkanıydı.

27 Wang Meng, "Duobi cnonggao" (Görkemliden kaçınma), *Dushu*, Ocak 1993. Bir romancı olan Wang ÇHC'de üç yıldan fazla kültür bakanıydı. 1989 sonlarında görevinden ayrıldı.

28 Zhou Li, *Manhadun de Zhongguo nüren* (Manhattan'da Bir Çinli Kadın), Pekin, 1992.

bugünkü para rüyasını sömüren, cömert promosyonlar ve medya ilgisinden yararlanan vasat bir popüler hatıra (ya da sözde kurgu röportaj), bir anda adeta gökyüzünün yarısını kapladı. Böyle bir kitabın çoksatar olması şaşırtıcı değil. Akıl almaz olan, meşhur bir edebiyat eleştirmeninin 'bir anlamda gelecek edebiyatımızın bu romanla başlayacağını' ilan etmesi veya saygı değer bir akademik derginin özel bir sayı yayımlayarak 'kitabın çağdaş Çin edebiyatındaki öncü rolünün tartışılmaz olduğunu' savunmasıydı.[29] Genel olarak kültür elitlerinin fikirleri –bu tarz şeylerin satışında faydalı olanlar dışında– artık okuyucu kitleleri üzerinde bir ağırlığa sahip değildi. Onların tüketimlerini belirleyen iyi eğitimli sanatçılar ve eleştirmenlerin görüşleri değil, kitap sektörü ve medyaydı. Kültürel elitlerin yegâne seçenekleri ya kitlelere kur yapmak, ya da susup kenarda oturmaktı. *A Chinese Woman in Manhattan*'ın başarısının 'Çinli okuyucular ve eleştirmenlerin zekâsına bir hakaret'[30] olduğunun fazlasıyla ayırdında olan kültürel elitler için önlerine bakmaktan fazla yapabilecek bir şey yoktu.

Burada konu popüler kültürün ilerici tarihsel bir öneme sahip olup olmaması değildir. Elit ve popüler kültürlerin birbirine yardım ederek her ikisini de yücelten bir ortam yaratabilmesi de değildir. Asıl nokta, Çinli elit kültürün aşırı derecede zayıflığı yüzünden ulusal kültürün bir bütün olarak gelişebilmesi yönünde engel halini almasıdır. Eğer ticari ekonominin yükselişi bu çöküşün dış sebebiyse, sorunun içerideki kökleri Çinli entelektüellerin kendi aralarındaki hatalarında yatıyor – ki bunlardan bazıları hep siyasi bakış açılı, devrim takıntılı olmak ve popüler edebiyatı yanlış anlamaktır.

Siyasi bakış açılı olmak geleneksel Çin kültüründen geliyor. Emperyal Çin'in aydınları tüm toplumun merkezinde bulunur ve 'Cennetin altında' yer alan herkes için düzeni korumanın ağır sorumluluğu ile donanmış olurlardı. Qing döneminin sonlarından itibaren bu kademe yavaş yavaş çeşitli alanlarda uz-

29 "*Manhadun de Zhongguo nüren* beishou qinglai" (*Manhattan'daki Çinli Kadın* son derece popüler), *Wenxuebao*, 16 Temmuz 1992 ve "Shengming de huoyan zhengzai chilie di ranshao" (Yaşam alevi parlak ışıyor), *Wenxue pinglun*, no. 1, 1993.

30 Zhao Yiheng, "Baijin wenxue" (Paraya tapan edebiyat), *Wenyi zhengming*, no. 1, 1993.

manlaşmış ekspertizi olan modern bir entelijansiyaya dönüştü. Dürüst entelektüelleri politikaya girmeleri için desteklemek siyasetçilerin kültürel düzeylerini iyileştirmeye yardım edebilir, fakat modern bir devleti işletmek ile entelektüel idealler arasında çok az ortak yön vardır ve siyasetin her şeye baskın çıkması çok zarar verici olmuştur. Tam bir yüzyıl boyunca Çinli entelektüeller 'sanat için sanat' veya 'akademik çalışma için akademik çalışma' vecizelerine hiçbir ilgi göstermemişlerdir. Bunun sebebi bu sloganların zaafları değil, 'pratik amaç' (*zhiyong*) içermemesi ve bu yüzden de 'dünyayı kontrol etme' (*jingshi*) siyasi sevdasında olanları tatmin etmemeleridir.

Entelektüellerin tatmin etmesi gereken popüler beklentileri besleyen aralıksız sosyal karışıklıklar sonucu kültür ve akademik çalışmaların siyasi reforma tabi olması, 20. yüzyıl boyunca Çin'de temel eğilim halini aldı. Bu durumun öteki yüzü ise, kültür ve akademik çalışmaların bağımsız değerine olan güvensizlikti, ki bu tabii ki doğrudan siyasi işlevi olmayan bir elit kültürü yaratmayı zorlaştırıyordu.

Bu bağlamda, devrim takıntılı olmak sadece siyasi mücadelelerde değil, kültür alanında 'eskiyi yıkıp yeniyi inşa etme' çağrılarında da görülüyordu. Kültür birikimi, elitleri de ağır ağır işlemeyi gerektirir. Elit kültür bir yandan muhafaza ederken bir yandan da varolan kurallara karşı çıkar. Bu iki fonksiyonun hiçbirinden vazgeçilemez. Daimi bir enerji gösterebilmek için elit kültür hem eskiyi koruma, hem de yeniyi yaratma yetisinde olmalıdır. Fakat modern Çin'in devrim takıntısı, entelektüelleri yeni trendleri takip etmek ve bu yüzden geçmişten kendilerini tamamen koparıp atmak zorunda bıraktı. Genellikle zamanın gerisine düşmekten başka korkuları olmadı. Böyle bir baskı radikal ölçüde 'eleştirel' bir bakış açısısını destekler, ama bu 'yapıcı' değildir. Şüphesiz psikolojik açıdan isyankâr olmak 'geleneksel' veya 'muhafazakâr' olmaktan daha caziptir. Wen Yidur şöyle yazar: 'Zamanımız eskiden kalma her şeyi yıkma zamanı.'[31] Eskiden kalma her şeyi yıkmak insanın atalarını

31 Wen Yiduo, "'*Xiandai Yingguo shiren' xu*" ('Modern İngiliz şairlere' önsöz), *Xiandai Yingguo shiren*, Şangay, 1933, bkz. yukarıda s. 154'teki not 20.

unutması değil, mükemmelleşmiş bir geleceğin izini sürmektir. Hayalî bir kültürel ütopyayı amaçlayan entelektüeller, defalarca kendi geçmişlerini inkâr ettiler. Sayısız duygusal slogan ve bir dizi baş döndürücü tartışma, elit kültürün oldukça silik yaratıcı sicili ile çarpıcı bir kontrast oluşturur.

Son olarak, bugün çokça övülen popüler kültür, destek için sıkça Dört Mayıs'ın 'sıradanların edebiyatı' kavramına ve Mao Zedong'un işçi-köylü-asker sanatı fikrine müracaat eder. Bu enteresan bir yanlış anlamadır. 1980'lerin sonundaki popüler kültür patlaması karşısında elitler güçsüzdü. Yarım yüzyıldan fazla ülkenin ihtiyacı 'kitlelerin duymak ve görmek istediğidir' diye bağırdıktan sonra, gerçekte kitlelerin tercihinin sıradanların edebiyatı veya işçi-köylü-asker sanatı değil, piyasa tarafından belirlenen bir kültür olduğunu keşfettiler. Her ne kadar Mao Zedong'un resmî çizgisi ve Dört Mayıs hareketinin öncüleri entelektüellerin değer ve bakış açıları konusundaki değerleri açısından ayrışsa da, her ikisi de kendi usullerince kitlelerin kültürel seviyesini yükseltmeye çalıştı. Oysa bugün yeni popüler kültür hem siyasi otoritelerin eğitim taleplerine, hem de kültürel elitin para bağlantısından püriten biçimde kaçınmasına dudak büküyor. 'Kitlelere hizmet'ten hiç vicdan azabı duymuyor ve popülerleşmeyi yüceltirken asla iddialı konuşmalarla standartları yükseltmekten bahsetmiyor. Bizimki gerçek popülerleşme, diye savunuyor. Daha önce olanların hepsi sadece entelektüel elitlerin ve siyasi otoritelerin dönüşümlü olarak toplumu yetiştirmeleriydi.

Elit ve popüler kültürler arasındaki gerilim son yıllardaki çalışmalarımın odak noktalarından biri. Benim bu araştırmadaki temel pozisyonum şöyle: Popüler kültürü anlamak ve elit kültürde ısrar etmek zorundayız. Bunu vurgulamamın sebebi, 'sivil toplum'dan (*minjian shehui*) bahsedilir bahsedilmez bazı arkadaşlarımın 'halk kültürü'ne (*minjian wenhua*) kaymaları ve hiç vakit kaybetmeden onu 'popüler kültür'le (*dazhong wenhua*) karıştırmaları. Ben bunu kabul edemem. Eğer 1990'lardan beri beşeri bilimlerde araştırmacı olan bir akademisyen olarak yaklaşımımı özetlemem gerekirse, şunu söyleyebilirim: Siya-

set ve akademi arasında akademiyi vurgulayın; resmî öğrenim ve sivil öğrenim arasında resmî olmayan öğrenimi destekleyin; popüler kültür ve elit kültürü arasında elit kültüründe ısrar edin. Bu üç basit cümlecik, koca bir nesil entelektüelin seçerken mücadele verdikleri zor tercihleri kapsıyor.

4

Geniş Ailenin Servet Bölüşümü: Adalet ve Özgürlük Üzerine

QIN HUI

• *Özgeçmişiniz hakkında bir şeyler söyler misiniz?*

– Anne ve babamın yerel yönetimin eğitim dairesinde çalıştığı Güneybatı Çin'de, Guangxi'nin başkenti Nanning'de doğup büyüdüm. Her ikisi de Guilin'deki Chiang Kai-shek rejimine karşı öğrenci hareketinde aktivistlerdi. Babam yerel Normal College'da öğrenciyken annem 1937'de Zhejiang'dan mülteci olarak gelmiş ve her ikisi de ÇKP'ye yakın küçük bir grup entelektüelden oluşan Demokratik İttifak üyesiymişler. 50'lerin başında Parti üyeliği başvuruları başarısız olmuş ve 1957'de Sağcılık-Karşıtı mücadeleden şans eseri kurtulmuşlar. Onların etkisiyle ben erken yaşta siyasi ve entelektüel konulara ilgi duydum.

1960'ların başında yalnızca on yaşındayken ÇKP'nin *Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne (CPSU) Dokuz Açık Mektup* yayınlarını dinlediğimi hatırlıyorum. Bu Sino-Sovyet polemiğinde bazı metinlerin tamamını ezberden söyleyebiliyordum ve bugün bile bazı pasajlar zihnimde tazeliğini koruyor. 1966'da Kültür Devrimi patladığı yıl ilkokulu bitirdim. Teknik olarak sonraki üç yılı ortaokulda geçirdim ama eğitim askıya alındığı ve dersler boş olduğu için sınıf arkadaşlarım ve ben boşta dolaşıyorduk. Okulumuzda 'kızıl nesilden gelenler' kontrolünde 'Devrimin

varisleri' olmaya hazır Kızıl Muhafızların ilk turu oluşturulmaya başlanıp 'kapitalist yoldakiler' değil 'beş siyah kast' hedeflendiğinde, ben 'kızıl olmayan' aile geçmişimden dolayı dışlandım. Fakat Kızıl Muhafızların aceleci ilk dalgası daha sonra Çin'in başka yerlerinde olduğu gibi Mao'nun isyan çağrısına yanıt veren gençlerin daha büyük dalgasına yenilip aynı yıl içinde başka Kızıl Muhafız organizasyonlarının mantar gibi türemesiyle, ben de hemen en genç üyelerden biri olarak muhalif bir gruba katıldım. Önceleri ne denetlendiğimiz, ne de dikkat çektiğimiz için birkaçımız kısa zamanda yaygın olarak okunan bir bülten çıkarmaya başladık. Bu benim için kendime güvenimi arttıran enteresan bir deneyimdi. 1967'nin başındaki yeni dönemde çeşitli küçük muhalefet gruplarının iki büyük ve karşıt Kızıl Muhafız organizasyonunda toplandığı görüldü. Kültür Devrimi'nin belki de en kanlı savaşlarına yol açan çatışmanın başlangıcı oldu bu.

Kısa zamanda Guangxi bütün Çin'de Kızıl Muhafızların farklı fraksiyonları arasındaki şiddetli mücadele yüzünden meşhur oldu ve sonunda tam anlamıyla bir sivil savaş patlak verdi. Bunun sebebi kısmen Guangxi'nin, yerel parti sekreterinin Kültür Devrimi boyunca iktidarda olduğu ülkedeki yegâne bölge olmasıydı – başka her yerde devrilmişlerdi. Fakat Guangxi, Amerika'yla savaşın en sıcak zamanlarının yaşandığı Vietnam'a ikmal yollarını kontrol ediyordu ve yerel parti sekreteri Wei Guoqing'in sınırın ötesindeki Vietnam Partisi ile harikulade ilişkileri vardı, bu yüzden Mao onu değiştirmek istemedi. Bizim fraksiyon 1967 ve 1968'de Wei'ye karşı savaştı. Tabanımız çoğunlukla şehrin yoksul bir semtindendi. Burada ufuk açıcı sosyoloji dersleri aldım. Destekçilerimiz, bizim ideolojik söylemimize fazla önem vermeyen marjinalize olmuş şehirlilerdi, fakat hükümet yetkililerine karşı birikmiş şikâyetlerini büyük bir enerji ile dile getiriyorlardı. Bizim 'özgürleştirilmiş alanlar'daki ekonomik faaliyetler de 'planlı' olmaktan çok uzaktı. Semtin getto diyebileceğimiz kısmı çeşitli tezgâhlar ve sokak satıcılarıyla doluydu. Pekin'deki Merkezî Kültür Devrimi Grup Liderliğinin rakiplerimize tartışmasız desteklerini ilan ettikleri noktadan sonra biz öğrenciler teslim olmayı düşündüysek de, yok-

sullar mücadeleye devam etmek istedi. Wei'nin liderliğindeki fraksiyonun modern endüstriyel bir işçi sınıfından ziyade mafyaya daha yakın bulduğu ve *lümpen*-proletarya olmakla suçladığı Yong Nehri iskele ve feribot çalışanlarını da içlerine aldılar. Rakip öğrenci fraksiyonlarının retorik sloganları arasındaki zıtlıklar ve bunların arkasından toplanmış gruplar arasındaki fiilî sosyal bölünmeler, 1967 kışında geldiğim Guilin'de de çok çarpıcıydı. Nanning'de olduğunun tersine, orada belediye gücü bizim fraksiyonun elindeyken, yoksulların çoğu Wei'nin fraksiyonunu destekliyor ve onları dize getirme çabalarına direniyordu. Gerçekte bu tarz çatışmalarda sıradan insanlar güçsüz tarafı tutma eğilimindedir –muhalefette kim olursa olsun– ve bir kez tercihlerini yaptıktan sonra, sonuna kadar mücadele etmede öğrencilerden daha kararlıdırlar.

1967'de epeyce şiddetten sonra en son çarpışma, Mao'nun 1969 başındaki Dokuzuncu Parti Kongresi öncesi ülke çapındaki kaosa son verme amacıyla başlattığı kampanya sonucu, 1968 yazında oldu. Guangxi'de muhalefeti bastırmak için Wei ve müttefikleri bizimkinden çok daha fazla, yaklaşık 100.000 kişilik bir birlik ve militanı seferber ettiler. Grubumuz kuşatma altına alındığı ve aramızda toplam 100 tüfeğin bile olmadığı Nanning şehrinin eski bölgesinde şiddetli çatışmalar oldu. Yoksul şehir halkı ve iskele işçileri ile onlarla birlikte kalan öğrenciler büyük kayıplar verdiler. Okul arkadaşlarımdan yirmi tanesi kuşatmada öldü. Ben kaçabildiğim için şanslıydım: En son çatışmadan önce annemin memleketi Zhejian'a gitmiştim, böylece saldırı gerçekleştiğinde uzaktaydım. Geri geldiğimde diğer işyerleri ve Nanning'deki sokak komiteleri gibi bizim ortaokul da resmî kontrol altında, göstermelik olarak hâlâ adı Kızıl Muhafızlar olan yeni bir öğrenci organizasyonu kurarak rejimin zaferini pekiştirmeye çalışıyordu. Bu yeni organizasyonda çatışmanın artçı etkileri hâlâ güçlüydü ve ben oraya üye olmadım. Ancak bütün öğrenciler adeta *The Defense of Stalingrad* "Stalingrad Savunması" filminden sahneleri anımsatan bir şekilde tamamen yerle bir olmuş sokakları temizlemek amacıyla 'gönüllü' çalışmak için seferber edilmişti.

Bugünlerde Kültür Devrimi'nin üzerine resmî olarak tasdik edilmiş çalışmalar, o zamanın tüm felaketleri için 'isyancıları' suçluyor, onların daha önceki baskılara karşı mücadele etmiş olabileceklerini inkâr ediyor, isyancılar ve sadık olanlar arasındaki sosyolojik farkları birbirine karıştırıyor ve önceki iktidar sahiplerinin çektiği çileleri anlatırken onların isyancılara yaptıkları eziyetlerden bahsetmiyorlar. Bu tabii ki yanlış. Fakat öte yandan, diğerleri de, yani isyancıları yerleşik düzene aydınlanmış bir karşı çıkışın erken ifadesi olarak görenler, onlar da biraz fazla ileri gitmiş olabilirler. Biz öğrenciler tabii ki ideolojik olarak yukarıdan yönlendiriliyorduk ve 'emirler doğrultusunda isyan ediyorduk.' Ama ideolojik olarak bizden daha açık renklerde olan tabandan gelen şehir halkı bile aydınlanma mantığından yoksundu ve büyük oranda geleneksel bir köylü ayaklanmasını yeniden canlandırıyorlardı – daha sonraki Polonya Dayanışma Hareketi'ndeki mücadeleden çok uzak bir duruş.

• *Nanning'deki baskılardan sonra ne oldu?*

– Doğru dürüst eğitim verilmemesine rağmen bir yıl sonra bizim sınıf mezun olmaya hazırdı. Yaş grubuna, ailevi geçmişe ve siyasi performansa göre üç görev bizi bekliyordu – fabrikada işçi olmak, kırsal alanda köylülük ve okulda okuyan öğrenci. Bizim fraksiyonun üyelerinin fabrikaya girme şansı çok düşüktü. Fakat ben henüz on altı yaşında olmadığımdan ve çalışmaya başlamak için çok küçük sayıldığımdan, bana iki yıl daha 'eğitimime' devam etme fırsatı verildi. Ebeveynlerimin de desteğiyle bunu geri çevirdim. Böylece bir grup başka gençle birlikte yerleşmek üzere kırsala gönderildim. Kızıl Muhafızlara olan gergin romantizmim böylece son buldu ve [kırsala] gönderilen gençlerin ağır romantik yükü benim kaderim oldu. 1969'da köylülerle çalışarak kol emeği ve zihin emeği arasındaki ayrımı aşmak üzere Tianlin vilayetine geldim.

Tianlin vilayeti Guangxi'nin dağlık köşesinde yer alıyor, batıda Yunnan, kuzeyde Guizhou ile sınırı var. 1930'da Deng'in Guangxi Sovyeti bayrağını yükselttiği Bose, bölgenin başkenti. Burası nüfusun Çinceden ziyade Taylandca ile daha yakın iliş-

kisi olan bir dili konuştuğu, Zhuang azınlığı bölgesi. Üçümüz –tamamı erkek– on bir aileden oluşan ufak bir köye gönderildik, ki buradan otel parası vermemek için genellikle gece yola çıkıp dağ yolundan altmış li* yürüyerek ana yola ulaşıp, bir kamyon bularak yaklaşık 100 kilometre uzaktaki şehri ziyaret ederdik. Pek çok köylü hayatları boyunca Tianlin vilayetine hiç gitmemişti. Beş yıl sonra bir düzine başka öğrenciyle birlikte yetmiş hanelik daha geniş bir köye transfer edildim. Tabiat şartları, büyük şehirlerden binlerce öğrencinin gönderildiği kurak yerler veya Kuzeybatı Çin'deki Gobi Çölü gibi sert olmasa da, insanların fakirliği yüzünden Tianlin'de hayat çok zordu. Tianlin sub-tropikal iklimde ve toprak o kadar verimli ki, insan çok fazla çalışmadan bile yabani meyveler ve bitkilerle hayatta kalabilir. Temel besin ürünü mısır. Köylüler için fakirliğin anlamı, neredeyse hiç paralarının olmamasıydı. Buna rağmen Büyük İleri Atılım çok fazla insanı çelik üretiminde çalışmak üzere topraktan koparıp geri dönmelerine de izin vermediği için, doğal olarak kendi kendine yeten bu bölgede kitlesel kıtlık çıkarmayı başardı. 1959'da bizim komünümüzdeki her köyde açlıktan ölen insanlar olmuştu. Kıtlığın doğal bir felaket değil, sosyal sistemin bir sonucu olduğuna dair hiçbir kuşku yok.

• *Köylülerle ilişkileriniz nasıldı?*

– İlk köyde beş yıl, ikincisinde dört yıl geçirdim. Bizim komüne gönderilen gençler arasında toplam dokuz yıl kalan tek kişiydim. Yirmi yıl sonra grubumuz köyleri ziyaret etmek için geri gittiğinde, Zhuang'daki yerlilerle hâlâ iletişim kurabilen bir tek bendim. Kırsaldaki o yıllar beni derinden etkiledi fakat, bu benim köylülerle grubumdakilere nazaran en iyi ilişkilere sahip olduğum anlamına gelmiyor. Ben onlara tepeden bakmıyordum. Daha ziyade onlar benim küçük burjuva bakış açımı düzeltmeye yardım edecek ideal öğretmenler olacakları ön kabulü ile oraya gitmiştim. Ancak gerçekte köylüler âlim değiller. Köylülere tapınanlar bile, onlara karşı ayrımcılık yapanlardan

(*) Li: Geleneksel Çin mesafe ölçü birimi, yaklaşık 500 metre; 60 li yaklaşık 30 km – ç.n.

daha fazla arkadaşlık kuramadılar. Buna karşın grubumuzdan bazıları köylülerle kolayca karıştı; arkalarından onları at gözlüklü veya aptal diye aşağılasalar da, onlarla açık-saçık şakaları veya dedikoduları paylaştılar. Benim için bunlar yüzeysel şeylerdi: Ben yoksul köylülerin 'özünü' arıyordum. Maalesef köylüler organize siyasi çalışma toplantıları dışında nadiren 'özlerini' gösterdiler. Yıllar sonra anladım ki, insanlara ve yaşama karşı bu özcü tavrın kendisi, 1980'lerde popüler bir konu olan 'yabancılaşma'dan başka bir şey değildi.

Benim köylülerle iyi ilişkilerim, çoğunlukla kendimi 'gerçek' –ve örnek– bir köylüye dönüştürme niyetimden kaynaklanıyordu. Evden uzak altyapı işlerine görevlendirilmede isteksiz olduklarında, ben hep gönüllü giderdim. Pratik sorunlarla ilgili yardım edebileceğim her ne olursa yapardım. Tamamen bağımsız olmaya azmetmeme ve ebeveynlerimin gönderdiği paketleri reddetmeme rağmen, pek çok defa ailemden köy için ilaç göndermelerini istedim. Böylece köylüler zamanla bana ısındı. Sonunda –şehre geri dönen en son gönderilmiş genç olarak– köyden ayrıldığımda, köyde çoğu aileden birileri beni uğurlamak için gelmişti. Kimse ağlamadı ama bana olan saygılarını ifade ettiler. Açıkça söylemek gerekirse, dokuz yıl çok sıkı çalışmama rağmen asla yoksul köylülerle çok yakın olmadım. 1970'lerin sonundan itibaren [kırsala] gönderilen gençlerin tecrübeleri hakkında geniş bir literatür oluştu. Bu çalışmaların çoğu iki kategoriye ayrılıyor: Ya taşrada ziyan edilmiş yıllara yanıyorlar, ya da ihtiras dolu şehirlerin tam tersine kırsal hayatın otantikliğine acıklı methiyeler düzüyorlar. Ben her ikisine de ilgimi kaybettim. Günümüzün popüler deyişiyle 'gençliğimle katkıda bulunduğum' toprağa karşı tabii ki hâlâ sıcak hisler besliyorum, fakat bu kişisel bir duygu. O yıllara ait olumlu ve olumsuz hatıralarım var ancak bunlar benim şehirde yaşayanları kırsalda yaşayanların üzerinde tutmam ya da bunun tam tersi için veya Mao'nun kariyerinin farklı dönemlerinde söylediği gibi birinin ötekini 'eğitmesi' için sebep teşkil etmiyor. Hâlâ Tianlin vilayetinde pek çok arkadaşım var, ama bunlar kişisel bağlar – 'köylülüğü temsil' etmiyorlar.

Bunu söylüyorum çünkü, bugünlerde insanlar sık sık benim o geçmişle olan bağımdan dolayı kırsal toplumu çalıştığım sonucunu çıkarıyorlar. Kırsalda yaşadığım birinci el tecrübelerin sonraki araştırmamı etkilemesi doğal olarak doğru olsa da, çalışmalarımın duygulardan değil mantıktan esinlendiğine inanıyorum. Benim köylülerin çıkarları için savaşan biri olduğumu söylemek yerinde olmaz. Akademisyen olarak bir köy komitesinde veya köylü sendikasında yer alamam. Benim yapabileceğim, sadece köylülerin örgütlenme hakkı gibi temel vatandaşlık haklarını elde etmelerine ve kullanmalarına yardımcı olmaya çalışmak, bu onların kendi çıkarlarını korumalarına olanak verecektir. Köylülerin maddi çıkarları her zaman benimkilerle aynı değil. Ortak noktamız, vatandaşlık haklarına olan ilgimiz. Bunlar entelektüellerin, köylülerin, işçilerin ve diğerlerinin de kaygısı. Benim araştırma alanım kırsal toplum, fakat toplumsal konularda yorum yapan biri olarak işçilerin ve diğer toplumsal grupların hakları ile de ilgiliyim. Kendimi sadece köylü çıkarlarının sözcüsü olarak görmüyorum.

• *Bu yıllardaki entelektüel gelişiminiz hakkında neler söylersiniz?*

– Kırsaldayken, köylüler arasında biraz 'inek' olarak biliniyordum. Okuma alanım çok genişti; tıp, tarım makineleri, su ve elektrik kaynakları ile diğer kırsal teknolojiler üzerine uygulama çalışmalarını da içeriyordu. Elde ettiğim bilgiler köy yaşantısındaki pek çok sorunu halletmemi sağladı ve köylülerle ilişkilerimi geliştirdi. Oradaki son üç yılımda, vilayetin kültür dairesi için de bazı işler yaptım. Orada yerel Zhuang gelenekleri ve kültürüyle derinden ilgilendim, halk türkülerini derledim ve Zhuangların ayrı bir etnik grup olduğuna dair bilgilerimi geliştirdim. İlgim antropolojikti, kendimi bu azınlık halkla birlikte tanımlamaktan ziyade, öğrenme arzusu ile harekete geçmiştim. Daha da önemlisi, bu dönemde esasen sadece 'iç kullanım' için yayınlanmış kitapları okuyarak toplumsal teorilere ilgimi devam ettirdim. Bizim vilayetin uzaklığından dolayı kimse benim ne okuduğumla fazla ilgilenmedi. Orada Çincenin pin-

yin sistemi yardımıyla kendi kendime İngilizceyi okumayı öğrendim ve sonra yıllarca da bundan istifade ettim. Kitaplarımın çoğunu evden getirmiştim ama bir başka önemli kaynak da Tianlin'deki vilayet kütüphanesiydi. O zamanlar çok fazla insan okumayla ilgilenmediğinden ve kurallar da çok az olduğundan, ne zaman oraya gitmek için iznim olsa, kitap ödünç alabiliyordum. 1960'larda hükümet, Sovyet revizyonizmine karşı ideolojik kampanyasında malzeme olsun diye sadece 'iç dolaşım' (*internal circulation*) için bir dizi yayınlamıştı. Bunlardan bazıları vilayet seviyesi ve üstü ile sınırlıydı. Ama Tianlin vilayetinde kimse bunlarla ilgilenmediği için, onları sadece dikkatle okumakla kalmadım, bazı ciltlerini yanımda bile götürebildim. O yüzden bu yıllarda kendimi özellikle mahrum kalmış hissetmiyorum. Amerikalı akademisyen Naum Jasny tarafından yazılan *The Socialized Agriculture of the USSR* kitabının bendeki cildi, 1965 Ağustos basımıydı. Diğer kitaplar arasında Djilas'ın *Yeni Sınıf*'ı vardı. Benim durumum çok da ender değildi. Kültür Devrimi'nin son yıllarında, Sovyet sistemini analiz eden eserler pek çok Çinli'nin gözünü açmıştı. Okuduklarımızla tecrübe ettiklerimizi kolaylıkla bağdaştırabiliyorduk. Ama bu kitaplar benim komünizme olan inancımı değiştirmedi. Hatta, kırsaldayken parti üyesi oldum ve gençlik yıllarım boyunca sistemle ilgili hiçbir şüphesi olmayan, ateşli bir komünist olarak kaldım.

• *Köylerde geçirdiğiniz süreden sonra ne yaptınız?*

– Dörtlü Çete'nin devrilmesinden sonra* 1978'de –başka bir vilayetin kırsalına gönderilmiş olan– ebeveynlerim Nanning'deki görevlerine iade edildiler. Orada ders vermek istediler ve birkaç yıl akademisyen olarak çalıştıktan sonra emekli oldular. Kültür Devrimi sırasında on yıl boyunca giriş sınavları yapılmadığından, üniversiteler bir yıl içinde lisans ve lisansüstü öğrenci kabullerini rastgele yapmak durumundaydılar.

(*) Gang of Four: Çin Komünist Partisi'nde aralarında Mao'nun üçüncü eşinin de bulunduğu, dört kişilik radikal ekip. Özellikle Kültür Devrimi sırasında çok etkinlerdi. Mao öldükten hemen sonra güçlerini kaybedip 1980-81'de Kültür Devrimi sırasında yaptıklarından ötürü yargılanarak büyük cezalar aldılar – ç.n.

Bir ay içinde ailem Nanning'e geldi, kız kardeşim yeniden uygulamaya giren üniversiteye giriş sınavlarını kazandıktan sonra üniversiteye kabul edildi, ben de Çin'in kuzeybatı ucunda Gansu eyaletindeki Lanzhou Üniversitesi'nde lisansüstü eğitime başvurdum ve kabul edildim. Böylece ben ilkokuldan sonra ortaokul ve lisans eğitimi basamaklarını atlayarak doğrudan lisansüstü çalışmalara başladım – tabii ki ancak Kültür Devrimi ile mümkün olabilecek bir kariyer. Köylerde geçen bu kadar uzun zamandan sonra, çalışmak için inanılmaz bir isteğim vardı. Bu beni öylesine içine çekti ki, üç yıl sonra master derecemi alıp sonrasında 80'lerin başında saygı uyandıran Xi'an şehrinde Sha'anxi Normal Üniversitesi'ndeki işime başlayana kadar hiç tatil yapmadım.

• *Sizi Kuzeybatı Çin'e çeken neydi?*

– Lisansüstü eğitimimi almak için Lanzhou Üniversitesi'ni seçtim çünkü, 50'lerden itibaren Profesör Zhao Lisheng bir sağcı olarak oraya sürgün edilmişti. Okumalarım, onun Çin'deki toprak düzeni ve köylü savaşları konularında en iyi tarihçi olduğuna beni ikna etmişti. Onunla çalışmak istiyordum ve köyümden ona bazı deneme yazıları göndermiştim. Toprak düzeninin sınıf analizi ve kira ilişkileri ile köylü ayaklanmalarıyla patlak veren sosyal mücadeleler, Marksist köylü çalışmalarının geleneksel konularıydı. Fakat Guo Moruo ve Fan Wenlan gibi daha önceki nesil Çinli Marksist tarihçiler, köylülerle ilgili değillerdi.[1] Onların yerine, 1930'ların başında pek tepki çekmeyen ve devamı gelmeyen iki ciltlik *Study of the History of Chinese Peasant Wor*'u yayınlayan Çinli Troçkistler oldu – ki teoride ve pratikte köylülere pek de itibar etmeyen bir ekoldendirler. Bağımsızlıktan sonra Zhao Lisheng Çin'de modern köylü savaşları çalışmalarının temelini atmakla sorumluydu. Bu, hem ampirik araştırma, hem de sosyal eleştirinin enerjisi ve zin-

1 Guo Moruo (1892-1978), Fan Wenlan (1891-1969): Önde gelen Çinli Marksist tarihçiler; 1949'da Halk Cumhuriyeti kurulmadan önce, ÇKP'nin antik dönemden moderne Çin tarihini ortodoks biçimde oluşturmasından sorumlu oldular – e.n.

deliği ile yüklü, Marksizmden esinlenmiş 'Yeni bir Tarihyazımı' idi. Daha sonra rejimin ideolojik bir aracı konumuna düşmüş olması çok esef verici. Ancak oradan eskisi gibi peşpeşe gelen emperyal klanların hanedanlık tarihine doğru gerilemek de, bundan daha az trajik değil. Maalesef, 80'ler ve 90'larda bu alandaki akademisyenlerin seçebileceği iki alternatif bunlardı. O zamanlar çoğunlukla eski paradigmalar pek de fazla düşündürmeden insanların ilgisini çekiyordu. 50'lerden itibaren alandaki bu gelişmelere karşı duyduğumuz endişeler Zhao ve beni yakınlaştırdı ama ben üniversiteye girdikten sonra her ikimiz de zamanın 'teorik' tartışmalarına olan ilgimizi kaybettik ve ampirik çalışmalara döndük. Köylü ayaklanmalarını hareket geçiren sosyal vizyonların bir haritasını çıkarmak istiyorduk –doğal olarak bu ne bilimsel sosyalizmdi, ne de kapitalizm– ve eğer gereken mesafeyi koruyarak mevcut paradigmaların değerlendirmesini yapmak istiyorsak, araştırmamızın öncelikle ampirik olması gerektiğine inanıyorduk.

Bu meşgale, Ming ve Qing hâkimiyetleri arasındaki geçiş döneminde direnişçi bir köylü rejimin patriyarkal toplumsal organizasyonun yerine toprak ve ürünlerin eşit bölüşüldüğü askerî bir üretim sistemi kurdukları bugünkü Yunnan ve Sichuan bölgelerine doğru ilgimi yönlendirdi. Bu tarihsel modele 'patriyarkal bir toplumda, küçük köylü üretimine dayalı tarımsal sosyalizm' adını verdim. Bu düzenlemelerin ütopik tabiatı arkadan gelen reformlarla silinip, sistem yeniden 'normal' hale getirildi. Taiping ayaklanması ile ilgili daha önceki çalışmalara kıyasla, benim araştırmam resmî kararname ve programlara daha az dayanırken, bu küçük-köylü ekonomisinde 'kamusal mülkiyet'in patriyarkal bir versiyonunda ekonomik faaliyetlerin nasıl yapıldığını belgeleyen kaynaklara daha fazla dayanmaktaydı. Bu yüksek lisans tezinden iki uzun araştırma makalesi çıktı.[2]

2 "Houqi Daxijun yingzhuang zhidu chutan" (Geç Büyük Batı Ordusunda kamp-üretim sistemi üzerine ön çalışma); "Daxijun zhi dian shiqi de nongye" (Büyük Batı Ordusu emrinde Yunnan'da Tarım). Bkz. Qin Hui, *Geng yun zhe yan* (Yetiştirici konuşuyor), Shandong, 1999.

Xi'an'da ders vermeye başladıktan sonra, Çin'deki köylü ekonomisinin uzun tarihini anlamak için yeni paradigmalar arayışına devam ettim ve bu beni daha geniş, karşılaştırmalı perspektiflere yöneltti. İlk odak noktam, Çin'in sürekli tekrar eden köylü ayaklanmalarının ekonomik kaynağıydı. Antik Çin'deki köylü savaşlarının geleneksel komünist açıklaması, onları 'kira ilişkileri ⇒ toprağa el konması ⇒ köylü ayaklanması' formülü şeklinde sentezliyor, vurguyu toprak sahipleri ve köylü kiracılar arasındaki kira ve mülkiyet çatışmalarına koyup bunu da sınıf çatışması olarak düşünüyor; devlet baskısını ise toprak sahiplerinin siyasi gücünün bir uzantısı olarak kavramsallaştırıyordu. Fakat, Ming dönemi sonunda tüm Çin'de farklı kira ilişkileri olan bölgelerdeki köylü ayaklanmalarının kayıtlarını inceledikten sonra benim bulduğum, bu sıralamanın tam tersi şeklindeydi. Köylü ordularının ana çatısını kiracılar değil, devlet sömürüsüne daha fazla katlanamayan durumu nispeten iyi köylüler ve hatta küçük toprak sahipleri oluşturuyordu. Bu yüzden köylü ayaklanmaları genellikle kiracılığın az geliştiği yerlerde meydana geldi, oysa Yangtze Deltası altında –kiracılık ilişkilerinin en gelişmiş olduğu yerler– bu tarz patlamalar çok nadir görüldü. Başka bir deyişle sınıf çatışması, köylüler ve devlet arasında en sonunda silahlı mücadele olarak patlak verecek noktaya kadar yoğunlaşmadı. Daha çok yönetenler ve yönetilenler arasındaki çatışmalar, geniş kırsal bölgelerde zenginle fakir arasındaki çatışmaları da tetikledi. Çin'in tarihindeki geniş çaplı köylü savaşlarının pimini çeken birincil faktör güçlü ve güçsüz arasındaki ikincil olan ise mülk sahibi olanlarla olmayanlar arasındaki ayrımdı. Ancak modernite öncesi siyasi ayrıcalık ve statü kurumları lağvedildikten sonra, (toprak dahil) mülkiyet farklılıkları Çinli Marksist çatışma analizlerinde söylendiği gibi 'sınıf' ayrımlarının sebebi olarak baskın hale geldi.

Sha'anxi'nin merkezindeki Guanzhong düzlüklerinin kırsal ekonomisi üzerine çalışmalarım, bu hipotezi daha da destekledi. Orada, kendi kendine yeten emeğin kiraya vermeden daha yaygın olduğu ve yerel hükümetin doğrudan müdahaleleri-

nin patriyarkal formlardan daha aktif olduğu, bir 'toprak sahibi olmayan feodalizm' (*landlord-less feudalism*) buldum. Otoriter devlet ile kayıtlı köylü haneleri arasında aracı yerel cemaatlerin yokluğunda, küçük köylüler doğrudan geleneksel bir güç yapısına biat ediyorlar ve küçük burjuva sınıf özelliklerini asla kazanamıyorlardı. Üst sınıf köylüleri toprak veya sermaye sahibi olmak yoluyla değil, vergi kayıt sistemiyle (*qiminbianhu*) tüm nüfusu yöneten adeta bir mutlak cemaat gibi çalışan devlet aracılığı ile köylüleri sömürüyordu.[3] Bu modelde 'feodalizm' kavramının çağrıştırdığı anlam, genellikle Batı Avrupa tarihinde veya Çinli Marksist söylemde kullanılan anlamdan farklıdır. Yine de bu kavram benim Çin'in kırsal ekonomisi üzerine mevcut yorumlarla iletişime geçmemde yardımcı oldu. Benim için kilit nokta feodalizmin 'doğru' tanımı üzerine tartışmak değil, bizim alanımızda uzun süredir baskın olan teorik paradigmanın özel toprak mülkiyeti ve kira ilişkileri kavramlarını yeniden incelemekti.

Bu ilgi beni antikiteyi karşılaştırmalı olarak çalışmaya itti. Çinli akademisyenler Qin-Han dönemi Savaşçı Devletleri (M.Ö. 475-M.S. 220) Batı'daki Greko-Romen dönemle kıyaslayan çok çalışmalar yaptılar. 80'lerde öncü komünist akademisyen Gu Zhun'un Yunan şehir devletleri ve kapitalizmin kökenleri üzerine eserleri yeniden kaşfedildiğinde, bu konulara ilgi de tekrar canlandı.[4] Benim bu alandaki makalelerim genellikle Çin'in iktisadi tarihindeki sorunlardan başladı ve daha sonra bizim altta yatan kavramlarımızın çoğunun, Batılı Antikite ça-

3 Qin Hui ve Jin Yan, *Tianyuanshi yu kuangxiangqu: Guanzhong moshi yu qianjindai shehui de zai renshi* (Pastoral şiire karşı rapsodi: Guanzhong modeli ve modernite öncesi toplumları yeniden düşünme), Pekin, 1996.

4 Gu Zhun (1915-1974): Çin'de modern muhasebenin öncüsü ve 1930'lardan itibaren parti üyesi; komün tarzı yaklaşıma karşı modern mali yöntemleri yaymaya çalıştığı için görevden alınana kadar, 1949-1952 arasında Şangay'ın Belediye Finans ve Vergi Dairesi başkanlığı yaptı. 1957 ve 1965'te iki kez 'sağcı' diye damgalandı, Kültür Devrimi sırasında kapitalizm ve modern demokrasinin kökenlerini araştırırken izole edilmiş bir halde öldü. 1979'da itibari resmen iade edildi. Ölümünden sonra yayımlanan eserleri arasında şunlar yer alır: "Ziben de yuanshi jilei he zibenzhuyi fazhan" (İlkel birikim ve kapitalizmin gelişimi), *Sheui kecue*, Mayıs 1981; *Xila chengbang zhidu* (Yunan Şehir-Devlet Sistemi), Pekin, 1982; *Gu Zhun wenji* (Gu Zhun'un Tüm Eserleri), Guizhau, 1984 – e.n.

lışmalarından ithal edilmiş varsayımları içerdiğine, Çin'in verilerine tam olarak uyum sağlamadığına baktı. Dikkatleri üretim modellerinden bölüşüm modellerine çekecek yeni bir paradigmaya ihtiyacımız olduğunu düşündüm. Fakat aynı zamanda Greko-Romen ekonomisinin yeni yorumlarını değerlendirdim ve onu anlamak için alternatif modeller önerdim. Örneğin akademisyenler, Batı'nın günümüzdeki modern kapitalist tarımında en popüler biçimin, kısıtlı sayıda emekçiye iş veren aile çiftlikleri olduğunu fark ettiler; oysa modernite öncesi kuzey Çin'in düzlüklerinde geleneksel (ya da 'feodal') tarım büyük oranda ücretli emek gücüne dayalıydı. Bir başka önemli karşıtlığa daha işaret ettim: Kredi ilişkilerinde benzer şekilde Ortaçağ Avrupası ve Tang döneminin yüksek faizli kredilerinden büyük farklılıklar gösterse de, Roma İmparatorluğu'ndaki kira ilişkileri ve kiracılık, Han iktidarındaki Çin'de olduğundan çok daha gelişmişti. Han ve Roma ekonomilerinde altının dolaşımını –ki bu her iki imparatorlukta da ticareti canlandırmıştır– inceleyen bir başka makalede, her iki örnekte de 'altın standardı' kavramının veya –daha sonra– Gresham kanununun uygulanabileceğine karşı çıktım.[5]

Böylece Klasik Antikite üzerine Batı öğretisini takip etmeye çalışırken, ondaki en yeni trend neyse, hiç eleştirmeden onu benimseme tehlikesinin farkına vardım. Genel olarak çıkardığım sonuç şuydu: 19. yüzyılda Meyer ve Niebuhr arasındaki tartışmadan beri, Batı'da Klasik Antikiteyi modernize edici ve tarihselleştirici yorumlar birbirini izledi. Mommsen ve Rostovtsev'den erken Sovyet öğretisine kadar modernize edici yorum çizgisinde antik Yunan ve Roma ile çağdaş Batı arasındaki benzerlikler vurgulandı. Fakat 20. yüzyılın sonunda Antik tarihte moda olan konu, ikisi arasındaki benzemezliklerdi – yani, klasik dünyanın kapitalist olamayan veya 'ilkel' özellikleri. Makalelerimde Moses Finley, Duncan-Jones ve başka bazı aka-

5 "Gudian zudian zhi chu tan" (Antikite döneminde kiracı-kiralık mülk sisteminin ön incelemesi), "Guanyu gudian jingji zhong de pingdeng lirunlü" (antik ekonomide ortalama faiz oranları üzerine) ve "Han jin xinlun" (Han zamanında altının yeni bir incelenmesi) şimdi Qin Hui, *Shichang de zuotian yu jintian* (Piyasa: Geçmiş ve Şimdi) içinde derlendi, Guangdong, 1998.

demisyenlerin pek çok yeni bulgusundan istifade ettim, fakat kişisel olarak ben modernize edici tarafa daha yakın duruyorum, hiç şüphesiz bu da kısmen benim günümüz Çin'inde [yaşayan] bir sosyal varlık olarak 'modernleşme kompleksi'mden kaynaklanıyor.

Benim bu dönem üzerine araştırmalarım Çin'in iktisat tarihçileri arasında bazı tartışmalara neden oldu. Hâlâ analizlerimin pek çoğunun geçerli olduğunu düşünüyorum. Ancak o zamanlar, Qin-Han devletinin emperyal projeler için çok büyük oranlarda insan kaynağını mobilize etmedeki olağanüstü kapasitesinde de görüldüğü gibi, otokratik devlet tarafından yapılan iktisadi müdahalelere yeterince dikkat etmedim.[6] Bu bağlamda Han hanedanı Roma İmparatorluğu'ndan ziyade Bizans'a daha yakındı. Qin ve Han tarafından başlatılan 'klansızlaştırma', akrabalık bağlarının vatandaşlara verilen bireysel haklar sayesinde eriyip gitmesi değil, akrabalıktan doğan hakların otokratik devlet tarafından ezilmesi anlamına geliyordu. Bu süreç, Bizans emperyal gücünün Roma'nın sülale haklarını ortadan kaldırmasına benziyor. Roma Cumhuriyeti'nden kalan sülale artıklarının tasfiyesi ile görünüşte oldukça 'modern' olmasına rağmen, bunların Bizans kanunlarından silinmesi, Bizansı vatandaşlık kavramlarından daha da uzaklaştırıp oryantal despotizm normlarına daha çok yakınlaştırmıştır. Qin ve Han dönemlerinde yerel cemaatlerin dağıtılması da bireyi değil, otoriter devleti kendisine standart edinmiştir. Bu, patriyarkinin sivil toplumdan uzak bir şekilde tasfiye edilmesiydi.

• *1980'lerdeki açılmadan entelektüel gelişiminizin fayda gördüğünü düşünüyor musunuz – daha genel olarak, o dönemle ilgili görüşünüz nedir?*

– Geriye dönük bakarsam, fayda gördüm diyebilirim. Akademik merdivenleri profesörlüğe kadar tırmanırken kariyerim oldukça pürüzsüz ilerledi, fakat entelektüel uyarıcılar ve ilham açısından o zamanlar inancımı çok yitirmiştim. 80'lerin sonunda köylü tarihine ilgi çok azalmıştı. Muhafazakâr akademisyen-

6 Cf. W.J.F. Jenner, *The Tyranny of History*, Londra, 1992, s. 21 – e.n.

ler geleneksel hanedan çalışmalarına –Liang Qichao'nun deyimiyle 'yirmidört sülale tarihi'–[7] geri dönerlerken, diğerleri zamanın giderek popülerleşen 'kültürel ateş'ine tutulup Çin ve Batı ya da 'Doğu ve Batı' arasında her türlü jenerik karşılaştırmalar yapmaya başladılar, ki burada kültür tarihsel ve toplumsal bir fenomenden ziyade, bir ulusal karakter indeksi oldu. 'Çin ve Batı' arasındaki farklar üzerinde durmak, Çin'de geçmişle şimdi, elitler ve kitleler ve iktidar sahipleri ile sıradan halk arasındaki farkları minimize etmenin bir yolu oldu. Tabii ki 80'lerin 'kültür ateşi'nin 1910'ların sonundaki Dört Mayıs Yeni Kültür Hareketi gibi önemli bir entelektüel aydınlanma anı olduğunu kabul ediyorum. Fakat Dört Mayıs döneminde çeşitli 'izm'lerin şiddetle çarpışması varken, şimdi herkesin tek konuştuğu 'kültür'. Bu öyle bir noktaya geliyor ki, liberal demokrasi veya sosyal demokrasi gibi pek çok modern kavram 'Batı kültürü' içerisinde sarmalanıp gözden kaçırılıyor. Bunun sonucunda, Dört Mayıs döneminden sonra olduğu gibi karşıt pozisyonlar arasında, özellikle de muhafazakâr ve radikal duruşlar arasında, gerçek bir tartışma olmuyor.

Benim kendi alanımda 'kiracılık-kira ilişkileri' paradigmasının, emperyal devlet müdahalesinden yerel ayanların direnişi ile korunan 'uyum içinde köy cemaati' vizyonu ile ikame edilmesi, dönemin kofluğunun semptomatik örneğiydi. Anlaşılır bir şekilde bu paradigmatik kayma –1920'lerde Liang Shuming'deki gibi uygulamalı toplumsal reformlardan ziyade–[8] bütün akademik disiplinlerde oldu; özellikle de tipik olarak küçük cemaatler ve kültürel farklarla ilgilenen sosyoloji ve antropolojide. Kusuru ise, cevap vermekten kaçındığı anahtar sorularda yatıyor. Örneğin, eğer 'geleneksel' yerel cemaatler bu kadar uyumluysa, Çin'de tekrar tekrar patlak veren ve sosyo-

7 Bu deyim Çin tarihindeki yirmi dört hanedan ailesine gönderme yapıyor.

8 Liang Shu-ming (1893-1988): 1917-24 arasında Pekin Üniversitesi'nde ders veren düşünür ve reformcu; kitabı *Dongxi wenhua jiqi zhexue* (Doğu ve Batı kültürleri ve felsefeleri) büyük entelektüel ihtilaflar çıkardı; daha sonra 1927-37 arasında 'kırsal yeniden yapılanma hareketi'nin önderliğini yaparken başka tartışmalar içerisinde de yer aldı – e.n. Liang Qichao için 94. sayfadaki dipnota bakınız – e.n.

politik ve ekonomik hayata bilhassa zarar veren geniş ölçekli köylü ayaklanmalarını nasıl açıklarız? Bu konu hakkında asla gerçek bir tartışma olmamıştı.

Bu durum beni genel olarak köylü toplumu anlayışımı yeniden gözden geçirmeye itti. Marksist köylü toplumu teorilerine ve onların Plekhanov'dan Lenin'e Rus Sosyal Demokratlarının uygulamalarını ithal etmelerine veya dönüştürmelerine yeni baştan bakmaya başladım. Bu esnada zamanın İngilizce literatüründe Teodor Shanin'in eserlerini, James Scott ve Samuel Popkin arasındaki Güneydoğu Asya'nın 'ahlâklı' ya da 'rasyonel' köylüleri tartışmasına ve Philip Huang gibi sinologların Çin'in tarımsal ekonomisinin içe çekilmesi üzerine çalışmalarına bakarak alanı gözden geçiriyordum.[9] Sonra, Doğu Avrupa çalışmaları uzmanı olan eşim Jin Yan ile 1985'te Rus tarihi üzerine ortaklaşa çalıştığımızda teorileri ilk defa dikkatimi çeken Chayanov'un temsil ettiği köylü çalışmalarındaki Rus geleneğine doğru kaydım. Chayanov'u, Shanin ve Daniel Thorner'in İngilizce yazılarından, daha öncesinde de 1920'lerde Güney Mançurya Demiryolu Şirketi adına saha çalışması yapan Japon akademisyenlerden öğrendik – ilk defa Chayanov'un fikirlerinden yararlananlar, Japonlar ve Almanlar olmuş. 1996'da Chayanov'un *Peasant Economic Organization* kitabının Çinceye çevrilmesini ayarladık.[10] Bu yeni yön, beni daha dar tanımlanmış köylü çalışmalarından çıkartarak Çin'in tarihine daha geniş bir perspektiften [bakmamı] sağladı. Önceleri şöyle derdik: 'Çin sorunu esas itibariyle Çinli köylülerin sorunudur.' Şimdi daha ziyade şöyle diyoruz: 'Köylü sorunu esas itibariyle Çin'in modernleşme sorunudur.'

Yani, kendi alanımdaki değişimlerden hayal kırıklığına uğrarken bile –1980'lerin kültürel manzarasından hiç bahsetmi-

9 Teodor Shanin, *The Awkward Class: Political Sociology of Peasantry in a Developing Society, Russia 1910-1924*, Oxford, 1972; J.C. Scott, *The Moral Economy of Peasant: Rebellion and Subsistence in Southeast Asia*, New Haven, 1976; S. Popkin, *The Rational Peasant: The Political Economy of Rural Society in Vietnam*, Berkeley, 1979; Philip Huang, *The Peasant Economy and Social Change in Rural China*, Stanford, 1985.

10 *Nongmin jingji zuzhi*, Pekin, 1996; bkz. A. V. Chayanov, *Peasants and Economic Anthropology*, Paul Durrenberger (ed.), New York, 1984 – e.n.

yorum bile– bu dönemde entelektüel olarak çok şey kazandım. Her şeyden önce çok hareketli, her yerde aydınlatıcı bir atmosferin olduğu zamanlardı. Ben –yavaş yavaş genişleyen– kendi profesyonel alanımın dışındaki entelektüel faaliyetlere asla katılmayıp, temel olarak akademik camiada kaldım. Siyasi olarak pek çok kişi reformların geleceği konusunda iyimserdi ve ben kendim de hâlâ sisteme ve onun kendisini daha iyiye doğru değiştirme kapasitesine inanıyordum.

• *Siyasi görüşünüzü ne değiştirdi?*

– 1989'daki sosyal hareket her şeyi değiştirdi. Xi'an Pekin'deki rahatsızlıktan kısa zamanda etkilendi. Yaklaşık bir ay sonra, öğrenciler sınıfları boykot etmeye başlayıp öğretmenler de hengâmenin içine çekildiğinde ve her yerde giderek artan bir karışıklık baş gösterdiğinde, ben işimle öylesine meşguldüm ki çok farkına varmamışım. Ama hatırlıyorum 16 Mayıs'ta hükümete karşı protesto dalgası en tepedeyken, ben her zamanki gibi elimde çantamla tamamen terk edilmiş bir kampüse derse gittim. 20 Mayıs'ta sıkıyönetim ilan edildi ve sokağa çıkma yasağı kondu. Sonraki günlerde öğrenciler 20 Mayıs'a kadar aktif olan radikal entelektüellerden hiçbirini bulamadıkları için büyük hayal kırıklığına uğradılar. Ardından Yerel Parti Komitesi sıkıyönetimi onayladı ve tüm parti üyelerine desteklerini bildirmelerini emretti. Orada daha fazla sessiz kalamazdım. Sıkıyönetim ilanı ve Zhao Ziyang'ın Parti Genel Sekreterliği'nden alınmasını, ÇKP'nin anayasasını ihlal ettikleri için kınayan bir protesto demeci kaleme aldım ve 24 Mayıs'ta onu büyük harfli poster* olarak asmak üzere diğerleriyle birlikte hâlâ üyesi olduğum yerel Parti merkezine gittim. Parti üyelerinin demokratik haklarını öne çıkaran poster, ÇKP'nin 'Dört Temel Prensibi'ne antiliberalden ziyade anti-otoriter bir vurgu yaptı ve şunları talep etti: 'Şahsi totalitarizme karşı kolektif mülkiyette ısrar'; 'feoda-

(*) Big-character-poster (*dazibao*): Çin alfabesindeki harflerin büyük boy yazılıp duvarlara asılmasıyla oluşturulan protesto amaçlı pankartlar. Özellikle okur yazarlığın arttığı 1911 devrimi sonrası giderek yaygınlaştı; 1975 anayasasında yer alan dört temel haktan biri *daziabo* yazma hakkıdır – ç.n.

lizme karşı sosyalizmde ısrar' 'Ortaçağ tarzı Engizisyona karşı Marksizmde ısrar' ve 'halk üzerinde diktatörlük kurmaya karşı, halkın demokratik diktatörlüğünde, ısrar etmek.

Böylelikle zaten yenilmeye mahkûm görülen bir hareketin içinde yer almış oldum. Poster o zamanlar Xi'an'da oldukça etkili oldu. Daha sonra 4 Haziran baskıları geldi. Xi'an'da gösteriler ve baskıya karşı sivil direniş 10 Haziran'a kadar devam etti. Bu olaylar benim için dönüm noktası oldu. 1989 toplumsal hareketleri üzerine uzun bir yazısında Wang Hui, hareketin geçmişteki sosyalist değerlere bağlı ve liberal değerlere karşı olduğunu savunuyor.[11] Eğer bahsettiği sosyalizm demokratik sosyalizm ise, bu kesinlikle 1989'da rol oynadı fakat onların anti-liberal olduklarını söylerken kesinlikle yanlış. Benim 'Dört Temel Prensipte ısrar edin' çağrım, Wang Hui'nin yazısında verdiği örneklerden daha 'sosyalist', ancak kesinlikle anti-liberal değil.

Burada ilk kez gündemdeki ilişkilerle doğrudan alakadar oluyordum. Bu demek değil ki araştırmalarımda çağdaş realitelerden bihaberdim. Fakat 1989'a kadar esas kaygım alanımızdaki krizle ilgiliydi –hangi tarafa yönelmeli şeklinde– oysa 1989'dan sonra endişelerim şu tarz sorulara odaklanmaya başladı: Çinli köylüler nereye gitmeli? Köylü bir Çin nereye gitmeli? Ben kendim nasıl bir yön tayin etmeliyim? Böylelikle, çoğu akademisyen 'kültürel ateş' büyük söyleminden spesifik sorunların ampirik araştırmalarına doğru dönerken, ben 90'ların başında ampirik çalışmalarımdan ayrılıp teorik '-izmler'e daha fazla ilgi geliştirdim. 1994'te Pekin'de bir araştırma enstitüsünde çalışmak üzere transfer oldum ve sonraki yıl Tsinghua Üniversitesi'nde ders vermeye başladım. 90'ların sonunda '-izmler' yeniden moda oldu ve ben bir kez daha ampirik çalışmalara dönmek için hazırdım. Bana göre Çin'deki mevcut entelektüel ortamın bir zayıf yönü, '-izmler' üzerine olan tartışmaların toplumsal realitenin 'sorunlar'ını incelenmekten ayrıştırmış olması. Genel 'izm'lerin erdemi, onları bilgilendiren evrensel de-

11 Wang Hui, *China's New Order*, Theodore Huters, (ed. ve giriş yazısı) Cambridge, Mass. 2003 – e.n.

gerlerde yatmaktadır. Ancak herhangi bir 'izm'in spesifik teorisi, evrensel değil, belli bir tarihsel soruna yanıt olarak kurgulanmıştır. O yüzden, evrensel değerleri savunurken onları evrensel sorunlarla karıştırmamak konusunda dikkatli olmalıyız. Benim kuralım şudur: '-izmler' ithal edilebilir; 'sorunlar' yerel olarak üretilmelidir ve teoriler ise her zaman bağımsız olarak kurgulanmalıdır.

• *Kendi alanınızda 90'larda geliştirdiğiniz daha geniş perspektifler nelerdi?*

– Aslında zaten Sha'anxi'de köylülük sorunlarını ve karşılaştırmalı olarak Antikite'yi çalışırken, Çin'de olanların daha uzun vadeli insanlığın gelişiminin içerisinde görülmesi gerektiğine yavaş yavaş ikna oldum. Tabii ki bu halkın komünlerinin tasfiye edildiği ve ekonomik inisiyatifi bireysel çiftçilere geri veren hane halkı-sorumluluğu sisteminin başlatıldığı dönemdi. Bu, Deng Xiaoping iktidarında Reform Dönemi'nin ilk evresindeki kilit değişimdi. Ben bunu, insan topluluğunun 'bireysel özgürlük arayışında cemaat bağlarını kesip atmak için' bin yıllık mücadelesindeki son bölüm olarak yorumladım. Bu sürecin ilk basamağı, bence, ilkel kabile cemaatinden özgür adamların klasik toplumuna doğru ilerleme ('köle toplumu'nun Antikite için uygun bir tanımlama olduğuna inanmıyordum); ikinci basamak feodal patriyarkal cemaatten modernite öncesi vatandaş toplumuna ilerleme ve üçüncü ise bizim Sovyet tarzı 'çelik pirinç kâsesi' cemaatimizden, o zamanın reform amacı olduğuna inandığım demokratik sosyalizme doğru ilerleme.

1989'dan sonra pek çok kişi, askerî baskıların ekonomik reformlar da dahil olmak üzere reform sürecini kesintiye uğratacağını ve eski 'çelik pirinç kâsesi' sistemine geri dönüş olacağını düşündü. Eşim ve ben tam tersine inandık. Bizce, 4 Haziran'daki silah atışları 'geniş patriyarkal aile'nin nazik peçesini yırttıktan sonra 'aile servetinin paylaşımı' süreci belki de daha da hızlanacaktı. Demokratik bir bölünme şansı çok az olsa da, 'gençlerle' yapılan bir meydan muharebesi sonrası 'yüce patriyark' eski 'büyük kabileyi' tekrar bir araya toplamak için çok az

istekli olacaktı. Daha büyük olasılık, Rusya'daki *mir*'lerin (köylü komünleri – çev.) tasfiyesini hızlandıran 1905'teki devrimin Stolipin tarafından bastırılmasının benzeri bir gelişmeydi. Stoylpin-tarzı bir ekonomik 'özgürlük' ve siyasi kontrol karışımının tezgâhlandığını hissedebiliyorduk. Deng'in 1992'deki güney gezisiyle, tam zamanında ulaştı.

Teorik olarak bizim cemaat ve onun tasfiyesine olan ilgimiz, Tönnies'in *Gemeinschaft und Gesellschaft*'ından (Cemaat ve Cemiyet/Toplum) geliyordu. Tönnies kimi zaman 'cemaati' tanıdıklar halkası ile ilişkilendirip buna karşın 'cemiyet'i milletle ilişkilendirse de, onun ayrımındaki vurgu ölçek farkına değil, bağımlı olunan yer arasındaki farka yapılmaktaydı: Cemaatin (*Gemeinschaft*) üyeleri ona bağlıydılar, oysa modern bir sivil toplumda her biri bağımsız aktörlerdi.[12] Tönnies'den çok önce genç Marx felsefi yazılarında *Gemeinwesen* terimini kimi zaman *Gemeinschaft* ile dönüşümlü olarak, her iki terime de toplumsal tarihte spesifik bir referans belirtmeden kullandı. Fakat sonraki ekonomi politik ve toplumsal tarih çalışmalarında, onları Tönnies'inkine yakın bir sosyolojik tarzda, antik veya az gelişmiş toplumlarda bulunan statüye bağlı toplumsal grupları tanımlamak için kullanıyor. Marx'ın 'cemaat'ten 'sivil topluma' doğru tarihsel hareketi kavramsallaştırması, benzer şekilde Tönnies'inkiyle aynı ilerlemeci çağrışımlara sahip.

Farklar var. Marx bu sürece sadece materyalist ve isteğe bağlı bir açıklama getirmekle kalmayıp, cemaati Tönnies'ten çok daha geniş biçimde tanımlıyor. Meşhur bir deyişinde şöyle der: 'Tarihte daha derinlere geri gittikçe, birey daha fazla bağımlı ve daha büyük bir bütünün parçası olarak göze çarpıyor.' Ona göre bu 'bütün'ün evrimi ardışık bazı biçimlerden geçmiştir; tek bir aileden 'kabileye' ve sonra 'çatışma ve birleşme' yoluyla bütün küçük cemaatlerin üzerine oturan, adına 'Asya devleti' dediğimiz topyekûn birlik.[13] Bu tarz bütün cemaatlerde kişisel karakter bastırılır, bireyler adeta cemaatin mülkü gibi sadece

12 Ferdinand Tönnies, *Community and Society*, Ann Arbor, 1957 – e.n.

13 Karl Marx, *Grundrisse*, Penguin/NLR baskısı, Londra, 1973. s. 84 [*Grundrisse*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim Yayınları, Istanbul, 2008] – e.n.

bütüne iliştirilmiş parçalardır ve cemaate olan bireysel bağımlılıktan, tüm üyelerin cemaatin başındaki patriyarka olan bağlılıkları türer. Ancak bir 'sivil toplum' gelişince birey cemaatle olan bağlarını kırabilir ve 'ticaretin gücü' ile insan bağımsızlığa ulaşır ve sonrasında özel mülkiyetin 'yabancılaşması'nın da üstesinden gelerek bireylerin hem özgür hem de bir arada oldukları ideal duruma ilerler. Toprak ve diğer varlıklar bir zamanlar yönetenler ile yönetilenler arasında doğal olarak ortaya çıkan ya da siyasi olarak belirlenen ilişkilere göre dağıtılırken, tüm malların, yetenek ve faaliyetlerin piyasada el değiştirdiği unsurlara dönüşüp en sonunda daha da ilerleyerek birleşmiş bireyler arasında ücretsiz değişime ulaşır. Daha sonra emek kendi yabancılaşmasından kurtularak yaşamdaki birincil ihtiyaç ve özgür bireylerin en yüksek tatmin düzeyine ulaşır.[14]

Bu fikirler Marx'ın ilerleyen dönemlerinde ufak tefek değişikliklere uğradılar, fakat onun temel görüşü olan cemaatin üyelerinin bağımsız bireylere evrilmesi, aynı şekilde kaldı. Stolipin'in yükselişine kadar Rus Sosyal Demokratlar aynı pozisyonu benimseyerek kendilerini Popülistlerden farklılaştırdılar. Plekhanov 'sömürücü komün ve sömürülen birey'den bahseder.[15] Bu gelenek Tönnies ile ortak bir entelektüel temeli paylaşır. Fakat onun yerel bilginin sözlü iletişimle yayıldığı, doğrudan insan iletişiminden ve 'doğal' soy veya coğrafi bağlardan bahsettiği yerde Marx –ki o da 'doğal olarak oluşmuş' cemaatlerden söz eder– klandan Asya tipi devlete ve ilkel kabile sistemlerinden Ortaçağ feodalizmine, bunlar arasındaki çeşitliliği gözünde canlandırır.

Bu farklı tiplerde toplumların ortaya çıkışı, herhangi bir kronolojik sıraya dayanmaz. Toplumsal cemaatlerin aldığı şekil ve bunların zaman içindeki değişim biçimi, Çin'de ve Batı'da birbirinden çok farklıdır. Klasik Antikite'den Ortaçağ ve Erken Modern dönemlere kadar Avrupa toplumu küçük cemaatlere dayanırken, Çin Qin'den itibaren (M.Ö. 221-207) her şeye ağır basan süper-cemaati geliştirmişti. Böylelikle Batı'da modernleş-

14 *Grundrisse*, s. 18, 104-5, 161-165, 197, 471-515, 493, 496, 517 – e.n.

15 "Our Differences", *Selected Philosophical Works*, Moskova, 1961, cilt 1.

me bireysel olarak vatandaş ile monarşik otorite şeklindeki üst bir cemaatin küçük cemaatteki feodal lordun iktidarına karşı birlikteliği anlamına gelirken, Çin'de eğer modernleşme amacı gerçekleştirilmek –birey olarak vatandaş toplumun hem temel taşı, hem de amacı haline getirmek– isteniyorsa, tek tek vatandaşların ve küçük köy cemaatlerinin, büyük merkezî devletin ezeli ve yüce gücüne karşı işbirliği olasılığını düşünmeliyiz.

• *Bu makro-tarihsel görünüşten nasıl siyasi sonuçlar çıkarıyorsunuz?*

– İnanıyorum ki, cemaatin sonunda yıkılmasına giderken hangi yol seçilirse seçilsin, [cemaatin] çözülmesi her zaman üç sorunu ortaya çıkarır. Birincisi, cemaatin bağlarından kurtulmakla cemaatin koruyuculuğunu kaybetmek, bir elmanın iki yarısıdır. İki anlamda da birey 'özgürleşir'. Nezaket maskesi ile kısıtlayıcı bağlar bir arada yer alır; ataerkil sorumlulukları sürdürürken ataerkil otoriteyi reddetmek veya ataerkil sorumlulukları reddederken ataerkil otoriteyi sürdürmek de aynı ölçüde imkânsızdır. Buna rağmen sürecin her iki tarafı da farklı toplumsal sınıflar için farklı önemler taşır. O nedenle her toplumsal sınıf kaçınılmaz olarak kendi çıkarlarına en iyi şekilde hizmet eden tarzda 'aile servetinin bölüşümü' için mücadele verir.

İkinci olarak bunun anlamı, aile servetinin nasıl bölüşüleceği sorusunun, bölüşüp bölüşmeme sorusundan çok daha önemli olmasıdır. Çıkar çatışması ve sınıf mücadelesi üzerine geleneksel Marksist vurgu yeterince mantıklıdır ancak, kısıtları da vardır. Sınıflar arası karşılıklı taviz ve işbirliği olasılığını inkâr etme ve hatta uzun zamandır insanların fark ettiği gibi 'diktatörlüğü' övme ve 'mücadele'yi mutlak terimlerle görme eğiliminin yanı sıra, daha da önemlisi, bu çizgi 'bölüşülsün mü, bölüşülmesin mi'den ziyade sadece çatışmalara vurgu yapıyor ve geri kalmış topluma gerici sınıfları, daha ileri topluma ise devrimci sınıfları tahsis ediyor. Uygulamada, bölüşme üzerine tartışmalar tabii ki mevcut, ama genellikle çatışmayı gerçekten alevlendiren, 'nasıl bölünmeli' tartışmaları. Hiç kimse

doğal olarak cemaatin ne bölünmesinden, ne de tamamen korunmasından yana. Bu sosyal sınıf için de geçerli. Antik Yunan ve Roma'da hem aristokratlar, hem de avamlar kabilesel geleneklere ihanet etti. Fransa'da erken modern dönemde hem Jakobenler, hem de mutlakiyetçiler (*Royalists*) kırsal komünleri yok etti. Günümüz Çin'inde 'duyarsız baba ve itaat etmeyen oğullar', çift taraflı basınç uygulayarak 'büyük wok* cemaati'ni parçalıyorlar.

Üçüncü olarak 'nasıl bölünsün' tartışmaları, rekabet halindeki grupları 'radikal' veya 'muhafazakâr' olarak ayırmıyor fakat, daha sonraki tarihsel gelişim için önemli sonuçlar doğuracak haksızlık ve adalet konularını içeriyor. İnsan toplulukları kabilesel cemaatin ötesinde biçimlere evrildiğinde, Atina'nın mı yoksa Makedonya'nın mı izini takip edeceği bir fark yaratır. İlkinde, ihtiyar heyetinin idaresindeki kan bağına dayalı siyasa, avamların devrimiyle (ki bu Solon ile Leges Liciniae Sextiae[16] tarafından borçların feshedilmesini ve toprakların eşit dağıtılmasını içerir, böylelikle sıradan halk için özel mülkiyet yaratıldı) demokratik bir siyasaya ya da klasik sivil topluma dönüştü. Alternatif yolda ise kan bağına dayalı siyasa, emperyal gücün kan bağının yerine geçmesiyle güçlü lider siyasasına dönüşerek (Ptolemy gibi geniş özel alanlar da yaratıp) her vatandaş üzerinde despotik mutlakiyet iktidarı oluşturdu. Benzer şekilde feodal cemaatten çıkış için de iki yol mevcuttur. Bir tanesi 'gençler' için ataerkil kontrolü kırıp mevcut varlıkları demokratik olarak aralarında bölüşmek şeklindedir; diğeri ise patriyarkın kendisi ve belki destekçisi bazı büyük kardeşleri için demir pençesini kullanarak ailenin varlıklarına el koyması ve gençleri de ya kovması, ya da köleleştirmesidir. Stolipin'in toprak refor-

(*) Wok: Çin'de ve Doğu Asya'da yemek pişirmeye yarayan derin tava – ç.n.

16 Leges Liciniae Sextia: Lucius Sextius Lateranus ve Gaius Licinius Stolo tarafından önerilen ve M.Ö. 367'de kabul edilen kanunlar dizisi. Getirdiği önemli değişikliklerden biri, faiz olarak ödenen miktarın esas borçtan düşürülmesi ve 500 *jugera*dan (toprak ölçü birimi) fazla toprağa sahip olmanın yasaklanması olmuştur.

Solon Yasası: Solon tarafından hazırlanan ve borçların silinmesini ve toprağı elinden alınan köylüye toprak dağıtılmasını sağlayan yasa – yay.haz.n.

mu üzerine Rusya'daki tartışmalarda, Lenin bu ikisine kapitalizme giden Amerikalı ve Prusyalı yollar demiştir.[17]

Bu reformlardan önce Çar, Rus liberaller ve sosyal demokratlar tarafından aynı şekilde hem köylüleri, hem de toprağı özgürleştirmek için lağvedilmek istenen *'mir'in babası'* olarak köylülerden saygı görürdü. Bu pratikte demokratik çizgiler çerçevesinde toprağın özelleştirilmesi demekti. Bu yüzden de Lenin daha sonra partisinin orijinal tarım programının 'Stoylpin tarafından izlendiği'ni söylemiştir.[18] Stolipin reformlarının adaletsizliği toprağı özelleştirmesinde değil, bunu yapmak için köylülerin baskıyla istimlak edilmesinde yatıyor. Bugün bazı 'solcuların' günümüz Çin'inde Deng Xiaoping'i Mao'nun sosyalizmini yıktığı için protesto etmesine benzer şekilde, zamanında Popülistler de *mir*'in lağvedilmesinin 'geleneksel Rus sosyalizmi'ni yok ettiği gerekçesiyle acı acı şikâyet ettiler. Öte yandan, Popülistlerin aksine bazı Rus Liberaller, hayata geçirilme yöntemlerinden bağımsız olarak özelleştirmenin bir nimet olduğuna, insanların 1905'in aşırı 'radikalizmi'ni düşünüp 'tabelalarını' değiştirmesi ve otoritelerle işbirliği yapması gerektiğine inanarak Stolipin dönemindeki oligarşinin savunucusu oldular.[19] Bugünlerde bu tarz liberal de Çin'de fazlasıyla mevcut.

• *Sizin bu gibi pozisyonlara karşı tavrınız nedir?*

– Her ikisini de eleştirdim. Ben geleneksel sosyalizmin bizim 'Popülistler'ce yüceltilmesine de, 'oligarşik liberallerimizin' güçlü elitlerin veya polis devletinin Stolipin çizgisindeki özelleştirmelere verdikleri desteğe de karşıyım. Çarist Rusya'daki muhalif Liberaller (Miliukov gibi) ve Sosyal Demokratlarla (Plekhanov ve erken dönem Lenin) benzer şekilde, bugun karşı karşıya ol-

17 "The Agrarian Programme of Social Democracy in the First Russian Revolution 1905-1907", Lenin, *Collected Works*, cilt 13, Moskova, 1975, s. 228-242.

18 *A.g.e.*, s. 256.

19 *Vekhi* (Tabelalar), önceleri radikal liberal olan ama sonra daha ılımlı bir yönelim gösteren yedi Rus entelektüelin 1909 yılında yayınlanan ve oldukça polemik yaratan denemelerinden oluşan seçme. Bkz. Bohachevsky-Chomiak ve B.G. Rosenthal (ed.) *A Revolution of the Spirit: Crisis of Value in Russia, 1890-1918*, Newtonwille, Mass, 1982 – e.n.

duğumuz sorunun kapitalizm veya 'sosyalizm'den (*mir* tarzı veya Mao tarzı) birini seçmek olduğuna –sanki ikincisini terk etme günahı işlemişiz gibi– veya 'feodalizmle' kapitalizm arasında tercih yapmak olduğuna –sanki ilkini reddedersek her şey yolunda olacak– inanmıyorum. Karşı karşıya olduğumuz asıl soru, kırsal Çin'in olası iki yoldan hangisini seçeceğidir – tarımsal kapitalizme giden ve Lenin'in Amerikalı ve Prusyalı diye adlandırdığı iki zıt yol: Köylülerin 19. yüzyılda Prusya'da olduğu gibi büyük toprak sahipleri veya şirketler tarafından tepeden istimlak edilmesi veya 19. yüzyılda Amerika'da olduğu gibi küçük ve orta ölçekli modern çiftçilerin tabandan ortaya çıkması. Lenin her zaman ilkine saldırmış, ikincisini ise savunmuştur.

Stolipin'in zamanında Rusya henüz endüstriyel bir toplum değildi ve onun programı esas olarak toprağın özelleştirilmesi ile ilgiliydi. Günümüz Çin'indeki durum artık böyle değil. Bana göre bugün toprağın özelleştirilmesi ile ilgili iki popüler efsane var. Bir tanesi der ki bu, toprakların en güçlülerce ilhak edilmesini, toplumsal krizi ve köylü savaşlarını tetikler; ötekiyse der ki piyasa aracılığıyla tarımsal kaynakların otomatik olarak optimum dağılımını sağlar. Öncelikle, reform öncesi dönemin ideolojik eğitiminin sıkıca tutunduğu 'özel toprak mülkiyeti – toprağın serbestçe alınıp satılması – ekonomik kutuplaşma –toplumsal kriz – köylü ayaklanması–' formülü, tarihsel olarak doğru değildir. Daha önce de belirttiğim gibi, Çin'deki köylü ayaklanmasının kökleri kiracı-mülk sahibi çatışmalarından ziyade, otoriter devletin istimlakları ile alakalıdır. Toprağın bazı kesimlerde yoğunlaşma eğilimi olduğunda buna sebep arazilerin serbestçe alınıp satılması değil, toprağın siyasi olarak yeniden dağıtılmasıydı. Çin'in 'tarımı yükseltip ticareti indirgemek' (*zhong nong qing shang*) geleneği, Batı'daki fizyokrat politikaların tam tersiydi, çünkü amacı 'devleti güçlendirirken halk tabakasını zayıflatmaktı' (*qiang guo ruo min*).[20] Çin'in emperyal

20 Bkz. Shang Yang, *Shangjun shu*. Shang Yang (? - M.Ö. 338 İ.Ö.): Aristokrat siyasetçi ve hukuk düşünürü, Qin hanedanının temellerini atmada ve böylelikle M.Ö. 220'de İlk İmparator'un birleşmesinden ziyadesiyle sorumludur. Shang Yang'in öğrencileri tarafından derlenen *Shangjun shu*, hukuk geleneğinde önemli bir eserdir.

tarihi boyunca, iktidardaki hanedan tarıma ne kadar vurgu yaparsa, köylülerin göğüslemek zorunda kaldıkları yük de o kadar artmış ve ülke çapında bir tarımsal ayaklanmanın patlak vermesi de daha olası hale gelmiştir.

Öte yandan, mevcut şartlar altında özelleştirmenin toprağın etkin kullanımını arttırmak için veya köylü sorunlarını çözmek için en iyi yol olduğuna da inanmıyorum. Benim çekincelerim temelde iki konuyla ilgili: Toprağın değiştirilemez özellikleri, ki bunlar mevkisinden ayrı düşünülemez ve özel toprak mülkiyetinin mutlak haklarının, ulusal planlama ve kamu refahı ile uyuşmazlığı. Genel olarak, Plekhanov'un 'sosyalistler toprağın özelleştirmesini tercih etmezler ancak modernleşmenin her türlü kazanımını silip atacak ve Asya tipi bir otokrasiyi canlandıracak bir polis devleti tarafından toprakların istimlak edilmesine karşı çıkmalıdırlar' duruşu beni de ikna etmiştir.[21] Yani günümüz Çin'inde durdurulması gereken toprağın köylülere özel mülk olarak dağıtılması değil, köylülerin toprağa ait mevcut haklarının siyasi otoritelerce suistimal edilmesidir. Ben özellikle ulusal planlama veya özel konum şartları olmayan durumlarda, devletin gücünün kısıtlanması ve köylülere daha fazla hak verilmesini destekliyorum. Bu pozisyon ekonomik kaygılara dayalı değildir –çünkü, açıkladığım gibi, toprakta serbest piyasa uygulamasının 'verimli büyük çiftlikler' yaratacağını düşünmüyorum– fakat şu inanca dayanır: İstismara açık dezavantajlı bir grup olarak köylüler, devlete karşı bir savunma hattı için daha fazla toprak hakkına sahip olmalıdırlar. Eğer memurlar köylülerin topraklarını keyfî olarak ellerinden alabilirlerse, onlara başka hangi vatandaşlık hakkı kalır ki?

Şimdilerde, büyük şehirlerin yakınlarında veya güneydoğu kıyısında yaşayan pek çok köylü, içerideki şehirlerden gelen emekçilere topraklarını kiraya vererek mülk sahibi olmuşlardır. Başka yerlerde ise köylüler sırtlarındaki mali yüklerden kurtulmak için topraklarını ekmeden bırakıyorlar veya toptan terk ediyorlar. Fakat kırsal kesimdeki nüfusu bekleyen da-

21 *Sochineniya*, Moskova 1925, cilt 15, s. 19-40.

ha büyük tehlike köylü holdinglerinin birleşmesi değil, ticari kalkınma için devletin köylü topraklarına el koymasıdır. Bu şu anda Çin'de yaygın bir fenomen. Örneğin yakın zamanda Jiangxi'de, yerel hükümet 20.000 kişinin geçimini sağladıkları yaklaşık 32.000 dönümden* köylüleri atmış, toprakları güya ekolojik tarımla ilgilenen bir şirkete kiraya vermiştir. Bu istismarın boyutları kuvvetli tepkilere yolaçmıştır, ama bu münferit bir durum değildir. Aynı mekanizmaların faal olduğu, daha küçük miktarlarda toprağı içeren ve daha az dikkat çeken pek çok benzer vaka olmuştur. Bu sebeple pek çok insan şu anda köylüleri korumak için, toprağı onların eline vermek ve otoriteleri de onların arkasından toprak pazarlıkları yapma gücünden mahrum etmenin, yegâne yol olduğuna inanmaktadır.

O yüzden benim Çin'de toprakların özelleştirmesini şartlı olarak desteklemem ekonomikten ziyade siyasi sebeplerden. Sadece ekonomik açıdan özelleştirmenin etkisi, genellikle kabul edildiğinden daha az olabilir – ne verimli büyük çiftliklere, ne de kırsal kesimde kutuplaşmaya yol açabilir. Stolipin'in reformlarının Rusya'da zengin bir köylü ekonomisinin gelişmesini sağladığı iddiasının kendisi bir abartmadır. En büyük tehlike toprağın köylülerin kendi aralarında el değiştirmesinden değil, devlet mekanizması ve bürokratik yetkililerin toprağa el koymasından doğar. Bu Çin tarihinde defalarca oldu ve bugün yine oluyor. Buna karşın zengin kapitalist köylülerle proleterleşmiş fakir köylüler arasında bir kutuplaşma Çin'de daha önce hiç yaşanmamıştır ve gelecekte de böyle olması çok düşük bir olasılıktır. Çin'in mevcut şartlarında tarımsal krizin en olası sonucu, köylülerin zengin yerli çiftçiler için ücretli iş gücüne indirgenmesinden ziyade, büyük şehirlere kitlesel olarak göç etmeleridir. Tarım esas itibariyle aile çiftliklerine dayalı kalacaktır. Bunların ebatları büyüyebilir, fakat ölçek olarak çok geniş olamazlar ve kiralık iş gücü için fazla bir talep yaratamazlar.

(*) Orijinal metindeki ifade: '8000 akre'. 1 akre yaklaşık 4 dönüme karşılık gelmektedir – ç.n.

• Stolipin'in 'güçlü üzerine iddia'sı, kısmen Rusya'nın köylü cemaatlerinin ahlâki bağlılıklarını küçümsediği için başarısız oldu; ki bu tek tek ailelerin toprak üzerindeki kolektif mülkiyet uygulamalarından 'kopmasına' direniyor ve durumu iyi köylülerin fırsatçı davranışlarını da dikkatle izliyordu. Kırsal kesimde kökleri bulunmayan ve burayı çok da anlamayan Bolşevikler de daha sonra aynı hatayı yaptılar – ama ters yönde. 'Fakir köylüleri' 'kulak'lara karşı mobilize ederek Rusya'nın köylerinde sınıf savaşı başlatmaya çalıştılar. Fakat köylerdeki cemaatler bundan da hoşlanmadı: Tüm köylüleri hep birlikte ortak bir ahlâki ekonomiye bağlayan, güçlü, eşitlikçi ve aynı zamanda özerk bir gelenekleri vardı. Sovyet kolektifleştirmesi bir facia oldu. Öte yandan Çin'de parti kırsalda güçlü kökler salmıştı, Bağımsızlık sonrası köylülerin yagın olarak takdirini kazanmıştı; köyler Rusya'daki mir'in özelliği olan kolektif, özerk organizasyon kabiliyetinden mahrum olsalar da, daha çok Sun Yat-sen'in 'kum tepsisi' gibiydiler. Bu da Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) provoke ettiği felakete kıyasla ÇKP'nin 50'lerde kolektifleştirmeyi kolaylıkla yürütebilmesini açıklamaz mı?

– Rus ve Çinli kolektifleştirmelerin bu şekilde betimlenmesine kısmen katılıyorum, ancak Çin'de köy kurumlarının özerklikten yoksun olmasının, Partinin kırsalda tabanı olmasından daha önemli olduğuna inanıyorum. Nitekim Stalin, 1929'da hızlı kolektifleştirme politikalarını Rus kırsalındaki komünal geleneklere işaret ederek savunmuştur. Yine bu çizgide, 50'lerde Çin'de çalışan pek çok Rus uzman, Rusya'da *mir* geçmişi sayesinde kolektifleştirmelerin başarıya ulaştığı, ama küçük üretici gelenekleri ile dolu bir Çin'de başarısız olacağı konusunda Çinlileri uyardı. Ancak tarih, özerk kolektif kurumları olan halkların devlet kontrolüne bundan yoksun olanlardan daha iyi direnebildiğini; bazen kolektivizmin devletçiliğe karşı güçlü bir silah olduğunu göstermektedir.

Buna rağmen Çin'in kolektifleştirmeyi neden bu kadar hızlı tamamlayabildiğinin başka sebepleri de vardı. Sovyet ve Çin toprak reformları arasındaki bir başka önemli fark, Rus versiyonunun bağımsız köylüleri ortadan kaldırıp köyleri komün-

leştirerek, Stolipin tedbirlerinin tamamen ters-yüz edilmesini içermesiydi. Buna karşın Çin'deki toprak reformu sadece toprak ağalarını değil, Çin'ın kırsalında bulunan ve zaten hiç güçlü olmamış her türlü yerel kurumu da yok etti. Örneğin, Çin'in sahil kesimindeki pek çok kırsal bölgede toprak reformu esnasında bölünüp bireylere dağıtılan 'klan arazisi' veya 'tapınak mülkü' (*zu miao gongchan*) vardı. Bu yüzden 50'lerde Çin'in kırsal kesimi, 20'lerde Rusya'dakinin tam tersiydi; ilki eşi benzeri görülmemiş bir şekilde özelleştirilmiş ve atomize olmuş, ikincisiyse eşi görülmemiş bir şekilde komünleştirilmişti. Ancak, Çinli köylülerin ortak bağları olmadığı için, Rusya'da *mir*'in sunduğu geleneğe benzer, devlet iradesine karşı kolektif bir direnişten oldukça acizdiler.[22] O yüzden komünal bir kırsala kıyasla güçlü, otoriter bir devletin atomize bir kırsalı kontrol altına almasının çok daha kolay olduğuna tamamen katılıyorum.

Bu sebeple ben bugün özelleştirmeden bahsettiğimde, onu asla demokratikleşmeden ayrı tutmam. Biri olmadan diğeri, çok büyük ızdırap ve faciaya yol açar. Şu andaki şartlarımızda, 'temsiliyet olmadan vergi de yok' sloganı, Çinli köylüler için çok güçlü –ve hâlâ tek umut veren– slogandır. Avrupa'da eğer devlet çiftçileri korumazsa, insanlar onun işini düzgün yapmadığını düşünürler. Orada sağ, serbest piyasayı; sol refah devletini savunur ve sözde 'Üçüncü Yol' her ikisini de reddeder. Çin nüfusunun çoğunluğu –yani köylüler– hem özgürlükten, hem de güvenlikten mahrum. Aynı anda hem daha fazla serbest piyasa ekonomisine, hem de daha fazla refah devletine ihtiyacı var.

• *Günümüzde ne gibi hizmetlere ulaşabiliyorlar?*

– Kırsal kesimde sosyal devlet hizmetlerinin yaşadığı kriz, akut durumda. Kamunun gözünde en görünür facia, –ki artık resmî medyada bile tartışılıyor– kırsal eğitim. 'Zorunlu Eğitim Kanunu'na göre, devlet tüm vatandaşlarına parasız eğitim sun-

22 Bunun için bkz. Jin Yan ve Bian Wu (Qin Hui), *Nongcun gongshe, gaige yu geming: Cunshe chuantong yu Eguo xiandaihua* "Mir, Reform ve Devrim: Mir geleneği ve Rusya'nın Modernleşme Yolu", Pekin, 1996.

mak zorunda. Ama Çin'de genellikle bu kanun sadece köylülerin çocuklarını okula gönderme zorunluluğu olarak yorumlanıyor, fakat buna karşılık devletin onlara okul sağlama gibi bir sorumluluğu yok. Bu yüzden son yıllarda kırsal otoriteler çocuklarını okula göndermek istemedikleri için köylüleri sık sık tutukluyorlar – ama onların çocuklarının eğitimi için istenen harçları ödeyemediklerini görmezden geliyorlar.

Mao yıllarında, eğitim 'devletin ideolojik cephesi' olarak sıkı sıkıya kontrol edilirdi. Kitleler resmî doktrinlerin damıtılmış hallerini özümsemek zorundaydı. Eğitime yatırım bugünkünden bile daha azdı: Kırsaldaki okullarda genellikle köylülerin kendilerinin maaşlarını ödedikleri 'yerel olarak finanse edilmiş (*min ban jiaoshi*)' ve 'vekil' öğretmenler vardı. Fakat o zamanlar köylü hanesi bağımsız bir iktisadi birim olmadığı için, yerel olarak finanse edilen öğretmenler maaşlarını doğrudan üretim birimlerinden alırlar, köylü aileler eğitim masraflarının doğrudan baskısını üzerlerinde hissetmezlerdi. Bu, devletin gerçek birikimini mali yöntemlerle değil de doğrudan 'kolektif ekonomi'den tahsil ettiği genel durumla da aynı çizgideydi. Maocu rejim köylü hanelerini vergilendirmiyordu ve böylece günümüzdeki gibi mali yüklerde 'köylülerin sorumluluğu/borcu' söz konusu olmuyordu. Fakat o zamanlarda da milyonlarca köylü açlıktan öldü, o yüzden bu sistemin geçip gitmiş olmasından dolayı bir pişmanlık yok. Şimdi, o günlerde okul harcı olmadığına işaret edenler ise, her şekilde tek taraflı. Son yirmi yıldaki reformlar Çin'in zorunlu eğitim sistemine zarar vermiş değil. Tam tersine, Çin devleti hiçbir zaman köylüler için zorunlu eğitim sağlama görevini yerine getirmedi.

Yine de kırsalda eğitim sorunlarının bugün daha farklı olduğu doğrudur. Mao zamanında köylü çocuklarının okul harçlarını ödeyemedikleri için okula devam etmeleri asla engellenmemiştir; ancak yetersiz ekipman yüzünden çocukların devam edebilecekleri hiçbir okulun olmadığı durumlar vakidir. Okulların durumları çok kötüydü ve çok uzun bir zaman okullarda Mao'nun küçük kırmızı kitabından başka bir şey okutulmadı. Yerel olarak finanse edilen öğretmenler sistemi, atamaları yap-

ma yetkisi olan yerel kadrolar için yolsuzluk fırsatları yarattı. Öte yandan reform döneminin başında işler düzeldi. Okullarda siyasi propagandanın miktarı azaldı ve kırsal eğitimin kalitesi iyileşti; bir başka büyük gelişme de, yerel olarak finanse edilen öğretmenlerin bir sınava girerek devletin sponsorluğuna geçmesi değişikliğiydi.

Ancak durum 90'larda önemli ölçüde geriledi. Bu dönemde bir yandan okul harçları fırladı, öte yandan yeni bir mali sistem 'gelirler artmalı, masraflar azalmalı' şartını getirerek uygulamada köyleri köylülerden para toplamaya teşvik etti. Bu uygulama 80'lerin başındaki olumlu reformları tamamen silmekle kalmayıp, 'devlet finansmanı'ndaki öğretmenleri de tekrar yerel finansmanlı –yani köylülerce desteklenen– öğretmenlere dönüştürdü. Böylece yeniden aynı soruya döndük: Kırsal eğitimdeki kriz, devletin çok fazla gücü olması ve çok az sorumluluk kabul etmesinden kaynaklanıyor.

Durum o kadar kötü ki, şu anda her yerde köy çocuklarının eğitimi için para bulmaya çalışan özel hayır kurumları var. Ancak bunlar aslında devlet tarafından finanse edilmeseler de, kontrol ediliyorlar. Otoriteler hiçbir idari destek vermiyorlar; yardım olarak dağıtılan para ile idari işlere harcanan paranın oranını belirleyen herhangi bir düzenleme de yok. Doğal olarak herhangi bir şeffaflık ve denetimin olmadığı durumlarda, bu yolsuzluğa ve zimmete para geçirmeye yol açıyor. Hayır kurumu devletle ne kadar yakın bağa sahipse, çarpıklıklar o kadar iyi örtbas ediliyor. Aynı şey, fonların uzun yıllardır fakir köylülerden yerel otoritelerin ceplerine yönlendirildiği yoksulluk yardımları için de geçerli.

• *Mao'dan beri köylüler kırsaldaki değişikliklere nasıl tepki gösterdi?*

– Kendi hakları açısından, köylülerin reformlarda hem adalet, hem de fayda görmeleri gerekli; tarihsel gelişme açısından köylüler kendilerini köylüden çiftçiye dönüştürmeliler. Bu, kamu mülkiyeti ya da özel mülkiyet, veya 'büyük özelleştirme' ya da 'küçük özelleştirme' sorunu değil. Daha doğrusu bu, özgür

olmayandan özgürlüğe doğru bir geçiş süreci. Maine'in sözleriyle 'statü'den 'kontrat'a,[23] Marx'ın sözleriyle 'bağımlılık'tan 'insanın bağımsızlığı'na [geçiş]. Eğer Çin modernleşecek ve köylüleri modern vatandaşlar olacaksa, köylünün çiftçiye dönüşümü kaçınılmazdır.

Maocu sistemde Çinli köylüler sıkıca kontrol edilirler ve çok az korunurlardı. Sonra, Reform Dönemi'nin başında Halk Komünleri lağvedildi ve temel mirasları –toprak– 'hane sorumluluğu' (*lianchan chenghao zhi*) sistemi altında köylüler arasında oldukça adilane biçimde dağıtıldı. Böylece başlarda köylüler reformlardan yanaydı ve oldukça güçlü bir 'sivil' bilinç gösterdiler. Bunun tersine, eski sistem şehirli nüfusu daha fazla koruyordu, bu yüzden bu bağları kırmanın maliyeti daha yüksekti. Dahası, sanayi şirketlerinde yapılan reformlar da oldukça haksızdı – tamamen iflas etmiş müessesenin bütün değerli mallarını güya burayı gözetmekle yükümlü olanlar götürürken, iş garantisi olan çalışanlar kapı ağzına konuldu. Bu sebeple şehir halkı, özellikle de kamu işletmelerindeki işçiler, önceki statü sistemine daha bağlı ve reformlara karşı daha dirençliydiler.

Fakat bu ilişkiler reform sürecinin gelişimi ile birlikte değişti. Hiçbir sınıf sonsuza kadar 'ilerici' kalamaz. Son yıllarda reformun dönüşüm maliyetlerinin sürekli kırsala kaydırılması, köylülerin durumunu oldukça kötüleştirdi. Artık Çin Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) üye olduğundan, durumu daha da kritik olacak. Bir yanda ucuz ithal ürünler ülkeye girip köylülerin gelirlerini düşüreceğinden, WTO üyeliği Çin'in tarım sektörü için büyük bir vurgun olacak. Bu kırsal nüfus için çok önemli bir sınav. Öte yandan WTO sayesinde vatandaşlık haklarının 'uluslararası standartlara' doğru genişletilmesi, yavaş yavaş statü engellerini kaldırarak köylülerin şehirlere hareketliliğinin kapılarını açacak ve böylece bir kez daha onların gelişme potansiyellerini serbest bırakacak. Bu kırsal nüfus için bir fırsat olacak. Eğer hem ticaretin, hem de ikametgâh kontrolle-

23 Sir Henry Maine (1822-1888), *Ancient Law: Its Connections with the Early History of Society and Its Relations to Modern Ideas*, Oxford, 1959.

rinin serbestleşmesi iyi yapılabilirse, WTO Çinli köylülere ve hatta Çin'e zarardan çok fayda getirmiş olacak. Burada anahtar konu, kime 'vatandaş' olarak davranılacağıdır – yani kim hukuk önünde eşit haklara sahip olacak ve eşit şartlarda rekabet edebilecek. Eğer 'vatandaşlık muamelesi' (hatta 'ekstra-vatandaşlık' ayrıcalıkları) bizim kendi köylülerimize değil de sadece yabancı yatırımcılara sağlanırsa, [köylülerin] durumu daha da kötüleşir ve reforma direnirler. Eğer 'köylüler' 'çiftçi' olacaklarsa – Maine'nin terminolojisine göre statüden kontrata geçmeli ve modern vatandaşın özgürlüklerini elde etmelidirler. Eğer bunlar inkâr edilirse ve yaklaşan reformlardan hiçbir fayda veya hakkaniyet göremezlerse, Stolipin dönemindeki Rus köylüleri gibi 'tepki göstermeye zorlanmış' olacaklar. O durumda Çin'in geleceği başarısızlığa mahkûmdur.

İran'da Şah'ın 'Beyaz Devrim'i, kuvvetli bir fundamentalist reaksiyona yol açan ve nihayetinde Humeyni'nin 'Siyah Devrimi'ni tetikleyen, otoriter modernleşmenin oligarşik-kapitalist bir programıydı. Bu, 'mir' geleneğinin kuvvetli tepkisiyle karşılaşıp sonrasında Ekim Devrimi'nin yolunu açan Stolipin reformlarına çok benziyor. Ancak Rus köylüleri, topraktan mahrum kaldıkları için Stolipin reformlarından nefret ettiler, oysa İranlı köylülerin tavırları, Rus köylülerinin tam tersiydi. 1977-79'da İslâm Devrimi İran'ın büyük şehirlerini silip süpürürken, –nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan– İranlı köylüler ya kayıtsız kaldılar, ya da Şah'a karşı ayaklanmaya karşı çıktılar. Onlara camilerin arazilerini dahi dağıtmış olan toprak reformundan fayda görmüşlerdi ve bu sebeple Şah'a sadık kalmaları gerektiğine inanıyor, bazen devrimci gösterilere saldırıyor, toprak ağalarının ve İslâmcı eylemcilerin evlerini yağmalıyorlardı.[24] Aynı nedenlerden dolayı İranlı toprak sahipleri Şah'a karşı devrimi desteklediler, oysa Rus toprak sahipleri 1917'deki devrimin ilk hedefi oldular. Bunu belirtiyorum çünkü tarihte hiçbir sınıf doğası itibariyle 'ilerici' değildir. Kendimize hangi sınıfın diğerlerini reform için mobilize edeceği yerine, nasıl bir re-

24 Farhad Kazemi ve John Waterbury (ed.), *Peasants and Politics in the Middle East*, Miami, 1991, s. 290-291.

formun adil ve nüfusun çoğunluğunun yararına olacağını sormalıyız; ki Çin'de pek tabii bu çoğunluk köylülerdir.

• *Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesinin ilk etkisi ne olmuştur?*

– Çin'in WTO pazarlıkları, tarım sübvansiyonlarında % 8,5 gibi bir tavan içermektedir ki bu, Avrupalı ve Amerikalı müzakerecilerin gözünde oldukça düşüktür. Fakat yabancıların anlamadıkları şudur: Çinli köylüler devletten hep sıfır –hatta eksi– sübvansiyon almışlardır. O yüzden uygulamada bu, tarım ürünleri ihracatçılarını sübvanse etmekle ilgili bir maddedir ve köylülerle çok az ilgisi vardır. Örneğin, Çin'in WTO üyeliğinin ilk yılı olan 2002'de, Çin'in tarım ürünlerindeki cari dengesi –genel beklentilerin aksine– ithalatta keskin bir düşüş, ihracatta ise artış görmüştür – tüm bunlar uzlaşıldığı şekilde düşük sübvansiyon ve gümrük engellerine rağmen gerçekleşmiş, ABD ise hile yapıldığını iddia etmiştir. Veriler itibariyle bakıldığında yıllardan beri Çin'in yerli tahıl piyasası durağandı, fakat geçen yıl doğal afetler nedeniyle Kanada ve ABD'deki tahıl fiyatları yükselince, Çinli ihracatçılar fırsattan istifade etti. Çin devletinden aldıkları sübvansiyonlar WTO'nun belirlediği oranları aşmadı ama, tahılı köylülerin elinden görülmemiş düşüklükte fiyatlardan almaları ve uluslararası piyasada güzel bir kârla satmaları için yeterliydi. Resmî medya bunu 'tehdidi fırsata çevirme' başarısı olarak methetti, oysa durum gerçek maliyetleri köylülerin sırtına yüklemeye dayalı 'temsiliyet olmadan vergi toplama'nın bir başka örneğiydi. Böyle bir uygulama Amerika'ya teslim olmak mıdır? Küreselleşmeye teslim olmak mıdır? WTO'ya teslim olmak mıdır? Yoksa bu –ilk Qin İmparatorundan Mao Zedong'a kadar uzanan– köylüye tam anlamıyla bir vatandaş gibi davranmama geleneğine teslim oluş mudur?

Gerek gelişmiş ülkelerin refah rejimlerinin, gerekse Üçüncü Dünya veya Doğu Avrupa demokrasilerinin işçi sendikaları ile desteklenen iş gücünün, imalat sanayiinde hiçbir sendika ve emek müzakeresi hakkı olmayan Çin'in emekçi sınıfı ile 'yarışamayacağı' açıktır. Bu durum, asla bir koruma görmemiş, sa-

dece sıkı kontrole tabi olmuş –ki bugün Çin 'mucizesi'nin altında yatan temel faktör olan ve Batı'da hem sağı hem de solu aynı derecede şaşırtan– köylü üreticilere dayanan Çinli ihracatçılarla rekabet etmede zorlanan ve devlet sübvansiyonları ile ayakta duran Batılı çiftçiler için de geçerlidir. Aslında modern dünyada kimse söylemese de, böylesi bir durum tarihsel olarak emsalsiz değildir. Yaklaşık 16. yüzyılda bazı Doğu Avrupa ülkeleri 'ikincil kölelik' düzeni kurarak tarımsal ürünlerin ticaretinde hayli rekabetçi konuma geldiler. Günümüzde Çin'deki düşünce kuruluşlarında bu durumu gayet iyi anlayan şahıslar bulabilirsiniz. Kendi aralarındaki bazı tartışmalarda Çin'in günümüz dünyasında ne doğal kaynak ne de teknoloji açısından karşılaştırmalı üstünlüğü olduğunu; ne reel sosyalizme, ne de reel kapitalizme doğru ilerleyebileceğini; rekabet üstünlüğünün sadece Çin'e has bağımlı emek sisteminden *–nu gong zhi–* kaynaklanabileceğini kendi sözleriyle açıkça ifade ederler.

Gerçekten büyük oranda haklı olduklarını kabul ediyorum. Bu emek sistemi olmasaydı, tüm dünyanın –Batı'nın, eski Sovyet Bloğu ve pek çok Üçüncü Dünya demokrasisinin– ilgisini Çin'e çeken ama asla benzerini yapamayacakları 'rekabet mucizesi'ni Çin asla gerçekleştiremezdi. Ancak benim soracağım soru şudur: Bu tarz bir 'mucize' sürdürülebilir mi? 'İkincil kölelik' uygulamasının Doğu Avrupa'daki uzun vadeli sonuçlarına bakabiliriz. Bugünlerde ABD'de 'Çin tehdidi' hakkında yoğun bir söylenti var. 16. yüzyılda Doğu Avrupa tecrübesinden hiçbir büyük güç çıkmadığından, aslında şu andaki Çin mucizesinin de Batı'yı tehdit edebilecek bir noktaya kadar devam edebileceği oldukça şüphelidir. Ancak, halka insan gibi davranmayan bu tarz bir ekonomik sihirbazlık Çin'i dünyanın zirvesine taşısa bile, bunun kıymeti nedir ki? Böylesi bir gelişme, Çin halkının bilakis kendisini tehdit eder.

• *Tarımın sorunları üzerine odaklanmanız bazen Çinli Popülist şeklinde nitelendirilmenize yolaçtı. Bunu kabul ediyor musunuz?*

– Hayır, eğer bu terimin çağrışımları esas itibariyle Rusya bağlamında anlaşılıyorsa, etmiyorum. Eğer terim Amerikan

bağlamında kullanılıyorsa, o zaman biraz daha makul. Rus *Narodnikler*'den son derece farklı olan Amerikan Popülistlerine, nispeten yakın düşünülebilirim. Ben Rus tarzı popülizme, özellikle de Tkachev gibilerin temsil ettiği versiyona karşıyım. Bu karşı olma sadece *Narodnik* tarzı terörizmle alakalı değil. Pek çok *Narodnik* suikastlerle alakalı değildi ve alakalı olanların da hepsi *Narodnik* değildi. Benim konumum şudur: Ben sıradan halktan yanayım –bu yüzden de Amerikan Popülistlerinin bakış açısını paylaşıyorum– ama kişisel özgürlükleri inkâr eden ve bireysel hakları baskı altına alan her türlü kolektifleştirmeye de karşıyım. Bazen bu tarz kolektifleştirmeler popüler tabiatlı görünürler ama gerçekte oligarşiden sadece bir adım geridedirler. Beş kişinin uzlaşması ile altıncıyı ifade özgürlüğünden mahrum eden tarzda bir popülizm, kolaylıkla herkesi temsil ettiğini iddia eden bir oligarşiye dönüşebilir. Bir defasında Witte dedi ki, Rusya'da Siyah Yüzler'in *Narodnikler*le bir ortak noktaları var: İkinci masum, idealist bir kolektifleştirmeden, ilki ise haydutvari bir kolektifleştirmeden yanaydı. 1890'da Rusya'da aşırı sağ ile aşırı solun *mir*'e karşı birey konusunda tuhaf bir birlik oluşturduğu yorumunu İskenderov da yapıyor.[25] Bence bunun tersi de doğru: Merhum Çarlık Rusyası, Sosyal Demokratlar ve Liberaller, bireysel özgürlük üzerindeki komünal bağları yıkmak konusunda (hiç de tuhaf olmayan bir şekilde) birleşmişlerdi. Bu hem anti-popülist, hem de anti-oligarşik bir birliktelikti.

Başlangıçta *Narodnikler* '*mir*'den komüne, komünden sosyalizme 'ilerleme' programları ile meşhur olmuşlardı – mevcut köy komünlerini güçlendiriyor, bağımsız köylü hanesinin 'bireyselliğine' karşı çıkıyorlardı. O zamanlar Sosyal Demokratlar, bunu köylülerin özgürlüğüne engel olan ve sömürücü *mir* kurumunu koruyan bir çeşit 'popüler diktatörlük' ve 'devlet sosyalizmi' olduğu gerekçesiyle eleştirdi. Fakat zamanla ılımlı *Narodnikler* bağımsız köylülere daha toleranslı olurken, Lenin ön-

25 Akhmed Iskenderov, son dönem Rus tarihçilerinden, Stolipin'in rehabilitasyonu konusunda aktif. Bkz. *The Emperors and Empresses of Russia: Rediscovering the Romanovs*, Donald Raleigh (ed.) ve Iskenderov (der.), Armonk, 1996.

derliğindeki sosyal demokrat akım, Stolipin reformlarına karşı mücadele ederken yön değiştirip, sanki aşırı *Narodnikler*miş gibi giderek toprakların kamulaştırılmasına daha fazla önem vermeye başladılar. Öte yandan pek çok ılımlı Popülist, bu esnada fiilen liberal olmuştu ve *mir* yerine küçük köylü üretimini destekledikleri, 'halkın demokratik diktatörlüğü' yerine 'burjuva demokrasisi'ni arzu ettikleri için Lenin ve yandaşları tarafından eleştiriliyorlardı. Sovyet sisteminin sonraki yıllarda yaşanan sorunları gösterdi ki, suçlananlar, suçlayıcılarından daha doğru çıktı.

Ekim Devrimi'nden bir müddet sonra –1925'te– Zinoviev bir noktaya dikkat çekti: Bir zamanlar *Narodnikler*in Sosyal Demokratlara yönlendirdiği suçlamayı (çok 'liberal' olmaları), şimdi Bolşevikler *Narodniklere* karşı kullanıyordu. Zinoviev bu durumu bir tur dansın sonunda insanların maskelerini çıkarıp ve 'sen'in 'ben', 'ben'im ise 'sen' olduğunu fark ettikleri 'olağanüstü bir tarihî maskeli balo'[26] olarak ifade eder. Bu karşılıklı dönüşümü ben iki yönlü bir yabancılaşma olarak eleştirdim. Açıkça görülen ama Zinoviev'in söylemediği şuydu; Plekhanov'un bir zamanlar *Narodnikler*in popülist diktatörlüğü görüşü olarak kınadığı durum, ona ihanet eden öğrencileri, yani Lenin ve diğerleri tarafından gerçeğe dönüştürüldü. Plekhanov Avrupa'daki modern medeniyetten, onun sosyalist ve liberal geleneklerinden haberdar, Batılılaşmış bir teorisyendi. Ancak Rus toplumu ve gelenekleri hakkında *Narodnik* sosyologlardan ve Lenin'den bile daha az bilgi sahibiydi.

Ancak –sadece Rus tarihinin değil–, tarihin ironisi şuradadır: Modernleşmeyi anlayıp Rusya'yı anlamayan Plekhanov programını gerçekleştiremezken, Rusya'yı anlayıp modernleşmeyi anlayamayanlar, kendi programlarını gerçekleştirmiştir – ama onların başarısı da Rusya'nın geleneksel kötülüklerinin yokedilmesine değil, metamorfoz geçirmesine ve toplumsal demokratikleşmenin başarısızlığına yol açmıştır. Bugün Çin'de de benzer problemlerle karşı karşıyayız. Bence Rus tecrübesinden alınacak ders, Stolipin tarzı politikalara karşı tutarlı bir mücadele-

26 Bkz. *Leninizm: Vvedenie i Izuchenie Leninizma*, Leningrad, 1926, Bölüm 2.

nin sadece Liberaller ve Sosyal Demokratların en baştan aldıkları pozisyonla mümkün olabilir: Yani, herhangi bir geleneksel 'sosyalizm' tarzına tutunmaktansa, tarımsal kapitalizm yolunda 'Prusya'yı değil 'Amerikan' yolunu desteklemek.

• *Çağdaş tartışmalarda Çin'in geleceğine yönelik geliştirilen öneriler silsilesini nasıl değerlendiriyorsunuz?*

– Şöyle belirteyim: 50'lerden 70'lere, Çin büyük bir ataerkil aile olarak düşünülebilir – partinin iktidarı altında devlet her şeyi kontrol etti. 80'lerde aile artık bir arada tutulamıyordu ve mirasının bölünmesi kaçınılmaz oldu. Bugün herkes 'aile'nin bölünmesi konusunda hemfikir, ama nasıl bölüneceği konusunda hararetli fikir ayrılıkları var. Şu anda Çin'deki farklı kampları tanımlayan konu bu. Ben onları böyle tanımlıyorum. İlk olarak, Batılı tarzda bireyselliğin yayılmasına direnmek amacıyla kolektif gelenekleri yeniden canlandırmak isteyenler var. Onlar, Çin'in sosyalist geleneği diye düşündükleri şeyi liberalizm hastalığının panzehiri olarak görüyorlar. Buna ben Çin Popülizmi diyorum. Bunun entelektüel kaleleri genellikle beşeri bilimler fakülteleridir. İkinci kamp, Stolipin tarzı oligarklardır. Onların bakış açısı çok basittir: Devletin varlıkları, 'herkese, gücüne göre' prensibine göre talan edilmesi gereken ganimetlerdir. Entelektüel olarak en fazla ekonomistler arasında temsilcileri vardır. Halk genellikle ilk grubu –benim tanımıma göre popülistleri– Yeni Sol, ikinci grubu –benim kavramsallaştırmama göre oligarkları– liberaller diye nitelendiriyor.

Ben, sosyal bilimlerde daha güçlü olan ve belki de Batılı bir entelektüel bağlamda endişe yaratabilecek bir duruştan hareketle, her iki pozisyonu da eleştirdim. Çin'deki sözde Yeni Sol'a benim itirazlarım esas itibariyle sosyal-demokratik teoriye; oligarşik programa (veya ekonomik liberteryanizme) itirazlarım ise temel olarak liberal teoriye dayanıyor. Üstelik, bu itirazlarıma temel olan sosyal demokratik gelenekler, sağa dönmeye başlayan çağdaş Batılı partilere değil, Marx ve Engels'ten Bernstein ve Plekhanov'a Birinci ve İkinci Enternasyonallerin klasik mirasına dayanıyor. Benzer şekilde, benim baktığım libe-

ral kaynaklar Roosevelt veya Rawls'ın yeniden bölüşümcü gelenekleri gibi çağdaş liberal sol değil, Robert Nozick'in klasik liberalizmidir. Oligarşik kampı eleştirdiğimde, Nozick'in, özelleştirme 'mülkiyetin bütünsel adaletine' –yani, adil kazanç, adil el değiştirme ve adil tazmin prensiplerine– saygı duymalıdır, argümanını destekliyorum. Bu da kamu mallarının özelleştirilmesindeki Stolipin tarzı soygunlardan sakınılması demektir. Roosevelt'in geleneğini ihmal etmem, ona karşı olmam anlamına gelmiyor. Ama kamu mallarının toptan çalınmasını bile durduramazken, nasıl Çin'de bir refah devletinden bahsedebiliriz?

Batı'da, refah devleti ve ekonominin düzenlenmesi gibi konularda iki miras arasında çatışma var – klasik sosyal demokrasi ve klasik liberalizm. Fakat bunların günümüzde Çin ile çok az ilintisi var. Durum daha çok 18. yüzyıl Fransa'sında serbest piyasacı fizyokratları devlet merkezci merkantilistlere ve Adam Smith'i Alman Tarihçi Okulu'na tercih eden Marx'a veya bu konuda Stolipin'in programının sonuçlarından korkan Plekhanov'a benziyor. Aslında bir polis devleti ile karşı karşıya olduklarında, sol her zaman liberalizmi sağdan çok daha güçlü bir biçimde savunmuştur.

Tarihsel olarak Batı'daki sol geleneği devletçi değil, sosyalisti – uzun bir zaman devletçilik sağın bir uzantısı olarak değerlendirildi. Bugün sol tarafından savunulan refah devleti, devlete daha fazla sorumluluk yüklüyor, ama gücünü ilelebet genişleten, liberallerin hep korktuğu bir Leviathan da değil. Kendi açılarından liberaller hep gereğinden fazla büyümüş bir devletin vatandaşların özgürlüklerini nasıl tehdit edebileceğini göstermişlerdir, fakat asla devletin hiçbir kamusal sorumluluğu olmamasını savunmamışlardır. O nedenle şunu sormalıyız: Hangi şartlar altında bu iki gelenek birbiriyle çelişir? Cevap, devletin görev ve sorumluluklarının toplumsal bir kontrat dahilinde vatandaşların güçlerini devlete devrederek karşılığında onun bazı görevleri yerine getirmesini beklemeleri ile ortaya çıkar. Vatandaşlar devletin ne kadar sorumluluk almasını isteyecek? Bu devlete ne kadar gücü delege edeceğini belirliyor. İşte bu durumda sosyal demokratlar devletin daha fazla sorum-

luluk yüklenmesini talep ederken, devlet gücünün sınırlanmasını talep eden liberallerle çatışıyor.

Oysa devletin meşruiyetinin toplumsal sözleşme prensibine dayanmadığı Çin'de, devletin gücü ile devletin sorumlulukları asla birbiri ile örtüşmüyor. Tam tersine, burada devlet inanılmaz geniş yetkilere sahip ama çok az sorumluluk kabul ediyor. Bu nedenle sosyal demokratların devletin sorumluluklarını artırma talebi, liberallerin devletin gücünü azaltma ve sınırlama talepleri ile uyum içinde. Bu her ikisini de dengeye getiriyor. Bugün Çin'de devletin güçlerini sınırlamalı ve sorumluluklarını arttırmalıyız. Sadece demokrasi bu ikili değişime ulaşmamızı sağlayabilir.

• *Böylesi bir görüş ne kadar yaygın?*

– Bunlar hem sosyal demokratlardan, hem de liberallerden aynı derecede destek çekebilecek pozisyonlar, ama bu şu anda Çin'de hâlâ gerçekleşmiş değil. Kendi görüşlerim ışığında eleştirdiğim her iki kamptan da arkadaşlarım var – ki bunlara yaygın olarak Çin'in Yeni Solu ve Çin'in liberalleri denilmekte. Ancak, bunların pozisyonları bir noktaya kadar devlet tarafından tolere edilse de, benimki edilmiyor. Görünen o ki, bugün Çin'de, solda ya da sağda fark etmiyor, yeter ki taviz vermediğiniz bir temel prensibiniz olmasın. Bu, Stalin ve Pol Pot'un hayaletlerinin hâlâ önümüzde uçuştukları ve 'Havel'i boğdukları bir dönem. Bu arada Suharto ve Pinochet yükselen dalgadan istifade ederek 'Allende'leri hiç engelsiz öldürmeye devam ediyor. Birincisi hâlâ devletin kasası için halkın özel mülklerini çalarken, diğeri güç sahiplerinin özel servetleri için devletin kasalarını soyabiliyor. Peki sol veya sağ, Çin'de bizim için en temel prensip nedir? Bu şartlar altında neden gerçek liberalizmin Havel'leri ile gerçek sosyal demokrasinin Allende'leri birbiriyle tartışsın ki?

• *Geleceğe baktığınızda, Tayvan tarzı biz evrimin Çin için bir olasılık olduğunu düşünüyor musunuz? – ÇKP'nin KMT'nin yolunu izlemesini ve yavaş yavaş iktidarını gevşeterek çok partili bir demokrasiye barışçıl geçişe izin verdiğini...*

– Bunu yürekten ümit ederim, çünkü bu Çin halkı için en iyi sonuç olur. Fakat anakaranın bu tarz bir dönüşümü yapması çok daha zor. Bazıları bu durumun ÇKP'nin KMT'nin bir zamanlar olduğundan çok daha otoriter olduğu için gerçekleştiğini söylüyorlar. Ama ben temel sebebin bu olduğunu düşünmüyorum. Geçmişte kimin daha otoriter olduğu önemli değil çünkü zamanla her parti değişebilir – Doğu Avrupa'daki komünist partiler de en az KMT kadar yapmadılar mı? Asıl zorluk, ÇKP'nin şu anda gitmekte olduğu Stolipin yolunda yön değişikliği yapmayı güç bulmasında. Üstelik Çin'e özel zorluklar da var. Tayvan'da, Endonezya'da veya Güney Afrika'da ekonomik sistem aynen yerinde dururken siyasi demokratikleşme gerçekleşti. Oralarda demokratikleşme esas itibariyle bir siyasi uzlaşma sorusuydu: Mandela ve De Klerk'in el sıkışması. Buna karşın Doğu Avrupa'da özelleştirme ve demokratikleşme aşağı yukarı eş zamanlı oldu. Demokratikleşme olduğunda kamunun sahip olduğu varlıklar hâlâ göreceli olarak yerindeydi, böylece devlet varlıklarının paylaşımı –insanlar şikâyetçi olsalar da– nispeten meşru bir pazarlık süreci sonunda tamamlandı. Bazı Çinli liberteryan ekonomistlerin şikâyet ettiği gibi, işlemlerin maliyeti demokrasi yüzünden yüksekti, çünkü bazen bir şirketin özelleşmesi güçlü bir muhalefetle karşılaşıyor ve uzun bir pazarlık sürecinden geçmesi gerekiyordu. Fakat bunun sonunda varılan sonuç herkes tarafından kabul ediliyordu. Şimdi solda ya da sağda hiç kimse sonuçları geri çevirmeye çalışmıyor. Soldakiler 'içerik olarak' adaletten yoksun olduğunu eleştirseler dahi, süreç prosedür olarak meşruluğa ve güvenilirliğe sahipti.

Fakat Çin'de özelleştirme demokratikleşmeden *önce* oluyor. Farz edin bütün kamu varlıklarımıza oligarklar tarafından el konuldu. Sonuç net bir biçimde talanvari ve adaletsiz olacak. Eğer demokrasi bir 200 yıl daha ertelenirse, o zamana kadar insanlar bugün yaratılan müthiş adaletsizlikleri unutmuş olacaklar ve hiç şüphesiz sonuçlarını kabul edecekler. Ama eğer demokrasi yakın zamanda gelirse, o zaman Mandela tarzı bir 'siyasi uzlaşma' değil, büyük bir kitlesel hırs ve haksızlığı geri alma inancı olacak. O zaman sonuç yine Rusya'dakinin aynı-

sı olabilir – Çin'deki yeni Stolipinler yeni bir Bolşevik devrimi üretip tekrar bir despotizme yol açabilir.

• *Fakat aklı başında bir ÇKP yetkilisi size demez mi: İşte tam da bu yüzden birkaç yüzyıl daha iktidarda kalmalıyız, ondan sonra hiç arbede olmadan demokrasiye kavuşabilirsin?*

– Gerçekçi olursak, 200 yıl daha ÇKP'nin iktidarda kalması mümkün değil. Eğer zor kullanarak kalsa bile –uygulamada yeni bir imparatorluk sistemi gibi– yine bir miktar siyasi reformu gerektirir. Ama Yuan Shikai'ye ne olduğuna bakın.[27] Bu çok riskli olur ve ülke buna dayanmaz. Çoğu insanın tarihin genel gidiş yönü hakkında fikir sahibi olduğuna inanıyorum. O yüzden Çin'in siyasi sisteminin çok uzun zaman değişmeden kalacağını düşünmüyorum.

• *Peki, sizin bahsettiğiniz gibi bir hafıza kaybının olması için partinin tek ihtiyacı olan belki bir elli yıl. Bu o kadar olanaksız mı?*

– Bir elli yıl daha – şu andaki hızlı büyüme oranı o kadar uzun sürdürülebilir mi? İyi zamanlarda, zenginlik ortamında demokrasiyi inşa etmek daha kolay. Fakat burda bir paradoks var: Çünkü tam da böyle zamanlarda demokrasi için baskı en az olma eğiliminde. 1917'ye kıyasla 1913'te (hatta 1905'te) Rusya'da demokrasiyi yaratmak çok daha kolaydı. Ama insanlar 1917'de yaptıkları gibi, kötü zamanlarda seslerini yükseltiyorlar – neden haksızlığı kabul edelim? Öte yandan bu tarz infialler tarihsel olarak nadirdir. Endonezya'da insanlar Suharto'nun birey olarak yargılanmasını isterken, bir bütün olarak mülkiyet rejimini sorgulamadılar. Fakat Endonezya, sonuçların çok daha kaotik olabileceği Çin gibi bir geçiş toplumu değil. Buna rağmen, karşılaştırmalı tarihsel belgelere baktığımda, çoğu insanın güçlü bir adalet duygusunun olmamasını, belki de insan tabiatının bir gerçeği olarak kabul ediyorum.

---

27 Yuan Shikai (1859-1916): Yeni kurulan cumhuriyetin başkanı. 1916'nın yılbaşı günü imparator olarak taç giymeye kalkışıp ülke çapında ayaklanmalara ve askerî direnişe yol açarak geri adım atmaya zorlandı ve Haziran ayında aniden öldü – e.n.

Doğu Avrupa'da özelleştirmenin sonuçlarının kabul edildiğini söylüyorsunuz. Oligarşik yolsuzluğun özelleştirme taraftarlarınca bile parlak geleceğin pişmanlık verici bir bedeli olarak algılandığı Rusya için de aynı şeyi iddia eder misiniz? Çin'in nüfusu hem Doğu Avrupa'nın, hem de Rusya'nın on katı kadar. Bu kadar büyük bir nüfus ile adil bir özelleştirmeyi hayal etmek biraz ütopik değil mi?

Rusya'da demokratikleşmenin Çek Cumhuriyeti veya Polonya'dan daha geri olduğu doğru ve bu yüzden de orada özelleştirme daha eşitsiz oldu. Yeltsin'in hükümeti devlet varlıklarını bölerek yeniden dağıtma sözlerinde durmadılar ve bunları doğrudan yeni oligarşinin ceplerine yerleştirdiler. Çek tarzı 'adil bölüşüm'ün bile sakıncalı tarafları oldu. Fakat her halükârda benim argümanım şu: Demokratikleşme nispeten kabul edilebilir bir özelleştirme süreci için gerekli bir şart, ama yeterli bir şart değil. Demokratik bir toplumda özelleştirmeler tamamiyle adil olmayabilir, ama demokratik olmayan bir toplumda kesinlikle adaletsiz olacaklardır. Benim yapmak istediğim ayrım budur.

Çin'i ele alırken Batılı ekonomistler birkaç kategoriye ayrışır. Bir tanesi klasik liberallerin 'Washington Konsensüsü'dür, ki bunlar özelleştirme konusundan kaçınmakla Çin'in sadece geçici kazançlar elde ettiğini ve gelecekte vahim sonuçlarla karşı karşıya kalacağına inanırlar – oysa radikal özelleştirmeleri uygulayan Doğu Avrupa ülkeleri geçici olarak bazı acılara maruz kaldılar ama uzun vadede kendileri için zenginliği garantilediler. Bir diğer okul az-çok Keynesyen ve Çin'in 'devlet kontrolünde' veya 'yarı-refah ekonomisi' olduğunu düşünüyor ve aşırı derecede piyasalaşmak için acele etmemesinden dolayı onu takdir ediyor. Her iki taraf da Çin'deki dönüşümün Doğu Avrupa'da olduğundan daha 'yavaş' ve daha 'sosyalist' olduğu hayali içerisinde. Gerçekte ise 'büyük ailenin mirasını bölüşme' süreci Çin'de de tıpkı Doğu Avrupa'daki gibi amansızca ilerliyor. Burada Doğu Avrupa'nın bizden geri kaldığı konu, Stolipin tarzı yeniden bölüşüm – Rusya daha yakın. Benim inandığım, demokratik katılım ve kamu gözetimine dayalı, eşit, adil ve açık

bir özelleştirme süreci, ki bu son derece pratik. Devletin sahip olduğu varlıkları adil bir biçimde satıp elde edilen gelirleri sosyal güvenlik ve kamu refahını finanse etmek için kullanmak da aynı şekilde pratik olur. Öte yandan, eğer özelleştirme karanlıkta ve otoriter yönetim altında yapılan bir operasyon ise, 'bölüşüm' veya 'satış' ile olmuş fark etmez, kaçınılmaz olarak kitlelerin soyulmasına yolaçacaktır.

Ütopyanizm ile ilgili olarak bazı Çinli entelektüeller 'elveda ütopya' sloganını ortaya attılar. Ben buna katılmıyorum. 20. yüzyıl Çin'indeki 'ütopyacı facialar'a ütopyanın kendisi değil, ütopya üzerine cebren yapılan deneyler sebep oldu. Eğer bu kavramla 'gerçekleşmesi mümkün olmayan bir ideal'i kastediyorsak, bir kere ütopya kolayca elveda diyebileceğimiz bir şey değildir, çünkü insanoğlu her zaman neyin olanaklı olup olmadığının yargısına varamaz. O yüzden sadece 'gerçekleşebilecek' idealler çerçevesinde düşünerek ilerlemek mümkün değildir. Bu bağlamda ütopyaya 'elveda' dedikten sonra, bağımsız özgür düşünürlerin olması mümkün değildir. Hayek haklı olarak bizleri 'mantığın kibiri' konusuna dikkat etmemiz için uyararak rasyonel düşüncenin sınırlarına işaret eder. Fakat mantığımız sınırlı olduğu için, onun sınırlarının nerelerde yattığını bilemeyeceğimiz paradoksundan da kaçınır. O nedenle 'mantığı sınırlamak' hem gereksiz, hem de imkânsızdır oysa baskıyı sınırlamak hem şarttır, hem de mümkün. Bir başka ifade ile, –pratik olsun, ütopyacı olsun– hiçbir hümanist fikir, ne şahsi özgürlükleri ne de kamu demokrasisini yıkacak maliyetlere rağmen uygulanmalıdır. İdeallere sahip çıkmalı ve şiddete karşı koymalıyız. Bu büyük nüfus içinde demokratik şartlar altında adil bir özelleştirmeyi hayal etmek ütopyacı olabilir, ama böyle hayaller olmazsa, kapıyı demokratik olmayan bir geleceğe açmış oluruz.

İkinci Kısım

5

Bir 'Toplumsal Yapı' Listesi

HE QINGLIAN

Çin toplumunun sınıf yapısı, 1978'deki reform politikaları döneminin başından itibaren derin dönüşümler geçirdi. Önceleri siyasi temellere göre seçilen elitler, şimdi 'zenginlik' ve 'yeteneğe' göre seçiliyor ve bu altta yatan sınıf yapısını büyük ölçüde etkiliyor. Şu anda bu yeni elitler halihazırda kurulu siyasi yapıların ötesine geçerek kendi çıkar gruplarını, sosyal organizasyonlarını ve lobicilik kanallarını oluşturmaya başlıyorlar. Bugüne kadar anayasal olarak 'önder sınıf' ilan edilmiş işçi sınıfı ve 'kısmen öncü sınıf' olan köylüler marjinalize edilmiş; orta kademe toplumsal örgütlenmeler, hâlâ siyasi müdahaleye açık olsalar dahi hızla gelişiyor. Tüm bu süreçler devlet, toplum ve birey arasında ilişkilerde kökten değişikliklere yol açıyor. Çin Dünya Ticaret Örgütü'ne (WTO) katıldıktan sonra çıkar gruplarının artacağı ve aralarındaki ilişkilerin daha da karmaşık bir değişim geçireceğine inanmak için gerekçelerimiz var.

Reform Dönemi öncesinde Çin, siyasi, ekonomik ve ideolojik merkezlerin genel olarak örtüştüğü oldukça bütünleşmiş, merkezileşmiş bir toplumdu. Bütün toplum tek bir yüce çıkara itaat ederdi –partinin çıkarına– ve değerler sistemi de aynı şekilde bir bütündü. Bu durum temel kaynakların bölüşümünü yansıtmaktaydı. O zamanlar hükümet yalnızca toplumun

temel maddi kaynaklarını –arazi, emlak, gelir ve benzeri– değil, güç ve prestijin siyasi kaynaklarıyla eğitim ve bilgi almanın kültürel kaynaklarını da tekelleştirmişti. Bağımsız, devletin dışında kaynaklar, ara organizasyonlar yoktu; temel olarak iki kutuplu bir yapı, 'devlete karşı toplum' süregelmekteydi. O zamanlarda Çin halkının basit mobilya, giyim-kuşam, mutfak gereçleri ve yatak malzemeleri, vs.nin ötesinde maddi hiçbir eşyası yoktu. Köylüler kazançları için çoğunlukla emek puanlaması sistemine bağımlı olarak, Halk Kömünleri'nin kırsal kurumları kontrolünde yaşarken, şehirlerde yaşayanlar Personel ve İşçi Bakanlıklarının sabitlediği maaş skalasına bağlıydılar. Bu son derece bütünleşmiş, yekpare devletin altında, bağımsız amaçları olan herhangi bir sosyal grup oluşturmak imkânsızdı.

Eşitsizlik ve yolsuzluk

Çin reformlarının temel direği, toplumsal kaynakların mülkiyetinin yavaş yavaş yeniden bölüşümüdür. Ancak bu yazarın da defalarca işaret ettiği gibi, bunun yaygın biçimi, hukuken kamuya ait kaynakların gücü elinde tutan tabaka tarafından özelleştirilmesi şeklinde olmuştur. Bunun en çarpıcı özelliği, ulusal kaynakların dağıtımındaki aleni eşitsizlik olmuştur – son yirmi yılda Çin'deki sınıf ilişkilerinin yeniden yapılandırılmasının çıkış noktası da bu eşitsizliktir. Mevcut siyasi ve ekonomik elitlerin nasıl belirginleştiği, sosyolog Sun Liping ve meslektaşları tarafından çarpıcı bir şekilde tasvir edilmiştir. Şöyle yazarlar:

> Çin'de siyasi, ekonomik ve kültürel sermayenin nakledilebilir olması, 'içeriden transfer' diyebileceğimiz, Ivan Szelenyi'nin incelediğinden çok daha farklı bir değişimdir. Temel özelliği birbirine bağlı sülale silsilesinde farklı sermaye tiplerinin nesilden nesile transfer edilmesi için 'hiçbir fırsatı kaçırmama' şeklindeki bu olgu, farklı sermayelerin birbirine dönüşme potansiyelini de güçlendirmiştir. Bir başka deyişle, her kaynakların yeniden bölüşümünün dalgalanmasında, gücü elde tu-

tanlar hiç fırsat kaçırmamışlardır. Bu sıralamadaki bazı önemli noktaları şunlar olmuştur: 70'lerin sonunda üniversiteye giriş sınavlarının yeniden yürürlüğe girmesi; 80'lerde yurdışında okuma imkânları; 80'lerin ortasında deneysel şehir reformlarının spekülasyona açılması; 80'lerin sonunda Üçüncü Nesil Liderler'in seçilmesi; 90'ların ortasındaki ticaret ateşi – denize balıklama atlama; 90'ların ortasında üniversite diplomalarının alınıp satılması. Tüm bunlar, bu grubun sermaye birikimi zincirindeki halkalardı. Eğer Çin'de orta sınıf yükselme zorlukları yaşadıysa, bunun sebebi kısmen de onlara gerekli olan kaynaklarının çoğunun zaten ele geçirilmiş olmasıydı.[1]

Şu anda 'her şeyi kuşatan bir sermaye'yi kontrol eden elitlerin oranı çok büyük olmasa da, siyasi, ekonomik ve kültürel hayat üzerinde hükmedici güce sahipler. Bu grubun çoğu üyesi servetlerini teknolojik yenilik veya sanayi girişimlerinden değil, kişisel zenginlikleri için yekpare güç makamlarını yeniden üretmek ve istismar etmekle sağladılar.

Bu şekilde güç sayesinde sermayedar olma süreci, 1997'de yayınlanan *The Pitfalls of Modernization* adlı kitabımda detaylı bir şekilde incelenmiştir. Fakat o tarihten bu yana Çin'deki yolsuzluk biçimleri önemli değişimlere uğradı. 80'lerde ve 90'ların başında yolsuzluk genellikle bireysel bir konuydu. Bazı örnek vakalar şunlardı: Guizhou International Trust and Investment şirketinin eski başkanı Yan Jianhong; bir zamanlar Shenzhen'deki Chinese Trust and Industrial Bank başkanlığını yapmış Gao Senxiang veya Shenzen Planlama Ofisi'nin eski patronu Wang Jianye. Fakat 1995'e gelindiğinde yolsuzluk, bireyselden örgütlü sahneye doğru gelişti. Organize yolsuzluğun ayırt edici bazı özellikleri vardı. Toplumsal örgütlerin başındakiler, genellikle yolsuzluk vakalarına en fazla bulaşanlar oluyordu; kurumlarına veya devlet dairelerine verilen kamu otoritesini 'güç-para takasları' için kilit kaynaklar olarak kullanıyorlardı. Daha aşağıdaki toplumsal örgütler, kontrolleri altındaki kamu

1 Sun Liping vd., "Trends and Risks of Changes in China's Social Structure in the Near Future', *Strategy and Management*, no. 5, Pekin, 1998.

kaynaklarını daha yukarıdaki örgütlere rüşvet olarak seferber ederek daha fazla finansal destek, daha iyi idari pazarlıklar veya iş fırsatları arayışına giriyordu. Jiangi eyaletinde, Wuxi şehrindeki Deng Bin vakası bu eğilimlerin göstergesidir. Guangdon eyaletindeki Zhanjian Liman'ı yolsuzluk skandalına parti sekreteri, belediye başkanı ve diğer devlet dairelerinin yöneticilerinin tamamı bulaşmış – ve sonrasında yakalanmışlardı. Ordudaki yolsuzluk iddiaları da benzer örnekler sunar.

1998'e gelindiğinde Çin'de yolsuzluk daha da ilerlemiş, organizasyon düzeyinden kurumsal ya da sistem düzeyine ulaşmıştı. Bu yeni evreyi tanımlayan üç özellik vardı. İlk olarak, yolsuzluk artık parti ve devlet aygıtının büyük kısmına işlemişti. İkincisi, yolsuzluk kurumlar arasında yerleşik bir düzenleme halini almıştı; siyasi, ekonomik ve kültürel gücün yeniden bölüşümünde resmî makamlar koz olarak değiş-tokuş ediliyordu. Qi Hougui, Hainan eyaletindeki Dongfang şehrinin eski parti sekreteri; Yang Shanxiu, Henan eyaletindeki Anyang'ın eski belediye başkanı ve parti sekreteri; Zeng Jincheng, Henan'daki Zhoukou semtinin eski başkanı ve parti sekreteri yardımcısı ve Henan'daki Hebi şehrinin eski belediye başkanı ve parti sekreteri yardımcısı Zhu Zhenjiang, hepsi yaygın bir biçimde resmî kadroları parayla sattılar.[2] Üçüncü olarak, yolsuzluğa karşı resmî kampanyalar artık gerçek anlamda onu önleyecek bir tehdit değil, şahsi kazanç sağlamak için insanlara şantaj ve siyasi manivela aracına dönüştü. Zhejiang eyaletinde, Wenzhou bölgesinde Rui'an şehrindeki örnekte bir holiganın yerli memurların yolsuzluğunu Rui'an bölgesindeki tüm siyasi ve kısmen de ekonomik ve personel yapılarının kontrolünü ele geçirmek için bir manivela olarak kullanması bunun göstergesi.[3] Bunu diğer gelişmekte olan ülkelerdeki manzarayla kıyasladığımızda, farklı toplumsal sistemler nedeniyle bu tarzdaki yolsuzlukların çok zengin 'Çinli özellikleri' olduğunu görürüz. Öte yandan, bunların sonuçları Latin Amerika'da ve Güneydoğu Asya'daki kalıp-

2 *Southern Weekend*, Guanzhou, 24 Nisan 1998.

3 Yang Haipeng, "A rural Shaman Commanding a Whole Town - Kırsalda bir Şaman Tüm Kasabaya Hükmediyor", *Shenzhen Legal Daily*, 16 Aralık, 1999.

larla çok benzerdir. Küçük bir kesimin zenginliği ve gücü onları en tepede tutuyor fakat, onların zenginliğe giderken izlediği yolun banalliği, toplumda onlara karşı ahlâki bir saygının olmaması anlamına geliyor.

Siyasi ve iktisadi elitler

Bugün Çin toplumu genel olarak üç kategoriye ayrılabilir: Küçük bir elit tabaka, çok daha geniş bir orta tabaka ve en altta giderek büyüyen marjinalize olmuş bir tabaka (gerçi bu tabakaların kompozisyonu ve aralarındaki ilişkiler akışkan). Elitlerin kendi içerisinde, farklı kaynaklara sahip üç ayrı grup birbirinden ayırt edilebilir: Siyasi, iktisadi ve entelektüel. Biz ilk iki grubu inceleyerek başlayacağız ve daha sonra durumu kısmen farklı olan entelektüel elitlerin durumunu sonraki bölümde tartışacağız.

Bugün Çin'in siyasi ve ekonomik elitleri birlikte yaklaşık yedi milyon kişiden oluşuyor, ya da çalışan nüfusun yüzde biri.[4] Hakiki siyasi elitler, üst düzey devlet görevlileri, üst ve orta düzeydeki yerel yöneticiler ve devletin sahip olduğu büyük sanayi dışı kurumların görevlilerinden meydana geliyor. Bu elit kompozisyonu büyük bir süreklilik gösteriyor çünkü, bazıları bu seviyelere Reform Dönemi'ndeki tekno-bürokratikleşme ile girmiş olsalar da, üyelerin pek çoğu eski planlı ekonomi döneminde de makam sahibiydiler. Eski elitlerin sadece çok küçük bir azınlığı emeklilik veya fraksiyonlar arası mücadelelerde yenildikleri için toplumsal statülerini kaybettiler. Çoğunluk daha önceki idari rollerini, piyasa imkânlarına sorunsuz bir geçişi temin etmek için kullandılar – ve böylece kendilerini ve ailelerini ekonomik elitlerin 'ikinci temel direği' olarak yeniden tesis ettiler. Bu grup devlet bankalarının ve –Çin ekonomisinde hâlâ baskın, çelik, çimento, madencilik, mühendislik, uçak, petrol ve petrokimya ve hatta medya ve iletişim sektörlerini do-

4 Yang Jisheng, "An Overall Analysis of Current Social Stratification in China - Çin'de Mevcut Toplumsal Tabakalaşmanın Genel Bir Analizi", *Chinese Social Sciences Quarterly*, no. 3, Hong Kong, 1999.

mine eden– büyük kamu iktisadi teşebbüslerinin yöneticilerini, büyük ve orta ölçekli şirketlerin yöneticilerini ve büyük ve orta ölçekli özel şirketlerin sahiplerini içermektedir. Bunların en azından ilk ikisi, kan bağı ile yönetici siyasi elitlerle ilintilendirilebilir, çünkü gördüğümüz üzere planlı ekonomideki siyasi elitlerden kısmen-piyasalaşmış ekonomiye geçişle ekonomik elitlere doğru bir dönüşüm olsa dahi, Reform Dönemi öncesine kıyasla personelin içeriği açısından çok küçük değişiklikler oldu. 80'lerin ortalarından itibaren elit kadrolar 'piyasayı sevmeye' başladılar ve kısa zamanda sahip oldukları gücü şahsi zenginlik birikimine dönüştürme yolunu bularak kendilerini mülk sahibi bir sınıf olarak yeniden inşa etme sürecini başlattılar. Ekonomik elitlerin son grubu –büyük ve orta ölçekli şirketlerin sahipleri– üç gruba daha ayrılabilirler. Bir tanesi memuriyet geçmişi olan ailelerden oluşur – ki 'bir aile iki sistem' aranjmanı ile (kocanın veya ebeveynlerin devlette çalıştığı, karısının veya çocukların serbest işler yaptığı) en rahat şekilde servet elde edebilmişlerdir. Rantiyeci faaliyetler için bu tarz kan bağları idealdir. Bir diğer grup, 'sistem dışı' maddi kaynaklarla 'içeriden' güç kaynaklarını becerikli bir şekilde değiştirerek sivil geçmişlerine rağmen yükselmişlerdir. Bunlar da rantiyeci operasyonlar üzerinden serpiliyor. Her iki grup da siyasi elitlere kurumsal kanallardan ziyade kişisel bağlarla bağlı; devlet görevlileri ile olan bağlarını kamu otoritesinin aleyhine, kendi çıkarlarını maksimize etmek için kullanıyorlar.

Bunlara karşı bir üçüncü grup, daha çok özellikle yüksek teknoloji (*hi-tech*) sektöründe piyasa fırsatlarını değerlendirerek başarıya ulaştılar. Bu katmanın oluşumu kısaca şöyle özetlenebilir: 70'lerin sonunda ve 80'lerin başında hem kırsal bölgelerde hem de kentlerde, her ne kadar yerel yönetimlerin çıkarlarıyla daima çok yakından bağlantılı da olsalar, özel girişimler ortaya çıkmaya başladı. Çin'in ekonomik sisteminin sürekli değişen resmî tanımı, 80'lerin ortasından beri kamu iktisadi teşebbüslerinin hastalıklı durumunu kısmen yansıtıyor – ilk olarak 'planlı ekonomi öncülük ediyor, piyasa ekonomisi destekliyor', sonra 'planlı bir emtia ekonomisi, bunu takiben

'sosyalist bir piyasa ekonomisi' ve şimdi 'sosyalist bir piyasa ekonomisi sistemi.' Bunların bütçe açıkları arttıkça, hükümet için önemli bir vergi kaynağı işlevi görmekten çıktılar – hatta ciddi mali yükler yaratmaya başladılar. İşte bu arka planda özel firmalar daha fazla önem kazandı ve yasal konumları yavaş yavaş değiştirildi. Bu seviyedeki girişimcilerin genel kalitesinin iyileşmesi, bu sürece eşlik etti: Eskiden genellikle önceki istihdam sisteminden atılanlardan ve zar zor eğitimli sayılabilecek niteliksiz elemanlardan oluşan bir tabaka, şimdi yavaş yavaş ortalama eğitim seviyesi genel nüfustan daha yüksek kişilerden oluşuyordu. 1998'de bu sektördeki üniversite mezunlarının oranı yaklaşık % 20 artmıştı.

Kendi çıkarlarının peşindeki bu grubun lobicilik faaliyetleri giderek daha güçlendi ve buna karşılık gelecek şekilde siyasi katılım istekleri de daha yoğunlaştı. Israrlı çabalar kendi organizasyonlarını (Bütün Çin Ticaret ve Girişimcileri Birliği, ACAEC) kendi gazetelerini (*The Chinese Business Times*) yaratmalarına ve Halkın Kongresi ve Siyasi Danışma Komitesi (PCC) gibi resmî organizasyonlarda –bu organizasyonlar Çin'de siyasi gücün merkezi olmasa da– daha fazla koltuk edinmelerine yol açtı. 1996'daki bir belgeye göre, 5.400'den fazla özel girişimci ilçe seviyesi üzerinde Halkın Kongresi'ne 8.500'den fazlası PCC'ye üye olarak ve yaklaşık 1.400 tanesi Gençlik Birliği'ne komite üyesi olarak seçilmiş veya önerilmiş; Ulusal Halk Kongresi'nin kendi sekiz üyesinden bahsetmiyorum. Pek çok işadamı ACAEC'in ulusal, eyalet, belediye, il ve ilçe düzeylerinde önde gelen kurumlarına girdi. Bu rakamlar son yıllarda ancak daha da artmıştır.[5] Bu tabakanın memnuniyetle karşıladığı bir haber, özel servetlerin toplumun toplam zenginliğinin meşru bir kısmını oluşturduğu inancından esinlenerek özel mülkiyeti ihlallerden koruyan 1999'daki 'anayasa değişikliği' olmuştur – ki bu tartışma, serbest girişimin mantığını siyaset yapıcılar ve halkın gözünde berraklaştırmıştır. 2000 yılında Çin'in Başkanı Jiang Ze-

5 Hu Yiemin ve Zhu Ya, "The Development of the Private Economy and Structural Changes in Chinese Society - Özel Ekonominin Gelişmesi ve Çin Toplumundaki Yapısal Değişimler", *Changhai Forum*, no. 6, Changchun, 1996.

min 'üç temsilci' teorisini Komünist Parti'nin resmî ideolojisi olarak ilan etti ve 1 Temmuz 2001'deki bir konuşmasında rejimin özel girişimcileri Komünist Parti üyeleri olarak özümseyeceğini belirtti.[6] Bu tarz davranışlar sadece siyasi ve ekonomik elitlerin 'güç ve para ittifakını' kurumsallaştırdı.

İki önemli elit kesimin –siyasi/devletçi ve ekonomik– yaşam tarzları kısmen farklı gibi görünse de, bazı temel özellikleri paylaşırlar: Hızlı şeritte yaşam, kısıtlı boş zaman, mebzul miktarda tüketim ve boş zamanlarındaki ilgileri ve cinsel eğilimlerinde benzer yaklaşımlar. Siyasi elitlerin 'kültürel tüketimleri'nin –cinsel tüketim veya genel eğlence olsun– çoğu zaman ekonomik elitlerin civarında gerçekleşmesi, bu benzerliğin sebeplerindendir. Bu elitlerin sınıf bilinci yavaş yavaş belirginleştikçe, kentlerdeki mekânsal yapılar fark edilir değişimlere uğruyor. Bazı daha büyük ve ekonomik açıdan daha gelişmiş şehirlerde, yönetici grubun yeni yaşam tarzına cevap verecek şekilde ayrıcalıklı elit mahalleler ve mini-şehir cemaatleri oluşmaya başladı bile.

Entelektüel bir elit

Entelektüel elitler, hükmedici bir toplumsal konuma ve kamuoyu üzerinde otoriteye sahip olmalarıyla, genel teknik işçiler ordusundan ayrılırlar. Reform Dönemi'nde bu tabaka önemli kırılmalar ve ayrışmalar yaşayarak siyasi ve ekonomik elitlerden farklı, kendi ayrı etapları olan bir yol izledi. Mao Zedong iktidarında –ki bir defasında insanın bilgisi arttıkça daha tutucu olduğunu ifade etmiştir– entelektüeller (işçi sınıfının resmî olarak ilk köylü sınıfının ikinci basamağı aldığı ve böyle devam eden dokuz başamaklı bir hiyerarşide) 'dokuzuncu sınıf cimriler' olarak baştan savılmışlardı. Mao'nun süregelen devrimine hizmet için beşeri bilimlerdeki entelektüel çalışma politikaları, katı bir biçimde araçsal olarak düzenlendi. Ancak Reform Dönemi başında, *The Spring of Science* başlıklı resmî bir makale,

6 'Üç temsilci' doktrinine göre, ÇKP en ileri üretici güçleri, en ilerici kültürü ve tüm ulusun çıkarlarını temsil eder.

çoğu zamanın siyasi ve ekonomik değişimleri ile kendisini özdeşletiren entelektüellere destek verici sinyaller gönderdi. Muhafazakârlar daha çok devlet bürokrasisinde konuşlanmışken, aslında entelektüeller bu dönemde reformcuların parti içindeki ana toplumsal destekçileri oldular. Fakat 90'lar boyunca piyasalaşmanın ortaya çıkardığı eşitsizlikler, entelektüel tabaka içerisinde artan bir ihtilafı tetikledi. Entelektüel elitlerin bir kesimi iktidardaki ekonomik-siyasi bloğa bağlı bir çıkar grubuna dönüşse de, daha büyük bir sayının ekonomik reformlardan kazancı çok az oldu; üstelik sosyo-ekonomik statüleri geri dönülmez bir biçimde aşağıya düştü. Bu sebeple entelektüellerin reformlara karşı tavrı artık kayıtsız destek değil, kendi çıkarlarının dikte ettiği doğrultuda belirlenir oldu.

Entelektüel elitlerin bir kısmı refromlardan fayda gördü. Bilimsel ve teknolojik bilgi, aynı zamanda ekonomi ve hukuk gibi bazı sosyal bilimler Reform Dönemi'nin başından itibaren önemli bir kültürel sermaye oluşturdu. Başarılı teknik uzmanlar, avukatlar, ekonomistler ve mühendisler toplumsal kurumlardaki yüksek makamları hemen monopolize ettiler; küçük bir azınlık ise elit gücün merkezine girmeyi başardı. Bu gruptaki uzmanlar, önceki siyasi sermayelerini toplumsal sermayeye dönüştürme konusunda son derece başarılı oldular; planlı ekonomi döneminde onlara son derece iyi hizmet etmiş sosyal bağlantılar ağı, bugünün rant arayışındaki Çin'inde bir kez daha başrolü oynuyordu. Kişisel çıkar ile harekete geçen bir grup, daha önceki değer ve inançlarıyla doğrudan çelişen pozisyonlara geldi. Zengin kültürel sermayeleri ve para ile şekillenen ideolojileri ile ekonomik elitlerin hizmetine girdiler ve bu, variyet birikiminin ilk yarısından yüklüce bir pay almalarını sağladı.

Bu grup, ekonomistlerin, hukuk uzmanlarının, sosyal bilimcilerin ve özellikle medyanın –meşru idare düzeni içinde yer edinmek için toplumsal düşünceyi kontrol eden kesimlerin– yardımına ve işbirliğine muhtaç yeni ekonomik elitlerin önemli müttefikleri oldu. Yıllar önce, aile arabası üretimini geliştirme ve emlak piyasası politikalarının resmî tartışmalarında, entelektüel elitlerin hem kamuoyu üzerindeki etkileri, hem de danışma

kurullarındaki rolleri sayesinde hükümet politikalarını etkileyebildikleri ortaya çıktı. Bu durum onların bazı çıkar grupları ile işbirliğinin ve öncesinde hevesle rant arayışı faaliyetlerine katılmalarının açık bir deliliydi. Şöyle çarpıcı bir deyim vardır: 'Onların sol cepleri rejimi methetmekten kazanılmış paralarla, sağ cepleri ise iş dünyasındaki vurguncuları desteklemekten kazanılan paralarla doludur.' 2000 yılının başında internetteki makaleler, çok tanınmış bir ekonomistin –ki Ulusal Halk Kongresi'nde de yüksek bir görevdedir– aile bireylerinin bu hortumlama maceralarına bulaştığını ortaya çıkardı. Burada önemli olan nokta hangi ticari faaliyetlerin bu akrabalarca ele geçirildiği değil, para ile birleşen 'teori'nin herkesin refahına hizmet kisvesi altında bazı çıkar gruplarını desteklemesi ve toplumsal normları istismar ederek resmî politikaları yanlış yönlendirmesidir.

Bu kesim entelektüel elitlerin siyasi elitlerle ilişkileri, Reform Dönemi öncesindeki kalıptan oldukça farklıdır. *On the Four Social elites in Today's China* adlı makalesinde Çin asıllı Amerikalı akademisyen Cheng Xiaonong, bir bütün olarak entelektüel tabakayı her birinin spesifik çıkar grupları ile yakınlığına göre 'ticari grup', 'aydın grup', 'popülist grup' ve 'muhafazakâr grup' diye taksim eder. Bu gerçekçi bir analizdir. Cheng, mevcut toplumsal elit içindeki teknokratların duruşunu sadece kurumsal çıkarların belirlemediğini, eğitim ve toplumsal altyapıları yüzünden entelektüel elitin özelliklerinden de etkilendiklerini savunur.[7] Bu durum, kendileriyle zamanlarının entelektüel elitleri arasında büyük bir ideolojik uçurum olduğundan şüphesi olmayan bir önceki nesil siyasi elitlerin yaklaşımı ile çarpıcı bir karşıtlık yaratır. Fakat diğer elitlerin farklı kamplara bölündüğü günümüzde, siyasi elitler kendi seçtikleri entelektüel gruplardan fikirleri ödünç alarak veya benimseyerek bazı çevreler arasında hızla 'düşünce kuruluşu komplekslerinin' ortaya çıkmasına yol açıyor.

Esasen entelektüeller hiçbir zaman birleşik bir çıkar grubu oluşturmamışlardır ve günümüzdeki hızlı farklılaşmanın or-

7 Bkz. "On the Four Social Elites in Today's China - Günümüz Çin'indeki Dört Toplumsal Elit Üzerine", *Minzhu Zhougguo*, no. 10, 1999, www.chinamz.org

tasında, bazılarının güç ile bağlantılar kurması da mantıklıdır. Düşünce kuruluşu (*think-tank*) sektöründe sorun, esas itibariyle farklı iki takım kuralı birbirine karıştırmasıdır: 'Siyaset' için uygun olan kurallar ve 'akademi' için uygun olan kurallar. Siyasette amaç, kullanılan araçlara çok az ilgi göstererek ödülleri maksimize etmek ve farklı çıkar grupları arasında dengeyi kurmaktır. Siyasetçilerin düşüncelerinde sosyal bilimler asla başlangıç noktasını oluşturmaz. Öte yandan akademik araştırmalar doğrunun peşindedir ve bunu ararken erdem ve güzellikle de karşılaşabilir. Siyaset yapıcı çevrelerle bağlantısı olan entelektüel elit kesim, iki kural grubunu birbirine karıştırma eğilimindedir; belli bir grubun çıkarlarını destekleyen önerileri 'yeni genel teori' diye ambalajlayıp böylelikle toplumun genelini yanlış yönlendirirler. Öte yandan, bu entelektüellerin pek çoğu toplumun gerçek sorunları hakkında çok az şey bildiği için, aydın kesim ciddi bir dezavantajdan mustariptir. Toplumsal eleştirileri aşırı derecede radikaldir ve ampirik olaylara odaklanmaktan yoksundur. Bu iki tiple kıyaslandığında, popülist entelektüellerin görece daha az teorik eğitimi vardır. Pek çoğu hâlâ eski moda bir ideolojiye hapsolmuş, Marksizmin Çinli versiyonunun sınıf çatışması sloganlarından öteye ilerleyememişlerdir. Bu bağlamda, Cheng Xiaonong tarafından muhafazakâr diye kategorize edilenlere, Çin'de son yıllarda yükselen 'Yeni Sol' yerine geleneksel 'Sol'a daha yakındırlar. Toplumsal değişim hızlandıkça, entelektüeller arasında çatışma ve farklı gruplar halinde birleşme daha da belirginleşecek. Gelecekte siyasi ve toplumsal konulardaki tartışmalarda bazı eski yoldaşların birbirleriyle hasım olması oldukça muhtemeldir.

Entelektüeller ve hükümetler arasındaki ilişki, kalkınmakta olan ülkelerde her zaman sorun olmuştur. Latin Amerika ve Güneydoğu Asya tecrübeleri göstermektedir ki, bu toplumlardaki entelektüeller vicdanlarını unutup toplumsal sorumluluklarını terk ettiklerinde, sonuç müthiş bir yolsuzluk ve kolektif yaşamın tamamen dejenerasyonu oluyor. Sadece kalkınmış ülkelere 'siz de yolsuzluk sorunlarından mustaripsiniz, bizden daha iyi değilsiniz' diye bağırmakla da ulusal onur yerine gelmiyor.

Az gelişmiş bir orta sınıf

80'lerde ve 90'ların başında, politikalardaki boşluklar toplumun alt tabakalarından pek çok insanın ekonomik basamaklarda yükselmesine izin verdi. Geleneksel olarak entelektüel tabaka ile ilintilendirilen pek çok meslek prestij kaybederken, devlet memurlarının, hizmet ve ticaret sektörü çalışanlarının itibarı iyileşti. Fakat, 90'ların ortalarından itibaren teknik olarak ileri bazı girişimler, gelir ve statü açısından değerlendirildiklerinde, yeni bir orta sınıfın yükselmesine yolaçtılar. Bu grup iki parçası olan bir merdiven gibi düşünülebilir. Üst basamaklarda iyi ücret alan entelektüel çalışanlar, devlet sektöründeki küçük ve orta ölçekli işletmelerin yöneticileri, özel sektörde küçük ve orta ölçekli şirketlerin yöneticileri, dış sermayeli şirketlerin beyaz yakalı çalışanları ve devlet tekellerinin çalışanları – toplam yaklaşık 29,3 milyon insan, toplam iş gücünün yaklaşık % 4'ü.

Alt basamaklarda ise uzmanlaşmış teknisyenleri, bilimsel araştırmacıları, avukatları, orta ve yüksek eğitimdeki öğretmenleri, sanat ve medya çalışanlarını, devletteki ortalama memurları, devlet işletmelerindeki orta ve alt düzey yöneticileri, kendi işinin sahibi büyük tüccarları ve çalışanları bulmaktayız. Bu grup yaklaşık 82 milyon insana ya da çalışan nüfusun % 11,8'ine denk gelmektedir.[8] Bazı istisnalar dışında –kimi özel orta ve küçük firmaların sahipleri, bunların devlet sektöründeki eşdeğerleri, serbest girişimciler ve tüccarlar ve devlet tekellerindeki yaşlı çalışanlar– bu tabakanın çoğu iyi eğitim görmüş ve ilerici bir tutuma sahiptir. Bunlar Batılı ülkelerde diplomalı orta sınıflara karşılık geliyor. Ama toplumdaki oranları çok daha küçük.

Marjinalize olmuş bir işçi sınıfı

Geleneksel tanımıyla Çin'in işçi sınıfı esas olarak kamu iktisadi teşebbüslerinde çalışanları kapsıyor. Ancak günümüzde Çin'in

8 Bu tahmin için bkz. YangJisheng, "An Overall Analysis of Current Social Stratification in China - Çin'deki Mevcut Toplumsal Tabakalaşmanın Genel bir Analizi".

işçi sınıfı iki genel sektörden oluşuyor. Bir tanesi kamu mülkiyetinde ya da büyük ölçekli kolektif mülkiyetli teşebbüslerde emek verenler olmaya devam ediyor; diğeri ise yabancı, ortak girişim veya Hong Kong ve Tayvanlı şirketlerde ya da kasaba ve köy girişimlerinde çalışanlardan oluşuyor. İki sektör, bir yandan işgücü ve devlet arasındaki, diğer yandan da işgücü ve sermaye sahipleri arasındaki farklı ilişki tarzları ile birbirinden ayrılıyor. Mevcut durumda Avrupa ve Amerikalı şirketlerdeki beyaz yakalı çalışanlar dışında, Çin'in işçi sınıfının her kesimi bir kargaşa içerisinde.

Reform Dönemi öncesinde Çin'deki endüstriyel emek gücü her kapitalist ekonomide olduğu gibi merkez ve çevre sektörlere ayrılmıştı. İlk gruptakiler kamu şirketlerinde kayıtlı çalışanlardı; ikinciler ise kırsal kesimde veya kentlerdeki kolektif girişimlerdeki uzun dönemli veya geçici işçilerdi. İkinciler toplam endüstriyel emek gücünün sadece küçük bir kesimini temsil ediyor. İşçi sınıfı ve devlet arasındaki ilişkinin iki ana boyutu var. Atölyedeki emek sürecinin ve işçi katılımının boyutu ve kontrolünün belirlendiği üretim alanında işçiler ve idare arasındaki denge ve bir de devlet tarafından işçiye emek biriminin ürettiği kazancından pay verildiği, ücretlerin, sağlık sigortasının, emeklilik sistemi ve benzerlerinin belirlendiği dağıtım alanı var. O günlerde emek sisteminden ziyade totaliter siyasi sistem rahatsızlık yaratıyordu. Üretim sürecinde yöneticilerin, kendi tercih ettikleri hızda çalışan işçiler üzerinde çok fazla kontrolleri yoktu – onlarla işbirliği sağlayabilmek için yönetim çok fazla ödün vermek zorundaydı. 'Kamu şirketleri verimlilik nedir bilmez' sözü bu gerçekliğe işaret eder. Öte yandan, parti kolları ve parti üyelerinin aralıksız gözetimi altında işçilerin özel yaşamları için hiçbir alan kalmıyordu. Çok özel ortamlarda bile günlük bir konuşma, karşı-devrimci diye damgalanma riskini taşıyordu. Dağıtım alanındaki çatışmalar ise, daha çok yükselmelerin adil yapılması ve maaş veya lojman desteklerinin nasıl dağıtıldığı ile ilgiliydi. Çin'in orta sınıfı yoktu ama, o zamanlarda kamu işletmelerindeki işçiler 'yarı-orta sınıf' ile karşılaştırılabilirdi. Katı ikamet kontrolleri, köylüleri kentle-

re gelmekten alıkoyan bir toplumsal bariyer olarak hizmet vererek, toplumsal akışkanlığı kent sakinleri yararına bloke etti. Bu şartlar altında, 'yedek orta sınıf'ın ana vücudu, tamamı parti kontrolü altında örgütlenmiş kamu işletmelerinin işçileri ve diğer kentsel çalışma birimlerinden oluşuyordu.

Ancak bir kez reformlar uygulanmaya başladığında emek piyasası açıldı ve özel yaşam üzerindeki devlet kontrolü yavaş yavaş gevşedi. Bireyler şimdi hapse atılma korkusu olmaksızın özel konuşmalarında hükümeti eleştirebiliyor – kamusal alanlar başka bir konu. Bir zamanlar devlet ve işçi sınıfı arasındaki doğrudan bağlantıya bir dizi aracı aktörler girmiş bulunuyor – bürokratlar, yerel güç sahipleri ve sermaye. Üretim sistemlerinin farklılaşması ile, artık işçiler ve şirketler arasındaki ilişkiler bir dizi tipoloji sergiliyor.

Kolektif sözleşmeler

'Kolektif sözleşme' devlette veya kolektif mülkiyetli işletmelerde yaygındır ve endüstriyel iş gücünün yaklaşık % 70'ini ya da yaklaşık 120 milyon insanı kapsar.[9] Bu şirketlerde yönetimi, parti kollarını, işçi temsilcileri konseyleri ve sendikaları görü-

9 Devamındaki kısım için kaynaklar: Chang Ping ve Yu Liuwen, "Zhou Litai Lodges Law-suits for Contracted Workers – Almost a Hundred Cases of Workplace Injury Go to Court", *Southern Weekend*, Guangzhou, 26 Kasım 1999; Zhao Yunsheng ve Liu Rumin, "The General Situation and Potential Measures against Work-Place Disaster in China", *Labour Safety and Health*, no. 1, 1996; Xia Xikang, "A Blood-Tainted Report from a Coal Town on Labour Safety Legal Practice", *Jiangxi Labour*, no. 2, 1995; Ji Wengsheng ve Li Junchuang, "A Brief Discussion of the Violations of Employees' Rights in Privately-Owned Firms: Major Manifestations, Causes and Counter-Measures", *Internal Referance on Labour Issues*, no. 4, 1997; "A Motion to Protect the Labour Safety Rights of Female Employees in Joint Venture, Township-and-Village, and Collective Firms", *Labour Safety*, no. 5, 1997; "National Production Safety Briefings for 1996", *Labour Safety*, no. 6, 1997; Tang Can, "The dual Identity and Discrimination against Female Migrant Workers in the Metropolis", *Sociological Studies*, no. 4, Pekin, 1996; Liu Yuanyuan, "Black Curtains Multiply in Zhanyu factory – Migrant Workers' Crises Multiply", *Yangcheng Evening News – Weekly Supplement*, 22-28 Ekim 1998; "Seven Female Workers Forced to Strip for Examinations – a Taiwanese-Financed Firm Infringes Employees' Human Rights", *Shanghai Legal News*, 22 Temmuz 1998; "Where are Laws, Where is Justice?", *Newspaper and Periodical Digest*, 27 Temmuz 1998.

rüz. Teorik olarak bu organların bir arada bulunması aralarında bir güç dengesi sağlamak içindir, fakat personel atama prosedürleri bu amaca ihanet etmiştir. Çoğu kez üst düzey bir müdür aynı zamanda parti sekreterliği kadrosunu da işgal ederken, emekli ama zayıf bir müdür yardımcısı sendikanın başkanlığına getirilebiliyor ve bir şirketin yöneticisi işçi konseyi temsilcisi olabiliyordu. Bunun sebebi çok basit: Şirket yöneticileri de dahil olmak üzere bütün idareci personel aynı zamanda kâğıt üzerinde devlet memurları ve bu yüzden de sendikalara üye olma konusunda sıradan işçilerle aynı haklara sahipler.

Genel olarak konuşursak, kolektif sözleşmeler son yıllarda çok kötü biçimde uygulandı. Çoğu şirket imzaladıkları evrakları ciddiye almıyor, bazıları sadece maddelerin üzerinden gidiyor, diğerleri yanlış bilgi veriyor ve bir diğer kesim kontratlarının bağlayıcı olmadığı görüşünü benimseyerek içindeki maddeleri yok sayıyor. Bazen uygulamada olanlar, sözleşmede açıkça belirtilen koşulların tam tersidir. Örneğin, kuzeydoğuda Jilin'in eyalet başkenti Changchun'da bir şirket tarafından imzalanan bir kolektif sözleşmede, bir işçi disiplin ihlali ile suçlandığında, sendikanın sürece taraf olması, olguları teyit etmesi ve alınan kararda bağlayıcı bir güçle hükmü imzalaması gerektiği yer alır. Gerçekte sendika başkanı bir işçinin cezalandırılmasında bir defa yönetimle ters düştüğünde, şirketin başı sadece onun yargısını yok saymakla kalmadı, şirket, muhalifi yerinden aldı. Bunun gibi vakalar kesinlikle olağandışı değil. Sonuçta çoğu sendika lideri yöneticilerin sözleşme ihlalleri karşısında 'itinalı' hareket etmek zorunda. Kendi ifadeleriyle, 'Kolektif bir sözleşme tabii ki yasal olarak bağlayıcı bir anlaşma. Ama kim mahkemede bizim yöneticilerimizi suçlamaya cesaret eder? Pirinç kâselerimizi nasıl muhafaza ederiz?'[10]*

Reform Dönemi'nin ilk evrelerinde kamu şirketlerindeki yöneticilerin hâlâ üretkenliği arttırmaya veya çıktıların kalitesini geliştirmeye fazla önem vermedikleri fark ediliyordu: Enerjile-

10 *Worker's Daily*, Pekin, 24 Şubat 1997.

(*) 'Pirinç kâsesi' mecazi bir ifade. Türkçe karşılığı 'ekmek teknesi' olarak düşünülebilir – ç.n.

rinin çoğunu şirketin bütçesinden düzenli veya artan oranlarda hisse talep eden işçilerle pazarlık yaparak geçirdiler. Fakat 90'larda piyasanın giderek artan baskıları altında –ekipmanları demode olmuş ve finansal hizmetlerden de yoksun– kamu işletmeleri, ürünlerinin piyasası daralıp kaynaklar da yasadışı yollardan özel şirketlere veya küçük yönetim hiziplerine yönlendirildiğinden ve devlet de onlar üzerindeki mali baskıları arttırdığından, kısır bir döngüye düştüler. Bunun sonucu olarak işsiz kalmış veya 'görev-dışı' (*off-past*) işçilerin sayısı düzenli olarak arttı. 1999'da, işsizliğin gölgesi çoğu kamu şirketinin üzerine düşmüştü. Resmî olarak yayınlanan rakamlara göre işsizler 12 milyondu, ancak gerçek rakamın bundan çok daha yüksek olması gerekiyordu. Kısacası, bir zamanlar korunan makamları günbegün kayıp giderken kamu şirketlerindeki işçiler toplumsal statülerinin hızla ve dramatik biçimde gerilediğini gördüler. Bunun sonucu, Çin toplumunun orta katmanlarında önemli bir daralma ve alt tabakalarda hızlı bir genişleme oldu, ki bu toplumsal istikrarsızlığın aleni formülüydü.

Batı yatırımı

Batılı sermayeyi Çin'in kamu iktisadi teşebbüsleri ile birleştiren veya Çin'de sadece çokuluslu şirketlerin sermayesi ile kurulmuş şirketler için durum oldukça farklıydı. Bunlarda sendika, parti kolu ve Çinli yönetici kadro genellikle birleşik bir cephe oluşturuyordu, ki bu şirketteki yabancı yatırımcılara karşı tavır tıpkı kamu iktisadi teşebbüslerinde yöneticilerin devlete olan tavrına benziyordu – yani, onlara bir refah fonu muamelesi yapılıyordu. Bu tarz çoğu şirket kâr eden büyük kamu işletmeleriyle bile kıyaslandığında finansal açıdan oldukça zengindi, daha yüksek maaşlar ödüyor, daha temiz, güvenli ve yeni iş koşulları sunuyor ve daha iyi lojman ve diğer imkânlar sağlıyordu. Emek gücü ve yönetim arasındaki ilişkiler keskin bir sınıf mücadelesi sergilemiyordu. Hatta genellikle, işçilerin hoşnutsuzluğu yabancı sermayedarlara değil, beceriksiz, rüşvetçi ve kayırmacılık şikâyetleri yüzünden Çinli yöneticilere yö-

nelik oluyordu. Toplam yatırım sermayesi ve şirket sayısı bakımından bu tarz şirketler hâlâ oldukça az. Amerikan şirketleri Çin'de üçüncü en büyük yabancı yatırımcılar ama Avrupalı ve Amerikalı yatırımların toplam değeri, hâlâ Çin Halk Cumhuriyeti'nde çalışan sermayenin % 10'u bile değil. Yabancı sermaye tarafından işe alınan toplam 7 milyon işçi arasında Batılı şirketler sadece küçük bir oranı kapsıyor. Medyanın gözünde onların önemi, ülkeye tanıştırdıkları ileri teknoloji ve Çinli yöneticilere sunabildikleri yurtdışında eğitim. Alternatif olarak büyük şehirlerde yabancılar tarafından işletilen işletme okulları insan kaynakları yönetimi fikirlerini yaygınlaştırabiliyor ve modern pazarlama ve yönetim becerileri için bir eğitim ortamı sağlıyor. Uzun vadede, Batılı ve Çinli ortaklar müzakere ve uzlaşma ile insan gücü idaresinin sadık bir iş gücü için en iyi inisiyatifler olduğu sonucuna varırken, bu durum bazı olumlu sonuçlar doğurabilir.

Asyalı yatırım - geçmişe dönüş

Günümüzde Çin'de emek-sermaye ilişkilerinde başka yerlerdeki gerileme, çarpıcı bir olgudur. Şahit olduğumuz şey, Marx'ın muhteşem eseri *Kapital*'de klasikleşmiş eleştirisini yaptığı, 19. yüzyıl Endüstriyel Devrimi'nde yaygın olan koşullara bir geri dönüştür. Çin Halk Cumhuriyeti'nde bugün Asyalı sermaye tarafından finanse edilen şirketlerde çalışan işçiler, her gün on veya on iki saat, sadece belli zamanlarda üç-dört dakikalık tuvalet molaları alarak ve haftasonu izni olmadan, aralıksız köle gibi çalışmaya zorlanıyorlar. Bu tarz şirketlerdeki işçiler çok tehlikeli ve kötü şartlar altında, çok düşük ücretler alıyorlar. Güvenlik tedbirlerinin yokluğundan kaynaklanan yangınlar, sık sık düzinelerce zayiata yol açıyor. Zehirli madde üreten pek çok firma hiçbir güvenlik önlemi almıyor, ki bu olgu medyada yaygın olarak duyuruluyor. Özellikle Tayvan veya Güney Kore sermayesi ile kurulu şirketlerde, işçiler ve şirket sahipleri arasında sıklıkla kavgalar çıkıyor. Güney sahili boyunca, Shenzhen, Dongguan veya Nanhai gibi şehirlerde, emek-sermaye

çatışması olayları çok yüksek. Guangdong eyaleti Emek Koruma Kanunları çıkarmış olsa da, 'Doğu Asya kaplanları' nadiren bunları ciddiye alıyor.

Bu gerileme trendi, Çin hükümetini tuhaf bir konuma sokuyor. İsim olarak Çin hâlâ 'işçi sınıfının kendi kendisinin efendisi olduğu bir sosyalist devlet' ve tüm çalışanlar temel insan haklarından yararlanabilir. Gerçekte, yurtdışı sermayeyi çekmek için yarışan yerel yönetimler, normalde yatırımcıların taleplerine göre eğilip bükülüyorlar. Üstelik, pek çok yerel personel, yabancı maliklerle ilişki kurmaya çalışırken, kendi şahsi çıkarlarını gözetiyor. Bu gibi fabrikalarda çalışma ve yaşam koşullarının ne olduğunu gayet iyi bilseler de, bunlarla ilgili bir şey yapmak için asla müdahale etmezler. Daha cesur medya şok edici hikâyeleri bulup çıkardığında, bu memurlar genellikle muhabirlerle işbirliğini reddederler ve onların gerçeğin peşinde koşmasına engel olmaya çalışırlar. Sık sık işçilerin canlı canlı yanmasına sebep olan yangınlar gibi büyük felaketler olduğunda, yerel yönetimlerin sorumlu branşlarındaki dairelerin yasada belirtildiği gibi yangın alarmları veya söndürücüleri takmak için yatırımcıları asla zorlamadıkları istisnasız ortaya çıkıyor. Yine de bu tarz olayların soruşturmaları, 'yerel iktisadi büyümeyi korumak için yatırımcıların hevesini söndürmemeliyiz' bahanesi ile genellikle alelacele sonuçlandırılıyor. Halihazırda marjinalleştirilmiş işçi ve köylü kitleleri içerisinde, çoğunu iç bölgelerden gelen göçmenlerin oluşturduğu bu alandaki emekçiler, oldukça çaresizler: Evlerinden ve ailelerinden uzak, şikâyetlerini dile getirecek kanallardan yoksunlar.

Baskı altındaki köylüler

Çinli köylüler, reformların ilk döneminde fayda gördüler. Baştaki aile-sözleşmesi sistemi, köylülere ilk kez bir özgürleşme hissi verdi. Ancak, reformların odağının kentsel bölgelere kaymasıyla, son yıllarda köyler ve tarımsal araştırmalar üzerine uzmanlaşmış pek çok akademisyen ve uzmanın işaret ettiği gibi, kırsal bölgeler giderek ağırlaşan sorunlar yaşadılar. Hat-

ta, Çin Sosyal Bilimler Akademisi'nden Wen Tiejun, Çin'de tarımın sadece maliyet üzerine işleyen bir sektöre dönüştüğünü, hiçbir net kâr üretmediğini iddia etmektedir. Otoritelere göre, Çinli köylülerin karşı karşıya olduğu temel sorunlar üç kattır: İlk olarak, devletin empoze ettiği aşırı ekonomik yük altında emek vermekteler. 'Yedi enstitü, dört daire' denilen bir dizi devlet mekanizması, yakın zamanda kırsal bölgelerin idaresi için yaratılmıştır. Bu kadar büyük genişlemeye uğramış bürokratik yapılar, üretim dünyasının dışında, azalan bir emek gücünün sırtından geçinen artan sayıda memura ev sahipliği yapıyor. Bunlar tarafından toplanan tarım vergilerinin genellikle bu ofisleri dolduran bürokratların maaşlarına bile yetmediği, bu yüzden buralarda çalışan kadroların dönüp maaşlarını doğrudan etraflarındaki çiftçilerden tahsil ettikleri iddia ediliyor. Bir başka yük, yerel kadroların 'başarılarını' göstermek veya kendilerini zenginleştirmek için, bunların faturasını ödemenin köylü ekonomisi için ne demek olduğunu düşünmeden başlattıkları altyapı veya inşaat projelerinden ve buralardaki yolsuzluklardan kaynaklanıyor. Bazı uzmanlar, 'yedi enstitü ve dört daire'nin köylülerin omuzlarındaki yükünü kaldırmak için tarımdaki parasal vergilerin tamamen lağvedilmesini savunuyorlar.

İkinci olarak, Çin'deki kırsal nüfusun büyüklüğü, tarımın ölçek ekonomisine gitme yolu ile modernleşmesini imkânsız hale getirirken, halihazırdaki geri kalmış tarım yöntemleri, neredeyse çıktı kapasitelerinin üst sınırına ulaşmış durumdadır. Kırsaldaki aşırı yoğun nüfusun kısıtlı tarım arazisi ile birleşmesi, hâlâ Çin'in 1,3 milyarlık nüfusunun % 70'ini oluşturan köylülerin gelirlerini uzunca bir süre arttırmanın imkânsız olacağını kesinleştiriyor. Bu şartlarda, köylüler ve kırsal bölgelerdeki yerel yönetimler arasında giderek daha ciddi sorunlar patlak veriyor. Yerel kadrolara verilen bürokratik görevler, köylülerin çıkarları ile doğrudan çatışıyor. Her yıl, devletin siloların a tahıl toplanması, vergi kotalarının dağıtımı ve tek-çocuk politikasının uygulanması, olayların patlak vermesine yol açıyor. Köylülerin garanti altına alınmış hiçbir demokratik gücü yok. Son yıllarda köylerdeki seçim denemeleri bu sorunu çözmeye

çalıştı ama çoğu durumda bunlar içerikte değil, sadece biçimsel bir değişimle sonuçlandı. Köylerin sadece küçük bir azınlığında idari işler kamuya açık ve şeffaf yürütülüyor. Pek çok kırsal kadro sahtecilik ve yolsuzluk yapıyor. En kötüsü de, oldukça fazla yerel idari gücün, yerel kabadayıların eline geçmiş olması. *The Pitfalls of Modernization* kitabımda da ayrıntısıyla gösterdiğim gibi, köylüler sürekli yerel serseriler tarafından taciz ediliyorlar.

İşçi sınıfı, kırsal-kentsel göçmenler ve köylüler hep birlikte 480 milyon nüfusu, toplam iş gücünün de % 69'unu oluşturuyor.[11] Hayatlarındaki güçlükler ne olursa olsun, Çin toplumunda hakikaten marjinalize olmuş gruplardan farklı olarak, bunların en azından işi var. Göreceli olarak düşük eğitim seviyelerinin mesleki hareketliliği kolaylaştırmadığı düşünülürse, hızla yapısal değişim geçiren bir toplumda iş sahibi olmak, çok da kötü bir şans değil. Çünkü her an kendilerinden çok daha kötü durumdaki bir toplumsal grubun basamaklarına düşebilirler.

Geniş, marjinalize olmuş bir nüfus

'Görev-dışı', işsiz ve muhtaç hale getirilmiş kırsal nüfusla birlikte yaklaşık 100 milyon insanın, toplam çalışabilir işgücünün yaklaşık % 14'ü ettiği tahmin ediliyor. Bir başka deyişle, Çin halkının yaklaşık % 80'i ya en dipte, ya da toplumun kıyısında yaşıyor. Böylesi bir gelir dağılımının toplumsal istikrarsızlığa yol açması kaçınılmazdır. 1988'den sonra ihbar edilen suç vakaları her yıl artmış ve 1996'dan beri rekor düzeylere ulaşmıştır. 1991'den itibaren Jiangsu eyaletinde 'görev-bekleyen' gençleri kapsayan 197 suç vakası (işsizliğin varlığını kabul etmek yerine, ÇHC 'görev dışı' veya 'görev bekleyen' kavramlarını yarattı) beş büyük ortak özellikleri olduğunu gösteriyor: (i) Bu suçlar büyük oranda kazanç için işlenmiş; 197 vaka içinden 60 tanesi hırsızlık, 24 tanesi soygun, 9'u adam kaçırma, 5'i uyuşturucu ticareti, 26'sı haraç, 9'u hayat kadınlığı – toplam 145 veya tamamının % 70'i. 'Görev-dışı' nüfusun fakirliğinin suç işle-

11 Yang Jisheng, "An Overall Analysis".

me sebebi olduğu aşikâr. (ii) Özellikle kötü yönetilen, çok düşük ücretli, büyük zararlar veren şirketlerden atılan işçiler için 'görev-dışı' olunan ilk iki yıl suç işleme oranının en yüksek olduğu dönem. (iii) Otuz beş yaş altı genç erkek işçiler, 'görev-dışı' suçluların % 80'den biraz fazlasını oluşturan baş suçlular. (iv) 'Görev-dışı' olmadan önce suçluların herhangi bir özel vasıfları yok ve eğitim seviyeleri köylülerin ortalamasından yüksek olsa da, çağdaş toplumun gerektirdiğinden çok daha düşüktür. (v) Öncesinde atölyelerde kolektif emek tecrübesi olan 'görev-dışı' işçiler, köylülerden daha yüksek oranlarda suç çetelerine girmektedirler. 197 vakadaki sanıkların yaklaşık dörtte biri, bir düzineden fazla çetebaşının emrinde kolektif suçlara bulaşmışlardır.

Böyle bir analizin genel sonuçları vardır çünkü işçilerin devlet şirketlerinden atılmasına yol açan faktörler açıktır. Ekonomik sistem giderek yeniden yapılandıkça, köhne ekipmanlar kullanan işletmeler yavaş yavaş elimine edilirken, yeni endüstriyel sektörler çok daha kalifiye bir iş gücü gerektiriyor. Günümüzde devlet şirketlerinden olan 'görev-dışı' işçiler ile kırsal işgücü, teknoloji yoğun bu sektörlere asla geçiş yapamayacaklar. Sonuç, bütün bir neslin (özellikle Kültür Devrimi yıllarında liseyi terk edenlerin) yüzleşmesi gereken yapısal işsizlik ve kırsal kesimde sonsuz bir vasıfsız işçi arzı olacak – Çin'in demografik profili ile yakından ilişkili bir sorun. Bazıları Dünya Ticaret Örgütü'ne girmekle Çin'de milyonlarca işin yaratılacağını, bunun da şu andaki ızdırap verici düzeydeki işsizliği rahatlatacağını savunuyorlar. Bu gibi tahminler, en iyi ihtimalle yarı-doğrulardır, çünkü yeni iş imkânları sadece biraz vasfı ve profesyonel eğitimi olanlar için uygun olacaktır.

Medyada sık sık görev-dışı işçilerin şımartıldıkları, alacakları işler konusunda fazla seçici oldukları yönünde yorumlar okunuyor. Bu bazı vakalar için geçerli olabilir fakat genel için kesinlikle doğru değil. Başkaları ise bu durumu herhangi bir toplumsal dönüşümdeki gibi, bazı sosyal grupların daima ilerleme için diğerlerinden daha fazla bedel ödemesi gerektiği şeklinde kavramsallaştırıyorlar. Böylelikle görev-dışı işçiler ulusun iyili-

ği için feda edilmeliler. Eğer bu argümanlar tamamen temelsiz değilse, bu acı verici dönemin bütün bir nesil tarihten silinmeden ve Çin'in nüfus artışı sıfırlanmadan veya eksiye dönmeden sona ermeyeceği gerçeğini anlamaktan yoksunlar. Üstelik, gelecekte daha da fazla toplumsal ızdıraba yol açacak daha kötü sorunlar olacak. Okul harçlarındaki artış, marjinal tabakayı bırakın, alt tabakalardaki çocukların ebeveynleri için bile eğitim masrafını karşılamayı zorlaştıracak. Oysa bu iki grup en yüksek doğum oranlarına sahip. Eğer gelecek nesiller için eğitim imkânlarındaki eşitsizlik azaltılacaksa, yoksulluğun nesilden nesile geçmesini durduracak tedbirlerin şimdi alınması gerekli.

Yüzergezer suçlular

Çin'in şehirlerinde ve banliyölerinde başıboş dolaşan çok sayıdaki köylü, bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nde çeşitli suç faaliyetlerinin kaynağını oluşturmaktalar. Pekin, Guangzhou ve Shenzhen gibi büyük şehirlerdeki suçluların çoğu –% 75'ten fazlası– şehir sakini olmayan 'üç-yoksullar'. Bazı donanımlı araştırmacılar, bu olgunun üzerine olağanüstü detaylı analizler sunan yerel çalışmalar yaptılar. Örneğin, Jiangsu eyaletindeki Jurong hapishanesinde bir yetkili, gözetimleri altındaki 202 tutukluyu inceledi. Bu köylü suçluları tanımlayan üç demografik özelliğin olduğunu buldu. Büyük kısmı –% 64,5– evlenmemiş, çoğu –% 59– suç işleme vasıflarına sahip ve bir kısmı –% 16,5– daha önce hapse girmiş. İşledikleri suçlar gizli ve bireysel olmaktan, açık ve organize olanlara doğru bir gidiş sergiliyor: Hırsızlıktan gaspa ve özellikle soygunlarda tekil girişimlerden, çok sayıda kişiyi kapsayan çete operasyonlarına doğru. Bu gibi suç grupları genellikle kendi örgütlerine, harekât planlarına, dağıtım plan ve kotalarına, eşyaları saklayacak mekânlara ve ganimeti bölüşme kurallarına sahipler. Bu köylü suçluların fark edilen yeni bir özellikleri, kanunları çiğnemede özel bazı vasıflar ve imkânlar kullanmaları. Böylelikle mahallelere aşina otobüs şoförleri, otobüslerinde bir dizi gasp organizasyonu yapılmasına yardımcı oluyor; tamirciler başka insanların moto-

sikletlerini çalıyor ya da önemli parçalarını değiştiriyorlar; çilingirler talan edilmesi için evleri açıyorlar.

Fakat bu araştırmanın en önemli bulgusu, son yıllardaki köylü suçluların motivasyonlarındaki değişiklikti. Önceleri pek çok köylü tutuklu, onları kanunlara meydan okumadan çatışmaya iten açık psikolojik dengesizlikler sergiliyordu. Buna karşın, 1996'dan sonra yakalananlardan çoğu, bilinçli olarak kanunu çiğneyip, ahlâki yasaklara kafa tutan suçlar işlemişlerdir. 'Diğer insanlar oldukça keyifli bir yaşam sürdürdükleri için' demiş bir tutuklu, 'yalnız ve fakir olan şahsım da bir uyarıcı ve rahatlama [yolu] bulmak zorundaydı. Bu bir suç işlemek demek olsa bile, hayatta farklı bir şey tecrübe etmek için tek şansımdı.' Yazar yorumluyor:

> Akut yoksulluktan mustarip, zengin olma özlemi çeken kırsal kesimden pek çok genç insan, piyasa ekonomisini çok subjektif ve mantıksız bir şekilde algılıyor, değerlerini yanlış anlayarak sadece para ve eğlence olarak tanımlıyorlar. Bir kez toplumsal değerlere dair görüşleri altüst olduğunda, hemen doğru ve yanlış algıları bunu izliyor. Açgözlülük, 'mutluluk' oluyor; Mafya lideri 'kahraman'; zevksizlik ise 'eğlence'. Tüm bu normatif ters yüz olmalar birbiriyle ilişkili ve etkileşimli, suç davranışlarını bunlara karşılık gelecek biçimde yönlendiriyor.

Henan Eyaleti Hapishane Dairesi'nden Zhang Nanyan'ın raporu, kısmen farklı ifadelerle kırsal suçluluk hakkında benzer sonuçlara varıyor.

Kara topluluklar

Çin'deki yüzer gezer göçmen toplumu, baş örneği eyalet, şehir, semt, kasaba veya köy bazında örgütlenmiş 'kara topluluk' olan pek çok yer altı çetesinin yükselmesine yol açtı. Yasal baskılara maruz kalmış meşhur bazı örnekler arasında Şangay'daki Xinjiang Çetesi, Guangdong'daki Pekin ve Beyaz Köpekbalığı çeteleri, Jiangxi'de Ganzhou Çetesi veya Shanxi'de Kurt Çetesi. Pek çok şirket çalışanı, görev bekleyen genç veya köylüden oluşan

bu kara topluluklar, kişisel dostluk bağları ile bağlılar. Bazılarının resmî hiyerarşileri ve katı disiplin kuralları, genellikle organizasyon ağını pekiştirecek akrabalık ilişkilerini teşvik edici, iyi tasarlanmış dikey yapıları mevcuttur. Diğer türler hakiki aşiret bağlarına ya da profesyonel bağlantılara dayanır. Sürekli artan sayıdaki işsizler, kara topluluklara alınmayı bekleyen büyük bir ordu oluşturuyor. Bu tarz organizasyonlar, Çin'in toplumsal hayatında şimdi giderek artan bir rol oynuyor ve hatta bazı durumlarda, üyeleri hükümet yetkilileri ile omuz omuza çalıştığından, bir nevi yerel otorite haline geliyorlar. Hem ülkemizde, hem de dünyanın başka yerlerindeki tarihsel tecrübeler, sıradan vatandaşa karşı en otoriter devletin bile en açık fikirli kara topluluktan daha merhametli olduğunu gösterir.

Aracı kurumlar

Kamu politikalarını belirlemede, modern toplumlar genellikle çok kademeli toplumsal katılımla nitelendirilirler. Her toplumsal sınıf, kendi çıkarlarını korumak ve genişletmek için kendi kanallarına sahiptir. Bu durum özellikle üst ve alt sınıflar arasında pazarlık ve arabuluculuk yapan orta sınıflar için geçerlidir – ki bu rol, çeşitli aracı kurumların varlığına bağlıdır. Çin'de orta kademenin zayıflığı, böyle organizasyonların zayıflığını da belirliyor, ki aslında pek çoğu üst ve orta gelirlilerin çıkarları yüzünden ortaya çıkmıyor. Reform Dönemi öncesinde, bütün toplumsal organizasyonlar devletin sıkı kontrolü altındaydı. 60'ların başında Kültür Devrimi tarafından felç edilinceye kadar yüzden fazla ülke çapında dernek ve altı binden fazla yerel dernek mevcuttu. Reformların başlaması ile canlandılar ve Haziran 1996'ya kadar 1.800'den fazla bu gibi kayıtlı ulusal organizasyon ve neredeyse 200.000 yerel organizasyon oldu.[12] Bazıları bir toplumsal veya ekonomik sektörü inceden kontrol etmek için parti veya devlet inisiyatifleri ile kurulmuşlar – Özel Şirketler Derneği gibi. Özellikle Moda Tasarımı Derneği veya İç Dekorasyon Derneği gibi diğerleri, işletmeler tara-

12 Wu Zhongze ve Chen Jinluo, *Managing Social Organizations*, Pekin, 1996.

fından kurulmuş. Bir diğer grup, öğrenci birlikleri veya mezunların dernekleri.

Kesinlikle gayri resmî olan son grubun dışındaki tüm bu organizasyonlar, devletin dikkatli bakışları altında, 'yarı-resmî, yarı-sivil' bir tarzda hareket ediyorlar. Bu aracı derneklerin başkanlarının tamamı (Özel Şirketler Derneği ve Serbest İşverenler Derneği de dahil olmak üzere), devlet tarafından atanıyor ve memur gibi maaş alıyorlar. Fonksiyonel olarak derneklerin genellikle iki yüzü var. Hükümete karşı, üyelerini temsil ediyorlar; topluma karşı, hükümeti temsil ediyorlar. Uygulamada bir kurum iki konumu işgal ediyor. Devlet kendi adına bu alanı idare etmesini meşrulaştırıyor. 1976'dan 1988'e kadar, toplumsal organizasyonları kaydetmek ve takip etmek için hiçbir bütünsel usul olmadığından karmaşa hâkimdi; ta ki, Devlet Konseyi, Sivil Yönetim Bakanlığı aracılığı ile duruma bir düzen getirene kadar. 1989 baharından sonra, hükümet bu alanı yakından kontrol etmenin önemini fark etti ve toplumsal organizasyonları kaydetmek ve yönetmek için yeni düzenlemeler yayınladı, bunların üzerine iki katlı bir gözetim kurdu. O tarihten sonra tüm toplumsal organizasyonlar, bir tanesi Kayıt ve İdare Ofisi ve diğeri de o derneğin faaliyetlerinin kontrolü altında olduğu mesleki bakanlığı içeren ikili bir kontrol sistemini kabul etmek zorundaydı. 1998'de boşlukları yok etmek amacıyla düzenlemeler daha sıkılaştırıldı.

Tipik sonuçlardan biri, sözde 'üç *shi*' denen şey oldu: Muhasebeciler Derneği, Hesap Uzmanları Derneği ve Avukatlar Derneği. Muhasebeci ve hesap uzmanının profesyonel görevleri pek çok açıdan örtüştüğü için, ilk ikisi 1997'de tek bir kurum altında birleşti. Teorik olarak, muhasebeciler ve hesap uzmanları her türlü işletmenin çalışmalarında kamunun güveninin garantörleri olurken, avukatlar da mahkemelerin değil, kendi müvekkillerinin çıkarlarının savunucusudurlar. Ancak bu iki büyük organizasyon ve devlet arasındaki ilişkiler, bugünün Çin'indeki aracı derneklerin durumu ile ilgili iyi bir fikir verebilir. Avukatların Çin toplumunda çok kötü bir itibarları vardır. Çünkü, adli vakaların çoğu genellikle hukukun ih-

lal edilmesine veya tezahür etmesine değil, avukatın ne kadar yetenekli olduğuna ve hepsinden öte, mahkeme ile ne kadar güçlü bağlantıları olduğuna bağlıdır. Mesleğin içinde bir deyim vardır: 'Bir dava için mücadele, insanın bağlantıları için mücadelesi demektir.' Avukatların hizmetlerinin reklamını yapmak için müvekkillerine belli bir hâkimle ne kadar samimi olduğunu söylediğini duymak, olağan bir durumdur. Çin'de bir davada avukatla hâkimin çatışması, fevkaladelikten çok uzaktır. Aynı avukatın hem davacı, hem de davalının temsilcisi olmayı başardığı vakalar bile vardır. Kamuoyunda hukuki mesleklerin itibarı çok düşüktür.

Muhasebeciler Derneği'nin durumunun kendine has özellikleri vardır. Bugün Çinli bir şirket yıllık raporlarını hazırladığında veya bir fabrika yöneticisi makamından ayrılacağı zaman yahut bir devlet işletmesi hisse yapısını değiştireceği ya da sermaye piyasasına arz edileceği zaman, şirket veya ilgili yönetici resmî olarak kayıtlı bir muhasebeci tarafından denetlenmiş bir rapor sunmak zorundadır. Genellikle bu denetleme iç idareyi geliştirmek veya sermaye yapısını optimize etmek için değil, idari bir formaliteye uymak için yapılır. O yüzden şirketin veya yöneticinin aradığı kurumsal bir muhasebe standardı değil, profesyonel ahlâkı bir kenara koyabilecek bireysel esnekliktir. Eğer bir muhasebe şirketi müşterilerinin pragmatik taleplerini karşılayamazsa, iş kaybeder. Yoğun rekabetçi baskılar ve meslek içerisinde disipline edici yaptırımların yokluğu, bazı şirketler tarafından tahrif edilmiş bilançoların üretilmesini sağlar. Sonuçlar korkunçtur. 1998'de ülke çapında toplam 478 muhasebe derneğine ikaz yapılmış, ceza verilmiş, otoriteler tarafından işlerine müdahale edilmiş, geçici olarak lisansları iptal edilmiş, yasadışı kazançlarına el konulmuş veya lağvedilmiştir. 103'ten fazla şirket ve yaklaşık 1.000 şube ofisi kapatılmış ve 5.000'in üzerinde personel işten atılmıştır.[13] Meslek grubu olarak muhasebeciler, yasa dışı uygulamalar için avukatlardan da-

13 "One Hundred Registered Accounting Offices and Nearly a Thousand Branch Offices Closed Nationwide – Bringing the 'Economic Police' to Book", *Beijing Youth Daily: Weekend Supplement*, 14 Ağustos 1998.

ha yüksek bir bedel öderler – cezalandırma hem daha sert, hem de daha sıktır. Şu anda itibarları o kadar düşüktür ki, yerli bir firma yabancı bir borsada kamu hissesi önerisi yaptığı zaman, yerel bir muhasebe firmasınca denetlenmiş bilanço kabul edilemez görülür. Böylesi bir kötü itibar karşısında meslek, bir özdeğerlendirme yapmak zorunda kalmıştır. Fakat eğer 'sıradan kadını hayat kadınlığına zorlayan' toplumsal çevre değişmezse, bu tarz iç-gözlemin Çin muhasebesinin profesyonel ahlâkına fazla bir iyileşme getirmesi muhtemel değildir.

Ancak toplumsal organizasyonlar hâlâ güya temsil ettiklerinin çıkarlarını genellikle koruyamasalar veya kamu politikaları yapımına katılamasalar ve hükümete karşı çok az pazarlık gücüne sahip olsalar bile, hem devlet hem de toplum tarafından kabul edilen, Çin toplumsal yaşantısında belli bir 'örtüşen alan' yarattılar, ki bu yenidir. Eğer daha fazla siyasi müdahale olmazsa, bu alanın rolü ülkenin gelecekteki kalkınması için giderek daha önemli olacaktır. Çünkü burada, vatandaşların zorunlu olmayan, gönüllü faaliyetlere katılabildiği, demir bir blok halindeki toplumsal yaşamdan kesip çıkarılmış bir kamusal alan potansiyeli mevcuttur.

Kutuplaşmanın tehlikeleri

Reformların başlangıcında pek çok Çinli entelektüel, Çin'in orta sınıf toplumuna giden yeni bir yola girdiğini hayal etti. Bunun toplumsal istikrar getireceğine yaygın olarak inanılıyordu. Çünkü –diye bu argüman devam ediyordu– orta sınıflar, üst ve alt sınıflar arasında bir tampon olarak hareket ediyor, aralarındaki çatışmayı önlüyor ve siyasi istikrarı sağlayabiliyordu; aşırı ve radikal doktrinlere ters düşen ılımlı, muhafazakâr bir duruş yayıyor, ideolojik istikrarı kolaylaştırıyordu ve tüketimin egemen olduğu yaşam tarzları –toplumda çoğunluk olduklarında– düzenli ve büyük bir tüketici piyasası sağlayarak ekonomik istikrarı garantiliyor. Özel girişimlerin gelişmesi, devlet mülklerinin yeniden bölüştürülmesi ve hissedarlığın başlatılması, böylesi bir evrime dair umutları arttırdı. Bugün yolsuz-

luğu zararsız bir olgu olarak gören, eski ekonominin çöküşüne yardım eden entelektüel elit üyelerinin olması, bu görüşün gücünün kanıtıdır.

Ancak gerçeklik, bu beklentileri hayal kırıklığına uğratmıştır. Reformların öncülleri her zaman siyasi gücün piyasaya müdahale etmesine dayandığı için, çabuk ve şiddetli bir toplumsal kutuplaşma oluştu. Çin baklava biçimli bir gelir dağılımı ile ortada geniş bir orta sınıf geliştirememekle kalmayıp, bunun tam tersine doğru ilerlemiştir – Tayland ve Filipinler gibi Latin Amerika veya Güneydoğu Asya ülkelerine benzer bir piramitsel toplumsal yapı.Toplumun % 80'ini oluşturan marjinalize olmuş veya kitlesel olarak bastırılmış bir grubun tepesine konmuş küçük bir azınlık ile ikisi arasında niteliksel olarak az gelişmiş bir orta sınıf. Başka yerlerdeki modernleşme tecrübesi, işlevlerinden biri de ana-akım –yani orta sınıf– normları aşılamak olan yüksek öğrenimin, orta sınıf üretmek için temel mekanizma olduğunu göstermektedir. Fakat Çin'de yüksek öğrenim görenler, toplam nüfusun çok küçük bir oranını teşkil ediyorlar. Ülke bariz bir şekilde kayda değer bir orta sınıf üretecek imkânlardan yoksun.

Toplumsal kutuplaşma, kentsel kalkınma modellerinde de görülebilir. Gördüğümüz üzere şimdilerde Çin'in pek çok büyük veya orta ölçekteki şehrinde genellikle şahane güvenlik sistemleri ile korunan zengin mahalleler var. Tüketim de çok fazla tabakalaşmış. Özel mağazalar zenginlere son moda ürünler satarken, sokak tezgâhları yoksullara ucuz mallar sunuyor. Ticarileşmiş siyasi güç, şimdi kendisini nesilden nesile aktaran bir elit gruba zenginlik dağıtıyor. Orta ve alt sınıfların üyeleri, sömürü ve el koyma yöntemlerinden fazlasıyla haberdar. En önemli gösterge, bir devlet işletmesi iflas ettiğinde yöneticiler ile işçilerin kaderlerindeki zıtlık. İşçiler hiçbir tazminat olmaksızın kadrodan atılıyorlar, fakat eski yönetici ya da fabrika müdürü asla aynı fakirlik çukuruna düşmüyor. Tam tersine, şirketin kalan varlıklarını satın alan tarafından genellikle yeniden işe alınıyor – bir yönetici olarak nitelikleri yüzünden değil, devlet malından kurtulmada gösterdiği işbirliği sayesinde. Bu

patronlar daha da kuvvetli anti-sosyal eğilimler gösterirler. Bunun sonucu terör vukuatlarında artış, zenginlere karşı fiziksel saldırılar, devlet işletmelerinde iş durdurma ve sabotajdır – ki hepsi bir sınıf savaşının göstergeleridir. Toplumsal tansiyonun boyutu, cinayet sayıları da dahil olmak üzere, artan suç oranları ile ölçülebilir.

Kadro seçimi

Bugün Çin'in sorunlarının kökleri, başka faktörlerin yanı sıra, kadroları seçmek için kullanılan geri kalmış, anakronistik yöntem belasında yatmaktadır. Uzunca bir süredir Çin'de memurları seçmenin hiçbir rasyonel temeli yoktur. Bir sınav sistemi yoktur. Seçim için herhangi bir açık, demokratik mekanizma da yoktur. Liderlerin bir yeteneği 'keşfettiği', bakanlıkların yetenekli insanları 'himayelerine aldığı' veya –daha da kötüsü–, bir parti başkanının belli bir 'halef' seçtiği sürecin tamamını bir esrar sarıp sarmalıyor. Atamaların kişisel bağlantılara dayandığı, beceriksizlerin makamlarından kıpırdatılamadığı ve hatta kadroların satışa çıkarıldığı bu tarz davranış kalıpları, kolaylıkla yolsuzluk yaratıyor. Yakın zamanda medya ilçe düzeyinde bir parti yetkilisinin görev süresi boyunca iki yüzden fazla kadroyu parayla sattığı bir vakayı ifşa etti ve bu, vakalardan sadece biri. Memurların yerel zorbalar gibi davranarak güçlerini suistimal ettikleri ve yolsuzluğa bulaştığı sonu gelmez adli davalar, sorunun sadece küçük bir kısmı – pek çok dava hiç kamuoyunun gözü önüne ulaşmıyor.

Davranışlarına bakılırsa, bunlar çok düşük kaliteli muktedirler. Genellikle bir siyasi elit, toplumsal idarede beceri göstermekle kalmayıp, eğer uzun vadede kendi pozisyonunu korumak istiyorsa, ortak kaynakların bölüşümünde onların da pay almasına izin vererek kendisi dışındaki sınıfların da çıkarlarını düşünebilmelidir. Ne yazık ki Çin'de şu andaki muktedir elitler diğer toplumsal sınıfların çıkarlarının yanı sıra, kendi sınıfının bile uzun vadeli çıkarlarını düşünemiyor. Zihniyetleri şu öndeyişte ifade ediliyor: 'Güç, miyadı geçmeden önce kullanıl-

malıdır.' Rahatlıkla 'altın kıymetinde' diye nitelendirilen kadrolar, sahtekârlık ve yolsuzlukla iç içe. Bu insanlar da herkes gibi ülkenin bu yoldan giderek hiçbir geleceğe ulaşamayacağının farkında. İşte bu nedenle 'sosyalist Çin en iyisi' diye yüksek sesle bağırırken bir yandan da çocuklarını yurtdışına göndermek için çeşitli yollar arıyorlar.

Şu andaki siyaset yapımı son yirmi yılın kalıplarından farklı bir özellik gösteriyor. Giderek daha fazla ekonomi politikası, genel ulusal çıkarı gözetmeye değil, belli bir toplumsal kesimin çıkarları ile olan bağlantısına dayanıyor. Aksamış endüstriyel sektörlerin yeniden yapılandırılması veya bankacılık sistemindeki kötü kredilerin temizlenmesi gibi ulusal ekonomi için hayati konular, sürekli çözümsüz kalmaya devam ediyor, çünkü onları çözmeye çalışmak, siyasi veya ekonomik elitlerin bir kısmının çıkarlarını etkileyebilir. Mevcut altyapının altından kalkabileceği trafik kapasitesinin çok üzerinde aile arabalarının imalatı, çeşitli ahlâksız pazarlıkların etkisi altında 'gelişmeye' devam ediyor. Gayrimenkul inşaatı kontrol dışına çıkmış, batık kredilerin geniş hacmi yüzünden bankaları felç ediyor ama [buna rağmen] durdurulamaz görünüyor. Genelde Çin halkının alım gücünün çok düşük olduğunu herkesin bildiği bir zamanda, kentlerde ucuz konut üzerine asla icraatin takip etmediği sadece konuşmalar var, çünkü ucuz apartmanlar inşa etmek, bazı elit grupların yerleşik çıkarlarına zarar verebilir. Kamu araçlarını şahsi amaçlar için kullanmayı yasaklamak, resmî törenlerde kısıntıya gitmek, köylülerden resmî olmayan 'harçlar'ın toplanmasını engellemek gibi toplumsal rahatsızlığı hafifletecek önlemlerin, sadece bir daireden diğerine evrakların nakli dışında hiçbir varlığı yok. Buna karşın, ekonomik resesyon zamanları işten çıkarmaları kolaylaştırma ve sosyal yardımları kesme, toplumsal tansiyonu yükseltme pahasına devletin yükünü azaltma gibi elit çıkarları için kamu otoritesini istismar eden politikalar, az görülen bir kararlılıkla acilen uygulanıyor.

Bu eğilimin belki de en iyi örneği, 1999'un başında, resmî politikalar ve söylemlerin borsayı kontrolsüz biçimde yükselte-

rek, bazı çıkar gruplarının kamu fonları ve banka kredileri aracılığıyla düşük piyasalardan çıkmalarını sağladığında görüldü. Piyasa suni olarak bir kez yükselince, bu gruplar çabucak satış yaptılar ve sıradan küçük oyuncuları kayıplarla başbaşa bıraktılar. Sadece yeni zenginlerin çabucak servet edinmelerine hizmet eden bu tarz uygulamalar, ulusun uzun vadeli istikrarı ile açıkça bağdaşmamaktadır. Çin'de bu adeta intihar niteliğindeki politikaların izlenebiliyor olması, siyasi ve entelektüel elitlerin miyopluğunun ve ellerinde bulunan ülkenin geleceği için güvenlerini kaybettiğinin göstergesidir. Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti, elitler ve halkın çoğunluğu arasında seçimini yapmıştır. Eğer böyle yaptıysa, bunun sebebi iktidar partisinin kayan toplumsal tabanı değil, 'rant arayışında bir toplum'a doğru genel bir kaymadan kaynaklanıyor. Adına Çin denilen gemi, ailelerine uzun zamandır sığınak hazırlayan muktedir elitlerin 'özverili' emekleri sayesinde batıyor. Artık Çin Komünist Partisi'nin kadrolarında yer almaları mümkün olmadığında, yurtdışında rahat bir emekliliğin zamanı gelmiş olacak.

Medya

Çin'deki habercilik medyası, her zaman merkezî devlet kontrolü altında olmuştur. Reform Dönemi'nden beri bu kontrol gevşedi, bağımsız yönetime biraz daha fırsat yarattı. Fakat sonuçta bütün kanallar hükümet otoritesi altında olmaya devam ediyor. Özel şahısların veya şirketlerin yasal olarak yayın sektöründe çalışmasına izin verilmiyor. Öte yandan, hükümet bazı gazetelere kendi finansal kaynaklarını bulmalarını istediği, onlara 'piyasa ekonomisinde risk almalarını' telkin ettiği için –editörlerin 'kollarınızı-bacaklarınızı bağlayıp yüzmeniz için sizi denize atınak' diye tanımladıkları politika–, pek çok yayıncı, hükümeti rahatsız etmemeye dikkat ederek dikkatlerini tüketicilere doğru çevirmek zorunda kaldılar. Bunun sonucu olarak parti gazeteleri ile popüler gazeteler arasında ekonomik bir fark oluştu. İlki hükümet gelirlerinden finanse ediliyor ve ne röportajlarında, ne de editöryal yön olarak yenilikçiliğe cesa-

ret edebiliyor: Tek görevi itaatkâr olmak. Öte yandan ikincisi, satışlarla ayakta durmak zorunda, ki bu da popüler ve eğlenceli olması demek.

Sık sık statükonun cesurca eleştirilerini basan yayınlar olmasına rağmen, bunlar otoriteler tarafından her zaman izleniyor ve zaman zaman 'sarı kart' uyarıları alıyorlar. Son yıllarda, ekonomik durum çok da ümit verici değilken, hükümet medya üzerinde kontrolü sıkılaştırdı. Tuhaf bir biçimde, aynı dönemde özel şirketler bazı gazete ve dergileri el altından satın almaya başladılar. Bu gibi işlemler resmî olarak kaydedilemiyor veya teyit edilemiyor. Genellikle pazarlık, bir tarafta satın alan şirketin, diğer tarafta da satın alınan dergiyi kontrol eden çalışma grubunun imzaladığı özel bir kontratla sonuçlandırılıyor. Her iki taraf da bu özel anlaşma ile bağlı. Risk genellikle satın alanın omuzunda çünkü eğer anlaşma hükümet tarafından keşfedilir veya diğer tarafça ihlal edilirse, şirket zararı göstermek zorunda. Haber medyasının şu andaki yeniden organizasyonu, bu sektördeki kaynakların yeniden bölüşümüne yolaçabilir ki, bunun sonuçları niyet edilenden çok daha farklı olabilir. Hükümete bir başka meydan okuma da tabii ki teknolojik ilerlemeden geliyor. Şu anda otuz beşin altındaki nesil arasında popüler olan internetin yayılması, iletişim yöntemlerini değiştiriyor ve resmî kontrollere ciddi olarak karşı koyuyor; ayrıca Çin'de medyanın tamamen hükümetin yumruğu altında olduğu günlerin de pek yakında geçmişte kalma olasılığını arttırıyor.

Dünya Ticaret Örgütü'ne girmek

Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne girmesi dünyanın her yerinden insanların ilgisini çekerek bunun etkisi konusunda pek çok tahmine yol açtı. Çok etkili bazı akademisyenler, üyelikten sonra uluslararası şirketlerin Çin'i 'oyunun kurallarını kabul etmeye' zorlayacağını ve böylelikle ülkenin yolsuzluğu sona erdirmesinde yardımcı olacağını iddia ederek, aşırı iyimser bir görüş ifade ettiler. Böylesi bir teşhis, tecrübelerden alınan dersleri körü körüne inkâr ediyor. Pek çok Latin Amerika ve

Güneydoğu Asya ülkesi WTO üyesidir, fakat hâlâ yaygın yolsuzluktan mustariptirler. Özellikle Latin Amerika'da tipik bir rejim, uzun yıllar yerli tekeller ve yabancı sermaye ile işbirliği yapmış siyasi diktatörlüklerdi. Nasıl olacak da WTO başka yerlerde ülke içindeki yolsuzlukları silememişken, sadece Çin üye olduktan sonra bu mucizevi etkilerden yararlanacak? Bu bağlamda, ABD ne kadar güçlü olursa olsun, çokuluslu şirketleri Çin'e geldiklerinde eğer pay almak istiyorlarsa, yerel örnekleri takip etmek ve Çin'in oyun kurallarına göre oynamak zorundalar. Çin'in ne kadar 'rant arayan bir toplum' olduğunu ve yabancı sermayenin Çin'e giriş izni almada gösterdiği eski performansını düşünürsek, yolsuzluk karşısındaki mücadeleye kendi kendimize çıkmamız gerektiği açıktır.

Çin'in WTO'ya girmesinin toplumsal kutuplaşmayı hızlandıracağından emin olabiliriz. Eğer piyasa ekonomisi hakkında işlevsel bilgiyi bir nevi sermaye olarak ve sosyal bağlantıları da bir çeşit kaynak olarak kategorize edersek, bunlara sahip olanlar, –sahip olmayanlara kıyasla– Çin'in üyeliğinin sunacağı kaynaklardan çok daha iyi faydalanacak bir konumda olacaklardır. Örtülü olarak söylersek, bu büyük macera için ilk grup hazırlıklı, ikinci grup ise hazırlıksızdır. Aynı şey, Çin içerisindeki bölgesel kalkınma farkı için de geçerlidir. Daha zengin eyaletler, WTO üyeliğinin getireceği fırsatları kullanmak için gerekli sermaye ve kaynaklara sahip olurken, daha fakirler olamayacak. Siyasi elitler kısa zamanda yabancı sermaye ile en iyi şekilde işbirliği yapmanın yolunu bulacak. Entelektüel elitler, içlerinden bir kısmı hizmet verdikleri müşterilerini yeniledikçe, daha da bölünecekler. Bugünün ekonomik elitleri daha karmaşık durumlarla karşı karşıya kalacaklar. Yabancı sermaye ile ortaklık şansı az olan sektörler, çokuluslu şirketlerle açık rekabet sonucu ortadan silinme riski ile karşı karşıya gelecekler – telekomünikasyon sektörü halihazırda bu tehlikeden bahsediyor. Belli bir piyasa payı ve yerleşik itibarı olan şirketler ve bayiler, büyük olasılıkla piyasada pay için yarışmanın maliyetini azaltmak için yabancı sermaye ile işbirliği yolunu seçecekler. Yabancı sermaye bunu memnuniyetle kabul edecek. Öte yandan

orta ve küçük ölçekli şirketler, özellikle düşük düzeyde teknik hizmet sunabilen ve yüksek kamu komisyonları sayesinde hayatta kalabilen kasaba ve köy girişimleri, Çin'in WTO'ya girmesiyle belki de ortadan kalkacak. Bu sonuçlara mukabele edecek politikalar olmaksızın Çin'in üyeliğinin sonucu, kaçınılmaz olarak üst sınıfın aşırı derecede zenginleşmesine ve orta ve alt sınıfların daha da marjinalleşmesine aracı olacak.

Bugün Çin, Reform Dönemi öncesinde var olandan çok daha farklı bir toplumsal yapı geliştirdi. Fakat bu, geçmişle keskin bir ayrım yapmadan, eski muktedirlerin yeni bir elit tipine dönüşmesi ile yavaş yavaş ortaya çıktı. Bu toplumda eksik olan en önemli unsur, herhangi bir toplumsal hareket. Bugünün Çinindeki yegâne hareket, demografik göçler. Toplumsal hareketlere sahip bir toplumun kendi kendisini değerlendirme ve kendisini ayarlama mekanizmaları mevcuttur. Bunların temsil ettiği şey, her zaman yeni bir hayatın normlarını ve biçimlerini bulmak için kolektif bir çabadır. Bu kriterle değerlendirildiğinde, Çin'de reformun son yirmi yılında sadece 80'lerin ortasında ve sonunda embriyonik bir toplumsal hareketin izleri vardı. Bugün Çin'in sorunlarını çözmek için ihtiyacımız olan –hem fikirleri, hem de kurumları tamamen reformize edebilecek kabiliyette– yepyeni bir toplumsal harekettir.

6

Statüden Sözleşmeye

WANG YI

Yakın zamanda çıkan bir rapora göre, Sichuan'da bir yerde devlet tarafından işletilen bir fabrikada çoğu on yıldan, hatta yirmi yıldan fazla zamandır işletmede bulunan bir grup kadın işçi, yerel mahkemeye kocalarından 'kolektif boşanma' dilekçesi verdiler. Bu hareketlerinin sebebi, fabrikanın onlarla yaşam boyu emek kontratı imzalamayı reddetmesi –ki Çin İş Kanunu'nun ilgili maddeleri gereği buna hakları vardı– ve birkaç gün sonra da çoğu kadının 'görev dışı'[1] olduğunu ilan etmesiydi. İşletme, evlenmemiş işçilerin işlerinde kalabileceğini ilan ettiğinden, evli olan işçiler yerel ekonomik resesyon esnasında işlerini koruyabilmek için toplu bir eylem ile kocalarından boşanmaya karar verdiler.

Bu olaydan önce, Daqing, Liaoyang ve Sichuan'daki işçi huzursuzlukları, Çinli emekçi sınıfının giderek daha dezavantajlı olduğunu ve bütün bir neslin şu anda adaletsiz bir gelecekle karşı karşıya olduğu olgusunu, zaten coğrafi olarak su üstüne çıkarmıştı.[2] Bir yandan, işletmeler piyasa rekabetinin sert şart-

1 'Görev dışı' (*off post*), *xiagang*, bir işçiye, iş yerinin bildirilmesine gerek olmadığı anlamına geliyor. 1990'larda genellikle işletmeler işçileri asgari aylık maaşla (veya maaşsız) evlerine gönderip bir sonraki emre kadar gûya 'beklemelerini' söyleyerek tasarrufa gidiyorlardı – e.n.

2 Daqin Kuzeydoğu Çin'de önemli bir petrol bölgesi. Sakinleri çoğunlukla 1960'ların başında seyrek nüfuslu bu bölgeye hükûmet direktifleri doğrultu-

ları ile mücadele edebilmek için çalışanlarını azaltmak ve üretkenliklerini artırmak zorundalar, ya da iflaslarını ilan edip piyasadan çekilecekler ve kaynaklarının yeniden yapılandırılmasına razı olacaklar. Öte yandan, piyasa ekonomisine geçişin en yüksek maliyetini göğüsleyenler de, orta yaşlarında işsizlikle ve yaşlandıklarında da emeklilikten mahrum olmayla karşı karşıya olan 'görev dışı' işçiler. Aynı zamanda, çok büyük miktarlarda devlet kaynakları da yolsuzluk yapanların eline transfer edildiğinden, hızla yok oldu.

Şu anda 'görev dışı' işçilerin karşı karşıya oldukları ise normal birtakım piyasa riskleri değil, eski kurumsal yapının birikmiş bütün sorunlarının bedeli aslında. Onlar çürümüş bir sistemin bedelini ödemeye zorlanıyorlar. Eğer kamu iktisadi teşebbüsleri sisteminde görev dışı işçilerin en azından teorik olarak aslında kısmen kamu kaynaklarının 'sahibi' oldukları olgusunu düşünürsek, görmekte olduğumuz şey maliklerin çoğunun, son derece küçük bir azınlık olan yöneticiler adına soyup soğana çevrilmesinden başka bir şey değil. Şimdiye kadar Çin'in Yeni Sol'u tarafından yapılan eleştiriler piyasa ekonomisinin kendisinin adaletsizliği üzerine yoğunlaştı. Öte yandan serbest piyasacılar, piyasa ekonomisinde iflas, işsizlik ve rekabetin meşru tabiatına vurgu yaparak görev dışı işçilerin durumlarından büyük bir rahatlıkla bahsederek onlara sadece 'işsiz' muamelesi yaptılar ve onları aşırı derecede devlete bağımlı olup şımartıldıkları gerekçesiyle kibarca eleştirdiler. Örneğin çıkarılan işçilerin emekli ikramiyesi yerine ortalama olarak 70.000 yuan toplu para alacakları Daqing'deki işçi huzursuzlukları hakkındaki tartışmalarda, pek çoğu bunun 'ağlayan çocuğa mama verirler' beklentisi yaratma riski taşıdığı şeklinde kaygılarını ifade ettiler.[3] Bu rakam aslında Daqing dışındaki bölgeler için de

---

sunda göç eden petrol işçileri ve onların ailelerinden oluşuyor. Liaoyang da yine kuzeydoğuda, eski endüstri eyaleti olan Liaoning'de bir kasaba – e.n.

3 İşten atılan işçilere toplu para verilmesi, *mai duan gongling*, onların çalıştıkları süreye bağlı emeklilik haklarını satın alma şeklinde son yıllarda oldukça yaygınlaşan bir uygulamadır. 10.000 yen yaklaşık 1.200 ABD doları, 80.000 yen yaklaşık 9.600 ABD dolarıdır. 2002'nin başındaki Daqin ayaklanması kısmen de belediye yetkililerinin askıya alınan veya işten çıkarılan işçilerden kışın

yüksek bir standart belirleyecekti. Benim bilgim dahilinde, Sichuan'daki tüm şehir ve semtlerde, bir işletmede on yıldan fazla çalışmış bir işçinin 10.000 yuandan fazla toplu emekli ikramiyesi alması bile çok nadirdi. Benim memleketimde devlet fabrikalarında çalışan eski işçiler ortalama olarak bundan çok daha az alıyor. Daqing'deki işçi hareketinin ülke içinde geniş sempati uyandıramamasının bir sebebi de bu.

Ancak bence, piyasa ekonomisi hakkında aşırı derecede dogmatik bir söylem, bu olayın önemini fazla aydınlatamıyor. Çünkü onun mantığı, öne sürülen sosyal adalet konusunu saklamak ve silmek eğiliminde. ÇKP'nin siyasi sistemi altında işçileri sadece çalışanlar olarak göremeyeceğimizden, aynı şekilde 'görev dışı' statüsünü de sadece işsizlik olarak göremeyiz. Asıl soru, devam eden toplumsal dönüşümün ortasında hükümetin modern yasal paradigmaları kullanarak, önceki ideolojik rejimden miras kalan siyasi borçlardan ve ahlâki yükümlülüklerinden silkinmeye çalışmasında yatıyor. Bunun sonucu olarak koskoca bir nesil adaletsiz bir şekilde ıskartaya çıkartılıyor ve kurban ediliyor.

İhaneti meşrulaştırmak

Burada bahis konusu olan piyasa ekonomisinde sosyal adalet meselesi değil. İdeoloji hükmü altında ve piyasa öncesi bir ekonominin gölgesi altında sosyal adalet sorunu. Sorunun merkezi, ÇKP'nin onu yıllardır desteklemek için mücadele eden on milyonlarca işçi sınıfından insana ihanet etmesidir. 'Yıllar boyu çalışıp didinmek ve bir gecede yine özgürleşme öncesi (-ne dönüş)' (*xinxinkuku jishi nian, yizhau huidao jiefang qian*) – bunun gibi halk şarkıları sadece tarihteki döngüsel değişimleri değil, işçi sınıfının ÇKP'ye karşı barındırdığı büyük hayal kırıklığını da dile getiriyor.

İnsan topluluklarında ilerlemenin temelde statüden sözleş-

3.000-4.000 yen (360-480 ABD doları) yıllık ısınma harcı istemeleriyle tetiklendi. Rapor için bkz. *China Labor Bulletin*, www.çchina-labour.org.hk, erişim tarihi: 06.03.2002 – e.n.

meye doğru bir hareket şeklinde olduğu, Maine'in meşhur argümanıdır. Fakat onun dönüşüm vizyonu, bunu antik dönem kanunlarının ve kurumlarının bin yıllık yavaş yavaş değişim süreci olarak gördü ve dolayısıyla, bizim için önemli olan soruları gözden kaçırdı. Statü haklarından ve sorumluluklarından sözleşme haklarına ve sorumluluklarına doğru geçişte, adalet nasıl teminat altına alınacak? Güç sahiplerinin tarihsel ve ahlâki sorumluluklarından kaçmasına nasıl engel olunacak? Yok olan bir statü düzeninden onlara kalan ufak tefek hakları ve yetkileri talep eden dezavantajlıları, ukalaca eleştirmek için yazılı sözleşmelerin meşruluğunu ve kesinliğini kullanmalara nasıl engel olunacak?

Bugün, eski statü ilişkileri hızla sözleşme ilişkilerine dönüşürken, sözleşmelerin statü sorumluluklarından utanmazca kaçmayı meşrulaştırmasına izin vermemeliyiz. Sözleşmeye dayalı bir dünya söyleminde her bir ilişkinin köksüz olduğu, her defasında sıfırdan, yeniden başladığı olgusunu çarpıcı bir şekilde kendimize hatırlatmalıyız. O nedenle, bugün Çin'de bir sosyal adalet duygusunu canlandırmak için, işsizlik, iflas veya maaş sözleşmesi gibi modern kavramları bir tarafa koymak ve halkımızın birlikte ütopyacı bir toplum yaratmak için hazır olduğu dönemdeki kolektif dünyanın kökenlerine gitmemiz gereklidir.

Maine'in *Ancient Law* (Antik Kanunlar) kitabının giriş kısmında, Allen şu soruyu sorar: Hiç sözleşmeden statüye doğru bir gerileme olmuş mudur?[4] İnsan toplumunun spontane evriminde bunun mümkün olup olmadığını bilemeyiz, ki bu yüzden de Maine kendi vardığı sonuçlarda da oldukça tedbirlidir. Ancak, şiddetli ve programa dayalı devrimler süresince, 20. yüzyılın ortasında ÇKP rejimi kurulduktan sonra böylesi bir sürecin gerçekten olduğunu kesinlikle biliyoruz. 1952'de Tianjin ve Pekin'deki iki borsa resmî olarak alım satımı durdurdu. 1956'da ekonominin millileştirilmesi tamamlandığında, sözleşmeye dayalı iş ilişkileriyle birlikte modern işletme siste-

4 Carleton Allen, "Introduction", Sir Henry Maine (1822-1888) *Ancient Law: Its Connection with the Early History of Society and Its Relation to Modern Ideas*, Oxford, 1959 – e.n.

mi de anakaradan kaybolarak, fazlasıyla statü merkezli, bürokratik personel sistemi ile hiyerarşik maaşlar ve emeklilik yapısıyla yer değiştirdi.

Burada bütün ilişkiler, haklar ve sorumluluklar, statüye bağlıydı. İşçi sınıfı anayasa tarafından devleti yöneten sınıf olarak tanımlanmıştı fakat, biz bunun ne anlama geldiğini bilmiyoruz. Çünkü, aslında üst düzey memurların çoğu ilk başlarda endüstriyel birimler kökenli olsa da, işçi sınıfı devletin personel mekanizmasına girmek için herhangi bir yasal ayrıcalığa sahip değil. Mülkiyet haklarında da işçi sınıfının bir avantajı yok, çünkü kâğıt üzerinde bütün devlet mülkiyetindeki şirketler 'tüm halka ait kamu malları' (*quan min suoyuo zhi*), bu yüzden teorik olarak herkesin eşit hakkı var bunlarda. Bir işçi ile üretim birimi arasındaki ilişki, 'işçiler üretim birimlerinin efendisidir' (*gongren shi qiye de zhurenwong*) şeklindeki ideolojik örtmece perdesi altında aslında yarı-kölelik. İşçilerin maaşları, yönetim düzenlemeleri adı altında zaten tek taraflı olarak devletçe belirleniyordu. İşçilerin temel gelir olarak almaları gereken miktarın yarısından fazlası, sanayi inşaatları ve süratli birikimde yatırım olarak kesiliyordu. 20. yüzyılda kâğıt üzerinde modern bir devlette, çalışan insanların bu kadar aşırı derecede sömürülmesini meşru kılabilecek temelde iki sebep olabilir. Bir tanesi, işçi sınıfının kendisinin hayalî yönetici konumunda olmasıydı. Diğeri, işin yanı sıra kesintilerin yerine devletin kıyafet, yiyecek, ev, ulaşım yardımı gibi bir dizi ayni yararlar sunması ve doğum, eğitim, sağlık, yaşlılık ve cenaze hizmetleri gibi sosyal hizmetler sağlamasıydı. Çin'in kırsal toplumu konularında tanınmış akademisyen Wen Tiejun'un ifadesiyle, statü bağımlı bir kentsel topluluğa yaşamları boyunca güvence garantisi vermekle devlet, işçilerin ürettiği artı değerin çoğuna, esasen onlara 'gelecek sözü vererek' çok küçük bir maliyetle el koyabiliyordu.

Fakat bunların hiçbiri yazılı bir sözleşmede belirtilmemişti. Sadece devrimcilerin yaptığı, yasa ötesi özellikte şifahi bir sözdü. O sebeple bu söze bugün utanmazca ihanet edildiğinde, mahkemeye gidip 'işçiler üretim birimlerinin efendisidir' sloga-

nını destekleyici kanıt göstererek dava açamazsınız. Yasal mahkemelerin mekanik normları, ideolojikleşmiş bir siyasi sorumlulukla başa çıkamaz. 1980'lerin ortalarından itibaren kapsamlı bir işçi sözleşmesi reformu başlatıldığında, statü sözleşmeye doğru gerilemeye başladı. Bununla birlikte bir ihanet süreci de başladı. Önceki statü sisteminde devletin sorumlulukları, asla sözleşmeli emek ilişkilerine dönüştürülmedi. Kendisi ve işçi arasında yeni tarz sözleşmede devlet, kendi sorumluluklarını hiç nakit olarak yansıtma (örneğin, onlarca yıl işçi sınıfını sömürerek yatırım sermayesi diye ödünç aldıklarını geri verme) niyetinde olmadı. Tam tersine, ÇKP devrimci bayrağını kaldırdığı ilk günden itibaren gönüllü olarak yüklendiği tarihsel sorumluluktan, 'yasallaşma' kılıfı altında sürekli kaçmaya çalıştı.

Bu durumda köleliğe benzer bir şey var. Bir köle temelde köle sahibinin mülküdür. Köle sahibi köleye ücret ödemez, fakat yiyecek yetiştirebileceği, tarlada çalışıp didinirken hayatta kalabileceği kadar küçük bir arazi verir ve barınak, kıyafet ve biraz da sağlık imkânı sağlar. Bir gün köle sahibi aniden 'sen özgürsün – ilişkimizi sözleşmeye bağlayacağız' şeklinde bir ilanda bulunur, köleye sağladığı tüm ihtiyaçları iptal eder ve onu küçük toprak parçasından da mahrum eder. Eğer eski köle şikâyet ederse, onu köle sahibine bağımlı olmakla suçlarız ve özgürlüğün anlamını kavrayamadığı şeklinde yorumlar yaparız.

Ahlâkçılıktan hoşlanmasam da, bundan daha kötü bir ihanetin olamayacağına kesinlikle inanıyorum. Örneğin, konut politikasını ele alalım. 1990'ların ortalarında, hükümet neredeyse tamamı sübvanse edilen konut sisteminin bir dizi parasal aranjmana doğru değiştirileceği şeklindeki reformu duyurdu ki bu, nakdî olmayan statü düzenlemelerini nakdî maaş düzenlemeleri ile değiştiren, dolayısıyla statüden sözleşmeye doğru şeffaf ve dürüst bir dönüşümü etkileyecek bir öneriydi. Ancak 1990'ların çıkmazında devletin sahip olduğu şirketler ağır borçlar altına girip ekonomi yavaşladığında, kiraya dayalı bir dağıtım sistemi henüz yerleşmemişken, hükümet hiç tereddüt etmeden iş birimi bazlı konut tahsisi sistemini (Çin'de konut sübvansiyonlarının yapıldığı sistem) iptal etti. Bu sadece tüketimi can-

landırmak amacıyla emlak sektörünü teşvik etmek için yapıldı. Herhangi bir demokratik kural veya kontrolden ya da şikâyet için yasal yollardan yoksun, on milyonlarca insanın hakları ve çıkarları kolayca rüzgârın önüne savruldu. Şimdi insanlar adil bir durumda kendilerine ait olan ama artık ellerinden alınmış ticari konutlara girebilmek için, önlerindeki yirmi yılı sıkı çalışıp dikkatlice birikim yaparak geçirmek zorundalar.

Bir yandan devlet, işçilere olan tarihsel sorumluluğunu derece derece üzerinden atmak için yasal reformlar yapıyor. Öte yandan 'kârları' arttırmak için vergileri de arttırarak işçi sınıfının varlıklarına daha fazla el koyuyor. 2000'den 2001'e kadar olan iki yıl içinde, Çin'in GSMH artışı sabit olarak % 7 iken, devletin mali gelirleri neredeyse % 50 arttı! 1996'da başlayan 9. Beş Yıllık Kalkınma Planı esnasında onlarca milyon işçi işten çıkarıldı ve ülke çapındaki kasaba ve şehirlerdeki toplam istihdam artışı negatifti, ancak, vergi gelirleri % 108 oranında arttı. Başka bir deyişle, statüden sözleşmeye geçerken hükümet, devlet yönetimindeki ekonomiyi geliştirmek için kaynakları biriktirmek adına, emekçilerden mümkün olduğunca fazla artı değer sömürme şeklindeki totaliter ideolojiyi hâlâ koruyor. Beş yıllık ekonomik zorluk döneminde devletin ekonomik kalkınmadan edindiği emeğinkinden çok fazla olmuş, bu da işçi sınıfının konumunu daha da geriletmiştir.

Devletin topladığı gelirler emekçi kitlelere dağıtılmış veya işçilere olan borcu ödemek için kullanılmış mıdır? Örneğin sağlık sigortasını ele alalım. Bütçede sağlığın payı 1990'dan beri her yıl düştü ve şu anda yasal olarak belirlenmiş % 8'lik standardın çok altında. Yirmi yıllık Reform Dönemi'nde devletin harcamalarının toplam sağlık harcamalarına oranı, yılda % 1 hızında düşerken, işçi başına düşen şahsi sağlık harcamaları yılda % 2 artıyor. Şu anda pek çok emekli işçi için bırakın diğer aile üyelerini, kendi sağlık sigortalarını bile emeklilik maaşlarından veya diğer haklarından ödemeleri tamamen imkânsız. Çin'de sağlık harcamaları konusundaki Gini katsayısı 0,46 –0,5'ye kadar yükselerek gelirdeki Gini katsayısını da geçiyor– uluslararası standartlara göre belirlenen 0,4 kritik seviyesinin

çok üzerinde.* Dünya Sağlık Örgütü (WHO), sağlık hizmetlerinin dağılımı bakımından Çin'i dünyanın en kötü ülkeleri arasında sıralamaktadır – 188. sırada, sondan dördüncü.

1995'e kadar Çin'in kamu emeklilik planı yoktu. 2002'nin sonunda bu program dahilinde emekli olan işçilerin sayısının sadece on milyon civarında olacağı bekleniyor. Bu yıllarda on milyonlarca işçi 'görev dışı' kaldı, ki çoğu on ya da yirmi yıldan fazla çalışmıştı. Daha önceki sözleşmeye dayalı olmayan ilişkide, devletin taahhüt ettiği sosyal güvenlik, işyeri birimince sağlanıyor ve yaşlılığı kapsıyordu. Şimdi işçiler görev dışı olduklarında birkaç yıl asgari işsizlik maaşı alıyorlar, daha sonra da yirmi yıllık emekleri için hiçbir şey almıyorlar. İronik bir biçimde, aşırı sosyal adaletsizliğin bu aleni biçimi, sözleşmeye dayalı ilişkilerin normal olarak eriyip gitmesinin sonucu. Çünkü bu işçilerin büyük çoğunluğu 1990'ların başındaki emek sözleşmesi reformu kampanyası esnasında, çalıştıkları birimlerle beş ya da on yıl geçerli olacak emek sözleşmeleri imzalamışlardı.

Devlet mülkiyetindeki şirketlerin iflas ve kapatılma dalgası, çalışan kitleleri daha da fazla cezalandırdı. Bir kamu iktisadi teşebbüsü yasal sahibine transfer edilmeden çok önce, her işyeri birimine resmî direktifler çıkartıldı ve neredeyse toplam kârlarının % 50'sine varacak oranlarda ağır vergiler yüklendi. 1995'e kadar toplam imalat çıktılarının % 47'si kamu mülkiyetindeki şirketlere aitti, ancak vergilendirilen kârlardaki oranları % 71'e kadar yükselmişti. Bugün devletin elindeki kaynakların büyük kısmının, işçi sınıfının teri ve kanı ile biriktirildiğini söylemek için çok iyi sebeplerimiz var. Şimdi kötü yönetimden, karmaşık mülkiyet hakları ve yaygın yolsuzluktan dolayı, kamu mülkiyetindeki şirketler iflasla karşı karşıya. Bu noktada, arta kalan kaynaklar işçilerin yer değiştirmesine veya sosyal güvencesine bile yetmezken, devlet, sözleşme ilişkilerini utanmazca mazeret olarak kullanarak şirketleri bağımsız, sınırlı sorumlu 'anonim birimler' olarak hareket etmek zorunda bırakıyor. O nedenle bir kamu iktisadi teşebbüsünün iflasını ilan etmesi sa-

(*) Gini katsayısı, 0 ve 1 arasında, eşitsizliği ölçme amaçlıdır. Katsayının büyümesi, eşitsizliğin fazlalaştığı anlamına gelmektedir – ç.n.

dece şirketler ve yerel yönetimlerin banka borçlarından kaçma yolu değil, işçi sınıfına olan tarihsel borçları tasfiye etmenin de bir yolu haline gelmiştir.

Sosyal adaletin kaderi

'Toplumsal istikrar'ı koruma gibi bir siyasi ihtiyaçla harekete geçen parti üst yönetimi ve devlet, hoşnut olmayanları satın almak için para harcamaya gönülsüz. Fakat son yıllarda merkez, artan finansal ve ekonomik zorluklar altında ve eskinin yüklerinden kurtulup yeni yöneticileri cezbetmek için yerleşik çıkarlar ile yandaş kapitalizmin baskıları karşısında giderek daha esnek hale geliyor. Dahası, 'mühim olanları yoğunlaştırma, önemsizleri dağıtma' başlığı altında merkezî ve yerel yönetimler arasındaki dengesiz sorumluluk dağılımı, yerel otoriteleri her koşulda üzerlerine düşenden kaçmaya teşvik etti. Bunun genel sonucu şu oldu: Resmî politika, devlet mülkiyetindeki şirketlerde çalışan milyonlarca işçinin çıkarlarının, hiç vicdan azabı duymadan aleni bir şekilde kurban edilmesine yol açtı. Demokrasinin olmadığı bir karar alma mekanizması, bireylerin çıkarlarına kayıtsız olduğunu bir kez daha göstermiş oldu. Bir dizi çıkarlar ve piyasa ekonomisi, işçilerin kendi kaygılarını dile getirmesine izin vermeyen bir siyasi sistemle birleşirse, ekonomik zorluklar veya piyasadan taleplerle ilgili ne zaman bir çatışma çıksa, Çin temel sosyal adalet gereklerini kaçınılmaz olarak ihmal edecek.

Asıl sorun, dezavantajlı toplumsal gruplara dair kaygıların eksikliği değil, onların kendilerini ifade etme ve politikaları etkileme yollarından mahrum olmaları. Toplumun, belli bir grubun hayati çıkarlarını hiçe saymasını veya yok etmesini nasıl önleyebiliriz? Umutlarımızı ağdalı duygusal şarkılar söyleyen ve sonu gelmez direktifler yayınlayan ideolojik bir hükümete bağlayarak değil. İhtiyacımız olan, her grubun kendi sosyal çıkarları ile siyasi yarışa katılabileceği bir demokratik sistem. Sayısı onlarca milyona varan işçi sınıfı nasıl oldu da dezavantajlı bir sosyal grup haline geldi? Çünkü kendi sendikalarını or-

ganize edemiyorlar ya da grev yapamıyorlar, kendi haber medyalarını veya siyasi partilerini kuramıyorlar, yasamayı etkileyip yargının iyileşmesine yardım edemiyorlar. Proletarya tarafından yönetildiği iddia edilen toplumumuzda, bazı kargaşa patlamalarının dışında bu büyük işçi kitlesinin kendisini ifade edecek hiçbir kanalı yok.

Kendi iradesini etkin bir şekilde ileri süremeyen bir grup, kaçınılmaz olarak günah keçisi ilan edilecek, kenara atılacak veya ihanete uğrayacaktır. 90'ların başında devlet mülkiyetindeki pek çok şirket emeklilik sorumluluklarını tasfiye etmek için tek ödemelik satın alma (*mai duan gongling*) denemesinde bulundu ama, Devlet Konseyi bu yaklaşımı potansiyel olarak işçi çıkarlarına zarar verici bulduğundan açıkça yasakladı. Fakat 1996'dan beri merkezî hükümet, işçiler için son derece haksız olan bir fiyat etiketini zımnen kabul ederek, şirketlerin geçmişten gelen borçlarını bir kalemde silerek, bu yönteme göz yumdu. Kamu mülkiyetindeki şirketlerin iflasıyla karşı karşıya olan devletin bazen işçilerin yeniden iş bulmasına veya başka sosyal konulara öncelik verdiği doğru; işçileri üç yıllığına yeniden işe alan şirketlerin idari yükümlülüklerini azaltmak gibi, görev dışı işçilere yardımcı olacak bazı özel direktifler ara sıra yayınlanıyordu. Fakat yine 90'ların sonundan itibaren rekabete ve piyasa disiplinine yapılan resmî vurgu daha da arttı, devletin sahip olduğu şirketler artan sayılarda satılmaya ve iflas etmeye başladı ve pek çok görev dışı işçi daimi olarak işini ve hemen tamamı sosyal güvencesini kaybetti.

Fakat hukuki bakış açısıyla, sorumlulukların bu ani feshinin ne yasadışı, ne de gayrimeşru olduğu söylenebilir. İşçilerin alması gerekirken alamadığını bugünkü kanunların tespit etme yolu yok. İdeolojik idare döneminin sonu ile anayasal sistemin başlangıcı arasında yatan zaman, bir ihanet dönemi. Onlarca milyon insan, birine ait olmayan bir düzenle henüz gelmemiş bir düzen arasında mücadele veriyor. İlki onları terk etti, ikincisi ise henüz hayal meyal bile görünür değil. Bu yüzden, onlar iki birbirinden çok farklı mülkiyet sistemi ve sosyal sistem arasında –sosyal adalet harabeleri arasında– dolaşırken, çıkarları-

nı yeterli biçimde kavramsallaştıracak yolumuz gerçekten yok. Çıkarları, gerçekliğe dair her türlü mantıksal basamağı kaybediyor gibi görünüyor.

Başta her türlü hukuk prensibini ve mülkiyet hakkını reddeden ve sınırsız sosyal sorumluluk sözü ile iktidara yükselen bir devrimci parti, şimdi nasıl sorumluluklarını sınırlamak için yasaların arkasına saklanıyor, gönüllü ve gönülsüz takipçilerini tarihin çöp tenekesine mahkûm ediyor ve milyonlarca insanı artan toplumsal zenginliğin meyvelerinden mahrum edebiliyor? Statüden sözleşmeye, devrimci partiden iktidar partisine, sınırsızdan sınırlı sorumluluğa: Eğer tüm bu dönüşümler gerekliyse, bunlar nasıl yapılmalı? Önceki sınırsız sorumluluk sahibi yatırımcının bundan sonra sadece sınırlı sorumluluk alacağını hangi şartlar altında kabul edeceğiz?

Eğer bir devrimci parti, işçi sınıfıyla olan statü ilişkisinden kurtulmak için doğrudan yasal bir toplum kavramına başvurmaya çalışıyorsa, korkunç bir ihanet içindedir. Bu davranışlara meşruiyet yüklemek için yasal bir söylem kullanılmasını reddetmeliyiz. Kaçınılmayacak prosedür, anayasal bir sistemden başkası değildir – yani, tüm toplumsal çıkarların birbiriyle rekabet etme fırsatına sahip olduğu bir demokratik sistem ve yargı sistemi tarafından korunan bir yasama süreci. Bu, Çin'de statüden sözleşmeye dönüşümden kaynaklanan adaletsizlikleri önleyebilmemiz için yegâne yoldur. Eğer ÇKP bir yanda aşırı ideolojikleşmiş bir sistemi ve kurumsal değişiklikler üzerindeki kamu gücü tekelini korumaya, öte yandan da piyasalaşma baskısı altında on milyonlarca 'yoldaşına' olan ahlâki sorumluluğundan kaçmak için modern yasal sistemin mantığına ve kavramlarına başvuruyorsa, sosyal adalet konuları üzerine yükselen tansiyon, parti iktidarının meşruiyeti üzerinde derin yaralar açacaktır.

Böylesi bir yara, 'üç temsilci' gibi bir ideolojik efsaneyle tamir edilemez. Eğer ÇKP'nin totaliter iktidarı tarih sahnesinden silinmeye mahkûmsa ve eğer gidiş yolunda bazı toplumsal grupları terk etmesi gerekiyorsa, asla ihanet etmemesi gereken, işçi sınıfıdır. Eğer komünistlerde herhangi bir tarihsel bilinç kalın-

tısı kaldıysa, kendi wok tavalarını satışa çıkartmalıdırlar.[5] Eğer devlet mülkiyetindeki her kaynağı borsada elden çıkarmak zorundaysalar, bütün bir neslin yaşamına, yaşlılığına, hastalığına ve gömülmesine, yani en sonuna kadar sorumluluğuna sahip çıkmak için cesaretleri de olmalıdır. Başka bir bakış açısıyla, eğer tarihsel yüklerden vazgeçilecekse, ÇKP rejiminin biraz meşruiyet iddia etmesi ve sorumluluklarıyla yükümlülüklerini sözleşmeye dönüştürmesinin tek yolu, anayasal bir sistem kurmakla olacaktır. Anayasal bir düzen olmaksızın, yasaların hiçbir hükmü olmaz; 'görev dışı' asla işsizle aynı şey olmaz; devlet mülkiyetindeki bir şirketteki işçi ile devlet arasındaki ilişki bir emek sözleşmesi ilişkisi olmaz ve devlet mülkiyetindeki şirketlerin sınırlı sorumlu holdinglere dönüşmesi kesintisiz devam eder.

Bir piyasa ekonomisi olduğu müddetçe, toplumun üyeleri arasındaki sözleşmeler meşru olabilmelidir ve olmalıdır. Fakat bir hükümetle vatandaşları arasında piyasa ilişkileri asla yeterli olmaz. Anayasal bir sistemin geniş sözleşmesi/mutabakatı olmaksızın, tüm diğer sözleşmeler korunmasızdır. Devrimci bir partinin, temsil ettiğini iddia ettiği halkla siyasi bir sözleşme imzalamadan önce ekonomik bir sözleşme imzalamaya hiçbir hakkı yoktur.

5 'Put one's wok to sale' (wok tavayı satışa çıkarmak), zor durumda verilebilecek en son karar anlamına geliyor, çünkü kötü zamanlarda Çinli bir ailenin en son elden çıkaracağı alet, wok tavası olur – e.n.

7

Kırsaldaki Kriz

Li Changping

Hubei'deki bir köylü ailesinden geliyorum; Orta Yangtze vergi bölgesindeki Honghu Gölü yakınlarında Jianli vilayetinde doğdum. Benim çocukluğumda hayat çok zordu. 1969'da, ben 6 yaşındayken Yangtze'nin bentleri yıkıldı ve yakınlardaki bütün köyleri sel bastı. Annem ve babam, ablamla ağabeylerimi yanlarına alıp dilenci olarak yollara düştüler. Benden büyük on bir tane ve küçük dört tane olmak üzere, on altı başka çocukla birlikte, tamamen suyla çevrilmiş 500 metrekareden küçük bir parsele yollandım. Orada kaldığımız ilk gece küçük kız kardeşlerden birinin kulağı sıçanlar tarafından kemirildi; sonrasında kafası o kadar şişti ki, yemek yiyemez oldu ve dördüncü gece öldü. Hiç kimse ağlamadı. Tek hissettiğimiz şey korkuydu. Orada bitmek bilmeyen üç ay geçirdik.

On beş yaşındayken, ilçemiz Qipan'da (Satranç Tahtası)[1] eya-

1 Çin'de eyaletlerin idari yapısı iki temel basamaktan oluşuyor. Üst basamak ya bir il (*diqu*), ya da belediye (shi), ve alt seviyede ilçe/semt (*xian*) var. Dolayısıyla Jianli vilayeti, Hubei eyaletindeki Jingzhou Şehri belediyesi dahilinde. Çin'de kırsal kesim idaresinin ilçe basamağının altında genellikle iki ya da üç düzey vardır. Jianli'nin durumunda, şimdi iki tane var. Üst düzey hem büyük çiftlik komünlerini (*xiang*), hem de küçük kasabaları (*zhen*) kapsıyor, alt düzey ise geleneksel mezra veya köylerden (*cun*) oluşuyor. Hem *xiang*, hem de *cun* İngilizceye köy olarak çevriliyor ki, bu durum Li Changping'in kırsaldaki krizi net bir şekilde açıklamasına yardımcı olmuyor. Bu çeviride idari düzey-

letin *keypoint* lise* giriş sınavlarında en yüksek puanı elde ettim. Beş yıl sonra 1983 yılında Hubei Elektrikli Makineler Üniversitesi'nden mezun olduğumda, memleketime dönmek ve orada kadro almak için gönüllü oldum. O zamandan beri iki kez eğitimime geri döndüm ve sonunda Orta Çin Ziraat Üniversitesi'nden yüksek lisans derecesi kazandım. Orada bir zamanlar şu soruyu tartıştığımızı hâlâ hatırlıyorum: Ziraat fakültesindeki bir öğrencinin misyonu nedir? Bazıları bunun tarımsal refah yaratmak için teknolojiyi geliştirmek olduğuna inanıyordu. Diğerleri misyonumuzun tarımı modernleştirmek olduğunu iddia ediyordu. Benim pozisyonuma diğerleri karşı çıktı ama ben bugün bile onda ısrar ediyorum. Temel misyonumuz 'üç sektör' arasındaki farkı minimize etmek: Sanayi ve tarım, kent ve kırsal, zihinsel emek ve fiziksel emek. Bunun anlamı, köylülerimizin tamamen 'kurtuluşu' için çok çalışmaktır. Dört dönem boyunca dört farklı ilçeden parti sekreteri olarak ben de bunu yapmaya çalıştım. Bugün Hubei kırsalındaki durumu, kendi tecrübelerim doğrultusunda keşfettiğim ölçüde tasvir etmeye çalışacağım.

Satranç Tahtası'nda kaos

1999'nun sonlarına doğru, % 90'ından fazlası köylülerden oluşan 39.000 nüfusa sahip Satranç Tahtası ilçesine (Qipan *xiang*) parti sekreteri olarak atandım. O dönemde, bölge dört idari bölgeye ve 25 köye ayrılmıştı. Buradaki 6.000 köylü hane halkı 60.000 *mu* –10.000 akreden az– büyüklüğündeki çeltik tarlalarını işliyordu ya da hane başına ortalama 10 *mu*, başka bir deyişle 1,65 akre düşüyordu. Burada, 1998 yılında kişi başı net gelirin ortalama 1.910 yuandan fazla (230 $) olduğunu anladım.[2]

---

lerini belirtmek açısından *xiang* ve *zhen* 'ilçe' altında birleştirilirken, *cun* 'köy' olarak kalıyor. Jianli vilayetinde 2000'den öncesine kadar 'idari bölge' denen ve 'ilçe' ile 'köy' arasında yer alan bir üçüncü basamak daha vardı – e.n.

(*) Çin eğitim sisteminde normal/düz lise ve *keypoint* lise şeklinde bir ayrım var. *Keypoint* liseler sınavla öğrenci kabul ediyor ve daha yüksek standartlarda eğitim veriyor – ç.n.

2 Çin Halk Cumhuriyeti yuanı 20 yıl boyunca fiili olarak 8,27 Amerikan doları karşılığına sabitlenmişti.

1999'da *mu* başına ürün ortalaması 450 kg pirinçti, bunun ortalama satış fiyatı kilo başına 0,2 yuandı ki bu da her bir *mu* için brüt 360 yuanlık (44 $) bir kâr getiriyordu. Buna karşın, girdilerin -tohumlar, gübre vb.- ortalama maliyeti *mu* başına 170 yuandı (21 $), aynı zamanda her bir *mu* için vergi giderleri 230 yuana (28 $) ulaşmıştı. Başka bir deyişle, hane gelirinde, *mu* başına ortalama 40 yuanlık (5 $) bir bütçe açığı söz konusuydu. Köylü nüfusunun % 80 kadarı çiftçilikte para kaybediyordu. Çiftçilik kâr getirmediği için, topraklar terk edilmişti. Böylece vergi giderleri şahıslara geçti. Bazı köylerde bu, kişi başı 500 yuanın (60 $) üstüne çıkmıştı ve buna ek olarak sel/taşkın denetimi, afet yardımı ve sulama projeleri için *corvées* vardı. Köylüler topraklarını eksinler ya da ekmesinler, kelle vergisinden (*rentou fei*), barınma için arazi kirasından (*zhaiji fei*) ve özel ekim arazileri harcından (*ziliudi fei*) sorumluydular. Eğitim vergisi toplam vergiden çıkarıldıktan sonra, köylüler ilkokula başlayacak bir öğrenci için en az 600 yuan (73 $), ortaokula gidecek içinse 1.200 yuan (145 $) ödemek zorundaydı. 80'li yaşlarınızda ve çalışamayacak halde olsanız veya daha dün doğmuş olsanız da, bazı giderler aynı kalıyordu. Sıklıkla, ellerimi tutan, ağlayan ve erken bir ölüm için dua eden yaşlılarla ve okula gidebilme şansı olması için diz çöküp yalvaran çocuklarla tanıştım. Yürek dağlayan sahneler.

Günümüzde köylüler öyle bir yoksulluğun içindeler ki, en iyi hesaplamalarıma göre, kırsal nüfusun % 70'inin ekonomik gücü doktora gitmeye yetmiyor ve yaklaşık % 25'inin, topraklarını işlemek için tohum ve gübre almaya bile parası yok. Amcam uzun süren bir hastalıktan sonra doktora gidemeden öldü. Birçok köylü aile tohum ve gübre temin edebilmek amacıyla, devlet tarım kredi sendikasından kredi alabilmelerini sağlayacak bir teminat belgesi için ilçemizin yetkililerine başvurdular. Genellikle yalnızca 300-400 yuan (36-48 $) talep ediyorlar. Ancak kredi sendikası kredi elverişliliğine maddi birikime göre karar vermek ve aynı zamanda bölgemizde sık sık gerçekleşen doğal afetler sonrası yardım için de ödenek bulundurmak mecburiyetinde. Dolayısıyla, hane halklarının tarım üretimin-

deki ihtiyaçlarına destek olmak pek mümkün değil. Kimi zaman, köylülere kendi cebimden borç vermek zorunda kaldım.

2000 yılının Mart ayının sonlarında, başlıca gübre ve plastik tarla örtülerinin stok fazlası satışında % 35-60'lık bir düşüş oldu, tahıl tohumları da 1999'daki aynı döneme göre % 67 azalmıştı. Şubat ayındaki Çin Yeni Yılı'ndan hemen sonra, köylüler evlerini terk etmeye başladılar. Yirmi günden uzun bir sürede, kamyonlar dolusu köylü (otobüs ücretinden tasarruf etmek için) gece-gündüz Satranç Tahtası'ndan akınlar halinde ayrıldılar. Satranç Tahtası'ndaki 39.000'lik nüfusun en az 25.000'i gitmişti. Bu toplu göçten sonra, 18.000'lik toplam iş gücünden yalnızca 3.000'i kaldı. Bu kitlesel göçün, önceki yıllarla kıyaslandığında yeni özellikleri vardı. İlk olarak, geçmişte insanlar kafalarında belirli bir planla yola çıkıyorlardı, şimdiyse çoğu köylerini, "şansını denemek" fikriyle veya köylü olmaya duyduğu hınç sebebiyle, "Eğer öleceksem en azından bir şehirde öleyim ki bir sonraki hayatımda yine köylü olmayayım" düşüncesiyle terk ettiler. İkinci olarak, eskiden şehre göçenler çoğunlukla genç kadınlar veya işten çıkarılan işçilerken, o sene, içinde yerli aile reislerinin de bulunduğu, akla gelebilecek her yaş grubundan insan köyden ayrıldı. Üçüncü olarak, geçmişte birçok köylü şehirlere doğru yola çıkmadan önce tarlalarını kiraya verme işini hallediyorlardı, şimdiyse, tarlanın kendilerine ait olduğunu bildiren bir belge bile hazırlamadan, öylece terk ediyorlar.

Jiaohu, ilçe idaresine en yakın, 900 nüfusa sahip ve 1.800 *mu* ekili arazisi olan bir köy. 1999'da köyde kişi başına düşen vergi maliyetleri ortalama 250 yuan (30 $), her bir *mu* için artı 230 yuandı (28 $). Her hane sürülmüş tarlalarında zarara uğruyordu. 2000 yılı başında, kilo başına 0,9 yuan gibi indirilmiş bir fiyatı olmasına rağmen devlet tahıl ambarının satın almak istemediği 100 tondan fazla tahıl köyde depo edildi. Köyün kolektif borcu 800.000 yuandan (96,700 $) fazlaydı. Çin Yeni Yılı'ndan sonra, tüm çeltik tarlaları terk edildi ve insanlar kitleler halinde köyden ayrıldı. Köydeki bir sonraki kadronun kim olacağı önemli değildi – onlar gidiyorlardı. Satranç Tahtası'ndaki

en zengin küçük köy Huangqiao'daydı. 35 haneden 17'si köyden ayrılmıştı ve geri kalanlardan yalnızca 9'u tarlalarını ekmeyi planlamıştı. Nisan başında, 9 aileden yalnızca 3'ü tohumları ve gübreleri hazırlamıştı – geri kalan 6 ailenin gübre için parası yoktu ve tarım yapabilmek için tefecilerden borç alabilmeyi umuyorlardı. Kırsal kesimde olağan aylık faiz oranı genellikle % 3'tür. Bu, borç alınan her 100 yuanın 10 ay içinde 36 yuana mal olduğu anlamına geliyor. Köylüler neden devlet kredi sendikasından borç almak için başvurmuyorlar? Onlar bu soruyu şöyle cevaplayacaktır: Kredi sendikası tarafından değerlendirmeye alınabilmek için garantör sağlamanız ve hediyeler sunmanız gerekir; yani neticede, tefecilerden alınan yüksek faizli borçlardan o kadar da ucuz değil.

Terk edilmiş tarlaların toplamı 35.000 *mu*'ya –Satranç Tahtası'nın tüm ekili arazisinin beşte üçü- yükselince, ilçe yetkilileri yeniden sözleşme yapmak veya arazi için dışarıdan kaynak bulmak adına çok çaba sarf ettiler. Başlıca şu önlemleri aldık: İlk olarak, terk edilmiş çeltik tarlalarını Jiangsu'nun güneydoğu vilayetlerindeki –Zhejiang ve Shanghai- büyük tarım şirketlerine, karides ve yengeç yetiştirmek için kiraladık; bu şekilde 7.000 *mu* dağıtmış olduk. İkincisi, yerli kadroları yıllık sözleşmelerinde fazladan toprak almaları için seferber ettik. Üçüncü olarak, köylüleri daha fazla toprak almaya teşvik etmek için sözleşmelerdeki ücretleri düşürdük. Bu son önlem 17.000 *mu* için faydalı oldu. Sözleşme ücretlerini *mu* başına 150 yuandan 50 yuana veya daha aşağısına düşürmek bu geniş çaptaki toprak terk edişlere şimdiye kadarki en etkili müdahale oldu. Ancak gelir hedeflerinin devletin bu değişikliklerden önceki beklentilerindeki yüksek seviyelerden çok daha düşük seviyelerde gerçekleşmesi, sözleşme ücretlerindeki düşüşü telafi edecek kelle vergisi artışıyla karşılanmak zorundaydı. Örneğin Houwang köyünde, 1999'da toprak vergileri *mu* başına 370 yuan ve kelle vergileri de 650 yuandı.

Nüfusun % 90'ı 2000'lerin başında şehri terk ettiği için, eğer ilçe yönetiminin belirlediği gelir hedeflerine ulaşılmak isteniyorsa, kişi başına düşen vergilerin artması gerekirdi.

Köylülerin üzerindeki mali yükümlülükler neden ve nasıl bu kadar ezici hale gelmişti? Köylerdeki krizin arka planını anlayabilmek için, Satranç Tahtası'nı örnek olarak alıp ilçe yönetimlerinin finansmanına bakalım. 2000'de idarenin maaş bordrosunda 361 kişi vardı, bunlardan 165 tanesi öğretmen, 64 tanesi memurdu. Bu sayı, 1980'lerin ortasındaki ilçe yönetiminin yaklaşık on katıydı. Bu insanlardan her birinin yıllık maaş ve destek harcamaları ile birlikte masrafı, 20.000 yuan (2.400 $), yani 100 birim çeltik tarlasının yıllık vergisine karşılık geliyordu. Toplamda Satranç Tahtası maaşlar ve ofis masraflarına yılda yaklaşık üç milyon yuan (360.000 $) harcıyordu.

Yıllık % 10 artışa ve 1992'de yakalanan dengeye göre hesaplanan mevcut bütçe sisteminde, idare her ilçeye toplamak ve yukarı iletmek zorunda olduğu belli bir gelir hedefi belirliyor ve daha sonra ilçe kendi masraflarını topladığından arta kalanlarla karşılıyor. 1999 yılında Satranç Tahtası, 3,8 milyon yuanlık (460.000 $) net gelirin iki milyon yuandan biraz fazlasını Jianli ilçesine verirken, kendisine Jingzhou şehri ve üst düzey ilçe bütçelerinden transferlerle birlikte personel masraflarına harcadığı üç milyon yuanın çok altında, 1,8 milyon yuan kaldı.

Fakat 1999'da Satranç Tahtası'nın köylü nüfusuna düşen toplam mali borçlar 13,8 milyon yuana (1.670.000 $) kadar yükselmişken, tarımsal gelirler ancak 10 milyon yuandı (1.210.000 $). Başka bir deyişle vergiler, Satranç Tahtası köylülerinin bütün bir yıllık kazançlarından bile daha fazlaydı. Köylülerin sırtına binen bu büyük mali yükün sebebi, yerel yönetimlerin her düzeyinin aşırı derecede borçlu olmasıydı. 1999'da Satranç Tahtası yönetiminin üç seviyesinin –ilçe, idari bölge ve köy– nakit olarak ödediği faiz, altı milyon yuana (726.000 $) ulaştı.

Teorik olarak Satranç Tahtası'nın üç basamaklı yönetiminin, dokuz milyon yuan yıllık harcamaya sahip olması gerekiyor. 2000'de, köylü vergilerinin altı milyonun biraz altında olması ve kasaba-köy iktisadi teşebbüslerinden de dört milyon gelmesi bekleniyordu ki, bu aşağı yukarı hesapları denkleştirecekti. Fakat her parti üyesi biliyordu ki, bu gelir faiz ödemelerini bile karşılayamazdı. 1997-99 arasında Satranç Tahtası'nın üç basa-

maklı yönetiminin yıllık ortalama harcamaları, 20 milyon yuandan fazlaydı. O yüzden her yıl, köylülerden yaklaşık 14 milyon yuan vergi toplamanın yanı sıra, yerel yönetim bir 10 milyon daha borç alıyordu. Bunun sonucu, inanılmaz bir borç dağıydı. 1998'in sonunda, tüm yönetim 36 milyon yuandan fazla (4,35 milyon $) borçlanmıştı. Bir yıl sonra meblağ 47 milyona çıktı (5,7 milyon $) – ki artışın % 60'ını, adeta bir saatli bomba gibi işleyen yıllık % 30'dan bile fazla faiz oranlarına borçluyduk. Hiçbir parti mensubu bombanın kendi döneminde patlamasını istemediğinden, bu borcu daha da büyütüp selefine teslim ediyordu.

Her üç seviyedeki idarenin ekonomik temellerini sarsan bu astronomik borç, yeni bir rantiye sınıfı yarattı. Toplam köylü hanelerinin sayısı sadece 6.000 iken, Satranç Tahtası'nın biriktirdiği 47 milyon yuanlık borç, 6.000'den fazla sermayedarın kontrolündeydi. Peki paralarını borç verenler kimlerdi? Bunlar arasında ilçenin önde gelenleri, yerel mafya mensupları, hatta devlete tahıllarını verip para yerine belli miktarda kredi almış sıradan köylüler bile vardı. Ama en büyük grup borç vericiler, ayrıcalıklı bir toplumsal sınıfa dönüşen yerel parti kadrolarıydı. Bu kadrolar köylüler üzerinde artan vergi yükünü umursamıyorlardı çünkü, bu şekilde onların idareye verdiği borçların faizi ödeniyor ve kendi tüketim seviyeleri korunuyordu. Bu şekilde kendisini zenginleştiren sınıf artık Satranç Tahtası'ndaki siyasi ve iktisadi faaliyetleri kontrol edebilecek kadar güçlü. Kredi verenlerle sıradan köylüler arasındaki ilişki, sömüren ile sömürülen arasındaki gibi.

Satranç Tahtası'ndaki Tonghu idari bölgesi, tipik bir örnektir: 1999 yılındaki onaylanmış ödenekleri 150.000 yuandan (18.000 $) fazla değildi. Buna rağmen gerçekleşen harcamalar 1,4 milyon yuandı (170.000 $) ki, bunun da 500.000'i senelik faiz oranı % 40'lara çıkan borç faizi ödemelerine ayrılmıştı. Parti kadroları sadece yönetime borç verdikleri paradan kâr elde etmediler. Gerçekten borç vermediklerinde bile, yüksek faizli sahte bono belgeleri düzenleyip bunun faizini topluyorlardı. Tonghu'daki parti sekreteri, kız arkadaşının ismini muhasebe

defterine yazıp, ortak kasaya hiç kaynak koymamasına rağmen bir defasında 20 bin yuan (2.400 $) kadar faiz çekmeye başladı.

Kırsal borçlardan kaynaklanan suistimaller burada son bulmuyor. Paraları tükenen köy otoriteleri, göç etmiş köylülerin terk ettiği arazileri kredi verenlerin kullanımına sunarken, bu yeni kiracılara yasalara aykırı olarak 30-50 yıllık vergi muafiyeti sözü de veriyorlardı. Eğer köylüler geri gelip toprakların iadesini isterlerse ne oluyordu? Bu kaybı telafi edecek başka gelir kaynakları nereden bulunabilirdi? Uygulamada bunun sonucu, kişi başına düşen vergilerin arttırılmasıydı. Farklı durumlarda yerel kadrolar köylülerden birkaç yıllığına özel bazı vergiler talep ediyor, bunun onları ileride başka masraflardan kurtaracağını söylüyorlardı. Bu para idari borçları temizlemede kullanılıyor, bundan faydalanan görevliler başka yerlere atanırken, köylüler fazla ödemeleri tanımayıp yıllık ödemeleri tekrar isteyen yeni otoritelerin insafına terk ediliyordu. Üstelik borç verenlerin çoğu parti kadrolarından olduğundan, her yıl vergi toplama zamanı kasaba ve köylerin idari ofislerine gelip – yerel yöneticileri de bıçak, halat veya uyuşturucu zoruyla tutup, oralarda sabahlıyorlardı.

Bu sorunlar sadece Satranç Tahtası'na mı özgü? Kesinlikle hayır. Jianli bölgesinin tamamı da akut kriz içerisinde. Yirmiden fazla ilçe idaresini kapsayan Jianli'nin 1,4 milyonluk nüfusu var ve toprakları 1.200 mil kareyi kaplıyor. 1980'lerin ortalarında Halk Kömünleri sistemi dağıldığında, bölgenin pirinç hasatı hızla yükseldi ve tahıl üretiminde ulusal şampiyon oldular. Kısmen de bu başarının bir sonucu olarak, pirinç yegâne ürün olarak kaldı ve çok az balık çiftlikçiliği veya ürün rotasyonu uygulaması oldu. Bölgenin Halk Kongresi üyesinin verdiği bilgilere göre, 1995 yılında Jianli'deki bir köylünün net geliri yılda 1.600 ila 1.800 yuan arasındayken, şimdi 1.000 yuana düştü (120 $). Endüstri hâlâ daha kötü durumda. Yerel girişimlerin neredeyse % 80'i üretimi askıya aldılar ve hâlâ üretimde olanların yaklaşık beşte dördü para kaybediyor. 1999 yılında ülke çapındaki endüstriyel gelirler, 1995'teki seviyesinin sadece % 30'u kadardı ve hâlâ istihdam edilmiş işçilerse % 20'den

fazla değildi. Öte yandan, yeme, içme ve eğlenceye odaklı hizmet sektörleri, orantısız bir biçimde gelişti. Eğlence salonu, restoran, güzellik ve masaj salonlarından oluşan bir çeşni caddelerimizin her köşesini süsleyip giderek daha fazla son model araba tarafından ziyaret edilirken; ofis binaları giderek daha fazla uzuyor, siyasi kadroların evleri daha da genişliyor ve eşyaları giderek daha lüks hale geliyor.

Bu koşullar altında 2000 yılına gelindiğinde bölgenin 100 milyon yuan (12 milyon $) –yıllık bütçesinin yaklaşık iki katı– içeride olması sürpriz değildi. Aynı yılın Haziran ayında partinin bölge komitesi ve bölge yönetimi, on iki idari bölgeyi ve on iki köyü içine alacak şekilde kırsal borç durumunu inceleyecek araştırma grupları kurdu. Bunların hazırladığı raporlar, bir dizi şaşırtıcı veriyi ortaya çıkardı. 1996'dan itibaren her yıl köylülerin bölge çapındaki vergilerde 200 milyon yuan fazla vergilendirildikleri, 1999 yılında ise bu miktarın toplam 387 milyon yuan olduğu ortaya çıktı. Bu miktarın 220 milyonu bölge düzeyindeki otoritelerce onaylanmış, daha sonra bölgedeki farklı yönetim düzeylerine gittikçe % 85'lere varan oranlarda şişirilmişti.

Köylülerin üzerindeki bu kadar büyük mali yüke rağmen, yerel yönetim hemen her seviyede borç batağı içerisindeydi. Bölgenin tamamında köylerin % 90'ı ortalama 500.000 yuan borçluyken, aynı orandaki ilçelerin borçları ortalama 10 milyondu. Kısacası, Jianli'deki 780 köy yaklaşık 600 milyon, 108 idari bölge 204 milyon yuan, yirmi küsur ilçe 120 milyon yuan ve bölgenin kendisi de 150 milyon yuan borçlanmıştı. Tüm bölgenin birikmiş kamu borcu bir milyar yuandan (130 milyon $) fazla, yani Jianli'deki toplam tarımsal nüfusta kişi başına 1.000 yuana denk geliyordu ki, bu da Jianli köylülerinin 1999'daki ortalama yıllık net gelirine tam olarak denk düşüyordu. Sanayi girişimlerinin borçlarının hariç tutulduğu bu borç dağı için yerel yönetimler 1999'da 200 milyon faiz ödüyordu. Toplam borcun yaklaşık % 40'ı, yüksek faizlerle özel şahıslardan alınmıştı, ki bunların da % 70'inden fazlası yerel parti kadroları ve bunların aile üyeleriydi. 2000 yılına gelindiğinde, merkezî hükümet

tarafından tahakkuk ettirilmiş gelirler (yıllık 170 milyon yuanlık meşru ödemeler), en alttaki üç yerel yönetim düzeyinin faiz ödemelerine bile yetmiyordu.

Jianli bölgesindeki durum bir istisna mı, yoksa bugün Çin'in kırsal kesimine dair tipik bir örnek mi? Anhui eyaletinde, köylülere tahakkuk ettirilen her türlü farklı harcı yıllık bir tek vergiye dönüştürme şeklindeki bir pilot uygulama, toplumun her kesiminden insan tarafından alkışlandı ve Mart 2001'deki Ulusal Halk Kongresi ve Ulusal Siyasi Danışma Komitesi konferanslarında cömertçe övüldü. Fakat bunun sonucu ne oldu? Pek çok ilçe idarelerinde, harcamalarda gözle görünür herhangi bir değişiklik olmazken gelirlerde keskin bir düşüş oldu; yüksek faizli borçlanmaların kısıtlanması, borçların geri ödenmesine yönelik baskıları arttırdı. Böylece yerel yönetimleri işletmeleri imkânsız hale gelen yerel kadrolar, eyalet yönetimi tarafından salınmış toplu vergilerin yanı sıra harç toplama yöntemine de başvurarak köylülerin ıstırabını daha da kötüleştirdiler.

Anhui projesinden bir basın toplantısında bahseden Başbakan Zhu Rongji, şu hesabı sundu: Eğer merkezî hükümet tarım vergilerinin oranını % 5'ten % 8,4'e çıkarırsa, bu gelirleri 30 milyardan 50 milyar yuana çıkaracak. Aynı zamanda eğer ilçe ve köylerin eğitim, sağlık hizmeti ve tüm diğer sosyal hizmetler için topladığı harçları ve diğer yerel katkı paylarını kaldırırsa, köylüleri 90 milyon yuan daha rahatlatıp üzerlerindeki mali yükü ülke çapındaki mevcut 120 milyar yuandan 50 milyar düzeyine çekebilir. Bu durumda ortaya çıkacak gelir açığını kapatmak için merkezî hükümet yerel hükümetlere 20-30 milyar yuanlık bir sübvansiyon yapacak, buna karşılık yerel hükümetler de personel ve diğer giderlerini 40-50 milyar yuan kadar azaltmak durumunda kalacaktı.

O zamandan beri bu tarz ulusal ölçekli reformlarla ilgili çok az şey duyulsa da, eyalet düzeyindeki reform denemeleri resmî olarak desteklenmektedir. Premier Zhu'nun ifadesi, temel bir soruyu ortaya çıkarıyor: Çinli köylülerin omuzlarındaki mali yük sadece 120 milyar yuan mı? Ülke çapında 2.000'den fazla

bölgede yaklaşık 30.000 idari ofis mevcut; neredeyse 50.000 ilçe yönetimine ait 700.000 ofis var. Bu iki düzeyde yaklaşık olarak toplam 19 milyon 'kadro' istihdam ediliyor. Bunların altında, dört milyon köy ve neredeyse 800 milyonluk bir kırsal nüfus için sosyal hizmet ihtiyacı var. Tüm bu düzeylerin bölgelere toplam maliyeti 300 milyar yuan. Bunun üzerine, ülke çapındaki 'zorunlu' eğitim yedi milyon öğretmeni istihdam ederek yılda 80 milyon maaşlar için ve 50 milyar yuan da okulların ihtiyaçlarına harcanmasını gerektiriyor. Son olarak, şu anda 600 milyar yuana ulaşmış yerel yönetimlerin birikmiş borçları için yıllık ödenen faiz, 80 milyarı buluyor.

Harcamaların resmi bu kadar karanlıkken, bunların sürdürülmesine yol açan kaynaklar nereden geliyor? Cevabı şöyle: Yaklaşık % 70-80'i bölge seviyesi ve altından itibaren köylülerden toplanıyor. Çin'in bölge ve ilçe yönetimlerinin bütçeleri, Çinli köylülerin cebinden çıkıyor. Bunun anlamı, yukarıdaki tutarların da açıkça gösterdiği gibi, köylülerin sırtındaki mali yükün gerçek boyutu yılda 400-500 milyar yuana kadar çıkabiliyor. Bu sebepledir ki, bu miktarlar düzenli olarak artmaya devam ederken bile, merkezî hükümet son yıllarda köylülerin üzerindeki vergi baskılarını azaltmak için bu kadar fazla yönetmelik yayınlamıştır.

Mutfağı bölmek

Böylesi feci bir durum nasıl ortaya çıktı? Kanaatimce, bunun kökleri öncelikle hükümetin görevlerinin yanlış tahayyül edilmesinde yatmakta, ki bu da mali planlamayla 'piyasa' mekanizmalarının tanıştırılmasına yol açtı. 90'larda hükümetin tüm düzeylerindeki kadrolarda, Çin'in piyasa ekonomisinin artık yolunda olduğuna ve piyasa kurallarının toplumsal hayatın her alanına yön vermesi gerektiğine dair yaygın bir hayal vardı. Piyasa prensipleri siyasete, ideoloji ve propagandaya, bilim ve teknolojiye, hatta sağlık ve eğitime nüfuz ettikçe, sezilmesi zor bir şekilde parti ve hükümet asli idari görevlerini gevşetti ya da tamamen terk etti.

Burada kilit bir gelişme, 90'ların ortalarında alınan, mali planlamayı birbiriyle ilişkisi olmayan düzeyler arasında bölme kararı oldu – halk arasında 'yemekleri ayrı ayrı pişirmek için mutfağı bölme' olarak adlandırılmıştır (*fen zao chifan*). Bölünmeyi savunanlar, bunun yerel yönetimleri kaynaklarını arttırarak ekonomilerini harekete geçirmeye özendireceğine, veya yerel kaynaklardan gelenler yetmiyorsa, harcamaları kesip kemer sıkma politikaları uygulayacaklarına inanıyorlardı. Piyasa ekonomilerindeki 'sözleşme' teorisinden türetilmiş bu algı, pek çok seviyedeki idareyi 'kendi bütçelerini bağımsız olarak yönetmek, kâr ve zararlar için tek başına sorumluluk üstlenmek, kendi kendini disipline etmek ve kendi kalkınmalarını planlamak' zorunda bıraktı. Fakat bizim siyasi sistemimizin aşağıdan herhangi bir kontrol mekanizması yoktu ve yukarıdaki gözetim mekanizmaları da bilinçli olarak hafifletiliyordu.

Planlı bir ekonomi varken, bütçe dengeleri yukarıdan kontrol ediliyordu. Şimdi, dikey kontrollerin terk edilmesiyle, yerel yönetimlerin her düzeyindeki finansal durum, sıkı sıkıya saklanan bir sırra dönüşmüş. Gerçek borcun ne olduğu, sadece her otoritenin müdürü tarafından biliniyor. Kendi düzeylerindeki resmî finansman durumunu diğer kadrolar bile bilmediğinden, Halkın Kongresi mensuplarının ya da köy temsilcilerinin gerçek durumu bilmesine dair bir umut yok. Örneğin, ayrıntılı bir tarama sonucu ben Satranç Tahtası'nın finansal durum istatistiklerini 2000'lerin başında açıkladım. Hem Jingzhou şehrinden, hem de Jianli bölgesinden gönderilen müfettişler benim rakamlarımı itinayla incelediklerinde, hiçbiri istatistiklerin doğru olabileceğine inanmadı. Satranç Tahtası'nda uzun yıllar başkanlık yapmış Bay He diye biri, benim durumu abarttığımı ve rakamlarımın da esas itibariyle 'tamamen yanlış' (*jiben bu shushi*) olduğunu düşündü. Benden önce gelen Satranç Tahtası'nın eski ilçe parti sekreteri, benim Satranç Tahtası ile ilgili çizdiğim resmin tamamen yanlış olduğuna dair bizzat kendisinin garanti verebileceğini iddia etti. Bu vakada müfettiş grupları benim rakamlarımın esasen doğru olduğunu teyit ettiler. Ben hükümet ve parti yetkilisi olarak yaklaşık yirmi

yıl çalıştım fakat, ilçe yönetiminin muhasebe kayıtlarının Halkın Kongresi'nin üyelerinde incelendiğini asla görmedim. Herhangi bir bölge yönetiminin muhasebe kayıtlarının kamuya açılması ise, daha da olanaksız görülüyordu.

Mali yönetimin denetleme ve şeffaflık olmaksızın bölünmesi, uygulamada kısa vadeli hesapların ve sorumsuzluğun bir kısır döngü şeklinde artmasına sebep oldu. Çünkü gelirler masrafların altında olduğunda, hiç kimse kemer sıkmaya gönüllü olmuyordu. Bunun yerine büyük bütçe açıkları yaygınlaştı, kaynaklar büyük ölçekte ziyan edildi ve hem işletmeler, hem de köylüler giderek ağırlaşan mali yüklerin altında inlemeye başladılar. Kalkınma ise hızlanacağına, daha da geriledi.

Üstelik, hükümetler 'mutfaklarını' herkesin kendi yemeğini kendi 'pişirmesi' için böldüklerinde, en iyi yemekler –sanayi şirketleri gibi mali durumu iyi olan işletmelere salınan vergiler– bölge düzeyinin üzerindeki idari seviyelere gidiyordu. Bunun sonucunda yalnızca ilçeler kendi mali gelirleri için köylülere salınan vergilere dayanmak zorunda kalmayordu, aynı durum bölgeler için de söz konusuydu. Bu sonuçlar, 1994 sonrasında iç bölgelerdeki eyaletlerde popüler olan ve kıyı bölgeleri yakalama arzusuyla çıkan 'Büyük İleri Atılım' zihniyeti yüzünden daha da kötüleşti. Her yerde, her sektör yerel yatırımlarda öncelik için mücadele etti – eğitim, ulaşım, elektrik, iletişim vb. Devletin sorumluluğu olması gereken altyapı maliyetleri, şimdi özel vergilerle köylülerden toplanıyordu. Fakat onların ceplerinden finanse edilmiş inşaatlar devlete ait olmaya devam ederken, köylüler bunların yönetiminde herhangi bir hak sahibi olmaktan mahrum kalıyordu. Böylece elektrik ve telefon hizmetleri şehirlerde olduğundan daha yüksek fiyatlara sunulurken, köy muhtarları ise sel basmış tarlalardaki suyun dışarı pompalanması için hâlâ elektrik istasyonlarına rüşvet vermek durumunda kalıyordu.

'Mutfağı bölmenin' bir başka sonucu da üst düzeylerdeki çeşitli idari birimlerin, alt seviyelerde bunlara karşılık gelen ofislerce tahsil edilmek üzere gelir kotaları belirlemeleri oldu. Örneğin Satranç Tahtası, iki farklı ilçeyle birlikte birkaç yargı per-

soneli olan tek bir mahkemeyi paylaşıyor. Satranç Tahtası'nın tek sahip olduğu, bir polis istasyonu. Ancak bu durumda bile üst düzey yargı daireleri için yılda 80.000 yuan (9.700 $) gelir elde etmek durumunda, ki bu da yerel köylülerin yükünü daha da arttırıyor ve istasyonu kendi işini doğru düzgün yapacak enerjisi kalmayıncaya kadar para toplama işiyle meşgul ediyor.

Bir defasında köylü bir kadın vergilerini ödeyemediği için Satranç Tahtası kontrolündeki idari bölgelerden birinde tutuklanmış ve görd ğü kötü muameleden ötürü hastalanmıştı. Bize geldiğinde ve biz de meselesini üstlendiğimizde, bölge sorumlu olmadığını, çünkü gelir toplama işini yerel infaz ajansına (*sifa suo*) delege ettiğini ve ajansa da toplam miktar üzerinden anlaştıkları meblağı ödediğini, bu yüzden tahsilat sürecinden kaynaklanan herhangi bir problemin bölgenin sorumluluğu olmadığını iddia etti. Ofis doğrudan bölge yargı dairesinin kontrolü altında ve ilçe yönetiminin gücünün tamamen dışında olduğundan, biz de çaresizdik. Yapabileceğimiz tek şey, onun mağduriyeti karşısında pişmanlık duyduğumuzu ifade etmek oldu.

'Mutfağı bölmenin' sebep olduğu bir başka istismar örneği, besin olarak kullanılan tahıl alımlarıdır. Merkezî devlet, korumacı bir fiyat belirler –her yüz kilo için 96-110 yuan– (11-13 $), fakat uygulamada alış fiyatı 76-88 yuandır (9-11 $). Ayrıca devlet siloları tarafından satın alınan tahıllar saf olmama ve nem kontrolü gibi sebeplerden kesintiye uğrar ki bu fiyatları daha da düşürür. Daha da kötüsü, silo yetkilileri bazen tek bir çuval tahıl satışından bile rüşvet alabilmek için köylüleri genellikle günlerce bekletirler. Köylüler buna itiraz etseler bile, ilçe yönetiminin silo üzerinde hiçbir gücü yoktur. Fakat sıcak bir çatışma patlak verdiğinde, köylüleri yatıştırmak için koşturan biz oluruz.

Veya göçü ele alın: Bazı köylüler senelerce şehirlerde yaşadılar. Şehirde ev kurdular ve desteklenmesi gereken bir talepte bulunarak kendi köylerinden uzakta ikamet almak üzere başvuruda bulundular. Ancak yerel kadrolar bu tarz hareketlilikleri engellemek için ellerinden geleni yapıyorlar. Neden? Çünkü göç, Kamu Güvenliği Dairesi'nin baktığı bir konu ve bun-

ların kayıtlarına ilçenin mali yükümlülüklerini belirlemede asla danışılmıyor. Üst düzeydeki yönetimler mevcut yılda toplanması gereken gelirleri belirlemede önceki yılların nüfus rakamlarını kullanıyor, böylece kadrolar vergi tabanlarının küçülmesine izin vermiyorlar.

Bu kaosun kökünde, 'mutfağı bölme' sistemiyle personel planlamadaki kontrol aşağı doğru kaydırıldıkça, her türlü tutarlı idari yapının parçalanması yatıyordu. Yerel düzeyde aralarında hiçbir koordinasyonun bulunmadığı bir işçi dairesi, personel dairesi, organizasyon dairesi ve eleman kontrol dairesini hâlâ bulabiliyordunuz. Her bir çalışma birimi maaşlarını belirlemede daha fazla özerklik sahibi olup 'aslan payını' (*chi huangliang*) alırken, tamamen kontrol dışına çıkmıştır. Gerçekte sıklıkla görülen ise, resmî otoritenin sıradan insanları istismar etmek için kullanılmasıdır. Kadrolar belli bir çıkar grubuna dönüşmüş ve onların çıkarları daha büyük kitlelerin çıkarları ile uzlaşamaz hale gelmiştir.

1980'lerde, organizasyonların genişlemesi ve personel yapısı özerindeki parti ve devlet kontrolü aşırı derecede sıkıydı. Yükselmelerde, ikamet statüsü nakillerinde ve işe almalarda sıkı kısıtlamalar korunuyordu. Makamları şahsi avantaj için kullanma fırsatı sınırlıydı. En temel boşluk, üst düzey kadroların çocuklarını üniversiteye sokma veya akrabalarını askeriyeye aldırma imkânıydı, çünkü mezunlar ve gaziler kırsal kesimdeki ikametlerini kentlere nakledebiliyorlardı. Genel olarak personeldeki genişleme oldukça yavaştı. 1980'lerin başlarında Halk Kömünleri hâlâ mevcutken, ek kurumları ile birlikte bir bölge idaresinin en fazla yaklaşık 400 kadrosu, ilçe idaresinin de ekleri ile birlikte 40'tan az kadrosu olurdu. 1986'da Satranç Tahtası'nın on beşten az idari kadrosu, artı üç vergi memuru ve iki polisi vardı. Bugün olduğu gibi sanayi ve ticaret, veya adalet daireleri yoktu. Yerel yönetim mütevazıydı ve köylülere düşen yük *mu* başına birkaç düzine yuandan fazla değildi. Hatta 1992'ye kadar vergiler *mu* başına 30 yuanı geçmiyordu.

Bugün işler büyük ölçüde değişti. Satranç Tahtası tarafından istihdam edilen toplam kadrolar, artı okul öğretmenleri ve ilçe

dışında çalışan ama kayıtlarını orada tutan kadrolar 2.000'i aştı. Bu nasıl oldu? Bir örnek yeterli: Bölge Eğitim Dairesi artık mezunları doğrudan okullardaki pozisyonlara atayabiliyor ve hatta emekli öğretmenlerin çocuklarını Bölge İstihdam Kontrolü Komitesi veya Bölge Personel Dairesi'nin onayını almadan ebeveynlerinin işlerine yerleştirebiliyor. Bu da okullara ev sahipliği yapan ilçeleri yeni öğretmenlerin maaşlarını da ekleyerek bütçelerini yukarı doğru revize etmeye zorluyor. Bu modelde bölge memurları rahatlıkla insanlara makamlar dağıtıp, ilçe yönetimlerini faturayla başbaşa bırakabiliyorlar. Pek çok farklı dairenin müdürü kendi akrabaları ve arkadaşları için uygun olabilecek boş makamları değiş tokuş yaptıklarından, bu durum yolsuzluk için büyük imkânlar yaratıyor. Bazı durumlarda bölge hâkimi veya bölge amiri gibi önde gelen idareciler, eşleri veya çocukları için hiç işe gitmeden bazı işyerlerinden maaş almalarını sağlayabiliyorlar. Bu tarz kayırmacılıklar kadrolar arasında takas edilip denetim organlarına bildirilmediğinden, 'savaş alanına gitmeden tam teçhizat donatılan' şahısların sayısı, yerel yönetimlerin pek çok alanında ciddi bir probleme dönüşüyor.

Merkezî hükümet 1990'larda yerel bordroların hacmini azaltmaya çalıştı ama etkili bir direnişle karşılaştı. Her yıl rapor edilen personel düşüşü artarken, gerçekte istihdam edilen personel sayısı da genişlemeye devam ediyor. Örneğin 1995'ten beri *Hubei Daily* gazetesi yıllık olarak Jianli personel sayısının binden fazla kesildiğini ve köylüler üzerindeki mali yükün onlarca milyon yuan azaldığını rapor etti. Aslında 1990'lar ilçe, –özellikle de– bölge hükümeti hacminin hızla yükseldiği yıllardı. Bir ya da ikiden fazla bölge hâkimi olmaması veya bölge başına en fazla dört tane temsilci olması yolundaki merkezî direktifler yaygın olarak çiğnenmekteydi – gerçek rakamlar genellikle altı veya on temsilciydi. 1980'lerin başında bir bölgenin bütün adalet personeli –polis, savcı ve mahkeme– 200 kişiyi geçmiyordu. Şimdi bu rakam 1.500 memurdan fazla. Bu dalgayı geri çevirme çabaları boşa çıktı.

Aşağıdan gelen herhangi bir kontrol olmadığından ve yukarıdan gelen gözetim ağırlıklı olarak resmî başarı raporlarına da-

yandığından, bu başarıların ortaya konması en temel idari görev haline geliyor ve her düzeydeki yerel yönetimin sunduğu evraklarda abartı ve tahrifat norm halini alıyordu. Ne zaman bölge seviyesindeki parti veya hükümet toplantılarına gitsem, onlara rapor edilen veya direktif olarak duyurulan ile kırsal kesimin realiteleri arasındaki mesafe devasaydı. Örneğin Jianli'nin 1999'daki yıl sonu özetini ele alın. Bu rapor kırsal nüfusun ortalama gelirinin 200 yuan arttığını iddia ederken, aslında bu miktar 800 yuan düşmüştü. Kırsal kesime tahakkuk ettirilen vergilerin 40 milyon yuan düşürüldüğü ifade ediliyordu, oysa gerçekte bunlar 200 milyon yuan artmıştı. Köylülerin beşte dördü topraklarını işlemekle para kaybederken ve pek çoğu ekim yapacak para bile bulamazken, bölge toplantılarında tekrar tekrar 'Jingli'de tarımın yeni bir kalkınma dönemine girdiği' ilan ediliyordu. Bölge 1999 için toplam 220 milyon yuan gelir rapor etmiş ve 2000'de 240 milyona yükselme sözü vermişken, asıl gelirler 180 milyon yuanın altındaydı.

Devlet hacim olarak genişledikçe ve mali yükleri de ağırlaştıkça, bir zamanlar köylülerden hükümete yapılan tahıl ve ödeme teslimatı, şimdilerde hükümetin köylülerden topladığı tahıl ve ödeme tahsilatına dönüştü. 1980'lerin başındaki reform dönemində, *mu* başına düşen vergiler sadece on yuan civarındaydı ve köylüler ödemeleri gereken miktarı bunları toplayacak kadrolara ihtiyaç olmadan gönderirlerdi. Şimdi vergiler *mu* başına 200-300 yuanlara fırladı. Köylüler bunu ödeyemiyor ve kadrolar genellikle yanlarında onları zorlayacak kabadayılarla birlikte köylülerin evlerine koşup onlardan nakit talep ediyorlar. Bu olgu, ancak yerel hükümetin hacmi aşırı derecede genişlediğinde ortaya çıktı. Mali transferlerle ilgili dört taraf arasından –devlet, kolektifler, kredi verenler ve köylüler– ilk üçünün çıkarları esasen birbirinin aynı, çünkü köylülerle ilişkilerde devleti temsil eden kadrolar, aynı zamanda da kredi verenler. Devlet ve kırsal kolektifler adına vergi toplama kisvesi altında, aslında kendilerinin yüksek faizle verdikleri borçların tahsilatını yapıyorlar.

Yukarıda memurlar rakamları tahrif edip aşağıdan da köylüler sıkıştırıldıklarında, çatışma doğrudan köylere transfer edi-

liyor. Buralarda kadroların çalışma tarzı saldırgan bir zorbalığa ve yolsuzluk genel bir yaşam tarzına dönüşüyor. Yasal olarak yetki alanlarındaki sıradan köylülerle olan ilişkilerinde, kadroların köylüleri tutuklaması veya dövmesi, dilerlerse evlerini yıkması, sıkça rastlanan bir durum. Bir veya iki kadro mensubunun kurduğu küçük takımlar yerel kabadayılara döndükçe, bu koşullar kırsal kesimi tiranize eden bir mafya zihniyetinin gelişmesine yol açıyor.

Eğer köylüler protesto edici herhangi bir ses çıkarırlarsa 'küçük siyah oda'ya kilitlenebiliyor, 'etüt seansları'na katılabiliyor veya evlerine dönmeleri engellenebiliyor. Eğer direniş olursa, 'kötü unsurları' bastırmak ve vergileri toplamak için daha fazla kolluk gücü geliyor ve herhangi bir karışıklığın başarılı bir biçimde sindirilmesi, idari başan olarak rapor ediliyor. Eğer hayatını kaybeden olduysa ve otoriteler soruşturma yapılmasını emrettiyse, bölge ve ilçe düzeyinde yaygın uygulama, sorumluları disipline eder gibi görünerek krizi halletmeye çalışırken, öte yandan insanlara rüşvet vererek resmî raporu değiştirtmek ve kurbanların ailelerini yerel yönetimle aynı çizgide durmaya ikna etmek şeklindedir. Genellikle üst düzey daireler sadece yerel düzeydeki raporların onlara gönderilmesini beklerler ve çok nadiren kendileri ayrıntılı soruşturmalar yaparlar.

1979'un sonunda Çin Komünist Partisi On Birinci Merkez Komitesi'nin Üçüncü Genel Kurulu'ndan beri, dünya çapında dikkat çeken kırsal kesim reformlarının büyük başarılar elde ettiğini teslim etmek gerekir. Besin olarak kullanılan tahıllar ve diğer tarımsal ürünlerde üretim fazlası oluştu; ilçe ve köy girişimleri ulusal ekonominin köşetaşları oldu; köylülere dağıtılanlar altı kat arttı. Fakat reformun olumlu sonuçları, köylülerin çoğunluğu tarafından paylaşılamadı. Geniş kırsal kesimimizde yoksulluk hâlâ çok yaygın. Pek çok köylünün hâlâ okumaya, doktora gitmeye veya elektrik kullanmaya bile parası yok. Düzgün ulaşıma, temiz içme suyuna veya sinema filmlerine kolayca ulaşma imkânları yok.

Çin'in kırsal kesim ekonomisindeki yapısal reformun başarılarını kim tüketti? Bunun cevabı: Bir grup devlet memuru ve

sonsuza kadar genişleyen bir idari mekanizmadır. Muhafazakâr bir tahminle, kanaatimce vergi verenlerin parasının yarısı, gereksiz personele harcanmış, üretimle ilgisi olmayan harcamaların beşte dördü de bütçede aslında hiç olmaması gereken şahsi tüketime gitmiştir. 2000'in başındaki bir bölge konferansında bakmakta olduğumuz fasit daireyi özetledim. Şöyle oluyordu: Köylüleri felce uğratan bir mali yük → ekilmeyip terk edilen topraklar → toprak kaynaklı vergilerde düşüş → kişi başına düşen vergilerde artış → kaçan ve uzun zaman dönmeyen köylüler → vergi toplamada açık verilmesi → yerel yönetimin devam edebilmek için yüksek faizli borca dayanması → komisyonlara verilen sözlerin aksine, vergi toplamak için yerel kabadayılara başvurulması → kitlelerin sırtındaki vergi yükünün daha da artması. Bu çaresiz durumun en temel nedeni, siyasi sistem reformlarındaki gecikmede yatmaktadır.

Eşit olmayan vatandaşlar

Eğer yerel memuriyetin kontrolsüz büyümesi kırsal kesimdeki krizin ilk sebebi ise, ikinci sebep de merkezî hükümetin tarım politikalarında yatıyor. Besin olarak kullanılan tahılların fiyatları 1992'de artmaya başladı, ki bu da çiftçiliği oldukça kârlı hale getirdi ve bunun sonucunda çıktıları arttırdı. Ancak 1995'ten sonra tahıl fiyatları düşmeye başlayıp artık dibe vurduğundan, bu köylülerin çok zararına oldu. Eğer bu on yılda Çin'in ortalama tahıl üretimi 500 milyon ton ise, temel tahılların –pirinç, buğday ve mısır– ortalama piyasa değeri Kasım 1996 itibariyle ton başına 2.070 yuandı, bu da köylülere 1.035 milyar yuanın üzerinde (125 milyar $) bir nominal gelir getiriyordu. Üç yıl sonra, bu üç tahılın ortalama piyasa fiyatı ton başına 1.415 yuana, bir başka deyişle köylülerin geliri 1996'daki seviyesine kıyasla 328 milyar yuana (40 milyar $) düştü. Tabii ki tahıl çıktısının büyük kısmı köylülerin kendileri tarafından tüketildiğinden, gelirlerindeki asıl parasal düşüş çok daha az oldu. Ancak, diğer tahılları da sayarsak, rakamlar daha da kötüleşiyor ve köylülerin gelirlerindeki gerçek düşüşün 400 milyar yu-

an civarında olması muhtemel gözüküyor. Durum 2000 yılında da bundan daha iyi değildi. Genel olarak 1997'den 2000'e kadar ülke çapında köylü gelirlerinin 1.600 milyar yuan düşmüş olması muhtemeldi. 1978 ile 1997 arası, sıradan köylü hanelerinin ortalama geliri –kırsal sanayi işletmelerini ve yüksek kazançlıları dışarıda tutarsak– yıllık % 4'ün biraz altında artmıştı. Ancak o zamandan beri hızla düşüyor ve çiftçilik zarar eder hale geldi. Son yıllardaki makroekonomik yeniden yapılanmaya Çinli köylülerin katkısı da bu oldu.

Bu esnada görmüş olduğumuz gibi, tarım vergileri fırladı. 1993 yılında merkezî hükümetin ulusal ölçekte köylülere çıkardığı mali yükler, 12,5 milyar yuana (1,5 milyar $) ulaştı. 1998'de bu miktar 40 milyar doların biraz altına fırladı (4,8 milyar $). Yerel harçlardaki artış bundan daha da fazlaydı. Bunun yanı sıra, 90'ların ortasından beri eğilim, her tür verginin ayni değil nakdi olarak ödenmesi yönündeydi. Böylece tarım vergileri ürün hasadından çok önce toplanıyor; yol, su gibi kamu işlerinde çalışma yükümlülüğü nakit para ile ikame ediliyor (*yi zi dai lao*); belirli bazı ürünler veya hayvan kesimi için alınandan güya özel vergiler sanki her hanenin sorumluluğuymuş gibi tahsil ediliyordu. Kendilerine yukarıdan dayatılan mali hedefleri karşılamaya çalışan yerel kadrolar, köylüler üzerinde zaten düzenli olarak artan parasal baskıları daha da fazla zorluyorlardı.

Bunların yanı sıra, merkezî hükümet, ilçe ve köy girişimlerini iflasa sürükleyecek şekilde devletin sahip olduğu şirketleri koruma önlemleri aldı. Örneğin, devletin işlettiği Malzeme ve İşletme Kooperatifi'ne (*gongxiao hezuo she*) tekel hakkı veren yeni politikalar, köylülerce işletilen veya özel olan çok sayıda işletme firmasını yok etti. Diğer yönetmeliklerin de ekonomik mantığı yoktu. Böylelikle 1990'ların ortalarında merkezî hükümet, devlet silolarının köylülere ödenen sabit alış fiyatından daha yüksek fiyatlara yeniden satış yapmalarını yasakladı. Fakat sadece Jianli'de 10.000'den fazla çalışanı olan devlet siloları için bu nasıl mümkün olabilirdi? Sonuçta, 1995'ten itibaren resmî tahıl alım fiyatlarının hiçbir hükmü olmadı. Fakat ilan

edilen fiyat köylüleri yanıltı ve tahılların fazla üretilmesine sebep oldu – ki bunun üzerine yerel silolar resmî fiyatı yok saymakla kalmayıp, alımlarını da kıstılar, hatta alım yapmayı tamamen reddettiler. Bununla birlikte, köylüler için alternatif çıkış noktaları da sıkı sıkıya kontrol edilmekteydi. Sonunda köylüler her açıdan en kötü duruma maruz kaldılar.

Bu durumu gösteren bir başka örnek, Hubei vilayetinde eskiden örnek işçi ve köyünde 14 yıl boyunca parti sekreteri olan Satranç Tahtası'ndaki Longwan'dan Zhang Quibo'nun hikâyesidir. 1992'deki kötü bir hasattan sonra memleketindeki köylüler ürünlerini satmada zorlandığında Zhang, Longwan Pirinç İşleme Fabrikası'nı kurdu. İlk başlarda köylüler pirinçlerini fabrikaya götürmekle vergilerini ve en yaygın harç yükümlülüklerinin yerine getirebiliyor ve fabrika da pirinçleri işleyip piyasada Guangzhou gibi uzak yerlere kadar satabiliyordu. Yıl boyunca fabrika 2.500 ton işliyor ve 150.000 yuan (18.000 $) net kâr elde ediyordu. Daha sonra Zhang bunu köy için hisseli bir şirkete dönüştürdü; köylüler çeltik tarlalarındaki fiyatın üzerinde bir kâr marjı garantisi ile tüm hasatlarını buraya getirdiler. Aynı zamanda verdikleri tahılları şirket hissesine dönüştürebiliyorlar ve yıl sonunda kâr payı alabiliyorlardı. Bunun iyi tarafı, köylülerin önemli kârlar elde etmeleri ve şirketin sirküle eden geniş bir sermayesi olmasaydı. Kısa zamanda çıktılar 10.000 tona ve pirinç fiyatları yükseldikçe kârları 500.000 yuanın üzerine (60.500 $) çıktı. Zhang şeref madalyaları ve çiçeklerle donatılırken, devlet bankaları onun hikâyesini daha da muzafferane yapacak şekilde krediler önerdiler.

Ancak 1996'da Güney Jianli'deki on iki ilçeyi yüzyılın en ağır yağışları vurduğunda, felaket de kapıyı çaldı. Bütün tarım arazilerini sel bastı ve köylüler neredeyse hiçbir şey hasat edemedi, böylece fabrika üretimi durdurmak zorunda kaldı. Daha sonra 1997'de eyalet hükümeti kendi silolarının tekeli dışında herhangi bir tahıl piyasası olmasını yasakladı ve şirket kapılarını tamamen kapatmak zorunda kaldı. Zhang başka tarım ürünleri işleyecek şirketler kurmaya çalıştı ama bir daha asla başarılı olamadı ve hem kendisini, hem de tüm köyü ağır bir bor-

cun altına soktu – ki bunun üzerine köylüler o kadar sinirlendiler ki onu yolsuzlukla suçladılar ve hapse atıldı. O polis tarafından götürüldüğünde, harçları ödeyecek paraları olmadığından oğulları okula bile gidemedi.

Tarım için ufukta herhangi bir kalkınma stratejisi olmadığından, bütün ülkenin 'piyasa refomu'na geçmesi gereken yerde yerel hükümetler, özellikle de köy ve ilçe düzeylerinde, tamamen yönlerini kaybetmiş vaziyetteler. Daha da kötüsü, idari büroların çıkarları kitlelerin çıkarları ile doğrudan çatışma halindeyse, hem hükümet, hem de parti alışkanlık olarak yerel güç odaklarını korumak amacıyla kitleleri baskı altına alıyor. En iyi durumda, genel olarak kadrolarımızın kalitesi bizim yumuşak karnımız. En kötüsü, bazıları yerel klanların temsilcilerinden başka bir şey değil; ya da adeta doğal bir seçimle yerel kabadayıların en acımasızları bir araya gelmiş. Böyle bir kadro, eş zamanlı olarak yerel partinin ve hükümetin egemen gücünü arkasına alıp, yerel piyasalarda ve kamu kaynakları üzerinde hem memur hem işadamı, hem siyasi bir figür hem de ekonomik bir oyuncu olarak yer alıyor. Genellikle köylüler daha piyasaya ulaşamadan, kadrolar oraya varmış ve güçlerini köylüleri piyasadan uzaklaştırmak için kullanıyor oluyorlar.

Böyle yapabilmelerinin bir sebebi, 1950'lerin başındaki kolektifleştirmeden beri köylü organizasyonlarının en düşük noktasında olmasıdır. Çünkü sadece köylüleri piyasaya bağlayabilecek üretici birlikleri veya kooperatifler gibi ajanslar eksik değil, aynı zamanda bunlar varsa bile bu tip kolektif organizasyonlar parti veya hükümet yetkililerinin elinde. Genellikle bunların herhangi bir iç faaliyet yapısı yok ve üyelerinin yönetimde veya karar almada herhangi bir katılım hakkı yok. Temel olarak köylülerin kendi çıkarlarını savunabilecek herhangi bir organizasyonları yok. Böylesi organizasyonlar sadece köylüler ve piyasa ile değil, köylülerle hükümet arasında da bağlantı kurmaya yarayacaktır. Çünkü bunlar sadece köylülerin piyasada yarışabilme kapasitesini geliştirmekle kalmayıp, köylülerin hükümetle pazarlık yaparken konumunu da güçlendirecektir. Hiçbir piyasa kurumu, bu tarz bir kendi kendine organizasyonun muadili olamaz.

Köylülerin konumu ile ilgili bir başka önemli sorun, kırsal nüfusun kentlere akması ile ilgili. Köylüleri Halk Kömünleri yapısındaki 'büyük kooperatiflerden' kurtaran ve enerjilerini başarılı bir şekilde çıktıları arttırmak için mobilize eden 1980'lerin başındaki reformlar, Çin'in besin arzı sorununu çözdü.[3] Daha sonra 1980'lerin sonunda 'köyü terk etmeden toprağı terk etme' politikası, köylülerin bir kısmının tarımı bırakarak kırsaldaki köy ve ilçe girişimlerinde çalışmasına izin verdi ve bir kez daha onların şevklerinin ulusal ekonominin temel direklerinden biri olan üretici şirketlere yönelik mobilize olmasını sağladı; devlet şirketlerinin bile önünde yeni ufuklar açtı.

Ancak bu yeni düzenlemeler aynı zamanda köylülerin fiziksel olarak topraklarını ve köylerini terk edebilirken, kırsal kesimde kayıtlı statülerini değiştirememeleri anlamına geliyordu. Yaklaşık 80 milyon köylü hızla büyüyen şehirlere aktığında, ekonomik olarak Çin'in kıyı kesimlerindeki gelişmiş bölgelere büyük miktarda ucuz emek arzı sağladılar. Ancak sosyal açıdan bunun sonucu, giderek daha da kötüleşen bir dizi adaletsizlikti. Öte yandan, kırsal işçi fazlasının yerli veya yabancı emek piyasalarına düzenli olarak girmesine yardımcı olacak çok az istihdam kurumu varken, diğer yanda devlet de böylesi bir girişin önüne birçok engel koymaktaydı. Bu yüzden, kırsal kesimde ikamet kaydı olan herkesin ödediği vergilere ek olarak, şehirde çalışmaya giden bir köylü orada kaldığı için bir sürü harç ve ekstra masraf ödemek zorundaydı. İlk olarak, kısa bir süre için kırsaldan ayrılmak isteyen her köylünün geçmek zorunda olduğu en az birkaç yüz, muhtemelen de birkaç bin yuan tutan bir dizi idari prosedür vardı. Şehire taşındıktan sonra, köylü 600 yuan daha tutan bir dizi kimlik kartı almak zorunda. Çocukları şehirde bir okula yerleştirmek için gerek-

3 1979'daki '*lianchan chengbao zerenzhi*' reformu, kelime anlamı 'sözleşmeli çıktı sorumluluğu (icara verilen topraklarda)' ama genellikle 'hane başı sözleşme sistemi' olarak çevriliyor. Bu sisteme göre sözleşmeyi imzalayan bir köylü, sözleşmede yazan miktar kadar çıktıyı verdikten sonra kalan kısmı kendisine saklayabiliyor. Ancak teorik olarak toprak sadece sözleşme imzalamış köylülere icar olarak verilebiliyor ve köylü mülk sahibi olamıyor – e.n.

li olan ekstra 'sponsorluk harçları', on binlerce yuanı bulabiliyor. Kırsal ikametgâh statüsünün şehirde ikamete çevrilmesi, birkaç binden on binlerce yuana kadar bir ödeme yapmayı gerektiriyor. Uygulamada devlet köylülerin şehirlere göç etmesini engellemek için iktisadi olmayan engeller kullanırken, yılda yaklaşık 100 milyar yuan ekstra bedeli de bu transferi gerçekleştirenlerden topluyor. Oraya ulaştıklarında, pek çoğu modern kentsel sefaletin içine düşüyor: Her gün on iki veya on beş saat çalışıyorlar ve sözlü, fiziksel ve ekonomik anlamda istismar ediliyorlar. 2000 yılında Huawan köyündeki iş gücünün % 90'ı şehirlere gitti. Köyün parti sekreteri ve gazi Hou Mengxuan, çocuklarını okulda tutabilmek ve ekip biçtiği araziye gübre alabilmek için karısının her ay gönderdiği 300 yuana (36 $) muhtaçtı. Peki karısı ne yapıyordu? Şehrin caddelerinde ayakkabı boyuyor ve Huawan'dan yedi başka kadınla birlikte dokuz metrekarelik küçük bir odada kalıyordu. Yatağa parası yetmeyen yedi kadın yerde yatıyor ve sahipleri için bulaşıklarını temizledikleri restoranların artıkları ile hayatta kalmaya çalışıyorlardı.

En temeldeki olgu, köylülerin eşit vatandaşlık statülerinin olmamasıdır. Şehirler ile kırsal, sanayi ve tarım ve zihinsel emek ile fiziksel emek arasındaki farklar kesinlikle azaltılmamıştır. Bilakis artmaktadır. Kentlerde yaşayan beyaz yakalılar ancak maaşları belli bir seviyeye ulaştıktan sonra gelir vergisi ödemekteyken, köylüler çiftçilikten zarar etseler bile vergi ve harç ödemek zorundalar. Kentli işçiler işlerini kaybettiklerinde işsizlik sigortasından yararlanabilirken, toprağını kaybeden köylüler hâlâ kırsal harçları ödemek zorundalar. Kent sakinleri çok düşük faizli ve uzun vadeli tüketici kredilerine başvurabilirken, kırsal kesimde köylüler ürünlerini ekmek için bile küçük bir kredi alamıyor, aldıkları zaman bile faiz oranları çok yüksek ve vadesi de bir yıl. Şehirlerde su ve elektrik ile birlikte yollar ve diğer hizmetler devlet tarafından karşılanırken, kırsalda tüm altyapı hizmetleri köylülerin kendileri tarafından ödenmek zorunda.

Reform olasılığı nedir? 2000 yılında Satranç Tahtası'ndaki tecrübelerimiz, çözümün olduğunu gösteriyor. Aslında kitlelerin üzerindeki yükü azaltmak, kadroların istifade ettiği ayrıcalıkları azaltmak anlamına geliyor. Bu yüzden kilit bir hedef, yerel yönetimlerin hacmini daraltmak ve bordrolarındaki eleman sayısını kısmaktan geçiyor. Benim hedefim, Satranç Tahtası'nın gelirleri ile yaşayan 360 kişiyi 250'ye indirmek ve köylü harçlarından geçinen 1.000 kişiyi de 600'e indirmekti. O yaz kişi başına 130 yuan vergi ve hane başına 650 yuan olan köyleri ayrı tutarak Satranç Tahtası'ndaki tüm idari birim düzeylerini kaldırdık.

Bir diğer anahtar reform hedefi, borçların azaltılmasıydı. 1996'dan itibaren bütün yüksek faizli kredilerin muhasebe hesaplarını elden geçirmemiz ve düzene koymamız üç ayımızı aldı. Ortaya çıkış biçimlerini ve nasıl geliştiklerinin kapsamlı bir resmini çizebilmek için satır satır kontrol ettik. En yaygın istismar yöntemleri şunlardı: Daha fazla gelir getirmesi için borcun vadesini uzatmak; hiç para vermeden borç yaratmak; kümülatif faiz toplamak; meşru harç ödemelerini yüksek faizli borca dönüştürmek ve banka kredilerini yüksek faizli özel krediye dönüştürmek. Elimde açık muhasebe kayıtları olduğundan, bu suistimallerden istifade edenleri hedefleyebiliyor, borç ve faizlerin iptalini sağlayabiliyordum. Yetmiş dokuz kadro ya parti ve hükümet sistemi içerisinde disiplin cezası aldı, ya da yolsuzluk suçuyla mahkemede yargılandı. Bütün yüksek faizli borçlar % 30'un üzerinden % 8,3'ün altına çekildi (daha sonra Jingzhou Şehri tüm faizlerin % 3'ün altında tutulması ve parti üyelerinin örnek olmak amacıyla faizsiz borç vermesi şeklinde bir yönetmelik yayınladı). Bu önlemlerle toplam 47 milyon yuanlık borcu 10 milyona çekebildik.

Aynı zamanda harcamaları kontrol etmek için her köyle demokratik işletme grubu kurduk. Yazın sonunda, ilçe bazında toplam harcamalar 3,5 milyon yuan azalmıştı. Bu miktardan 1999'a kıyasla sadece yaşam giderleri 800.000 yuan, faiz öde-

meleri ise 2,2 milyon yuan azalmıştı. Geleneksel oyunun sona erdiğini anlayan bazı kredi vericiler, işletme hakkı ve kâr şansı kazanabilmek için kendi haklarını ilçenin balık çiftliklerinde ortaklık payına dönüştürmek için gönüllü oldular. Bazılarıysa telefonla tehditlere başvurdu, hatta ofislerimizi bastı. Biz direndik. Buna rağmen hesaplarıma göre ilçenin bütün borç yükünü eritmemiz, herhangi bir önemli doğal afet olmazsa bile on-on beş yıllık bir kemer sıkmayı gerektiriyor.

Çin'in iç kısımlarındaki eyaletlerde kırsal kesim borçluluğu sorununun nihai çözümü nedir? Ben şu önlemlerin alınmasını öneririm:

1. Bizim Satranç Tahtası'nda yaptığımız gibi muhasebe kayıtlarını düzene koyun; çeşitli borç türlerini ve bunların faiz oranlarını sıralayın, eski sözleşmeleri yenileri ile değiştirip kaldırın ve yeni bir hesap düzenine başlayın.
2. Terk edilmiş toprakları, yamaçları ve su yüzeylerini satarak veya icara vererek mevcut borçların bir kısmını ödeyin.
3. Köy ve ilçe idarelerinin borçlarını, köy ve ilçe işletmeleri hisselerine dönüştürmek.
4. Yerel yönetimin sorumluluklarından bazılarını, borç ve kredileri köylüler arasında takasa çevirerek eritmek.
5. Bölge ve ilçe otoritelerine mevcut borçlarını ödemede yardımcı olmak için, her taksidi on yıl içerisinde ödemek şartı ile 500 milyar yuan değerinde beş yıllık hazine bonosu basmak; ve belki de aynı amaç için her eyaletin bono basmasına izin vermek.

Dikkatlice düşünün: Kırsal kesimi desteklemek için her yıl 100 milyar yuanlık bono basmak kesinlikle buna değer. Son birkaç yıldır Çin hükümetin çaresizce mücadele ettiği bir deflasyonun acısıyla kıvranıyor. Üstelik bu, nüfusun çoğunu köylülerin oluşturduğu, köylülerin en fazla tüketim ihtiyacının olduğu ve kırsal piyasanın en büyük potansiyeline sahip bir ülke, fakat köylülerin bir şey alacak paraları yok. Resmî istatistiklere göre köylülerin ulusal alım gücü 1980'lerin ortalarında

% 53'ten, 2000'lerin sonunda % 38'e düşmüş. Başka bir deyişle, Çin'in nüfusunun % 70'ten fazlasını oluşturan köylülerin toplam tüketimi, şimdi nüfusun % 30'dan azını oluşturan kent sakinlerinden daha az.

Bazı araştırmalara göre Çin'in neredeyse 870 milyon, ya da yaklaşık 230 milyon hanelik bir kırsal nüfusu var. Herhangi bir tüketim maddesinin yayılmasındaki yüzde birlik bir artışın, iki milyon birim talep anlamına geleceğini basit bir hesap bize söyler. En son girdi-çıktı bilgilerine göre eğer kırsaldaki son tüketim 100 milyar yuana ulaşırsa, bu ekonominin tamamında 236 milyar yuanlık bir talep yaratabilir. 1996'dan beri tahıl fiyatları her yıl geriledi ve sıradan köylünün nakit geliri azaldı, kırsal alım gücü sert bir şekilde düştü. Ama eğer daha önceki yıllara bakarsak, 1991'de piyasa da çok zayıftı – ama 1992'nin sonunda tahıl fiyatları düzeldiğinde, köylü gelirleri de yükseldi ve sonrasında tüketim de arttı. Hatta o kadar hızlı arttı ki, enflasyon ortaya çıktı. Bu örnekten de görebiliyoruz ki, köylü gelirlerindeki iniş çıkışlar, piyasanın hareketini belirliyor. Eğer köylülerin nakit gelirlerinde bir ilerleme sağlayabilirsek, inanıyorum ki deflasyon kasırgasından da hızla çıkabiliriz.

Fakat Çin'deki kırsal krizi tamamen yenebilmek için uzun vadede hedefimiz üç büyük sosyal eşitsizliği azaltmak olmalıdır. Kırsal ve kentsel dünyalar arasındaki ilişki değişmek zorundadır. Artık üçüncü bir reformla köylüleri özgürleştirme zamanı: 'Hem toprağı, hem de köyü bırakmalarına' izin verilmeli. Bu, toprak haklarının el değiştirmesine izin vermek, köylülerin özgür ve düzenli bir şekilde tarımdan çıkmalarına veya yeniden girmelerine yardımcı olmak anlamına geliyor. Sadece bu bile köylüleri nakletmemizi, köy nüfusunu azaltmamızı ve geride kalanları zenginleştirmemizi sağlayacak, kentsel kalkınmayı desteklerken kırsal ekonominin de geniş ölçekli profesyonel çiftçiliğe ve ticari girişimlere geçişini kolaylaştıracaktır.

Kurumsal olarak sosyalist bir piyasa ekonomisi yaratma sürecinde merkezî hükümet pek çok yetkiyi eyaletlere ve yerel otoritelere devretti. Ancak hükümetin alt düzeyleri, doğrudan girişimlere ya da işçilere veya köylülere devredilecek yetkile-

ri ellerinde tuttular. Yolsuzluğun temel sebebi, etkin demokratik gözetim olmaksızın gücün aşırı derecede konsantre olmasıdır. Benim tecrübelerimde 2000'lerde yerel reforma kalkışıldığında en büyük hayal kırıklığım, kitlelerin hatta Halkın Kongresi üyelerinin desteğinden bile eminken, bunu harekete geçirecek manivelayı bulamamam oldu. Demokratik gözetim sadece sözde olmamalı: Halkın iradesi, yönetim süreçleri ile garanti altına alınmalı. Bunun ilk çaresi, kamu finansmanı, resmî atamalar, idari gözetim ve diğer önemli konularda Halkın Kongresi mensuplarının yetkilerini yeniden tahsis etmek.

Halkın Kongresi'nde hiçbir denetim yetkisi olmadığında, merkezî hükümetin yanlış uygulamaları düzeltmesi çok zor oluyor, çünkü bunlar onun müdahale hızından daha çabuk yayılabiliyor. Yerel yetkililerin aşırı derecede lüks araba kullanımı düzeltilemeden, aşırı lüks lojmanlar ortaya çıkıyor, sonra aşırı lüks cep telefonu edinme, bilgisayarlar ve böyle gidiyor. Merkezî yönetimin uzaktan denetlemesinden herhangi bir verim alınamıyor. Yolsuzlukla mücadelede en etkin yöntem, yetkiyi halka emanet etmek. Onun demokratik gözetim ve idaresi, yetkililerin otoritesi üzerinde etkin kontrol tahsis edebilir.

Partimizin siyasi liderliğini sağlamanın anahtarı ise kitlelerin sorumlu olmasını sağlamakta ve hükümet yapısını yeniden organize etmede yatıyor. Siyasi reformun amacı, hükümetin halka sadık kalmasını ve onun iradesine göre hareket etmesini sağlamaktır. Bunun sonuçlarından korkmaya hiç gerek yok – sanki köylüler 'bir tepsi kum' gibi oldukları mevcut hallerinden çıkıp, belli bir örgütsel tutarlılık kazandıklarında ve haklarını kolektif olarak savunabildiklerinde toplum istikrarsızlaşacak. Bu yanlıştır. Köylülere güvenmeliyiz, onların bilinçlerini geliştirmeliyiz, onları mobilize etmeli, onlara itimat etmeli ve kırsal kesimde demokrasinin siyasi açıdan inşası için onları kanatlandırmalıyız.

8

Eşitlik ve Etkinlik

Hu Angang

Çin şu anda iki derin dönüşüm geçiriyor. İlki, ağırlıklı olarak tarımsal olan bir ülkeyi, ağırlıklı olarak sanayi ve hizmet temelli bir ekonomiye dönüştürmek – ve böylelikle geleneksel ve temelde kırsal olan bir toplumu, modern ve çoğunlukla kentsel bir toplum haline getirmek. Son yirmi üç yılda (1978-2001) Çin ortalama % 9,4'lük bir ekonomik büyüme gösterirken, GSMH neredeyse sekiz kez arttı. Aynı süre içerisinde, Çin'in toplam nüfusu 310 milyon artarken kentsel nüfus da aynı hızda, yılda yaklaşık 13,5 milyon arttı. İstihdam edilebilir tarım dışı nüfustaki net artış 247 milyon oldu.

İkinci dönüşüm, zorunlu planlamaya dayalı bir ekonomiyi modern piyasa sistemiyle değiştirmek ve aşırı derecede merkezî bir siyasi düzeni, sosyalist demokrasiye doğru hareket ettirmekti. Bu normalde çok zor ve sancılı, beklenmedik gelişmelerle ve sarp yokuşlarla dolu bir süreç. Büyüme oranında veya iş gücü üretkenliğinde ani düşüşler, yüksek enflasyon, tehlikeli düzeylerde işsizlik, inatçı bütçe açıkları, ciddi cari denge açıkları ve ağır dış borç yükü, bunlar arasında sayılabilir. Ciddi siyasi krizlere yol açabilecek toplumsal istikrarsızlık ögelerinden hiç bahsetmiyoruz bile.

Şu anda gerçekleşmekte olan çeşitli değişimlerin sonuçları, bizim hayal ettiğimizden çok daha karmaşık. Modern Çin en iyi şekilde üç karşıtlık ile tanımlanabilir. Bunlardan ilki, kurumsal sistemler arasındadır. Şehir ve kırsal kesim sakinleri, –ikamet kaydı, eğitim, istihdam, kamu hizmetleri, finansal transferler ve seçimlerle ilgili– çok farklı iki grup düzenleme ile yönetilmektedir. Örneğin, 2002'deki Dokuzuncu Ulusal Halk Kongresi'nin dördüncü toplantısında, kırsal kesimdeki her 960.000 yetişkinin, Mart 2003'te toplanacak olan Onuncu Halkın Kongresi'ne bir temsilci göndermesi şartı konulurken, aynı sayıdaki kentli yetişkinler dört temsilci seçeceklerdi. Bu eşitsizliğin de gösterdiği gibi, tasarlanan bu 'ikili sistem'de şehirler ve kırsal arasında kişi başına düşen gelir ve kamu hizmetleri arasındaki fark, giderek açılıyor. Mevcut durumda Çin'in kırsal nüfusu, toplam nüfusun üçte ikisi kadar ancak milli bütçenin sadece onda biri, ya da yedide birinden fazlası doğrudan onlara tahsis ediliyor. Kamu harcamalarının dağılımındaki bu eşitsizlik, kırsalı şehirlerden ayıran derin uçurumu oluşturan önemli bir faktör. 'İkili sistem'in tarihsel kökeni çok eskiye dayansa bile, bugün hâlâ var olmasının arkasında siyasi bir sebep var. Köylüler Çin'in nüfusunun çoğunluğunu oluştursa da, bütçe transferlerine, yatırım dağılımına veya kamu hizmetlerinin tedarikine gelindiğinde, kendi seslerini duyurmaktan yoksunlar – karar verme süreçlerinde gerçek anlamda siyasi temsilcileri ve politika yapımını etkileyecek kurumsal kanalları yok.

İkinci karşıtlık ise, bölgesel. Eğer Dünya Bankası'nın bölgeleri kişi başına düşen alım gücüne göre (*purchasing power parity*, ppp) sınıflandırma yöntemini kullanırsak, Çin'in içerisinde adeta dört farklı dünya var. Dünya Bankası'nın yüksek gelir grubuna girmiş olan 'Birinci Dünya', Şangay, Pekin ve Shenzen'in dahil olduğu üç belediyeden meydana geliyor – toplam nüfusun % 2,2'sine karşılık geliyor. 'İkinci Dünya', satın alma gücünün orta gelir standartlarına denk geldiği bölgelerden olu-

şuyor: Bunlar Tianjin, Guangdong ve Zhejiang şehirlerini, Jiansu ve Çin'in güneydoğu kıyılarındaki diğer eyaletleri kapsıyor ve Çin'in nüfusunun % 22'sini oluşturuyor. 'Üçüncü Dünya', satın alma paritesinin orta-alt gelir düzeyine karşılık geldiği bölgeleri kapsıyor ve nüfusun yaklaşık % 26'sını oluşturuyor. Son olarak, Çin'in yoksul orta ve batı bölgelerinde yer alan 'Dördüncü Dünya', Çin'in nüfusunun yaklaşık yarısını kapsıyor ve bu bölgelerde satın alma paritesi Dünya Bankası'nın düşük gelirli ülkelerine denk. Bizim karşılaştırmalı çalışmamıza göre, dünyanın en büyük bölgesel eşitsizlikleri Çin'de. Aynı eyalette bile gelir farklılıkları genellikle muazzam.

Son karşıtlık ise sosyolojik. Çin ağırlıklı olarak kırsal bir toplum olmaya devam ediyor. İş gücünün yarısı hâlâ tarımda istihdam edilmiş; bu da 1870'lerdeki Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri düzeylerine karşılık geliyor. Toprakta çalışan emeğin üretkenliği çok düşük, aynı durum piyasadaki tahıllar ve diğer ürünler için de geçerli. Fakat Çin'de eğer inşaat sektörünü de katarsak iş gücünün neredeyse çeyreğini –% 23'ünü– kapsayan bir sanayi toplumu da mevcut. Bunun yanı sıra % 22'yi istihdam eden bir hizmet sektörü de var. Son olarak, eğitimli toplum diyebileceğimiz –eğitim, sağlık, kültür, bilim ve teknoloji, finans ve sigorta ve devlet sektörlerini kapsayan, geniş anlamıyla entelijansiya denilebilecek– bir dünya da var. Bu da istihdam edilebilen nüfusun yaklaşık % 5'i olarak hesaplanabilir.

Bu yapısal ayrımlar, şehirler ve kırsal arasındaki karşıtlıkla oldukça örtüşüyor. Çin'in kırsal kesimlerinde nüfusun yaklaşık üçte ikisini tarım, yaklaşık % 14'ünü sanayi, hizmetler % 17'sini ve entelektüel meslekler de % 2'den azını barındırıyor. Çin'in şehirleşmiş kısımlarında nüfusun % 27'si sanayide, % 23'ü hizmet sektöründe, % 21'i entelektüel mesleklerde çalışıyor ve kırsal kökenli göçmen işçilerin 70 veya 100 milyon arasında olduğu, kentsel iç gücünün % 20'den fazlasını oluşturduğu da tahmin ediliyor.

Bu arka planda Çin, birbiriyle bağlantılı pek çok mücadelenin olduğu bir döneme giriyor. Talebin arzı aştığı yirmi yıllık hızlı bir ekonomik büyüme döneminden sonra, çarklar dönüyor ve artık pek çok sektörde arz talepten fazla. İlk defa 1997'de deflasyon ortaya çıktı ve o zamandan beri giderek daha belirgin hale geliyor. Son altı yılda tarımda fiyatlar dibe vurdu; ürünlerin fiyatları da eşit olmasa da düşmeye devam ediyor. Kereste, tekstil, demir ve çelik, kömür ve makine gibi geleneksel sanayi sektörlerinde genişleme durdu ve bunlar yeniden yapılanmaya zorlanırken; elektronik, iletişim, bilgisayar, ekolojik koruma, biyoteknoloji, finans ve sigorta gibi yükselen sektörlerin tamamı hızla büyüyor fakat bunlar henüz Çin'in ekonomisinin temel direğini oluşturmuyorlar. İmalat ve madencilikte istihdam düşüyor, hizmetlerde yükseliyor. Küresel ölçekte aşırı üretimle birleşen finansal kriz, uluslararası rekabet de kızıştıkça Çin'in ihracatını vuruyor.

Bu esnada Çin, daha önce benzeri görülmemiş yükseklikte bir işsizlik yaşıyor. Bir yanda ülke topraklarında müthiş büyüklükte bir fazla emek ordusu mevcut. Birleşik Devletler'de Çin'e kıyasla 1,4 kat fazla arazi ekilip biçilmekte, ancak Çin'de tarımdaki iş gücü, Amerika'nın 100 katına eşit. Benim muhafazakâr tahminlerime göre, 1990'da Çin'deki fazla kırsal emekçiler yaklaşık 200 milyon kişiyken, bu sayı 1996'da 160 milyona düştü. Öte yandan kentsel istihdam 1993'ten itibaren fırladı. İşsizlerin çoğu –en azından resmî olarak kayıtlı olanlar– gençler, ancak işten çıkarılan işçilerin de sayılarında büyük artış oldu ve bunların çoğu orta yaştalar. 2001'in sonunda gerçek işsizlik oranı, resmî rakam olan % 3,6'nın çok üzerinde, yaklaşık % 8-9 civarındaydı ve ülke çapındaki işsizlerin toplam sayısı –resmî olarak işsiz kaydedilenlerin + işten çıkartılıp yeni iş bulamayan işçilerin + şehirlerde işlerini kaybetmiş göçmen işçilerin + üniversite ve meslek okullarını bitirip iş bekleyen mezunların– 18-19 milyon kişiydi ve bu miktar toplam işsizlerin sayısından –17, 18 milyon– ve Avrupa Birliği'nin on bir ülkesinin nüfusundan da daha fazlaydı.

Aynı zamanda her tür gelir farklılaşması da düzenli olarak artıyor. 1997'de Dünya Bankası'nın *Çin'in Gelir Dağılımı Farkı* raporu, anakarada Gini katsayısının 1981'de 0,281'den, 1995'te 0,388'e yükseldiğini kaydetmiştir.[1] Genel olarak şu anda Çin'deki gelir dağılımı adaletsizliği, Birleşik Devletler ile karşılaştırılabilecek seviyede ve Doğu Avrupa'nın biraz üzerinde. 1980'lerin başından 1990'lara kadar Doğu Avrupa ülkelerinin Gini katsayısı % 10 arttı; gelişmiş ülkelerde neredeyse hiçbir değişiklik olmazken, Çin'de en hızlı yükselişi göstererek % 38 oranına fırladı. Çin'deki kentli hanelerin varlıklarını ölçmek için ilk defa yapılan taramaya göre, en üst % 10'luk kesim toplam meskûn varlıkların % 40'ına sahipken, en alttaki % 10 sadece % 1,4'ün sahibi. Kentsel zenginliğin Gini katsayısı, 0,51 ile kentsel gelirden çok daha yüksek.[2]

Şehirler ile kırsal kesim arasındaki ciddi maddi refah farkı da giderek açılıyor. 1985'te kent sakinlerinin kişi başına düşen geliri, kırsal kesim sakinlerinin 1,72 katıydı; bu 1997'de 2,47 kat oldu. O zamanlar renkli televizyon ve çamaşır makinesi sahipliği kentlerde köylerdekinin dört katı fazlaydı. 1996'da kırsal bölgelerde her yüz kişiye 2,7 santral sağlanırken ve bunlardan her biri 1,7 telefona ulaşabilirken, kentsel bölgeler için bu sayılar 19,3 santral ve 15,4 telefondu. 1995'te kırsal kesimde her bin kişi için ortalama 0,95 hastane yatağı, şehirlerde ise 5,8 yatak mevcuttu. Dünya Bankası'nın da belirttiği gibi, sağlık harcamalarındaki değişiklikler, tıbbi tedaviye ulaşmadaki eşitsizlikleri daha da belirginleştirdi. Sigortalar genellikle şehir sakinlerini ve devlet memurlarını kapsarken, kırsal nüfus kendi sağlık harcamalarının tümünü kendisi karşılamak zorunda bırakılıyor.

Bölgesel eşitsizlikler de aynı yönde hareket etti. 1991'de Şangay'da kişi başına düşen gelir, Guizhou'nun 11,6 katıydı; dört yıl sonra bu rakam 15,1'e yükseldi ve yerel yatırım rakamları da bunu yakından takip ederek Guizhou'ya kıyasla 18,6 kattan 24

1 World Bank, *China's Income Distribution Gap*, 1997.

2 Ulusal İstatistik Bürosu araştırmayı Temmuz 2002'de, yedi eyaletteki büyük, orta ve küçük şehirlerde, artı Tianjin metropolünde 3.997 hanede yaptı.

kata çıktı. Eğitim, sağlık, teknoloji, kültürel faaliyetler, altyapı projeleri ve çevre koruma ile ilgili sosyal indeksler de eşit dağılım göstermiyor. Dünya Bankası'nın İnsani Kalkınma İndeksi'ne göre Çin dünyada orta dereceli ülkeler grubunda yer alıyor. Fakat Şangay ve Pekin en gelişmiş bölgeler olarak uluslararası listelerinde 33. sırada yer alırken, Qinghai ve Tibet en az gelişmiş yerler olarak aynı skalada 121. ve 131. sırada.

Üstelik Çin oldukça yaygın bir çevresel tehlike dönemine girdi. Dünyanın en büyük ulusal nüfusu hâlâ büyümeye devam ediyor; sanayileşme hızla ilerliyor; bu esnada geniş alanlarda baskın olan geri kalmış, geleneksel bir tarım. Bu şartlar altında ulus, yaygın ekolojik hasardan mustarip. Dünya Bankası uzmanları Çin'deki mevcut su ve hava kirliliğinin yıllık olarak GSMH'nin % 3,5 ile % 7,7'sine mal olduğunu düşünüyorlar. Eğer atmosferik kirlilik resmî olarak onaylanmış seviyelere düşürülebilirse, her yıl 300.000 kadar hayat kurtarılabilir. Çevreye zarar vermekten kaynaklanan doğal afetler, ekonomiye düzenli olarak yılda belki de GSMH'nin % 3 veya % 5'ine denk gelen ağır kayıplar verdiriyor. 1998'de Yangtze, kuzeydoğuda Songhua ve Nen Nehri bölgelerinde olan sel baskını ülkeye 250 ila 300 milyar yuana mal oldu. Diğer ekolojik zararların faturalarını –ormanların yok olması, toprak erozyonu, çayırların çölleşmesi, nehir ve göllerin çekilmesi– tahmin etmek ise daha zor. Fakat açık olan ekili araziler azalıyor, mineral kaynaklar kuruyor ve pek çok kaynak ziyan ediliyor (yeniden dönüşüm oranları çok düşük). Eğer tüm bu maliyetler bir araya getirilirse, bunun Çin'in GSMH'sinin % 10'una karşılık gelmesi mümkündür, ki bu da mevcut yıllık değer artışından daha fazladır. Ekonomik büyüme, çevreye verilen zarar tarafından baltalanıyor.

Zamanın bir başka musibeti de yaygın yolsuzluk. Hiçbir ülke yolsuzluğu tamamen ortadan kaldıramamasına rağmen, bu hastalığın derecesinin kurumsal bağlama göre büyük çeşitlilik gösterdiği de açıktır. Çin'de bugün bu çok ciddi bir problem. Bariz bir örnek PLA, askerî polis ve kolluk güçlerinin bizzat kendileri tarafından gündeme getirildi. Genellikle 'büyük demir ve çelik seddi' veya ulusun 'sağlam payandaları' olarak ta-

nımlanan bu kurumlar, kaçakçılık veya kaçakçılığa göz yummanın da dahil olabildiği ticari faaliyetlere katılıyorlar. Başka yerlerde, eski sistemin güç sahiplerinin (ve onların yakınlarının) kamu kaynaklarını çalmak, bölmek ve ele geçirmek için meşru veya gayrimeşru yöntemleri kullandıkları 'bürokratik özelleştirme' oluyor ve bu şekildeki ilkel sermaye birikimi sonucu, reform adına bir gecede yeni zenginler doğuyor. Sonra, bir yandan da sahillerdeki bazı bölgelerde yerel kontrolü neredeyse tamamen 'karanlık topluluklara' (mafya) bırakan bir yer altı ekonomisi gelişiyor. Buralarda suç örgütleri çok geniş çaplı kaçakçılık yapıyorlar, sahte veya korsan mallar üretiyorlar, gümrük ve vergi kaçırıyorlar ve siyaseten kollanmak için yerel parti, hükümet ve kolluk gücü mensuplarına alenen rüşvet veriyorlar.

Eylül 2000'de yayımlanan bir araştırma projesinde, Çin'in ekonomik geçiş sürecini sakatlayan dört temel yolsuzluk yöntemini inceledim: Rantiyecilik, yer altı faaliyetleri, vergi kaçakçılığı ve kamu harcamalarını zimmete geçirme.[3] O zamandan beri kayıt altına alınmış vakaların yol açtığı ekonomik kayıplar hakkında bilgi veren ve bunları on farklı kayıp kategorisine yerleştiren çeşitli resmî kaynakların yolsuzluk karşıtı kampanyalarda bastığı başka bilgiler de toparladım. Orada 'sistematik yolsuzluğu', hükümet organlarının ve kamu kurumlarının kendilerine verilen yetkiyi bu kuruluşlardaki memurların çıkarına kullanarak suistimal etmesi olarak tanımladım. Benim araştırmam 1999-2001 yılları arasında bu tür yolsuzluğun ortalama GSYİH'nin % 14,5-14,9'una varan bir ekonomik zarara yol açmış olabileceği sonucuna vardı.

Son olarak Çin, giderek büyüyen bir toplumsal istikrarsızlık sorunuyla karşı karşıya. Farklı gruplar ve sınıflar birbirinden ayrışıyor, çıkar çatışmaları daha da şiddetleniyor ve toplumsal düzen ciddi bir bozulma tehdidi altında. Çin'deki girişimlerin –sadece devlet mülkiyetinde veya kolektif girişimler değil, ilçe ve köy girişimleri ve özel şirketlerin de– büyük kısmı bu-

3 "Fangzhi fubai de zonghe zhanlüe yu zhongda jucuo" (Yolsuzluğu önlemek için kapsamlı bir strateji ve kilit önlemler), Pekin, 2002.

gün operasyonel zorluklar içerisinde. Bununla birlikte yolsuzluk ve gücün istismar edilmesi de bu kitlelere ciddi zarar veriyor. Sonuçta her çeşit toplumsal istikrarsızlık göstergeleri yükselişte, hatta bunlardaki artış, ekonominin kendisinin büyümesinden bile daha fazla. 1996 ve 2000 arası Çin'in GSMH'si üçte birden fazla –% 35,8– büyüdü. Ancak aynı yıllarda mahkemelerce kabul edilen emek ihtilafları, polis tarafından soruşturulan adli vakalar, ulaştırma ve diğer kazalar çok daha hızlı yükseldi. Suç ve emniyetsizlik, giderek daha bariz bir sorun haline geliyor. Sayısız ulaştırma ve sanayi kazaları rapor ediliyor. Yolsuzluk düzeyleri artıyor ve giderek daha yüksek meblağları, daha yüksek düzeyde memurları kapsıyor. Karaborsa ve suç faaliyetleriyle bağlantılı her çeşit çete kontrolünde organizasyon ortaya çıkıyor ve sayıları artıyor. Çin'de sosyal istikrarsızlığın bu farklı içerikleri sayıca giderek artıyor ve nüfusun artan kesimlerini etkiliyor. Bu, alarma geçmek için ciddi bir sebep.

Eğer bunlar Çin'in karşı karşıya olduğu önemli mücadeleler ise, önümüzdeki dört hedefi nasıl gerçekleştireceğiz? (Dünya sıralamasında bir güç olmak için) 'ulusu güçlendirmek', (tüm nüfusun yaşam standartlarını yükseltmek için) 'halkı zenginleştirmek', (sosyalist bir siyasi sistem kurmak için) 'demokrasiyi desteklemek' ve (ulusun daimi güvenliğini sağlamak için) 'istikrarı güvence altına almak' (*qiangguo, fumin, minzhu, wending*). Aşağıda bu problemler üzerine kendi düşüncelerimden ortaya çıkmış bazı siyasi, ekonomik ve sosyal öneriler sunacağım. Öncelikle bu fikirlerin kökeni hakkında kısaca bir şeyler söylemeliyim.

Arka plan

Halk Cumhuriyeti'nin ortadaki nesline aitim. Haziran 1966'da Kültür Devrimi patlak verdiğinde, tam ilkokulu bitirmiştim ve on altı yaşımda 100.000 başka gençle birlikte Pekin'den Heilongjiang'a, Sibirya sınırlarındaki askerî bir çiftliğe gönderildim. Kuzey Çin'de bir jeolojik tarama birimine nakledilene kadar orada yedi yıl geçirdim. Maden araştırma ekibinde deli-

ci olarak çalıştım, genellikle uzak dağlarda veya vadilerdeki ıssız yerlere seyahat ettim, köylülerin evlerinde kaldım. Onların mutlak fakirliğine şahit oldukça, Çin'in geriliğinin seviyesinin yakinen farkına vardım ve bunu anlamaya çalışmak ve üstesinden gelmek için harekete geçtim. Gün boyu ağır fiziksel çalışmadan sonra –Gorki'nin 'hayat üniversitesine' gitmesi örneğini izlemeye kararlı bir şekilde– geceleri gaz lambasında, resmî metinlerden doğa bilimlerine elime geçeni çalışır, yatağımı yazı masası olarak kullanırdım.

1978'de Deng Xiaoping ülke çapında sınavları yeniden başlattığında, Tangshan Teknoloji Üniversitesi'ne girdim ve Çin Bilimler Akademisi (ÇBA), Otomasyon Enstitüsü'nde doktoraya devam ettim. Doktoramın konusu, Çin'in demografik sorunlarıydı. O zamanlar –1984–, Kültür Devrimi'nden sonra gelen sıkı nüfus kontrolleri sorgulanıyordu ve bunları uygulamayı sürdürmenin mantığı ile ilgili sert bir akademik tartışma başlamıştı. Benim doktora tezim, uzun dönemli demografik projeksiyonlara göre kesin olarak sıkı kontrolleri sürdürme yanlısı çıktı. O zamana kadar ÇBA'de Zhou Lisan tarafından kurulan Ulusal Realitenin Analizi için Araştırma Grubu'nun bir parçası olmuştum. 1988'de, "Hayatta Kalma ve Kalkınma" başlığıyla grup tarafından yayınlanan ilk raporu tamamladım.[4]

Bu çalışma, Çin'in modernleşme yolunu şekillendiren dört temel tarihsel faktöre sistematik olarak bakmaya çalıştı: Devam eden nüfus artışı ve buna eşlik eden istihdam sorunları; giderek azalan tarımsal kaynaklar; daha kötüye giden çevresel zarar ve besin olarak kullanılan tahıllar için artan talep. 'Başarı yolunda sabırsızlığa' karşı uyarıda bulunurken, Çin'de modernleşmenin uzun soluklu bir mücadele olacağını ve Batı'nın izlediği yolun tekrarlanmasının mümkün olmadığını vurguladı. İhtiyaç duyulan, Çin'in kendine has sorumluluklarına ve donanımına özgü bir büyüme modelini uyarlamak ve gelecektekilerin refah ve hayatta kalma şanslarına zarar vermeden, bugün yaşayanların güvenli bir şekilde varlığını ve sürdürülebilir kalkınmasını

4 "Zhongguo kexueyuan guoqing fenxi xiaozu" (Hayatta Kalma ve Kalkınma), *Sheng yu fazhan: Zhongguo changqi fazhan de jige wenti*, Pekin, 1989.

garanti altına almaktır. Deng Xiaoping *Hayatta Kalma ve Kalkınma*'yı okudu ve kızı Deng Nan beni ve iş arkadaşımı bunu bir televizyon dizisine çevirmemiz için davet etti. Zamanla dört bölüm halinde 'Sarsıcı Yansımalar' (*Zhenhan de huisheng*) başlığıyla 1991'de yayımlandı.

Hemen sonrasında doktora sonrası program için Yale'e gelerek, Reform Dönemi'nin başlangıcından itibaren merkezî-yerel hükümet ilişkileri sorunsalı üzerine orada Siyaset Bilimi Bölümü'ndeki Wang Shaoguang ile işbirliği yapmaya başladım. Bizim araştırmamız, 'sözleşmeli vergi' mali sisteminin zayıf bir merkez ve kuvvetli eyaletler yaratma eğilimiyle, devletin planlıdan sosyalist piyasa ekonomisine geçiş kapasitesine ciddi olarak zarar verdiğini ortaya çıkardı. Bu endişe verici trendi telafi etmek üzere, ulusal ve yerel vergileri birbirinden ayıran, merkezî ve eyalet otoriteleri arasında düzenli ilişkiler öngören, birleşik bir modern vergi sistemi önerdik. Mayıs 1993'te raporumuz iç dağıtım için Xinhua Haber Ajansı tarafından yayımlandı ve siyasi liderlerin ilgisini çekti. Okuduktan sonra Jiang Zemin yaşımızı sormuş ve 40'larımızda olduğumuz söylenince, 'gençler - bu harika' yorumunu yapmış. İki ay sonra hükümet, Çin'in birleşik bir maliye sistemi altında merkezî ve yerel vergileri ayıracağını duyurdu.

1998'de, merkezî ve yerel liderliklere referans malzemeleri sağlamak için tasarlanmış 'Çin'in Ulusal Realitesi'ni Analiz için Araştırma Raporları' dizisini kurdum. Bu süreli yayın 2002 sonuna kadar 500 civarında sayı yayınladı ve Devlet Konseyi'nin pek çok yönerge çıkarmasına sebep oldu. Bunun siyaseti şekillendirmede en etkili kanal olduğu sonucuna vardım. Mümkün olduğu yerde akademisyenin görevinin siyaset yapıcılara sorumlu ve orijinal önerilerde bulunma görevi olduğuna inansam da, bunu yapmanın ilk şartı, hâkim olan görüşlere değil, bağımsız bir bakış açısına dayanarak yapılmış bir bilimsel araştırmadır – 'olgulardan doğruyu bulma' (*shishiquishi*). 90'lardaki yazılarımda ve Tsinghua Üniversitesi'nde bugün yönettiğim Çin Çalışmaları Merkezi'nde bunu yapmaya çalıştım. Aşağıda geliştirilen öneriler, bu ruhla yapılmıştır.

Eğer Çin modern bir ülke olacaksa, ilk vazife devlet yapısını modernleştirmektir. Bu, hukuka dayalı bir toplumda sosyalist bir demokrasi kurmak demektir. Böyleşi bir demokraside devletin rolü ne olmalıdır? Kaynakların paylaşımı için insanlık tarafından şimdiye kadar keşfedilmiş en etkin sistem, piyasa ekonomisidir. Ancak piyasa mekanizması her şeye kadir değildir. Devlet müdahalesi, piyasa ekonomisinde ekonomik kalkınmanın en temel şartı olmaya devam ediyor. Devletin görevleri arasında kamu mallarını sağlamak, kamu yatırımlarının yönünü belirlemek, gelir ve zenginliğin yeniden dağılımı, makroekonomik dengelerin düzenlenmesi ve sanayi politikalarının uygulanması bulunuyor. Piyasa bu temel fonksiyonları yerine getiremiyor. Kendini başarılı bir şekilde temize çıkarmak için, devletin gerekli mali mekanizmalara ve piyasa dışı alanlara müdahale etme gücüne ihtiyacı var. Sosyalist bir piyasa ekonomisinde şunlar devletin hedefleri arasında olmalıdır: Rekabetçi üretim ve yatırım alanında kendi fonksiyonlarını azaltmak; kamu mallarının sağlayıcısı olarak kendi fonksiyonunu arttırmak; sosyal hizmetleri sunma fonksiyonunda sürekli bir artış ve sosyal güvenliğin garantörü olma fonksiyonunu pekiştirmek.

Ulusal ve eyalet otoriteleri arasındaki anayasal dengede, merkezî hükümet genel gözetimden sorumlu olmalı ve önemli siyaset kararlarını almalı, bu esnada yerel yönetimlerin kendi görüşlerini ifade etme gücü ve siyaset yapımı sürecine katılımı arttırılmalıdır. Çin dünyanın en kalabalık ülkesidir; geniş toprakları ve karmaşık iç sorunları, merkezî hükümetin her şeyi yönetmesini imkânsız kılıyor. Aynı zamanda Çin'in bölgesel kalkınması da eşitsiz ve ülke çapında elli altı etnik grup var, ki bu da eyalet hükümetlerine her yerel konuda kendi kararlarını alma izni vermeyi aynı derecede tasavvur edilemez kılıyor. Çin'in bütün gücü merkezde yoğunlaştırması ya da eyaletler arasında bölüştürmesi imkânsızdır: Merkezî hükümetin baskın olduğu karma bir otorite sistemi kaçınılmazdır. O nedenle

merkez-yerel ilişkilerini ele alırken temel prensip, birliği ve çeşitliliği uzlaştırmak olmalıdır.

Bu sistemi birleştirecek harç, merkezî devletin makroekonomik dengeleri ayarlama, para politikalarını belirleme, sosyal güvenliği destekleme, eşitsiz gelir dağılımını ele alma, bölgeler arasında ve şehirler ile kırsal arasındaki ekonomik eşitsizliği azaltma, ulusal vergi sistemi kurma, adil piyasa rekabetini uygulama ve tüm vatandaşlara asgari bir kamu hizmeti düzeyi sağlamadaki rolüdür. Çeşitlilik, ulusal yasama ile çelişmediği müddetçe, her eyaletin yerel kanun ve düzenleme yapma ve merkezî hükümetin de buna keyfî olarak müdahale edememe hakkından kaynaklanacaktır. Uygulamada bu, merkezin ve eyaletlerin göreceli güçlerinin modern piyasa ekonomisi prensiplerine göre yeniden dağıtılması, tüm bölgelerin kamu harcamalarının ve ulusal önemi haiz yatırımların dağılımında eşit söz hakkının temin edilmesi anlamına gelmektedir. Büyük ya da küçük, zengin veya fakir, tüm eyaletler merkezî karar alma süreçlerinde eşit katılım haklarına sahip olmalıdır. Özel Ekonomik Bölgelerin (Serbest Bölge, ç.n.) mevcut ayrıcalıkları kaldırılmalı ve istisnasız her bölgenin, ülkenin kanunları ve kurumları önünde eşitliği garanti edilmelidir.

Aynı zamanda yatay bir güç paylaşımı olmalı ve merkezî siyaset yapıcılar, kararları ile ilgili hesap verebilir hale getirilmelidirler. Anayasaya göre Devlet Konseyi, Ulusal Halk Kongresi'ne (UHK) ve onun Daimi Komisyonu'na karşı sorumludur. Şu anda Devlet Konseyi'nin elinde olan bazı güçler, –örneğin kamu maliyesi ve yatırımla ilgili– bu nedenle yavaş yavaş UHK'ye ve onun Daimi Komisyonu'na geri verilirken, Devlet Konseyi, anayasanın da belirttiği gibi başbakanın otoritesi altında olmalıdır. Ulusal düzeyde, hükümet kendi bütçe planlamasını yeniden merkezileştirmeli ve Devlet Konseyi ile maliye bakanının bazı büyük ulusal projeleri fonlamaya yoğunlaşmasına izin vermelidir. Devlet, ülkenin çıkarlarını tehdit eden ani vakaları ve önemli krizleri ele alacak, konuyla alakalı çeşitli bakanlıklar arasındaki faaliyeti koordine edecek bir Milli Güvenlik Komitesi kurmalıdır.

Önemli siyaset hatalarını önlemek için, karar verme sürecinin bazı şartları sağlaması zorunludur: Mümkün olduğunca demokratik, şeffaf ve profesyonel olmalıdır. Bu amaca yönelik hükümet, stratejik önemi haiz konularda ayrıntılı araştırma yapabilecek bir danışma kurulu veya düşünce kuruluşu kurmalı, kamu yönetimini analiz edebilecek bağımsız, resmî olmayan kurumların yaratılmasını teşvik etmelidir. Ayrıca geniş çapta toplumsal grupların çıkarlarını etkileyecek konularda hem içeride, hem de kamuya açık tartışmaları özendirmelidir – bunların devlet sırları veya devlet güvenliğini ihlal etmediği durumlarda. Son olarak, sıradan insanların yaşamlarını etkileyen olayların –doğal afetler, işten çıkarmalar, fiyat değişiklikleri, çevresel tehlikeler, ciddi kazalar gibi– haber medyası tarafından zamanında ve doğru olarak ele alınmasını desteklemeli, genel olarak kitlelerin çıkarlarını ve taleplerini yansıtmalıdır.

Bir başka acil görev, resmî kurumların büyümesine engel olmaktır. Parti organizasyonlarının veya devlet dairelerinin iş yapması veya şirket işletmesi, sıkı sıkıya yasaklanmalıdır. Hükümet, olağan vergilerle finanse edilmelidir. Çin, dünyanın en büyük devlet mekanizmasına sahiptir. Piyasa reformları önemli yol kat etse de, bunlar Çin'in planlı ekonomisi tarafından ve onun için yaratılmış büyük ve verimsiz idari yapılara asla ciddi olarak dokunmadı. Bunların üstesinden gelmek en fazla az gelişmiş bölgelerin çıkarınadır. Yerel yönetimler bütün üretim bürolarını kapatmalı ve ekonomi politikalarının sentezini yapmak ve kamu hizmetlerini yerine ulaştırmak için minimum personeli tutmalıdırlar. Kendi kurumlarının büyüklüğünü ve yapısını belirleme gücüne sahip olmalıdırlar, ki bunların merkezî hükümetin düzenlemelerine benzemeleri de gerekmez. Farklı yönetim düzeyleri sıkıştırılmalı ve ofis personeli en az üçte bir azaltılmalıdır. Genel olarak memurlar tatmin edici maaşlar almalı ve devlet memurlarının ortalama geliri, tüm toplumdaki orta sınıfların biraz üzerinde belirlenirken, çeşitli gizli bonuslar veya ikramiyeler kaldırılmalıdır. Tüm devlet memurlarının gelirleri ve mal varlıkları tamamen kamuya açık ve şeffaf olmalıdır.

Son olarak, ordu ticari faaliyetlere girişmekten kati olarak men edilmelidir. Ordu tarafından işletilen veya ortak olunan tüm şirketler istisnasız olarak kapatılmalıdır. PLA'nın kâr amaçlı herhangi bir girişimde yer almasına izin verilmemelidir. Birliklerin hediye, bağış veya görevli bulundukları yerel otoritelerden masraflarının karşılanmasını kabul etmeleri yasaklanmalıdır. Öte yandan askerî bütçe, GSMH'nin en az % 2'si seviyesine karşılık gelecek şekilde kayda değer biçimde yükseltilmelidir. Devlet, askerî olmayan harcamaları kısacak şekilde silahlı kuvvetlerin görevlerini yeniden tanımlamalı ve silah üretimini uzmanlaşmış şirketlere ihale ederken, silah dışındaki malzemeleri piyasadan satın almalıdır. Ayrıca doğal afetlerdeki katkılarından dolayı ordunun masraflarını tazmin etmelidir.

Ekonomi

Ekonomiye ilerlersek, kanaatimce Çin sadece GSMH artışı hedefini takip etmekten, insani kalkınma hedefine doğru dönmelidir. Bunların ikisi kesinlikle birbiriyle eşanlamlı değil. Ekonomik büyüme, insani kalkınmayı gerçekleştirmenin bir yolu: Bu kendi başına bir hedef değil. Eğer büyüme insanlara hizmet içinse, sadece onların yaşam standartlarını geliştirmekle kalmayıp, eğitim ve öğrenim şanslarını, sağlık ve iş imkânlarını ve sosyal güvenliklerini de düzeltmeli. Burada kalkınma, halkın rekabetçi istihdamı güvence altına alma, gelir düzeylerini yükseltme, kendilerini riske karşı koruma ve demokratik hayata katılma kapasitelerini geliştirme anlamına geliyor. Hükümet belli bir ekonomik büyüme oranını milli hedef olarak belirlemek zorunda; fakat sıradan halk GSYH'deki artışlardan gelebilecek –veya gelemeyecek– somut yararlara daha fazla önem veriyor ve hükümetin sorumluluğu da onların yaşamlarındaki sorunları çözmek. Eğer şirketler zarar ederken stoklar artmaya devam ediyorsa, o zaman ne kadar yüksek olursa olsun, büyüme oranı halk için fazla bir şey ifade etmez.

Bu prensipler düşünüldüğünde Çin, iç talebi arttıracak bir ulus olarak büyüklüğünden tam anlamıyla istifade etmelidir.

Temmuz 1997'de Asya krizi patlak verip dünyanın her yerindeki finansal piyasalara şok dalgalarını gönderdiğinde, düzinelerce yeni gelişmekte olan ülke ciddi resesyona düştü ve dünya ekonomisi ile uluslararası ticaret ve yatırımın büyüme oranlarında keskin bir düşüş oldu. Bunun sonucu Çin'in ihracatında büyük bir düşüş ve Çin'e gelen doğrudan yabancı yatırımlarda yavaşlama oldu. Üstelik dünyadaki enerji, mineral ve diğer ham maddelerin aşırı üretimi ve bunun sonucu düşen fiyatlar, yaygın kaçakçılıkla birleşerek Çin'deki madencilik endüstrisini oldukça sert etkiledi. Bunun sonucu, büyümenin genel eğilim çizgisi olan % 8-9'dan aşağı çeken bir düşüş oldu. Efektif talep zayıf, aşırı üretim yaygın ve deflasyoner baskılar kuvvetliydi. O nedenle, stokların yüksek olması, eskiden devletin sahip olduğu veya kolektif işletmelerden artan sayılarda işçi çıkartmaları ve gerçek işsizliğin keskin artışı, sürpriz değil.

Bu şartlar altında Çin'in makroekonomik politikalarının ana hedefi, 'makul büyüme ve talebin genişlemesi' olmalıdır. Çin'in büyük bir ekonomi olma avantajı var. Eğer yeniden yapılanmaya ve uyum sağlamaya zorlanırsa, Çin'in hareket alanı daha fazla olur: İç piyasası göreceli olarak geniş ve bölgeleri arasında hatırı sayılır farklılıklar var. Her halükârda, iç talebin genişlemesi mevcut zorluklar için kısa vadeli bir çözüm değil, uzun vadeli stratejik bir önceliktir. Burada kalkınma için en büyük potansiyel üçüncü sektörde çünkü, iş yaratmada en büyük potansiyel hizmet endüstrilerinin ve bunlar dış yatırımı çekmeye de çok yatkınlar. Eğitim, sağlık, kültür ve spordaki devlet tekelleri de kırılmalı, bu faaliyetlerde de piyasaya yer açılmalıdır – ancak düzenlemeler de yapılarak. Benzer şekilde bankacılık ve sigorta sektörleri, iç ve dış ticaret, ulaştırma, depolama, hava ve deniz kargosu, iletişim, bilimsel araştırma ve teknik hizmetlerin tamamı da rekabete açılmalıdır.

Altyapı projeleri ikinci bir fırsat dizisi sağlıyor. Geçmişte altyapı projeleri Çin'in ekonomik büyümesi için daima bir darboğaz olduysa da gelecekte onun en güçlü dinamolarından biri olabilir. Dünya Bankası çalışmaları, gelişmekte olan ülkelerin altyapı stoklarındaki her birim artışın, büyüme oranında buna

tekabül eden bir artışa yol açtığını göstermektedir ve gelecek on yıl, Çin'in emek yoğun bayındırlık işleri için altın çağ olacak. Bunların pek çoğu, hızlanan kentleşmenin her türlü inşaat talebini canlandırdığı şehirlerde yer alacak. Eğer Çin'in kentli nüfusu şu andaki % 30'dan dünya ortalaması olan % 45'e yükselirse, en az 300 milyon köylü, şehir sakini olacak ve inanılmaz bir konut ve sosyal tesis talebi yaratacak. Bunun olabilmesi için hükümetin kırsal kesimden göç üzerindeki kontrolleri hafifletmesi, mevcut ikamet kaydı sistemini lağvetmesi ve bunu başka yerlerde olduğu gibi bireysel kimlik kartları ile değiştirmesi gerekmektedir.

Aynı zamanda kırsal kesimde de altyapı yatırımları ihtiyacı devam etmektedir. Köylülerin gelirlerini arttırmak ve en kötü durumdaki nüfusun 50 milyonluk kesimini mutlak yoksulluktan çıkartmak için kırsal sanayileşme ilerletilmeli ve yerel pazarlar hızla genişletilmelidir. Orada da çevrenin korunması yoğun bir iş gücünün harekete geçirilmesini gerektirmektedir. Terk edilmiş veya ekilmeyen toprakların yeniden ağaçlandırılması, sulama ve çölleşmenin kontrolü, yol ve demiryolu işleri ve meyve ağaçlarının döllenmesi gibi işler, şehirlerde işten çıkarılan işçilerin yanı sıra, kırsaldaki fazla iş gücünü de özümseme kapasitesine sahiptir.

Bunların tamamında kılavuz, 'sermayeden tasarruf edip fazla emeği kullanarak' amaca yönelik istihdamı maksimize etmektir. Bazı sermaye, kaynak veya teknoloji yoğun endüstriler ise bunun istisnasıdır. İşçilerin devlet şirketlerinden çıkması veya mezunlar ve gazilerin özel sektöre girmesi veya kendi işlerinde çalışmaları özendirilmelidir. Uluslararası inşaat projelerinin ihalelerine katılarak emek ihracatı arttırılmalıdır. İşyerleri düzenli tatiller ve esnek iş saatleri sunmalıdırlar. İşsiz gençliğin saat başı veya parça başı sözleşmeli iş bulmasına yardım edilmelidir. İş arayanlara eğitim ve bilgi sağlanmalı ve çalışanların anayasal hakları korunmalıdır. İş imkânlarının yaratılması ve gerçek işsizlik oranı, her seviyede hükümetin performansı için önemli bir kriter haline gelmelidir.

Uluslararası cephede Çin, ticaret ve yatırımların serbestleş-

mesinde karşılaştırmalı avantajlarını en iyi şekilde değerlendirmeli, finansal serbestleşme ve sermaye kontrollerinin kaldırılmasında ise daha tedbirli olmalıdır. Yerli hizmetlerde piyasa dışa açılmalı, yabancı firmalara yerel girişimcilerle denk düzeyde 'vatandaş muamelesi' sunulmalıdır. Ticaret politikaları, emek yoğun ihracatı ve mebzul miktarda rezervi bulunan ham maddelerin ihracatında miktar ve kalite olarak artışını hedeflemeli ve sermaye yoğun ürünlerin ihracını ise seçici olarak desteklemelidir. Çin makul miktarlarda tahıl ithal etmeli; ülkeye istikrarlı arz kaynakları sağlamak amacıyla ya ithalat yoluyla, ya da yabancı kaynakları yerli şirketler tarafından satın alarak aktif bir şekilde petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynakları aramalıdır.

Son olarak Çin, farklılaştıran, eşitlikçi ve sürdürülebilir bir yeni tüketim modelini desteklemelidir. Bu, zengin azınlığın lüks tüketiminin ve müsrif para harcama biçiminin caydırılması veya kısıtlanması, bunun yerine ılımlı/itidalli alışkanlıkların desteklenmesi demektir. Devlet ani zenginlikle gelen prestiji övme politikasından ('zengin olmak görkemlidir') vazgeçmeli ve her bir vatandaşının asgari tüketim standardına ulaşmasını garanti etmeye çalışmalıdır. Kaynakların rasyonel bir şekilde kullanılması sorumluluğunu göstermeli, sübvansiyonları kaldırmak için mümkün olduğunca piyasa mekanizmalarını kullanmalı ve temiz/çevreci teknolojileri özendirmelidir. Genel olarak hükümetin odağı üreticiden, tüketicinin korunmasına doğru kaymalı, ticari mallar, hizmetler ve bunların güvenlik kuralları hakkında doğru bilgiler sağlanmalı ve satılan ürünlerin fiyatını düşürüp kalitesini yükseltmek için piyasa rekabeti teşvik edilmelidir.

Toplum

Ekonomik büyüme ve piyasa mekanizmalarını desteklerken Çin, 'etkinlik önceliklidir ama eşitlik de unutulmamalıdır' prensibini izlemelidir. Öte yandan kamu hizmetlerini sağlamaya gelindiğinde prensip 'eşitlik önceliklidir ama etkinlik de unutulmamalıdır' olmalıdır. Sosyalizmde eşitlik ve etkinlik mutlaka birbiriyle çatışma halinde veya birbirini dışlayıcı değildir; ikisi

farklı alanlarda, farklı ama tamamlayıcı rollerdedir. Üretim güçlerini geliştirmek ve özgürleştirmek için piyasa mekanizmalarına ve herkesin refahını sağlamayı başarmak için eşitlik prensibine dayanmak, sosyalizmin üstünlüğünün bir karakteristiğidir. Şimdiki dönemde sadece 'hedeflerin etkinliği'ni vurgulamamalıyız. Ekonomik sistemin reformu pek çok yol izleyebilir ve yeniden yapılanma çok çeşitli seçenekler üretebilir. Bunlar arasından, süregelen değişikliklerden zarar görenlerin [zararlarını] tazmin edecek; işsizler, işten çıkarılanlar, yoksullar, engelliler veya düşük gelirli emekliler ile kadınlar gibi toplumun en korumasız gruplarına maddi olarak yarar sağlayacak bir plan tasarlanabilir. Devlet, dönüşüm sürecinde zarar görenlerin çektiği zararları minimize edecek hiçbir çabadan sakınmamalıdır.

Bu amaçla Çin'in modern bir sosyal güvenlik sistemi kurması gereklidir. Birleşik Devletler'de Roosevelt, 1935 Sosyal Güvenlik Kanunu'nu, *New Deal* programının köşe taşı olarak nitelendirir. Bununla Amerikan tarihinde ilk defa vatandaşların şahsi çıkarları ile milletin çıkarları ilintilendirilmiştir. O tarihten itibaren bu tarz yasal düzenlemeler, toplumsal çatışmaları azaltmış ve ABD'deki toplumsal düzeni istikrara kavuşturmuştur. Çin'de birkaç istisna dışında –Devlet Konseyi'nin 1951'de yayınladığı 'Emek Güvenlik Kanunu' bunlardan biridir–, bu alanda hiçbir resmî yasal düzenleme yoktur. Emekli olan çalışanlar için tek tek hesap açmak yerine hükümet, emeklilik sorumluluğunu ödeme gücü ne olursa olsun işyerlerine aktarmıştır ve işsizler ile işten çıkarılanlar hiçbir tazminat alamamaktadır. Kapsamlı bir sosyal güvenlik sisteminin yokluğunda, vatandaşların büyük çoğunluğu çok çeşitli risklerle karşı karşıyadır. O nedenle Çin'in şartlarına uygun, emekli maaşlarını, işsizlik sigortasını, sağlık güvencesini, konut ödemelerini, işyeri kazası tazminatını ve hayat sigortasını kapsayacak bir sosyal haklar sistemi kurmak acilen gereklidir.

Hayatta kalma ve gelişme hakkı, en temel insan hakları arasındadır. Halk Cumhuriyeti'nin Anayasası, her vatandaşına eğitim, istihdam, sağlık hizmetine ve sosyal güvenliğe ulaşma sözü verir. Bu hizmetlerin her Çin vatandaşına eşit olarak sunul-

masını sağlamak, belli bir asgari ulusal standart tanımlamak demektir, ki bu da ülke çapındaki ortalama seviyenin altında olacaktır ancak bu, üç temel amaca hizmet eder: Toplumsal adaletin temel şartlarını yerine getirmek, insan kaynaklarını geliştirmek ve gelecekteki üretkenliği arttırmak. Ancak kalkınma için eşit imkânlar sunmak, devletin de 'karlı havada kömür göndermesini' – yani, yoksul bölgelere ve nüfusa zamanında yardım etmeyi gerektirir. Genel bir ifadeyle Çin, şimdiye kadar kalkınmada alt-orta gelir düzeyi seviyesine ulaştı: Halkının çoğu mutlak fakirlik sınırının üzerinde yaşıyor; önemli bir kısmı –özellikle şehirlerde ve kısmen sahil kıyılarındaki kırsalda yaşayanlar– 'düzgün' (*xiaokang*) bir yaşam standardından faydalanırken, küçük bir azınlığın durumu oldukça iyi.

Ancak Çin'de yoksullar nüfusun % 10'unun altına düştüğünde, ekonomik büyüme derhal onları sefaletlerinden çekip çıkartmayacak. Bunun için devletin kırsaldaki mutlak yoksulluğu ortadan kaldırmak amacıyla kaynaklarını seferber etmesi gerekiyor. Fakat yoksulluğa karşı mücadele üç önemli açıdan değişmek zorunda: Hayırseverliğe dayanmak yerine kurumsal olmalı; sadece acil yardım yerine kalkınmayı hedeflemeli ve fakir olan eyaletlere ve vilayetlere yardım yerine, fakir halka yardım etmeye çalışmalıdır. Bir başka deyişle, yoksullara yardım programlarından doğrudan istifade edenler fakir bölgelerdeki çeşitli hükümet daireleri değil, oralarda yaşayan halk olmalıdır. Yoksulluğa karşı harekâtımızda daha iyi sonuçlara ulaşmak için, en mahrum köylü hanelerin yer aldığı uzak köyleri ve mezraları hedef almalıyız.

Son olarak, devam eden eğitim reformlarını derinleştirmeliyiz. Çin dünyanın en büyük eğitim sistemini, dünyada eğitime yapılan toplam devlet harcamalarının % 3'ünden bile daha az bir bütçeyle yürütüyor. Bu temel bilgi, bizim Çin'in eğitimi için eldeki tüm kaynakların etkin kullanımında ısrar etmemiz anlamına geliyor. Kamu harcamaları özellikle zorunlu eğitim basamağına, ilkokul ve ortaokullara tahsis edilmelidir. Sonraki basamaklarda piyasa mekanizmalarını öne sürmeye, bireylerin ödediği harçları yavaş yavaş arttırmaya ve özel ve yabancı yatırımlar

da dahil olmak üzere resmî olmayan fonlamaları destekleyerek eğitimin endüstrileşmesini desteklemeye ihtiyaç vardır. Üniversite diplomaları iç tüketimin popüler ürünleri arasında ve gelecekte de artan yerli yatırımlar için önemli bir alan oluşturacak. Mevcut eğitim sistemi, geniş kitlelerin –kentsel ve kırsalda benzer şekillerde– taleplerini, özellikle de tüketicilerin yüksek öğrenim taleplerini suni olarak kısıtlıyor. Yöneticilerin burada piyasayı açmaları, yüksek öğrenimdeki mevcut devlet tekelini yıkmaları ve farklı biçimlerde modern üniversitelerin gelişmesine izin vermeleri gerekir – bazılarının devlet mülkiyetinde ve devlet tarafından, diğerlerinin devlet mülkiyetinde ama yerel kolektifler veya özel şirketler tarafından işletildiği, özel olarak veya ortak sahip olunan ve işletilen üniversiteler gibi.

Devlet bu çeşitliliği desteklerken, aynı zamanda öğrenciler için burs karşılığı çalışma programlarını da desteklemeli, düşük gelirli ailelerin öğrencilerine maddi yardım, başarılı öğrencilere burs, tüm öğrencilere eğitim kredisi ve yüksek lisans öğrencilerine asistanlık yapabilme imkânı sunmalıdır. Ayrıca yabancı parasal kaynaklardan da tamamen istifade etmeli, Çin'in yüksek öğrenim endüstrisini geliştirmek amacıyla uluslararası finansal kurumlardan kredi almak için aktif olarak başvuruda bulunmalıdır. İçeride düzenli olarak kredi verebilmek için ya bir yüksek öğrenim bankası kurmalı, ya da ulusal bir kalkınma bankasında yüksek öğrenim için özel bir fon oluşturmalıdır. Siyasi dünyanın üniversite yönetiminden ayrı tutulması gereklidir. Yüksek öğrenim kurumları politika yapımında, işletmede, kendilerini disipline etmede ve kâr ve zarar sorumluluğunda tamamen özerk tüzel kişilikler olmalıdır. Her birinin mütevelli heyetine karşı yükümlü bir rektörü olmalıdır. Çin'in aynı zamanda mevcut lisans öğrencilerinin iki veya üç katı olan yetişkin öğrenci kitlesini hedef alan bir yetişkin mesleki eğitim programı geliştirmesi gereklidir.

Burada sıralanan siyasi, ekonomik ve toplumsal öneriler sadece benim tecrübelerimi değil, benim jenerasyonumdaki Çinli akademisyenlerin genel tavırlarını yansıtmaktadır.

Üçüncü Kısım

9

Eğitimi Endüstrileştirmek?

XIAO XUEHUI

Zorunlu Eğitimdeki Adaletsizlik

Çin'in eğitim [sistemi] pek çok akut problemden mustariptir. Bunların en ciddileri şunlardır: İlk ve en önemlisi, okullara erişim tamamen eşitsizdir. Sözde tüm çocuklar için dokuz yıl zorunlu eğitim vardır. Gerçekte büyük bir kesim bundan dışlanmıştır. Bu adaletsizlik, bölgeden bölgeye veya şehir ile kırsal kesim arasında eğitimin kalitesi ve okulların şartlarındaki müthiş farklar yüzünden, daha da katmerlenmektedir. Pekin, Tianjin ve Şangay'da kişi başına düşen eğitim harcaması, uzak, geri kalmış bölgelerin birkaç katıyken, bu harcamalar iç kesimlerdeki fakir bölgelerde neredeyse sıfırdır. Pek çok bölgede okulları açık tutmak için mücadele verilmektedir. Büyük şehirlerde seçkin (*keypoint*) okullara ve sınıflara, normal okul ve sınıflara tanınmayan ayrıcalıklar tanınıp bir grup azınlık çocuğa elit bir eğitim verilirken, çoğunluk standartların altında bir eğitim alıyor.

1980'lerin sonlarında dahi pek çok Çinli çocuğun gidebileceği bir okulunun olmadığı veya gittikleri okulları bıraktıkları ortaya çıkmıştı. Ben şahsi tecrübelerimle şehirde bir üniversite hocasının bile tek çocuğunu ilk ve orta öğrenimden geçirmesinin ne

kadar pahalı olduğunu biliyorum – nerede kaldı kırsaldaki köylüler veya düzenli işi olmayan kentli işçiler. Hükümet yıllarca bu sorunu çözmekten bahsetti. Fakat yıllar geçtikçe bir ilerleme olmadı. Bilakis, durum daha da kötüleşiyor, çünkü bir milyon öğrencinin ya okullarını terk ettiği, ya da gidecek okulları olmadığına dair raporlar yeniden her yıl basında çıkmaya başladı. Burada bahsi geçen, temel bir sosyal adalet gereksinimidir.

Zorunlu okullaşma, eğitimin temelidir. Hiç kimse bu uzun zincirdeki ilk halkayı ıskalamayı göze alamaz. Eğitimin vereceği bilgi ve kültür olmaksızın, birey toplumun sorumlu bir üyesi olarak işlevini yerine getirmede zorlanır ve geleceğinde engellerle karşılaşır. O nedenle herkesin temel eğitime, her şeyden öte ilk yıllarda zorunlu eğitime hakkı vardır. Tüm çocuklarının normal bir yaşam sürdürebilmeleri için gerekli okur yazarlığı kazandırmak, iş bulmak, eğitimlerini sürdürmek ve bir vatandaş olarak hareket edebilecekleri asgari bir okullaşmayı sağlamak, toplumun görevidir. Yakınlarda UNESCO'ya verilen bir raporun ifadesiyle zorunlu eğitim, 'hayata pasaport' olarak tanımlanabilir. Bu nedenle sorumluluğu hükümetin omuzlarında ve ücretsiz olmalıdır.

Ancak onlara karşı olan görevlerini yerine getirdikten sonra, toplum bireylerden talepte bulunma ve onların güvenine nail olma hakkına sahiptir. Her ülkede zengin ile fakir arasında fark bulunduğundan, temel eğitim sınıflardan bağımsız, ancak ücretsiz olarak sunulduğunda herkes bundan yararlanabilir. Çin'de ebeveynlerin çocuklarının eğitimi için para ödememelerini gerektiren iki sebep daha vardır. İlki, Reform Dönemi'nde bile ortalama gelir düşük olmaya devam etmektedir. Devlet memurlarının maaşlarından kaynağında ağır vergiler kesilirken, toplumun diğer üyeleri de çeşitli devlet daireleri tarafından toplanan kaotik, sonu gelmeyen harç ve masraflardan mustariptir. Kentli her devlet memurunun maaşından aylık bir eğitim vergisi kesilirken, kırsal nüfus bunun yanı sıra okulları için ayrıca yıllık bir vergi vermek zorundadır. Bu şartlar altında, aileleri çocuklarının eğitimi için para vermek zorunda tutmak, onlardan çifte tahsilat yapmaktır.

İkinci sebep, Çin'de milyonlarca insan son derece ağır olan resmî 'geçim düzeyi'nin altında yaşıyor olarak kategorize edilirken, daha da kötüye giden yolsuzluk ve kamu kaynaklarının el değiştirmesi, giderek daha fazla insanı koskocaman bir fakirler ordusuna katılmaya zorluyor. Bu durumda eğer ebeveynler çocuklarının eğitimini kendi ceplerinden ödemek durumunda kalırsa, yiyecek ve giysi almak için bile mücadele veren aileler için evrensel eğitim sadece boş bir sözden ibaret olacaktır. Basit ifadeyle, onların çocuklarını okula gönderecek imkânları yok. Asgari bir zaruri eğitim olmadan, ergenler hayatın her alanında ya eksik hazırlanıyor, ya da hiç hazırlıklı olmuyorlar. Sadece toplumun entelektüel ve kültürel kaynaklarını paylaşma şansından mahrum olmakla kalmayıp, en temel hayatta kalma mücadelesinde bile dezavantajlı durumdalar. Vatandaşlık hakları, onlar için boş sözlerden biraz daha manidardır. Eğitimsiz ve vasıfsız olduklarından, normal ve medeni biçimde davranmada genellikle zorlanırlar. Onlar için aptallık, aşağılanma, başarısızlık, yenilgi, yoksulluk, suç ve ceza, gittikleri her yerde kendilerini takip eden gölgeler gibidir. Şimdi bu duruma düşen çok sayıda insan, toplumun görevini yerine getirmedeki utanç verici ihmalkârlığını temsil eder. Her yıl daha fazla sayıda çocuk, giderek büyüyen zar zor okuyanlar veya okuyamayanlar ordusuna katılmaktadır. Halihazırda bunlarla dolu olan bir toplumun en çarpıcı adaletsizliği, kalıtsal bir fakir ve okur-yazar olmayanlar sınıfının yaratılıyor olmasıdır.

Okur-yazar olmayan nüfus, diğer toplumsal gruplara kıyasla en fazla sayıda suçluyu üretmektedir. Buna rağmen cezaları paylaştırırken yasal sistem nadiren bir başka büyük adaletsizlik unsurunu göz önüne alır: Toplumsal düzeni bozan suçlarda, eğitimli olanlar ve eğitimsizler arasında büyük bir ayrım vardır. İlki nasıl sakınacağını bilirken, ikincisi bilemez. Toplum tarafından ihmal edilen cahiller, toplumsal kuralları ve yasal düzenlemeleri doğru düzgün kavrama fırsatını kaçırmışlardır, fakat bu, cezalarını düşürmede veya başka şekillere yönlendirmede asla hesaba katılmaz. Uygulamada hükümler genellikle tam tersi yönde hareket eder, dezavantajlı olanları diğerle-

rinden daha ağır cezalara mahkûm ederler. Çünkü onların hiçbir güçleri, paraları ve kendilerini savunacak kabiliyetleri yoktur. Bu, kendilerini korumak için en az imkâna sahip olan toplumsal kesimdir.

Son yıllarda, bu insanların ne kadar korunmasız oldukları daha da barizleşti. Göçmen işçiler bunun bir örneğidir. Bunlar genç, az eğitim görmüş ve sık sık mekân ve iş değiştiren bir toplumsal gruptur. Büyük şehirlerde kümelenmiş göçmen işçiler en düşük maaşı alır, en ağır işleri yapar, en kötü şartlarda yaşarlar ve hiçbir saygı veya koruma görmezler. Önemli siyasi faaliyetlerden önce sıklıkla olduğu gibi, herhangi bir polis taraması (*yan da*) olduğunda, ilk hedef alınan onlardır. 1998'de sadece Shenzhen'de, göçmen işçiler arasında 10 binden fazla yaralanma ve seksen ölüm oldu.[1] Bundan sorumlu olanlar nadiren mahkemeye çıkarıldı. Fakat göçmenlerin kendileri kanunları çiğnediğinde, cezalar çok zalimce. *Southern Weekend*, 2 Temmuz 1999'da iki vakayı bildirdi. 1998'de, Pekin'in Silikon Vadisi olan Zhongguancun bölgesinde, İçeri Moğolistan'dan bir göçmen işçi sarhoş olup bir minibüs çalmış. Ertesi gün minibüsle geri memleketine giderken yakalanmış. 23 Haziran 1999'da vilayet mahkemesinde davanın duruşması yapılmış. İşçinin doğal olarak yasal açıdan kendisini nasıl savunacağına dair bir fikri yokmuş. Tek söylediği 'eve gitmek için arabayı çaldığı ve geri gelir gelmez iade edeceği' olmuş. Hâkim cevap vermiş: 'Deli misin?' Duruşma bir saatten az sürmüş: Adam on yıl hapse mahkûm edilmiş.

Hangzhou'da Pekin Üniversitesi'nden bir hukuk öğrencisi, sadece 600 yuanın (70 $) biraz üzerindeki hırsızlık için sanığın birkaç yıl hapse mahkûm olduğu bir duruşmaya şahit olmuş, ki bu meblağ bazı memurlarımızın kamu kaynaklarından tükettikleri tek bir öğün yemeği bile karşılamaz. Kanun, toplumun alt tabakalarındaki insanlar için o kadar acımasız ki, adeta onların tepesinde sallanan bir kılıç gibi. Güçsüzlerden ziyade onlarla uğraşanlar, makamlarını istismar ediyor ve vergi verenlerin paralarını alıp sıvışıyorlar.

1 *Zhongguo hezuo xinbao*, 21 Haziran 1999.

Az-çok okur yazarların payına düşen çok çeşitli adaletsizlikler, hayatlarının başındaki ilk, en temel adaletsizlikten kaynaklanıyor: Eşit olarak temel eğitim almamışlar. Sebep-sonuç zinciri burada başlıyor ve genellikle de toplumun en altındakileri yalnızca sosyal atık olarak değerlendiren ve onlara en baştan suçlu gibi davranan bazı devlet memurlarında son buluyor. Bu sınıfa düşen genç insanların geleceği çok karanlık.

Yanlış düzenlenmiş değerler

İkinci bir problem, eğitim kılavuzlarına, öğrenim hedeflerine, müfredata ve ders kitaplarının içeriğine nüfuz eden siyasi faydacılık. Çocukların kişiliklerine ve arzularına asla saygı gösterilmiyor. Belli siyasi ihtiyaçlar doğrultusunda manipüle edilecek, şekilsiz çömlek hamuru muamelesi görüyorlar. Eğitimin en temel yönü, belli bir dizi fikri zihinlerine çakmak oluyor. Bu, son zamanlarda çok fazla eleştirilen ama öğretilenin içeriği ile fazla alakası olmayan 'sınav zihniyeti'nden bile daha zararlı çünkü, siyasi faydacılık sınıfta öğretileni doğrudan etkiliyor. Belli bir çıkar için olmasa bile eğitim üzerindeki siyasi baskı, konformizme ve kısa vadeli çıkar hesabına yol açarken, daha geniş ufukları, büyük amaçları ve daha eleştirel entelektüel hayatı caydırıyor; çıkarsız merakı, macera ve keşif ruhunu ucuzlaştırıyor; eğer belli bir çıkar içinse de, at gözlüklü bir bakış açısı ve her türlü yanlış bilgi kaçınılmaz olarak arkasından geliyor. Ders kitapları aracılığı ile çocuklara işlenen 'bilgi', daha en başından bir nevi anti-bilgi oluyor.

Eğitim farklı amaçlara hizmet edebilir – güçlü bir millet yetiştirmek, eşit ve barışçıl bir toplum, bireylerin kendi kendilerini geliştirmesi, uluslararası rekabet veya işbirliği gibi. Eğer bir eğitim sistemi bu dağılımı yansıtmaktan yoksun kalırsa, marazi bir hale düşer. Kendilerini insanlığın bütünü ile bağımsız bireylerin arasına yerleştiren kolektif varlıklara karşı tedbirli olmalıyız. Şu anda modern etikte monizmden çoğulculuğa doğru geri dönüşü olmayan bir hareket görüyoruz ki bu, farklı idealleri, inançları, standartları ve davranış kalıplarını kabul etmeyi,

bunları hoşgörü göstererek korumayı, evrensel hukuk ve evrensel değerlere saygı ile birleştirmektedir. Böylesi bir çağdaş ahlâk sadece evrensel kendi kendini koruma ihtiyacına değil, kişisel saygınlık ve ilelebet süren kendini gerçekleştirme arayışına da cevap veriyor. Bu, şu anda Çin'deki entelektüel çevrelerde ve hükümetin siyaset yapımında oldukça etkili olan ahlâkın rasyonel çıkar versiyonundan çok daha kapsamlı bir etik kavramı. Şahsen ben, kişisel çıkarın rasyonel, nispeten somut ahlâkını savundum ama, günümüzde genellikle alay edilen ve terk edilmiş bir idealizmi savunma cüretinde de bulundum. O yüzden şu andaki mutlak 'pratik çıkarlar' prensibinin, eğitimin amacını korkunç bir şekilde çarpıttığını düşünüyorum. Bunlara karşı, ismine layık herhangi bir eğitimin idealist boyutu üzerinde ısrarcı olmalıyız.

Bugün Çin'de eğitimi sadece ulusa ve topluma faydası açısından gören, birey ve insanlık açısından önemini göz ardı eden, son derece dar bir eğitim anlayışı hüküm sürüyor. Zorunlu eğitim bile evrensel değil; bireye veya eğitimin temel bir hak olduğu kavramına çok az ilgi gösteriliyor. En iyi durumda bile, insanlar kendi içlerinde birer amaç olarak değil, araçsal olarak 'değerli kaynak' veya 'insan sermayesi' olarak görülüyorlar. Ulusun inşası, eğitimin nihai amacı olarak varsayılıyor; bir bütün olarak insanlığın kaderinden ayrıştırılıyor, zaten öğrencilere insanlığın bütünlüğünü anlamaları, ona saygı göstermeleri öğretilmiyor bile. Merak ve farklı kültürler arası karşılıklı alışverişi özendireceğine, şu anda Çin'deki eğitim –bilinçsiz veya bilinçli olarak– sağlıksız bir kibirlilik ve şovenizmi aşılıyor.

Kişiliğin gelişmesi veya insanın potansiyelini keşfetmesi pahasına pratik kabiliyetleri ve bilgileri vurgulayan, süjelerine önceden belirlenmiş toplumsal hedefleri yerine getirme terbiyesi veren, faydacı bir bakış açısıdır bu. Ortaokullarımız, fen bilimleri ile sosyal bilimler arasında ağır bir dengesizlikle birlikte, disiplinlerarası bölünmeleri ergenlere gereksiz derecede erken empoze ediyorlar. Yüksek öğrenimdeki en son reformlar, aynı yöne işaret ediyor. Bu faydacı eğitim anlayışı toplumda yaygın piyasa fundamentalizmi/köktenciliği ile birleşince,

medya tarafından alevlendirilen tüketim çılgınlığının ortasında bunun sonucu, aşırı derecede değer kaybetmiş bir toplumsal atmosfer oluyor.

Çin'de eğitim uzun zamandan beri siyasetin kölesi olmuştur. En temel düzeyde bunun reformu, başka bir dizi kurumsal ayarlamaları gerektirir. Öncelik, her türlü siyasi ve ideolojik müdahalenin tüm sistemden çekilmesidir. İlk ve ortaokullarda mevcut siyasi dersler, vatandaşlık dersleri ile değiştirilmelidir. Üniversitelerde akademik özerklik yeniden teşkil edilmeli, atamalarda ve müfredattaki siyasi kriterler terk edilmeli ve kampüslerin kontrolü idari memurlardan akademik senatolara nakledilmelidir.

Yüksek öğrenimin sorunları

Başka bir problem de, yüksek öğrenimin durumu. Eğitim ve araştırmada özgürlük noksanlığı, üniversitelerin özerk bilim merkezleri olarak konumuna gölge düşürüyor. Amaçtaki aşırı faydacılık ve disiplinlerin ayrımı standartlarda düşüşe yol açarken, ortak bir kültürü yaratma ve muhafaza etmede üniversitenin rolü, en düşük noktaya iniyor. Sosyal bilimler ve beşeri bilimler giderek sadece mevcut hükümet politikalarının yorumcusu haline gelirken, doğal ve uygulamalı bilimler temel teori pahasına pratik teknolojiye değer veriyor. Tüm bu esnada, diploma ve titrlerin verilmesindeki yaygın yolsuzluk, akademik yükselme basamaklarında kaçınılmaz bir karmaşaya yol açıyor, üniversitelerimizde giderek daha uyumsuz, ironik bir durum yaratıyor.

Kanaatimce, 1978'den sonra Çin'de yüksek öğrenim kısa ömürlü bir altın çağ yaşadı. O yıl, Kültür Devrimi'in ikinci yarısında kurumsallaşan ve öğrencileri güya siyasi kriterlere göre kabul eden tavsiye sisteminin yerine, ulusal üniversiteye giriş sınavları yeniden başlamıştı. Adayları tavsiye etme yetkisi uygulamada yerel kadrolarca kontrol edildiğinden, gücün suistimali için bolca fırsat sunuyor, pek çok yolsuzluk vakası üzerine perde örtmenin bir yolu olarak absürd bir sistem oluşturu-

yordu. Bu sistemin ortadan kalkmasıyla, ulusal sınavlar, geleneksel olarak üniversitelerin bilgilerine göre adayları değerlendirme hakkını –ne kadar kusurlu olursa olsun– yeniden tahsis etti; ilk ve ortaokullarımızda öğrenme tutkusunu teşvik etti. O zamanlarda yeniden başlayan ulusal sınavlar, aşırıya giderek orta, hatta ilkokul öğrencilerini sadece sınavı geçme amacıyla zorlamıyordu.

İkinci olarak, 1978'i takiben kısa ömürlü bir entelektüel özgürleşme hareketi olmuştu. Üniversite öğrencileri ve öğretim elemenları, ülkemizin karşı karşıya olduğu tarihsel ve sosyopolitik problemleri araştırmada olağanüstü bir cesaret ve heves göstermişlerdi. Öğrenmek için bir şevk, doğruya susamışlık gördüğümüz bir dönemdi bu ve icat etme ile yaratma kapasitemizi ortaya çıkardı. Kampüslerimizin uzun zamandır kaybolmuş onur ve prestijini tam da bu enerjinin geri getirdiğini düşünüyorum, fakat araştırmaların kesintiye uğradığı on yılın ardından eğitim düzeyleri de pek yüksek değildi.

Üçüncü olarak, o dönemde yüksek öğrenim kendi kendisine empoze ettiği saçma mahpusluk durumundan çıktı. Enerjik entelektüel alışverişler sadece Çin içerisindeki üniversiteler arasında yeşermekle kalmayıp, yurtdışındaki akademik dünya ile de geniş bağlantılar kuruldu. Çinli üniversiteler yaygın olarak kabul edilen uluslararası araştırma kriterlerini takdir etmeye başladılar. Bu temaslar, akademisyenlerin Çinli standartlar ile uluslararası uygulamalar arasındaki büyük uçurumu fark etmesini sağladı. Resmî direktiflerden bağımsız olarak akademisyenler, öğrenciler ve idarecilerin tamamı reformlar için baskı yapma ve daha önce yasaklanmış bilgi alanlarını keşfetme arzusu duydular. Bu *elan* korunsaydı, sonrasında eğitim sistemimiz daha az sapmalar yaşayabilirdi. İnzivadan çıkmakla akademisyenlerimizin kendilerinin kaşındığını düşünenler var. Fakat Çin'in izole durumdaki eğitimi tabiat itibariyle tamamen faydacı, bakış açısı olarak da dar görüşlüydü. Bağımsız gelişmeye hiç fırsat tanımadığından, ne sorun yarattı, ne de umut arz etti. Bugünkü sorunlarımız o zaman kapılarımızı açmamızdan değil, buna siyaseten direnmeyi sürdürmemizden, ağır regülas-

yonun kısıtladığı bir açıklık politikası gibi çifte standardı yerleştirmekten kaynaklanıyor.

1980'lerden farklı olarak 80'lerin sonundan itibaren eğitim reformları, kısa vadeli faydacılık –ve daha da dar müfredat bölünmeleri–, ve giderek doğa bilimleri ile beşeri bilimlerin dengesinin bozulduğu bir tercih tarafından şekillenmiştir. Esasen, beşeri bilimler derslerinin yerine geçenler her zaman haddi zatında bilim değil, bazen de anında 'nakde' çevrilebilen dersler olmuştur. Yeni 'ampirik' dersler kurma telaşındaki öğretmenler, kendilerinin de hakikaten anlamadıkları bir konuda kesip yapıştırarak bir şeyler ortaya çıkarmaktalar. Böylesine yoz reformlar, öğrencilere alanlarının en temel vasıflarını bile öğretemez.

Bir endüstri olarak eğitim

Haziran 1999'da, Ulusal Eğitim Çalışma Toplantısı'ndan sonra, üniversitelerin hem kontenjanlarını (*kuozhao*) arttıracağı, hem de harçları yükselteceği haberleri yayıldı. Yazın sonunda, pek çok eyalet ve belediye ardı ardına harçları büyük miktarlarda arttırdı ve okullar da yükselen harçları her şekilde meşrulaştırma gayretiyle yeni 'standartlar'ını ilan etme telaşına düştüler. Örneğin, göreceli olarak az gelişmiş ekonomiye sahip dağlık bir eyalet olan Shanxi'de, yeni bir düzenlemeyle lise sondaki öğrencilerin okulun sıralamasına göre her sömestr 800, 700, 600 ve 400 yuan kayıt ücreti ödemesi şart koşuldu. Başka bir deyişle, iyi bir okul için yıllık masraf 1.600 yuan, kötü bir okul içinse 800 tutacaktı. Dahası, uygulamada her ebeveynin de bildiği gibi bir akademik yıl boyunca ders notları ve diğer harcamalar, ayda diyelim ki 800 yuan kazanan orta gelirli bir işçinin bir-iki aylık maaşına denk gelmektedir. Üniversiteler açısından ise benim yaşadığım Chengdu'yu alın – Sichuan eyaletinin başkenti: Başka hiçbir şekilde tanınmamış bir üniversite, artık bölümün toplumun gözünde ne kadar 'popüler' olduğuna dayanarak birinci sınıftaki öğrencilerinden 2.600 ile 5.000 yuan ortalama yıllık harç tahsil edeceğini duyurdu. Toplam 2.000 yu-

ana ulaşabilen gerekli muhtelif masrafları da eklersek, yeni bir öğrencinin toplam maliyeti 4.500 ile 7.000 yuan arasında değişiyor. Bu Chengdu için düşük. Bazı üniversiteler 4.000 yuanın üzerinde harç faturaları kesiyorlar ve 6.000 yuanı sadece kayıt parası olarak topluyorlar.

Üstelik hem lise son, hem de üniversite düzeyleri, 'arttırılmış kontenjan' öğrenciler ile 'resmî kota' arasında sınır çizme fırsatını derhal değerlendiriyor ve ilk gruptan fahiş miktarlarda özel harçlar tahsil ediyorlar. Yine Shanxi'de, lise sondaki bir 'kontenjan artışı' öğrencisi her yıl sadece kayıt için 10.000 yuan ödemek zorunda bırakılmıştı. Bu miktar orta gelirli bir işçinin tam bir yıllık maaşından bile daha fazla. 'Arttırılmış kontenjan' öğrencilerinin sadece kabul edilmek için on binlerce yuan, bazı durumlarda ise 100.000 yuandan bile fazla ödeme yaptığı üniversite düzeyinde ise, açgözlülük bundan daha da kontrolsüzdü.[2] Chengdu yakınlarında küçük bir şehir olan Deyang'ta yirmi öğrenci, ailelerinin karşılayamayacağı kadar yüksek harçlar ödemesi şartı ile kabul aldıktan sonra zor kararlarla karşı karşıyaydılar. Deyang ne çok uzak, ne de yoksul. Bu miktarların yoksul köylerde yaşayan, çocuklarını lise veya üniversiteye sokmayı hayal eden aileler için ne demek olduğunu düşünün. Aslında gördüğümüz gibi, sözde zorunlu olan ilk ve orta öğrenim düzeyleri bile artık kırsal kesimdeki pek çok aile için genellikle çok pahalı.

Dünya eğitim tarihinde belki de örneği görülmemiş bir şekilde, Pandora'nın kutusunun açılmasıyla dibi olmayan bir yolsuzluğun ve çare bulunmaz bir açgözlülüğün yayılmasına şahit oluyoruz. Eğer test sonuçları düşük gelirse, 'skor indirim ücretleri' (*jiangfen fei*) denilerek on binlerce yuanlık para ile rakamlar düzeltilebilir veya 'gözde', rekabetin fazla olduğu bölümlere 'sponsorluk ücretleri' (*zanzhu fei*) sayesinde öncelikli giriş sağlanabilir. Neredeyse bir gecede akla gelebilecek her tür yolsuz-

2 Harçların aniden yükselmesine itiraz o kadar büyüktü ki, Eğitim Bakanlığı Eylül 1999'da bunlara dur demeye karar verdi. Ancak kararname sadece 'gelecekteki artışları durduracaktı' (*xia bu wei li*), o ana kadar toplanmış harçlar iade edilmeyecekti. 'Resmî kota' öğrencileri ile 'arttırılmış kontenjan' öğrencilerine uygulanan farklı fiyatlar konusunda da bir şey söylemiyordu.

luk ortaya çıktı. Tüm bunlar, son yıllarda piyasa köktenciliğinin en çarpıcı örneklerinden olan güya 'eğitimin endüstrileşmesinin' (*jiaoyu chanyehua*) bir parçasını oluşturuyor. Neden eğitim endüstrileşsin ki? Bunu savunanlar, ileri liselerin ve üniversitelerin zorunlu eğitimin parçası olamayacağını iddia ediyorlar. Ülke çapında tanınmış Çin Bilimler Akademisi'nin bir senatörü, katı bir ifadeyle şöyle diyor: 'Yüksek öğrenimin zorunlu eğitimin bir parçası olmadığı açık ve net olmalıdır ve bu nedenle prensip olarak bu masraflar geniş kitlelerden, halkın kendisinden gelmelidir.'[3] Sanki hükümetin gelirleri 'geniş kitlelerden, halkın kendisinden' gelmeyip, hükümetin kendi altın yumurtlayan tavuklarından geliyormuş gibi!

'Endüstrileşme' taraftarlarının eğitim hakkındaki görüşleri, onun etkileri hakkında hesaplar yaparken ortaya çıkıyor. Onlara göre mevcut deflasyonun sebebi, mal satın almak için tüketici hevesinin eksik olması, o nedenle üniversiteye kabulleri arttırıp öğrenci harçlarını yükseltmek, insanları keseyi açmaya zorlamanın yapıcı bir yolu. 'Endüstrileşme'nin sonucunun bu kâhinlerin öngördüğü gibi olup olmayacağı başka bir konu. Fakat 'tüketici' kavramı, insanlara eğitimin bir alışveriş merkezine gitmekten farklı olmadığını anlatacak açıklıkta: Parayı veren düdüğü çalar.

Bu öneriyi paylaşanlardan bazıları açık açık konuşuyor, diğerleriyse konuya daha dolaylı yaklaşıyor. Açık olanlar, genel eğitim tüketiminde yüksek öğrenimin 'lüks bir ürün' olduğunu, bu nedenle fiyatının devlet kontrolünde olan ürünler kategorisinde değil, arz ve talep arasında değişen ilişkileri yansıtacak şekilde pazarlanması gerektiğini iddia etmekteler. (Pek çoğu yoksulluk sınırının altına düşse bile) nüfus büyümeye devam ederken üniversitelerin kapasitesi sınırlı olduğundan, bunun tabii sonucu, açıkça ve mutlak bir şekilde: 'Satıcıların baskın olduğu bir piyasa': Eğer çocuğunu üniversiteye göndermeye karar verdiysen, sıkıntısını çektiğin bütün zorlukları hak ediyorsun. Daha dolaylı savunucular, esasen yüksek öğrenimin

3 He Zuoxiu, "Uyarı: Çin bilim ve teknolojisinde kriz ve mücadele", *Gaojing - Zhongguo kejide weiji yu tiaozhan*, Tianjin, 1998, s. 40.

bir insanın geleceğine yatırım olduğunu ve bu yüzden de gelecekte bundan yararlanacak olanın masrafı karşılaması gerektiği açıklamasını yapıyorlar. Yüksek öğrenimin, ülkenin geleceği için devletin yapmak zorunda olduğu yatırımın bir parçası olduğu hiç düşünülmüyor. Biraz daha muhasebeci ruhlu olan diğerleri, Çin'de bir lisans öğrencisinin ortalama yıllık maliyetinin 20.000 yuan olduğunu, yakın zamandaki zamlardan sonra kayıt ücretlerindeki 3.000-5.000 yuan artışların, 'en iyi kalite için en iyi fiyat' prensibine göre masrafları bile karşılamaya yetmediğini savunuyorlar. Doğal olarak burada ima edilen, harçların daha da arttırılması gerektiğidir.

Eğitimi 'endüstrileştirme' taraftarlarının vizyonuna göre, yüksek öğrenim kurumlarının fonksiyonu sosyal bir amaç gütmek ya da (örneğin mezunlarına özel sektörde iş fırsatı yaratarak) iktisadi kalkınmayı desteklemek bile değil. Görünen o ki amaç sadece yüksek öğrenimi kısıtlı –dolayısıyla arzu edilen– bir tüketim ürünü haline getirmek ve öğrenci ailelerinin ceplerinden giderek daha fazla para çekmek. Bunlar hem pek çok insanın gerçek gelir düzeyini, hem de Çin'in üniversitelerinin bütçelerini şişiren atıl personel ve israf edilen kaynakları görmezden geliyorlar. Bugün Çin'de yüksek öğrenim, genellikle aşırı derecede [büyük] bir idari yapı, harcamalar üzerinde herhangi bir ciddi mali denetimin olmaması, şaşırtıcı derecede kaynak israfı ve muallak bir eğitim kalitesi sorunlarından mustarip.[4] 'Endüstrileştiriciler', tüm bu problemlerle ve uluslararası eğitim ve araştırma standartlarını yakalamakla ilgilenmiyorlar bile.

Bu ortamda ileri gelenlerden –özellikle yerel eğitim işlerinden sorumlu olanlardan– 'eğitimin gelişmesinde tek taraflı olarak sosyal adaletin amaçlanmaması gerektiğini' çünkü 'bunun arzının da herhangi bir üründen farklı olmadığını' veya 'eğitimde eşitliğin günümüz Çin'indeki ekonomik eşitsizlik realitesin-

4 Örneğin, entelektüel ve kültürel hayatı işleyen önde gelen resmî gazetelerden *Guangming Daily*, 31 Ocak 1997'de 'Temel bilimsel teorilerde, doktora öğrencilerinin kalitesi ile ilgili optimist olmak için çok az neden var' başlıklı uzun bir yazı yayınladı. Öğretim üyeleri, öğrenciler ve veliler, son zamanlardaki öğrenim standartları ile ilgili kaygılarını dile getirdiler.

den çok uzak olduğu, pratik bir konu olarak ancak yüz, iki yüz yıl sonra düşünülebileceğini' bu yüzden de bundan bahsetmenin 'piyasa ekonomisinin gerisinde kalmak, planlı ekonomiye yönelik nostaljik bir ütopyada saplanıp kalmak olduğu' açıklamalarını duyuyoruz.[5] Bu tarz argümanların mantığı, tipik olarak terstir. Bunca ekonomik eşitsizlik olduğundan, Çin eğitimde eşitliği göze alamaz. 'Para yoksa ders de yok!' sloganı altında eğitimin ticarileşmesi, ileri giden tek yoldur. Sosyal adalete yol açan bir güçten ziyade, bu yolda bir eğitim çepeçevre eşitsizliği ancak daha da yerleştirip derinleştirecek, böylece 'yüz, iki yüz yıl sonra' eğitimde eşitliği düşünmek bugünkünden bile daha imkânsız olacak.

Daha da kötüsü, uzun süren deflasyona şaşıran bazı ekonomistler, fiilen konu hakkında hiçbir şey bilmezken, eğitimle ilgili cevapları olduğunu düşünüyorlar. Onların mantığına göre, eğer eğitim zorunlu değilse, o zaman kısa vadede kâr getiren uygun fiyatlarla alınıp satılabilen bir meta olmalıdır. Burada ekonomi dışında bir bütün olarak nüfusun entelektüel potansiyelinin kaybolmasına ve bunun sonucu olarak ülkenin en büyük 'zenginliğinin' ziyan olmasına dikkat edilmiyor. Yüksek öğrenim, onu destekleyen muazzam bir bütçeyi gerektiren bir girişim ve çoğu ülkede finansal zorluklarla karşı karşıya. Bunları çözümlemek için, devlet harcaması ve gönüllü yardımların yanı sıra, öğrencilerin de bazı harçları ödemesi gerekebilir. Ancak yüksek öğrenimde kamusal yarar olduğundan ve mümkün olduğunca her vatandaşa sağlanması gerektiğinden, harç toplama adı altında öğrencilerden kâr etmeyi bırakın, onlardan eğitim bedellerini tahsil etmeye çalışmak yerine, harç seviyeleri daima ortalama vatandaşın ödeme kabiliyeti ile ilişkilendirilmelidir.

İtalya'da, bir üniversite birinci sınıf öğrencisi bir kısmını kayıtların başında, bir kısmını da Mart ayı sonunda olmak üzere her yıl neredeyse 300.000 lira ödemek zorundadır. Fakat maddi ihtiyaç belirten ya da çarpıcı bir başarı gösteren öğrenciler, bu miktarın bir kısmı veya tamamından muaf olabilirler. Ne-

5 *Shanxi fazhan daobao*'da, sırasıyla 13 ve 10 Temmuz 1999'da alıntılandı.

ler maddi ihtiyaç sayılır? 1986'daki İtalyan kanununa göre, yıllık harç, ülkedeki en fakir ailelerin –hane üyelerinin sayısı göz önüne alınarak– gelirlerinin % 5,5 ve % 10,2'si arasına karşılık geliyor. Bu evrensel olarak kabul edilebilir. Harçların gelişmiş ülkeler arasında yüksek uca yakın olduğu ABD'de, dört yıllık devlet üniversitelerinde yıllık harçlar ortalama yıllık gelirin % 11,8'ine karşılık gelirken, iki yıllık devlet üniversitelerinde % 5,2'ye ve dört yıllık özel üniversitelerde de % 50,6'ya karşılık geliyor. Bir başka deyişle, kamu sektöründe okul ücretleri sıradan aileler için altından kalkılabilir miktarlarda.

Öte yandan Çin'e bakarsak, 1998'den önce –harç zammı furyası öncesi–, benim yaşadığım ve ders verdiğim güneybatı şehrindeki en ucuz üniversite, bölümüne göre yılda 1.700 ile 4.000 yuan istiyor ki bu da kentlerde ortalama kişi başına düşen gelirin % 40-85'ine karşılık geliyor. Bu halihazırda pek çok ailenin imkânlarının ötesinde. 1999 zamlarından sonra, üniversite harçları 5.000 ila 8.000 yuan arasında değişiyordu, ya da 1998'deki ortalama kentsel gelirin % 90'ı veya kırsal gelirin de % 250-300'ü kadardı. Bu da sadece resmî harçları temsil ediyor, kolej ve üniversitelerimizde yaygın ekstra masrafları dahil etmiyordu.

Çin'de gelir akışlarını ve sosyal güvencenin olmaması gibi temel olguları ihmal eden siyaset yapıcılara yakın bazı ekonomistler, deflasyonu hafifletmenin çarelerini ararken, Çin'de özel tasarrufların '5.000 milyar yuana ulaştığını' ilan ediyorlar. Esasen bunlar (tasarruflar), kişi başına 4.000 yuandan az ve söylemeye bile gerek yok ki, ağırlıklı çoğunluğu, küçük bir zengin azınlığa ait. Sıradan insanların çok az tasarrufu var. Sağlık, emeklilik ve diğer sosyal güvenlik problemleri derinleştikçe, sınırlı geliri olan aileler eğer çocuklarını üniversiteye göndermek istiyorlarsa, eğitim artık 'endüstrileştiğinden', kemerlerini daha da sıkmak zorunda kalacaklar.

Çin'de yüksek öğrenimin giderek adeta sadece zenginler için özel olarak aranje edilmiş bir buket olduğu açıktır. Gidilen istikamet, okulları demokratikleştirme ve yüksek öğrenimi evrenselleştirme gibi uluslararası trendlerin tam tersi yöndedir. İlko-

kullardan üniversiteye, Çin'in eğitimi artık hiç şüphesiz alt toplumsal seviyeleri dışlama ve sınıflar arası uçurumu derinleştirme eğilimindedir. Bu inkâr edilemez bir realitedir.

Gerekli bir ütopya

Ütopya, genellikle idealist veya iyimser kalıpta, geleceğe ait bir tasarı veya hayaldir. Milan Kundera'nın yaklaşık şu şekilde özetlenebilecek meşhur bir özdeyişi vardır: Ütopyacı fikirlere tutulmuş insanlar, cennete ulaşabilmek için zorlu bir mücadele verirler; –kapılar arkalarından kapandığında– aslında cehennemde olduklarını fark ederler. Bu imge, 20. yüzyılın sahte idealizmi tarafından fütursuzca kandırıldıklarına inanan Çinliler tarafından özellikle takdir edilir. Kendi tecrübeleri üzerine düşünmeye başladıklarında, 'ütopya' fikrinin kendisi yalancı sözler, naiflik ve ikiyüzlü bir ideoloji ile eşdeğerde tutularak, bir kınama nesnesine dönüşmüştür. Kanaatimce bu olumsuz yargı fazla ileri gitmiş ve olay aşırı derecede basite indirgenmiştir.

Eğer kasıtlı yanıltmaları dışarıda tutarsak, insanların ütopyalara güvenmemesinin sebebi, gerçek dışı görünmeleridir. Ancak gerçek dışı hayaller mutlaka zararlı veya boşuna değildir. Uluslararası Eğitim Geliştirme Komitesi'nin bir raporu, insan yaşamının temel koşullarını değiştirmeyi hedefleyen her amacın kaçınılmaz olarak bazı ütopyacı unsurlar barındıracağını belirtir.[6] Ütopyacı olmakla suçlananların çoğu, sadece vizyondur. Hayallerin kendisi, mevcut realiteler ve statüko ile ilgili hoşnutsuzluk ifade ederler. Hayalleri olmayan insanlar, gençlik coşkusundan yoksun ve konformizme meyyaldirler. Ama insanoğlu her zaman bir miktar hayal kurma yetisini korur ve böylece, birbiri ardına ütopyalar inşa eder. Bunlardan bazıları modası geçmiş bir ideale duyulan en son özlemleri dile getirir, diğerleri gerçek sosyal problemlerin duyarlı biçimde anlaşıldığını ortaya koyar. Bazıları insanların güya muhteşem bir gelecek için bugünü kurban etmelerini telkin eder, şimdi bura-

6 *Learning to Be: The World of Education Today and Tomorrow*, UNESCO Publishing, 1982.

da bulunan insanları, ötelerdeki harikulade dünyanın kurbanı yaparlar; başkaları ilerleme için inanılmaz bir güç olabilir, yaratıcı arzuları canlandırıp kamu ilişkilerine doğrudan müdahale edebilirler. Bazıları kendi üstünlükleri konusunda küstahça kendinden emin olabilir, diğer hayalleri saygısızca bastırıp farklı fikirleri ve idealleri yok edebilirler; ötekiler alternatif vizyonları koruyucu, onlara tolerans gösterici olabilirler. Kısacası, yerleşik gerçekliğe tezat olma şeklindeki ortak özellikleri dışında, ütopyalar birbirlerinden çok farklı olabilirler.

Batı'da, aralarında en meşhurları More'un *Ütopya*'sı ve Campanella'nın Güneş Ülkesi olmak üzere, geç Rönesans bir dizi ütopyacı öneriye şahit oldu. Bugün bunları rasyonel düşünceye veya daha ileri inisiyatiflere meydan vermeyecek kadar aşırı detaylı olmakla, özgürlüğün değerini ihmal ederek modern otoriter rejimlere elverişli olmakla eleştiriyoruz. Ancak, bu önerilerin yazarları dürüst düşünürlerdi ve ciddi hatalarına rağmen fikirleri hâlâ doğru ve değerli bir inancı ifade ediyor: Yani, insanlığın mutluluğu ve uyumunu geliştirmek için insanoğlu bir arada çalışabilir. Bu kavramların kritik enerjisi, en beklenmeyen yerlerde pratik sonuçlar doğurmaya yetecek derecede güçlüydü: More'un *Ütopya*'sı, İngiliz emeklilik kanunlarını etkiledi.

Böylesi gelecek vizyonları, insanlara gerçekleşmesi yüzyıllar sürebilecek, uzun soluklu idealler sunar. Huang Zongxi (1610-1695), okulların tüm toplumsal doğru ve yanlışların belirleyicisi olduğu, parlamentodakine kıyaslanabilir bir denetim ve suçluyu yargılama güçlerinin olduğu, müdürlerin ve öğretmenlerin –atanmak yerine– açık seçimlerle seçildiği ve öğrencilerin yolsuzluk yapanları sürgüne gönderebildiği bir devlet hayal etmişti.[7] Huang'ın kavramı bugünün Çin'inde hâlâ rüya gibi görülüyor, ancak başka versiyonları dünyanın farklı yerlerinde hayata geçti. *Commonwealth of Oceana*'da James Harrington (1611-1677), yazılı bir anayasa, seçilmiş yetkililer, gizli oy, güçler ayrımı, hukuk devleti ve din özgürlüğü ile eğitimin ev-

7 Bkz. *Hu Shih xueshu wenji: Jiaoyu* (*Hu Shih'in akademik çalışmaları: Eğitim Üzerine*), Pekin, 1998, s. 270.

rensel ve devlet tarafından sağlandığı bir cumhuriyet tahayyül etti. Böylesi bir cumhuriyet 17. yüzyılda tamamen ütopya olmasına rağmen, pek çok özelliği yüzlerce yıl sonra ortaya çıkan modern demokrasilerde geçerli oldu. 1941 yılında Roosevelt ve Churchill, ifade özgürlüğü ve din özgürlüğüne dayalı, korku ve muhtaçlıktan bağımsız bir dünya yaratma sözü verdiler. Hiçbir ülke bugüne kadar bu ideali tamamen gerçekleştirememiştir, ki bu yüzden de buna ütopyacı denir. Yine de pek çok insana ilham vermiş muhteşem bir hayaldir ve pek çoklarının gönlünde özel bir yeri vardır. Orwell bir yerlerde der ki, Batı'nın özgürlük ve eşitlik idealleri, adaletsizlik, zulüm ve hilekârlık realiteleri ile çelişebilir ama, bu idealler, pek çok insanın şimdi bu haksızlıklara tamamen kayıtsız kalamayacağı anlamına gelir. Zihinlerin özgürlük ve eşitlik kavramlarıyla meşgul olduğu ve kalplerin de toplumsal sorunlara duyarsız olmadığı bir devlet, gerçekliği değiştirme gücünün ta kendisidir.

İnsanlığın gelişim tarihi, idealleri gerçekliğe dönüştürmek için yapılan sürekli bir mücadeledir. Bu mücadelelerde, eğitim çok önemli bir rol oynar. Çağdaş dünyada, demokrasi, özgürlük, barış ve insan hakları idealleri evrenseldir, ancak bunların hayata geçirilmesi kısmidir ve önemli oranda her bir ülkenin sahip olduğu eğitim biçimine bağlıdır. Eğer özgürlük zincirlendiyse, ayrımcılık veya nefret özendiriliyorsa, milli irade görmezden geliniyorsa, toplumsal hiyerarşi empoze ediliyor ve sinizm teşvik ediliyorsa, o zaman eğitim ya reforme edici eleştirel bir ruhu uyandırır, ya da insanları statükoya uymak için eğitir. Eğer ikinciyi yaparsa, asli fonksiyonunu kaybeder ve kaçınılmaz olarak toplumun en karanlık güçleri ile suç ortaklığı yapar. Çünkü hakiki misyonu, karşı yönde yatmaktadır. Eğer doğal çevreye rağmen ekonomik büyüme hedefi izleniyorsa, savaş ve diktatörlük yine gelişir ve sosyal dışlanma ile adaletsizlik artar; eğitim sadece tek tek her çocuğa daha iyi bir gelecek sunmak için değil, insanların görüşlerini böylesi kötülüklerin kabul edilmediği bir dünyaya ulaştırmaktır.

UNESCO'nun Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Eğitim Komitesi, inanıyorum ki bu sebeplerden dolayı eğitime olan ortak ihtiya-

cı 'gerekli bir ütopya' olarak tanımladı.[8] Başka bir deyişle, eğitim ancak geleceğe bakabilirse, aslına sadık kalmış demektir. Bu düşünce, eğitim daima mevcut koşulların olası şeylerin bir toplamı olmadığını yerleştirmelidir, deyişinde de ifade edilmiştir. Eğitimin rolünün bu şekilde kavramsallaştırılmasına Çin'de özellikle ihtiyaç vardır. Bir millet olarak doğrudan faydacı bir eğilimimiz olduğu maalesef doğru. Daha genel olarak, bizimki maddi şeylerin tüketimine kandığımız bir dönem. Eğitimin nihai amacının tüm insanları bölmek ve aralarındaki eşitsizlikleri yeniden üretmek yerine, onların potansiyelini geliştirme prensibi olduğunu dikkatlice düşünmek ve ciddiye almaya başlamak, daha iyi olacaktır.

Tabiat itibariyle eğitim asla tamamen endüstrileşemez. Yüksek bazı işlevleri arasında temel toplumsal değerleri korumak, zihinleri yetiştirmek ve bilgi birikimi vardır ve bu görevler asla başka bir tür kurum tarafından ikame edilemez veya ustaca yerine getirilemez. Öğrenme ile yapılan katkılar olmaksızın bir toplum ümitten yoksundur ve bu da parayla ölçülemez. Yüksek öğrenimin sadece geleneksel amaçları değil, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren insanlık ortak yaşama karşı giderek daha ciddi ekolojik, demografik ve askerî tehditlerle karşı karşıya kaldıkça ortaya çıkan yeni görevler de basit ekonomik hesapların ötesindedir. Her ülke mütemadiyen çok çeşitli mücadelelerle karşı karşıya kaldığında, bunlarla başa çıkıp çıkamayacağını belirleyen temel etken onun eğitim düzeyidir ki yüksek öğreniminin kapsamı ve kalitesi, bunun en önemli göstergesidir.

8 *Learning: A Treasure Within*, Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Eğitim üzerine Uluslararası Komisyon tarafından UNESCO'ya hazırlanmış rapor, UNESCO Publishing, 1998.

10

Cinsiyet Hikâyeleri

WANG ANYI

Bana bir şeftali sunulmuştu, narin bir yeşim taşı iade ettim

Kendimi şanslı sayıyorum. Doğduğum andan itibaren, cinsiyetlerarası eşitlik daima normal ve arzu edilir sayıldı, hatta kanunen korunan bir şey oldu. Ninelerim fotoğraflarda ciddi ve rahatsız biçimde oturur görünüyorlar; deforme olmuş ayakları bana o kadar uzak geliyor ki, adeta gerçek değiller. Aynı yüzyıla ait olduğumuza zorlukla inanabiliyorum. Bir gün hayatı boyunca bekâr yaşamış yaşlı bir öğretmene merakla sordum: Bekâret sizin zamanınızda da moda mıydı? Bana şefkatle baktı ve cevap verdi: Bunu hiç düşünmedim; sadece etrafımdaki çoğu evli kadının mutsuz olduğunu fark ettim. Bu tablo bile zaman içinde o kadar aşındı ki, hatırası zihnimde bulanıklaştı. Bir defasında "8 Mart Üzerine Düşünceler" makalesinde Ding Ling, proleter rejimin ilk yıllarında erkek baskısının devam ettiği uyarısını yapıp, kadının toplumsal pozisyonunu geliştirmeyi savundu.[1] O zamandan beri bu tartışmalar eriyip gitti. Yeti-

1 Ding Ling (1904-1985): 1920'lerden itibaren cinsiyet sorularını yazılarının merkezine koyan, önde gelen kadın roman yazarı. "8 Mart Üzerine Düşünceler", ÇKP'nin Yan'an'daki kadrolarına üyeyken, 1941'de yazılmıştı. Bkz. Tani

şen pek çok kadın, neslinin itaat, özveri ve mücadelesi ile hazırladığı zemin üzerinde yükseldi.

Ben bu cinsiyet eşitliği toplumunda masumiyet, hatta cehalet içinde yaşadım. Sınıflarda sıralarımıza '38. Paraleli'[2] çizerek, buraları bizimle paylaşan oğlanlarla aramıza net sınırlar çektik. Ergenlik tomurcukları böyle yeşerdi. İşyerinde kadınlar erkeklerle aynı işleri yaptı ve onlarla aynı maaşları aldı; gururluydular ve daha aşağı olarak algılanmıyorlardı. Aile içerisinde ekonomik bağımsızlıkları olduğundan, erkeklerle eşit konumdaydılar. Yaşadığım yerde, Şangay'da, kocalar esprili bir şekilde 'hanımköylü' diye nitelendirilirler. Bu kadar kolay elde edilmiş eşitlik, kendi hayallerini de yaratıyor ve nispeten geri kalmış ekonomik ortamlardaki kadınlarının yaşantıları realitesini gölgeliyor. Kadınlar dışarıdaki eşitlik için çifte bedel ödediler: Kol gücü gerektiren işlerde aşırı derecede çalıştırıldılar ve kadın olarak kimliklerini bastırmak zorunda bırakıldılar. Herhangi bir mücadeleden yoksun bu sakin ortamda, –pek çok nesil kadının dirayetli çabalarıyla kazanılan– cinsiyet eşitliği, yavaş yavaş deforme oldu, cinsiyet farklarını bastırma eğilimine girdi. Ancak ben yine şanslıydım.

80'lerle birlikte, yüzlerce yılın düşüncelerinin ürünü olan felsefi trendleri bize getiren ideolojik bir kurtuluş oldu. O dönemlere bir yazar olarak başlayan ben, bunlardan yararlanacak kadar şanslıydım. Cinsiyet ilişkilerini yeniden değerlendirme şansım ve imkânlarım vardı. Pek çok yeni konu beni şaşırttı. Cinsiyetler arasında doğal farklar var mıdır? Eğer varsa toplum bunları ne dereceye kadar modifiye etmiştir? Bu farklara saygı göstermek mi, yoksa bunları ortadan kaldırmak mı insanlığımızla daha uyumludur? Tüm bu sorular ve pek çok başka soru da sonraki yirmi yıl boyunca sonsuza dek tartışıldı ve sonuçlara ulaşmak da oldukça zordu. Fakat uzun zamandır hapsedilen fikirlere kapılar açıldı ve içeri dolan taze hava bunlara ener-

Barlow ve Gary Bjorge, (ed.), *I Myself Am a Woman: Selected Writings of Ding Ling*, Boston, 1989, s. 316-32 – e.n.

2 Okul öğrencileri arasında 1950'ler ve 60'lar arasında popüler bir terim. Iki Kore arasında 38. kuzey enleminde yer alan demilitarize bölgeye referans verir ve hiçbir uzlaşmaya izin verilmeyeceğine olan kararlılığı bildirir – e.n.

ji verdi. Düşünce yeniden sağlığına kavuştu. O, daha dinamik bir dönemdi ve gücü de benim özgürlük ve büyüme arzularımla örtüştü. Kadın bir yazar içinse özellikle avantajlıydı. Sadece dünyayı herhangi bir erkeğin gözlemleyebileceğinden farklı bir perspektife sahip olmakla kalmıyordum; kadın olarak baktığım açı, erkek ve kadınların hâlâ gerçekten eşit olmadıklarını da açığa çıkardı.

Bu, bizim dünya çapında devrimci kadınlar komününe katıldığımız dönemdi. Büyük bir festival gibiydi. 1994'te Altıncı Dünya Kadın Kitapları Fuarı için Melbourne'e gittim. Kadınlar karnavalıydı. Açılış töreninde organizasyon komitesi, finansal sponsor olarak erkek bir Avustralyalı yetkiliye konuşma yapması için izin verdi. İlk cümlesini bitiremeden dinleyicilerin yuhalamaları ile susturulup uzaklaştırıldı; ki sonrasında şaşkınlıkla birbirlerine bakakaldılar: Orada işi neydi ki? Bu mutlu bir tabloydu ama tuhaf bir durum da vardı. Kadınlar hiçbir erkeğin olmayacağı bir gece partisinde nefes kesici başarılarını kutlayacaklardı. Fakat partiden sonra kendi yaşamlarımıza dönmek zorunda kalıp erkeklerle birlikte dünyayla yüzleşmeyecek miydik?

Böylesi uluslararası konferanslarda, cinsiyetler arasındaki ilişki tarihsel ve toplumsal bağlamlarından kopuktur. Biçimler soyut, koşullar belirsiz ve anlayış da dar görüşlü bir hal alır. Cinsiyet ilişkilerindeki eşitsizlik bunlardan soyutlanır ve sonrasında basitleştirilmiş bir meydan okuma ile desteklenerek var oluşun her alanına işler ve yayılır. Fakat benim talihim hâlâ iyi gidiyordu.

Bu defasında özellikle etrafımdaki evrene teşekkür etmeliydim. Radikal değişikliğe direniş gösteren realite, bizlere akıllanmayı ve koşullarımızla yüzleşmeyi emreder. Zaman uçup gidiyor ve yeni bir yüzyıl başlıyor. Etrafımızda gördüğümüz her şey yeni. Eskiden sade ve mütevazı olan kadınlar şimdi ışıl ışıl ve büyüleyici. Cinsiyetin keşfi insan doğasını zenginleştirdi ve bireylerin değerini pekiştirdi. Bu güzel sahnede kadınlar kendilerine güven ve zarafetle adım atıyorlar – hakikaten fevkalade bir manzara. Ancak talihin geliştiği yerde sorun, sorunun geliş-

tiği yerde de talih vardır.[3] Kendilerini bu kadar neşeli ve heveskâr yapan kadınlar bilinçsizce piyasa ekonomisi dönemine kayıp gidiyorlar. Yeni buldukları teori ve pratiğin meyveleri, neredeyse tüketim ürünleri olarak el değiştiriyor. Her tür ürünün reklamı 'kadınlar onları sevenler için kendilerini güzelleştirirler' şeklindeki geleneği yeniden yürürlüğe koyuyor. Gazete ekleri ve köşe yazarları, özel yaşantılarını kamuya ifşa ediyor. Kadın yazarlar da, güçlü fırça darbeleriyle erkeklerin de hoşuna gidecek şekilde cinsiyetlerinin hayalini yaratıyorlar. Bu piyasanın üzerinde ve ötesinde, daha başka tüketici gücü de var – dünyanın hegemonik kültürü. Çin yavaş yavaş küreselleştikçe, kadınların maruz kaldığı eşitsizlik iki katına çıktı.

Üçüncü Dünya'dan bir kadın yazar olarak, ben duyduklarımdan, gördüklerimden ve tecrübe ettiklerimden kaçamam. Giderek daha da baskın olan koşullar, benim düşüncelerimi şekillendiriyor, asla durmalarına veya rölantiye geçmelerine izin vermiyor. Yeni başlıklar duygularımı hareketlendiriyor ve beni öğrenmeye ve anlamaya zorluyor. Onlar beni bu maddiyatçı zamanın duyarsızlığından ve sessiz ataletinden kurtarıyor. Meraklı ve şevkli kalabiliyor, yazarlık enerjilerimi sürdürebiliyorum. Özgür ve mutlu büyümeme izin veren bir yarım yüzyıl yaşadığım için, daha sonra zihnimin açıldığı ve en sonunda şu andaki zorluklarla karşılaşmak zorunda kaldığım için kendimi minnettar hissediyorum. Bir yazar olarak, sözleri ararken, en azından daha iyi bir dünyayı ararken şükranımı yazılarımda ifade etmeye çalışıyorum. Yazımın başlığı bir şiirden geliyor: 'Bana bir şeftali sunulmuştu / Geri narin bir yeşim taşı iade ettim'. Şiir, her biri aynı nakaratla biten üç kıtadan oluşuyor: 'Alışverişte değil/ ama dostluğumuz devam edebilsin'. Bu şiir, bu varoluş için benim bir nevi umudumu dile getiriyor.

Şangay, 9 Kasım 2002

3 Lao Tse, *Tao Te Ching*, Hong Kong, 1989, s. 85 – e.n.

Televizyondaki haberler bir suçlu çetesinin daha hüküm giydiğini söylediğinde, kamera genç ve umursamaz bir yüzden diğerine geçtiğinde, hangi sıklıkta onların yaşadıkları koşullar veya nereden geldikleri hakkında düşünürüz?

Şangay dergisi *Shoots*'ta dört bölüm halinde yayınlanan bir röportaj, bu insanlardan bazılarının saklı hikâyelerini ortaya çıkarıyor.

Esas kahraman 1973 yılında doğmuş ve Jiangsu eyaletinde, Yancheng vilayetinde Panhuang adlı bir kırsal kasabada yaşıyor. Kasabanın güya eski bir tarihi olmasına rağmen, belki bölgenin ekonomik merkezi Yancheng'e kaydığından, yavaş bir çöküş içine giriyor. Ana caddesi 500 metre uzunluğunda doğubatı yönünde yer alıyor ve batı ucunda yeni cadde denen, kuzey-güney doğrultusunda bir yolla birleşiyor. Şehirlerarası otoban, kasabanın sınırlarına teğet geçiyor. Ancak bu eski, yıpranan kasabanın yirmiden fazla dans salonu var. Temel Besinler Kontrol Ofisi'nin kurutma alanlarının açık hava dans salonu olarak hizmet verdiğini, kreşlerin geceleri dans salonu olduğunu ve bazı işyerlerinin yemekhanelerinin dans salonuna dönüştürülebildiğini öğrendik. Ardı ardına geceler eğlence ile dolu görünüyor ama burası aynı zamanda çok yalnız bir yer. Macondo ve onun inziva içindeki kargaşası geliyor insanın aklına. Modernite kasabanın üzerinde yanar döner bir bulut gibi dolanıyor ama yaşam değişmeden devam ediyor.

Buradaki genç insanlar, Açık Kapı politikası yürürlüğe girdikten sonra büyüyen jenerasyona aitler. Serbest piyasa ekonomisinin sonuçları onların çepeçevre etrafında; fazla emek gücü kırsaldan kentlere doğru akıyor; kentli nüfus artıyor; iş piyasası giderek daha da rekabetçi oluyor. Kız arkadaşına yazdığı bir mektupta esas kahraman geleceğini tehlikeli bir şekilde tasvir ediyor: 'Bir şey demeye gerek yok. Şimdi sadece liseye giriş sınavlarında önde olmak istiyorum. İyi notlar alamazsam, iyi bir üniversiteye gidemem. Eğer üniversite diplomam olmazsa, iyi bir iş bulamam.'

İhtimaller kısıtlı; içerideki kırsal bölgelerden bir genç adam için özellikle böyle. Ama şimdi insan doğası hiç olmadığı kadar özgürleşmiş ve bireyselci teorilere uygun kişisel arzular, geleneksel ahlâkı yerle bir ediyor. Günlüğünde baş kahraman eş seçerkenki prensibini not ediyor: 'Başka bir çeşit kadına ihtiyacım var – Julien'in siyasete girme çabalarını finansal olarak destekleyebilecek ve kocasının şimşek hızıyla başarı ve şöhrete ulaşmasına yardım edecek.' Çok az tecrübeli, az bilgili bu delikanlı Kırmızı ve Siyah okumamış veya bireysellik nosyonunu çok fazla bilmiyor olabilir, ama yine de kendisine bu hedefi belirlemede zorlanmıyor.[4] Böylesi bir çelişkiye düşmüş bir gençlik –özgürlük fantezileri ile cezbedilmiş ve sınırlı seçeneklerle kıstırılmış– ciddi risk altındadır.

Bunun gibi durumların yanıltıcı bir modernite parıltısı var. Tarım arazilerinin daralması, şehirlerin genişlemesi, piyasaların hareketliliği ve keşmekeşi bir metropolitan yaşantısı serabı yaratıyor. Ana kahraman üniversite giriş sınavından kaldığında, ilk amacını bırakıp topluma dahil olur. Beklenmedik bir şekilde farklı işlere takılabileceğini keşfeder. Her biri çok kısa sürer ama birini kaybettiğinde kolayca başkasını bulur. Hayat zor ve güvencesizdir ama onun fiyakası yerindedir. Kız arkadaşına şöyle yazar: 'Dünya geniş olsa da, bana uygun bir niş yok... Doğru fırsat çıkana kadar beklemeli ve katlanmalıyım... Her zaman kendimi toparlayıp kendi pozitif yaşam biçimimi izlemek istedim.' Böyle bir fırsat nasıl gelecek? İnsanlar artık 'acı yoksa kazanç da yok' kavramındaki gibi düşük emek verimliliğine inanmıyorlar. Herkesin acelesi var. Öyle yapmam gerek demesine rağmen, o da beklemek için çok sabırsız. Arkadaşlarıyla içerken onlara şöyle dedi: 'Anlayamadığım bir şey var. Şu villalarda yaşayanlar, arabası olanlar, kızlarla oynaşanlar bizden daha zeki değil. Eğer onlardan daha aşağı değilsek, neden biz de yukarılara çıkmayalım?' Onlar da cevap verdiler: 'Neden olma-

4 Hem Stendhal'in romanı, hem de özellikle onun Fransız film versiyonu 1980'lerin ortalarında Çin'de oldukça popüler oldu. Ticarileşme topluma pek çok değişikliği getirdiğinde, bu hikâye ve kahramanları 1990'lar boyunca yazarlar ve köşe yazarlarının sıkça kullandığı metaforlar oldu. O yüzden oğlan romanın kendisini okumamış olabilir – e.n.

sın? Eğer paramız olursa her şeyi alabiliriz.' Soru da cevap da aynı derecede aptal ve kibirliydi. Güneye gitmeye karar verdiler, şöyle dediler: 'Yangtze'nin altındaki insanlar mutlu yaşıyorlar ve ölmekten korkuyorlar. Bu zaafı onlardan para almak için kullanabiliriz.' Bu plan da aptalca ve kibirliydi ve kulağa hayal gibi geliyordu. Ama ortalık sonradan görme zengin efsaneleriyle kaynıyorsa, cesareti olan herkes için her türlü hayal gerçek sayılabilir. İmkânlar konusu ihmal edilebilir. Artık onları bağlayacak hiçbir ahlâki kural yoktur.

Bu eski kasabanın, özel meselelerde gayet açık olduğu ortaya çıktı. Reform Dönemi'nin etkisi, insanların en fazla özgürlüğe sahip olduğu özel yaşamın pek çok kalesini yıkmış görünüyor. Üretim geri olabilir, insanlar hâlâ doğanın insafına kalmış olabilirler, hayat yoksullaşmış, eğitim kıt, rekabet sert ve temel cinsiyet ilişkileri gelenek tarafından sabitlenmiş olabilir: Bütün kadın ve erkekler büyüdüklerinde evlenmelidir – ama cinsel alışkanlıklar eskinin zincirlerini silkeliyor ve tüm diğer konuların önüne geçiyor. Böylesi bir durum özellikle geleneksel korumalarını kaybetmiş ve artık kaderleriyle yardım olmaksızın mücadele edecek kızlar için çok tehlikeli. Genellikle her şeylerini tek bir şeye yatırıyorlar – seks. Ama kumarlarını modernitenin parlak retoriği ile süslüyorlar. Bir pembe dizi kahramanına layık mektuplarda ifadelerini duygusal özleyişlere çevirme konusunda hünerliler. Son derece Batılı bir tarzda kahramanımıza 'prens' derken, cinsel ilişkiden 'yasak meyveyi çalmak' şeklinde bahsediyorlar. Ama Hong Kong'dan Tayvan'a kampüs aşklarını hatırlatan bu romantizmin yanı sıra, bu hayallerin arasında gerçek hayatlarına dair taleplerini aralıksız sergiliyorlar.

Arkası gelmeyen hayalperest aşk fısıltılarının satır aralarından, bu kızların varoluşsal gerçeklikleri sızar. Aralarında en mantıklısı olan Yuting, prensi için rekabet arenasından çekilirken kendisini 'manevi âşık' rolüyle teselli etti. Hislerini bir pop şarkısının sözleriyle ifade ederek şöyle dedi: 'Sonsuza kadar senin iyi kızın olmak istiyorum ve senin de benim ağabeyim olmanı.' Fakat başka bir mektupta, memleketi olan köyü sel bas-

masını sade bir dille tasvir ediyor. Bütün pamuk tarlaları bataklığa dönmüş, evler çökmekte, tavuklar risk altında ve babası yaşlanmasına rağmen ikinci büyük ağabeyinin hâlâ evlenecek parası yok.

Aşkın bile pratik bir yönü vardır. 'Yancheng Bölge Lisesi gibi yerlerde öğrenciler gizlice mesajlarlaşırken veya 'yer altında' flört ederlerken, ebeveynlerin evlilik öncesinde yeni bağlantılar kurmak için açıkça birbirlerini 'ziyaret ettiğini' okuyoruz. Zihinler bir kez uyum sağladığında, ergenler arasında daha serbest aşk ilişkilerinden köylü aileler somut faydalar sağlayabilirler. Oğlanların aileleri belki söz-nişan hediyelerinden tasarruf ederler; kızların aileleri haneye yarım ya da bir emekçinin daha katılacağını ümit ederler. Gençlerin bu tarz hesapların farkında olmamaları çok düşük bir olasılıktır. Onlar da doğal olarak gençliklerine şık bir hava katan eski âdetlerin bu yeni versiyonunu hoş karşılarlar. Fakat bu romantik şekillerin pragmatik önemini de hissetmiş olmalılar. Örneğin Zhou Li, gündüz düşlerine kapılmış diğer kızların aksine erkenden hayatının en önemli ilişkisini sonuçlandırmayı kafasına koydu – evlenmek. Kesin hedefleri vardı ve hareketlerinde kararlıydı. Kriz anı geldiğinde, sıra dışı potansiyelini ortaya koydu. Ciddi bir ifade ve sert bir tonla 'prensini' okul idarecilerine ihbar etti ve okuldan ihraç edilmesini sağladı.

Oğlan, modernite hayalleri ile dolu bu eski kırsal kasabada yetişmişti. Bahtsız, istikrarsız ve fakir bir ailenin pek çok çocuğundan biriydi. Anne-babasının gençken sınır bölgelerine gönderildiği ve memleketlerine ancak o beş yaşındayken dönebildikleri söylendi bize. O zamana kadar tamamen olmasa bile kısmen yabancı olarak nitelendirilmişlerdir. Sosyal statüleri düşük, mali kaynakları sınırlıdır. Liseye yatılı gittiğinde, neredeyse her zaman aç kalıyordu. Tüm bu zorluklar altında kızların ilgisi bir lüks gibi görünüyor. Üniversite diplomasını mevcut durumundan kurtulmak için bir anahtar olarak gördüğünden çok çalıştı ve çok iyi notlar aldı. Tatmin edici bir şekilde, eyalet düzeyinde sadece *keypoint* liselerin altında olan Geling Lisesi'ne kabul edildi. Oradan ihraç edildikten sonra bile, lise

müfredatını kendi kendine tamamlamak ve üniversiteye giriş sınavını geçmek için samimi planlar yaptı.

Kendi durumunu iyileştirmeye konsantre olması gerektiğini tabii ki biliyordu, ama bu onun feminen ilgileri kabul etmeye devam etmesine engel olmadı. Yakalanıp tekrar suya atılmış bir balık gibi kızlarla hevesle flört etti, onların romantik ilgisinden hoşlandı ve hediyelerini tedbirli bir şekilde kabul etti. En şaşırtıcısı, tüm bunlar arasında kafasını toparlayabilmesiydi, adeta ne kadar nehir kenarında yürürse yürüsün ayakkabıları hiç ıslanmayan bir adam gibi. Asla tuzağa düşmesine izin vermedi. Günlüğüne kızları cezbetme yönteminin 'pek çoğuna ilgi gösterip asla bir tanesine odaklanmamak' olduğunu yazdı. Tabii ki kendisini başarı ve şöhrete ışınlayabilecek bir eş bulmayı diliyordu. Fakat dilekler sadece dilekti. Böylesine umursamaz görünmek oldukça büyük çaba ve kabiliyet gerektiriyor olmalıydı. Toplum önüne ilk kez çıkan bir oğlan, her türlü duygusal saldırıya dayanıklı, tecrübeli bir madrabaz gibi davranıyordu.

Üniversiteye giremeyince, savrulmaya başladı. Bulduğu işleri, kısmen zor zamanlar olduğu için, kısmen de inatçı, tembel ve disiplinsiz olduğu için çok çabuk kaybetti. Ama onun gözünde suç başkalarındaydı ve toplumu kınamak için binlerce büyük sebebi vardı. Şikâyetlerini kız arkadaşına mektuba dökerken şöyle yazdı: 'Pek çok kişi beni zayıf ve kolay aldatılabilir sanıp kaba davranıyor.' Ayrıca günlüğüne de kızgınlıkla not düştü: 'Kızlar bir hazineye sahip. Bu ne bir izin, ne nakit para, ama onunla istedikleri yere gidebiliyorlar. Yeme, içme, eğlence, mutlu olup keyifle uyuyorlar. Peki erkeklerin neyi var?' İz bırakmak amacıyla o ve arkadaşları para aramak için Yangtze Nehrinin güneyine gittiler. Saldırıları esnasında içlerinden sadece biri yaptıklarına dayanamadı ve vazgeçti. Diğerleri asla tereddüt etmedi. Düzenliydiler ve çok dikkatli planlar yapmışlardı. Bir kez bile hata yapmadılar. On bir kişiyi öldürdükten sonra, giyotine yollandılar.

Modernite ilüzyonları aşırı beklentiler yarattı; acımasız gerçekler, bu genç adamların hakiki mevcudiyetlerini sınırlandırdı; onların sınır tanımayan hayal güçleri yerini egoizme bı-

raktı. Üç güç birbiriyle çarpışıyordu. Kontrol edilmediğinden, zamanla trajediyle sonuçlandılar. İzole olmuş iç bölgelerden gelenler, büyük resimde kendilerini göremediler. Küresel bir ekonomik sistemde gelişmekte olan bir ülke olmaya devam ediyoruz. İki bin yıl boyunca yılda bir kez ekip biçmeye dayanan topraklar, dünyanın her yerinden Çin'e akan fazla sermaye tarafından rahatsız ediliyor. Genç insanlar ekonomideki bu yeni gelişmenin onlara ilerleme ve mutluluk getireceğini sandılar.

Şangay, 1 Temmuz 1998

11

Vatandaş ve Anayasa

GAN YANG

20. yüzyıl boyunca Çinlilerin defalarca şahsi bağımsızlık ve bireysel özgürlükten ziyade, ulusal kurtuluş ve devlet bağımsızlığı gibi kolektif hedeflere daha fazla değer verdiği söylenebilir. Bu makalede sormak istediğim soru, son yıllarda bu kalıbın tekrarlandığına şahit olup olmadığımız, yani kolektif olanın bu kez 'bölge' ya da 'eyalet' biçiminde yine bireyseli gölgede bırakma riski taşıdığıdır. Çağdaş tartışmalar hararetli bir şekilde federasyon ile konfederasyonun, merkezî ve eyalet yönetimlerinin göreceli avantajları üzerine yoğunlaşıyor. Fakat korkarım burada paradoksal bir biçimde sorular önerip cevaplar sunarken, kayda değer en önemli konuları karıştırma tehlikesi içerisindeyiz, öyle ki, anayasal demokrasi hedefine yaklaşmak yerine ondan daha da uzaklaşıyoruz.

Merkez ve eyaletler

İzninizle Wu Guoguang ve Zheng Yongnian'ın birlikte yazdığı *On the Relations Between the Centre and the Provinces* kitabını örnek olarak alayım.[1] Bu kitap tartışmaya yapılan en ciddi kat-

1 Wu Guoguang ve Zheng Yonghnian, *Lun zhongyang-difang guanxi*, Hong Kong, 1995, sayfa numaraları metinde verilmiş.

kılardan biri. Konu hakkındaki moda yazılardan farklı olarak, tarihimizin çoğunda baskın olan gücün 'konsantrasyonu-dağılması-konsantrasyonu' şeklindeki fasit daireden kurtulma ihtiyacına doğru bir vurgu yapıyor ve günümüzde büyük oranda gücün eyalet hükümetlerine devredilmesini savunurken, 'tutarlı ve amaçlar doğrultusunda yönetebilen, güçlü, kuvvetli bir merkezî hükümet inşasının' (s. 137) da elzem olduğunu söylüyor. Fakat yazarlar bu prensipleri nasıl birleştirmeyi öneriyorlar? 'Bölgesel demokrasinin gelişmesi' çağrısında bulunuyorlar. Bence bu çözüm, ancak görünürdeki niyetlerinin tersi bir yöne yol açar. Üreteceği güçlü ve kuvvetli bir merkezden ziyade, kendi otoritesine dair bağımsız bir temelden yoksun bir merkezdir ve bu yüzden de giderek onu sınırlaması gereken eyaletlere aşırı derecede bağlı olur.

Buradaki inanın merkezî otoriteyi güçlendirmek için yerel otoriteyi inşa etmek olduğu görünüyor, sanki güçlü merkez güçlü eyaletlere dayanmak zorundaymış gibi. Bu modelde merkez, etkili yerel klikleri kendisine dahil ederek gücünü arttırıyor ve ulusal entegrasyon görevini de eyalet yönetimleri ile gerçekleştiriyor. Yazarların söylediğine göre: 'Yereller için güçlerini konsolide etme ve merkezin siyasetine katılımın yolu bu; merkez içinse bu yerel güçleri entegre etme ve ulusal otoriteyi güçlendirme yolu.' (s. 153) Öyleyse 'merkezî hükümetin reformu şeklindeki siyasi ajandanın', 'yerel elitlerin düzenli olarak dahil edilmesini kurumsallaştırmalıdır' diyerek bitirmeleri şaşırtıcı değil (s. 161).

Açıkçası bu, ekseni eyalet otoritelerinden geçen bir siyasi yapıdır. Böylesi bir düzenlemede, tek tek vatandaşlarla merkezî devlet arasındaki ilişki, yerel hükümetlerin gücü aracılığıyla gerçekleşiyor. Bireysel vatandaş ile merkezî otorite arasındaki ilişki dolaylı olduğundan, bu sistem mantıken dolaylı seçimlere de yol açıyor. Esasen Wu ve Zheng'in aldıkları pozisyon tam da bu: Ulusal çapta doğrudan seçimler 'uygulamaya konulsa bile çok az bir fayda için çok yüksek maliyetlerde olacak' düşüncesindeler (s. 142). Tam tersine onların kaygısı, siyasi toplumu yerel otoritelerde kurmak ve böylelikle –onların deyimiy-

le– 'eyalet hükümetlerinin meşruiyetini, meşru bir merkezî hükümetin temellerine dönüştürmektir' (s. 161).

Peki öyleyse merkezî hükümet yerel yönetimlerden bağımsız olarak nasıl hâlâ kendi siyasi iradesini bir araya getirebilecek? Eğer yerel yönetimler ihtiyaçlarına cevap verilmediği gerekçesiyle merkezden desteklerini çekerse, merkez buna ne şekilde karşılık verebilir? Bu soruları netleştirmenin bir yolu, 'bölgesel demokrasi'yi (*diyu minzhu*) savunurken bu yazarların ele aldığı tarihsel örneğe bakmaktır. Model olarak ABD'nin kuruculanının anayasal uygulamalarının kendi argümanlarını desteklediğinden emin, Birleşik Devletler'e referans veriyorlar. Nitekim belirtmişler: 'ABD tarihinin başlangıcındaki fikirlerde, özellikle de Amerikan Anayasası'nın kurucu babalarından James Madison'un yazılarında, 'bölgesel güç' güçlü bir şekilde vurgulanmış ve sistematik olarak izah edilmiştir... Madison ve meslektaşlarının fikirleri Birleşik Devletler Anayasası'nda ifade bulmuştur, ki burada federal hükümetle eyaletler arasındaki güç dağılımı açıkça belirtilmiştir. O zamanlar Amerika'da güç, ülkenin başkenti yerine öncelikle eyaletlerde yer almaktaydı. Yerleşimcilerin ülkesi olarak ABD, bağımsız gücü başkentine asla teslim etmedi.

Amerikan federalistler

Şimdi, Madison'un 'yerel gücü' 'sistematik olarak izah etmesi' doğrudur, ki bundan bugün de yararlanabiliriz. Fakat tarihsel olarak bunun nasıl bir izah olduğunu sormamalı mıyız? Göreceğimiz üzere cevap, şimdilerde Çin'de sıkça önerilen şablondan çok farklıdır. Philadelphia'daki Anayasa Kongresi'nden bir yıl önce Madison, Batı'da siyasi sistemlerin tarihini eyaletlere verilen güce göre incelemeye başladı, notlar aldı, bunlar hakkında yorumlar yazdı. Temel sonucu, hiçbirinin uzun vadede istikrara ulaşamadığı, istisnasız hepsinin iç çekişmenin baskısı veya dışarıdan bir felaket sonucu yıkıldığı şeklindeydi. Kongreden bir ay önce, "Birleşik Devletler'in Siyasi Sisteminin Zaafları" isimli, ana teması ilk baştaki Konfederasyon Kanunla-

n'nın aksaklığının eyaletlerin otoritesine olan 'yanlış inanç'tan kaynaklandığı bir yayın hazırladı. Bu durum merkezî hükümeti yerel yönetimlerin insafına bırakıyor, onları kontrol ve disiplin altına almasına imkân vermiyordu.[2] Madison'a göre bu, ABD'nin herhangi bir anayasal sistemi hayatta tutan en önemli şarttan, yani merkezî hükümetin yerel otoriteleri frenlemesinden mahrum olması demekti. Madison ve Federasyon taraftarı meslektaşlarının en başta gelen amacının, o zamana kadar ABD'de mevcut olan ve gücün öncelikle yerel olduğu prensibine dayanan siyasi sistemin yerine, güçlü bir 'ulusal' hükümet kurmak olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda, federalizm yanlıları ile karşıtları arasındaki tartışmaları hatırlamak aydınlatıcı olacaktır çünkü, 18. yüzyıl sonunda Birleşik Devletler'deki durum, bugünün Çin'iyle biraz benzerlik gösteriyor. Federalizm yanlılarının Amerika'da güçlü bir merkezî otorite kurmak için neden bu kadar telaş ettiklerinin cevabı, zamanın zorlu şartlarında yatıyor. Ülkede ciddi bir finansal ve mali kriz hüküm sürüyor, Konfederasyon Kongresi bu alanda hiçbir yetkisi olmadığı için eyaletlerin işbirliğini sağlayamıyordu. Kongrenin yasa yapmak için veya çeşitli eyaletler arasında giderek artan ticari çatışmaları yumuşatmak için yeterli gücü yoktu. Aynı zamanda Bağımsızlık sonrasındaki büyük hacimli bir iç göç, sınır çatışmalarını ve ayrılıkçı hareketleri provoke etmişti. Bugünlerde sadece eski Yugoslavya'nın parçalanmasını düşünme eğilimindeyiz; iki yüzyıl önce yeni bağımsız olan Birleşik Devletler için de benzer eğilimlerin ciddi tehdit oluşturduğunu hiç hatırlamıyoruz. Örneğin bugünkü Vermont, o zamanın New York eyaletinden kopmuş. Federalistler, eğer güçlü bir ulusal hükümet kontrol etmezse bu sınır çatışmalarının Kuzey Amerika'da kan dökülmesine varabileceğine inanıyorlardı.

Son ve en önemli konu, ülke içindeki ayrılıkçı baskılar ABD'nin diplomatik arenada üniter bir devlet olarak hareket

2 James Madison, "Vices of the Political System of United States", W. T. Hutchinson ve diğerleri, (ed.) *Papers of James Madison*, Chicago, 1962-91, cilt IX, s. 3-24, 345-57.

etmesini engellemesi, onu Avrupalı güçler karşısında kolay yenilgilere maruz bırakmasıdır. Şurası doğrudur ki, Philadelphia Kongresi'nin önemli bir sebebi de diplomatik bir konudur. O sıralar İspanya, Mississippi Nehri'ni abluka altında tutuyor ve kuzey ile güney eyaletler arasında İspanya ile uzlaşmaya gidip gitmeme konusunda ciddi tartışmalara sebep oluyordu. Anayasal Kongre'den sonra yayınlanan *Federalist Papers*'daki ilk yedi makale, genellikle bu zor durumla ilgiliydi.[3] Eğer ABD gücün öncelikli olarak yerel olduğu bir siyasi yapıyı sürdürür ve güçlü bir merkezî hükümetle temsil edilen birleşik bir ulus-devlet yaratmazsa, Avrupalı güçler tarafından paylaşılacağı ve Bağımsızlık Savaşı'nın tüm kazanımlarını kaybedeceği tehlikesine karşı Amerikan halkını uyardılar.

Seçkinin on birinci makalesi özellikle acıklı bir yakarış gibi. Avrupa'nın çok uzun zaman Asya, Afrika ve Amerika kıtasında çok baskın olduğundan şikâyet ediyor ve kendisini Dünyanın Madamı gibi gördüğünü, Amerika'da yaşayan köpeklerin bile daha aşağı olduklarını ifade ediyor. O nedenle, 'o kibirli kardeşimize (Avrupa'ya) itidali öğretmek ve insanlığın onurunu savunmak da bize düşüyor' (s. 133). Bu amaca yönelik, Avrupalı güçlerin evcil hayvanları olmak yerine, Amerikalılar bir araya gelerek güçlü ve birleşik bir millet oluşturmalı ve Avrupalılarca manipüle edildikleri bir gelecekten sakınmakla kalmayıp, zamanla Avrupalı güçleri Amerika ile Amerika'nın belirlediği şartlarda muhatap olmaya zorlamalıdırlar. Bağımsızlık sonrası ABD'nin bölünmeci eğilimleri ve Konfederasyon Kongresi'nin içerikten yoksun bir isimden ibaret, merkezî bir hükümetin herhangi bir otoritesinden yoksun olması Federalistlerin acil kaygısıydı, ki bu onları Philadelphia Kongresi'nde Konfederasyon Kanunları'nı kaldırıp atmak gibi devrimci bir adım atmaya itti (1787).

3 James Madison, Alexander Hamilton ve John Jay, *The Federalist Papers*, Isaac Kramnick (ed.), Penguen Classics, 1987, sayfa numaraları metinde verilmiş.

Tamamen yeni bir anayasanın çerçevesini çizerken Federalistler, ABD'de tek tek her bir yerel gücün üstesinden gelebilecek bir merkezî hükümet kurmanın yasal temellerini attılar. Ancak uygulamada o dönemde ABD'de otorite sahibi bir hükümet kurmak, bugün Pekin'deki ulusal hükümetin Çin'in siyasi sistemini yeniden yapılandıracak bir mühendisliğe girişmesinden daha zordu. Philadelphia Kongresi'nin bizzat kendisi yeni bir anayasa taslağı çizmekle değil, Konfederasyon Kanunları'nı revize etmekle yetkilendirilmiş eyaletlerin temsilcilerinden oluşuyordu. Bu yüzden yeni metin çabucak eski kongre tarafından onaylanamazdı. Daha yüksek bir onay gerektiriyordu. Federalistler bunun Birleşik Devletler halkı olması gerektiğini savundular.

Yeni mutabakatın onaylanması üzerine devam eden tartışmalarda federalizm karşıtları, bunun tehditkâr bir merkezî devlet tarafından on üç eyaletin egemenliğinin gaspedilmesi olduğunu savundular ve önceki kolonileri zayıf bir koalisyon olarak gören eski anayasayı tutmak için mücadele verdiler. Yanıtında Madison ve meslektaşları, *Federalist Papers*'da toplanmış olan meşhur tekzibi yayınladılar. Ana argümanları, Federalizm karşıtlarının *imperium in imperio* şeklindeki siyasi canavara gözü kapalı itaat ettikleriydi' ki bu öyle bir yapıydı ki, yerel yönetimler merkezî hükümetle tek tek vatandaşlar arasındaki bağlantıları engelliyor veya Madison'un dediği gibi 'egemenler üzerinde egemenlik, hükümetler üzerinde bir hükümet, bireylerden farklı olarak cemaatleri için bir yasama' oluyordu (s. 172). Bu kavramsallaştırmanın karşısına Madison halk egemenliği prensibini koydu. Onun ifadesiyle,

> Anayasanın karşıtları, bu konu üzerine çıkarsama yaparken, halkı tamamiyle gözden kaçırmış görünüyorlar; bu beylere hataları hatırlatılmalı. Türevleri nerede olursa olsun, nihai otoritenin sadece halkta yattığı bunlara söylenmeli (s. 297).

Amerikan Federalistlerini idealize etmeye gerek yok. Öncelikle pek çoğu, Birleşik Devletler'in rekabet gücünü güçlen-

dirmek isteyen Amerikan milliyetçisiydi. Ama en büyük başarıları, modern bir merkezî hükûmet ve tutarlı bir ulusal kimliğin temellerini atmış olmalarıydı. Bu yüzdendir ki, merkezî hükûmetin eyaletler üzerindeki otoritesi Sivil Savaş ve sonrasında geçen 14. Anayasa Değişikliği'ne kadar pekişmediyse de, Federalistler Amerika'da süregelen barış ve istikrarın mimarları olarak sonraki nesillerden takdir topladılar. Çünkü demokratik bir ülkede egemenliğin eyalet, vilayet, kasaba, köy gibi herhangi bir yerel cemaat yerine doğrudan vatandaşlardan gelmesi gerektiğini ilk savunan onlar oldu. Eski mutakabat yerel egemenlere dayanırken, yeni anayasa halkın egemenliği üzerine kuruluydu. Konfederasyon Kanunları Birleşik Devletleri 'Eyaletler arasındaki sonsuz birlik' olarak tanımlıyor. Bugün ABD Anayasası şöyle başlıyor: 'Biz Birleşik Devletler Halkı'.

Çin'de reform

Federalistlerin bu geleneğinin Çin'deki çağdaş tartışmalarla doğrudan ilgisi olduğuna inanıyorum. Çünkü bizim ülkemizde de bu soru soruluyor: Modern siyasi toplumun kaynağı veya temel birimi ne olmalıdır? Böyle bakıldığında, yakın zamandaki pek çok argümanın nasıl Birleşik Devletler'in ilk yıllarındaki federalizm karşıtlarının orijinal itirazlarını tekrar ettiği açıkça ortaya çıkıyor. Çünkü bunların özü, merkezî otoritenin doğrudan vatandaşlardan yetki alarak halkın egemenliğine kök salması değil, merkezî otoritenin kısıtlanması ya da yerine eyalet otoritesiyle yer değiştirmesini istiyor. Burada birey olarak vatandaş değil, yerel cemaat siyasi toplumun temel birimi oluyor ve merkezî hükûmet meşruiyetini eyalet otoritesinden alıyor.

Aksine, benim kanaatimce anayasal bir demokrasinin prensibi, birey olarak vatandaşı temel almalı ve milletin çerçevesini oluşturan üniter bir anayasa olmalı. Ayrıca, bu ikili aksiyomun sadece Çin için genel anlamda uygun olduğuna değil, Çin'in şartlarında özellikle geçerli olduğuna da inanıyorum. Tek tek

bireyler asla siyasi otoritenin meşru tabanı olmadığından, geleneksel Çin siyaseti yoğun merkeziyetçi güç ile yerel oligarşik güçler arasında mütemadiyen salınan bir sarkaç olmaktan asla kurtulamıyor. Bu bağlamda bugün Çin'de siyasetin en temel görevinin tarihsel olarak bu fasit daireden kati olarak kurtulmak olduğunu söyleyebiliriz.

Komüniteryanizm ile ilintili olarak Batı'da yükselen yeni düşünce dalgaları ve hareketler, siyasetin bireysel olarak kavramsallaştırılmasına ciddi eleştiriler getirdi ve daha da keskin bir şekilde feminist teoriler, Batılı anayasal demokrasinin asla gerçekten bireye değil, 'patriyarkal' temellere dayandığına işaret etti. Ancak bu değerli eleştirilerin ihtiyacımız olan demokratik prensibi derinden anlamamızı sağladığını düşünüyorum, onu kaldırıp atmamıza yol açtığını değil. Aslında bugün Çin'deki tartışmalar aile ve mahalle düzeylerinde yoğunlaşmak yerine, bir zamanların federalizm karşıtları gibi siyasi düzeyde sadece merkezî otoritenin karşısına otonom eyaletleri ya da belediyeleri getirmeye odaklanıyorlar.

Bu yüzden anayasal bir demokraside 'devlet içinde devlet'e izin verilemeyeceğini vurgulamak bizim için daha da gereklidir. Modern siyasi toplumun temel biriminin sadece birey olarak vatandaş olabileceği prensibi, vatandaş ile merkezî devlet arasında hiçbir bölgesel cemaatin engelleyip koparamayacağı doğrudan bir siyasi bağın olması anlamına geliyor. Aslında orijinal anlamında 'vatandaş' kavramının kendisi, bir 'devlet' fikrinin olduğunu varsayar: Bir bölgenin veya eyaletin vatandaşı olamaz. Bu nedenle Çin'de siyasi reformun amacı –bölge veya eyalet otoritesi adına– asla bireysel vatandaş ile merkezî devlet arasındaki siyasi bağı engellemek veya koparmak olmamalı, bilakis onu fazlasıyla demokratik yapmak olmalıdır.

Burada herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için, Çin'in eyaletlerinin kendi otoriteleri olmasın demiyorum (mutlaka olsun), kendi demokrasilerini geliştirmesinler de demiyorum (tabii ki kuvvetle bunu yapsınlar). Merkezî hükümetin yetkilerini yerele devretmesini veya Çin'de federal ya da konfederal bir yapı inşa etmeyi savunanların iyi niyetlerine sempatim var

ve konsantre olmuş bir merkezî gücün kaçınılmaz olarak otoriteryanizme yol açacağı korkularını da anlayabiliyorum. Ancak tarihsel olarak merkezî güç hiçbir zaman kaçınılmaz olarak otoriter olmamış ve bölgesel olarak bölünmüş güç de kati surette daima demokratik olmamıştır. Tocqueville'in meşhur bir ifadesi akla geliyor: 'Ben kendi adıma güçlü bir merkezî hükümet olmaksızın bir milletin yaşayabileceğini veya her şeyin ötesinde ilerleyebileceğini düşünemiyorum.'[4]

Büyüklük sorunu

Bu konular Çin'de özel olarak şiddetleniyor, çünkü ülke aşırı derecede büyük. Genel soruyu yöneltiyorlar: Bu kadar büyük bir milletle demokrasi nasıl inşa edilir? Son dönemdeki yaklaşımlar, demokratik olasılıklardan hiç bahsetmeden 'büyük' bir ülkeyi bir dizi 'daha küçük' parçalara bölerek bu konudan sadece kaçınmakla kalmayıp üstünü de tamamen çiziyorlar. Teorik olarak bu, demokrasinin sadece küçük ülkelerde mümkün olduğu şeklindeki çoktan demode olmuş görüşe bir geri dönüş. Bence, büyük bir ülkede demokrasiyi inşa etmenin yolu büyüğü küçük parçalara bölmek değil, tam tersine büyüğe değer vermekten geçiyor. Bu, daha küçük bazı demokratik birimleri bir araya getirmekle olmaz; büyük ülke için içeriden ona uygun demokratik mekanizmaları kurmaya bağlıdır. İşte burada Amerikan Federalistlerin geleneği, devasa nüfusuyla Çin için özellikle anlamlıdır. Onların siyasi düşünceye en büyük katkısı, demokrasinin sadece küçük toplumlarda mümkün olduğu şeklindeki klasik Batı düşüncesini kenara atmalarında ve Batı –hatta tüm insanlık– tarihinde ilk kez, demokrasinin doğru anlaşıldığı takdirde büyük toplumlarda gerçekleşmesinin daha kolay olduğunu ispatlamalarında yatıyor.

Bir defasında Robert Dahl, Antik Yunan'ın şehir devletlerinden sonra demokratik teorideki en büyük gelişmenin bu oldu-

4 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, Chicago, 2000, s. 83 [*Amerika'da Demokrasi*, çev. Seçkin Sertdemir Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016].

ğu yorumunda bulunmuştu.[5] Büyük bir ülkede bölgesel ademimerkeziyetçiliğe dayalı demokrasi kurma çabalarının başarısız olması karşısında fikir geliştirme çabalarından ortaya çıkmıştı bu. Federalistler bu tecrübeden, böylesi şartlar altında bir cumhuriyet yaratmakla, bir monarşi kurmanın aynı sorunları paylaşacağı dersini çıkardılar: Devlet içinde devlet yaratma tehlikesi, yani yerel otoritelerin gücü artarken merkezî otoritenin sadece bir kuklaya dönüşmesi nasıl engellenecekti? Esasen büyük bir cumhuriyet olan ülkelerde merkezî otoritenin, hanedan meşruiyetine dayalı bir monarşiden daha sağlam temelleri olması gerekiyor. Federalistler, öngörüleriyle sorunu çözmenin tek yolunun merkezî gücü doğrudan halk iradesi temeli üzerine inşa etmek ve onu bölgelerin itirazlarının ötesinde tutmak olduğunu gördüler. Böyle yapmakla Machiavelli'nin zamanından beri Batı'nın yakasını bırakmayan bir sorunu çözdüler: Cumhuriyetçi bir sistem nasıl istikrarlı ve uzun ömürlü olur? Buldukları çözüm, Birleşik Devletler'in 'büyük bir ülke ancak monarşi ile idare edilebilir' şeklindeki Batı geleneğinden kopmasının ve istikrarlı, uzun ömürlü bir siyasa ile tarihte monarşi olmayan tek büyük ülke örneği olmasının da temel nedenidir.

Bu Amerikan tecrübesi, bizleri de Qin ve Han zamanlarından devredilmiş 'cennetin çatısı altındaki dünyanın dört köşesi' şeklindeki Çin geleneğinin Çin'in demokratikleşmesi yolunda mutlaka bir engel olmadığı yönünde bizi ikna etmeye yardımcı olacaktır. Tam tersine, bir kez birey olarak vatandaş siyasi egemenliğin temeli alınırsa, ülke 'cennetin altındaki her şeyi ele alan' meşru bir merkezî otorite ile modern bir devlete doğru geliştikçe, Çin'in üniter geleneğinin de buna büyük faydası dokunacaktır. Mevcut tarzdaki konfederasyon, federasyon veya bölgesel ademimerkezileşme tartışmaları bir anlamda Çin'in büyüklüğü ile ilgili şaşkınlığı yansıtarak ülkenin gerçekten demokratik olmadan önce özerk bölgesel birimlere bölünmesi gerektiği inancına yol açıyor. Aslında böylesi öneriler, feodal oto-

5 Robert Dahl, *Democracy and Its Critics*, Bölüm 15, New Haven, 1989 [*Demokrasi ve Eleştirileri*, çev. Levent Köker, Yetkin Hukuk Yayınları, Ankara, 1996].

ritelerle bürokratları karşı karşıya getiren eski Çin muhalefetine geri dönüş yapıyor ve şayet uygulamaya konulursa, sonuç büyük olasılıkla ülkeyi merkezî otokrasiler ile bölgesel oligarşiler arasında mütemadiyen salınma şeklindeki Çin'in tarihinin geleneksel döngülerine saplayıp kalacak.

Hepimiz Çin'in tarihindeki masallara aşinayız: Bir kez taht sallanmayagörsün, kaos yayılır. Jia Yi Birinci İmparator'un hataları üzerine makalesini yazdığından beri Konfüçyüs literatürünün kalıcı istikrara verdiği yüksek değeri de biliyoruz.[6] Bu kaygıdan hareketle, anaakım Konfüçyen gelenek daima Çin'in birliğini muhafaza etme zorunluluğu hissetti. Ama 1911 Devrimi en son imparatorluk hanedanına son verip cumhuriyeti kuralı beri, kalıcı ve istikrarlı bir siyasi sistem yaratma konusunda asla başarılı olamadık ve doğrusu, bu kadar büyük bir ülkenin gerçekten nasıl kalıcı bir cumhuriyet olabileceği konusunda ciddi olarak düşünmedik. Çinli entelektüeller arasındaki son dönem eğilimler, üstten bakan bir tavırla sanki bu kaygı yanlışmış gibi Konfüçyenlerin Çin'in bütünlüğünü koruma geleneğini haksız yere küçümsüyorlar.

Bu ne Konfüçyenizme hakkını veriyor, ne de problemin köküne yöneliyor. Batı'da uzun zaman önce Aristo, 'taht' probleminin her siyasi sistemin doğasında olduğunu fark etmişti. Çünkü eninde sonunda şu soruya çıkılıyordu: Merkezî otorite nasıl tatbik edilecek? Bizim kadim Konfüçyen hocalarımızın bu konuyu derinlemesine anladığını belki de fark etmemiz lazım. Onların tarihsel kısıtları Çin'in yüce bütünlüğüne duydukları kaygıda değil, büyük bir ülkenin istikrarlı ve sürekli yönetilmesi için monarşiden başka yol hayal edememelerinde yatıyor. Bu, Batı'daki düşünürlerle paylaştıkları bir inanç: Dante'nin *De Monarchia*'sı buna bir örnek. Aynı şekilde büyük birlik geleneğine yeni bir 'feodal' güç devri adına karşı çıkmamalı, Konfüçyenlerin sürekli ve istikrarlı iktidar kaygılarından hareketle, bizimki gibi devasa nüfusu olan bir siyasi toplumda merkezî oto-

6 Jia Yi (Chia Yi) (M.Ö. 200-168), "Guo qin lun" (Chin'in Hataları), bkz. Cyril Birch, (ed.), *Anthology of Chinese Literature*, Grove Press, New York, 1965, s. 46 – e.n.

ritenin meşru kaynaklarını nasıl yeniden kuracağımızı keşfetmeliyiz. En güçlü merkezileşmenin, merkezî otoritenin doğrudan vatandaşlardan geldiği bir siyasi toplumda mümkün olacağını ilk fark edenler Federalistlerdi. Böyle yaparak kitlesel demokrasinin genişlemesinin yolunu açtılar. Daha sonra Weber, Federalistlerle tamamen aynı fikirleri paylaştı.

Weber'in kaygıları

Yüzyıl önce, Max Weber uzun zaman Avrupa'nın zayıf ve geri bir parçası olan memleketinin hızla ekonomik süper güç saflarına yükselmesiyle derinlemesine meşguldü. Ekonomik başarı, geri kalmış bir milletin siyasi yönden olgun olmayan karakterini su yüzüne çıkaracağından, bu ani yükselişin hayati tehlikeler getirebileceğinden korktu. Yaşamı boyunca Weber Almanya'nın 'siyasi olgunluğa' ulaşamayacağı endişesini taşıdı.[7] Bu kaygılar, onun ölümünden sonraki Alman tarihinin gelişimi ile teyit edildi. Weimar Cumhuriyeti, adeta siyasi olgunluktan yoksunluğun simgesi oldu. Varisleri, tüm korkunç sonuçlarıyla birlikte Nazizm ve İkinci Dünya Savaşı oldu. Savaştan sonra ülke bölündü ve Doğu, Sovyetler Birliği'ne, Batı da Birleşik Devletler'e bağımlı oldu. Ancak Soğuk Savaş sona erdiğinde –neredeyse yüz yıl sonra– Alman halkı sonunda siyasi olarak birleşik bir millet olma şansına yeniden kavuştu.

Weber'in temel düşüncesi buydu. Modern ekonomik gelişme, yüksek düzeyde bir toplumsal farklılaşmayı sağlıyor. Toplum giderek daha çeşitli ve merkezkaç hale geldikçe, modern siyasetin temel görevi, onu siyasi azim ve merkeze doğru gelen güçle donanımlı bir milli bütüne entegre edebilecek bir yapı kurmak oluyor. Bu yüzden herhangi bir geri kalmış milletin yükselmesinde en önemli konu, onu yöneten güçlerin toplumsal yapıdaki bu büyük değişimlere karşılık gelecek yeni siyasi mekanizmayı kurmaya yeterli irade ve vizyona sahip olup olmadıklarıdır. Modern ekonomik kalkınmadaki temel eğilim bir

7 Bkz. Max Weber (1864-1920) "Suffrage and Democracy in Germany", (çev. ve ed.) Peter Lassman ve Ronald Speirs, *Political Writings*, Cambridge, 1994.

toplumun tüm nüfusunu birleşik bir ekonomik değişim sürecine eklemlendirmek olduğundan, Weber bu kitlesel ekonomiye karşılık gelecek siyasi mekanizmanın ancak kitlesel demokrasi olabileceğini öne sürdü. Birleşik bir ekonomik sisteme entegre edilenler, aynı zamanda birleşik bir siyasi sisteme de katılabilmeliydiler. Böylesi geniş siyasi katılımla kimliğini şekillendirmiş bir millet, modern bir 'siyasi ulus' olurdu.

Burada, Weber'e göre geri kalmış ve gelişmiş toplumlar arasında büyük fark vardı. İlkinde, nüfusun çoğunluğu herhangi bir siyasi katılım kanalından yoksun, 'siyasi olmayan bir ulus'tu ve ulusal siyasanın dışarısında yaşamaktaydı. Bu dışlanmanın koşulları ise, yavaş ekonomik kalkınma ve düşük düzeyde toplumsal farklılaşmaydı. Geri kalmış milletlerde toplumsal entegrasyon temel olarak dine ve ahlâka dayanırken, siyaset elit bir güç sahibi azınlık arasında güç dengelemesinden ibaretti. Ancak modern ekonominin gelişmesi ve toplumun yüksek düzeyde farklılaşması ile birlikte, böylesi bir siyasi sistemin geçerli olması mümkün değildir. Bundan dolayı Weber, sadece feodal rütbeleriyle Wilhelm zamanı Almanya'sının değil, İngiltere'deki aristokratik parlamentarizminin temsilcisi olduğu eski Avrupa'nın liberal düzeninin de sonunun geldiğine inanıyordu, çünkü her ikisinde de siyasi yaşam kısıtlı bir toplumsal grupta sınırlanmıştı ve kitleleri entegre edemiyordu (İngiltere'de liberal siyasetten demokratik siyasete geçiş, 1867'deki Reform kanunları ile başladı).

İşte bu noktada Weber, ekonomik olarak gelişmiş bir ulusun, modern bir siyasi sistem yaratması gerektiğini vurguladı ki, bu ancak kitlesel partilere ve evrensel oy verme hakkına dayalı bir demokrasi olabilirdi. Kitle partilerinin ayırt edici özelliği, bunların siyasi faaliyetlerinin belirli toplumsal grupların ötesine geçmesi ve ulusal çıkar adına daha geniş bir ortak vizyon yaratmak için farklı güçleri, sınıfları ve yerel çıkarları birbirine bağlayabilmesi olmuştur. Öte yandan düzenli ulusal seçimler, uzlaşma için pazarlık yapma, başka şartlarda birbiriyle çatışan toplumsal gruplar arasında karşılıklı anlaşmaya varma ve toplumun sınırlı bir konsensüse ulaşmasına yardımcı olma

fırsatı sağlarlar. Weber için gelişmiş bir seçim yapılan siyasanın en önemli özelliği, farklı çıkarları olan grup ve bölgelere evrensel bir siyasi eğitim yayarak onların ulusal politikaların farkında olmasını ve vatandaşlara sorumlulukların paylaşılması alışkanlığını kazandırmasıdır.

Bu yüzden Weber'e göre gelişmiş ve gelişmemiş bir ulus arasındaki temel karşıtlık sadece piyasadaki 'harici başarılarda' veya askerî rekabette değil, daha çok uzun vadeli ulusal çıkarlar üzerinde yüksek düzeyde konsensüse dayalı, yönelimin merkeze doğru olduğu bir siyasi sistemin 'dahili başarısında' yatıyor ki, bu da vatandaşların kamusal yaşama katılmalarıyla oluşturulmaktadır. İşte bu yüzden Weber Almanya için endişe ediyordu. Almanya hızla Avrupa'da ekonomik birinciliğe yükselmesine rağmen, ona göre aynı zamanda 'siyasi eğitimden tamamen yoksun bir ulus' idi. Sadece ekonomik büyüme, siyasi olgunluğu garanti etmiyordu. Aslında geri kalmış bir ulusun 'siyasi toyluğu', harici başarılar lehine genellikle dahili kazanımları bastırmıştır – baskın siyasi güçler ve yeni yükselen iktisadi sınıflar, Weber'in 'dar görüşlü asayiş cehaleti' adını verdiği görüşü benimserler, yani tek taraflı olarak istikrar vurgusu yaparken, siyasi reform fırsatlarını ısrarla kaçırırlar. Weber Alman burjuvazisinin 'demokrasi fobisini' ve Alman işçi sınıfı ile sosyal demokratlarının ulusal siyasi arenaya girmelerini reddetmelerini sertçe eleştirmiştir. Bu fobinin deneyimsizlik işareti olduğunu ve onların Almanya'yı yöneten sınıf olmalarını engellediğini düşünmüştür (nitekim Alman burjuvazisinin uzun süre işçi sınıfını reddetmesi, Hitler'in yükselişinde önemli bir etmen olmuştur). Weber böylesi bir siyasi cehaletin, yavaş yavaş siyasi intihara eş değer bir kendini kandırma olduğunu savunmuştur. Çünkü bunun uygulamadaki sonucu, eski siyasi düzen yitip giderken, onun yerine yenisinin gelememesidir. Uzunca bir süre böylesine arada kalmak, zamanla asayişin kendisinin çökmesine yol açacaktır.

Yirmi yıllık Açık Kapı reformlarından sonra, Çin'de toplumsal farklılaşma göreceli olarak yüksek bir seviyeye ulaşarak ülkemize modern bir toplumun bazı temel özelliklerini getirdi.

Bugün farklı toplumsal grupların, bölgelerin ve hatta aynı bölgedeki işyeri birimlerinin çıkarları derinlemesine farklılaşmış ve aralarında pek çok çatışmaya yol açmaktadır. O yüzden soru artık bize de soruluyor: Hangi siyasi mekanizma ile Çin modern toplumsal entegrasyona ulaşabilir? Burada Weber'in sonuçlarından hiçbiri alakasını kaybetmiyor: Bir toplumda ekonomik farklılaşma ne kadar artarsa, merkezî gücün doğrudan ulusal seçimlere dayanması o kadar fazla gerekli̇dir. Bir diğer deyişle, modern bir siyasi sistemde isimsiz kitleler 'Cennetin Oğulları' ve kitlesel demokrasiyi genişletmek, 'Cennetin Oğlunu feodal lordlara karşı gelmesi için kaldırma'nın çağdaş bir versiyonu oluyor.

Halkın egemenliği

Bugün Çin'de 'merkez', giderek farklı toplumsal çıkarların çatışmasının baskısını hissetmeye başladı ve bu çatışmaları kuşatacak güçlü temelleri olan bir otoriteden de mahrum. Bunun sebebiyse, hâlâ meşruiyetini tamamen halkın egemenliğine dayandırmamasıdır. Kitlelerin evrensel katılımını gerektiren ulusal bir siyasi sürecin yokluğunda, Çin'in merkezî siyasi gücü kendi bağımsız otoritesinin temelinden yoksundur. Ne gibi siyasi düzenlemeler bunu temin eder? Bence yerel otoriteler bir yandan yüksek düzeyde özerkliğe sahip olmalıdır: Merkezden onlara dikte edilen atamalar yerine, yerel düzeyde seçimlerle oluşmalıdırlar. Öte yandan ki bu da az önemli değildir, merkezî otorite yerel otoriteler karşısında yüksek düzeyde bağımsızlığını korumalıdır. Tüm nüfusun siyasi iradesini bir araya getiren düzenli ulusal seçimler bir milletin siyasi olgunluğunun göstergesi olduğundan, Çin'de Ulusal Halk Kongresi'ni doğrudan seçmenin pratik olarak mümkünatını aramak zorundayız.

Çin'in mevcut siyasi sistemindeki bir önemli arıza, pek çok seviyede dolaylı seçimlerin olmasıdır: Her eyaletteki Halkın Kongresi'ne vekiller vilayetlerdeki Halkın Kongresi tarafından dolaylı olarak seçildiği gibi, Ulusal Halk Kongresi'ne de her

eyaletin Halkın Kongresi tarafından dolaylı olarak seçiliyorlar. Bunun sonucunda merkezî otorite ile kitleler arasında mütthiş bir mesafe oluşuyor. Bir yanda vatandaşların çoğunluğu her türlü önemli konuda siyasi sürecin dışında yaşarken, öte yanda merkezin otoritesi bir dizi devlet tabakalarından geçerek aşağı doğru yayılırken doğrudan halkın desteğini kazanabileceği her türlü kanalı da kaybediyor. Şu anda Çin'de 'merkez', yapayalnız şaşaasını eyalet düzeyinde çeşitli kliklerle pazarlık sonucu sağlayabiliyor ve kaynakları ile gücünden yararlanmak isteyen dış güçler tarafından giderek bir o yana bir bu yana çekiştiriliyor.

Esas itibariyle gelişmiş ülkeler için merkezî hükümetin otoritesini güçlendirmenin en iyi yolu, dolaylı seçimleri asgaride tutmak ve en üst düzey merkezî gücün, her türlü eyalet otoritesinden veya gruptan daha fazla kitlesel meşruiyeti olacak şekilde, doğrudan seçimleri arttırmaktır. Birleşik Devletler'de Senato ve Temsilciler Meclisi doğrudan seçilir. Daha da önemlisi, Philadelphia'daki Anayasa Kongresi'nde konu üzerinde uzun müddet müşahade ettikten sonra Federalistler, Başkanın Temsilciler Meclisi tarafından dolaylı olarak seçilmesi değil, *Electoral College* isimli bir başka grup temsilci yoluyla Amerikan halkı tarafından doğrudan seçilmesi sonucuna vardılar. Bu düzenlemelerin amacı, Birleşik Devletler'i gevşek bir konfederasyon ülkesinden, birleşik ve oturmuş bir 'siyasi ulus'a dönüştürmekti. Parlamenter sistemler başkanlık modellerinden, başka açılardan farklılaşsa da, onlar da merkezî gücün meşruiyetini garanti altına almak için doğrudan seçimlere dayanırlar. Gerçekten de parlamenter ülkelerde hükümet otoritesi ile ilgili bir krizi çözmek için kullanılan en yaygın yöntem, ulusal çapta erken seçim yapmaktır çünkü, doğrudan kitlelerin desteğini alan galip taraf, yenilenmiş bir siyasi meşruiyet kazanmış olur.

Çin Komünist Partisi hâlâ seçimlerden korkmaya devam ediyor, o yüzden yakın zamanda Çin'de kapsamlı ulusal seçimler görme olasılığı yok. Ancak, Weber'in de vatandaşlarına güçlü bir şekilde işaret ettiği gibi, geleneksel din ve ahlâkın ulusal bütünlüğü sağlayacak güçte olmadığı zamanlarda ve dar gö-

rüşlü milliyetçiliğin maliyeti sosyal farklılaşmayı geriletme olduğunda, tüm gelişmiş ülkelerde farklı toplumsal çıkarları bir araya getirmenin en etkin yolu olarak kitlesel demokrasinin seçim politikalarını benimsemesi rastlantı değildir. Böylesi bir düzenlemenin yokluğunda, Çin'in siyasi sistemi toplumumuzun sorunlarıyla mücadelede giderek daha da zorlanıyor. Deng Liqun'a atfedilen "On bin Kelimelik Mektup", ÇKP'nin tabandaki toplumsal temelinin hızla daraldığına ve partinin, kökeni kitlelerde yatan bir organizasyon olmaktan giderek uzaklaştığına işaret ediyor.[8] Öte yandan, ÇKP'nin, mektupta söylendiği gibi geleneksel siyasi yolunda gitmesi ne mümkündü, ne de arzu edilen bir şeydi. ÇKP'nin kendisini bir kitle partisi olarak yeniden düzenlemesinin doğru yolu, seçim politikalarını genişletme inisiyatifi ile mümkündü. Hükümetteki parti olma avantajından faydalanarak, seçim kaldıracını kullanıp toplumsal tabanını genişletebilirdi.

Kitle partilerinin rolü

Bu yönden adımların yakın zamanda atılması olası değilse bile, son günlerde Ulusal Halk Kongresi'nin doğrudan seçimi konusu Çin'de tartışılabiliyor. Sorunun teorik açıdan aciliyeti ortada. Doğrudan seçim konusunda mevcut seçim kanunumuz, sadece vilayet düzeyinin altındaki vekillerden bahsediyor. Ulusal ölçekte doğrudan seçimler için kurumsal düzenlemeler gerçekten boş bir sayfa olmaya devam ediyor. Bir defasında ben Çin'in milyonlarca köyünde sandığa gidip oy verme uygulamasının Çin'in seçim siyaseti için bir başlangıç olabileceğini hayal etmiştim. Şimdiyse tam tersini vurgulamak istiyorum. İlçe düzeyinin altındaki doğrudan seçimlerin, Ulusal Halk Kongresi'ne (UHK) doğrudan seçim için kurumsal düzenlemeler tasarla-

8 O zamanın genel sekreteri Jiang Zemin 1 Temmuz 2001'de partinin kuruluş yıldönümünde açılış konuşması yapıp partinin tabiatını ve hedeflerini yeniden tanımladıktan hemen sonra, Deng Liquin ismi altında internette "On bin Kelimelik Mektup" (*Wan yan shu*) dolaşmaya başladı. Parti yöneticilerinden Liqun 1980'lerin başında Propaganda Bakanlığı'nın başındaydı ve konuşmayı Marksist pozisyonları terk ettiği gerekçesiyle eleştirdi – e.n.

makla alakası yok çünkü, bunlar bambaşka düzeyde sorunlarla karşılaşacaklar – örneğin, şu soruyla: Ülke çapında kaç seçim bölgesi olmalıdır?

Bu soruya cevap vermek için önce Çin için hangi seçim sisteminin uygun olacağını, ikinci olarak UHK'de toplam kaç temsilci olacağını belirlemek durumundayız. Çin'in içinde ve dışında mevcut konsensüs, UHK'de şu andaki 3.000 vekilin etkin bir yasama organı için çok fazla olduğu yönünde. Ancak kaç tanesinin uygun olacağına dair bir fikir birliği yok; kimi 400 derken diğerleri 2.500 diyor, bu rakamları aşağı yukarı kafadan uyduruyorlar. Ben ulusal temsilcilerin sayısı, ülke nüfusunun kübkökü olmalıdır şeklindeki çeşitli seçim çalışmalarının ön bulgularının izlenmesi taraftarıyım. Bizim 1,2 milyarlık nüfusumuzla bu, Ulusal Halk Kongresi'ne 1.000 civarında temsilci verir.

Ama burada daha da önemli olan bir konu var. Seçim sistemi seçenekleri, kaçınılmaz olarak siyasi partilerle ilgili soruları da kapsar. İkinciyi düşünmeden ilki tasarlanamaz. Şu ana kadar Çin'in içerisinde ve dışarısındaki akademisyenler UHK'nin reformunu 'Parti ile politikayı birbirinden ayırmak' (*dang zheng fenli*) çizgisinde tahayyül ettiler. Onların iyi niyetlerine sempatim var ama, denklemlerinin teorik açıdan absürd olduğunu düşünüyorum. Modern parlamentolar istisnasız olarak siyasi partilerce domine edilir. Siyasi partileri olmayan bir parlamento genellikle ya ülkenin askerî yönetim altında olduğunun, ya da hâlâ geleneksel bir monarşi olduğunun göstergesidir. O yüzden Sartori gibi siyaset bilimciler, bir ülkenin parlamentosunun nasıl çalıştığını anlamak için onun parti sistemi yapısını anlamak gerektiğine ve iki ülkenin parlamenter düzenlemeleri arasındaki farkı anlamak için parti sistemleri arasındaki farkı anlamak gerektiğine ısrarla işaret etmişlerdir. Benzer şekilde, seçim yöntemlerinin seçilmesi ve tasarlanması da parti sistemine göre çeşitlilik gösterir. Örneğin 'basit çoğunluk' uygulanan seçimler, üçüncü tarafları dışladığı için iki partili sistemleri kollar. Aynı şekilde nisbi temsil sisteminde (sandalyelerin alınan oy oranına göre paylaştırılması, İng.çev.n.) baraj krite-

ri, siyasi partilerin sayısının çoğalmasını sınırlamak için tasarlanmıştır.

Kısacası, parlamento, seçimler ve siyasi partiler, birbiriyle ilintili bir zincir oluştururlar. Siyasi partilerin oluşturduğu halka olmaksızın, doğrudan ulusal seçimler veya etkin bir parlamento için düzenlemeleri nasıl seçip tasarlayabiliriz? Her üçü arasındaki ilişki Çin'de görünmez olmuştu çünkü, hiç ülke çapında doğrudan seçim yapmadık. Ancak bir kez UHK için böylesi seçimler gündeme gelsin, bunlar anında kaçınılmaz olacak. Aynı şekilde 'Partiyi politikadan ayırmak' tarzındaki siyasi reform algıları da son bulacak. Çünkü pek tabii Çin'de gelecekteki UHK'nin partilerin olmadığı bir parlamento olacağını tahayyül edemeyiz. Üstelik, herkes mevcut UHK'nin daima çok güçlü bir parti tarafından işletildiğini biliyor, ki bu Çin Komünist Partisi'nden (ÇKP) başkası değildir. ÇKP olmaksızın UHK çalışamaz.

Bu nedenle, Ulusal Halk Kongresi'nin reformu, esas itibariyle Çin Komünist Partisi'nin reformu demektir. Çin için nasıl bir seçim sistemi tercih edilmeli ve tasarlanmalı sorusu, doğrudan bir ulusal seçimde ÇKP kendisini nasıl konumlandıracaktır sorusudur aynı zamanda. Aslında UHK'nin doğrudan seçimle gelen bir organ olup olmayacağı, son kertede ÇKP'nin bir siyasi parti olup olmayacağı sorusudur. Bu yüzden, Halkın Kongresi'ni reformize ederken izlenecek yol veya temel prensip, 'partiyi politikadan ayırmak' gibi pratik olmayan ve hayalperest bir söylem olmamalıdır. Esas hedef, ÇKP'yi seçime giren bir parti yapma yolunda hiçbir çabadan kaçınmamak olmalıdır. Her ikisini ayırmaktan ziyade, reform iktidar partisini parlamenter yaparak 'parti ile politikayı' birleştirmeye çalışmalıdır.

Aslında, UHK'nin karar almasındaki mevcut 'demokratik merkeziyetçilik' sistemi, Birleşik Devletler'in başkanlık sistemindeki Kongre'nin çalışmalarından çok farklı olmasına rağmen, praktikte Avrupa parlamentolarının çalışma biçimiyle bazı benzerlikler gösteriyor. Eğer iktidar partisi seçime giren bir parlamenter organizasyona dönüştürülebilirse, UHK'nin evrilerek tamamen 'parlamenter egemenlik' kazanması ve Çin'de merkezî otoritenin en yüksek organı olması imkânsız değil-

dir. Halkın Kongresi sisteminin reformu, o nedenle detaylar yerine temel meselelere odaklanmalıdır (örneğin, ulusal parlamentoda iki kamara oluşturmak o kadar gerekli değildir). Bu da ÇKP'nin seçime giren bir parlamenter partiye dönüşmesine yardımcı olmaya yoğunlaşmak demektir.

Baskın parti sistemine bir geçiş mi?

Bu amaca yönelik iki partili ve çok partili sistemler arasındaki temel farkta, ilkinin (Westminster veya İngiliz modeli) seçimler sonrasında 'tek parti hükümeti' kurmak için tasarlandığı, oysa ikincisinin genellikle koalisyon hükümetlerine yol açtığını hatırlamamız gerekir. Westminster modelinin özel bir çeşidinde, aynı parti düzenli aralıklarla peş peşe seçimleri kazanarak uzunca bir süre sürekli iktidarda kalır. Bu model genellikle 'baskın parti siyaseti' diye tanımlanır. Diyebiliriz ki, bu durum tek parti rejiminin tuhaf bir biçimini oluşturur. Birleşik Devletler bu sistemin önemli bir örneğidir. 1870'ten 1950'ye kadar, 27 Amerikan eyaletinde aynı parti bazen 80 yıl iktidarda kaldı. 'Baskın parti siyaseti'nin diğer versiyonları arasında İsveç, Norveç, Japonya ve Hindistan bulunmaktadır. Singapur gibi ülkeler de bu kategoriye girebilir. Bence Çin'deki siyasi reformun yönelmesi gereken varış noktası da bu olmalı. Giovanni Sartori'nin terminolojisini ödünç alırsak,[9] Çin'in demokrasiye itidalli geçişi, aşağıdaki kademelerde tasavvur edilebilir:

1. Çin'de Mao Zedong döneminden Deng Xiaoping dönemine geçiş, totaliter tek parti siyasetinden, pragmatik tek parti siyasetine geçiş olarak düşünülebilir.
2. Çin'in Anayasası'nın ifadesine göre mevcut 'ÇKP liderliğinde çok partili danışma ve işbirliği', pragmatik hegemonik parti olarak görülebilir.
3. Çin'in siyasi reformlarında atılması oldukça mümkün bir adım, pragmatik hegemonik parti siyasetini baskın parti siyasetine dönüştürmektir.

9 Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems*, Cambridge, 1976, s. 131-85.

4. Uzun vadede eğer baskın parti siyaseti yavaş yavaş hafiflerse, Çin'in gelecekteki siyaseti için çok partili koalisyon yönetimlerindense, ben şahsen Westminster tarzı tek parti hükümetini tercih ederim.

Bu sonuncusu tabii ki benim açımdan hüsnükuruntu, çünkü dünyada on taneden az iki partili sistem var ve pek çok Batılı siyaset bilimci bunları çok partili sistemlere nazaran daha az demokratik buluyorlar. Fakat eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da 1990 sonrasındaki siyasi dönüşümlere bakarak, bizim için kilit konunun 'yönetilebilir bir demokrasi' yaratmak olduğu sonucuna vardım. Doğu Avrupa'da sıkça karşılaşılan bir durum, küçük partilerin mantar gibi patlak vermesi ve bunların parlamentoda çoğunluğu kontrol edebilecek büyük herhangi bir iktidar partisinin ortaya çıkmasını engellemeleri olmuştur. Örneğin Polonya'da 1991'deki seçimlerde meclisin avam kamarasında 29 parti temsil hakkı kazandı ve en yüksek oy alan sekiz parti sandalyelerin % 8 ile % 16,6'sını kontrol ediyordu. Hiçbir siyasi gücün baskın olmadığı böylesi bir parlamento genellikle kendisi baskın olmaya çalışan bir başkan yaratır ve parlamento ile başkan arasında sert bir güç mücadelesine yol açar. Bunun sonucunda Polonya'da siyaset neredeyse felç oldu. Hiç şüphe yok ki, tepki olarak Rusya diğer aşırı uca yöneldi. Aralık 1993'teki referandumla geçen yeni anayasa, tamamıyla Yeltsin'in kişisel ihtiyaçlarına göre tasarlandı; her koşul altında başkanın kazanacağının garantilendiği bir güç paylaşımı sistemi yaratıldı. Böylesi bir yapı, muhtemelen anayasal demokrasi kavramından çok uzakta.

Her koşulda şu an için Çin'de demokrasi adına atılacak kilit adım, mevcut pragmatik parti sistemi siyasetimizi, baskın parti sistemine dönüştürmek olacaktır. Çünkü hegemonik parti iktidarının garanti olduğunu varsayarken, baskın parti sandıkta üstünlüğü kazanmak zorunda kalacaktır. Her ne kadar baskın parti sistemi mükemmel olmasa da, kimse onun demokrasinin bir çeşidi olduğunu inkâr edemez. Federasyon ve konfederasyon önerileri Çin'in demokratikleşmesine zarar verir, ki

bu konu, ülkenin Tayvan Boğazı'nın iki yakası ile birleştirilmesi konusuyla da karıştırılmamalıdır. Bu iki konu birbiriyle alakasızdır. Bunların karıştırılması ne Çin'in birleşmesine yardımcı olur, ne de demokratikleşmesine.

Burada esas mevzu, Batı'nın da yeniden ilgisini çeken temel bir anayasal konudur. Anayasal bir demokrasi, ancak siyasi bir camianın sınırları önceden belirlendiğinde mümkündür. Çünkü, siyasi camianın sınırları ile ilgili sorular, demokratik yöntemlerle çözümlenemez. Böylesi sorunlar, anayasal siyasetin kapsamı dışındadır. Sadece bu sebepten dolayı, olgun bir demokrasi ulusal anayasasında genellikle *secession* hakkını tanımaz – yani, ülke topraklarının herhangi bir kısmına ayrılma yetkisi vermez. Birleşik Devletler bunun bir örneğidir. Teksas'a karşı White (1869) kararında Anayasa Mahkemesi, Teksas'ın Birleşik Devletler'den ayrılmasına izin verilmesi talebini anayasaya aykırı buldu.

Aslında, Amerikan hukukçusu Cass Sunstein'in işaret ettiği üzere, anayasa kavramının kendisi, *ayrılma* hakkı ile çelişmektedir.[10] Çünkü anayasanın temel prensibi, onun çatısı altında her türlü çatışmaya barışçıl çözümler bulunabileceği iken, *ayrılma* hakkı, böylesi bir temel çatının inkârı demektir. Bu anlamda *ayrılma* hakkını barındıran bir anayasa, her an iptal edilebilir. Bu amaçla Sunstein, yeni anayasalar tasarlayan Doğu Avrupa ülkelerinin, Sovyetler Birliği'nin yaptığı gibi *ayrılma* hakkını dahil etmemelerini tavsiye ediyor. Genel olarak bahsedersek, eğer bir siyasi camianın sınırları hâlâ çözümlenmediyse, alelacele bir anayasa tasarlamamak daha iyidir. Yoksa sınırlar tartışmalı olduğunda bir anayasal demokrasi imkânsız olacağından, yapılan işin boşuna olma riski vardır.

Tamamen bu nedenden dolayı, ben Tayvan Boğazı'nın her iki yakası için ortak bir anayasanın halihazırda mümkün olmadığına inanıyorum. Aynı şekilde, sadece birleşme problemini çözme gibi bir iyi niyetle Çin'in ulusal yapısını üniter sistemden federal veya konfederal devlete dönüştürmenin tekinsiz ol-

10 Cass Sunstein, "Constitutionalism and Secession", *University of Chicago Law Review*, no. 58, 1991, s. 633.

duğunu düşünüyorum. Bunun sonucu ancak ve ancak niyet edilenin tam aksi olur – sadece birleşmeyi desteklemek başarısız olmaz, demokratikleşme de yavaşlatılır. Ulus için çalışabilir bir demokratik sistem tasarlamadan evvel, Çin'i Balkanlar'a çevirecek bir duruma zorlamaya hiç ama hiç sebep yok. Tam tersine, ülkemizi demokratikleştirmek için, onu Balkanlaştıracak her hareketi engellemeliyiz.

Tabii ki tüm bu tartışmamız, uygulama ile tamamen alakasız olarak algılanabilir. Ancak yeni yüzyılın dönümünde Çin'in siyasi geleceğini tartışırken, sadece kısa vadeli bir gündem düşünemeyiz. Temel siyasi prensiplere dayalı, uzun vadeli bir perspektif geliştirmeliyiz. Hedefimize ulaşamasak bile, en azından neyi takip etmek istediğimizi net olarak bilmeliyiz.

12

Kültürel Çalışmalar İçin Bir Manifesto

WANG XIAOMING

1927'nin kışında Lu Xun şöyle yazdı: "Çin muazzam bir çağın eşiğinde. Ama bu mutlaka hayat anlamına gelmiyor. (Yeni çağ) ölüm de getirebilir."[1] Lu Xun'un daha sonra kullandığı anlamda bu çağ, tıpta hastanın yaşamın sınırında olduğu 'kritik dönem'e benziyor.[2] Bu tanımın yetmiş yıl sonra bile çağdaş yaşamın hâlâ en doğru tasviri olacağını, insan zor tahmin ederdi. Lu Xun'dan beri insanlar Çin'in yeni bir yolda olduğuna, ayaklanma, çöküş ve belirsizlik gibi tuhaf hisleri geride bıraktığına sıklıkla inandılar. 70'lerin sonunda ben kendim de bu optimizmi hissettim. Ancak bugün, yirmi yıllık 'Reform Dönemi'nin bütün virajlarından sonra, Çinliler için çok bilinen hisler geçmişten geri döndü – toplumun yolsuzlaştığı duygusu, gündelik yaşamın belirsiz ve çatışmacı oluşu, ulusun ve kişinin kaderine müdahale edilemeyeceği ve hatta kitlesel bir ayaklanmanın yaklaştığı şeklinde hoş olmayan bir his. Çin nereye gidiyor? Yedi ya da sekiz yıl önce çok akademik görünen bir soru, aniden tekrar gerçek oldu. Bir dizi daha detaylı soruya bölündü. Bugün Çin zaten nasıl bir toplumdu ki? Hâlâ sosyalist bir ülke miydi?

1 Lu Xun, "Chenying tici" (Önsöz, *Tozun Gölgeleri*), *Lu Xun* quanji içinde (Tüm Eserleri), Pekin, 1981, cilt 3, s. 547.

2 Lu Xun, "Xiaopin wenxue de weiji" (Makale formunun krizi), *a.g.e.*, cilt 4, s. 576.

Çin'in modernleşmesi ile kapitalizm arasındaki ilişki neydi? Devlette, onun organizasyon sisteminde, toplumsal düzende ve totaliter ideolojisinde ne değişiklikler oluyordu? Bu değişikliklerden en fazla fayda görenler kimlerdi ve en temel zarar gören kesim kimdi? Toplum bir krizin ortasında mıydı – eğer öyleyse, ne tür bir krizdi bu? Problemlerimizi önleyecek veya daha kötüleştirecek güçler hangileriydi? Velev ki ani bir fırtına oldu, bunu güneş ışığı mı takip edecek, yoksa uzunca bir sisli dönem mi? Kendi yaşamlarının realitesine gözlerini açmış olanlar, kendilerine bunlar gibi pek çok soru soracaklar ve bunların ağırlığını hissedeceklerdir. Çinli entelektüellerin bunlara bazı net yanıtlar önermesi gerektiğini düşünüyorum.[3]

Bu kolay değil. Son yirmi yıldaki sürekli değişiklikler, Çin toplumunu yüzeyde oldukça değiştirdi, özellikle güneydoğudaki sahil bölgeleri, artık tanınmayacak kadar değişti. Bugün Çin'in farklı bölgeleri arasındaki fark o kadar büyük ki, bu neredeyse şok edici.[4] Şehirler arasında bile büyük farklar var –ekonomik durgunluğun vurduğu kuzeydoğudaki sessiz, pas tutmuş şehirlerle, Hangzhou ve Wenzhou veya Guangzhou ve Tianjin ile Şangay ve Pekin gibi tüketici kültürünün cıvıl cıvıl olduğu şehirler arasındaki gibi– ki, güneydoğu sahilleri ile kuzeybatının iç kesimleri arasındaki aşırı zıtlıkları saymıyorum bile. Bunlar sadece ekonomik ve ekolojik değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi farklar. Taiyuan'da dans pistleri Deng Lijun'un zarif müziği ile dolarken, Şangay'da neredeyse her lise öğrencisinin en son Westlife CD'si var. Ningxia'da seyahat

3 Bugün Çin'de toplum için içten bir kaygıyı, zihinsel bağımsızlık ve fikirler ile teori üzerine temel eğitim (genellikle üniversitede) ile bağdaştıranlar, –bu etki son on yılda zayıflamış olsa dahi– toplumu etkilemeye devam eden bir grup 'entelektüeli' (*zhishi fenzi*) oluşturmaktalar. Yukarıda belirtilen soruları cevaplandıracak en donanımlı cemaat bunlardır. Entelektüellerin 'geri çekilmesi' gerektiği şeklindeki 1990'lardan itibaren popüler olan görüşe asla katılmadım. Bilakis ben, entelektüellerin kendileri üzerine düşünmelerinin toplumsal sorumluluktan kaçmak değil, artık onu yenilemenin bir şartı olduğuna inanıyorum.

4 Bu uçurum son yirmi yılda ortaya çıkmadı. 1950'lerde devletin ağır sanayiye verdiği öncelik, şehirlerle kırsal arasındaki kalıtsal farkı azaltacağına, daha da kötüleştirdi. Ama 1980'lerden beri bu uçurumun iyice açılması gerçekten şok edici oldu.

eden bir grup yerel memur Chiang Kai-Shek'in doğum yerini ziyaret etmek siyaseten yanlış mıdır diye tartışadursun, Xiamen'de çoktan suç örgütleriyle işbirliği yapan memurların 'profesyonel başarısı', kamunun milyarlarca yuanını sömürmek olmuştur. Chengdu'da parti gazetesinin kapitalizmin yıpratıcı etkilerini sertçe eleştiren bir yorum yayınlamasıyla aynı gün, Şangay'da bir hükümet temsilcisi çok uluslu bir şirketin CEO'sunu ağırlamaktadır. Pekin'de sansürlenen bir kitap, kimse hakkında hiçbir şey sormadan Foshan'da özel bir kitapçının raflarında tamamen göz önünde olabilir.

Bu yüzden, Çin ile ilgili –eskisi gibi kömünistler öncülüğünde sosyalist odak noktasında geleneksel merkezî gücün yattığı neredeyse tamamen kapitalist ve tam anlamıyla bir tüketim toplumu olduğu veya şimdiden postmodern olduğu şeklindeki– hemen her genelleme ve bunun tam tersi, örneklerle desteklenebilir. Bu insanların düşünmesine yol açıyor. 'Çin Yok mu Oluyor?' şeklindeki uzun zamanın endişesi, çağdaş toplumun karmaşası içinde değer mi kaybediyor? Belki de algılayabileceğimiz tek şey, şu anda mevcut olan pek çok farklı 'Çinler'in birkaçı veya sadece bir tanesidir. Tabii ki bu kadar geniş sınırlara ve uzun tarihe sahip her ülke, çok çeşitli iç farklılıları içermek durumundadır. Normal olarak bu farklar, başka benzerliklerin veya birleştirici özelliklerin olmadığı anlamına gelmiyor. Ama bugünün şartlarında ben, toplumumuzun içerisindeki farklara tüm dikkatimizi vermemiz konusuna daha fazla meyilliyim. Günlük yaşamımızın detaylarına daha yakından ilgi göstermeliyiz ve bunu sadece toplumun her kesimi pek çok ayrı parçaya bölünmüş olduğundan değil, kapsamlı teoriler mevcut tecrübelerin dokusunu yakalayıp yansıtamadığından yapmalıyız. Entelektüeller için en önemli amaç, yapısal eşitsizliklerin boyutunun farkına varacak şekilde genel anlamda çağdaş Çin'i anlayabilmektir. Bu yönde ilk adım, 50'lerde ve 60'larda kurulan toplumsal sistemin çökmekte olduğunu kabul etmektir ki, bu yüzden artık Çin'in nereye gittiği sorusuna herhangi bir genel cevap bulmak aşırı derecede zordur.

Toplumdaki yeni bölünmeleri değerlendirirsek, benim gibi gençliğinden 'sınıf', 'sömürü' ve 'ekonomik yapı' gibi kavramlara alışık olan birisi, ilk olarak son on yılda toplumsal sınıfın yaşadığı muazzam değişiklikleri düşünür. Esasen piyasa reformunun en aleni sonucu, otuz yıldır süregelen sosyalist sınıf oluşumunun tamamen yıkılmasıydı. Bir yanda işçiler, köylüler, hükümet kadroları, askerler ve entelektüeller[5] gibi orijinal sınıflar, değişime uğramasına rağmen hâlâ mevcuttu. Öte yandan, ilk olarak kıyı bölgelerde ve büyük ile orta ölçekte şehirlerde patlak veren pek çok yeni toplumsal sınıf o kadar hızlı yayıldı ki toplum hâlâ bunlara tutarlı isimler bulamadı. Şangay'ı ele alın. Son on beş yıl süresindeki piyasa reformlarından, en az dört yeni sınıf ortaya çıktı: Ortalama şahsi varlıklarının on milyon yuan (1,25 milyon dolar) civarında olduğu yeni zenginler; ofislerinde kamburu çıkmış çok çalışan beyaz yakalılar; eski işçi sınıfından olup şimdi evde oturan işsizler, işten çıkarılmışlar veya erken emekliler sınıfı ve Şangay'ın kalifiye olmayan el emeğinin büyük kısmını karşılayan, kırsal kesimden göçmüş işçiler.

Tüm bunlar Şangay'ın ekonomik, siyasi ve kültürel tablosunu değiştirmeye, çeşitlendirmeye devam ediyor. Örneğin reklamlar ve medya, beyaz yakalı işçileri Çin'in modernleşmesinin sembolü ve yeni alım gücünün kaynağı olarak gösteriyor. O yüzden Şangay'ın dayanıklı tüketim malları, moda ve emlak sektörleri, onların gerçekten ne olduklarına bakmadan, kilit pazar olarak bu sınıfı hedef alıyor: Avrupalı veya Amerikalı orta sınıfların tersine nüfusun sadece küçük bir oranını oluşturan, yorgun, genç veya orta yaşlı erkekler ve kadınlar. Göçmen işçilerin durumu bunun tam tersi. Onların Şangay ikamet kartları yok, o yüzden hükümet istatistiklerine göre şehir nüfusunun parçası değiller. Şangay'ın belediye gelişimini

5 Resmî sınıflandırmada 'entelektüel' terimi, orta düzeydeki teknik veya profesyonel okullar ile bunlar üzerinde eğitim alıp devlet hizmetine girenleri, ama idari gücü olmayanları kastediyordu. 1950'lerden 1980'lere kadar genellikle onlara 'entelektüeller' diye hitap edildi ve bazılarına alışkanlık nedeniyle hâlâ da deniyor. Bu makalede kastedilen ise, 3. dipnotta da belirtildiği gibi, bu kullanımın tam tersini ifade etmektedir.

planlayanlar, sanki ortada yoklarmış gibi onları genellikle ihmal ediyor. Oysa sadece Şangay'da iki milyonu geçen göçmen işçi, mutlaka ki şehrin video ve sinema salonlarına sık sık giden müşteriler arasındadır. Kitapçılarda tercihleri olan dövüş sanatları kitapları, romantik eserler ve basit dergiler, pek çok yayıncıyı etkiliyor. Bu yollarla pek çok şeyin arasında, göçmen işçiler şehrin kültürel üretiminin önemli bir kısmını da sessizce etkiliyor.

Şangay'ın geniş caddeleri ve dar sokakları arasında, bu yeni sınıflar eskilerle birlikte karışıp yaşıyor. Genellikle aynı apartman komplekslerini (site) paylaşıyorlar. Bir baba, devlet fabrikasından kazandığı ufacık maaşla iki yakasını bir araya getiremekten endişe ederken, oğlu yabancıların sahip olduğu şirketteki işinden dönüşte gizli gizli yeni arabası için para biriktirme yolları tasarlıyor. Ailenin camından göçmen işçilerin uyduruk barakalarını görebiliyorlar ve onların ötesinde yüksek duvarlarla korunan zengin villaları var. Bu kadar küçük bir alanda yer alan toplumsal düzende, yasal düzenlemelerde, ahlâk kuralları ve ekonomik çıkarlar arasındaki bu büyük eşitsizlikleri gören herkes, bunlara güçlü bir reaksiyon gösterecektir.

Örneğin, ekonominin ürettiği değerin nasıl dağıldığını düşünün. Biri eğer insanların her gün işe sadece bisikletle gittiğini gözlemlese, sosyalizmin 'ikinci dağıtım' sisteminin hâlâ düzenli çalıştığını zannedebilir.[6] Hatta, işten çıkarılmış bir işçi sosyal güvenlik dairesine sigorta için başvurduğunda, 'ilk dağıtım' için gerekli nitelikleri kaybetmiş olsa bile 'ikinci dağıtıma' hakkı olduğu inancıyla, 'Komünist Parti en azından bana yiyecek bir lokma vermek zorunda' diye rahatlıkla söylenebilir. Fakat kamu hizmetlerinin (ulaşım, elektrik/su, sağlık sigortası, iletişim, konut) maliyetindeki sürekli artışı göz önüne alırsak, lise

6 Bu terim, Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki tarihsel sisteme referans veriyor. Burada devlet tam istihdamı garanti etmek için 'ilk dağıtım' denilen bir düşük ücret yapısı oluşturuyor ve daha sonra ücretsiz sağlık sigortası, eğitim, ucuz ikamet, ulaşım, su/elektrik, tüketim malları ve kültürel aktiviteler sağlıyor – ki bu da 'ikinci dağıtım' ve böylece halkın ürettiği zenginliği halka geri veriyor. Şu anda anayasanın ilgili maddeleri ve ÇHC'nin iş kanunu 'ikinci dağıtımı' hâlâ devletin meşruiyet kaynaklarından biri olarak ele alıyor.

sondan itibaren eğitimin giderek 'piyasalaşması',[7] devletin her düzeyinden artan vergi ve harçları[8] ve milyonlarca işçiyi çıkaran artık iflas etmiş çok sayıdaki devlet işletmesini düşündüğümüzde, pek çok farklı ekonomik sistemin 'ikinci dağıtım' ekonomisinin yerini aldığı daha da netleşmektedir.

Sonra, Şangay'daki Huaihai ve Hengshan caddelerindeki ayrıcalıklı kulüpler civarında gezindiğimizi ve onların gösterişini gözlemlediğimizi farz edin. Burada gözlemlediğimiz şey, yeni zenginlerin sermaye biriktirmek için izledikleri 'kızıl' (siyasi), 'sarı' (cinsel) ve 'siyah' (kriminal) yöntemlerin sonuçlarıdır ki, bunları yaparak son derece etkin bir yeni düzeni kurmaya yardım ettiklerine inanıyorlar. 'İkinci dağıtımı' finanse edecek toplumsal zenginliğin ne oranda bu yeni zenginlerin cebine dolduğu böylece daha net anlaşılır.

Böylesi bir karmaşık durumda, neredeyse her siyasi program, teorik ajanda, hatta idari tedbir, dolaylı olarak suistimal edilebilir ve orijinal hedeflerinden öylesine saptırılır ki, niyet edilenin tam tersine sonuçlar doğurabilir. Devletin sahibi olduğu girişimlerin 'kurumsal reformu', sık sık kamu kaynaklarını tamamen yutan vahşi bir dalgaya dönüştü. Eğitim Bakanlığı, öğrencilerin çalışma yükünün azaltılması çağrısında bulunurken, bir taraftan öğretmenlerin özel ders vermesine yardımcı oluyor – ve tüm bir profesyonel sektörü yozlaştırıyor. 1980'lerin ortalarında 'modernizasyon' çağrıları ülkeyi baştan başa donattı[9] – bugün

---

7 1999 baharından itibaren hükümet, her üniversiteye öğrenci sayısını arttırma emri vererek eğitimin piyasalaşması için bastırır. Eylül 2000'de Çin'deki üniversitelerin çoğu dönem başına 4 ila 6 bin yuan arasında para alıyordu.

8 'Piyasa ekonomi reformu' öncesinde, genellikle vatandaşlar bireysel olarak vergi vermek zorunda değillerdi. 1980'lerin ortalarında, hükümet bireylere nisbi gelir vergisi uyguladı ve yıllar içinde bunun toplam gelirler içerisindeki oranını yavaş yavaş arttırdı. Pek çok yerde, özellikle düşük çiftçi gelirlerine kıyasla vergi oranlarının yüksek olduğu kırsal kesimlerde, bunun sonucu ancak fahiş mali yük olarak tarif edilebilir. 1998'de toplam vergi gelirleri 900 milyar yuan ve 1999'da bir trilyon yuandı.

9 1980'ler süresince entelektüeller arasında reform ve modernleşme arayışında önemli bir vurgu farkı oluştu. On yılın ilk yarısında, öncelikli olarak fikirler, siyaset ve kültür üzerine odaklandılar; nadiren ekonomi veya gündelik hayatı değerlendirdiler. Orijinal ajandaları sorunlarla karşılaşıp hükümetin tarımsal reformları başarı göstermeye başladığında, kapsamlı toplumsal reformda yeri-

otuz yaşın üstünde olan herkes o zamanın sloganlarını hatırlayacaktır: 'Siyaset ve işletmeleri birbirinden ayırın', 'fiyat ayarlamayı bırakın', 'demir pirinç kâsesini kırın' ve posterlerde yazan 'verimlilik para demektir'. Akademisyenler özellikle deyimlerle ilgiliydiler: 'Mülkiyet biçimlerini değiştirin', 'piyasa ekonomisi, verimliliğin zirvesidir' ve 'piyasa ekonomisi modernleşmedir'. Doğal olarak modernleşmenin modeli, Batı Avrupa ve Amerika'ydı. Bu talepleri aydınlatan mantık, hepsine rasyonel geliyordu, çünkü ulaştıkları konsensüsün derin bir tarihsel temeli vardı. İleri Büyük Atılım sonrasındaki yirmi yılda yaşanan ekonomik durağanlık, insanları çok uzun zaman ezmişti. Bunun sonuçları barizdi: Üretim güçlerini özgürleştirmek için, aşırı derecede şişmiş ve verimsiz planlı ekonominin ortadan kalkması gerekiyordu. Bütün bir merkezî siyasî güç sisteminin reformu için atılacak ilk adım, ekonomik reform olacaktı.

Sadece on yıl sonra, tüm bu sloganların devrimci içeriğini neredeyse tamamen kaybedeceğini ve sadece iktidarı elinde bulunduranların toplumu talan etmesi için şaşaalı mazeretler haline geleceğini kim bilebilirdi? Pek çok memur kamu kaynaklarını rahat rahat zimmetine geçirirken, hükümet bu sloganları herhangi bir 'ikinci dağıtım'[10] yapma sorumluluğundan kurtulmak için kullanıyor. Piyasalaşma adına devlet eğitime yatırımını[11] azaltmaya devam ederken, kamu hizmetlerinin fiyatlarını arttırmaya devam ediyor. Verimlilik adına büyük sayıda işçiler paketlenip gönderilirken Pekin, Şangay ve diğer şehir merkezlerinin sakinleri şehrin dış semtlerine yerleşmeye zorlanı-

ni almaya çalışan akademik camia yavaş yavaş umutlarını piyasa ekonomisinden yana koymaya başladı.

10 Geçen birkaç yılda, bazıları bunu eleştirmeye başladı. Örneğin bkz. Pei Jianguo, "Ye tan woguo xiaofei buzu de chengyin" (Ulusumuzun doymak bilmek tüketiminin sebepleri), *Hainan shifan xueyuan xuebao*, no 1, Haikou, 2000.

11 1990'larda devletin eğitime yaptığı nominal yatırım görünür biçimde azalmadı, hatta yuanla ifade edildiğinde arttı bile. Ama artan fiyatlar, personel artışları, yeni okullar açmaya, kütüphane veya laboratuvar inşa etmeye, araştırma giderleri karşılamaya harcanan gerçek miktarlar düşünüldüğünde, gerçek yatırım esas itibariyle düştü. 1990'ların sonunda hükümet Pekin, Şangay ve kıyı bölgelerdeki bazı üst seviyedeki okullara kaynakları akıttıktan sonra, kırsal kesimde, sınır bölgelerinde ve iç bölgelerde eğitim kaynaklarının yokluğu iyice belirginleşti.

yor. Neredeyse bu tarz her değişim, daha kötüye doğru oluyor ve sanki her toplumsal sorun, hükümet halka çok fazla 'sosyal refah' tanıdığından veya Çin'in nüfusu çok büyük olduğundan kaynaklanıyormuş gibi karar alınıyor.

Bu acı ama tuhaf gerçekler karşısında ben, 80'lerdeki entelektüellerin heyecanlı sesini hatırlamaya utanıyorum. Nasıl böylesine hayalperest olabildik? – bizim idealize ettiğimiz piyasa ekonomisinin tek olasılık olduğunu, bir kez piyasa ekonomisi yerleşirse tüm toplumun yavaş yavaş kurtulacağını hayal ettik. Keyfî ve yoz gücün tamamen farklı bir piyasa ekonomisi yaratacağı ve bunu da daha büyük kandırmacalar ve dallanıp budaklanmış sömürü çeşitlerini sürdürmek için kullanacağı öngörüsünde neden bulunamadık? Eğer entelektüel camia en baştan daha az naif olsaydı ve en az rekabet ve etkinlik kadar demokrasi ve adaleti de vurgulasaydı –ekolojik denge, kamu ahlâkı, kültürel zindelik ve genel yaşam kalitesi gibi toplumsal hedeflere gereken ilgi verilseydi– şu andaki durumda olmazdık, diye düşünmeden edemiyor insan. 80'lerde başka bir yol izleseydik, belki de Çin toplumu 90'larda bu kadar direnişten yoksun, bu kadar kolaylıkla oynanabilir olmayacaktı.

Tabii ki bu tarz pişmanlıklar entelektüellerin rolünü abartıyor. Böylesi karmaşık toplumsal gelişmeler karşısında, akademisyenlerin müdahale kapasitesi hakikaten zayıf görünüyor: Onların kafa karışıklıkları ve naiflikleri, bugün şahit olduğumuz manzaranın kesinlikle temel sebebi değil. Eğer günümüz Çin'inin karmaşık gerçekliği kapısının kilidini açmak istiyorsak, anahtar için belki de yükselen yeni zengin sınıfa bakmalıyız. Onların tarihleri çok kısa ve çok hızlı; yirmi yıldan bile az. Yaşam standartları 80'lerin başındaki 'on bin yuanlık' hanelerden, 90'ların sonunda on milyon, hatta yüz milyon yuana fırladı birden. Bugün tüm sahil bölgelerinde yeni zenginlerin mevcudiyetini görebilirsiniz – büyük ve orta ölçekli şehirlerde sadece lüks otomobilleri ve dört-beş yıldızlı otelleri değil, golf sahalarını, ayrıcalıklı spor salonlarını, kulüpleri ve Şangay gibi pek çok yerde sıradan vatandaşları dışarıda tutan ürkütücü kapılarla çevrili lüks siteleri görebilirsiniz. Bu sınıf, nüfusun yüz-

de birden azını oluşturuyor ama toplam ulusal gelirin yarısından fazlasını kontrol ediyor![12]

Zenginliklerindeki hızlı artışla birlikte yeni zenginlerin yapısı da değişti. İlk üyeler saygı değer bir geçmişleri olmadığından, toplumun reddettiği marjinallerdi ve riskli yatırım girişimlerinde kaybedecek hiçbir şeyleri olmadığından[13] çabucak iflas ettiler. Ama yavaş yavaş orta ve üst sınıflardan adaylar, hatta pek çok toplumsal kaynağa erişimi olan hükümet yetkilileri bunların yerine geçti. 1990'ların ortalarından itibaren bu yer değiştirme hızlandı. İlk zamanlardaki marjinallerden bir kısmı hayatta kalmayı başarsa da, artık güç sahipleriyle aralarına mesafe koyamadılar. İletişim teknolojilerindeki bazı genç girişimciler de yetenekleri ve enerjileri sayesinde yeni zenginler arasına katıldı.[14] Fakat bir bütün olarak bu sınıfla bürokrasinin operasyonları arasındaki yakın bağlar, artık daha da açık olarak deşifre oldu. Zenginler artık resmî çevrelere ulaşmak için arka kapıları kullanmıyorlar; doğrudan siyasi gücün ön cephesini işgal ediyorlar. Daha küçük şehirlerde ve kırsalda, yetkililer ve yeni zenginler arasındaki karşılıklı destek ve işbirliği o kadar aşırıya çıktı ki, bunu saklamaya bile uğraşmıyorlar. Yozlaşmış bir güç onlara arka çıkmadıktan sonra, herhangi bir özel bilgi veya zekâdan mahrum insanlar nasıl bir gecede bu kadar çok para kazanabilirler?[15]

---

12 Bkz. Li Peilin, *Zhongguo xinshiqi jieji jieceng baogao* (Çin'de yeni dönemde toplumsal sınıflar üzerine rapor), Liaoning, 1995, özellikle s. 221-291, 334-374; Sun Liping vd., 'Zhongguo shehui jiegou zhuanxing de zhongjingqi qushi yu yinhuan' (Çin'in Toplumsal Yapısındaki Son Dönem Trendler ve Altta yatan Tehlikeler), *Zhanlue yu guanli*, no. 5, 1998, Li Qiang (Piyasa Değişiklikleri ve Çin'in Orta Sınıfındaki Kuşak Değişimi), *Zhanlue yu guanli*, no. 3, 1999.

13 Örneğin fakir çiftçiler, kentlerde yaşayan işsizler (suç işlemek veya hapse girmek yüzünden işini kaybedenler dahil) ve ihtiyaç sahibi tezgâhtarlar. 1980'lerin başında iş hayatına atılıp 'on bin yuanlık hane' şeklinde zenginliğe kavuşanlar arasında bu kategoridekilerden dahil olan çok fazla.

14 On yıl once borsada ve emlak piyasasında olduğu gibi, internet de para kaynağı olarak görülür görülmez yetkililer konuya el attı, böylece 2000 yılına kadar merkezî ve yerel hükümet teşkilatlarının çoğu piyasayı monopolize etmek için ya açık ya da gizli olarak internet şirketleri kurdular. Tabii ki bu olduğunda, arkası kuvvetli olmayan genç kişilerin girişimlerde bulunacağı alanlar daraldı.

15 Tabii ki yeni zenginler arasında birkaç tane gerçekten yetenekli figür mevcut, ama bir sınıf olarak tamamı olağandışı olmaktan çok uzaklar.

Çağdaş Çin'in en önemli sırrı, yeni zenginlerin yükselişinde yatıyor. Dörtlü Çete'nin (*Gang of Four*) dağılmasını kutlamak için kitlelerin sokaklara döküldüğü 1976'daki o Ekim gününden beri Çin halkı, toplumlarının değiştiğini hissetmişti. Zaman içinde bu değişimler neredeyse herkesin hayatını etkiledi. 80'lerin ortasında akademik camianın aşırı iyimser bakış açısı, toplum içerisinde oldukça yaygındı. Feodal otorite tarihi sona ermişti: Çin kapalı, geleneksel bir toplumdan açık, modern bir topluma doğru hareket etmişti. Çin'in uzun ve ayrıcalıklı tarihçesi, artık ilerlemesini engelleyemeyecekti; insanlar geri dönmek isteseler bile, artık hiçbir şey modernizasyon dinamiğini saptıramayacaktı çünkü, bizler sonunda telefonların, buzdolaplarının, otomobillerin ve gökdelenlerin yeni dünyasına doğru adım atıyorduk.

Bu tarz inançlar derinlemesine yaygındı ve kısa vadede ne kadar güçlükle karşılaşılırsa karşılaşılsın, insanların çoğu başka tarafa bakmayı tercih ediyordu. Haziran 1989'daki korkunç, kanlı şoktan sonra bile, liderler ekonomik reformların devam edeceğini ilan eder etmez, insanlar sanki hiçbir şey olmamış, sadece ufak bir sapma yaşanmış gibi çabucak bunalımı atlattılar. Sanki Çin'in her zamankinden daha fazla umudu varmış gibi, 'modernleşme' melodisi yeniden başladı ve 'reform' ritimleri daha da hızlı vurmaya başladı. 1992'de diğer tüm sesleri bastıran, herkesin kulaklarını çınlatan sloganın yeniden tedavüle girdiğini bugün bile net olarak hatırlıyorum: 'Modernleşme budur – acele edip treni yakalayın, yoksa kaçırırsınız!'

Bir anlamda bu kakafoni ikna ediciydi de. Geçen yirmi yılda Çin toplumu çok daha açıldı ve ekonomi çok güçlendi. Şangay'da pek çok yüksek bina ortaya çıktı, pek çok parıltılı dükkân açıldı; etrafta o kadar fazla Batılı görülüyor ki, Huaihai Caddesi'nde yürümek Tokyo veya Hong Kong'da olmaktan çok da farklı değil. 70'lere kıyasla, şahsi alanlar da kayda değer oranda genişledi. Sokak Komitesi'nden bir kadın kapınızı çalıp misafirlerinizin adını sormuyor veya birlikte çay içerken biraz söylendiğinizde, arkadaşınızın sizi ihbar etmesinden endişe etmiyorsunuz artık. İkamet sertifikaları, hükümet kota-

ları, resmî izinler: Bir zamanlar günlük hayatın kaçınılmaz unsurları olan bu şeylerin tamamı daha az vurgulanıyor – bunların bir ya da ikisini ihmal etseniz de hayatta kalabiliyorsunuz şimdi. Hükümet, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'ni imzaladı ve Dünya Ticaret Örgütü'ne girdi. 'Resmî olmayan' kesimler, 'özel mülkiyetin hiçbir koşulda sınırlandırılamayacağını' garanti eden bir anayasa değişikliği talep ediyorlar. Böylece, modernleşmenin popülerleşmesinin altında yatan teorik çerçeve, çağdaş Çin'in toplumsal realitesini açıklar gibi görünüyor – en azından kısmen.

Fakat burada hesaba alınmayan, yeni zenginlerin ani yükselişi. Fakir, kafası karışık ve kızgın kitlelerle aynı zamanda ortaya çıkan bu sınıfın küstahlığı, modernleşme paradigmasının ciddi sorunlar barındırdığından şüphe edenlere kanıt oluşturuyor. Geleneksel bir toplum modernliğe doğru hareket ettiğinde, zenginlik ve imtiyazlar yeniden dağıldığından, doğal olarak orijinal sınıf yapısı da değişikliklere uğrayacaktır. Ancak, Çin gibi bir ülkede mevcut sistemden aniden zengin olan tamamen yeni bir sınıf doğuyorsa, bu tabii ki tuhaf görülecektir. Modernleşme süreci sonucunda güç kazanan yeni bir toplumsal sınıfın, reformları devam ettirmeye hevesli olacağı düşünülebilir. Fakat bugün Çin'deki yeni zenginler için durum böyle değil. Toplumun kapsamlı herhangi bir biçimde reformize olmasını görmeye isteksiz gibi duruyorlar; bunun yerine, statükoyu tercih ediyorlar. Gelecekten çok emin olanlar var mı? Tam tersi. Yeni zenginler çoğunlukla Çin'in geleceği hakkında çok pesimistler.[16] Sanki tehlikeli bir durumdan kaçmaya hazırlanıyormuş gibi, neredeyse her birinin cebinde yabancı bir pasaport vardır.[17]

Reform Dönemi'nden en fazla kâr eden sınıf, neden geleceği hakkında bu kadar karamsar? Çalışma odalarında oturup 'mo-

16 'Gelecek' burada elli, yüz veya birkaç yüzyıl değil, beş, on ya da yirmi yıl. Gelecek hakkında konuşurken uzun zaman vadeleri, kulağa ne kadar etkileyici gelse de, anlamsızdır.

17 Yeni zenginlerin pesimizmiyle ilgili Li Qiang'ın müthiş tasvirine bkz. "Dangdai Zhongguo shehui de sige liyi qunti" (Çağdaş Çin Toplumundan İstifade Eden Dört Grup). Bu makalenin tam metni önce internette dolaştı ve daha sonra oldukça tashih görmüş haliyle *Xueshujie*'de yayımlandı, No. 3, 2000.

dernizasyonun' yüksek oktavlı melodisini mırıldanan akademisyenlerden farklı olarak, yeni zenginler realitenin farkındalar. Yaptıklarını biliyorlar, onların faaliyetlerinin ne sonuçlar doğuracağını biliyorlar ve onların bu şekilde davranmasına neyin müsaade ettiği konusunda da aşırı derecede netler. O yüzden bu insanların pesimizminin özellikle önemli sonuçları var. Bence, özel olarak bu yeni zengin sınıfın tuhaf varlığı –onun mucizevi hızla yükselişi, diğer toplumsal sınıflarla arasındaki büyük fark, tipik kısa vadeli karakteri– bizi, modernleşme paradigmasını bir kenara koyma ve geçen yirmi yılın toplumsal değişimine farklı bir perspektiften bakma konusunda uyarmalı.

Geriye dönüp bakıldığında, geçmiş yirmi yıllık reformların ardındaki itki, pek çok yerden geldi: Kültür Devrimi'in istikrarsızlık ve karışıklığından dolayı tatminsiz olanlar; demokrasi, entelektüel özgürlük ve kültürel açılım arzu edenler; parti iktidarının meşruiyetini yeniden inşa etmek isteyenler;[18] yoksulluktan çıkıp daha iyi bir maddi yaşama ulaşmak isteyenler, tüm bu harekete popüler bir çekicilik kazandırdı. Bu pek çok farklı istek 1970'lerin sonunda kesiştiğinde, reform için ortam hazırdı. O büyük perde yavaş yavaş açıldığında, sanki toplumun her üyesinin onu değiştirme iradesine katıldığı, halkın yek vücut olduğu görünmekteydi. Ama aslında Çin gibi oldukça merkezî bir iktidar sisteminin olduğu bir ülkede, reform talebinin arkasındaki çeşitli kesimler toplumsal hiyerarşide farklı yerlerde konumlanmıştı ve hedefleri de ortak olmaktan çok uzak, hatta bazen birbirinin tam zıddıydı.

18 1950'lerden 1970'lere kadar, ÇKP'nin meşruiyeti, genel olarak Mao Zedong Düşüncesine dayanıyordu ki, bunun da temeli, kitlelerin inandığı 'proleter diktatörlüğü' kavramından türeyen devrim mitiydi. Bu mit, Kültür Devrimi esnasındaki bir dizi olay sonucu paramparça oldu; bunlar arasında 1971 yılında Lin Biao'nun gizemli ölümü, 1976'da Deng Xiaoping aleyhine kampanya ve özellikle de o yıl 5 Nisan Hareketi'nin Tiannanmen Meydanı'nda bastırılması bulunmaktadır. O yüzden Dörtlü Grup kenara çekildikten sonra, ÇKP iktidar olmak için yasal dayanağını yeniden kurmak zorunda kaldı. 1979 yılında gerçekleşen son derece önemli ÇKP'nin On birinci Merkez Komitesi, açıkça iktidarı için yeni bir meşruiyet tabanı bulma çabasıyla Üçüncü Kongresi'nde, 'Yeni dönemde düşünce özgürlüğünün, Parti için temel yol olacağını' ve çalışmaların odağının 'sınıf mücadelesinden' (devrim) 'ekonomik yapılanmaya' (düzgün bir yaşam standardı kazanma – *xiao kang*) doğru kayacağını ilan etti.

80'lerin sonunda, reformun arkasında parti içinde iki temel kuvvetin yer aldığı artık netleşmişti. Biri sosyalist demokrasiye doğru hareket etmeyi isterken diğeri Batı tarzı bir piyasa ekonomisi istiyordu, ancak her ikisi de çabucak iktidar kadrolarından uzaklaştırıldı.[19] Geçen on yılda, akademik camiadan bu iki fraksiyonu savunan sesler de onlarla birlikte susturuldu.[20] Kamuoyuna bakarsak, onların siyasi reform arzuları zaten 70'lerin sonunda hükümet yetkilileri tarafından fazlasıyla engellenmişti. 1978 sonundaki Xidan Demokrasi Duvarı olayı, bu tarz baskının resmî olarak başlangıcını sembolize etti. O nedenle partideki reformcular ve akademik camianın istediği siyasi ve ideolojik değişiklikler arka arkaya engellerle karşılaştığında, doğal olarak kamunun dikkati ekonomik reforma döndü ve neredeyse tamamen bireyin maddi refahını geliştirmeye odaklandı. 1990'larda bir hayal kırıklığı, hissizlik ve hatta siyasetten ve kamusal yaşamdan tiksinti iklimi hâkimdi ve dar bir faydacı zihniyet –'sonuçta ülkenin durumu hiç iyi değil, bari ben biraz para kazanayım!'– toplumun her seviyesine nüfuz etmişti.

Öte yandan, 1989 Baharı'ndan Tiananmen Meydanı'ndan ülkenin her köşesine protestolar yayıldığında, Doğu Avrupa'da birbiri ardına komünist partiler yıkılmaktaydı – bu durum Mao Zedong'un 1950'lerin ortalarındaki karanlık tahminlerini doğrular biçimdeydi: Eğer sosyalist bir ülkede iktidar partisi siyasi refor-

19 İlk grubun lideri, hedefi siyasi sistemi reforme etmek ve kültürel açılmayı sağlamak olan Hu Yaobang'dı, ki toptan kapitalizmi kucaklamak gibi bir niyeti hiç yoktu. İkinciler, toplumun diğer yönlerini reformize etmeden önce göreceli olarak radikal yöntemler kullanarak kapitalist bir piyasa ekonomisi kurmak isteyen Zhao Ziyang ve ekonomik danışmanları tarafından temsil ediliyordu.

20 1950'lerin ortalarından sonra, her kültürel emekçi, bir 'hükümet kadrosu'na dönüştürüldü ve daha önceden siyasi sistemden bağımsız olan entelektüel dünya ortadan kayboldu. O zamandan beri Çin'de gerçekten devletten bağımsız bir entelektüel camia da yok. 1970'lerin sonlarından itibaren, hükümetin kültürel politikalarda yumuşamasıyla, sayıları giderek artan bir grup entelektüel kendi düşüncelerini ifade etmeye çalıştı ve yavaş yavaş reformun gerisinde önemli bir güç oluşturdu. Ancak, bu bireylerin ağırlıklı çoğunluğu hâlâ devlet kurumlarına bağlı ve 'sistem içerisinde' oldukça kendine has bir entelektüel dünya oluşturuyorlar. Bugün bile, devlet eğitim ve araştırma kurumları dahil her türlü kültürel yayılma metot ve aracını kontrol etmeye devam ettiğinden, –bir elin parmakları kadar bağımsız direktör ortaya çıkmış olmasına rağmen– sistem dışında bir entelektüel dünyanın oluşması hâlâ çok zor.

ma kalkışırsa, bu onun siyasi gücünü kaybetmesine ve onunla ilintili herkesin de iktidardan düşmesine yol açar. Çin'de bu aksiyomu kabul edenler hükümetin ve partinin üst düzeylerini ele geçirdikleri için, 3 Haziran 1989'da günün sonunda makineli tüfek sesleri duyuldu ve tanklar Tiananmen Meydanı'ndaki öğrenci çadırlarının üzerinden geçti. Bir anda her düzeydeki yönetici bu ihtara uydu, sosyalizmi kurtarmak için 'parti içi reform' tartışmaları son buldu ve tüm fraksiyonlar, faydacı bir birlik prensibi etrafında kenetlendiler. Tüm bir iktidar sınıfı, 1992'de Deng Xiaoping'in yeniden piyasa reformu çağrısını olumlu karşıladı. 1990'lardaki bu yeni reform dalgası, temelinde 1980'lerin başındaki kontrat bazlı toprak reformundan ('hane sorumluluk sistemi') ve yine aynı dönemdeki 'ideolojik kurtuluş hareketi'nin öngördüğü siyasi ve kültürel reformlardan oldukça farklıydı. Reformun yönü açıkça değişmişti ve onunla iletişime geçen her toplumsal faktör de ister istemez büyük oranda değişti.

1990'larda reform, yegâne standardı kâr etmek olan bir ekonomik sistemin yaratılmasının aracı olarak görülmekteydi. Artık tek hedefi etkinlik, rekabet ve zenginlik ve söz verdiği tek şey maddi refahın iyileştirilmesiydi. Başka hiçbir şey –ne siyasi demokrasi, ne çevre koruma, ne etik normlar ne de kültürel eğitim– bu kapsamda yer almıyordu.[21] 1990'larda, bu yukarıdan aşağı reform dalgasına karşı her tür direniş susturuldu: 1989'daki silah sesleri, hükümet inisiyatiflerini eleştiren her türlü toplumsal düşünceyi susturacak kadar yüksek sesle hâlâ kulaklarda çınlıyordu. Siyasi veya kültürel nitelikli reformları talep eden veya soruşturan kamuoyu ilgisi kayboldu. Halk, eylemci pankartlarını toplayıp yerine mah-jong oyun tahtalarını

21 Çin'in öncelikle ekonomik kalkınmayı izlemesi ve geçici olarak başka her şeyi ihmal etmesi inancı, kesinlikle sadece hükümet yetkilileriyle kısıtlı değildi. Pek çok entelektüel de dahil olmak üzere, diğer toplumsal sınıflarca da paylaşılıyordu. Li Zehuo'nun Çin'in ilerlemesi peş peşe beş basamağa bölünebilir kavramı, zamanın tipik örneklerindendi. Genel akıl yürütme şöyleydi: Diğer toplumsal şartları reformize etmek mümkün olmasa bile, ekonomik piyasalaşma hâlâ başarılabilir ve sonuçta bu, kendisiyle birlikte demokrasi de dahil olmak üzere pek çok fayda getirebilir. Bazı teorisyenler, piyasalaşmayı desteklediği müddetçe bir nevi siyasi diktatörlüğe bile destek vermeye istekliydiler: 1990'ların ortasında olumlu 'yeni otoriteryenizm' teorileri revaçtaydı.

kurduğunda ve kıyafet, besin, barınma, ulaşım gibi şahsi kaygılara döndüğünde, damakta paranın tadıyla gelen yeni reforma yaygın bir şekilde kucak açıldı. Reformun sadece ekonomik süreçleri etkileyeceği ve gücün de önemli bir maddi kaynak olduğu bir kez netleştiğinde, yetkililer 1980'lerde reforma yönelik ikircikli tavırları bıraktılar ve hevesle piyasa ekonomisine daldılar.[22] Bu şartlar altında desteklenen piyasa ekonomisinde, yeni zengin sınıfın ani yükselişi normaldi.

Bu tarz reform, toplumu 'etkinliğin' virajlı yollarına bir kez itekledikten sonra, –1980'lerde popüler olan şiir, aşk, felsefe, bilinç, onur, veya Goldbach'ın denklemini[23] çözmek gibi– kolayca nakde çevrilemeyen her şey, defterden silindi ve insanların dengesi kayboldu. Gerek hükümet, gerekse bireyler her türlü davranışlarını kısa vadeli kâr hesaplarına dayandırmaya başlayarak uzun vadeli çıkarların takip edilmesini son derece zorlaştırdılar. Etkinlik, hem kısa hem de uzun vadeli hedeflere uygulanabilecek, her birine ait özel hesaplamaları gerektiren bir kriterdir. Halk bir kez etkinliğin ötesinde de bir dünya olduğunu unutursa, doğal olarak her ekonomik kararın sadece en acil yönüne odaklanacaktır. Şehir, kırsal kesim ve hatta daha geniş bölgeleri kapsayan her düzeyde hükümet planlamasından, aile, çocuklar ve özel yaşamı içeren sıradan insanların spesifik planlarına; iş dünyası ve profesyonellerin yatırım projelerinden yüz binlerce yolsuzluk vakasına kadar, toplumun neredeyse her köşesinde kısa vadeli hedeflerin çoğaldığını görüyoruz. Bu durum, bireylerin, kurumların ve bölgelerin uzun vadeli çıkarlarına dair her türlü rasyonel kaygıyı yavaş yavaş ele geçirip yok ediyor.[24]

---

22 1980'lerden 1990'lara kadar Çin toplumundaki değişiklikler, özellikle Dört Haziran'la gelen ani kopuş için, bkz. Wang Hui, "1989 sheui yudong, xin ziyouzhuyi jiqi piping" (1989 Toplumsal Hareketi, Yeni Liberalizm ve Aleyhtarları) *Taiwan shehui kexue yanjiu*, Taipei, 2000.

23 İngilizceye çeviren tercümanın notu: 1742'de Alman bir öğretmen olan Christian Goldbach, 2'den büyük her çift sayının iki asal sayının toplamı olduğu hipotezini ortaya attı. 1979'da Chen Jingrun adlı Çinli matematikçi bu hipotezin doğruluğunu ispatlayarak 1980'lerin başında Çin'de modernleşmenin sembolü oldu.

24 Şayet 1980'lerde siyaset yapımına dair resmî yaklaşım Zhao Ziyang'ın 'nehri her seferinde bir taşa basarak geçme' sözüyle ifade edilirse –göreceli olarak

Fabrikaların kapanması ve artan sayıdaki işsizler, eğitimin göz ardı edilmesi, çevrenin zarar görmesi, kolluk güçlerinin yolsuzluğu, toplumsal güvenin parçalanması ve ahlâki ve kültürel strandartlardaki genel düşüş birleşerek, kamunun hükümetin toplumu bir arada tutma yeteneğine dair inancını yok ediyor.[25] Bu marazlar birbirinden besleniyor ve tüm toplumsal dokuyu tehdit ediyor. Gerçekten endişe verici olan şey, –sadece kırsalda değil– bugün Çin'in pek çok bölgesinde, bu hastalıkların ilintili olması. Bu bölgelerin sayısı günbegün artıyor.

Geçen yüzyılda küreselleşmenin insan yaşamının her alanında muzaffer olması, durumu daha da zorlaştırıyor. Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da Komünist Parti yıkıldığından beri, kapitalizmin gücü daha önce hiç olmadığı kadar dünya çapında yayıldığından, bu içerikteki küreselleşme daha da tek-tipleşti. Bugün Çin, bu tarz küreselleşmenin fırtınasına kapılmış durumda. Bir yandan uluslararası sermaye acil olarak Çin piyasalarını açılmaya zorluyor, öte yandan içeride modernleşme arzusu azalmaksızın devam ediyor. Devamlı büyümeyi sürdürebilmek için hükümetin yabancı sermayeye ihtiyacı var, o yüzden Çin toplumu ister istemez 'dünyaya karışmak' zorunda.[26] Bu nedenle 1990'larda Çin'in yeni reform dalgası, mecburen ekonomik açılmayla el ele gitti. Shenzen'den Pudong Özel Ticari Bölgeleri'ne, Batılı işletme prensiplerini uyarlayan hizmet sektöründen,

ölçülü ve temkinli bir duruş–, 1990'ların ortalarından itibaren temel ekonomi politikalarında süregelen değişiklikler, devletin millete yönelik her türlü planı kaybettiğini gösterir. Siyaset yapımı uzun vadeli planlardan, acil sorunlarla uğraşmaya doğru kaydı. Bu şartlar altında bürokrasinin her seviyesi, 'siyasi sicili' için çabuk sonuçlar elde etmek amacıyla o kadar fazla rekabet ediyor ki, sorumlu olduğu alanın uzun vadeli çıkarlarını feda etmekten hiçbir vicdan azabı duymuyor.

25 Gücün hâlâ fazlasıyla merkezî olduğu ve devlet dışı sivil toplum örgütlerinin neredeyse olmadığı Çin'de, hükümetin halkı etkileme ve mobilize etme kabiliyetindeki ciddi zayıflama, çok açık yan etkilere yol açıyor. Birleştirici toplumsal yapının parçalanması ve onun bir zamanlar tutarlı bir şekilde bağlantılı olan parçalarının ayrışması, toplumsal huzursuzluk ve istikrarsızlık risklerini arttırıyor.

26 Gazete köşelerinde, liderlerin konuşmalarında sürekli yinelenen bu ifade, 1980'lerin ortalarından itibaren resmî propaganda sloganı olmuştur. Buradaki 'dünya' kavramının Çin'i kapsamadığı, Çin dışındaki her yeri bile kapsamadığı kayda değerdir: Kastedilen, sadece Batı ve Batı-tarzı ekonomilerdir.

ofislerine Microsoft Office yüklemek için yarışan devlet dairelerine kadar, eğer 1980'lerden herhangi bir şey taşındıysa, o da Açık Kapı prensibiydi. Ülkenin modernleşmeye doğru ilerlediği şeklinde olumlu bir görüşü kuvvetle destekleyen bu durum, gündelik yaşamda aleni değişiklikler yaratıyordu. Pek çok kent sakininin maddi refahında açıkça ilerlemenin olduğu Guangzhou veya Şangay gibi güneydoğu sahil kentlerinde, bu duygu oldukça yaygın. Açıklık bir cennet gibi görülmeyip, modernleşme hem kayıp hem de kazanç getiren bir süreç[27] olarak görüldüğü müddetçe, Çin'in sadece modernleşmediğini, küreselleşme yolunun da yarısını katettiğini söyleyebiliriz.

Fakat bu noktada, Krylov'un bir kuğu, bir balık ve bir istakoz tarafından aynı anda üç farklı yöne çekilen arabası fablını düşünmemek mümkün değil.[28] Çin, aynı anda birbirinden çok farklı bir dizi değişimden geçiyor. 'Güç artı sermaye'nin ani yükselişi, giderek daha da fütursuzca toplumu tüketip talan ediyor ve artan miktarlarda sıradan vatandaşın reform kurbanları olmasına yol açıyor. Daha fazla açıklık ve modernleşmeye yönelik ekonomik dönüşüm önceden olduğu gibi devam ediyor ama, şimdi küreselleşmenin artan baskısı altında. Bazı bölgelerin ekonomileri fark edilir bir ilerleme gösterirken bazıları geriliyor, hatta iflas ediyor. Bu değişimler birbiriyle ilintili ama, hepsi ülkeyi aynı yöne götürmüyor, hatta sık sık birbiriyle çatışıyorlar. Çağdaş Çin'de bunların bir arada olması, toplumu kendisiyle çelişkiye sokuyor ve parçalara ayırıyor. Şu andaki tablonun daha iyimser bir yönden bakılacak özellikleri var mı? Vardır, ama an itibariyle bunlar daha önemsiz duruyor.[29]

---

27 Örneğin ekonomik kalkınma mı, çevreye zarar vermek mi; toplumsal yapının yeniden düzenlenmesi mi, zengin ve fakir arasında artan kutuplaşma mı; kültürel çoğulculuk mu, ahlâki kriz mi vb. Modernleşmenin 'faydaları'nın yanı sıra getirdiği bu tarz 'dezavantajlar'ın, bu makalede bahsedilen yeni zenginlerin yükselişi veya bölgesel yıkımdan oldukça farklı olduğunu vurgulamak gerekir. 1990'ların sonunda, modernleşmenin kendisi bu olguların sorumlusu olarak görüldü ve bunların, ilerleme için bir toplumun ödemesi gereken bedeller olduğuna inanıldı. Bugün entelektüel camia bu ikisini karıştırmaya devam etmemelidir.

28 Bu fabl özelikle Rusya'daki İmparatorluk Konseyi için kullanılırdı – e.n.

29 Örneğin, geçen birkaç yılda Çin'in şehirlerdeki internet kullanıcılarının sayısı hızla arttı: Bir tahmine göre, 2000 yılında on milyonu geçti. İnternet sağlayı-

Çin'in geleceğine dair asıl gördüğümüz şeyler, bu büyük dönüşümlerin çarpışması ve yön değiştirmesi. Kazananın hangisi olacağı muallaklaştıkça, gelecek de o kadar belirsiz görünüyor.

Bugün toplumun her seviyesine nüfuz etmiş olan kafa karışıklığı, işte bu belirsizliğe olan doğal bir tepkidir. Bu karmaşık realite karşısında entelektüellerin hâlâ geleneksel/modern, kapalı/açık, muhafazakâr/reformcu, piyasacı/planlı, sosyalizm/kapitalizm, komünist/anti-komünist gibi ikili kavramlarla düşünmedeki olağandışı ısrarı, aptalca görünüyor. Bunlar çağdaş Çin'in tabiatıyla ilgili neyi açıklıyor? Çin tabii ki kapitalist bir ülke değil, ama bir zamanlar olduğu gibi sosyalist bir ülke olmadığı da açık. Şeklen Komünist Parti tarafından idare ediliyor ama, bir zamanlar toplumu sıkı sıkıya organize eden, şekle sokan ve kontrol eden kudretli ÇKP'nin 'devrimci idealleri', gerçekte uzun zaman önce kayboldu. Oldukça merkezileşmiş iktidar sistemi ile hâlâ totaliter bir rejim ama, mantığı, işletim prensipleri ve toplumsal tabanı değişiyor; bunların Kültür Devrimi zamanından tamamen farklı olduğunu söylemek, abartı olmaz. Planlı bir ekonomidense piyasa üzerinde yükseliyor ancak, bu piyasanın geniş kesimleri, kapitalizmin boğaz boğaza rekabetinden çok uzak. Çin şu anda pek çok Batılı teknolojiyi, işletme uygulamasını, kültürel ürünü ve değerleri ithal ediyor ancak, Kore veya Japonya gibi Batılı tarzda modern bir toplum olacak şekilde kolayca sistemini değiştirmesi şüpheli; daha ziyade, beklemediğimiz bir şekilde kendine has olması muhtemeldir. Çağdaş Çin'i tasvir etmek imkânsız gibi görünüyor. Bilindik veya az bilinen mevcut teorik modellere hemen hiçbir açıdan uymuyor. 20. yüzyıl tarihindeki toplumsal değişimlerin en zorlu ve emsalsiz vakası olarak, kalıba sokulamaz bir dev gibi duruyor.

Bu sorun karşısında, çağdaş kültürel çalışmaların genişletilmesi acil gözükmektedir. Çünkü, yeni zenginlerin yükselişi,

---

cıları müşteri için yarıştığından, bilgi ve iletişim için resmî kaynaklardan çok daha rahat bir alan sağlıyorlar. Bu alandaki son gelişmelerin tamamı iyi olmasa da –kamu güvenlik sisteminin sızıntıları ve resmî sermaye günden güne artsa da– internetin büyümesi Çin için olumlu bir gelişme olmaya devam ediyor.

artan sayıdaki çöküntüye uğrayan bölgeler ya da Açık Kapı'nın genişlemesi de dahil olmak üzere, geçen yirmi yıldan beri toplumdaki her büyük değişim, sadece ekonomik, siyasi veya ekolojik değil, aynı zamanda kültürel bir fenomen olmuştur. Örneğin, yeni zengin sayısındaki patlama sadece zenginlik ve yeni bir güç yapısına doğru transferi işaret etmekle kalmayıp, tamamen yeni bir ideolojiye sarılmış, moda olan yeni bir dizi ideal anlamına da gelmektedir. İlk olarak medya ve reklamlarda görülen ve çeşitli ekipmanları –yaşam tarzı, değerleri, kişisel tarihi ve felsefesi– ile birlikte kıyı ve metropolitan bölgelerden ülke çapına yayılan 'başarılı erkek' (çok nadiren kadın) imgesi, bunun bir göstergesidir.[30] Modern insan, kültürel bir kafeste yaşıyor; gerçeklik duygusu, geçmesine izin verdiği şeylerin seçtiği tercihler ve tatlar tarafından şekilleniyor. Bunun sonucu olan ilüzyonun bileşkenleri aşikâr: Kendisini sınırsız bir cennette rahatça uçarken hayal ederken, boğucu bir kum çukurunda batıyor aslında. Varoluş medya tarafından sansürlendikçe, yaşamın somut unsurları daha da önemsizleşiyor.

Sanal gerçeklikler insanları bu kadar kolay rahatsız ettiğinde, onlara hâlâ sanal denebilir mi? Sanal ve gerçeğin yer değiştirdiği bu doğru ve yanlış karışımında, kültürün yokluğu ile kültür birbirinden nasıl ayırt edilecek? Örneğin, popüler 'başarılı erkek' imgesi, geniş bir yeni zengin grubuna dayanmak zorunda değil ancak, yeni zengin toplumsal sınıf ve 'başarı'yı kültürel olarak pazarlayanlar, birbiriyle el ele, aynı zamanda ortaya çıktılar: İkinci grup, birincinin inşasının bir parçasını oluşturuyor. Bugün Çin'deki ekonomik ve politik realitenin soğukkanlı bir analizini yapmaya çalışmanın çok zorlukları var: Ülkenin büyüklüğü, iletişim kanallarının sınırlılığı, istatistiki verileri toplama ve yayınlama yöntemlerinde hükümetin tekeli ve çeşitli sebeplerden dolayı güvenilir olmayan veriler. Tüm bunlar, yapılabilir bir projeyi daha da acil kılıyor: Çağdaş Çin top-

30 'Başarılı erkek'in ilk tartışıldığı yer, Cai Xiang'in "Guanggao Wutuobang" (Reklam Ütopyası) makalesidir, *Shensheng huiyi*, Şangay, 1998. 1998 Sonbaharı'nda, Şangay'daki bir grup edebiyat eleştirmeni ve beşeri bilimleri akademisyeni, "çağdaş Çin'de piyasa ideolojisi" isimli genel başlık altında bu konuların hâlâ devam eden tartışmasını başlattı.

lumunu tasvir etmek ve anlayabilmek, hatta belki de tabiatı ve geleceği hakkında tanı koyabilmek için, 90'ların sosyo-kültürel sahnesini baz almak gerekiyor.

Çin'de bu tarz bir kültürel çalışma daha yeni başladı ve hâlâ taslak halinde: Tam potansiyeli ileride belli olacak. Ama eğer yukarıdaki analiz temelde doğruysa, Çin'in kültürel çalışmaları öncelikle birkaç anahtar soru üzerinde yoğunlaşmalıdır. Bunların en acili, bugün toplumumuzun gerçeklerinin üstünü kapatan veya cilalayan yeni ideolojidir.[31] Kültür Devrimi'den beri süregelen resmî Maoist ideoloji, 90'lardan itibaren halk üzerindeki etkisini kaybetti ve parti gazetelerindeki köşe yazılarında veya lider konuşmalarında geçen birkaç boş ifadenin dışında, esas itibariyle sahneden kayboldu. Ancak bir toplumun ruhsal meydanı boş kalamaz; eğer eski geri çekildiyse, yeni bir şey onun yerini almak zorunda. Çin'de bu boşluğu kim doldurdu? 1980'lerin reform idealizmi, yerli ve yabancı olaylar karşısında uzun zaman önce kredibilitesini kaybetti. Dört Haziran katliamının yarattığı karamsarlık, 1992'de yeni reformlar sözüyle dağıldı. İşte tam bu sırada yeni bir 'düşünce' biçimlendi.

Çin'in bir kez daha modernleşme yolunda ilerlediğini ilan eden bu ideoloji, artık yas tutmak için hiçbir neden kalmadığını, hatta kutlama yapmak için sebep olduğunu açıklamak amacıyla 80'lerin özlemlerine ve cehaletine dayanıyordu. Yoksulluktan kurtulma şeklindeki ortak arzuya hitap ederek, acil maddi zenginlik dışındaki her şeyin değersiz olduğunu, hatta bunların sadece kültürel elitlerin bir uydurması olduğunu, onların da 'defolup gitmelerini'[32] öneriyordu. 'Çinli niteliklerde

---

31 Buradaki ve makaledeki diğer 'ideoloji' referansları, Herber Marcus'un kavramsallaştırdığı bağlamda ele alınmalıdır: Gerçeklikle birebir örtüşmeyen, ancak tarihi, toplumu, hayatın anlamını ve geleceği göreceli olarak sistematik biçimde açıklayabilen ve belli bir toplumun çoğunluğu tarafından çeşitli oranlarda kabul gören bir kavramlar ve düşünceler dizisi.

32 1990'ların başında, kamu işlerinde hümanist yaklaşıma (*renwen jingshen*) ilgi duyanlarla alay etmek ve onları aşağılamak için bilakis kaba bir söylem kullanmak, oldukça modaydı. Wang Suo'nun çalışmaları buna en açık örneklerdir. Bu alaycı tavrın arkasında karmaşık bir dizi motivasyon vardı ama bu moda bir yönüyle benim 'yeni ideoloji' dediğim formasyonu içeriyor (ya da ona hazırlık yapıyor).

bir piyasa ekonomisi'ni yüksek sesle dillendirirken, bunu takip eden düzenlemeleri, rasyonel kalkınma ve ilerlemedeki en son söz olarak satmaya çalıştı. Herkesin 'iyi bir yaşam'a (*xiao kang*) ulaşmak için birlikte çalıştığını ve hepsinin başarı şansı olduğunu iddia ederek, Çin'deki kültür ve siyaset arasındaki farkları, özellikle de sınıflar ve bölgeler arasında büyük farkları minimize etmeye çalıştı. 'Piyasa', 'popüler', 'tüketim çağı' gibi bir dizi 'modernleştirici' klişeyi kullanarak kendisini eski ideolojinin boş kabuğundan uzaklaştırmaya çalıştı. Eski ideolojinin gücünü bilinçli olarak abartıyordu ki, böylece kendisini 'alternatif' ya da 'avangard' tarif edebilsin; 'halkın' ya da 'marjinallerin' yanında yer alabilsin. Ama iktidardakilerde hoşnutsuzluk yaratabilecek her konudan da dikkatlice kaçındı: Örneğin, entelektüel özgürlük, vatandaşlık hakları, ortalama vatandaşın yaşantısının korunması, devletin topluma karşı sorumlulukları, toplumun yeni 'güç artı sermaye' sistemlerince talan edilmesi, gibi.

Dürüst olmak gerekirse, bu yeni 'düşünce'nin en iyi nasıl nitelendirilebileceğini bilmek zor çünkü, onun yaptığı gibi birbiriyle çelişen ve doğrulanması mümkün olmayan önermeleri bir araya toplamaya sistem demek çok zor. Reklamların çoğuna sinmiş olsa bile, sadece kapitalist bir meta değil. Medyada o kadar ısrarla yer alıyor ki, resmî sloganların[33] bir parçası olabilir, ama hükümet tarafından bilinçli olarak tasarlandığına dair de net bir kanıt yok. Genel olarak tanınan sözcüleri yok; kültürel ve teorik tartışmalarda ara sıra su yüzüne çıksa da, kimse ayağa kalkıp bunu üstlenmeye niyetli değil. Ama işte tam da bu tarz kaynağı ve sınırları belirsiz bir ideoloji Çin'deki etkili güçlerin iştahını artırıyor – ve bu sadece hükümet değil.

Bunun etkisi, kamunun ulusal problemleri algılamasını sınırlamak, halkı şahsi tüketim gibi basit bir kaygıya bağlayarak çevrelerindeki acı ve zarara karşı körleştirmek oluyor. Bu ideoloji gücü ve etkisi olmayanları bile pasifleştiriyor; onların ümit-

33 Bugüne kadar Çin medyasının tamamı hâlâ devlete ait, o yüzden ifade yolu bulan fikirler, çoğunlukla hükümetin faydalı veya en azından zararsız bulduklarını oluyor. Bu durum resmî olarak izin verilenin dışında fikirleri ifade etmenin neredeyse imkânsız olduğu radyo ve televizyon için özellikle geçerli.

sizlik ve iktidarsızlık hislerini apatiye dönüştürüyor – eğer her gün gergin bir mücadeleyle geçecekse, hiç olmazsa bir sakinleştirici alıp bir süreliğine kendini kandır. Bu yeni 'düşünce', 90'ların kaotik, karamsar gerçeklerinin üzerini kapladı ve kaygıları en azından geçici olarak rahatlatmaya yaradı. İdeolojik kanalların normalde çok kısıtlı olup yakından gözlendiği, yüz binlerin zihinlerini doldurduğu, gündelik duyguları, fantezileri ve yargıları şekillendirdiği Çin'de ortaya çıkmasına ve bu denli hızlı yayılmasına şaşmamak gerek – yol boyu yeşil ışık! İnternet sohbet odalarını bile şimdi ardı ardına buna gönül veren gruplar oluşturuyor. Bugün –en azından şehirlerde– dünyaya bakmanın en popüler ve etkili yolu bu.

Bu yeni ideolojinin gerisindeki çeşitli siyasi ve ekonomik güçler, kitlesel arzuları ve kamunun hayal gücünü inşa etme ve ona cevap verme yöntemleri ile krizlerle ilgili toplumsal bilinci bastırması anlaşıldıkça, kültürel çalışmalar bu yeni 'düşünce'yi en önemli eleştiri nesnesi yapacaktır. Böylesi bir eleştiri basit suçlamalardan kaçınarak bu fenomeni dikkatle tasvir etmeli ve ayrıntısıyla analiz etmelidir. Örneğin, gerçekliğin ideoloji tarafından imtina edilip, basitleştirilen ve gizlenen yönleri ile abartılıp, süslenen veya uydurulan yönlerini belirlemeliyiz. Bunu yaparken, halihazırda uyuşturulmuş olan yaşamın uyarıcılarına karşı otantik bir tepkiyi kışkırtabilir ve insanların kendi üzerindeki etkileşimleri anlamalarına ve sorgulamalarına yardımcı olabiliriz.

Çin ile diğer ülkeler arasındaki ekonomik ve kültürel alışverişler sayesinde bu ideolojinin kendisini zenginleştirme biçimlerine, yeni 'düşünce' ile devlet erki ve yeni zenginler arasındaki sıcak ilişkiye de özellikle dikkat edilmelidir. Araştırma için bir başka önemli alan, yeni ideoloji ile Kültür Devrimi'nin resmî ideolojisi arasındaki karmaşık ilişki ve ikinciye yönelik yaygın toplumsal tiksintiye dayanarak ilkinin kendisini aynı anda hem anaakım, hem de çarpıcı bir heterodoksi olarak gösterdiği kendine has ikili bir kimlik yaratabilmesidir. Bu çifte kimlik, onun mevcut realiteyi bir anda tertemiz çıkarmasına ve onu sorgulayacak başka her tür bakış açısını kısıtlamasına izin ve-

riyor. Burada, entelektüel camianın da bilinçsiz olarak bir yere kadar yeni ideolojinin tezgâhtarı olduğunu[34] ve son yirmi yıldaki edebiyat, sanat ve teorinin ona karşı koymak için ne gibi kaynakları bize miras bıraktığını da açığa kavuşturmamız gerekir. Böylesi bir temizlik ve özeleştiri, her şeyin kaybedildiğine dair yanlış algıyı iyileştirmeye yardımcı olabilir ve kötülüklerle mücadele ruhunu yeniden canlandırabilir.

Bugün yeni ideoloji toplumun her hücresine nüfuz etmiş. Kültürel çalışmalar, disiplinler arasındaki sınırlarla kendisini kısıtlamadan onun ilerlemesini takip etmelidir. Her şeyin ötesinde, modern olmak adına kültürel çalışmalar, yaşamın kompartımanlara ayrılması ve bilginin giderek karmaşıklaşan akademik idari sistemlerce denetlenmesi tuzaklarına yakalanmamalıdır – ki asıl bunların kendisi, yeni ideolojiyi besleyen faktörlerden biridir.[35] Sadece edebiyat, müzik, resim, heykel ve sinemayı düşünmemeliyiz. Reklamlara, dergilere, popüler müziğe, pembe dizilere, gazetelere, televizyon şovlarına, vitrinlere ve kamusal alandaki dekorlara da özellikle dikkat etmeliyiz. Sadece somut kültürel metalara bakmak yerine, soyut teorik söylemlere ve birbirine benzemeyen bu iki kültürel faaliyet arasındaki ilişkiye de bakmalıyız. Kâğıt, tuval, sahne; binalar, yayınevleri, devlet daireleri; barlar, dans salonları ve kafeler – hepsi bizim ilgi alanımız olmalı. Gerektiğinde, her biri toplumsal bağlamına yerleştirilmeli: Çin'de kültürel çalışmalar ne katı bir

34 Örneğin, insanlık tarihinin sabit kuralları izlediği ve bu nedenle de Çin'in, Avrupa ve Amerika'nın modernleşme tarihini kopyalamasının tamamen mümkün olduğu inancını ele alın. Bu kavram, sadece 1980'lerdeki entelektüellerce modernleşmeyi cazip kılmak için başvurulan kilit teorik argümanlardan biri olmakla kalmayıp, bugün de çoğunluğun inandığı, yeni 'düşünce' için temel bir dayanak olmaya devam ediyor.

35 Bu nokta dikkatlice tartışmayı gerektiriyor, ancak bunun için burada yerimiz yok. Şunu belirtmek yeterli olacaktır: 1) Toplumsal sistemlerin giderek uzmanlaşması, Çin'in başarılı bir şekilde 'kendisini dünya ile birleştirdiği' şeklindeki yüzeysel algıyı güçlendiriyor; ve daha da önemlisi, 2) toplumsal varoluşun tüm alanları fiilen gitgide artan biçimde "işgücünün özelleştirilemsi"ne dayanıyor ve birbirinden oldukça ayrılıyor (ve bu tip bir ayrılmanın ekonomik bir gerekçesi var). Ancak ayrılma tamamlandıkça bu tip bir yapıda büyüyenler için geniş ve serbest bir bakış açısı geliştirmek zorlaşıyor ve onların basit, açık ve yanıltıcı popüler ideolojiye çekilmeleri kolaylaşıyor.

şekilde mevcut disipliner sınırlara sadık kalmalı, ne de kendi başına bir disiplin olmaya çalışmalıdır. Amacı, sadece Çin'deki çağdaş yaşamın ve küreselleşme şartlarının daha rahatsız edici olan sorularıyla mücadele etmek ve belki de onlara vakitli ve enerjik bazı tepkiler önermek olmalıdır.

İnsanlık tarihi sabit/değişmez kanunlara sahip değildir. Lu Xun'un sözlerinden uyarlarsak, Çin nasıl bir 'tarihî önemi haiz dönem'e girmektedir? Bunun cevabı en iyi şekilde milyonlarca sıradan Çinlinin yaşam dokusunu oluşturan çağdaş kültürde aranabilir. Onun vülgar, kaba ve karanlık özellikleri sonsuza kadar sürmeyecektir. Ama onları dağıtmak için de daha iyi bir kültürün ışığı gerekecektir. Bunun için mücadele etmeye değer. Lu Xun belki de yetmiş yıl önce Çin'in geleceği hakkında endişe ettiğinde, gizliden gizliye bu umudu içinde barındırmıştı.

13

Unutmayı Reddetmek

QIAN LIQUN

20. yüzyıl, Çin ve tüm dünya için eşi görülmemiş bir çalkantı dönemiydi. İki Dünya Savaşı, ardından gelen Kore ve Vietnam savaşları, Arap-İsrail çatışması; koloni imparatorluklarının çöküşü, 'Üçüncü Dünya'da yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerin yükselişi, uluslararası komünist hareketin ortaya çıkışı, krizi ve çöküşü – tüm bu ayaklanmalar dünyayı şiddetle sarstı ve dönüştürdü. Birinci Dünya Savaşı ve Arap-İsrail çatışması dışında, Çin bunların hepsinde ateş hattındaydı. Ülke ve halkı (entelektüelleri de dahil olmak üzere), inanılmaz fedakârlıklar yaparak, akla gelmez zorluklar çekerek bunlar için çok ağır bedeller ödedi. Sonuç, tamamen Çin'e has bir tecrübeydi. Bu tecrübenin iki temel kazancı oldu: Yarı-feodal, yarı-sömürge ve geç kalkınan bir toplumun, içeride otokratik bir iktidara karşı, dışarıda ise baskı ve işgale karşı uzun bir mücadele sonucunda bağımsız bir ulus-devlete dönüşmesi ve sonrasında, sözde 'Çin modeli sosyalizm' deneyi ile farklı bir modernleşme yolunun keşfedilmesi. Bunların ikisi de Batı'yı referans noktası olarak alıyordu. İlki, Batılı sömürgeciliğe ve emperyalizme direnişi içinde barındırıyordu; ikincisi aynı anda hem Batılı modellerden ödünç alırken, hem de eleştirip onlardan ayrışıyordu. Tabii ki çektikleri zorluklar ve özlemlerindeki benzer-

likler nedeniyle, çağdaş Asyalı milletler –Japonya, Hindistan, Kore– daha da önemli bir referans noktasını temsil ediyorlardı. Fakat bu ülkeler arasındaki ortak etkiler ve ödünç almalar aleni olsa bile, modern tarihleri arasındaki farklar da oldukça açıktır. O nedenle son yüzyılda Çin'in tecrübesi hem Batı ve diğer Asya milletleriyle yakından bağlantılı, ancak aynı zamanda da Çin halkının yüz yıllık 'kendi yolunda yürümek' mücadelesi ile şekillenmiş, kendine has değeri ve karakteri olan, belirgin, 'alternatif' bir yoldur. Bu süreçte farklı bir dizi Çinli düşünür –siyasetçi, stratejist ve yazar– ortaya çıktı ki, kanaatimce bunlardan en önemli üçü, Sun Yat-sen, Lu Xun ve Mao Zedong'dur. Çin'in 20. yüzyıldaki tecrübesinin, onların düşüncelerinde ve çalışmalarında özetlendiğini söyleyebiliriz. Nasıl yargılanırlarsa yargılansınlar, onlar çağdaş Çin'i öğrenmek ve anlamak için elzem, baypas edilmesi veya göz ardı edilmesi imkânsız 'yadigârlar' olmaya devam etmektedirler.

Ancak, bu dönemin büyük kısmında yaşamış birisi olarak ben, ulusal bağımsızlığını kazanmış, halkını birleştirmiş ve ekonomik reformlarını başlatmış olmasına rağmen, Çin'in hâlâ kendisini siyasi, ekonomik ve kültürel geri kalmışlıktan kurtarması gerektiği gerçekliği ile yüzyüze gelmeden edemiyorum. Yapılan fedakârlıklar, büyük farkla kazançlardan daha ağır basıyor. Geçen yüzyılın kanlı mücadelelerine ve onlarda hayatını kaybetmiş sayısız insana dönüp bakıldığında, tarihsel sorumluluğu olan Çinli entelektüeller ancak ızdırap duyabilirler ve yüzyılın tecrübesini ve onun Çin halkına verdiği dersleri yeniden düşünme ihtiyacı hissederler. Orada sadece kahramanca ve mutlu anılar değil, aynı zamanda Anti-Sağcı Hareket, İleri Büyük Atılım, Kültür Devrimi ve '1989 katliamı' gibi taşınması zor travmalar, aşağılanma ve ızdırap hatıraları da yatıyor. Bu tarih içerisinde, iyi ile kötü kolayca birbirinden ayrılamıyor: Onlar içinden çıkılamayacak şekilde birbirine bağlı ve bu yüzden çok karmaşık duygulara, bazense tamamen ümitsizlik hissine yol açıyor. O yüzden, geçen yüzyıl tecrübeleri üzerine düşünmenin önemini çok az insan inkâr etse de, bu sıcak bir kömür topağı gibi kimsenin dokunmayı istemediği, buna cesaret edemediği bir konu.

Geçen yirmi yılda, Çin'in çeşitli düşünce ve akademik çalışma alanlarında önemli ilerlemeleri olduysa da, bu konuyu açma denemeleri çok nadirdi: Hatta bu tabu olarak görülüyordu. Bence Çin'in entelektüel camiası açısından bu durum, sorumlulukların ihmal edilmesidir. Burada ödenmesi gereken tarihsel bir borç var.

O yüzden sormamız gerekir: Bu tarihin 'unutulması' nasıl gerçekleşti? İktidarlarının meşruiyeti için, güç sahipleri daima geçmişin muhasebe ve değerlendirilmesinin öneminin farkında olmuşlardır. Çin'de daima tarihimizi araştırma hakkını tekellerinde bulundurmaya çalışmışlardır. Kültür Devrimi'nden sonra 1976'da, gücü ellerinde tutanlar, olayların değiştirilemeyecek, sorgulanamayacak ve tartışılamayacak şekilde 'bağlayıcı bir muhasebesi' olarak alelacele "Birkaç Tarihsel Sorunla İlgili Karar" başlıklı bir belge yayınladılar. Gerçekte, iktidar partisinin bir genelgesi, geçmişin araştırılmasını 'sonlandırmaya', hatta tarihin kendisini 'sonlandırmaya' kalkıştı. Sonrasında, bu unutkanlığı empoze etmek amacıyla tarihsel malzemelerin toplanması, araştırılması ve yayınlanmasını yasaklamak için her türlü güç unsuru kullanıldı. Çin'in emperyal geçmişinde, tarihin şiddetini kapatmak için antika kitapların bilinçlice yok edildiği veya sansürlendiği, tarihsel vakayinamelerin 'revize edildiği' pek çok kez vakidir. Bugünkü yaklaşımsa çok daha doğrudan ve kökten: Daha baştan hiçbir kayda izin vermemekle, tarihsel hafıza kökünden siliniyor; hiçbir şey en önemli söyleme dahil olamıyor.

Her şey bir kez unutulduğunda, acı hiçbir ders de kalmayacak ve tarih içinden 'ışıklar saçıyor' olacak. Cesur direniş artık görünür olmayacak, öncülerin hatırası ortadan yok edilmiş ve geçmiş yeniden ruhani kalıntıların çat pat hatırlanmasından ibaret olacak. Bu şekilde zorlanan bir unutkanlığın, çağdaş Çin'de çok etkili olduğu görülüyor. İnsanlar sonsuza dek hatıralarında yaşayamayacağından, bunların yasaklanması, kan izlerinin zamanla silikleşmesine, gündelik yaşamın sıradan kaygıları arasında erimesine izin veriyor. Bırakın otuz yıl önceki Kültür Devrimi'nin acımasızlıklarını, ya da kırk yıl öncesinde-

ki anti-sağcı kampanyanın trajedilerini, gençler daha şimdiden on yıl önceki ölümler hakkında hiçbir şey bilmiyorlar. Tarihsel söylemimizdeki bu boş sayfalar karşısında, onlara dair bağımsız hiçbir yargı oluşturma şansı olmadan, geçmişin ancak resmî versiyonunu kabul edebilirler.

Çinli akademisyenler, bu yapıdaki çatlaklar arasından yükselmeye çok çalıştılar. Son yıllarda anti-sağcı kampanya veya Kültür Devrimi üzerine pek çok hatıra ve birçok da akademik makale ve kitap ortaya çıktı, ki tüm bunlar, tarihsel hafızayı geri getirme mücadelesinin işaretleridir. Fakat 20. yüzyıldaki Çin tecrübesinin araştırılması, aktif olarak takip edilmiyor. Kanaatimce bunun iki sebebi var: İlk olarak bazı Çinli akademisyenler, kendilerini ikilemlerden kurtaramıyorlar: Yani bir fikri ya tamamen kabul etmek, ya da tamamen reddetmek eğiliminden. Bu düşünce tarzı, Çin'in 20. yüzyıldaki tecrübelerinin karmaşıklığını düzenlemeye elverişli değil. Daha da önemlisi, geçen yirmi yılda ve özellikle de 1990'lardan beri, iki karşıt akım Çin'in akademik çevrelerinde yaygınlaştı: Çin'in problemlerinin 'gelenekten kopmak'tan kaynaklandığı ve çarenin de 'Konfüçyanizme geri dönmek' olduğu inancı ve tam tersine Çin'in problemlerinin merkezinde Batılı, özellikle Amerikalı düşünce ve kültürün reddedilmesinin yattığı ve ilerlemenin ancak 'Anglo-Amerikan yola girmekle' gerçekleşeceği inancı.

Antik Çin olsun, modern Batı olsun, bu iki saplantının da ihmal ettiği, tam da bu 'modern', –20. yüzyıl– Çin'i. Modern Çin edebiyatı ve akademisi tartışmaları bile ağırlıklı olarak ya geleneksel, ya da oksidental kültüre yönelmiş figürlerden oluşuyor. Bunun sonucunda Çin toplumunda yer alan mevcut değişimleri kendilerine temel alan ve fikirlerinin lokomotifi olarak bunlara çözüm bulmaya çalışan yazar ve düşünürler, paradoksal olarak günümüz araştırmalarının kapsamının dışında kalıyorlar. Son yıllarda Lu Xun'a yapılan saldırılar artarken Sun Yat-sen'in ihmal edilmesi ve Mao Zedong'un unutulması rastlantı değil.

Esasen, 1990'lardan itibaren atmosfer, geçmişe yönelik kritik özeleştiriler yapmak için son derece elverişsiz oldu. Ana-

akım ideoloji, 'Maksizmde ısrar etme' (hatta 'Marksizmi geliştirme') ihtiyacını yüzeysel olarak vurgulamak ve 'faydacılık' ile 'hedonizmi' (tüketimi) güçlü bir şekilde yaygınlaştırmaktan ibaret. Bu sistemin tanımlayıcı özelliği, iç ve dış gerekleri arasındaki uyumsuzluktur. 'Israrcılığın' bilakis dışarıya gösterilmesi, iktidardakilerin meşruiyeti için mutlak bir gerekliliktir. Bu, bir yandan bağımsız entelektüelleri susturmaya ve geçmişe ya da şimdiye ait her tür eleştiriyi kaynağından budamaya çalışırken, öte yandan ideolojik kontrol ve kitleleri manipüle etme aracı olarak hizmet veriyor. Böylesine bir cehalet taraftarlığı (*obscurantism*), artık herkesin bir maskaralık olarak nitelendirdiği her tür propaganda ve siyasete karşı yaygın bir şüphe ve yılgınlık yaratıyor. İktidar sahiplerinden ilk ve ortaokul öğrencilerine kadar herkes masallar anlatmaya, boş ve yüzeysel konuşmalara ve yalan söylemeye alışıyor. Kendine has kural ve düzenlemeleriyle bu herkesin oynadığı bir oyun haline gelmiş. Herkes yanlış şeyler söylüyor, başkalarına yalan söylüyor ve başkalarının da onlara yalan söylemesine izin veriyor. Eğer birisi bu kuralları çiğneyip doğruyu söylerse, 'halkın düşmanı' ilan ediliyor.

Bunlar tam da iktidar sahiplerinin istikrarı muhafaza etmek için ihtiyaç duyduğu şeyler: Eleştirel düşünceden, teori ve inançtan yoksun zamanlar. Sadece hedonizm ve tüketim, insanların inançsızlığından kaynaklanan boşluğu doldurabiliyor ve medyayı kontrol eden, ticari kültürle işbirliği yapan anaakım ideolojinin sıradan halka sunduğu yegâne değerler bunlar. Bir reklam bombardımanı ve taşkın varyete şovları, sanki istikrar varmış havası yaratıyor, kitlelerin dikkatini kontrolsüz tüketime ve 'şimdinin zevkini çıkarmaya' çekerek her türlü ruhani ilgiyi ve düşünme kapasitesini baskılıyor. İşte bu 'çağın sonu' cümbüşü içerisinde, bastırılanların ve aşağılananların ızdıraplı çığlıkları ve bağımsız, eleştirel mantığın sesleri boğulup gidiyor. Bu çılgın kutlamaların ortasında, Çin'in geçen yüzyıldaki tecrübesinin hazin yönünün unutulması şaşırtıcı değil.

Bu milli unutkanlığa karşı çıkmalıyız. Bu, tarihten ders alınmadığı ve bu hatalara yol açan fikirlerin ve uygulamaların cid-

di olarak eleştirilmediği ve giderilmediği anlamına geliyor. Tarihin trajedileri, hiç beklenmedik biçimlerde ve beklenmedik anlarda yeniden tekerrür edebilir. Çin'in tecrübesinden alınacak en değerli dersler kolektif bir unutkanlığın kurbanı olabilir, geçmişin en iyi mirasları ile aralarındaki her türlü bağ kopabilir. İnsanlar, atalarının önemli başarılarının üzerine bir şey inşa edemeyip, tekrar tekrar en baştan başlamaya mahkûm olabilirler. Bu durum, modern Çin düşünce tarihinde bir kalıp haline gelmiştir ki, düşük düzeyde kalıp gelişememesinin bir sebebi de budur. Mevcut sahnenin gerisinde pusuya yatmış bekleyen, vicdanlı hiçbir entelektüelin kayıtsız kalamayacağı bir milli kültür krizidir.

Lu Xun

Bu bağlamda, Lu Xun'un akıbeti semboliktir. 1980'lerde, yeni bir nesil aydınlanma entelektüeli için ana ilham kaynağıydı. O zamanlar Çin'de üniversitelerin içinde ve dışındaki tartışmalarda en etkili sloganlar 'Dört Mayısa Dönüş' ve 'Lu Xun'a Dönüş' idi. Ama Dört Haziran'da dünyayı şoke eden fırtınadan sonra, Lu Xun aniden favori olmaktan çıktı.

- Şimdi moda olan muhafazakârlar, Dört Mayıs'ı Kültür Devrimi'nin şer kaynağı olarak, Lu Xun'un düşüncelerini ise despotizmle eşdeğer görerek aşağılıyorlar.
- Bir anda 'milli çalışmalar' (*guoxue re*) dalgası yükseldiğinde, 'Neo-Konfüçyanizm' ustaları ve 'Yeni Ulusal Cevher' yanlıları, doğal olarak Lu Xun'u gelenekten kopmanın başlıca sorumlusu –hatta bazılarının gözünde Çin'e 'ihanet etmiş' biri– olarak gördüler.
- Çin tarzı postmodernizmin 'gecikmiş yıldızları', bilgiyi gücün yandaşı, rasyonaliteyi ise bir nevi suç olarak gördüler: Lu Xun'a elveda derken, sadece kendileriyle tutarlı oluyorlar.
- Dört Mayıs jenerasyonuna post-kolonyal mercekten bakanlar, onun milli karakteri reformize etme çabalarını ve

Lu Xun'un Ah-Q[1] tasvirini, Batı'nın kültürel hegemonyasına yüz vermek olarak görüyorlar.

- Toleransı yücelten ve centilmence tavırlar sergileyen liberaller, doğal olarak onların gözünde totalitarizmle işbirliği yapmış, 'toleranssız' ve 'dar görüşlü' Lu Xun'a müsamaha gösteremezler.

Öyleyse burada çarpıcı bir kültürel fenomen var. Geçen on yılda Çin'in kültürel ve entelektüel çevreleri, olabilecek her türlü -izm'in baskısı altına girdi: Fakat, hangi -izm benimsenirse benimsensin, neredeyse istisnasız, Lu Xun'un eleştirilmesi atılacak ilk gerekli adım olarak görüldü. Daha yakından incelendiğinde görülecektir ki, bu doktrinler ya 'eski bir fomülün yeniden uygulanması' –yani bazı geleneksel kavramların yeniden kullanıma sokulması–, ya da Batı'dan yapılan en son 'ithalat'tır. Esasen, Lu Xun'un fikirlerinin olağandışı tabiatını ve kendine has değerini öne çıkarırlar. Çünkü onun düşünceleri hakikaten moderndi ve Batılı kavramların perakende paketlenmiş hali değil, özgün olarak Çinliydi. Onun orijinalliği de burada yatıyor. Kendisinin de önceden söylediği gibi,

> Antika olana özenenler, antik döneme dönerler! Seküler dünyadan ayrılmak isteyenler, çabuk çıkın! Cennete yükselmek isteyenler, hemen yükselin! İnsan bedeninden kurtulmak isteyen ruhlar, hemen ayrılın! Bu dünya, şu anı kucaklamak isteyenlerin ve yeryüzüne sıkı sıkıya inananların ikametgâhıdır. (Random Thought, cilt 3, s. 49)

Lu Xun'un kendisi de böyle bir yazar ve düşünürdü; anı kucaklayan, yeryüzüne sıkı sıkıya sarılan. Kökleri, 20. yüzyılın Çin'ine sıkıca dikilmişti. Bu topraklarda yaşayan ve mücadele eden Çinli halka yakından bağlıydı. Dikkati, onların problemlerine odaklanmış, düşünceleri ise daima güçlü bir şekilde ülkenin realitelerine dayanmaktaydı.

---

1 Lu Xun (1881-1936) *Lu Xun quanji* (Lu Xun'un Tüm Eserleri), Pekin, 1981, cilt 1 s. 487-527. Buradan itibaren Lu Xun'a verilen referanslar metinde cilt ve sayfa numarası olarak verilmiştir.

Ancak düşünceleri hiçbir şekilde dar veya kendi içine kapalı değildi. 20. yüzyılın başında Çin'in entelektüel ve edebi sahnesine ilk kez çıktığında, misyonunu belirlemişti bile: 'Dış dünyadaki düşünce akımlarının gerisinde kalmamak; içerideki yerleşik kültürel tepkileri yok etmemek; yeni bir düşünme biçimi yaratmak için en iyiyi muhafaza ederken, alabileceklerimizi de almak.' (On Cultural Extremes, Cilt 1, s. 56) Modern bir kültürü inşa ederken geriden gelen tüm ülkelerin karşılaşmak zorunda olduğu problemi anlamıştı: Dünyanın her yanındaki başka milletlerden gelen ithalat karşısında yerel gelenekler ne olacak? Günümüzde bu küresel bir sorun olmaya devam ediyor. Lu Xun'un yaklaşımı çok açık ve toleranslıydı. Daha sonra oldukça etkili olan *raptism* kavramını geliştirdi (başkalarından ödünç almanın etiği, *nalai zhuyi*, "Raptizm", cilt 6, s. 38-41). Programının en çarpıcı yönü, dış dünyadan öğrenmenin ve geleneğin tepkilerini korumanın kendi başına birer amaç olmayıp, daha temel bir şeyi yaratmak için araç olmalarıydı: 'Yeni bir düşünme biçimi'. Lu Xun'un aradığı, Çin halkının şartlarını geliştirecek yeni bir düşünceler, değerler ve prensipler dizisiydi. Modern bir ulusal Çin kültürünün inşa edilmesi için ortaya koyduğu stratejik hedefin bu olduğunu söyleyebiliriz. Bence bu hâlâ tamamlanmamış bir proje.

Daha yakından incelendiğinde, Lu Xun'un hem geleneksel Çin kültürüne, hem de –Batılı dahil olmak üzere– dünya kültürüne olan toleranslı yaklaşımı, 'evrim zincirindeki her şey orta düzeydedir' inancından kaynaklanıyordu. (*Postscript to Grave*, Cilt 1, s. 285-260). Onun gördüğü şekliyle, ortada olma ve sınırların olması, dünyadaki pek çok şeyde varoluşsal bir haldi. Bu ışıktan hareketle, –Çinli olsun veya başka bir Asya milletinden veya Batılı– kültürün her formunun 'aşırılık' olduğu düşüncesindeydi: Yani, tamamlanmamış, mükemmel olmayan, geçici, sınırlı ve hata yapmaya meyilli. Herhangi bir mükemmel veya tamamlanmış kültür, ufkun ötesinde, peşinden gidilebilecek ama henüz elde edilmemiş bir idealdi. Tüm insan kültürlerinin kısmiliği ile çatışırken, Lu Xun esas itibariyle bütün kültürel mitleri yıktı. Bu, geleneksel Çinli kültürüne kutsal bir üs-

tünlük atfeden Sino-merkeziyetçi –Çin'de kökleri çok derinde olan ve ilerici reformları sürekli engelleyen bir bakış açısı– görüşten kopan bir duruştu. Lu Xun, aynı zamanda Batılı kültüre üstünlük duygusu veren Avrupa-merkeziyetçilikten ve pek çok Çinli entelektüel üzerinde büyük etki yapmış evrensellik iddialarından da kopmuştu.

Entelektüel gelişiminin daha başlangıcında Lu Xun'un Avrupa-merkezciliğini sorgulamış olması kayda değerdir. Aynı zamanda onun her kültürün kısmi ve hatalı olduğuna dair inancı da –Doğu veya Batı, her biri kendine özgü değerleri ile– onu her kültüre karşı toleranslı yapmıştır. Adil bir maç sahasında, farklı kültürlerin birbirlerinden ödünç alabildiği, birbiriyle yarıştığı ve hatta birbirini reddettiği çok kültürlü bir evren hayal etmiştir; ki burada hem karışma ve kaynaşma, hem de bağımsızlık ve kendine has olma eşit derecede muhtemeldi.

O nedenle 20. yüzyılın başında Lu Xun modern bir Çin medeniyeti nasıl inşa edilir şeklindeki tarihsel soruyla karşılaştığında (bugün Çin'in modernleşme yolu denebilir buna), pek çok çağdaşının yaptığı gibi Batılı modellerin toptan ithali şeklindeki basit yolu tercih etmedi. Onun yerine Batı'ya karşı eleştirel ve kaçınılmaz olarak karmaşık ve hatta birbiriyle çelişen tavırlar geliştirdi. "Kültürel Aşırılıklar Üzerine", "Bilim Tarihi Üzerine" ve "Kötünün Yok Edilmesi" gibi makalelerinde (Cilt 1, s. 25-35, 44-57; cilt 8, s. 23-34) Batılı endüstriyel medeniyetin bazı temel konularını ('materyalizm, bilim, mantık, demokrasi ve sosyal eşitlik' gibi) tarihsel olarak bilim ve toplumun gelişmesiyle birlikte ele aldı. Bir yanda, bu değerlerin gelişmesinin Batılı toplumun ilerlemesine olan katkısını vurguladı. Bunlar Çin'in geleneksel toplumunda ve kültüründe eksik olan önemli yapı taşlarıydı. Öte yandan Lu Xun, böylesi yapı taşlarının ardından göz kırpan eşit büyüklükte krizler olduğuna da işaret etti. Maddi ilerleme kaygısı materyalizme tapınmaya dönüşürse, 'insanların' maneviyatları ve ruhları günbegün aşınacak, mantık, irade ve hissiyatları katlanılmaz derecede katılaşacak; sadece objektif maddi dünyayı takip edecekler, herhangi bir öznelliğe tutunan zihin dünyasını eleştirmek-

sizin reddedecekler. 'Maddi şeylerin arzusu ile körelmiş insanlar yavaş yavaş toplumun çöküşüne yol açacağı ve zamanla ilerlemeyi de durduracakları için' bunun sonuçları çok kötü olabilir (Cilt 1, s. 53).

Benzer şekilde, 'eğer bilim dine dönüşürse', 'mantık için mabedler inşa edilirse' ve 'dünya sadece bilimsel bilgiye tapınırsa', güzel duygular kaybolup derin düşünceler yok olacağından, hayat kuruyup gider ve bilimin kendisi de ya ölür, ya da değerini kaybeder (Cilt 1, s. 35). Lu Xun, 'bilimsel buluşların, bilimin kontrol ettiğinin ötesindeki güçlerin sonucu' olduğuna inandığından, mantık ve mantıksızlık, bilim ve inanç aynı anda hem birbiriyle çelişen, hem de birbirini oluşturan şeylerdi (Cilt 1, s. 29). Lu Xun bir uyarıda daha bulundu. Eğer demokrasi bir kez kitlelere tapınma halini alırsa, tarihsel bir döngü kendisini tekrar eder. Eski zamanlarda birey kitleleri yönetirdi; şimdiyse kitleler birey üzerinde tirani kurabilir (Cilt 8, s. 26). Bu şartlar altında despotizmin içeriği ve şiddete dayalı iktidar değişmeden devam eder.

Benzer şekilde eğer toplumsal eşitlik 'yeryüzündeki herkesi aynı yapacaksa', tüm farklı 'örf ve âdetleri, ahlâk ve dinleri, zevk, moda ve dilleri' tek bir kalıba sıkıştıracaksa, bunun sonucunda sadece 'aşağıda kalanların seviyelerini yükseltmeden sivrilikler düzeltilip törpülenir' ve 'toplumun kaçınılmaz olarak geçmişte olduğundan daha aşağı inmesi' sağlanır (Cilt 1, s. 50-51). Burada Lu Xun'un düşüncesinin tutarlı bir yönünü görüyoruz: Bir tezi hiçbir zaman tek bir perspektiften, diğerlerinden izole bir halde değerlendirmeyip, daima antiteziyle birlikte ele alıyordu. Düşüncesi içgüdüsel bir şekilde diyalektikti, karşıt uçlar arasında gidip geliyordu – bilim ve inanç, mantık ve mantıksızlık, maddi ve manevi, kitleler ve bireyler, eşitlik ve ayrıcalık, çoğunluğun demokrasisi ve azınlığın özgürlükleri.

Ancak bu ikililer arasındaki ilişkiyi asla kaba, siyah ve beyaz ayrımlar olarak basitleştirmedi. Sorgulamadan asla bir pozisyon almaz, içinde değerli bir şey bulmadan da asla bir pozisyonu reddetmezdi. Bu ileri-geri söylem, onun yargılarını oldukça ikircikli yapıyor. Fakat o asla muallak sentezler aramadı veya çalışma-

larında ortaya çıkan çelişkileri saklamaya çalışmadı. Farklı noktalar arasında gidip gelmesi, bir nevi ruhsal ızdırap gibi zıtlıklar arasındaki gerilimi nasıl içselleştirdiğini yansıtmaktadır. Çinli milliyetçiliği çıkış noktası alıp en sonunda Çin'in modernleşme yolunu kavramsallaştırdığında, 'bir millet inşa etmenin' (*liguo*) önemini vurguladı; yani, birleşik, bağımsız, demokratik, güçlü ve varlıklı modern bir ulus-devlet. Ama bu devletin 'halkın milleti' (*renguo*) olması gerektiğini, temelinde 'bireyin gelişmesinin' (*liren*) bulunması gerektiğini de vurguladı. Bu da 'bireysel karaktere saygı duyulması ve desteklenmesi' anlamına geliyordu. Lu Xun, 'zenginlik, bilimsel teknoloji veya kitlelerin yönetimi tek başına medeniyet olamaz', modern Çin medeniyetinin göstergesi olarak 'ruhani özgürlük' de alınmalıdır, ifadesinde bulundu. Çin'in modernleşmesi için bu hedefi (daha doğrusu ideali) tanımlamanın öneminden kim şüphe edebilir ki?

Lu Xun'un 'bireyin ruhani özgürlüğü' fikri, burada çift taraflı bir eleştiriyi barındırıyor. Çünkü hem geleneksel Çin medeniyetinin despotizmini, hem de belirttiği gibi Batılı endüstriyel medeniyetin negatif yönlerini hedef alıyor. Her ikisine de 'çifte veba' diyerek ciddi sonuçlar doğuracak bir tanı yapıp, ilkini 'içeriden kaynaklanan bir yarı felç durumu', ikincisini ise 'dışarıdan bulaşan yeni bir hastalık' olarak nitelendiriyor (Cilt 1, s. 57). Nitekim modern Çinli entelektüeller de daima bu ikili korkuyu içlerinde barındırmışlar, Çin'in önündeki seçenekleri düşünürken bu onları etkileyen ağır bir psikolojik yük olmuştur. Lu Xun'un önemi bu çelişkileri çözmek için sunduğu reçetelerde değil, yaşadığı zamanın kötülüklerini bıkmaksızın göz önüne sermesinde, onların kültürel sonuçlarıyla mücadele etmesinde ve kendisini çevreleyen umutsuzluk karşısındaki direnişinde yatıyor.

Lu Xun, Çin halkının onun zamanındaki zorluklarını yakından gözlemlerken bir defasında 'Çinli kitlelerin ruh hali benim makalelerime yansıyor' dedi. (Epilogue, Cilt 5, s. 403) Bu metinler insanlarımızın psikolojik eğilimlerini ve geleneklerini, normlarını, duygularını, hislerini ve göreneklerini canlı bir şekilde yansıtarak, –hepsinden önemlisi, onlarla derin bir empa-

ti kurarak– modern Çin toplumunun, siyaset ve kültürünün bir ansiklopedisini oluşturuyor. Yazdıklarındaki 'yaşam felsefesi', Lu Xun'u o dönemin diğer düşünürlerinden farklı kılıyor.[2] Çünkü o bir yanda Çin halkının kendisini içinde bulduğu durumun tarihsel ve kültürel realitelerin şiddetle farkındayken, öte yanda *Wild Grass* (Vahşi Çimenler) ve diğer eserlerinde (Cilt 2, s. 159-225) tipik bir 'umutsuzluk içinde direniş' ruhundan hareketle insan varoluşunun ontolojik sorunlarını keşfetmeye çalıştı. Bugün de Çin'in sorunlarıyla ilgili olarak Lu Xun hayattadır. Bunlardan rahatsız olan entelektüeller, onun gölgesinden kaçamaz. Ancak insanlar statükodan tatmin olmuşlarsa ve sadece varoluşun hafifliğini izlemek istiyorlarsa, Lu Xun'u geride bırakıp onu unutmaya çalışabilirler. Bu Lu Xun'un kaderidir.

Mao Zedong

20. yüzyıl Çin'ine dair hiçbir tartışma, Mao Zedong'un baskın varlığından kaçamaz. Modern Çin tecrübesindeki iki önemli dönem, bağımsızlığın kazanılması ve üniter bir devletin yaratılması ile 'Çin tarzı sosyalizm' tecrübesi, ayrılmaz biçimde onun ismiyle bağlantılıdır. Fakat Mao tabii ki modern Çin'deki en tartışmalı tarihsel figürdür. Onun eleştirel olarak değerlendirilmesi sadece şahısların sözde 'Mao-dönemi'ndeki kişisel tecrübelerine göre değil, aynı zamanda mevcut realiteler ve şu anda Çin'in karşısındaki seçenekler konusundaki tavırlara göre de değişiyor. Mao'ya nasıl bakılacağı hâlâ oldukça hassas ve duygusal bir konu.

İlerleyen yıllarında Mao sık sık 'kalbim Lu Xun ile aynı yerde' ifadesini kullanmıştır. Mao'nun bu iddiasının gerisinde pek tabii bir politikacının taktik motivasyonu vardı, ama buna rağmen biraz doğruluk payı da mevcuttu.[3] Çünkü bence Mao Zedong ile Lu Xun'un bir dizi ortak özelliği vardı: Her ikisinin de

2 Qian Liqun, "Zuowei sixiangjia de Lu Xun" (Düşünür olarak Lu Xun), *Zuojin dangdai de Lu Xun* (Çağdaş Lu Xun'a Yaklaşımlar), Pekin, 1999, s. 63-82.

3 Mao'nun Lu Xun ile olan oldukça karmaşık ilişkisi sorusu, bu makalenin boyutlarını aşar; bu konuyu başka bir yerde ele almayı ümit ediyorum.

'huzursuz' bir ruhu ve sonu gelmez bir yok etme ve (yeniden) yaratma güdüsü vardı; Lu Xun derdi ki, 'gerçek entelektüeller', 'toplumdan asla tatmin olmayan' eleştirmenlerdir, ki bu mutlaka kendisini de içeriyordu. *Regarding the Intellectual Class* (Entelektüel Sınıfa Dair, Cilt 8, s. 187-193); Mao içinse, o tam da Lu Xun'un 'sonsuza kadar devrimci' tipiydi (*On the Anniversary of the Death of Sun Yat-Sen*, Cilt 7, s. 293-4). Lu Xun 'gerçek entelektüel sınıfın' daima 'sıradan halkın acısını hissedebileceğini ve onlar adına doğrudan konuşabileceğini' de vurgulardı (*Regarding the Intellectual Class*). Kendisi de 'zarar görenler ve incitilenler adına itiraz eden, protesto eden ve kavga eden bir sanatçıydı' *Written Deep into the Night* (Gecenin Derinine Yazılmış, cilt 6, s. 499-510); Mao'nun ise, işçilerin ve yoksul köylülerin çıkarlarını yücelttiğine inandığı daha da derin bir 'sıradan insan kompleksi' vardı. Daha da önemlisi, belki de her ikisi de adına Çin denilen bir toprak parçasına sıkıca kök salmıştı ve onun sorunları, zihinlerinin baş köşesinde yer ediyordu.

Fakat Mao Zedong, Lu Xun'dan iki temel açıdan ayrılıyordu: 'Bilgelik kompleksi' ve 'imparatorluk kompleksi'. Efsaneye göre, Büyük Proleter Kültür Devrimi esnasında Lin Biao, Mao'ya dört titr önerdiğinde (yüce öğretici, yüce lider, yüce komutan ve yüce kaptan), Mao bunlardan sadece 'yüce öğretici' ile ilgilendi ve bu kavramı sevinçle kabul etti. İşte Lu Xun, tam da bu 'öğretici' sıfatını tiksindirici buluyordu. ('Mentor', cilt 3, s. 55-56) Erken dönemlerinde Mao ciddi bir söz vermişti: Bir 'kahraman' olmak istemiyordu, büyük bir politikacı, askerî stratejist ve düşünür olarak da isim yapmak istemiyordu; bunların ötesinde, tüm diğer başarılarını geride bırakacak şekilde 'evrensel gerçeği' yayan bir 'bilge' olmak istiyordu. Adeta insanların ruhlarını dönüştürecek ve dünyevi varlıklarını arındıracak bir misyoner gibi, düşüncesinin hem çağdaşlarını, hem de sonradan gelecek nesilleri etkilemesini istiyordu.[4] Mao değerlendir-

4 Bkz. "A Study of Physical Education", 1 Nisan, 1917 ve Li Jinxi'ye mektup, 23 Ağustos 1917, *Mao Zedong zaoqi wenga*, Changsha, 1990 ve Stuart Schram'ın editörlüğünü yaptığı, *Mao's Road to Power, Revolutionary Writings*, cilt 1, Armonk, 1992, s. 113-127 ve 130-136 – e.n.

melerinin çoğu, kariyerinin ilk dönemlerine yoğunlaşıyor – yani, Üçüncü Dünya'nın önde gelen bir siyasi lideri, askerî stratejisti ve toplumsal düşünürü olarak gerçekleştirdiği başarılara. Burada, en katı eleştirmenler bile, onun yerel feodalite ve emperyal işgal karşısındaki mücadelesini ve Çin Halk Cumhuriyeti ile modern bir ulus-devletin kuruluşundaki katkılarını takdir ediyorlar.

Bana göre, onun mazisinin bu kısmı ve bunun düşüncelerine yansıması (özellikle 'güçlüyü cezbetmek için zayıfı, büyüğe saldırmak için küçüğü ve yabancıya saldırmak içinse yerliyi kullan', gibi askerî ve siyasi deyişleri) Çin'in geçen yüzyıldaki tecrübesinde önemli bir unsuru oluşturuyor. Bunların Çin'de ve Üçüncü Dünya üzerindeki etkileri göz ardı edilemez. Fakat Mao'nun kendi gözünde, bunlar sadece onun nihai hedefine doğru 'uzun yürüyüşün ilk adımları'ydı. 'Snow' isimli çok meşhur şiirinde 'Her şey geçti gitti – bugüne sadece yüce ruhlu insanlar kaldı' derken, onun gerçekten peşinde olduğu, insanlığın ruhani bir dönüşüm yaşaması ve 'basit zevklerden arındığı, daha yüksek ahlâkı' ortaya çıkaracak bir kolektif varoluş biçimiydi.[5] Bu, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra sabırsızca girişti̇ği sosyalist deneyin önemli bir unsuruydu ve on yedi yıl sonra Kültür Devrimi'ni başlatmadaki temel motivasyonlarından biriydi. 1966'daki meşhur 'Yedi Mayıs Direktifi'nde,[6] Kültür Devrimi'nin amacının, tüm ülkeyi kendi düşüncesi üzerine 'büyük bir okula' dönüştürmek olduğunu vurguladı. Büyük Proleter Kültür Devrimi'nin sonraki yıllarında oldukça popüler olacak 'ruhun iç derinliklerindeki devrim' sloganı da buradan geliyordu.

Bu kavramın yol açtığı şey, Çin'de yaklaşık otuz yıl süren ve Kültür Devrimi sırasında zirveye ulaşan, gerçekte ise giderek daha katı bir düşünce kontrolü ve entelektüel tiraniye dönüşen bir 'düşünce reformu'ydu ki, bunun sonuçları çok ağır oldu.

5 Mao, 'Snow', bkz. Robert Payne, *Mao Tse-tung*, New York, 1950, s. 229; 'Jinian Bai Qiu'en' (Norman Bethune anısına), *Selected Works of Mao Zedong*, Pekin, Cilt 2, s. 659-660, 1991 – e.n.

6 'Wuqi zhishi' ilk defa *The People's Daily* gazetesindeki resmî başyazıda yer aldı, 1 Ağustos 1966.

Çünkü bu, insanın doğasını değiştirmeye kalkışmaktan başka bir anlama gelmiyordu. Bu da başarısızlığı kaçınılmaz yaptı. Ölmeden önce Mao, sonunda kabul etti: 'Lu Xun, Çin'in en yüksek kalibredeki bilgesiydi. Ben değil.'[7] Eğer bilgeliği etki ile ölçersek, bu ifade gerçeği yansıtmaz. Lu Xun'un özellikle entelektüeller ve öğrenciler üzerinde etkisi vardı; sıradan insanlar üzerindeki etkisi sınırlıydı. Öte yandan Mao, iktidarı döneminde yaşamış herkesi etkiledi ve ölümünden sonraki etkisi şimdiye kadar uzanıyor. Çin'in milli özellikleri, esasen Mao tarafından değiştirildi. Anakaranın düşünce ve davranış biçimlerini, hatta konuşma biçimlerini bugüne kadar gözlemleyenler, onun mirasının kalıntılarını fark ediyorlar.

Diğer kompleksi ile ilgili olarak, Mao'nun kendisi de bundan bahsetmekten çekinmiyordu. Kendisini 'Qin artı Marx'tan oluşan ilk İmparator' olarak düşündüğünü samimiyetle kabul etmesi, sadece bir şaka olmasa gerek. 'İmparator kompleksi'nin en yaygın açıklaması, bunun öncülüğünü yaptığı 'modern köylü ayaklanması'nın beklenen bir sonucu olmasıydı. Lu Xun'un alaylı bir biçimde Mao için 'dağ lordu' (*shan daiwang*) ifadesini kullandığı söyleniyor.[8] Ona göre, tarihsel olarak bütün köylü ayaklanmacılar, 'kendi imparator olma heveslerini tatmin etmek' istediler – bir defasında, isyan etmenin Çin'deki en kârlı iş olduğu ifadesini kullandı ("Three Souls of Academia", Cilt 3, s. 206-210). Ancak bu atışmalar, sorunun sadece yüzeyini ele alıyor. Mao'nun önderliğini yaptığı Çin devrimini sadece bir köylü ayaklanması olarak görmek, onu basite indirgemektir.

Buradaki asıl sorun, Çin'in modernleşmesi için seçilen yolda yatıyor. Batılı sömürgeci ve emperyal güçlerin baskısı ve işgaline maruz kalan geç-kalkınmakta olan ülkelerin tamamı, bir ulusal kriz ve aşağılanma duygusunun izlerini taşırlar – bir nevi, 'geri kalmış olan sopa yemeyi hak eder' duygusu. Bu durum, baskıcı güçleri yakalayıp geçmek için genel bir istek yaratır. Bu

7 Mao'nun Wuhan Askerî Bölgesi'ndeki konuşması, Kasım 1971, Chen Jin tarafından alıntılandı, *Wenren Mao Zedong* (Mao Zedong the Literary Scholar - Mao Zedong: Edebi Âlim), Şangay, 1997.

8 Yi Yan tarafından alıntılandı, *Mao Zedong yu Lu Xun* (Mao Zedong ve Lu Xun), Shijiazhuang, 1998.

güdü, özellikle Mao'da çok güçlüydü: Onu Çin Halk Cumhuriyeti'nin inşasındaki amaç ve yol gösterici prensibi yaptı. Bu duygudan hareketle İleri Büyük Atılım'ı başlattı, ki sonuçta bu, niyet edilenin tam tersine yol açarak yaygın kıtlığa sebep oldu. Ancak ilk dönemlerinde entelektüeller de dahil olmak üzere, halkın tam desteğini almıştı. Çünkü 'geçme' arzusu, kendi fakirlikleri ve geri kalmışlıklarından şiddetle kurtulmak isteyen Çinli kitlelerce de paylaşılıyordu. Mao onlara 'günü yakalayın, anı yakalayın' (*zhi zheng zhaoxi*) çağrısında bulundu. Fakat bu nasıl olacaktı? Mao, ulusun modernleşmesinde 'büyük şeylere ulaşmak' için teori ve pratiğin birleştirilmesine, yetenekleri harekete geçirmek amacıyla devletin tüm gücünü kullanarak nüfusun tamamının organize edilmesiyle başarılı olunabileceğine inandı. Bu kavramsallaştırma, Mao'nun düşüncesinde temeldi ve zamanla Halk Kömünleri'nde bu tarz bir yarı-askerî organizasyon biçimini yarattı.

Burada esasen Qin İmparatoru'nun gücü merkezileştirmesi ile, (Mao'nun Marksizmden anladığı) Sovyet tarzı bir tek parti sisteminin birleştirilmesi söz konusuydu. Modernleşmeye doğru devletçi bir yol izlenirken, ulusal güç ve zenginlik totaliter bir siyasi rejimde aranıyordu. Böylesi bir devletçilik, bireysel otonomi ve özgürlüklerin feda edilmesini ve ulus-devletin inşası esnasında güya herkesin faydası için bireylerin her birinin mutlak itaatini gerektiriyordu. Böylesi bir yol, ulusu bireyin kalkınmasına dayandırmak isteyen Lu Xun'un önerdiği yolun tam tersi bir istikamete gidiyordu. Bu nedenle, 20. yüzyılda Çin'in modernleşmesi için birbirinden tamamen farklı iki plan vardı. Ancak 'aydınlanmacı bir otokrasi' altında modernite giden devletçi yol, her zaman baskın oldu. Zeng Guofan, Li Hongzhang ve diğerlerinin önderliğini yaptığı Batılılaşma Hareketi (*yangwu yundong*) daha 19. yüzyılda bunun yolunu açmıştı. Geç kalkınmakta olan ülkelerin aşırı derecede milliyetçi entelektüellerinin bu yolu sık sık ne denli cazip buldukları açıktır.

20. yüzyılın ilk yarısında, aralarında Lu Xun ve erken dönem Mao'nun da olduğu pek çok Çinli düşünür, hem geleneksel

otokratik iktidarı, hem de Batılı modernitenin olumsuz yönlerini şiddetle eleştiriyordu. Kuomintang'ın (KMT) tek parti diktatörlüğüne karşı savaştığı yıllarda, Mao amacını Batı'nın demokrasi ve özgürlük presipleriyle tanımladı.[9] Fakat Halk Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Mao'nun Çin tarzı sosyalizm deneyi, modernleşmeye doğru giderek Batı-dışı bir yol izledi. Batılı modernitenin marazlarından duyulan korku ve Batı'nın Çin'i yavaş yavaş kapitalist bir topluma dönüştürmesi tasarısına duyulan tepki, demokrasi, özgürlük gibi diğer Batılı değerlerin toptan reddedilmesine ve 'eşitliğin' sistemin temel değeri olarak benimsenmesine yol açtı. Toplumsal ilerlemenin temel amacı, üç büyük eşitsizliğin giderilmesi oldu: Fiziksel emek ve zihin emeği şehir ile kırsal ve tarım ile sanayi dünyası arasındaki. Amaç, 'burjuva hakları'ndan tamamen kurtulmuş, mutlak siyasi ve iktisadi eşitliğe dayalı ve toplumsal iş bölümünün her insanın tüm potansiyelini gerçekleştireceği şekilde lağvolduğu bir ideal toplum yaratmaktı. Çin halkı için Mao'nun tasarladığı plan açıkçası ütopyacıydı ve bu rüyayı gerçekleştirmek için verilen çabalar, başarılı olmaktan çok uzaktı. Bu, Lu Xun'un öngördüğü eşitlikti: Bütün farkları silme sözüyle yapılan eşitlik, aşağıdakileri kayda değer ölçüde yükseltmeden çıkıntı duranları düzlüyor, böylece sadece gerilemeye yol açıyordu. Toplumsal eşitsizlikleri yok etme çabaları kısıtlı bir başarıya yol açtıysa bile, istemeden başka tür bir eşitsizlik yarattılar.

Mao'nun bu kadar kendinden emin bir şekilde kendisini İlk İmparator Qin Shi-Huangdi'nin selefi olarak tanımlayabilmesinin sebebi, kendisinin işçi ve köylülerin çıkarlarını temsil ettiğine inanmasıydı. Bu sınıflar Çin'in nüfusunda ağırlıklı çoğunluğu ve Çin toplumunun da temelini oluşturuyordu fakat, geleneksel Çin medeniyetinde hep tepeden bakılıyorlar, hor görülüyorlar ve baskıya uğruyorlardı. O nedenle Mao ve yoldaşları bu hiyerarşiyi tersine çevireceklerini duyurduklarında, bir tarihsel adalet hissiyle doluydular ve toplumsal olarak duyar-

9 Mao 'Da lutoushe jizhe ganbei'er wen' (Reuters muhabirine cevap), *Mao Zedong wenji* (Collection of Mao's Writings - Mao'nun Tüm Eserleri), cilt 4, Pekin, 1996.

lı entelektüellerin de desteğini aldılar. 1930'larda Lu Xun, 'bu yangından tamamen yeni, hiç örneği görülmemiş bir toplumsal sistemin yükseleceğine ve yüz milyonların kendi kaderinin hâkimi olacağına' dair umudunu şiddetle dile getirdi ('Preface to Lin Keduo's *Impression of the Soviet Union*', Cilt 4, s. 424-427) Mao ve onun neslindeki Çinli devrimciler için bu vizyon sadece propaganda değil, çok ciddiye aldıkları bir hedefti. İnsanların Mao Zamanı dedikleri dönemde, sıradan işçilerin ve köylülerin toplumsal statüsü yükseldi, ekonomik şartları iyileşti ve kültür, eğitim, sağlık alanlarında devlet politikaları onlara doğru yöneldi. Mao'nun tek parti iktidarında bütün bir sistemin işçiler, köylüler ve Çin'in alt toplumsal sınıfları arasında bir kitlesel temeli vardı.

Mao, parti ve devlet mekanizmasının giderek bürokratikleştiğini ve tahmin ettiği gibi, işçi sınıfları ile alt ve orta sınıf köylülerin[10] tam tersine bir 'bürokratik sınıf' olabilecek şekilde yoğunlaştığını fark ettiğinde, hiç tereddüt etmeden Kültür Devrimi'ni başlattı ve parti bürokratlarını devreden çıkaracak, emperyal lideri doğrudan kitlelerle bağlantılandıracak yeni bir totaliter rejim kurmaya çalıştı. İlk başta 'burjuva entelektüellerin' proletaryanın elinden liderliği almak için bilgi sermayesini kullandıkları düşüncesiyle, 'en aptal olan üst sınıflar, en akıllılar alt sınıflardır' sloganını kurgulamıştı. Fakat şimdi Kültür Devrimi aşırıya giderek gerçekleri karartıcı ve kültürün kendisine saldırır olmuştu.

Mao tek parti sisteminden vazgeçmek istemiyordu ancak, aynı zamanda da geçmişteki hesapları görürken 'göze göz', ezeni ezmek, aşağılayanı aşağılamak istediğinden de hiç şüphe yoktu. O nedenle işçileri ve köylüleri özgürleştirmeye çalışırken, nüfusun başka bir kesimini şiddet ve tiraniye maruz bıraktı. Kültür Devrimi ilerledikçe, sözde toprak sahibi zengin köylülerden devrim karşıtlarına, kötü unsurlardan sağcılara, sözde

10 Mao ' Dui Chen Zhengren guangyu shejiao deundian qingkuang baogao de piyu he pizhu' (Comments on Chen Zhengren's report on the experiment of the socialist rural education movement - sosyalist kırsal eğitim hareketi deneyi üzerine Chen Zhengren'in raporuyla ilgili yorumlar), *Jian'guo yilai Mao Zedong wengao*, cilt 11, Pekin, 1996.

'burjuva entelektüelleri'nden 'kapitalist yolculara', ' kapitalist eğilimleri olan zengin orta sınıf köylülere' kadar saflarını giderek genişletti. Sınıfsal geçmişe dair miras teorileri (*xuetong lun*) bu grupların çocuklarını daha da zan altında bırakarak, yeni toplumsal eşitsizlikler yaratan adeta yeni bir mutant feodal hiyerarşi yarattı.

Böylesi bir toplumsal yapıda, işçiler ve köylülerin kurtuluşu bile son derecede sınırlıydı. Bu, özellikle köylüler için doğruydu çünkü Mao, topraktan yılmış ve aşırı yoksulluk içinde kalmış köylülerin pahasına, Çin'i endüstrileştirmeyi tercih etmişti. Bazen Mao'nun kendisinin bile buna üzüldüğü söylenir. Harekete geçirdiği lokomotifin mantığı, onu icat eden tarafından bile kontrol edilemez. Mao'nun en büyük ümitlerini yatırdığı Kültür Devrimi –ki bunun işçiler ve köylülerin 'tüm toplumsal alanlara yayılmasını' sağlayacağını düşünüyordu– en sonunda 1980'lerde, yüz milyonlarca köylünün onlarca yıldır haklarından mahrum olarak işlediği arazilere sonunda kısmi tapu almalarıyla yükselen çığlıklar arasında toprağa gömüldü: Çok acı bir ironi.

Mao 20. yüzyıl Çin'inde büyük bir tarihî trajediyi sahneye koydu. Ülkemizde nadiren görülen bir tiran ile ütopyacının karışımıydı ve düşünceleri ile uygulamalarında, bir dehanın hayal gücü ve bunun ölümcül sonuçları kaçınılmaz olarak birbirine düğümlenmişti. Kendisinden sonrakilere bıraktığı karmaşık fakat zengin bir miras var; tüketmesi zor ama atması da mümkün olmayan bir meyve gibi. Gayet anlaşılır bir şekilde insanlar, ölümünden sonra onun gölgesinden kaçmak ve yeni bir yöne doğru hareket etmek çabasıyla onu unutma eğilimindeydiler. Fakat sonunda modern Çin'de Mao'nun yerinin unutulamayacağını –unutulmaması gerektiğini– fark ettiler. Onun kurduğu tek parti sistemi el değiştirdi ve yeni biçimlere doğru evrildi. Onun düşünce, davranış hatta konuşma unsurları gerek haleflerini, gerekse sıradan insanları etkilemeye devam ediyor. Onun gölgesi, çağdaş Çin toplumunun her köşesinde durmaya devam ediyor.

Tabii ki onun romantik hayalleri ve idealleri terk edildi. Çin faydacı bir çağa girdi. Üstelik onun kurduğu totaliter sistemin

toplumsal temelleri, düzenli bir şekilde dönüştürülüyor. En nefret ettiği ve önlemek için elinden geleni yaptığı şey, –kapitalizm– bugünün Çin'inde her yere yayılmış vaziyette. Lu Xun'un iki vebası, yeni yüzyılda karşılaştığımız realitelerden başka bir şey değil: Bir yanda, farklı biçimlerde de olsa Mao'nun devraldığı ve devrettiği kesintisiz diktatoryal miras dahil olmak üzere 'içerideki marazlar'; öte yanda 'dışarıdaki marazlar', yani Batı'nın endüstriyel medeniyetinin olumsuz özellikleri. Bugün genel kanı, Çin toplumunun akut biçimde kutuplaştığı şeklindedir. Toplumsal eşitlik ideali tamamen bertaraf edilmiş ve artık bütün toplum 'yeni zenginlere' doğru eğilmiştir. Bu toplumsal gelişmenin faturası, işçiler ve köylüler tarafından ödenmektedir ki, bir kez daha görmezden gelinme, aşağılanma ve aşırı yoksulluk çukuruna düşmüşlerdir. Toplumsal ahlâk sınırları alarm verecek kadar düşmüş, en temel seviyelerin de altına inmiştir.

İşte bu şartlar altında insanlar tekrar Mao'nun mirasına ilgi göstermeye başladılar. Ancak vurguladığımız üzre, Batı'nın marazlarından kaçınabilecek Batı-dışı bir modernite yolu arayışındaki Mao'nun güçlü hayal gücü ve çarpıcı deneyleri, kaçınılmaz olarak yeni bir tür despotizme bağlandı ki, bunun da Çin toplumunda etkileri hâlâ devam eden feci sonuçları oldu. Bu olguyu onun mirasından ayrıştırmak aşırı derecede zor. Pek çok Çinli entelektüel, hâlâ Maocu dönemin acı hatıraları yüzünden travma yaşamaya devam ediyor. Mao iktidarını adeta bir suçlar kataloğu olarak görüp ya tamamen unutulmasını, ya da atılmasını istiyorlar. Öte yandan, o döneme ait hiçbir kişisel tecrübesi olmayan ama bugünün Çin'inin realitelerini sertlikle eleştiren genç akademisyenler, idollerinin başarısızlıklarından ve yol açtığı zararlardan özellikle kaçınarak veya bunları inkâr ederek, Mao'nun mirasını idealize ediyorlar. Çin'in alt sınıflarına bakarsak, uzun zamandır Mao'nun düşüncelerini mücadelelerinde ruhani bir slogan olarak görüyorlar. Onun mirasını hem objektif, hem de eleştirel açılardan değerlendirme ihtiyacı acil hale geldi. Tarihsel sorumluluk hissi olan her Çinli entelektüel, bu amaca davetlidir.

Mao iktidarında fikir, düşünce ve davranışların tek tip olması zorunluydu. Fakat özel durumlar da vardı, örneğin 1956-1957 arasındaki 'Yüz Çiçek' ara dönemi, ya da bilakis Kültür Devrimi esnasında, bağımsız düşünce gelişebildi – sadece içerik olarak değil, büyük karakterli posterler yaparak veya el yazısı kopyaları gizlice dağıtarak, yayılma yönüyle de sıra dışıydılar. Bu metinlerin yazarları, çeşitli cezalara maruz kaldılar ve genellikle unutulmaya mahkûm edilen fikirlerinin bedelini hayatlarıyla ödediler. Bu, Çin'in geleneğinin bir parçası. Uzun zaman önce Lu Xun neden böyle olduğuna dair şu yorumda bulundu:

> Diğer ülkelerde Çin'de olduğundan daha fazla kahraman olmasının sebebi, oralarda cezaların asla Çin'deki kadar gaddar olmamasıdır. Eski Avrupa belgelerinde İsa'nın takipçilerine yapılan işkenceleri ve cinayetleri araştırdım; onların cezalandırılmalarındaki vahşet, kesinlikle Çin'dekine eşdeğer değil. Ölüm karşısında pes etmeyenlere aziz denmiş. Ölüm karşısında pes etmeyen Çinli gençler de var, fakat onların isimleri sır tutuluyor ve asla açıklanmıyor... Sonuç olarak gelecek vaat eden, azimli savaşçılar yok ediliyor; ikircikli olanlar dejenere oluyor; böyle giderse Çin'de düzgün insan kalmayacak. Eğer Çin kaybederse, bu politikaları yürürlüğe sokanlar bundan sorumlu olacaklar ('Letter to Cao Juren', 18 Haziran 1933, cilt 12, s. 183-185).

Tüm bu tarih boyunca, unutulmaya zorlananlar sadece belirli düşünceler değil, aynı zamanda direniş ve bağımsız düşüncenin iç dünyasına dair gelenekti. Çin'in milli ruhuna karşı işlenmiş en ağır ve derin yaraydı bu. Son birkaç yılda, Çin'in akademik çevreleri 20. yüzyılın bağımsız düşünürlerinin çalışmalarını araştırmak, ortaya çıkarmak ve yayınlamak için zor şartlarda mücadele verdiler. Bunu yapmalarındaki önemli bir motivasyon, Lu Xun'un dediği gibi 'entelektüel savaşçılar' geleneğini devam ettirmek.[11] Mao zamanındaki bağımsız düşünürler

11 Qian Liqun, "'Jingshenjie zhanshi" puxi de zijue chengjie' (Conscious continuation of intellectual fighters - Entelektüel savaşçıların bilinçli sürekliliği) *Bu-*

ile Lu Xun arasındaki bağlantı çok açık.

Fakat çarpıcı olan, sapkın addedilenlerin çoğunun genellikle Marksizmden, hatta Mao'nun kendi düşüncesinden ilham alıyor olmalarıydı. 1957'nin en önemli düşünürü, Pekin Üniversitesi'ndeki öğrenciler arasında demokratik hareketi yöneten Tan Tianrong, tüm eleştirel fikir ve düşüncelerinin Engels'in meşhur *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*'na dayandığını açıkça söyledi.

> (biz) hiçbir tür dış otoriteyi, dini, doğa görüşünü, devlet sistemini veya toplumsal sistemi tanımıyoruz – her şey acımasızca eleştirilmeli, her şey mantık jürisinin önünde hesap vermeli; ya mevcudiyeti için bir mantıklı sebep sunmalı, ya da var olma hakkından vazgeçmeli. Rasyonalite ve eleştirel düşünce, her şeyin varlığı için yegâne ölçü birimi olmalıdır.[12]

Benzer şekilde, Kültür Devrimi esnasında açık fikirli gençlik, tipik olarak kendisini 'Maocu' olarak adlandırdı.[13] Bir katılımcının daha sonra hatırladığı üzere, o zamanlar insanlar Mao'nun düşüncesini, kendi farklı sınıfsal çıkarlarına göre algıladılar ve onun (Mao'nun düşüncelerinin) muallaklığı, buna izin verdi. Öte yandan, 'sürekli devrim' prensibine sadık kalarak, Büyük Proleter Kültür Devrimi'nin başından itibaren 'ayaklanmak doğrudur' diyerek insanları (özellikle sorumluluğu olmayan gençleri), hoşlanmadığı bürokratik sistemi yok etmeye çağırdı. Amacı, işçilerin ve köylülerin çıkarlarını korumaktı. Öte yandan, kendi kurduğu tek parti iktidarının mer-

rong mosha de sixiang yichan: chongdu Beida ji xiaowai 'youpai' yanlun (An ineradicable intellectual legacy: re-reading 'Rightist' opinions in and beyond Peking University - Köklü bir entelektüel miras: Pekin Üniversitesi'nde ve ötesined 'Sağcı' düşünceleri yeniden okumak), Shantou, 1999.

12 'Di er zhu ducao'dan alıntılandı (The second poisonous weed - İkinci zehirli ot) Niu Han ve Deng Jiuping, (ed.), *Yuan shang cao: jiyi zhong de fanyou yundong* (Grass on the plains: memoirs of the Anti-Rightist Campaign - Ovalardaki çimenler: sağ Karşıtı Kampanyanın Anıları), Pekin, 1998.

13 Yibing, 'Guanyu jianli Mao Zedong xiaozu de jianyi' (Suggestions Regarding the Formation of Mao Zedong Thought Group - Mao Zedong Düşüncesi Grubunun Oluşumuna İlişkin Öneriler) Song Yongyi ve Sun Dajin, (ed.), *Wenhua da geming he ta de yiduan sichao* (Heterodox Thoughts during the Cultural Revolution - Kültür Devrimi sırasındaki heterodoks düşünceler), Hong Kong, 1997.

kezî sistemini reddetmeye temelde isteksizdi. Hatta diyebiliriz ki, Kültür Devrimi'ni başlatmasındaki motivasyonu, özellikle o sistemi güçlendirmekti. Çünkü kabul etse de etmese de, merkezî iktidarda yerleşik çıkarı vardı. Üstelik 'ayaklanma' çağrısı zaten şarta tabiydi; Mao'nun düşüncelerinin mutlak doğruluğu ve otoritesi ile sözde 'proleter yönetim' sorgulanmayacaktı.

Ancak harekete geçen süreç, Mao'nun kontrol edemediği bir şeye doğru gelişti. 'Ayaklanmak doğrudur' sloganı, 'her şeyden şüphe etmeli' çağrısı, 'gerçek, bir avuç (insanın) elindedir, azınlıkları koru' prensibi, Kültür Devrimi öncesinde yürürlükte olan normlara büyük darbe vurdu, ki bunlar arasında 'Partinin sadık bir elemanı ol' ve 'Partinin liderlerine karşı çıkmak, Partiye karşı çıkmaktır' gibi sözler vardı. Bunun etkisi, hassas veya huzursuz ruhların –ki çoğu önceki sistem tarafından baskıya uğramıştı– uzun zamandır dikkatle yeşertilen parti mitini sorgulaması oldu. Kültür Devrimi'nin bağımsız düşünürleri işte böyle ortaya çıktı. Kendilerine 'Maocu' dediler, çünkü onları Mao uyandırmıştı. Ama devrimci mantıklarını işletip geçmişe ve şimdiye yönelik eleştirel bir bakışla baktıklarında, hepsi sonunda Mao'nun kendisine ve onun merkezî sisteme dayanmasına karşı ayaklandılar. Bu, Mao'nun tolere edebileceği bir şey değildi. Bu genç isyankârlar, Mao'nun düşüncelerindeki 'en temel ve canlı unsurları' iktidarda olup onu tekelleştirenlerin elinden kurtarmayı kendi misyonları olarak görüyordu.[14] Bunun muhafazakâr tarafları saptıracağının, sadece Mao'nun kendisine değil, korumaya çalıştığı diktatörlüğe de ters düşeceğinin farkına varmadılar. Böylelikle bu bağımsız düşünürler acımasızca bastırıldı. Buna karşılık baskı, onların direnişini radikalleştirdi.

Bu nedenle Kültür Devrimi'nin neredeyse tüm bağımsız düşünürleri, aynı tarz bir dönüşümden geçti: Körlemesine bir inançtan artan şüpheciliğe ve sonunda Mao'nun düşüncelerinin eleştirilmesine. Sonrasında eleştirel düşünce için ne gibi yeni kaynaklar ortaya çıktı? Bu yıllardan kalma bir bağımsız düşünür, 60'ların ve 70'lerin aktif gençliğinin sonraki fikirlerinde iki temel akım olduğuna işaret ediyor, ki her ikisi de başta Mak-

14 *A.g.e.*

sizmin içinden çıkıp sonradan ayrışıyordu. İlki, Marx'tan Hegel yoluyla tekrar geri Aydınlanma ve Fransız Devrimi'ne geliyor ve o başlangıç noktasından Batı'nın modern anayasal demokrasisi ve insan haklarına doğru bağımsız bir yol geliştiriyor. İkincisi, Marx ve Lenin'in düşüncelerini izleyerek Paris Komünü ve Ekim Devrimi'nin ilk baştaki arzularını bulmaya çalıştı ve sonrasında işçi hareketinin tarihçesine çalışarak Bernstein, Kautsky, Troçki, Buharin ve Luxemburg ile Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da 'revizyonizm'lerini Mao'nun kınadığı reformist dalgaları ve sonrasında gelen Berlinguer ve Carrillo gibi Avro-komünistleri yeniden keşfetti, sonuçta –başta belki de niyet etmeseler de– sosyal demokrat düşüncenin bir kolu oldu.[15]

Vurgulanması gereken nokta, Kültür Devrimi'nin sonraki dönemlerinde aktif olan bu bağımsız ruhların, Çin toplumunun yeni bir dönüşümden geçtiğini hissetmeleri ve Lu Xun ve Mao'dan aldıkları emanetleri de inkâr etmeden, umutlarını ve beklentilerini ifade edebilecekleri yeni bir Aydınlanma için mücadele etmeleridir. Onların tartışmaları, bu düşünürlerden bir grubun mektupları ve günlüklerinden oluşan bir ciltte 2000 yılında yayımlandı.[16] Orada amaçlarının, insanlara kör bir varoluş sürdürmemeleri ve toplumdaki rollerinin bilincine varmalarını sağlamak olduğunu okuyoruz; yani eğer işçiler uyanmazlarsa, kendi kaderlerini tayin edemezler, toplumsal üretimin yönetiminde hiçbir rolleri olmaz ve başkaları tarafından kontrol ve manipüle edilmeye devam ederler. Bu düşünce biçimi, Mao'nun *Notes on a Textbook of Political Economy* "Ekonomi Politiğin Ders Kitabından Notlar" adlı eserinden mirastır ve Kültür Devrimi esnasında bağımsız ruhlar üstünde büyük etki yaratmıştır.[17]

---

15 Lanzi, *Bentu di dihuo: yige sixiang piaoliu zhe de jingshen licheng* (Fire flaring up from below: the spiritual journey of a wanderer in the world of thought - Aşağıdan tutuşan yangın: Bir gezginin düşünce dünyasındaki ruhani yolculuğu) yayınlanmamış elyazması.

16 Lu Shuning, *Jie hui can bian* (Fragmented pages from burning ashes - Yanan küllerden parçalanmış sayfalar), Pekin, 2002.

17 Mao, *Du* Zhengzhi jingji xue jiaokeshu *biji*. İngilizceye *A Critique of Soviet Economies* olarak çevrildi, New York, 1977 [*Sovyet İktisadının Eleştirisi*, çev. İzzet Altan, Akademi Yayınları, 2010]. Bahsi geçen ders kitabı, Stalin'in *SSCB'deki Sosyalizmin Ekonomik Sorunları*'dır – e.n.

Çin'in Reform Dönemi'nde sonraki süreçler, bu düşünürlerin umdukları yönü takip ederek gelişmedi. Hatta, tam tersi yöne gitti. Belki de sadece bu sebepten, daha eski bir zamanın düşünce ve umutlarının önemi bugün daha büyüktür. Yeni bir yüzyılın eşiğinde Çin halkı durumlarının muhasebesini yaparken, geçen yüzyıldaki Çin'in tüm tecrübelerini –tüm fikirleri ve hedefleri, başarıları ve başarısızlıkları– unutmamalıdır.

Dördüncü Kısım

14

Çin'in Geleceği Üzerine Bir Diyalog

Wang Dan - Li Minqi - Wang Chaohua

Moderatör: Leo Ou-fan Lee

• *1989'daki 4 Haziran Hareketi sizce nasıl hatırlanacak? – Bir başka 4 Mayıs 1919 gibi, genel bir siyasi uyanış ve kargaşa döneminin eşiği olarak mı, yoksa Avrupa'daki 1848 veya 1968'in bir Çinli versiyonu gibi mi: İdealist ayaklanmanın en son spontane patlayışı ve onu takip eden maddi tüketim süreci ve buna itiraz etmeyen kurumsal istikrar – yani, patlamanın ruhunun tam tersi bir durum.*

Wang Dan: Ele aldığımız zaman aralığına göre, Dört Haziran Hareketi'nin her iki şekilde de görülebileceğini düşünüyorum. Arka planına bakarsak, daha çok siyasi bir uyanış gibiydi; bir önceki yıl akademik çevrelerde Çin'de önemli değişikliklerin mümkün olabileceğine dair ümitlerin yeşermesiyle başladı. Öte yandan geliştiği şekliyle harekete bakarsak, coşkulu bir şenlik atmosferi içerisinde gençlerin kültürel başkaldırısı olduğu açıktı. Hakikat ise bu iki unsurun bir karışımıydı.

Li Minqi: Anaakım 1989'daki demokratik hareketi incelediğinde, o dönemde Çin'deki farklı sosyal sınıflar arasındaki ilişkileri genellikle hesaba katmadığı kanaatindeyim – özellikle bir tarafta entelektüeller ve öğrenciler ile öte tarafta kentli iş-

çiler arasındaki. Bunlar sonuçta hareketin başarısız olmasında önemliydi. Çünkü 1949 devriminden sonra Çin'de ortaya çıkan komünist rejimin kendisiyle çelişen bir karakteri vardı. İşçi sınıfı değil, ayrıcalıklı bir bürokrasi siyasi ve ekonomik gücü elinde tutuyordu: Marksist anlamda Yeni Çin sömürücü bir toplum olmaya devam etti. Ancak Çin Halk Cumhuriyeti sadece baskıcı bir rejim değildi. Halkın geniş tabakalarını harekete geçirmiş, gerçek bir toplumsal devrimin ürünüydü. O yüzden bir yere kadar onların maddi çıkarlarını ve değerlerini yansıtmak zorundaydı. Kentli işçiler gerçek sosyo-ekonomik haklar kazandılar – istihdam, besin, sağlık güvencesi, eğitim ve ikamet. Kısıtlı bir ölçüde köylüler de faydalandı. Fakat sorun, bu kombinasyonun istikrarsız olmasıydı. Teorik olarak iki çözüm mümkündü. Bir tanesi devrimi derinleştirmek, işçilerin siyasi ve ekonomik gücün etkin kontrolünü kazanmalarına izin vermekti. Diğeriyse bürokratik yönetimin pekişmesine, ayrıcalıklı yeni sınıfın açıkça kapitalist bir kalkınma yolunda işçileri ekonomik ve sosyal haklarından mahrum bırakmasına izin vermekti. Aslına bakarsanız, ikinci süreç gerçekleşti.

80'lerde bürokrasinin kamu mülkiyetindeki fabrikalarda 'bilimsel yönetim' –pratikte kapitalist tarzda iş disiplini– empoze etmeye başlamasından itibaren, işçilerin hakları düzenli olarak eridi ve güvenli istihdamın sağladığı 'demir pirinç kâsesi' kırıldı. Doğal olarak bu durum büyük şehirlerde artan hoşnutsuzluğa ve kızgınlığa yol açtı. Fakat siyasi bir çıkış yolu bulamadılar. Çünkü Kültür Devrimi'nin Maocu ideolojisi itibarını kaybetmişti ve alternatif bir sosyalizm vizyonu da bulunmuyordu. Pratikte Çinli işçi sınıfı kendi çıkarlarını savunmak için bağımsız bir güç olarak hareket edemiyordu. Onun yerine 1980'lerin ortalarından itibaren Çinli entelektüeller arasında piyasa kapitalizmini tercih eden heveskâr bir mutabakat ortaya çıktı: Solcu sesler neredeyse hiç duyulmuyordu. Bunun sonucunda kitlesel hoşnutsuzluk sıradan çalışan insanların önderliğinde değil, onlara oldukça yabancı bir sisteme gönül vermiş entelektüeller ve öğrenciler öncülüğünde bir demokrasi hareketinde kendisini ifade etti. Tabii ki bu durum, kentli işçilerin büyük kısmı-

nın aktif ve etkin bir şekilde harekete geçirilmesini sonuçta imkânsız kıldı. Ancak onların katılımı olmadan da, hareket kaybetmeye mahkûmdu.

Wang Chaohua: Tabii ki asıl soru, gelecekte tarihin 1989 hareketini nasıl hatırlayacağıdır. O yüzden Çin'de o tarihten beri gerçekten ne olduğunu düşünmemiz gerekir. Bu açıdan ben –istemesem de– Dört Mayıs'a kıyasla Dört Haziran'ın 1848 devrimleri ve Avrupa'daki 1968 öğrenci ayaklanmalarına daha fazla benzediğini kabul etme eğilimindeyim. Çünkü, 1989'daki çatışmaların tabiatını nasıl tanımlarsak tanımlayalım, sonrasında mevcut siyasi rejimin daha da güçlendiğini ve ideal nedir sorularından tüketime doğru yaygın bir dönüş yaşandığını inkâr etmemiz çok zor. Bu durum bir yerde maddi ilerleme ile siyasi baskı arasında bir uzlaşma anlamına geliyor. Tüm toplumdaki temel eğilim de bu yönde.

Wang Dan: Söylediklerimin arkasında duruyorum ama, '89'daki süreç ile bunun sonuçları arasında bir ayrım yapmak isterim. Hareketin kendisi tabii ki Dört Mayıs ile karşılaştırılabilir, çünkü her ikisi de hem siyasi bir uyanış, hem de sosyal başkaldırıydı. Ama etkilerinin daha çok Avrupa'da 1968'e benzediği konusunda Chaohua'ya katılıyorum. Her iki yönünü de kabul etmemiz lazım.

Li Minqi: Ben 1989 demokratik hareketinin başarısızlığının, Çin'de kapitalist gelişmenin yolunu açtığına gerçekten inanıyorum. Çin'de kapitalizmi tamamen serbest bırakmak için, işçilerin 1949 Devrimi'nden sonra sahip oldukları kapsamlı sosyal ve ekonomik haklardan mahrum edilmeleri gerekiyordu. Sorun, onların bunu gönüllü olarak kabul etmeyecekleri, ama başka bir alternatifi dayatacak siyasi organizasyon ve ideolojik güvenden de yoksun olmalarıydı. Bu sırada bir başka güç, entelektüeller ve öğrenciler, kendi çıkarları doğrultusunda hareket kabiliyetine sahipti. Hükümetle ülkenin ekonomik geleceği konusunda aynı fikirdeydiler –her ikisi de kapitalizmi istiyor-

du– ama siyasi gücün dağılımı konusunda anlaşamadılar. Entelektüellerin amaçları esasen işçilerin çıkarlarına karşı olmasına rağmen, kentli kitlelerin entelektüeller öncülüğündeki mevcut baskı kuruculara karşı demokratik hareketin peşine takılmaktan başka çok az seçenekleri vardı.

Ayaklanmaya olan kitlesel katılım, kapitalist kalkınma projesini tehdit etti. Fakat hareketin başarısızlığı, uzunca bir zaman Çinli işçi sınıfının bağımsız veya başka şekillerde kolektif bir siyasi güç olarak hareket edemeyeceğini garantilemiş oldu. 90'larda dağınık işçi protestoları devam etti, ancak kapitalist reformlara karşı geniş bir siyasi muhalefet gündemde yoktu. Bu anlamda Dört Haziran Hareketi'nin sonuçları, Avrupa'da 1848 devrimlerinden farklı olmamıştır. Fransa'da, Paris ayaklanmaları bilahare İkinci İmparatorluğun kurulmasına yol açmıştır. Tüm sınıfların üzerinde bir devlet olduğunu iddia eden Bonapartist rejim, Fransa'da kapitalist zenginliğin temellerini atmıştır. Esasen karşılaştırmayı daha da genişletebiliriz, çünkü gerçekte Bonapartizmin asıl toplumsal temelinin Fransız köylüleri olduğu gerçeğini biliyoruz. Bu yüzden de, en azından 80'lerdeki kapitalist reformların ilk aşamalarında Çinli köylüler Deng rejiminin temel toplumsal desteğini oluşturuyordu. 1989'da köylüler demokratik harekette hiçbir rol oynamadılar ve onların tarafsızlığı, hareketin başarısızlığında önemli bir faktör oldu. Mevcut Çin rejimi İkinci İmparatorluk gibi daha sonra Üçüncü Cumhuriyet'in istikrarlı burjuva demokrasisine mi dönüşecek, yoksa oldukça farklı bir şekilde dağılacak mı, bunu gözlemlemek ilginç olacak.

Wang Chaohua: Köylülerin rolü hakkındaki yorumlarına katılıyorum. Ama işçi sınıfının durumu ile ilgili tespitlerin fazlasıyla basite indirgenmiş. O zamanın resmî ideolojisi, kentsel reform, kamu iktisadi girişimlerinin geleceği ve işçi sınıfının sosyal statüsü konularında hâlâ çok belirsiz ve kafası karışık durumdaydı. ÇKP'de tamamen kapitalizme doğru ideolojik bir dönüşüm yoktu. O nedenle de işçi sınıfı kaçınılmaz olarak net bir ideolojik yönelimden yoksundu. İşçiler, Maoizmden ar-

ta kalan gelenekle öğrencilerin ve entelektüellerin savunduğu mutlak liberalizm arasında gidip gelme eğilimindeydiler. Resmî ideolojinin onları temsil etmede tamamen başarısız olduğunu henüz hissetmiyorlardı ve entelektüellerin ideolojisinin de onları daha iyi temsil edip edemeyeceğinden emin değillerdi. Kentli işçi sınıfının önemli kesiminin bu iki tepki arasında sıkıştığına inanıyorum. 1989'da temelde öğrencileri destekler yönde hareket ettiler – ki onların gözünde (hatta gerçekte de) öğrenciler entelektüellerle aynı değildi. Çok nadiren işçiler kendi taleplerini dile getirmeye çalıştılar.

Li Minqi: 1980'lerde ÇKP'nin resmî ideolojisinin Maocu kalıntılardan tamamen arınmış olmadığı doğrudur – hâlâ tamamen gelişmiş bir kapitalist duruşa doğru geçiş sürecindeydi. Ekonomik reform, işçileri emek sürecinde bir zamanlar sahip oldukları enformel kontrolden tamamen mahrum bırakarak kamu mülkiyetindeki işletmelerde yöneticilerin gücünü fazlasıyla arttırmış, Taylorcu yöntemleri sürece dahil etmiştir. Sağlık sigortası, lojman ve ücret sözleşmelerinde yapılan değişikliklerin tamamı, kapitalist tarzda ekonomik ilişkilerin gelişmesine destek veriyordu. Milton Friedman ÇKP'nin Genel Sekreteri olan Zhao Ziyang'a serbest piyasayı ve tam yol ileri özelleştirme politikalarını methettiğinde, Zhao'nun bir tek kelime itirazı olmadı. Diğer parti liderleri bazı detaylarda Zhao'ya katılmayabilirler, ama hiçbiri Deng Xiaoping'in belirlediği reformların temel yönüne ciddi anlamda karşı çıkmadı.

Wang Chaohua: Hakikaten iktidarlar çeşitli fikirleri harekete geçirmeye ve piyasaya yönelik politikaları uygulamaya koymaya çalışıyorlardı. Fakat kent sakinleriyle işçiler, bu önerilerin pek çoğuna karşıydılar. Lojman haklarını ve kamu sağlık sigortasını kaldıracak hareketlerden şüphe duyuyor, rejimin resmî ideolojik taahhütlerini de –geleneksel sosyalist ideoloji– bunlara karşı direniş kaynağı olarak kullanabiliyorlardı. Senin vurguladığın nokta, yani entelektüellerin duruşunun işçi sınıfının çıkarlarını iyi bir şekilde temsil edememesi, işçile-

rin bilincinin iki kutup arasında savrulmasını sağladı. İşçiler, entelektüellerin savunduğu liberal gündemi tercih ederek Halk Cumhuriyeti'nin tüm mirasını reddetme konusunda isteksizdiler. O yüzden de Tüm-Çin İşçi Sendikaları Federasyonu'nda (All-China Federation of Trade Unions) devletin ve toplumun 'efendisi' olma statülerinden vazgeçip vazgeçmeme konusunda bu kadar uzun tartıştılar.

Wang Dan: İşçiler ve öğrenciler arasındaki çelişkinin Dört Haziran Hareketi'nin başarısızlığında önemli bir sebep olduğu görüşüne katılmıyorum. Bu fikrin herhangi bir temeli yok. Tiananmen Meydanı'ndaki öğrenci merkezi ile Bağımsız İşçi Örgütü arasındaki gerilime dair hareketi etkileyebilecek herhangi bir kanıt görmedim. Öğrenciler ve entelektüellerin siyasi önerileri ile işçilerin çıkarlarının çeliştiğini düşünmek için hiçbir sebep yok. Bunlar toplumun her düzeyine faydası olabilecek bir sosyal çevre yaratabilecek bir liberalizmden ilham almışlardı. Esasen 80'lerde iki grup arasında herhangi bir karşıtlık olamaz, çünkü işçilerin kendilerine ait belirgin bir önerileri yoktu. 80'lerin sonunda entelektüel ve öğrenci gruplarının Çin toplumunun ihtiyacı olan reformlara dair net fikirleri vardı ve bunlar arasında *World Economic Herald* gibi dergilerde yayınlanmış, devletin yeniden yapılanmasını da ele alan program taslakları mevcuttu. Bunlar reformcuların düzenli grupları olmasının bir ürünüydü. Ama bütün bir '89 hareketi içinde işçilerin böylesi tek bir grubunu bile bulamazsınız. Tabii ki Bağımsız İşçi Örgütü gibi yapılar ortaya çıktı ve hatta Tüm-Çin İşçi Sendikaları Federasyonu da durumu tartıştı. Fakat tek bir oturmuş program veya organizasyon yoktu. Böylesi bir organizasyonun yokluğunda, öğrenciler ve işçiler arasındaki ilişkilerin tartışılmasının –sanki aralarında önemli bir dinamik varmış gibi– gerçeklikle alakası yok.

Li Minqi: Entelektüeller fiziksel emek değil, zihinsel emekle uğraşırlar, ki bu da onların kendi maddi çıkarlarını ifade etmelerini kolaylaştırır. İşçiler genellikle fiziksel emekçilerdir; kıs-

tırıldıkları baskıcı şartlar onların kendi bakış açılarını sistematik olarak ifade etmelerini çok daha zorlaştırır. Ama bu durum, diğer toplumsal sınıflardan farklı çıkarları olmadığı ve bunlara dayanarak ivedi talep ve arzuları olmadığı anlamına gelmez. Tarihsel olarak ilerici entelektüeller, genellikle bu taleplerin teorik olarak ifade edilmesine yardımcı olmada önemli rol oynadılar. Ancak 1989'da, Çin'deki entelijansiyada kapitalizm yanlısı ana akımdan farklı, çalışan insanların çıkarları için fikirler ve öneriler geliştirebilecek kapasitede ilerici bir unsur artık kalmamıştı.

• *1989 hareketinin vahim sonucunun aşağı yukarı kaçınılmaz mı olduğunu düşünüyorsunuz, yoksa geriye dönüp baktığınızda bundan kaçınılabilir miydi? Eğer öyleyse, nasıl kaçınılabilirdi?*

Wang Dan: Detaylara bakarsak, bence sonuç kaçınılmazdı çünkü, en sonunda hareketin içindeki en büyük tartışma şu soru üzerineydi: Öğrenciler Tiananmen Meydanı'ndan çekilsin mi? Eğer çekilirsek ne olur? Eğer çekilmezsek ne olur? Tarihsel açıdan insan bu tarz durumlarda farazi öngörülerde bulunamaz. Öğrenciler meydandan çekilseydi bile, sonucun daha barışçıl mı yoksa daha da şiddetli bir çatışma mı olacağına dair yeterli delilimiz yok. Zhao Ziyang iktidarı kaybeder etmez, otoritelerin öğrencilere karşı tavrı çok netti: Sonunda hükümetle bir çatışma kaçınılmazdı. Bunu nasıl değiştirebilirdik? En iyi durumda ancak çatışmanın dozunu düşürebilir ve sonucun zamanlamasını değiştirebilirdik.

Li Minqi: Benim görüşüm tam tersi. Detaylara bakıldığında kısa vadedeki sonuçtan belki kaçınılabilirdi, ama eğer tüm tarihsel bağlamı düşünürsek, hareketin yenilgisi kaçınılmazdı. Bunu anlamak için, Çinli entelektüellerin o dönemdeki durumunu göz önüne almalıyız. Onlar geleneksel olarak toplumun en üst tabakalarına aitlerdi. Fakat 1949 Devrimi'nden sonra, kendilerine miras kalan ayrıcalıkların çoğunu kaybettiler ve Kültür Devrimi'nde de çok acı çektiler. Genel anlamda herhan-

gi bir Çinli entelektüel –ki bu Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa için de doğrudur– devletçi bir sosyalist toplumdansa, kapitalist bir toplumun kendisi için daha iyi olacağını kavrayabiliyordu. Aynısı Sovyet ve Doğu Avrupalı entelektüeller için de geçerlidir. O yüzden, 80'lerin sonlarında çoğu entelektüelin Çin için kapitalist bir yolu desteklemesi sürpriz değildir. Ancak belli bazı tarihsel koşullar altında entelektüellerin kendi ivedi çıkarlarını aşarak toplumu daha geniş bir perspektiften inceleyebileceklerini bildiğimizden, sadece bu durum '89'da oynadıkları rolü açıklamak için yeterli olmaz. Bu noktada Çin Halk Cumhuriyeti'ne özgü tarihi hatırlamalıyız, ki burada onlar peşpeşe gelen Maocu 'kampanyalar'ın baş kurbanı olmuş ve her türlü kitlesel mobilizasyondan korkmayı öğrenmişlerdi. Bütün bir Çinli entelektüel kuşağın altında çalıştığı bir tarihî yüktü bu.

Fakat Deng zamanında ülkenin yöneticileri, kendilerini Marksist geçmişin kısıtlarından kurtarmak ve modern burjuva ideolojisi ile donanmak ihtiyacındaydılar. Bu objektif ihtiyaç, özellikle ekonomi alanında çok acildi. O nedenle yöneticilerle entelektüeller arasında zekice ama hâlâ kırılgan bir karşılıklı bağımlılık (simbiyoz) başladı. Her ikisi de kapitalist kalkınmayı görmek istiyordu. Ama entelektüeller kendi siyasi konumlarından hoşnutsuzdu ve daha fazla güç istiyorlardı, böylece daha fazla özgürlük ve demokrasi istemeye başladılar. Her ne kadar hükümetten siyasi ödün kopartabilmek için belli bir düzeyde demokratik harekete ihtiyaçları olsa da, asla aktif olarak işçi sınıfının mobilizasyonuna çalışmadılar. Bu onların kısıtıydı ve öncülüğünü yaptıkları hareket de bundan zarar gördü. Entelektüeller demokratik mücadeleyi kazanmak için kararlı yöntemlere başvurmaya hazır değildi ve işçiler de –kendi siyasi güç ve vizyonlarından yoksun halde– onları daha tutarlı bir stratejiye zorlama durumunda değillerdi. Bu anlamda hareketin başarısızlığını tahmin etmek mümkündü.

Wang Chaohua: Benim kendi görüşüm her ikinizden de farklı. Detaylara bakarsak, hareketin potansiyel olarak alternatif sonuçlara yol açabileceğine inanıyorum. Wang Dan'ın da

bildiği gibi, bu benim kişisel tecrübelerime dayanan bir kanaat. Mayıs ortasında hükümetle çatışmayı sertleştiren açlık grevi kaçınılmaz değildi. Aslında Pekin Bağımsız Öğrenciler Sendikası tarafından asla oylanmamış ve onaylanmamıştı. Bir grup yöneticinin kişisel inisiyatifiydi ve başkaları tarafından muhalefet edilmişti. O anda başka bir yol benimsenseydi, hareketin sonucu daha küçük bir felaket olurdu. Bu demek değil ki –burada Li Minqi'den ayrılıyorum– doğrudan başarı mümkündü. O sadece iki olasılığı düşünüyor: İşçilerin yeterli olarak mobilize edilip edilmemelerine bağlı olarak '89 demokrasi hareketinin farazi zaferle sonuçlanması veya mevcut felaket sonucu. Ama ben her zaman başka bir olasılık daha olduğuna inandım: Ne tam bir zafer, ne de tam bir facia ama siyasi bir ödün. Bu olasılık tamamen menzilimiz dışında değildi. Neden bu gerçekleşmedi veya başka alternatif bir sonuç olmadı? Bence önemli bir sebep, entelektüeller arasındaki aşırı iyimserlikti.

80'lerin sonunda Çin'in yöneticileri siyasi gücü kullanmak ile ekonomik sermayeyi ele geçirme arasındaki geçişi hâlâ tamamlamamıştı. Kapitalizme dönük gelişmeler hız kazandıkça, resmî ideolojik alanda hâlâ pek çok iç çatışma devam etmekteydi. O nedenle işçiler hâlâ şeklen de olsa sosyalist bir rejim altında konumlarının belli oranda korunduğunu hissediyordu ve ona karşı kuvvetli bir şekilde harekete geçme şansları çok azdı. Öte yandan eğilim bunun tersine de olsa, yöneticilerle entelektüeller arasında bir uzlaşma imkânsız değildi. 80'lerin sonuna gelindiğinde entelektüeller tüm bir reform döneminin esas itici gücü olurlarken, siyasi otorite genellikle kararsız ve bölünmüştü. Fakat bu entelektüellere aşırı bir güven verdi; o nedenle kriz geldiğinde, yarı yolda durmaya hiç niyetleri yoktu. Sonuç kaçınılmaz olarak felaketti.

Wang Dan: Her ikinize de yanıt vereceğim. Li Minq Çinli entelektüellerin toplumdaki ayrıcalıklı konumlarını yeniden kazanmayı istediklerini söyledi. Ama eğer '89 Hareketi'nin asıl karakterine bakarsak, ana yapısı öğrencilerden oluşuyor. Açlık grevini başlatmak gibi çoğu kritik konuda son kararı veren

onlardı. Meydandan çekilip çekilmemek gibi soruların cevabı da onların elindeydi. Aslında Entelektüeller Sendikası bilahare öğrencileri meydandan çekilmeye çağırdı, ama önerileri açlık grevcileri tarafından reddedildi. Konuyu belirleyen öğrencilerdi. O nedenle gelin onların hareketteki rolüne bakalım. Amaçları nelerdi? Onlar –ya da entelektüeller– gücün mü peşindeydiler, özgürlüğün mü? Bunlar iki farklı şey. Eğer gücün peşindeydilerse, o halde işçileri mobilize etmemek hiç şüphesiz onlar adına büyük bir siyasi hata. Ama bunu yapmak için hiçbir girişimde bulunmadılar. Bu şunu gösteriyor ki, tam tersine entelektüeller bilinçli olarak ayrıcalıklı konumlarını geri kazanmaya çalışmıyorlardı. Kendi paylarına öğrencilerin kuvvetli bir siyasi-güç bilinci veya yönelimi bile yoktu. Onlar diktatoryal bir kültüre başkaldıran genç insanlardı. Yasal sınırlar içerisinde istediklerini söyleyip yapabilecekleri bir özgürlük atmosferi istiyorlardı. Onların değer verdiği böylesi bir hayat tecrübesiydi. İşçileri mobilize etmek veya gizli örgütler kurmak asla akıllarına gelmedi. Pratik stratejiler hakkında bile düşünmek istemediler. Öğrenciler neden işçilerle birleşmedi? Çünkü bu sadece bir öğrenci hareketiydi – kanıtı da bu.

Wang Chaohua'nın yorumlarına da katılmıyorum. Tüm hareket boyunca pek çok önemli dönüm noktaları oldu – yürüyüşler, otoritelerle görüşmeler, açlık grevi, meydandan çekilelim mi, çekilmeyelim mi tartışması, vs. Ama bu konuları bugün tartıştığımızda, süreci her ne kadar yeniden düşünmek istesek de, konjonktürün ötesine geçemeyiz. Biz bir açlık grevi önermeseydik bile, başkalarının bir tane başlatmasına engel olamazdık. O noktada durum öyleydi ki, eğer bir kişi açlık grevi başlattıysa yüz tanesi ona katılıyor, eğer yüz tanesi katıldıysa, bin tanesi daha onlara katılıyordu. Bu, tüm bu tarz kitlesel hareketlerin duygusal dinamiğidir. Açlık grevi başlatıp başlatmama kararı taktik bir konuydu çünkü, hareketi otoritelerle çatışmaya doğru iten, durdurması imkânsız bir güç vardı. Eğer biz açlık grevini başlatmasaydık, sonrasında olan olaylar zincirini de önlenebilirdi diyemeyiz. Kimse mutlak bir şekilde bunu iddia edemez.

Aslında hareketin hiçbir zaman tek bir lideri de yoktu ki. İlk başta belirleyici rolü oynayan, Üniversite Öğrencilerinin Bağımsız Birliği idi. Sonra merkezî güç meydandaki başkanlığa kaydı. Daha sonra meydanın dışında, hem Bağımsız İşçilerin Birliği, hem de Bağımsız Yurttaşların Birliği'ni kapsayan Anayasayı Savunma için Başkentteki Tüm Mesleklerin Vatansever Birliği ortaya çıktı. Hareketin sonucunda yöneltilen diğer kilit soruya, sonuna kadar Tiananmen'de kalma kararına, bakarsak, meydandaki başkanlık ve Vatansever Birlik'in bununla ilgili farklı düşünceleri vardı ve geri çekilmememizde bu önemli bir sebepti. Esasen, hatırladığım kadarıyla meydandaki başkanlık geri çekilmeyi düşünüyordu ama, Tiananmen'i işgal eden öğrenci grubu buna karşı oy kullandı. O anda onların işçilerle aralarındaki mesafeyi korumayı istediklerine gönülden inanmıyorum. Spontane duygularla hareket ettiler. Herhangi bir toplumsal hesap yapmadılar.

Li Minqi: Her durumda ideolojinin açık bir şekilde ifade bulamayacağına ve öğrencilerin konumlarının mantığı konusunda genellikle bilinçsiz olduklarına katılıyorum. O zamanlar benim de paylaştığım konumumuzu hatırlıyorum. Ama pek çok entelektüelin toplumsal ideali, açıkça kapitalizmi inşa etmekti. Eğer '89'da işçi olsaydınız ve size demokratik harekete katılmamanız teklif edilseydi, neden bunu yapmak isteyesiniz ki?

Wang Chaohua: Sorunun entelektüeller ve öğrencilerin işçileri mobilize etme konusunda isteksiz olduklarında ısrar ediyorsunuz. Aslında dikkatimizi meydandan uzaklaştırsak, pek çok öğrencinin fabrikalara gittiğini ve işçileri ayaklandırmaya çalıştığını görebiliriz. Bu özellikle Şangay için doğruydu. Ama çok az başarılı olabildiler. Bu kısmen öğrencilerin kendilerinin iyi organize olmamasındandı; birliklerinin bu tarz gönüllü girişimler üzerinde fiilen hiçbir kontrolü yoktu. Ancak sorunun başka bir yönü daha vardı. Bazı işçiler Han Dongfang önderliğinde Bağımsız İşçiler Birliği altında organize oldular, ama onlar da işçi sınıfının büyük çoğunluğunu harekete geçirmede

çok zorlandılar. Neden durum böyleydi diye kendinize sormalısınız. 1990'da Tüm-Çin İşçi Sendikaları Federasyonu işçilerinin tartışmalarını videodan izlediğimde, o zaman onları meşgul eden en temel sorunun grev yapıp yapmamak olduğu gerçeğini görerek hayrete düşmüştüm. Pek çoğu için bu çok kafa karıştırıcı bir fikirdi ve ancak uzun ve ızdıraplı bir tartışmadan sonra kabul edebildiler. Neden? Çünkü hâlâ bir miktar da olsa emekçilerin cumhuriyetinde üretim araçlarının 'kolektif' mülkiyeti büyüsünün tesiri altındaydılar. O nedenle 'Devletin efendileri biz değil miyiz? Kendi devletimize karşı nasıl greve gideriz?' diye sormaya devam ettiler. Şaşkınlıklarını görebiliyordunuz.

• *Şu andaki rejim sizce ne kadar daha devam edecek? Ne gibi olası biçimlerde sona ereceğini tahmin ediyorsunuz?*

Wang Dan: Benim şahsi tahminim, beş veya sekiz yıla kadar Çin toplumunun büyük bir değişim geçireceği yönünde. Bu dönüşüm nasıl olacak? Bir olasılık, parti içerisindeki ilerici gruplarla, dışarıdaki demokratik güçlerin birleşerek yavaş yavaş iktidarı ele alabilecek siyasi bir cephe oluşturmasıyla, komünist diktatörlüğün barışçıl yollardan yok olması. Bu daha istikrarlı bir yol olur. Ama mevcut rejimin inatla iktidara yapışması, ülke içerisindeki çelişkileri bastırmayı arttırması da mümkün. Bu büyük istikrarsızlık yaratabilir, hatta yerel güç odakları arasında çatışmaya bile yol açabilir. Bence her iki senaryo da olası. Bugün karar verme gücü hâlâ hükümetin elinde. Ama on yıldan az zamanda Çin'in dönüşeceğinden emin olabiliriz. Bu yargının temelinde, hükümet ne yaparsa yapsın, Çin toplumunun kendisinin hızla değişiyor olması yatıyor. Hiçbir siyasi otorite bu süreci durduramaz. Kritik soru, değişimin nasıl olacağıdır.

Li Minqi: Ben o kadar iyimser değilim, yoksa kötümser mi demeliyim? Benim kendi görüşüm, 90'larda Çin'in ülkeye göreceli bir istikrar ve zenginlik seviyesi getiren hızlı bir kapitalist kalkınma dönemine girdiği yönünde. Ekonomi şu anda reses-

yonda olsa bile, bunun yapısal değil, döngüsel olduğuna inanıyorum ve üstesinden de gelinecektir. Tabii ki bu mevcut rejim sonsuza kadar devam edecek anlamına gelmiyor. Kapitalist kalkınmanın bir önemli sonucu, işçi sınıfının hacminin artması. Özel sektörde emek gücü hızla artıyor ve mücadele etme, örgütlenme yeteneği de gelişiyor. Öte yandan kamu sektöründe işçiler geleneksel haklarını kaybetmekteler ve konumları kapitalist sektördeki işçilerin durumuna indirgeniyor. Tecrübeleri birbirine yaklaştıkça, iki tarafın ortak mücadelelerde güçlerini birleştirme olasılığı da artıyor. Bu gelişme, Çin toplumunun geleceğinde büyük bir etki yaratacak. 1989'da Çinli işçi sınıfı demokratik hareketi ileri götürebilmek için çok zayıf ve azdı ve köylüler de onlara hiç destek vermedi. Gelecek yıllarda durum farklı olacak. Çin tarihinde ilk defa modern işçi sınıfı nüfusun çoğunluğunu oluşturacak. Bu durum, gelecekte demokrasinin kesin zaferi için belirgin bir katkı yapacak.

Wang Dan için barışçıl yollardan mı, yoksa şiddetle mi sona ereceği çok önemli. Ben bu konuda çok endişeli değilim. Benim daha fazla önem verdiğim, Çin demokrasiye kapitalizm altında mı, yoksa alternatif bir toplumsal sistem altında mı erişecek. Çin'in dünya kapitalist sistemine geri kalmış bir geç sanayileşen ülke olarak katıldığını hatırlamamız lazım. Dünya piyasalarındaki yeri sadece Birleşik Devletler, Japonya veya Avrupa gibi ileri kapitalist ekonomilere göre değil, Güney Kore ve Tayvan gibi yeni sanayileşmiş ekonomilere göre de daha aşağıda. Çinli kapitalizmin gelişmesi, çok sayıda ucuz işçinin acımasızca sömürülmesine dayanıyor. Bu çok özel bir siyasi-ekonomik kurumsal yapıyı gerektiriyor. Batı'da emek hareketinin tarihsel gücü, siyasal demokrasi ve refah devleti de dahil olmak üzere burjuvaziyi işçi sınıfına karşı önemli tavizler vermek zorunda bıraktı. Pek çok ülkede evrensel seçme-seçilme hakkı, işçilerin mücadelesi sayesinde kazanıldı. Giderek göreceli olarak istikrarlı bir sınıfsal uzlaşmaya varıldı. Ama kapitalizmin böylesine ucuz emek fazlasına dayandığı Çin örneğinde, Çinli burjuvazinin benzer ödünler –siyasal demokrasi veya sosyal refahı sağlama– vermesine ve aynı zamanda da dünya piyasalarında reka-

betini, hızlı sermaye birikim oranını sürdürebilmesine olanak var mı? Bu şüpheli görünüyor.

Wang Chaohua: Bence rejim kısmen iyimser olabilir. Eğer muhalifleri realistlerse, kötümser olmaları lazım. Çünkü hislerim statükonun en az bir yirmi yıl daha, hatta daha bile fazla devam edeceğini söylüyor. 1992'den beri Çin Halk Cumhuriyeti, sürekli kendisini yeniden ayarlayarak geniş çaplı bir kapitalist kalkınmayı sürdürme devresine girdi. Bu noktada benim kanaatim, Li Minq'den çok da farklı değil. Ama eğer böylesi bir iktisadi yolun büyük olasılıkla getireceği siyasi ve sosyal değişiklikleri düşünürsek, ben tamamen başka bir düşüncedeyim. Burada izninizle üç konuyu ele alayım: İlk olarak işçi sınıfının hacmi tabiatıyla artacak olmasına rağmen, karşılaştırmalı olarak 20. yüzyıl Çin'inde kentleşme oranlarının ne kadar düşük olduğunu hatırlamamız lazım. Bu durum bugün de geçerli ve öngörebildiğimiz gelecekte de böyle devam edecek. İşçi sınıfının çabucak ulusun çoğunluğunu oluşturacağını tahayyül edemiyorum.

İkinci olarak, kırsaldan kentlere doğru göç devam ederken, modern çokuluslu bir kapitalizm de Çin'i işgal ediyor ve beraberinde kentsel işgücü arasında büyük farklılaşmalar getiriyor. Halihazırda oldukça önemli olan beyaz yakalılarla mavi yakalıların gelir ve yaşam şartları arasındaki fark, büyük olasılıkla daha da artacak ve sayıları artmasına rağmen emekçi sınıfı bölecek. O nedenle, sizin Çin'de disiplinli, homojen bir endüstriyel işçi sınıfı varsayımınız konusunda ben çok şüpheliyim. Bunun modası geçmiş gibi geliyor. Birleşik Devletler ve diğer Üçüncü Dünya ülkelerinden görebildiğim kadarıyla, büyük bölgesel ve sosyal ayrımların olması daha muhtemel. Üçüncü olarak, nüfusun birkaç sanayi bölgesinde yoğunlaştığı, Londra veya Manchester gibi şehirlerde odaklandığı İngiltere –veya Güney Kore gibi yakın zamanda kalkınan, Seul'ün büyük ağırlığının olduğu daha da merkezileşmiş örnekler– tarzı bir endüstrileşme modelini Çin'in tekrar etmesi mümkün değildir. Çin'de süreç kaçınılmaz olarak daha dağınık olacaktır. Bunun sonucu, genel

olarak yaygınlaşan sanayileşmeden ziyade, ticarileşmenin yayılması olabilir. 21. yüzyılın başında Çin'in kapitalist gelişmesinin yer aldığı küresel çevrenin nasıl olacağını unutmamalıyız.

Bu perspektiften bakıldığında, siyasi değişimler ne yenilenmiş bir demokrasi hareketiyle, ne de ani bir devrim sonucu gelebilir. Belki de bölgelerdeki çeşitli unsurlar ve güçler, merkezi yavaş yavaş aşındıracak. Bunların herhangi biri kapitalizme alternatif olabilir mi? Ancak muhalif ideolojiler olarak dile getirilir ve Çin'in entelektüel elitlerinin bir kısmı tarafından değerlendirilir veya kabul edilirse. Bu amaçla basit bir 'sosyalist' söylemin yeterli olması mümkün değil, çünkü böylesi bir alternatifin önceki Maoist tecrübelerden nasıl farklı olduğunu açıklayabilmesi lazım. Ancak o zaman tedavüle girebilir veya kitlelerin ilgisini çekmeyi umabilir. Tabii ki bugün Çin'in hâlâ sosyalist idealleri kabul etmeye elverişli, verimli alanlar sunduğu doğrudur – önemli gruplar şüphesiz bunlara karşı duyarlı, ki bu durum Batı'da kapitalizmin tarihsel gelişimiyle yapılan kıyaslamalarla açıklanamaz. Geçen kırk-elli yıllık komünist tecrübenin mirası, şimdi bile ölmüş değil.

Wang Dan: İzin verin önümüzdeki beş ila sekiz yılda Çin'deki temel değişimi öngörmekle neyi kastettiğime açıklık getireyim, yoksa beni aşırı iyimser zannedeceksiniz. Çin Komünist Partisi iktidarı ne kadar sürecek, diye sorarsak, iki farklı sonu birbirinden ayırt etmemiz gerekir: Parçalanmak veya başka bir şeye evrilmek. İkincisinin şansının oldukça yüksek olduğunu düşünüyorum ki, bu da daha sonra tartışabileceğimiz tarzda bazı ekonomik değişiklikleri kapsayacaktır. Şu an için işaret etmek istediğim başka bir şey. Her ikiniz de gelecekten sanki bu tamamiyle bir rasyonal toplumsal analiz meselesiymiş gibi bahsediyorsunuz. Fakat tarihsel gelişim sürecinde ani tesadüfler olasılığını da göz önüne almamalı mıyız? Bildiğimiz gibi geçmişte bir telgrafın tercümesindeki yanlışlık, iki ülke arasında savaşa ve Avrupa'nın bütün siyasi konfigürasyonunun değişmesine sebep olacaktı. Çin'de Hu Yaobang'ın kaza sonucu ölümü, kimsenin tahmin etmediği şekilde büyük bir kitle-

sel hareketi tetikledi. O nedenle, bir başka beklenmedik olay yerleşik siyasi yapının tayin ettiği kalkınma planını bozamaz mı? Bu olasılığı göz ardı edemeyiz. Bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nde farklı sosyal seviyeler arasındaki ilişkileri düzenleyen hiçbir kural yok; toplumsal çelişkileri nasıl idare edecekleri konusunda liderlik yapan grupları yönlendirecek hiçbir kural yok. Bu şartlar altında eğer bir kaza patlak verirse, hareket halindeki farklı güçler rasyonel bir çözüme ulaşamayabilir, bu da daha büyük bir değişim imkânı sağlar. Ayrıca, toplumsal çelişkilerin oldukça gergin olduğu şu andaki durumda, aniden bir kaza krizi olasılığı yükseliyor. O yüzden ben şimdiki rejime beş ya da sekiz yıldan fazla ömür biçmiyorum.

Li Minqi: Wang Chaohua Çin'de beyaz yakalılarla mavi yakalı işçiler arasında bir ayrım olacağından bahsetti. Fakat bence sadece bu olguyla, Batı'da neden şimdiye kadar kapitalizm karşıtı bir devrim olmadığını açıklayamayacağımız kanaatindeyim. Batılı yönetici sınıfların siyasal demokrasi ve refah devleti inşa ederek işçi sınıflarıyla bir uzlaşmaya varma becerisi daha anlamlı. Eğer 20. yüzyılın sonlarına doğru bakarsak, işçi hareketinin gelişimi nereye kadar 19. yüzyılın kalıplarını tekrarladı? Kore veya Brezilya tecrübeleri yeterince net cevaplar sunar. Her iki ülkede de işçi sınıfı demokratikleşmede kritik rol oynadı. Çin söz konusu olduğunda, kendi ülkemizde diğer Üçüncü Dünya milletlerine göre kapitalist ilişkilerin tamamen olgunlaşmasını görmemiz gerekebilir. Çünkü Çin'de, kapitalizm öncesi sömürücü sınıfların bütün kalıntılarını yok eden, göreceli olarak çok daha kapsamlı bir toplumsal devrim ve topyekûn bir toprak reformu oldu. O nedenle işçi sınıfının gelişmesi de daha üst düzeylere ulaşabilir. Bu işçi sınıfı içinde hiçbir farklılığın olmadığı, örneğin ulus-aşırı şirketlerle kamuya ait şirketlerde çalışan işçiler arasında fark olmadığı anlamına gelmez. Fakat hepsi de sermayenin baskısına ve sömürüsüne maruzdurlar ve ortak bir toplumsal pozisyon ile maddi çıkarları paylaşırlar. Belli şartlar altında bu durum, onların birleşik bir güç olarak hareket etmesini mümkün kılar.

• *Çin'de acil olarak demokrasiyi teşvik etmek için en iyi stratejilerin neler olduğunu düşünüyorsunuz?*

Wang Dan: Yüz yıldan beri Çin, Batı'dan ödünç alınan pek çoğu da dahil olmak üzere, çeşitli kurumları denemekte. Ama ülkemizin eksiği, hem dönemin hükümetinden, hem de birbiriyle yarışan çıkar gruplarından bağımsız bir kamusal alan. Böylesi bir kamusal alan, doğrudan maddi çatışmaları ve bunları izleyen toplumsal istikrarsızlığı belli bir mesafede tutar. Biraz kısıtlı gelebileceğini anlıyorum ama, benim görüşüm bu. Çin'de sadece siyasi ve ekonomik değil, ahlâki kaynaklara da sahip –ki bunlarsız toplumda gerçek bir muhalefet olamaz– bağımsız bir entelijansiyanın olmasını ümit ediyorum. Kurumsal pozisyonu tamamen bağımsız olmalı. Çin'de nispeten demokratik bir hükümet ortaya çıksa bile, bu tarz bir grup onu dengelemek için yine de gerekli olacaktır. Eleştirel dergiler ve yayınevleri burada elzemdir. Böylesi bir entelektüel güç, zamanın otoriteleri ile farklı tarzda bağlantılara girebilir, hatta sonuçları etkilemek için siyasete bile girebilir. Ama toplumsal bir güç olarak sadece siyasi dengeleyici pozisyonunda hareket etmekle kalmayıp, kültürel hegemonyaya giden eğilimleri de frenlemeli ve temel özgürlükleri tehdit eden her tür çıkar grubuna direnç göstermelidir. Temel fikir budur.

Li Minqi: Genelde içgüdüsel olarak işçi sınıfından korktukları için, Çinli entelektüeller bir başlarına demokratik hareketi zafere taşıyamazlar. O nedenle Çin'de demokrasinin geleceği, kentli işçilerin kendilerini kendi duruşu olan, güçlü bir siyasi güce dönüştürüp dönüştürmemelerine bağlı – yani 1989'da olduklarından çok daha farklı bir şeye. Kendilerine ait siyasi çıkarı ve buna uygun bir ideolojiyi bulmak zorundalar. Bence Çin'de demokrasinin başarılı olmasının anahtarı burada. Bunun olabilmesi için, en azından entelijansiyanın bir kesiminin onların pozisyonunu benimsemesi ve alternatif bir toplumsal program geliştirmelerine yardımcı olması lazım. Buradaki soru, Wang Chaohua'nın sorduğuyla aynı: Elit bir geçmişe sahip insanların,

halk sınıflarının çıkarlarını desteklemesi mümkün müdür? Şu anda Çin'deki entelektüel anaakım hiç şüphesiz kapitalizm yanlısı. Ama 1980'lerin sonundan beri bazı değişiklikler oldu. Şu anda sol için bir miktar alan var ve kapitalizmin ilerlemesi kendi çelişkilerini de geliştirirken, küçük gruplar halinde radikal entelektüeller ortaya çıkıyor. Öyle ya da böyle bunlar, büyüklerinin hâlâ ızdırabını çektiği tarihsel yüklerden arınmış yeni nesile muhtemelen daha kuvvetli olarak yansıyacaktır. Devletçi sosyalist dönemin ideolojik ve psikolojik izleriyle daha az yaralanmış olduklarından, toplumu ve onun çelişkilerini daha sakin ve objektif bir tarzda gözlemlemeye daha meyilli olacaklardır.

Wang Chaohua: Çin'de demokratik değişimi desteklemek için en etkin stratejinin, iki grup talebi birleştirmek olduğuna inanıyorum. İlk grup, insan hakları prensibine dayanıyor, özellikle ifade ve örgütlenme özgürlükleri, garanti altına alınmış temel özgürlükler. Siyasi amellerimizin amacının bu temel prensip olduğunu savunmalı, bunun için elimizden gelen her şeyi yapmalı, gücümüzü son damlasına kadar kullanmalıyız. Başka pek çok farklı spesifik konu da genel bir insan hakları kavramı temelinde ele alınıp savunulabilir. İkinci temel prensip ise sosyal adalet. Çin tabii ki hızla değişiyor ama, nasıl bir topluma doğru değişiyor? Nihai hedefimiz sadece Çin'i daha zengin yapmak mı? Daha hızlı bir büyüme oranı mı, yoksa daha fazla verimlilik mi? Entelektüellerimizin her bir üyesinin daha adil bir topluma, bugün şahit olduğumuzdan daha eşit ve adil bir topluma kendilerini açıkça adamaları gerektiğine inanıyorum. Verimliliği ve kalkınmayı, ancak böylesi bir ölçü birimi ile ölçüp tartışabiliriz. Bu iki prensibe sıkı sıkıya sarılarak Çin'deki demokrasi amacına en iyi şekilde hizmet ederiz.

• *Çin'de demokrasinin geleceğine dair umutların büyük bir kısmını yükselen orta sınıflara bağlamak gerçekçi mi?*

Wang Dan: Şu anda ben onlara fazla umut bağlamıyorum. Çin'de yakın zamanda ortaya çıkan orta sınıf, malvarlığını ge-

nellikle sistemin açıklarından istifade ederek elde etti – ki bu sayede de mevcut konumlarını elde ettiler. Hi Qinglian devletin malvarlıklarının bu insanlar tarafından nasıl paylaşıldığını gösterdi. Güçlerini kullanarak gizlice bu varlıkları edindiler, sonra resmî bağlantılarını kopardılar, kızıl şapkalarını çıkardılar ve o mülkü kendi özel şirketlerine dönüştürdüler. Böylesi bir sınıf, mevcut düzeni sürdürmekten yanadır. Eğer toplum gerçek bir piyasa ekonomisine dönüşmüş olsaydı, onların bu vurgunculuk yöntemleri engellenirdi. Esasen ben Çin'de gerçek bir orta sınıf olduğundan da şüpheliyim ve şayet varsa, onun liberal yöne hareket edebileceğini düşünmüyorum.

Li Minqi: Belki de ilk olarak 'orta sınıf' kavramını açıklığa kavuşturmalıyız. Çağdaş Çin bağlamında bu sıklıkla karıştırılıyor; insanlar kimi zaman yükselen kapitalist özel tabakaya 'orta sınıf' derken, diğer zamanlarda kavram profesyonelleri ve entelektüelleri kastederek kullanılıyor. İkinci tanımlama, diğer ülkelerdeki kullanımla daha tutarlı gibi görünüyor.

Wang Chaohua: Batılı Sinolojide bu konuya giderek daha fazla ilgi olmasının sebebi, Avrupa'da 17. ve 18. yüzyıllarda gelişen kapitalist kalkınma modeliyle, özellikle de sonrasında orada demokrasiyi mümkün kılan Habermas'ın kamusal alanın şartları çalışması ve bugünün sanayi sonrası (*post-endüstriyel*) dünyasında bu şartların nasıl gerilediği ile alakalı. O yüzden ben sorunun esasında zihinsel olarak emek veren entelektüelleri değil, sermaye sahibi olan burjuva tabakayı kastettiğini farzettim. Erken modern dönem Avrupa'sının tarihsel burjuvazisi ile, bugün Amerika'da evler ve arabalar alan orta gelir grubu sınıf aynı tarzda bir güç değil. Çin gibi kalkınmakta olan ülkelerde orta sınıfın demokrasinin gelişmesi üzerindeki rolüne dair sorular, daha çok akıllarına ilk grubu getiriyor. Bu anlamda Wang Dan'ın Çin'de kamu kaynaklarını özel sermayeye çevirerek yükselen orta sınıfı, bürokratik kapitalistlerle birlikte tanımlamasının önemli bir sebebi olduğunu düşünüyorum. Aslında bu grup sadece Çin içerisinde kamu mallarını özel variye-

te dönüştürmekle yetinmiyor. Elde ettiği kazancı da genellikle yurtdışında gizli banka hesaplarına transfer ediyor.

Li Minqi: Ben şahsen özel sermaye sınıfının Çin'deki demokrasi hareketine herhangi bir anlamlı katkı yapıp yapmayacağı konusunda şüpheliyim. Bu sınıfın ikili bir tabiatı var. Bir yere kadar bürokratik kapitalist sınıfa karşı çıkıyor: İkisi arasında çelişkiler ve çatışmalar var. Bu bağlamda özel sermaye sınıfı, hâlâ göreceli olarak dışlandığı siyasi güçten payını istiyor. Ama mevcut diktatörlük, işçileri bastırarak özel sermayenin emeği sömürmesine yardım ediyor. Doğal olarak bu özel girişimcilerin lehine. Eğer işçilerin daha fazla siyasi hakları olsaydı ve sendika örgütlemede, toplu sözleşme pazarlığında özgür olsalardı, durum bu kapitalistlerin çıkarının aleyhine olurdu. O yüzden özel sermaye sınıfının demokratik hareket içerisindeki potansiyel rolünü değerlendirmeye çalışırken, onun bu ikili (*dual*) karakterini daima hatırlamalıyız.

Wang Chaohua: Gelecekte Çin'de demokrasi için bu tabakaya büyük umutlar bağlamayı kesinlikle düşünmüyorum. Öte yandan, Batı Avrupa tecrübesini hatırlayarak soruya karşılaştırmalı bir perspektiften bakarsak, Çin'de orta sınıfın gelişmesinin ülkede demokrasinin oluşumuna belki bir miktar katkı yapabileceğini de inkâr edemeyiz. Kapitalist girişimciler için ideal operasyonel ortamın, ileri derecede kanunlaşmış bir yasal koruma ve net olarak tanımlanmış mülkiyet hakları olduğunu varsaymalıyız. Şu anda Çin'deki tecrübeden bahsetmekten ziyade soyut bir modeli düşünürsek, özel girişimcilerin ilerleyebilmek için hukukla korunan açık ve net mülkiyet haklarına ihtiyaç duyduklarını söyleyebiliriz. Bunlar bu sınıfın varolması için temel şartlardır.

Bu bağlamda hem içeride hem dışarıda yükselen 'orta sınıf' hakkında pek çok konuşma olsa da, bugünün özel girişimcileri Li Minqi'nin tasvir ettiği işçilerden çok da farklı değiller. Henüz tutarlı bir ideoloji dile getiremediler, kendilerine has siyasi kanalları ve aktörleri de bulamadılar. Bu sınıf kendi sesini duyu-

rabilen veya kendi siyasi organizasyonunu kurabilen bir özne değil, hâlâ bir spekülasyon nesnesi olarak kalmaya devam ediyor. Bu şartlar altında bu sınıfın kendisini 'kendi kendine varolan'dan 'kendi kendine hareket eden' bir sınıfa dönüştürmesi –imkânsız olmasa bile– çok zor görünüyor. En azından ben konuyu böyle algılıyorum. Bunu göz önüne alırsak, Çin'de gelecekte demokrasi için bütün umutlarımızı onlara bağlamayız.

Li Minqi: Tarihsel olarak açıkça tanımlanmış özel mülkiyetin siyasi diktatörlüklerle bir arada yer alması çok da olağan dışı değil, o yüzden Çin için ılımlı bir ilerici orta sınıf umudu bile çok gerçekçi olmayabilir. Çin'de şu anda hükümet kırsal kesimde güya köy düzeyinde seçimler yapıyor. Özel sermayedarlar bu seçimlerde büyük rol oynuyor. Bazı durumlarda yerel ve bölgesel halk meclisi seçimlerinde de öne çıkıyorlar. Bu yolla siyasi güce bir miktar ulaşıyorlar.

Wang Chaohua: Bu siyasi kazanımlar, genellikle çeşitli yollardan bürokratik bağlantılar ve entrikalarla ilintilidir. Bu grubu 'kendi adına hareket eden bir sınıf' olarak tanımlamak için yeterli değildir.

Li Minqi: Peki, kabul ediyorum. Ben kendi adıma henüz Çin'de özel kapitalistlerin kendi başlarına bir sınıf olduklarını söyleyemem.

• *Çinli muhalifler nereye kadar yabancı hükümetlerle işbirliği içinde olmalıdırlar? Diğer ülkelerin iç ve dış politikalarını eleştirmeleri yerinde olur mu, yoksa sadece Çin'le alakalı konularda mı konuşmalılar?*

Wang Dan: Sanırım muhalif kavramını açıklığa kavuşturmalıyız. Bence iki tür muhalif var. İlki diktatörlüğe karşı çıkan entelektüeller. Ne tür rejim olduğu önemli değil. Benim Komünist Parti'ye karşı herhangi bir şahsi dargınlığım yok. Kızmamın sebebi, diktatoryal yöntemleri. Ben inançlarımdan dola-

yı muhalifim. Ama bir başka tür muhalif daha var: Mevcut rejimin yerine geçmek isteyen, onların siyasi muhalifleri. Bu tür çok daha farklı. Onlar siyasi fikirlerinin ülkenin çıkarlarını en iyi şekilde temsil ettiğine inanıyorlar. Belli taktik yönelimleri ve siyasi başarıya dair çok net beklentileri var. Bizim için böyle bir beklenti yok. Durum ne olursa olsun, biz muhalif kalacağız. O yüzden bizim için yabancı hükümetlerle işbirliği söz konusu olamaz. Kişisel olarak ifade edersem, benim Amerika'nın siyasi anaakımı ile hiçbir temasım yok. Ama ikinci grup muhalifler yabancı hükümetlerle işbirliği yapmak durumundalar, çünkü yarın Çin'i yönetmeyi ümit ediyorlarsa, gelecekteki uluslararası sistemde Çin'in konumunu düşünmek zorundalar. Bazen de Batılı ülkelerin dış politikasını eleştiriyorlar – Wei Jinsheng buna bir örnek. Bence bu bir hata. Sadece Çin'in ilişkilerinden bahsetmeliler. Rolleri adeta bir gölge kabine gibi hareket etmek olmalı. Stratejik bir noktadan bakarsak, yabancı bir ülkenin politikalarını eleştirmek uygunsuz çünkü her ülkenin saygı gösterilmesi gereken kendi bağımsız çıkarları var.

Li Minqi: Benim söyleyecek bir şeyim yok.

Wang Chaohua: Benim kişisel tercihim Wang Dan'a çok yakın ancak, ben ikinci tür muhalifler için aynı eleştirileri yapmazdım. Bence yabancı hükümetlerle işbirliği söz konusu olamaz. Bağımsız bir entelektüel olmak demek, insan hakları ve sosyal adalet hakkında prensipli düşünmektir ve eğer bağımsız düşünüyorsanız, doğal olarak eleştiriyi hak ettiğine inandığınız her şeyi eleştirebilmelisiniz.

• *Demokratik bir Çin nasıl bir anayasal yapıyı amaçlamalıdır? Rus-Amerikan tarzı bir başkanlık mı, yoksa Avrupa-Japonya tarzı bir parlamenter hükümet mi? Aklınızda herhangi bir seçim sistemi var mı? Ne ölçüde bir federal yetki devri sizce makbuldür?*

Wang Dan: Ben kendimi bağımsız bir entelektüel olarak tanımladığımdan, bu soru benim ilgi alanımda değil. Umarım

Çin ne tür bir anayasal sistem benimserse benimsesin, içinde özgürlük ve adalet gibi iki kavram yer alır. Bunları çiğnemediği müddetçe, onu desteklerim. Ama bunlara karşıysa, onu eleştiririm. Onun dışında nasıl bir sistem olacağı umurumda değil.

Li Minqi: Bence umrumuzda olmalı. Kapitalizmin temel çerçevesi içerisinde, Avrupa tarzı bir parlamenter sistem nispeten daha rasyonel bir siyasi düzenleme. Eğer özgürlük ve eşitlik hedeflerine inanıyorsak, Avrupa modeli buna daha yakın. Amerikan sistemi devletin üç kolu arasında gücü paylaştırmaya dayalıdır ki, tarihsel olarak da bunlar etkinliğin mülk sahibi sınıflarda yoğunlaşması ve kitlesel çoğunluğun siyaset yapımında doğrudan etkisini azaltmak için kurulmuştur. Bu kaygı, ABD Anayasası'nın teorik temelini oluşturan *Federalist Papers*'ta (Federalist Makaleler) açıkça ifade edilmiştir. Rusya Anayasası, Yeltsin'in parlamentoyu silahlı bombardımanı sonucudur. Yasamayı bilakis zayıflatmak ve başkana neredeyse sınırsız yetki vermek üzere tasarlanmıştır. Demokrasiyle hiçbir alakası yoktur.

Wang Chaohua: Ben de Çin için parlamenter bir sistemi tercih ederim. Şu an için acaba Tayvan bizim için en geçerli tecrübeyi sunmaz mı, diye düşünüyorum. Anayasası ne tamamen Avrupalı, ne de Amerika'dan esinlenmiş, ikisinin bir karışımı. Doğrudan seçilmiş bir başkanları var, ama uygulamada sistemin gelişimi –ve de oy verme kuralları– parlamentoya oldukça fazla dengeleme gücü veriyor. Son yıllarda başbakanın pozisyonu giderek başkandan bağımsız olmaya başladığından, kurumsal sonuçları da oldukça istikrarlı gözüküyor.

Li Minqi: Bu Fransa ile karşılaştırılabilir mi?

Wang Chaohua: Belki olabilir. Ama Tayvan'ın tuhaf konumu bence başka bir yerde olmayan bir durum yarattı. KMT (*Guomindang*) aşırı zenginliği, medya kaynakları ve askerî gücü kontrol etmesine dayanarak Başkanlık üzerindeki tekelini

korudu. Ne zaman boğazlar arası bir gerginlik olsa, seçmenler istikrar aradıkları için bu iktidar kompleksi bundan faydalanıyor. Başka durumlarda hükümet seçim baskılarından kolayca etkilenebiliyor.

Li Minqi: Hem Tayvan'da, hem de Kore'de başkanlar mutlak çoğunlukla değil, nisbi çoğunlukla seçiliyor. Bu da iktidar partisi adayının kullanılan oyların sadece belli bir azınlığı ile –örneğin, üçte biriyle– başkanlığı almasını sağlıyor.

• *Demokratik bir Çin için nasıl bir ekonomik sistemi önerirsiniz? Hangi yabancı ülkeler bu sisteme en yakın olanlar?*

Wang Chaohua: Çin'de kuvvetle önermek isteyeceğim, net olarak tanımlanmış bir ekonomik sisteme işaret etmek benim için zor olacak. Bizim için en önemli olan şey, devam eden sözde sosyalist –esasen devlet kontrolünde– bir mülkiyet sisteminden uzaklaşarak yapılan dönüşümde, toplumumuzun tüm üyelerinin eşit söz hakkına sahip olmasında ısrar etmektir. Herkes olası her seçeneğin sonuçlarını bilme ve bunlar hakkında tam bilgiye sahip olarak tercihini yapma hakkına sahip olmalıdır. Farklı önerileri ve inanışları olan kimselere, fikirlerini başkalarına açıklamak için eşit fırsatlar verilmelidir. Ekonomi hakkında fazla uzmanlık bilgisi olmayan ortalama vatandaşların –ben de onlardan biriyim– ülke için en iyisi ne olacak kararını kendilerinin vermesine fırsat tanıyan ve başkalarını da bu tercihleri desteklemeleri için harekete geçirmeye çalışmalarına imkân verecek şartlar bunlardır.

Geniş anlamda, demokratik bir Çin'in sosyal ve ekonomik başarılarını, halkın büyük kesimlerinin paylaşmasını sağlaması gerektiğine inanıyorum. Eğer birisi bu amaca yönelik ikna edici bir yol gösterirse, seve seve takip ederim. Çin'de Kültür Devrimi toplumsal eşitlik amacını gözetti, ama bunu toplumun üyelerini kemer sıkmaya zorlayarak, daha iyi yaşam koşulları olan herkesi daha aşağı, daha fakir bir düzeye iterek yaptı. Bu tarz bir eşitlikçilik sağlıklı bir toplumla bağdaşmaz ve üstelik

daha fazla toplumsal sorun ve çatışma yaratır. Bu tarz uygulamaların düzeltilmesi gerektiğini düşünüyorum.

Az önce değindiğim ideal ekonomik şartlara dünyada mevcut hangi ekonomik sistem daha yakın diye sorulacak olursa, kültürel faktörlere oldukça fazla ağırlık veririm. O nedenle ileride anakaranın geleceğine yönelik fikir vermesi için, Çinli bir toplum olan Tayvan'a bakma eğilimindeyim. Gerçekten de otantik kolektif girişimler olarak görülebilecek kırsal kooperatiflerinden çok etkilendim. Sanayi sektöründe Güney Kore'deki modelle taban tabana zıt olan küçük ve orta ölçekli girişimlerin yükselişi, burada (Tayvan) ailenin hâlâ sosyo-ekonomik bir birim olarak önemli olduğunu gösteriyor. Kanaatimce, hem sosyal adalet, hem de toplumun üyelerinin birbiriyle bağlantılı olması, bu yerel kooperatiflerde ve aile temelli girişimlerde yerleşmiş ve bir şekilde Çin'in kültürel ortamında büyüyen insanların gözüne daha kolay çarpıyor. Eğer sosyal adalet ve toplumsal bağlılık konularına önem veriyorlarsa, bu tarz ekonomik reformları bizim halkımızın kabullenmesi daha kolay olacaktır.

Li Minqi: Ekonomik dönüşüm sürecinde toplumun her bireyinin gerekli bilgiye ulaşabilmesi ve alternatif ekonomik sistemler hakkında farklı fikirlerini beyan etmesi konularında Wang Chaohua ile aynı fikirdeyim. Maalesef bu, Çin'in şu anda içinde olduğu durumdan çok uzak. Ancak bu bizim daha etkin ve adil olmayı birleştiren bir ekonomik sisteme doğru çalışmamıza engel olmamalı. Kapitalizmin başlangıcından beri insanlar, bir yandan üretim ve medeniyet güçleri nasıl hızla geliştirilebilir diğer yandan da halkın çoğunluğu bu gelişmeden nasıl istifade eder sorularıyla meşgul oldular. Eski Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da olduğu gibi, Çin'de de sosyalizm adına yapılmış bir devrim, bu beklentiyi yerine getirmede başarısız oldu. Ama bu bizim bu soruya cevap aramaya devam etmemize engel olmamalı. Her üretim tarzının, ancak bazı tarihsel şartlar altında üretim güçlerinin gelişmesi için uygun biçim olduğu, Marksizmin temel prensiplerinden biridir. Bu şartlar za-

man içerisinde değiştiğinden, hiçbir üretim tarzı sonsuza kadar devam edemez. Kapitalizm de buna istisna değildir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası bazı kapitalist ekonomilerin tecrübeleri, burada özellikle konuyla ilgilidir. Doğu Asya'ya bakarsak, Japonya, Güney Kore ve Tayvan'da devletin kaynakları bölüştürmede, özellikle sermaye yatırımlarında kritik bir rol oynadığını görüyoruz. Devlet stratejik sektörlere ucuz sermaye sağladı, ihracata yönelmeyi teşvik etti ve bankacılık sistemi aracılığı ile yatırımların akışını yönlendirdi. Bu modelin sonucu olan çok hızlı büyüme, kaynakların tahsisi ve ekonomik kalkınma için en optimal mekanizmanın serbest piyasa olduğuna dair ortodoks inancı sarstı. Tabii ki ideal toplumlar yoktur. Hükümetlerin büyük kapitalistlerle olan yakın işbirliği, eşitlikle uyumsuz olmakla kalmayıp, giderek verimliliğe de zarar verdi ve bunu bugün bölgesel krizde de görüyoruz. Ama gelin Doğu Asya sistemlerinin devletle büyük sermaye arasındaki işbirliğine değil de, vatandaşların çoğunluğunun demokratik kontrolüne dayandığını düşünelim. Bu daha tercih edilir bir seçenek olmaz mıydı?

Düşünmemiz gereken ikinci tipik yapı, Amerikan şirketlerine kıyasla Alman ve Japonların yapısı. Kapitalizmin saf, klasik versiyonuna daha yakın olan Amerikan sisteminde, şirket sahiplerinin şirket üzerinde neredeyse mutlak hâkimiyeti vardır; işçiler ise yönetim ve kâr paylaşımında herhangi bir payı olmayan, sadece maaşlı emekçilerden öte bir şey değildir. Üstelik, oldukça esnek bir emek piyasası şartlarında şirketlerin işçileri çıkartması da nispeten kolaydır. Alman ve Japon modeli ise oldukça farklıdır. Onların sisteminde işçiler kârdan pay alırlar, yönetime katılırlar ve oldukça yüksek iş güvencesinden istifade ederler. Ama bu iki çeşit yapının ekonomik sonuçlarını karşılaştırırsak, İkinci Dünya Savaşı sonrası yılların çoğunda Almanya ve Japonya'nın emek üretkenliğinde daha hızlı büyüme oranları yakaladığını, yatırım düzeylerinin de Birleşik Devletler'den daha yüksek olduğunu görürüz. Anaakım ideoloji hem eşitlik hem de etkinliğin bir arada olamayacağını, ekonomik etkinliğin eşitlikten ödün vermeyi gerektirdiğini savunuyor. Ama az önce özetledi-

ğim iki tecrübe bu görüşle çelişiyor. Onlar, daha fazla eşitliğin daha fazla etkinlik getirebileceğini gösteriyor.

Eğer Çin'in şu andaki ekonomik sistemine bakarsak, piyasaya yönelik pek çok reforma rağmen, kaynak tahsisinde devletin merkezî aktör olmaya devam ettiğini görürüz – Japonya, Güney Kore ve Tayvan'dan çok daha fazla. Halkın çoğunluğunun toplumsal yatırımın yönünü belirleyebilmesi için, devletin ekonomiye müdahalesini korumamız ama aynı zamanda demokratikleştirmemiz de gerekmez mi? Bu, nispeten daha rasyonel bir düzenleme yaratabilir. Bizim devlet mülkiyetindeki işletmelerimizle ilgili olarak, bazı özelliklerinin Alman ve Japon şirketlerden çok da farklı olmadığını biliyoruz: İşçilerin iş güvencesi var ve üretim sürecinde de enformel bazı etkileri var. Fakat reform döneminin başından beri işçi hakları sürekli erirken, yöneticilerin imtiyazları büyük oranda arttı. Bunun emek inisiyatifleri üzerinde etkisi son derece olumsuz. Tüm-Çin İşçi Sendikaları Federasyonu'nun bir araştırmasına göre, kamu mülkiyetindeki işletmelerde işçilerin inisiyatifleri reform başladığından beri en düşük seviyeye inmiş. Doğal olarak üretkenlik olumsuz etkilenmiş. Eğer kamu mülkiyetindeki girişimlerin ekonomik performansını geliştirmek istiyorsak, sadece daha net mülkiyet hakları tanımlamaya çalışmamalıyız. Onlara yönetimde daha fazla söz hakkı ve kârdan daha büyük pay vererek, işçilerin inisiyatiflerini de geliştirmeye çalışmalıyız.

Wang Chaohua: Tayvan'ı Güney Kore ve Japonya ile birlikte aynı paranteze koyarak, sanırım aralarındaki bir farkı görmezden geliyorsun. Sözde ekonomik mucizeyi başlatırken Tayvan'daki hükümet, kamu mülkiyetindeki büyük sanayi girişimlerini, büyük sermaye yatırımlarıyla sübvanse etti. Bunlar, Güney Kore'deki *chaebol* ve Japonya'da *keiretsu*'dan çok farklılar. Özel girişimciler ve büyük kapitalist işletmeler, Tayvan'da kamu mülkiyetindeki büyük şirketlere kıyasla daha zayıf bir pozisyondalar. Bu örnek de gösteriyor ki, 'kamu mülkiyeti'ndeki şirketleri sanayileşmede öncü aktörler yaparak kalkınmayı teşvik etmek imkânsız değil.

Öte yandan, ÇHC'nin ilk yıllarında işçi sınıfının –gelişen toplumsal statülerine ve ekonomik kazançlarına bağlı olarak artan– sorumluluğu, yüksek verimli kalkınmaya bir miktar katkıda bulundu. Ama işçilerin inisiyatiflerinde Deng'in reformları başlar başlamaz bir düşüş başlayıp başlamadığı konusunda şüpheliyim. Kültür Devrimi'nin son yıllarında, diyebilirim ki 1972 ve 73'ten itibaren, Çin'de işçilerin şevkini kaybetmeleri görünür biçimdeydi. Reformlar durumu çok mu fazla kötüleştirdi?

Li Minqi: Kültür Devrimi esnasında işçiler daha fazla inisiyatif kullanabiliyordu demedim. Aslında Deng iktidarının ilk dönemlerinde, bazı reform uygulamaları işçi inisiyatiflerini geliştirmeye yardımcı oldu. Ama 1980'lerin ortalarından itibaren, iş güvencesi ve diğer sosyal haklar giderek ihmal edildi, bu da kamu işletmelerindeki üretkenlik krizine neden oldu.

Wang Dan: Bence, eğer ideal bir sisteme ulaşmak istiyorsak, iki prensibe saygı göstermeliyiz: İlk olarak Çin'de özel mülkiyete dayalı bir serbest piyasa olmalıdır. Herhangi bir toplumun normal olarak işleyebilmesi için, özel mülkiyetin olması gerektiği aşikârdır; tıpkı temel maddi ihtiyaçları karşılayan etkin bir ekonomi için serbest piyasanın gerekli olması gibi. Fakat ikinci olarak, toplumun genel yapısında belli bir düzeyde adaleti garanti edecek bir sosyal güvenlik hazinesi de olmalıdır. Benim idealim, bu tarz bir serbest piyasa ekonomisi.

• *İflas eden kamu fabrikalarının IMF'nin tavsiye ettiği gibi bugün kapatılması gerektiğini mi düşünüyorsunuz?*

Wang Chaohua: Bu sadece IMF'nin düşüncesi değil. Çin'de çok sayıda ekonomist de bu fikirde. Bu soruya cevap vermek çok kolay değil, çünkü kamu mülkiyetindeki pek çok şirketi neyin iflasa sürüklediği her zaman çok net değil. 90'lardaki sebeplerle 80'lerdeki sebeplerin birbirinden oldukça farklı olma olasılığı var. Son on yılda süreçte niteliksel bir değişiklik ol-

du. 80'lerde reformlar, işçilerin şirketin performansına yönelik bir sorumluluk duymamalarından kaynaklanan bazı sorunları çözmeye çalıştı. 90'larda pek çok kamu mülkiyetindeki işletme, merkezden gelen daha az katı direktifler altında kendilerini yenileme fırsatı buldular. Ama şimdi serbest piyasa ideolojisi propagandası, onların önündeki diğer seçenekleri kapatıyor. Mal varlıkları genellikle o esnada yönetimden sorumlu olan idarecilere –yasal veya gayrimeşru yollardan– transfer ediliyor. Kamu kaynaklarına el koymaktan çekinmeyen idarecilerin elindeki bu kontrol edilmeyen şahsi güç sayesinde, giderek daha fazla şirket iflasa doğru sürükleniyor ve tasfiyenin maliyeti de işçilerin omuzlarına kalıyor. Böylesi durumlarda, bu işçilerin ve onların şirketlerinin geleceği hakkında hükümetin net bir sorumluluğu var.

Bugün Çin'de bir başka sorun daha var. Bu, çevresel baskılar altında hükümet tekstil veya kömür sanayii gibi belirli endüstrileri modernize etmeye çalıştığında ortaya çıkıyor. Genellikle bu sektörler, ortalama uluslararası kalkınma düzeyinden en az iki dönem daha geride, ki bu durum onları reform yönergeleri dahilinde oldukça zayıf kılıyor. Bu tarz sektörlerin kapsamlı olarak yenilenmesi gerektiğinde, devletin temel toplumsal kurum olarak hazinesinde birikmiş gelirlerden bunun masraflarını karşılaması gerektiğine inanıyorum. Devletin önceden kendisinin belirlediği politikaların maliyetini bunlardan hiçbir şekilde sorumlu olmayan işçilere kaydırdığını görmek, kabul edilemez.

Li Minqi: Sanırım bununla alakalı bir başka sorun da 90'lar boyunca bozulan finansal göstergeleri yansıtan, kamu mülkiyetindeki işletmelerdeki verimlilik azalmasıydı. Burada bu girişimlerin mücadele etmek zorunda kaldığı olumsuz kurumsal bağlamı göz ardı etmemeliyiz. Kamu mülkiyetindeki girişimlere uygulanan vergi oranı, kamunun olmayanlara uygulanandan çok daha yüksekti. Önceden bu şirketlerin bütün sermayesini devlet karşılıyordu. Ama 1980'lerin ortalarından itibaren artık genel olarak bu kalktı. Üstelik, eskiden devletin yatırım yapmış

olduğu sermaye, o tarihten itibaren devletin verdiği borç/kredi olarak yeniden tanımlandı. Bu değişim kamu mülkiyetindeki girişimlerin hem krediler üzerinden devlete faiz ödemesi, hem de kârları üzerinden vergi vermesi demekti ki, bu aynı mülk sahibine çifte ödeme yapmak demekti.

İkinci olarak, az önce Wang Chaohua'nın bahsettiği problem var – yani, bu şirketlerdeki idarecilerin giderek daha az kontrol edilen yetkileri. Bu durum yolsuzluğun hızla yayılmasını ve kamu varlıklarının kaybını teşvik etti. Üçüncü olarak, az önce bahsettiğim gibi reform, işçilerin önceden sahip oldukları sosyal ve ekonomik hakları baltalayarak emek inisiyatiflerine zarar verdi. Eğer tüm bu unsurları hesaba katarsak, özelleştirmenin kamu mülkiyetindeki işletmelerin sorunlarını çözmede yegâne yol olmadığı meydana çıkar. Bu ne en iyi yol, ne de en eşitlikçi yol. İşçilerin yönetimde daha fazla söz hakkı ve şirkette daha fazla payları olsa, üretkenliği arttırmak için daha motive olurlar. Eğer işgücü yöneticileri daha fazla kontrol edebilse, yolsuzluk ve kamu kaynaklarının talanı da çok daha azalır. Onlar için daha adil bir mali yapı olsa, kamu mülkiyetindeki girişimlerin de daha etkin olmamaları için hiçbir sebep yok.

Wang Dan: Eğer bir kamu girişiminin çok fazla banka borcu varsa ve iflas durumuna düşmüşse, tabii ki kapatılmalıdır. Ama burada bir adalet sorunu var. Bundan tazminatı kastediyorum. Eğer bunu düşünmeden bir sürü işletmeyi kapatırsanız, toplumsal istikrarsızlığa yol açarsınız. İki tür tazminat vardır. Birincisi istihdamla ilgili. İşten çıkartılan işçilerin başka yerlerde iş bulabilme şansı olmalı. Burada Li Minqi'ye katılmıyorum. Bu istihdamı özelleştirme yaratacaktır. Hükümetin geniş kapsamlı özelleştirmeye direnişi, halkın serbest piyasada alternatif iş bulmasını engelliyor. İlk adaletsizlik bu.

Tazminatın ikinci yönü para sorunuyla ilgili. Burada da büyük adaletsizlik var. Örneğin, Liaonin eyaletinde 1997'nin ilk on ayı tuhaf bir duruma şahit oldu. Eyaletteki kamu girişimlerinin ekonomik hali ülkenin en kötüsüydü, fakat eyaletin no-

minal büyüme hızı ülkedeki en yüksek orandı. Bu nasıl olabilir? Sebeplerden birinin kamu şirketleri kapandığında işçilerin aldığı cüzi tazminat olduğunu düşünüyorum. İşten çıkarılan her işçiye ayda sadece 100-200 RBM verildi. Bu yıllarca bir kurumda emek veren işçiler için kesinlikle adil değil. Batılı ülkelerde eğer şirket iflas ederse, işçilerine son derece yüksek tazminatlar veriyorlar. Ama Çinli devlet şirketleri kapanırsa, GSMH'nin büyümesini temin etmek için işçilere çok az tazminat veriliyor. Bu çok haksız. Eğer bu uygulama devam ederse, kesinlikle toplumsal bir çatışmaya yol açacak.

Li Minqi: Batı'da eğer bir işletme başarısız olursa işçilerinin yüksek tazminat alacağını mı sanıyorsun? Çok şaşırdım. Kapsamlı özelleştirmenin işsizlik sorununu çözmeye nasıl yardım edeceğini de tam olarak anlamadım.

Wang Chaohua: Wang Dan, iflas etmiş devlet şirketlerinin satışı değil, yeni özel şirketlerin ortaya çıkması yeni istihdam fırsatları yaratır, demek istedi diye anladım ben. Bu mantıksız görünmüyor.

Li Minqi: Ama bu tarz özel girişimin gelişmesi Çin'de yasak değil ki? Bilakis destekleniyor.

Wang Dan: Hayır, Çin'in özelleştirme programında önemli kısıtlamalar var. Örneğin, Çin Halk Cumhuriyeti'nin sadece özel girişimlere kredi sağlayan tek bir bankası var, Minsheng Bank. Diğer bankalar özel şirketlere kredi verdiğinde, kamu şirketlerine borç verdiklerinden çok daha katılar. Bu büyük bir sorun çünkü yükselen bir özel sektörün ilerlemesi, kredi sağlanmasına bağlı.

Li Minqi: Bildiğim kadarıyla eğer devlet bankaları özel girişimlere büyük krediler vermekte isteksizlerse, bu onların özel olmalarından değil, çoğunlukla küçük şirketler olmalarından kaynaklanıyor. Küçük şirketlere boç vermek genellikle daha

riskli olduğundan, bu girişimlerin krediye ulaşımı daha kısıtlı. Bu ideolojik bir ayrımcılık değil.

Wang Dan: Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik dönüşümünde, küçük ve orta ölçekli girişimlerin gelişmesini desteklemek için devlet özel olarak çeşitli birimler kurdu. Çin'de bu yapılmadı. O yüzden Çin hükümeti hâlâ ülkenin ihtiyaç duyduğu özel sektörü kabul etmiyor diyorum ben.

• *Çin'de kitlesel/yaygın işsizliğin ekonomik olarak kaçınılmaz olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer öyle değilse, bununla mücadele etmek için hangi politikaları desteklersiniz?*

Wang Chaohua: Bugün geniş ölçekli işsizliğin mevcut reform politikaları ile yakından alakalı olduğuna inanıyorum. Bunun önceki sosyalist denemelerden kalma bir problem olduğunu söylemek, konuyu basitleştirmektir. 90'larda kamuya ait şirketlerin idaresi, 50'ler ve 60'lardaki 'demir pirinç kâsesi' politikalarının sonucu değildi. Bugün pek çok işçi işini kaybediyorsa eğer, reform politikaları tam olarak incelenmediği, temel prensipleri kamusal tartışmaya açılmadığı ve kamuya ait girişimlere geniş kapsamlı seçenekler sunulmadığı içindir. Bugünkü geniş çaplı işsizliğe yol açan, bilakis Çin'in karar alıcılarıdır. O yüzden tamamen kaçınılmaz olduğunu düşünmüyorum. Hatta, Wuhan'daki bazı deneylerde de görebildiğimiz üzere, kamuya ait bazı girişimler kendilerini yeniden diriltebilmek için ciddi çaba gösterdi. Uygun maliyetle kamu istihdamını sürdürmek için hiçbir yerel inisiyatif olmadı değil. İktisadi idarede çalışanların katılımını desteklemek ve yerel yönetimde işçilerin haklarını korumak, bunlara katkıda bulunacaktır.

Li Minqi: Ben genel olarak katılıyorum. Mevcut rejim çerçevesinde bile geniş çaplı işsizlik kaçınılmaz değildi. Hükümet daha aktif mali politika izleyebilir, kamu yatırımlarını genişletebilir ve işten çıkartılan işçilere destek sağlayabilirdi. Bu da etkin talebi arttırır ve işsizlik oranını azaltırdı. Bazıları ka-

mu bütçe açığının daha fazla yükselmesinin sadece enflasyona yol açacağını savunuyor. Ben katılmıyorum. Bugün Çin ekonomisinin temel sorunu, yetersiz toplam talep ve kapasitenin yeterince kullanılmaması. Mevcut kapasite kullanım oranı sadece % 50 civarında. Bu şartlar altında, bütçe açığındaki artış enflasyona yol açmak yerine işsizliği azaltmaya yardım edecektir.

• *Sizce Çin ekonomisi daha ne kadar özelleştirilmeli?*

Wang Chaohua: Çin'in temel endüstriyel sektörlerinin devlet mülkiyetinde kalması, ancak özel girişimin yerel ve bölgesel düzeyde ihtiyaç duyulan yerde gelişmesine izin verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Ulusal ekonomik planlama sistemi tamamen elden geçirilip yeniden uyarlanmalı. Yerelde özel şirketlere karşı herhangi bir ayrımcılık ve baskı uygulanmamalı: Yerel tekellere, özellikle de siyasi kontrol ile ilişkili olduklarında, şiddetle karşı konulmalı.

Li Minqi: Reformun başlangıcından beri, kamu sektörünün oranı azalıyor. Şu anda kamu mülkiyetindeki girişimler ile devlet kontrolündeki hisseler birlikte Çin'in toplam sanayi üretiminin üçte birinden azına denk geliyor. Şu şekilde bir iş bölümü oldu: Yüksek teknolojili endüstriler, tamamen çok uluslu şirketlerin emrine girdi. Emek yoğun küçük ve orta ölçekli girişimler ya özel mülkiyet, ya da sözde (kolektif) kasaba ve köy girişimleri. Bu köy-kasaba girişimlerinin pek çoğu fiiliyatta özel şirketler. Kamu mülkiyetindeki girişimler artık büyük sermaye yatırımı gerektiren ve ekonominin geri kalanına ham madde ya da enerji gibi temel girdileri sunan ağır sanayide yoğunlaşıyor. Yakın gelecekte özel sektör genişlemeye, devlet sektörü ise küçülmeye devam edebilir. Ama mevcut iş bölümüne bakarsak, yerli ya da yabancı özel girişimlerin halen baskın oldukları endüstrilerde kamu mülkiyetindeki girişimlerin yerine geçmesi olası değil – ya bu sektörler kârlı olmadığından, ya da özel şirketler henüz buralara girecek sermaye ve bilgi birikimine sahip olmadıklarından. O nedenle kamu sektörünün

GSMH'deki payı yakın gelecekte bir çeyreğe düşebilir, ancak bundan daha fazla düşmesi olası değil. Eğer Çin halkının alternatif sosyo-ekonomik sistemler arasında demokratik olarak seçim şansı olsaydı, mevcut kamu mülkiyetindeki girişimler işçi haklarını ve gücünü genişleterek dönüştürülebilirdi. Bu esnada demokratik bir hükümet kooperatif girişimlerinin gelişimini destekleyebilirdi.

Wang Dan: Ben özelleştirme sorununu siyasi bir açıdan değerlendireceğim. İleride Çin demokratik bir dönüşümden geçerse, yeni bir siyasi düzenin farklı çıkar gruplarını entegre etmek için ekonomik önlemler alması gerekecek. İlk olarak, kırsal nüfusu tatmin etmek için toprağın özelleşmesi gerekecek. Bu, insanlarda 'işte yeni politikaları olan bir hükümet' hissi yaratacaktır. İkincisi, kentlerde ikamet edenlere bir güven hissi vermek için meskenler özelleştirilmelidir. Her iki özelleştirme de parasız olmalıdır, bir başka ifadeyle, faydalananlara hiçbir külfet getirmemelidir. Üçüncü olarak, girişimde bulunmak için permi başvurusunda bulunma şartından kurtulmalıyız. Çin aynı Batı gibi olmalı, tek yapmanız gereken şirketi kaydettirmek olmalı. Wang Chaohua ve Li Minqi'den farklı düşünüyorum, şöyle ki ben özelleştirmeyi desteklemek ve her düzeyde devlet girişimlerini azaltmayı istiyorum.

Li Minqi: Şu anda Çinli köylüler ekip biçtikleri topraklar üzerinde fiili olarak şahsi kontrol sahibiler. O yüzden toprağın özelleştirilmesinden bahsettiğinde, esas itibariyle alım satım özgürlüğünü kastediyorsun. Parsellerini kaybedebilecekleri şekilde arazide bir serbest piyasayı köylülerin hoş karşılayacağından emin misin?

Wang Dan: O yüzden bu konu siyasi açıdan değerlendirilsin dedim, çünkü toprakta bir nevi özel mülkiyet var artık. Mevcut uygulamada devletle yapılan sözleşmeler 30 yıl sürüyor ya da temelli. O yüzden neredeyse bireysel mülkiyet gibi. Ancak insanlara bir güvenlik hissi verebilmek için, yeni hükümet top-

rakta özel mülkiyeti anayasaya yazarak bu soruyu bir defada ve tamamen çözmeli. Kamuya istikrar ve kesinlik hissi vermek siyasi bir önceliktir. Bu aynı zamanda ekonomik etkinliği geliştirecek ve kırsal kesimdeki üretim güçlerinin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Wang Chaohua: Toprağın özelleştirilmesi konusunda çok şüpheliyim. Öte yandan Wang Dan bir diğer soruna değindi; kişisel eşyaların yasal dokunulmazlığına. Bu konu 1970'lerin sonunda reforma sevk eden sebeplerden biriydi. Kültür Devrimi travmasına ve 50'lerdeki tarımın kolektifleştirilmesine kadar gitmedi. Şimdiki soru, bu aşırılıkları telafi etme bizi nereye kadar götürecek, milliyetçi iktidar zamanındaki duruma kadar mı? Cevabımız ne olursa olsun, kesinlikle yasal bir netliğe ve belirliliğe ihtiyaç var. Çin'de bireysel hakların ve mülkiyetin siyasi erk tarafından kolayca ihlal edilmeyeceğini teminat altına almalıyız.

Li Minqi: Neden Rusya'nın tarihsel tecrübesini değerlendirmiyoruz? 19. yüzyılda Rusya'daki kırsal komünler, bizim ülkemizdeki aile sözleşmesi sistemine çok benziyordu. Kâğıt üzerinde toprak köy cemaatinin mülkiyetindeydi, fakat köylülerin toprak üzerinde fiili olarak özel kontrolü vardı. 1860'larda Rusya köleliği kaldırdı ve daha sonra toprağın serbestçe alınıp satılmasına izin veren başka reformlar yaptı. Sonuç, komünlerin dağılması ve devlet ile köylüler arasındaki çatışmanın keskinleşmesi oldu.

Wang Dan: Toprağın da bir çeşit meta olduğunu kabul edersek, onun serbestçe alınıp satılmasına izin vermeliyiz. Toprağın özelleşmesinin eşitsizliği arttıracağını, bunun da kırsaldaki toplumsal çelişkileri yoğunlaştırabileceğini kabul ediyorum. Ama eğer özelleştirmezsek, emtianın doğasına aykırı gideriz. Planlı bir ekonomide toprağın millileştirilmesi kaçınılmaz olarak sorunlara yol açar. Toprak özelleştikten sonra ayarlamalar yapacak bir düzenleyici sistem geliştirmek için çok zaman var.

Karşılaştırmalı olarak konuşursak, özelleştirmenin sonuçları, özelleştiremezsek olacaklardan daha kötü olmayabilir.

Wang Chaohua: Ben toprağın özelleştirilmesine katılmıyorum. Geri dönüp Çin'deki reform sürecine bakarsak, onun bir sürü yolsuzlukla birlikte kaynakların geniş ölçekte bir yeniden dağıtım fırsatı olduğunu görebiliriz. Uygulamada toprağın özelleşmesinin asıl etkisi büyük ihtimalle senin beklentinin tam tersi olacak.

Wang Dan: Konu siyasi ortamın tamamen farklı olacak olması. Hakikaten zararı kontrol altına alıp minimuma indirmenin hiçbir yolu olmadığını mı düşünüyorsun?

Wang Chaohua: Özelleştirme, toplumun farklı üyelerinin mülkiyet haklarının yeniden onaylanmasıdır. Hangi hakların hangi temelde meşru olduğunu nasıl seçeceksin? Yaşanılmış bazı süreklilikler rastgele kestirilip atılamıyor, ya da Doğu Avrupa'da gördüğümüz gibi genel bir karmaşa yaratıyorsun. Çin'de tarımsal hakların meşru kaynağını nerede bulacağız? Kültür Devrimi'nde mi, 50'lerdeki toprak reformunda mı, KMT'nin bölüşümünde mi, yoksa Qing Hanedanı'na kadar geri mi gideceğiz?

Wang Dan: Özelleştirme sürecinde tabii ki verasetin tanınması gerekiyor. Bu prensip iki sonuç doğuruyor. İnsanlar şu anda sahip olduklarını evlatlarına devredebilecek ve atalarının mülklerinin varisi olabilecekler. Bu prensibin uygulanmasından ortaya çıkacak sorunlarla baş etmenin teknik yolları var. Siyasi sorunlar ise başka bir mesele. Kamu girişimlerini bölüştürmede çıkan gerginlikler, yolsuzluktan kaynaklanıyor. Fakat bu, siyasi sistemin bir sorunu, ki bunu değiştirmeye çalışıyoruz.

Wang Chaohua: Bu, kimsenin çözüm bulamadığı ideolojik zorluktan bizi kurtarmıyor. 50'lerdeki toprak reformu neden mülkiyet hakları ile ilgili büyük bir ayaklanmaya yol açmadı?

Çünkü esas itibariyle devrimci rejimin siyasi ve ekonomik ideolojileri uyum içinde çalıştı. Şu andaki reformlar neden bu kadar ihtilafa yol açıyor? Çünkü hükümetin siyasi ve ekonomik doktrinleri birbirinden bu kadar farklı. Eğer toprak mülkiyeti konusunu açarsak, bu daha da büyük karışıklık yaratacak. Mevcut otuz yıllık sözleşmeleri Deng Xiaoping getirdi. Yeni bir hükümet neden onun uygulamalarına riayet etsin?

Wang Dan: Toprağın açık ve şeffaf bir şekilde bireysel birimlere bölüştürülmesi, bu sorunu çözer.

Li Minqi: Sadece bilgin olsun diye – Çin'in kırsalında topraklar devlete değil, köy cemaatine aittir. Bazıları bu hayalî 'kolektif' mülkiyeti devlet mülkiyeti ile değiştirmenin daha iyi olacağını savunuyor.

Wang Dan: 'Devlet mülkiyetindeki toprak' ifadesinin tamamı yanlış. Biz nesillerce bu topraklar üzerinde yaşadık, neden devlete ait olsun ki?

Li Minqi: Eğer diktatoryal bir devletten bahsediyorsak, senin argümanın mantıklı olabilir. Ama eğer demokrasiden bahsediyorsak, devlet neden tüm halk adına toprağın sahibi olmasın?

• *Sizce hangi orana kadar sosyal eşitsizlikler Çin'de kabul edilebilir olur?*

Wang Chaohua: Bu şaşırtmacalı bir soru. Ben karşılaştırmalı bir perspektiften bakma yanlısıyım. Çin'de reform için gelen ilk baskılar arasında Kültür Devrimi sırasında vaz edilen 'mutlak' eşitliğe karşı eleştirel yaklaşımlar da vardı. O zaman sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik ayrıcalıkları kırmanın resmî yolu, insanları köylü yaşamının bataklığını ve yoksulluğunu paylaşmak üzere kırsal kesime göndermekti. Bu kesinlikle Çin'in yeniden yaşaması gereken bir deney değil. Daha iyi bir toplum arayışımız sürecinde bir dereceye kadar eşitsizliğin ka-

çınılmaz olduğu aşikâr. Eğer etrafımıza bakarsak, bu bağlamda Tayvan Hong Kong'dan nispeten daha iyi bir örnek sunuyor diyebilirim.

Li Minqi: Çin'in bir başka Kültür Devrimi'ne, cebir yoluyla insanları bazı ekonomik organizasyon yapısına zorlamaya ihtiyacı olmadığına katılıyorum. Ancak, dediğim gibi eşitlik ve etkinlik aslında birbirini güçlendirebilir. Yeni bir demokratik Çin'in şu anda kapitalist ülkelerde gözlemlediğimizden daha az eşitsizliğe ulaşması kesinlikle mümkün.

Wang Dan: Benim bu soru hakkında söyleyecek bir şeyim yok.

• *Sizce Hong Kong gelecekteki Çin toplumu için cazip bir model sunuyor mu? Sizce oranın ekonomik rejimi komünizm sonrası Çin'de genel olarak uygulanmalı mıdır? Onların mali yapısını kendi vatandaşlarınıza tavsiye eder misiniz?*

Wang Chaohua: Ben Hong Kong'u Tayvan'la kıyaslama eğilimindeyim ve genellikle Tayvan'ı tercih ediyorum. Hem bir kalkınma modeli olarak, hem de Çinli toplum olarak anakaraya daha yakın. Eğer böyle bir ihtiyaç olursa, taklit etmesi daha kolay olur.

Li Minqi: Hong Kong'un siyasi sistemi temelde İngiliz sömürge idaresinin ürünü; Hong Konglu milyonerler ve Çinli bürokrasi arasında yeniden bir pazarlıkla güncelleştirildi. Fazlasıyla yerel kapitalist sınıfların çıkarlarına dayanıyor ve işçilerin gerçek anlamda herhangi bir katılımını dışlıyor. Ekonomik anlamda bu bölge devletin piyasaya nadiren müdahale ettiği geleneksel serbest piyasa politikasını izliyor. Çin ister kapitalist isterse sosyalist bir yol izlesin, bu örneğin Çin için geçerli olduğunu düşünmüyorum. Eğer mantıklı bir oranda toplumsal eşitlik istiyorsak, dünya sisteminde ülkemizin ekonomik konumunu geliştirmek istiyorsak, teknolojik kapasitemizi geliştirmek

ya da piyasanın özünde olan dengesizliklerini kontrol etmek istiyorsak, önemli oranda devlet müdahalesi kaçınılmaz. Kamu finansmanı söz konusu olduğunda, Hong Kong sıfır bütçe açığı verdiği için sıklıkla övgü alıyor. Ama modern şartlar altında, hatta Büyük Buhran'dan beri, bu tarz aşırı muhafazakâr mali politikaların modası geçti. Çin gibi büyük bir ülke için mali politikaların amacı gelir ve giderler arasında mekanik bir dengeyi korumak değil, nüfusun çoğunluğunun çıkarları açısından ekonomik kalkınmayı desteklemektir.

Wang Dan: Hong Kong bana çok cazip geliyor. Çin için bir model olduğunu da düşünüyorum. Tabii ki Hong Kong'u tamamen kopyalamak istemeyiz. Ama ben bu toplumun pek çok özelliğine gıpta ediyorum. Erdemlerinden bir tanesi, çokkültürlü olması. Sınırda olması nedeniyle hiçbir kültür Hong Kong'da tam anlamıyla tekel kuramıyor – her türlü kültür orada gelişebiliyor. Ayrıca fazlasıyla üretken bir toplum; bu bağlamda sadece anakaradan değil, Tayvan'dan da çok farklı. Bunu görmek için sadece gazetecilerinin nasıl çalıştığına bakmanız yeterli. Hong Kong'un bir başka olumlu özelliği basın özgürlüğü, ki bu bende çok derin bir izlenim uyandırdı. En azından 1997'ye kadar, medyada başka yerlerde nadiren görülen bir profesyonellik ve ifade özgürlüğü vardı. Anakara gazetecileri bundan ders almalı. Son olarak, Hong Kong Doğu ve Batı arasında özel bir konuma sahip – bazı şeyleri Doğu'dan miras alıp diğerlerini Batı'dan benimseyerek her iki taraftan da öğreniyor. Bu bizim toplumumuzu daha da canlı yapar. Özetlersek: Hong Kong'dan öğrenebileceklerimizin çokkültürlülük, üretkenlik, basın özgürlüğü ve Doğu ile Batı arasında bir denge olduğunu düşünüyorum.

Leo Lee: Eğer Hong Kong modelini tartışacaksak, Hong Kong halkının kendi adına konuşmasına izin vermek daha iyi olacaktır. Şu andaki büyük sorunlarının hukuk sistemi ya da Hong Kong'un bir icadı olduğunu düşündükleri yolsuzluk karşıtı özel birim olduğunu sanabilirler. Bir başka yerel özellikleri

ise, tamamen serbest piyasa olması, gerçi yakın zamanda hükümet biraz müdahalede bulunmak zorunda kaldı. Kültürel olarak tabii ki elit bir atmosfer yok. Ticaret anlayışı hâkim ve entelektüeller hiç saygı görmüyor. Genel olarak Hong Kong modeli bu.

Wang Chaohua: Li Minqi'nin vurguladığı sömürge mirası ile Hong Kong'da Wang Dan'in bahsettiği yaşam özellikleri arasında bir bağ var diye düşünüyorum. Bu ikisi arasındaki bağlantı, Hong Kong modelinin başka bir yerde yeniden üretilmesini neredeyse imkânsız kılıyor, hatta el değiştiren Hong Kong'un kendisinde bile. Modelin önemli bir özelliği, bir elin parmakları kadar avukat ve milyarderi saymazsak, son ana kadar Hong Kong'daki Çinli nüfusun ülkede hiçbir siyasi rolünün olmamasıydı. Hong Kong, genellikle diğer İngiliz sömürgelerine verilen temsil kurumları bile olmayan bir İngiliz sömürgesiydi. Ona bir dış diktatörlük diyebilirdiniz. Yasama ve idari otoriteleri dışarıdan empoze edilmişti. Aşırı serbest piyasacı politikaları mümkün kılan da buydu. Uygulamada bu durum, kanuna itaat ettiğin müddetçe otoriteler ne yaptığınla ilgilenmiyor anlamına geliyordu. Bu siyasi yapının Profesör Lee'nin az önce bahsettiği herhangi bir kültürel elitin olmamasından da kısmen sorumlu olduğunu düşünüyorum. Kültürel elitin herhangi bir siyasi rol oynaması mümkün değilse eğer, ayrıcalıklı bir toplumsal statüyü sürdürebileceği kaynaklar da önemli oranda kısıtlanıyor. Bu bağlamda Hong Kong anakara Çin'den çok farklı; Qing döneminde olsun veya milliyetçiler ya da komünistler, orada siyasi ve kültürel iktidar arasında hep bir sirkülasyon vardı.

Li Minqi: Ama insanlar sadece pasifçe kanunlara uyarlarsa, böylesi bir medeni bilinç onların siyasi yaşamda aktif olarak yer almalarını engellemez mi?

Wang Chaohua: Bugün durum değişti. Bir kez yerel yönetim ülke sınırları dahilinde işleri yürütmeye başladığında, bu mo-

del geçersiz oluyor. Şu anda yasamadaki altmış koltuğun doğrudan seçildiğini hayal etsek –şu anda sadece yirmi tanesi doğrudan seçiliyor– yasama ile halk arasında daha yoğun bir ilişki ağı olacak, temsilciler seçmenleri adına konuşacak ve bölgelerindeki sivil grupların dile getirdiği sorulara daha fazla önem vereceklerdir. Tüm bu konular bir anda sömürge valisinin karşılaştıklarıyla aynı olmayacak. Her konu, akut bir yerel-siyasi sorun olabilir. İşte o yüzden dedim ki, aşina olduğumuz Hong Kong modeli sömürge yönetimi sona erdikten sonra belki Hong Kong'da bile tekrarlanamayacak. Artık siyasi kültür yerel toplumla çok daha yakından ilgili olacak ve insanların kamu işlerine ilgi göstermeme halinde bir değişim göreceğiz.

• *Çin'deki ABD ve Hong Kong örneklerine dayalı kitlesel ticari kültürün hızla büyümesini temelde hükümet için bir tehdit olarak mı yoksa rahatlık olarak mı görüyorsunuz? Bu durum esasen eleştirel bir uyarı mı, yoksa ucuz bir uyuşturucu görevi mi görüyor?*

Wang Chaohua: İki dış etki de birbirinden farklı. Sömürge yapısının herhangi bir demokratik kendi kendini yönetme biçimini dışladığı Hong Kong'da, ticari kitle kültürü kamuoyunu harekete geçirmede belli bir rol oynadı hiç şüphesiz ve ifade özgürlüğü için önemli bir alan sağladı. Bunun bir sonucu şu oldu, 80'lere gelindiğinde Hong Kong toplumu anakaradaki siyasi gelişmelere anında tepki verir oldu. Tabii ki bu kültür, Hong Kong veya İngiltere'deki siyasi konulara aynı derecede eleştirel tepki vermeye izin vermiyordu. Bu anlamda Tayvan ile aralarında büyük tezat var. Hou Xiao Xien'in *City of Sadness* (Hüzün Şehri) veya genel olarak Tayvan'ın Yeni Dalga filmlerindeki gibi bir tarihsel farkındalığa benzer filmleri, Hong Kong sineması asla üretmedi. Ama daha ticari bir anlamda, Hong Kong medyası ve eğlence endüstrisi, anakaradaki krizlere vakitlice cevap verecek bir ortamı yarattılar. Özgürlüğü de eksiklikleri de, nüfusun çoğunluğunun doğrudan hiçbir siyasi gücünün olmadığı aynı sömürge tecrübesinin bir parçasıydı. Bu da günümüzde başka bir yerde yeniden tekrarlanamaz.

Şimdi anakaraya bakarsak, bize sorulan sorudaki ikilemin çok basit olduğunu düşünüyorum. Kitlesel ticari kültür, ister Hollywood'dan, isterse Hong Kong'dan esinlensin, otoritelere bir tehdit teşkil etmiyor. Fakat bu kültürün gelişmesini de engelleyemiyorlar. 90'larda bir 'kültürel ateş yükselmesi'ne daha şahit oluyoruz. Yayın dünyasında ve akademik çevrelerde fazlasıyla telaş var. Bunların hepsinin 'kamuoyunu eleştirel olarak uyarma' şeklinde tasvir etmemiz zor, ama bunlar sadece kültürel afyon da olmayabilir. Ben iki aşırı kutup arasında belli bir alan görmekteyim, gerçi Çin'de bu Batı'da tahayyül ettiğimiz gibi bir 'kamusal alan' kadar değil henüz. Asıl sorun, Çin'de bugün iki kutup arasındaki alanın pazarlığı sessizce, herhangi bir yasal korunak olmaksızın yapılıyor. Burada nasıl hareket edilebileceğini bilmek için, içeriden biri olmanız gerekiyor. Örneğin bugün Guangdong'da cesur bir dergi yayınlayabilecek serbest yazarlar ve gazeteciler var Çin'de. Onu otoriteler kapattığında Pekin'de ya da Shezhen'de başka bir dergi kurabilirler. Bu anlamda aslında durum entelektüeller arasında eleştirel tartışmalar için oldukça uygun.

Li Minqi: Evet ama bu serbest yazarlar kitlesel ticari kültürün mü bir parçası, yoksa bunlar ayrı iki konu mu? Senin bahsettiğin, bazı entelektüel dergilerin basıldığı, 'cesur' ya da o kadar da 'cesur' olmayan soruların dile getirildiği alan. Bunun kitle kültürüyle ne ilgisi var?

Wang Chaohua: Olgular alakalı, çünkü eskileri kapanırken yeni dergileri hızla açmak nasıl mümkün oluyor diye sorarsak, cevabın bir kısmı da ticari kalkınmanın bu tarz çevik hareketlere temel sağlamasında yatıyor. Çin Komünist Televizyonu'nun (CCTV) "Eastern Time and Space" gibi bir televizyon programını alın; ona kitlesel ticari kültür ürünü mü dersiniz, yoksa resmî siyasi kültür mü? Böylesi bir girişim, yeni bir şeyi ifade etmek için gelişen ticari ortamı kullanıyor. Bu anlamda mevcut kitle kültürü bir yere kadar otoritelerin siyasi kontrolünü de azaltıyor. Anakara Çin'deki tuhaf ortamda siyasi kontroller

yüzünden genel olarak kaygı duyulan pek çok sosyal sorun kolayca tartışılamadığından, paradoksal bir şekilde bunlar televizyon reytinglerinde ticari açıdan sıcak konular oldular. O yüzden kitle kültürü Çin'de yayıldıkça, onun yarattığı 'alan' sadece eğlence veya tüketimle doldurulmuyor. Başka şartlarda resmî yasaklara girebilecek hassas siyasi başlıkların sunumuna da izin veriyor. O nedenle ticari kültür sadece siyasi duyarsızlık yayıyor diyemeyiz, ki bunu da kesinlikle yapıyor.

Li Minqi: Burada yeni ticari kültürden bahsediyoruz ve bunun nüfusun çoğunda apolitik, duyarsız tavırlar oluşmasına katkıda bulunup bulunmadığı bize soruluyor. Ben başka üretim türlerine de bir miktar alan tanıdığını inkâr edemem, ama onun kendi üretiminin geneline bakarsak, oldukça sersemleştirici olduğunu inkâr edemeyiz. Ancak, burada dikkatli olmalıyız. Alışkanlıkla Çin'de 'kitlesel' ticari kültür diye bahsettiğimiz şey, genelde orta ve üst sınıflarla sınırlı. Nüfusun çoğunluğu bundan çok az etkileniyor. Durum bütün nüfusa bunun gerçekten sindiği ABD ve Hong Kong'dan çok daha farklı.

Wang Dan: Bana göre 90'larda gelişen ticari kültür dalgası belli bir noktaya kadar hükümet tarafından teşvik edildi ve desteklendi. Bu 1989'dan sonra ortaya çıkan olgulardan biri. Eğer ilk sorumuzu hatırlarsak, '89'un derin toplumsal önemini, bu ticari kültürün yükselişinde görebiliriz diyebiliriz. O noktadan sonra Komünist Parti, nüfus üzerindeki siyasi baskısının olumsuz imgesini nötralize etmek için ticari kültürün yayılmasına bel bağladı. Ama şimdi ticarileşme dalgası kendi iktidarına karşı bir tehdit haline geldi. Hükümetin orijinal planı, ticari kültürü desteklemek ve onun bir nevi afyon olmasını ümit etmekti. Ancak bunun siyasi duyarsızlıkla sonuçlandığını sanmıyorum. Dahası, ya sıradan insanların ya da ticari etkileşimlerin yarattığı, giderek daha fazla beklenmedik biçimlerin ortaya çıktığı bağımsız bir toplumsal alan açıldı. Örneğin Cui Jian'ın şarkılarına, Zhang Yimou'nun filmlerine ve Wang Shuo'nun romanlarına bakın. Her üçü de mevcut iktidarı fark-

lı yönlerden açıklıyor. '89'daki protestolarla neredeyse aynılar. Görevleri despotizmi çözmek. Bu tarz şeyler ticari kültür sayesinde tüm ülkeye yayılabiliyor. Wang Chaohua'nın bahsettiği "Eastern Time and Space" güzel bir örnek çünkü, ticari kültür olmasa, bunlar asla bu kadar önem kazanmazdı. "Telling the Truth" (*Shihua shishua*) gibi televizyon gösterileri de bu ticari kültürün sonucu. Şu anda rejime tehdit değiller ama ileride olacaklar. On yıl sonra yöneticiler geri dönüp neden düştüklerinin sebeplerine baktıklarında, başlangıçta hata yaptıklarının farkına varacaklar. Hükümet sadece ticari kültürü desteklediğini zannediyordu ama, bu ivme, onun otoritesini yıkacak formların yaratıldığı siyasi ve sosyal alanlar yarattı. Eğer ticari kültür olmasaydı, 1989 sonrası bu mümkün olmazdı. Hükümet kendi mezarını kazıyor.

Li Minqi: Benim için net olmayan, neden bu tarz bir gelişme hükümete tehdit olsun ya da onun otoritesini zaafa uğratsın? Eğer bir miktar bağımsız alan sağlıyor diye düşünüyorsanız, ya insanlar öylesine özgür olursa ve siyasetle ilgilenmekten vazgeçerlerse? Neden bu daha akıllıca bir kontrol yöntemi olmasın ki?

Wang Dan: Sen siyasi duyarsızlıktan bahsedip duruyorsun. Ama siyaset bilimine danışırsak, duyarsızlığın demokraside kaçınılmaz olduğunu görürüz. ABD'de kaç kişinin rahatını bozup oy verdiğine bak bugün. Totaliter rejim gücünü sürekli insanları harekete geçirmek ve siyasi kampanyalar başlatmak için kullandı. Eğer sıradan insanlar siyaseten duyarsız olursa, onları harekete geçirmek imkânsız olur. Rejim de kaynaklarını kaybettiğinin farkına varır. O nedenle siyasi duyarsızlığın kötü bir şey olduğunu düşünmüyorum.

Li Minqi: Ben katılmıyorum. Senin bahsettiğin siyasi kampanya Maoist Çin ve Stalinist Rusya'nın olguları. Ancak her diktatörlüğün paylaştığı genel bir özellik değil. Tarihsel olarak siyasi duyarsızlığın despotluk/tirani ile birlikte yer alması daha

sık görülmüş. Hem siyasi duyarsızlık, hem de siyasi diktatörlüğü bir arada görmemiz son derece muhtemel.

Wang Dan: Çin'de ve Sovyetler Birliği'ndeki siyasi mobilizasyonun temelinde, siyasi duyarsızlığın olmaması yatıyordu. Kültür Devrimi'nde olduğu gibi herkes siyaseten heyecanlıysa, bu rejimler güçlerinin zirvesindeydi. Ticari kültürün yol açtığı inanç erozyonunun ardından siyasi duyarsızlığın yayılması geliyor. Bu sisteme bir nevi tehdit oluşturuyor.

• *Popüler milliyetçiliğin bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nde güçlü bir ivme olduğunu düşünüyor musunuz, yoksa gücü abartılıyor mu? Eğer oldukça güçlüyse, bu zihniyetin nereye kadar zararsız olduğunu düşünüyorsunuz?*

Li Minqi: Benim bu konuda fazla bir söyleyeceğim yok, gerçi meşhur *China Can Say No* (Çin Hayır Diyebilir) kitabı herkesçe tartışılırken buna biraz dikkat çekmiştim. Milliyetçilik, kapitalizmin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkmaya meyilli bir olgu. Çin'deki hızlı ekonomik büyüme ve artan zenginlikle birlikte yönetici sınıflar kendilerinden daha emin olmaya, daha orta sınıf entelektüeller ise kendilerini mevcut rejimin yakınında tanımlamaya istekli olmaya başladılar. Milliyetçiliğin yükselişi, bu yeni Çinli kapitalizmin kendine güvenini yansıtıyor. Fakat Çin'in milliyetçiliğinin tüm toplumsal sınıfları kapsayacak kadar, ya da aralarındaki çelişkinin bilincini bastırabilecek kadar güçlü hale geldiğini düşünmüyorum. Genel itibariyle entelijansiyanın bir bölümü ile kısıtlanmış durumda. Geçmişte milliyetçilik Çin'de emperyalizm karşıtı, ilerici bir rol oynamıştı. Ama bugün farklı. Ne kadarı sanal, ne kadarı gerçek, karar vermesi zor olsa da, açık olan şu ki bazı şartlar altında tehlikeli olabiliyor. Örneğin şu anda pek çok insan komşularıyla sorunları çözmek için Çin'in askerî güç kullanması gerektiğine inanıyor.

Wang Dan: Çin milliyetçiliği gündemde bir konu oldu, fakat bence yabancılar tarafından abartılıyor. Bence gerçekten bu ka-

dar büyük bir etkisi yok. Örneğin Clinton'un Pekin Üniversitesi'ndeki tecrübesini ele alın. Kamuya açık ilk konuşmasında ona yöneltilen pek çok provokatif sorunun önceden ayarlandığını biliyoruz. Bu öğrenciler parti tarafından dikkatle seçilmişti. Ama Clinton Pekin Üniversitesi Kütüphanesi önünde kitap bağışı yaparken, atmosfer tamamen farklıydı. Arkadaşlarım ayrıntısıyla tasvir ettiler. Son derece içten bir hoş geldin resepsiyonu verilmiş. Bu zıtlık bize çok şey anlatıyor. İşin aslı, bugün Çin'de milliyetçiliğin siyasi bir arka planı var. Bunun akademik tartışmalarla hiçbir alakası yok. Milliyetçilik ortaya çıktı çünkü, hükümet halkın ilgisini kredibilitesini kaybeden komünizmden başka yere çekmek istiyor. Milliyetçilik onları yerel tatminsizliğin baskılarından uzaklaştırabilecek mi, görmek istiyorlar. O yüzden destekliyorlar.

Bana göre milliyetçilik, Çin'in geleceği için tehlikeli sonuçları olacak, negatif bir olgu. 21. yüzyıla bakarken, önümüzde iki büyük eğilim var: İlki, devlet, ulus (*nation*) ve hatta egemenlik gibi fikirler de dahil olmak üzere, mevcut durumda kabul edilmiş kavramların yeniden tanımlanması ihtiyacı. Bu durum, insan haklarının yeniden önem kazanması ile de bağlantılı. Şu ulus (*nation*) bağımsız olmak istiyor, o ulus bağımsız olmak istiyor. Çin yakın gelecekte büyük bir dönüşümle karşı karşıya, ki umarım bu rahat olur. Şahsen bence milliyetçi hislerin gelişmesi desteklenmemeli, çünkü bunlar ülkenin geleceği için gizli kalmış başka sorunlar yaratabilir.

Wang Chaohua: Şu anda Çin milliyetçiliğinin büyük potansiyeli olduğunu düşünüyorum. Ama, Li Minqi'nin işçi sınıfı ile ilgili ifadesini ödünç alacak olursam, diyebilirim ki milliyetçilik henüz organize bir odak veya birleşik bir ses bulamamıştır. Şimdiye kadar güçlerle birleşip tutarlı politikalar yansıtamamıştır. Ülkenin farklı bölgeleri veya grupları arasından çeşitli konulara duygusal çıkışlar olduğunu gözlemlesek de, henüz bunlar sistematik bir ifade yolu bulamamıştır. Hükümet bunu dış politikada oldukça araçsal olarak kullanıyor. Bazı konularda milliyetçi duyguları manipüle ediyor, başka konularday-

sa tamamen yok sayıyor. Bu durum entelektüeller arasındaki iç tartışmalar için de geçerli.

Milliyetçilik iyi huylu mu, değil mi sorusu hakkında ise, *Dushu* dergisinde 1997'de Zhang Xudon'un bir makalesini hatırladım. Gellner'in 20. yüzyılda kalkınmakta olan veya geç endüstrileşen ülkeler, özellikle de Doğu Avrupa için, milliyetçiliğin pozitif bir fonksiyonu olabileceği argümanını tanıtıyordu. Bu bağlamda temel sanayi sektörlerin devlet mülkiyetinde ulusal endüstrilere dönüşmesini destekleyen bazı eğilimleri Çin'de de görüyoruz. Aynı zamanda ülkedeki çok uluslu şirketlerin genişlemesine direnç göstermek isteyen, sözde bir Yeni Sol da bugün Çin'de yükseliyor. Buna rağmen, belirsizlik sorunu devam ediyor. Örneğin, nereye kadar devlet içerisindeki güç sahiplerinin kontrol ettiği bir ulusal tekele tolerans göstereceğiz, ya da hangi noktada onu tahammül edilmez bulup yabancıların katılımını tercih edeceğiz? Şu andaki hâlâ tam dile getirilmemiş milliyetçilik, 1950'lerin milliyetçiliğine kıyasla daha karmaşık konularla karşı karşıya. Bunu da akılda tutarak diyebilirim ki, bugün Çin'deki milliyetçilik tamamen felaket olmayacak.

• *Sol, sağ ve merkez kategorilerinin bugün Çin'de geçerli bir anlamı olduğunu düşünüyor musunuz? Eğer öyleyse, her birini nasıl tanımlarsınız? Eğer değilse, analiz kategorisi olarak nelerin daha uygun olduğunu düşünüyorsunuz?*

Li Minqi: Sol, sağ ve merkez kavramlarının bugün Çin'deki ideolojik farklılıklar açısından hâlâ geçerli olduğunu düşünüyorum. Ancak uzunca bir zamandır bu kavramların muğlak ve kafa karıştırıcı şekillerde kullanıldığını hatırlamak da önemlidir. 80'lerden beri hem iktidardaki siyasetçiler, hem de ana akım entelektüeller tipik olarak siyasi düşünce alanını iki kampa böldüler: 'Muhafazakârlar' ve 'reformcular'. Bu kullanıma göre muhafazakârlara genellikle 'solcular' dendi – ki o zamandan beri bu kavram neredeyse reaksiyonerle eş anlamlı oldu. Bu tarz bir betimleme yerleşik düzenin ve konformist entelektüellerin çoğunun işine geldi. Onlara göre sadece iki ide-

olojik çizgi vardı. Bir tanesi modernleşme ve ilerlemeyi temsil ediyordu – yani serbest piyasa ve özel mülkiyetin her alana hızla giriş yapmasını. Ötekiyse muhafazakârdı ve hem Komünist Parti'deki eski rejimin planlı ekonomisini korumak isteyenleri, hem de kapitalizmin her türlü bağımsız eleştirmenlerini kapsıyordu. Muhafazakârlar dünü temsil ediyorlardı ve hiçbir umutları yoktu. Doğal olarak bu şema büyük karmaşa yarattı.

Bu durumun değişmesi gerekiyor. Sol, sağ ve merkez kavramlarının orijinal anlamları ve modern dünya tarihindeki yerleri ile daha tutarlı şekillerde kullanılması gerekiyor. Çin'de kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, farklı toplumsal sınıflar daha net şekil alıyorlar. Gelecekte entelektüellerin kendileri de giderek karşıt toplumsal sınıflara duydukları sempatiyi yansıyacak şekilde rakip gruplara bölünecekler. O zaman diyebiliriz ki, ister demokrasiyi savunsun isterse diktatörlüğü, bir sağcı, kapitalist kalkınmayı savunandır; solcu ise kapitalizme eleştirel bir gözle bakan ve işçi sınıfının çıkarlarına ve ihtiyaçlarına tepki verendir. Çinli bir sol hâlâ emekleme döneminde. Şu an için genel olarak hâlâ Batı'nın en son ilerici fikirlerini bizim kültürümüze tanıtmakla meşgul. Ancak zihinleri kapitalizmin çelişkilerini yansıtan yeni bir Çinli entelektüel nesline sahip olduğumuzda, yeni bir durum bekleyebiliriz. Peki ya merkez? Bu kavram belki de en iyi, Çin'de özelleştirme ve kapitalizmi tercih edip, iktidar sahiplerinin kendilerine bu kadar fazla şahsi zenginlik edinmelerine karşı çıkanlar için kullanılabilir. Onlar sıradan insanların haklarına daha saygılı olacak, 'daha adil' bir özelleştirme istiyorlar. Bu, Batı'daki bazı teorisyenlerin 'temiz yoldan kapitalizm' dedikleri şey. Bence bu görüş gerçekçi değil ve çok ütopik – tüm dünyadaki ilkel birikim tarihini inkâr ediyor. Ama şu anda Çinli entelektüeller arasında kesinlikle bir yankılanma yapıyor.

Wang Dan: Ben sol, sağ ve merkez kategorilerini kullanmıyorum. Bunların anlamı o kadar çok sefer değişti ki, tamamen karıştılar. Şayet aktif siyasi tartışmalara katılan grupları birbirinden ayrıştırmak istesem, onları dört sınıfa ayırırım: En ge-

nişi, Çinli entelektüellerin çoğunluğunu oluşturan liberaller. Bunlar üç alt dala bölünebilirler: Birincisi, benim saf liberaller diyebileceğim – devletten tamamen bağımsız olan prensipli bireysel düşünürler, Zhu Xueqin ve Liu Junning gibi. İkincilere Anayasacılar diyorum. Bunlar hem eskiden sistemin içinde olup sonradan ihraç edilenleri, hem de sistemin dışında olup tekrar içine girmek isteyenleri kapsıyor, örneğin Chen Ziming ve Wang Juntao gibi. Üçüncü branşa teoretisyenler diyebiliriz (*wuxu pai*): Bunlar örneğin Wang Ruoshui ve Yu Guangyuan gibi daha eski neslin Marksistleri. Saf liberaller, anayasacılar ve teorisyenler hep birlikte bir kampı oluşturuyorlar: Liberal blok. İkinci grup, Sheng Hong ve Hu Angang gibi, daha önce tartıştığımıza benzer fikirleri öne süren milliyetçiler. Üçüncü grup, Han Shaogong ve Qin Hui gibi popülistler. Pek çok insan onları böyle görmüyor ama bence kültürel olarak onlara popülist demek gerekiyor. Kırsal toplumda modernleşmeyi destekleyecek yerel kaynakları ve popüler gelenekleri bulmaya çalışıyorlar. Köylülüğe karşı büyük ilgileri var. Dördüncü grup, MIT'deki Cui Zhiyuan veya Merkezi Çeviri Bürosu'nda çalışan Rong Jingben gibi şahısları kapsıyor ve bu grup *Comparative Economic Systems Research* (*Jingzi Tizhi Bijiao Yanjiu*) dergisini çıkarıyor. Bunlara genellikle yeni-muhafazakârlar (*neo-conservatives*) deniliyor. Bunun tam olarak doğru olup olmadığından emin değilim ama, haydi biz de bu kavramı kullanalım. Böylece ben grupları liberaller, milliyetçiler, popülistler ve yeni-muhafazakârlar olarak bölüyorum. Bildiğim kadarıyla gerçek anlamda sosyalist veya komünist yok, çünkü eğer otoritelerden veya Çin Komünist Partisi'nden bahsedersek, onların gerçek herhangi bir ideolojisi olduğunu düşünmüyorum. Sanırım onlara pragmatist denebilir, ama onlar da entelektüel bir düşünce okulu oluşturmuyorlar.

Wang Chaohua: Bence bu, genellikle soldan gelen Batılı entelektüeller ile Çinli entelektüeller arasındaki karmaşık iletişim ve Çinli entelektüellerin çeşitli Batılı düşünce geleneklerini keşfetmeleri ile alakalı bir soru. Sol, sağ ve merkez katego-

rilerinin Çin'de anlamsız olduğunu kolayca söyleyemeyiz. Öte yandan, bunları uygulamak da kolay değil. Bunların tanımlanması için ne gibi bir kriter kullanılacak? Li Minqi pozisyonları sadece ekonomik sorulara göre kategorize ediyor: Kapitalizme karşı sosyalizm; özel girişim ve serbest piyasaya karşı kolektif mülkiyet ve planlama. İnsanları sadece sosyo-ekonomik sistem tercihlerine göre bölen bu yaklaşımın günümüz Çin'inde çok basite kaçtığına inanıyorum. Örneğin beni ele alın. Ben her vatandaşın kendi özel mülkiyet hakkını şiddetle savunuyorum, ki bu Çin Halk Cumhuriyeti'nde asla verilmeyen bir yasal korumayı gerektiriyor. Öte yandan, ben kesinlikle her türlü kamu mülkiyetine karşı değilim ve şu anda Ulusal Halk Kongresi'nde bazı güç sahiplerinin öne sürdüğü, vatandaşlarımızın büyük kısmına mutlak olarak zarar verecek şekilde özelleştirmeleri yasallaştıracak tek taraflı anayasa değişikliğine de karşı çıkıyorum. Çin halkının şimdiye kadar hiç tatmadıkları bazı temel liberal özgürlükleri savunurken, aynı zamanda Batılı kapitalist uygulamanın ikiyüzlülüğünü de eleştirmeliyiz. Bu anlamda ben kendime solcu diyorum, ama bu kategorileri kullananlar arasında –Wang Dan'dan farklı olarak– ben genellikle merkezden sayılıyorum.

Wang Dan: Daniel Bell demiş ki, bazı insanlar kültürel olarak sağcı, ekonomik olarak solcu ve siyaseten merkezdedirler. Bir olasılık bu. İşte bu yüzden ben sol, sağ ve merkez arasındaki bölünmeyi reddediyorum, çünkü bir insan aynı anda her üç pozisyonda da olabilir.

Li Minqi: Bu kaçamak yapmaya benziyor. Çin siyasetindeki temel konu, ülkemiz kapitalist kalkınma yoluna mı girsin, yoksa başka bir alternatif mi bulalım? Temelde zengin ve güçlü bir azınlığı kollayan bir sosyal ve ekonomik sistemi mi benimseyelim, yoksa sıradan halkın çoğunluğunun çıkarlarını yansıtan bir sistem mi yaratmaya çalışalım? Bu sorudan kaçamayız. Wang Dan toprağın özelleştirilmesini savundu.

Wang Chaohua: Fakat Wang Dan'ın toprağı özelleştirmeyi savunması, senin sadece zengin azınlığın çıkarlarını kollayan uygulamalar kategorisine mi giriyor? O kendi de bunun böyle sonuçlar doğuracağını kabul ediyor mu? Sen 'kapitalizm' ya da 'sosyalizm'de durmadın. Tanımında çok daha fazla değer yüklü.

Li Minqi: Çoğu Çinli ekonomist artık bu tarz özelleştirmeyi savunuyor. Bunun sosyal eşitliğe olası etkilerini de saklamıyorlar. Ama özelleştirmenin hâlâ tam da istedikleri şey olduğunda ısrar ediyorlar.

Wang Chaohua: Bu başka bir soru. Şahsen ben toprağın toptan özelleştirilmesinin sosyo-ekonomik sonuçlarının Çinli nüfusun çoğunluğu açısından facia olacağını düşünüyorum ve bu yüzden buna karşıyım. Fakat Wang Dan tabii ki bunun tam tersini beklediğini söyleyebilir – nüfusun çoğunluğuna zarar vereceği temeline dayanarak toprağın özelleştirilmesini desteklemesi beklenemez.

Wang Dan: Belki üniversitede ekonomi okuduğu için Li Minqi daha fazla akademik kitap okumuş olabilir, fakat geri kalanımız Milton Friedman'ın kitaplarını okuduk ve onun özel mülkiyet sisteminin iyi olduğunu ilan ettiğini biliyoruz.

Li Minqi: Özelleştirmeyi tercih edenlerin onun zararlı olduğunu düşündüklerini söylemedim. Kapitalizme inananlar tabii ki kapitalizm iyidir derler.

Wang Chaohua: Sanıyorum sol, sağ ve merkez kategorileri yakında Çin'de kaçınılmaz olacak. Daha sonra 'sağcı'nın 50'lerdeki kullanımı ile, 'solcunun 60'lar ve 70'lerdeki Kültür Devrimi sırasındaki kullanımı ile, 21. yüzyıl Çin'indeki anlamları arasında farkı netleştirmek için zorlanacağız. Gelecekte ekonomik konular ile siyasi sorular arasında ne tür bağlantılar bu spektrum üzerinde şekillenecek? Li Minqi ekonomik program-

ların sol, sağ ve merkezi ayırt etmede yegâne kriter olduğunda ısrarcı gibi görünüyor.

Wang Dan: İleri kapitalist ülkelerde, hiçbir solcu parti çok partili sisteme karşı değildir. O yüzden kimse çok partili sistemi sol ve sağı birbirinden ayırmak için bir kriter olarak kullanmaz. Ben sadece ekonomik düzeni bir kriter olarak kullanmak istemiyorum, ama Çin'in gelecekte hangi sistemi uyarlayacağı tutarlı bir sınıflandırmanın temel anahtarı olduğundan böyle. Aslında benim solu ve sağı tanımlama yöntemim her ülkeyle aynı.

Wang Chaohua: Sen kendi kriterlerinin bugün evrensel olarak kabul gördüğüne inanıyorsun. Halkı Çin'de olması gereken ekonomik sistem konusundaki görüşlerine göre sınıflandırıyor. Görebildiğim kadarıyla bu hâlâ her şeyi bir tek soruya indirgiyor. Ancak şu anda bu çerçeveye kolayca uydurulamayacak pek çok siyasi konu mevcut.

• *Eğer düşünüyorsanız, lafın gelişi Guongdong'ta yerel halk, kendi dilini, genişliğini ve zenginliğini de kapsayacak şekilde ayrı bir devlet kurmak istese, aynı prensibi bu noktaya kadar genişletir misiniz?*

Li Minqi: Benim bu soruyla ilgili bir söyleyeceğim yok.

Wang Dan: Benim de yok. Bu konuyu çalışmadım.[1]

Wang Chaohua: Tayvan'ın statüsü, modern Çin tarihinden kalma bir problem. Tayvan'ın anakara ile ayrılmaz bağlantıları olduğunu söyleyebiliriz, ancak aynı zamanda Birleşik Devletler'in korumasına da bağımlı. İnkâr edilmesi imkânsız olan şu ki, son 15 yılda Tayvan göreceli olarak yüksek bir demokrasi seviyesine ulaştı. Tayvan halkının çabaları olmaksızın bu demokrasi mümkün olamazdı. Tabii ki Chiang Cning-Ku milli-

1 Wang Dan doktora araştırmasını demokratikleşme dönemindeki Tayvan entelektüel tarihi üzerine yapmayı seçti – e.n.

yetçi diktatörlüğü gevşetti ve Lee Teng-Hui seçimlerde kabiliyetini gösterdi fakat, eğer Demokratik İlerici Parti ve KMT'ye karşı cesur kitlesel mücadele olmasaydı, bu muhafazakâr siyasetçilerin hiçbiri Tayvan nüfusuna özgürlüklerini vermezdi. Kendisine kalsa, KMT asla gönüllü olarak iktidarı bırakmazdı. Tayvan'ın bu tarihsel arka planı göz önüne alındığında, adanın bağımsız olması olasılığını reddetmek, doğrudan Tayvanlı halkın haklarını inkâr etmek anlamına geliyor. Bana göre bu, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluş prensipleriyle ve Çin Komünist Partisi'nin 28 Şubat 1947'de Tayvan'da Chiang Kai-shek'in merhametsiz valisine karşı halk ayaklanmasını savunduğu meşru duruş ile çelişecektir. Halk Cumhuriyeti sadece geleneksel sınırları ele geçirmek için kurulmadı. PLA'nın misyonu, yerel halkların meşru olarak kendi geleceklerini belirleme haklarına saygı duyarak bölgeleri özgürleştirmekti. O nedenle Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) bugün Tayvan'da da bu haklara saygı göstermeli. Eğer Tayvan bir referandumda anakara ile birleşmeye oy verirse, ÇHC tabii ki Tayvan halkının seçimi olarak bunu kabul eder. Eğer bağımsızlık için oy verilirse, anakara bu sonucu da kabul etmelidir. Aynı zamanda ÇHC Tayvan'ı elde etmek için güç kullanma tehdidine de son vermelidir.

Buradaki kritik soru siyasi: Tayvan'ın bağımsızlık iddialarını Tayvan toplumunun özel karakterine ya da diline dayandıranların çok zayıf bir argümanları var. Tarihsel olarak bir medeniyet kompleksinin merkezi olarak Çin, komşu bölgelere karşı tavrını onların kendi kültürüne olan lisan yakınlığı veya diğer benzerliklere göre değil, sosyo-ekonomik sistemlerinin imparatorlukla ne kadar uyum içinde olduğuna göre belirledi. Yerel sistemlerin yapısal olarak merkeze tabi kılınabildiği yerlerde, lisan farkları mesele olmadı. En az Tayvan'da konuşulan Fuji ağzı kadar Mandarin Çincesine uzak olan Kantoncanın konuşulduğu Guangdong eyaletinin ÇHC'den kopmak için hiçbir işaret göstermemesinin sebebini de bu açıklıyor. Benzer şekilde eğer Tibet ve Xinjiang'ın durumunu karşılaştırırsak, aydınlatıcı bir zıtlık görürüz. Xinjiang'da Uygur ve Han dilleri tamamen farklı olsa da (bölgede başka etnik ve dil grupları da mevcut),

uzunca bir süre temel siyasi yapılar bölgenin dışında yer alan merkezî hükümete fazlasıyla bağımlıydı. Bu durum İç ve Dış Moğolistan'daki pek çok ağalık ve beylik için de geçerli. Normalde bunlar kaynakları dağıtabilecek veya bölge dışından destek alabilecek kadar otonom değiller. Buna karşılık Tibet toplumunun siyasi ve kurumsal yapıları, Han dünyasından fazlasıyla bağımsızdı. O nedenle PLA oradaki feodal sistemi yıktığında ve ÇKP 'sınıf mücadelesi' ya da 'toprak reformu' gibi teorik olarak ilerici değişiklikleri harekete geçirmek için oraya kadrolarını gönderdiğinde, Tibet toplumunun karakteri derinlemesine zarar gördü ve Han iktidarı altında asla çaresi bulunamayacak, etkileri bugün de devam eden problemler yarattı.

• *Çin'in 1979 yılında Vietnam ile savaşı hakkında düşünceleriniz nelerdir?*

Li Minqi: Benim bu soruyla ilgili bir söyleyeceğim yok.

Wang Dan: Bununla ilgili hiçbir şey bilmiyorum. O zamanlar on yaşındaydım.

Wang Chaohua: Vietnam'la savaş konusunda fazla bir bilgim olmasa da, 1969'daki Çin-Sovyet sınır çatışmasında olduğu gibi, yerel ilgiyi dağıtmak üzere yapıldığı kanaatindeyim. Savaş, sanki çok büyük bir milli olağanüstü durummuş gibi, ülkede büyük bir propaganda kampanyası için fırsat oldu. ÇKP rejimi kamuoyunu milliyetçi sloganlar arkasında harekete geçirmek için büyük çaba gösterdi. Vietnam, Çin tarafından dersi verilmesi gereken bir 'bölgesel hegemon' olarak yansıtıldı. 1960'ların başında ve hatta 1969'da Sovyetler ile olan kızgın polemiklerin aksine, resmî propagandada çok az siyasi argüman bulunuyordu. Halk sadece savaştığımızı biliyordu. Arka plan neydi? Bir faktör, Lin Biao ve Dörtlü Çete'nin iktidardan düşmesinden sonra silahlı kuvvetlerin yeniden organize olmasıyla birlikte, yeni bir nesil askerî komutanın artık güç sahibi olmasıydı. Bunlar kendilerini öne çıkartmak ve savaş meydanında prestij

kazanmak için bir fırsat gördüler. O nedenle öndeki birliklerde sürekli bir rotasyon vardı; bu sayede mümkün olduğunca fazla birlik gerçek savaş tecrübesi kazanabilecekti.

Saldırı ne içindi? Savaş sınırları genişletmek için değildi ve çatışmalar sona erdiğinde ordu Vietnam'dan çekildi. Bu anlamda 1962'deki Çin-Hint savaşına benziyordu; Çin ordusu MacMahon hattının ötesine ilerlemiş, geniş bir alanı ele geçirmiş ancak daha sonra tamamen kendi mevcut sınırlarının gerisine çekilmişti. Vietnam'da da toprak ele geçirme olmadığı için, savaşa ilhak yerine taarruz savaşı demek daha doğru olabilir.

• *Güvenlik Konseyi'nde Çin'in ABD'den veya onun müttefiklerinden farklı oy kullanmasını arzu ettiğiniz konular var mı?*

Li Minqi: Bu çok rahat bir soru değil. Fakat ben emperyalist askerî gücünü sergilediği, hegemonyasını başka ülkelere empoze ettiği zamanlarda, Çin hükümetinin Birleşik Devletler'e karşı çıkması gerektiğine inanıyorum.

Wang Dan: Bence her ülke kendi ulusal çıkarlarına göre oy vermeli. Eğer bir şey Çin Devleti ya da milleti için zararlıysa, Çin buna karşı oy vermeli. Diğer ülkelerin nasıl oy verdiği benim umurumda değil.

Wang Cahohua: 1972'de ABD Başkanı Nixon Çin Halk Cumhuriyeti'ni ziyaret ettiğinden beri, Çin'in dış politikası her türlü temel prensibini kaybetti. Eskiden söylediği veya yaptığı her şey, biz ne düşünürsek düşünelim, tutarlı bazı prensiplere dayanıyordu. Buna göre uluslararası ortaklarını seçer ve gerektiği zaman onlara maddi destekte bulunurdu. Nixon'un ziyaretinden beri Çin dış politikasında hiçbir prensip kalmadı. Herhangi bir sağlam pusulası olmadığından, uzun yıllar Çin diplomasisi fazlaca tedirgin göründü. Bu tedirginlik sadece bir belirsizlik meselesi değildi. Aynı zamanda fazla konuşulmasa da, Çin'in başka oyuncuları seyrederek onların nasıl daha fazla kazanç elde ettiğini öğrenme süreciydi. Eğer sonuçlara bakarsak,

sadece ABD'den farklı oy vermeliydi demek benim için yeterli değil. Irak'ın yakın zamanda bombalanmasına karşı çıkmasını tabii ki isterdim. Fakat Çin Halk Cumhuriyeti'nin kendisi de utanç verici davranışlarda bulunuyor. Örneğin, askerî hükümetlerin otuz yıl boyunca yerli nüfusu bastırdığı, sivil savaş çıkardığı ve barış görüşmelerinin aşırı derecede zor olduğu Guatemala'ya, Güvenlik Konseyi'nin barış gücü gönderme kararını Çin iki yıl önce veto etti. Tayvan, Guatemala rejimi tarafından barış muhafazası planına dahil edildiği için, Çin planı bloke etti ve böylece ordu ve gerillalar arasındaki BM gözcülüğündeki ateşkesi geciktirdi. Bu durumda bizim, Çin kendi ulusal çıkarı neyse o doğrultuda oy versin, dememiz çok zor olur, çünkü Çin Halk Cumhuriyeti Tayvan'ın geri kazanılmasının ülke çıkarına olduğuna kesinlikle inanıyor.

Wang Dan: Tabii ki; ben buna itiraz etmem.

Wang Chaohua: İleriye bakarsak, Güvenlik Konseyi'nin Daimi Üyeleri'nin kendileri bir Büyük Güçler Kulübü olsa da, orada sandalyesi olan demokratik bir Çin'in, uluslararası ilişkilerin BM üyeleri arasında barış, adalet ve eşitliği sağlaması için elinden geleni yapması gerekir.

• *Paradoksal bir şekilde hem Çin hükümeti, hem de muhalefet sık sık Birleşik Devletler'e karşı ortak hayranlıklarını ifade etmekte. Jiang Zemin'den başka hangi devlet başkanı yüksek bir ahlâki ödev olarak bir ulusun tüm gençliğine Hollywood filmi izlemesini telkin etti? Siz hiç buna şaşırmadınız mı? Sizin kendinizin Amerikan kültürü veya toplumuna karşı ciddi çekinceleriniz var mı?*

Li Minqi: Hem Çin hükümetinin, hem de muhalefetin Amerikan kültürünü takdir etmesine şaşırmıyorum. Geniş ölçekte ticari kültürün gelişmesinin mevcut rejime mutlaka zarar vermeyeceğini açıkladım. Bir Marksist olarak benim Amerikan popüler kültürüne karşı doğal olarak ciddi çekincelerim var.

Wang Dan: Bu sorunun dayanak noktası hakkında şüphe duyuyorum. Çin hükümetinin ya da Jiang Zemin'in Amerika'ya hayranlık duymasından bahsetmenin bir şaka olduğunu düşünüyorum. Jiang'ın gerçekten ahlâki bir görev olarak herkesi bir Hollywood filmi izlemeye zorladığını hiç düşünmüyorum. O rol yapmayı seven bir politikacı; amatör bir aktör. Ayrıca stratejik dürtüleri var ve Amerika'dan hoşlanıyor. Tüm bunlar çok faydacı. Hiçbir değerlendirmeyi bunlara dayandırmamalıyız. Muhalefetin Amerika hayranlığı da biraz daha incelenmeli. Bazı muhalefet figürleri arasında ABD'nin eleştirildiğini görebilirsiniz. Örneğin Wei Jinsheng Amerika hükümetini oldukça sık eleştirir. Fakat genel tavrın hayranlık olduğu doğru. Ancak Amerika'yı veya Amerikan kültürünü kavrayışları ne kadar derin? Fazla derinliği olduğundan şüpheliyim – tıpkı Çin hükümeti gibi. Gerçek takdir veya gerçek arzu olarak nitelendirilemez. Bana gelince, ben sadece çok kısa bir süre ABD'de bulundum, Amerikan kültürünü kavrayışım kısıtlı ve hakkında herhangi bir eleştirim de yok.

Wang Chaohua: Bence aslında Çinli muhalif gruplar, Çinli otoriteler ve Çin'in genel nüfusunda Amerikan kültürüne karşı yaygın bir hayranlık gözlemleyebiliriz. Ancak bu üç nüfusun tavırları birbirinden ayırt edilmeli. Birleşik Devletler manzarasında her birini cezbeden şey kesinlikle aynı değil. Hükümet öncelikle –kendisinin de olmak istediği gibi– ABD'nin bir büyük güç olması ile ilgili. O nedenle Tayvan gibi özellikle hassas birkaç sorunun dışında, çoğu konuda Amerikan hükümeti ile işbirliği arayışında. Nüfusun geneli, her türlü ilhamını ABD'den alan kitlesel medyanın yansıttığı şaşaalı Amerika imajının etkisiyle transa geçmiş gibi. Burada ticari kültürün etkisi çok açık. Öte yandan, Çinli muhalifler ya da genel olarak entelektüeller arasında tipik olarak Amerika örneği ile özdeşleştirilen kavramlar, liberal demokrasi ve insan hakları. Bu düşünceler ABD var olmadan çok öncesinde Avrupai kökenlere, Rönesans ve Aydınlanma'ya dayanıyor. Ama fazlasıyla belirleyici olan eski geleneklerin yavaş yavaş gelişmesi yerine, bu fikirlere

dayalı kurumların doğrudan tasarlanmasıyla kurulan ilk siyasi sistemin örneği ABD oldu. Tabii ki Amerikan düzeninin soyut prensipleri ile somut uygulamaları aynı değil. Qin Hui'nin dediği gibi, soyut ve ampirik özgürlükleri birbirinden ayırmalıyız. ABD toplumunun ampirik özgürlükleri, Amerikan kapitalizminin aşırı derece ikiyüzlü olması nedeniyle kısıtlanıyor. Fakat yine de, samimi hatalarla ikiyüzlü uygulamaları birbirinden ayırabilmek için ortak ve genel soyut özgürlük kavramlarına ihtiyacımız var. Onlar olmaksızın ikiyüzlülükten bile bahsedemeyiz.

Li Minqi: Senin bahsettiğin soyut prensipler, Aydınlanma düşünürleri tarafından tam da mülk sahibi sınıfların toplumsal ihtiyaçlarına karşılık olarak geliştirildi.

Wang Chaohua: Mülkiyeti koruma fikri kime karşı doğdu diye sormalıyız. İlk başlarda kitlelere karşı koruma düşüncesi olarak tahayyül edilmedi. Esas olarak monarşik rejimlere ve aristokrasiye karşı yöneltilmişti.

Li Minqi: Hayır, feodal beyleri amaçlamıyordu. ABD Anayasası o zamanlar nüfusun çoğunluğunu oluşturan çiftçilere karşı, kredi verenlerin çıkarlarını korumak üzere tasarlandı.

Wang Chaohua: Sen ABD Anayasası'nın tasarlanmasının ayrıntılarından bahsediyorsun, bense bu fikirlerin kökenlerinden bahsediyordum.

Li Minqi: Tarihsel olarak Montesquieu ve diğerlerinin fikirleri, kendilerinin de ait oldukları mülk sahibi sınıfların çıkarlarının en iyi nasıl korunacağı sorusuyla yakından alakalıdır. Senin soyut özgürlük dediğin şey aslında o kadar da soyut değil. Somut çıkarları yansıtıyor.

Leo Lee: Hepiniz bu soruyu ideolojik bir düzeye taşıyorsunuz. Ancak soru, çağdaş Amerikan kültürü üzerine. "Titanik"

veya Çin Halk Cumhuriyeti Başkanı'nın onu tavsiye etmesi hakkında görüşünü belirtmedin.

Wang Dan: Jiang Zemin sadece bir gösteri yapıyordu. 'Herkes ahlâk düzeyini yükseltmek için seyretmeli' (Jiang'ı taklit ederek).

Wang Chaohua: Bu aynen Batılı siyasetçilerin son günlerde aile değerlerinden bahsetmesine benziyor. İdeolojik anlamda oldukça faydalı. Bu durumda ticari kültürün siyasi bir afyon haline gelmesinden bahsedebiliriz.

Wang Dan: Hayır, Jiang'ın "Titanik"in reklamını yapmasının ideolojik bir anlamı yok. Sadece kişisel bir şeydi – kendisini açık fikirli, Batı'dan gelen şeylere karşı damak tadı ve bilgisi olan bir siyasetçi olarak göstermek istiyordu. Rastgele herhangi bir filmi seçebilirdi.

Wang Chaohua: Peki öyleyse neden mesela "Shindler'in Listesi"ni seçmedi? Neden özellikle "Titanik"i seçti? Filmde kendisinin bağ kurduğu veya kendi ahlâki propagandası için kullanabileceğini düşündüğü bazı unsurlar olmalı. Bu örnekte reklamını yaptığı aile değerleri değildi. Jiang kendini başkaları için feda eden 'centilmen değerleri'nden bahsetti. Satır arasında yazılı olan şuydu: Bak, Amerikalılar bile bu değerleri savunuyor, o yüzden Çinli gençlik de tabii ki böyle yapmalı.

Wang Dan: Aslında "Titanik"in ana teması kesinlikle ahlâki değerler değil, film romantik aşk hakkında. O yüzden dedim ki, filmi hiç anlamadı, sadece rol yapıyor. Herhangi bir film de olabilirdi.

Leo Lee: Bu noktada bir şey söylemek istiyorum. Başkan Jiang'ın hayatında üç filmi hepsinden öte sevdiğini söylediğini biliyor muydunuz? Bir tanesi "Rüzgâr Gibi Geçti". İkincisi "Green Bank on a Spring Morning" adlı bir Broadway müzika-

li. Üçüncüsü ise Chopin üzerine olan "A Song to Remember." Her üç film de 30'lar ve 40'larda yapılmıştı. O yüzden bunların o dönemde bu filmler, Şangay'da sansasyon yarattığı zamanlarda seyreden genç bir erkeğin şahsi tecrübelerinin bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. Ancak daha da önemlisi, hepsi çok iyi yapımlardı. Neden? Çünkü o zamanlarda çoğu yönetmen Avrupa'dan gitmişti. Teknik, ifade biçimleri ve içerik açılarından o zamanın Hollywood'u şimdinin Hollywood'undan çok farklıydı. Jiang "Titanik"i bu tarz filmlerle ilişkilendirerek sinema konusundaki cehaletini gösterdi. Bir ülkenin liderinin bu tarz konularda fütursuzca konuşması adeta bir şaka gibi. Eğer Amerikan Başkanı tüm Amerikalıları moral bulsunlar diye bir film seyretmeye davet etse, alay konusu olur. Onu eleştiren binlerce karikatür yapılır. Tabii ki Jiang'ın kendisi de bir insan ve sadece filmleri sevdiğini söylemeye çalışmış olabilir diyebilirsiniz. Ya da Almanca veya İngilizceyi bildiğini göstermeye çalıştığı gibi, filmlerden anladığını da göstermeye çalışıyor olabilir. Aslında "Titanik"in çok farklı bir önemi var. 20. yüzyıl başında Batı'nın modernliği, yüksek teknolojisi ve parası hakkında bir film ve sonra gemi çarpıyor ve batıyor. Filmin sembolik anlamı bu. Fakat Çin'de hiç kimse bunu tartışmadı. Film sadece yüksek teknolojili eğlence olarak izleyici kazandı.

Wang **Dan**: İnsanları cezbeden, o muhteşem gösterilerdi, ki hakikaten güzeldiler. Tüm gökyüzü yıldızlarla doluydu ve insanlar büyülendiler.

21 Şubat 1999

Son not

• *Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği'nin Birleşik Devletler tarafından bombalanması hakkında görüşleriniz nelerdir? NATO'nun Yugoslavya'daki savaşına karşı Çin'deki resmî tepkiyi ve halkın tepkilerini nasıl yorumluyorsunuz?*

Li Minqi: Yugoslavya'ya olan saldırı, hiçbir yasal veya ahlâki meşruiyeti olmayan, emperyalist bir savaş. NATO'nun 'hümaniter misyonu' şu ana kadar binden fazla sivili öldürdü ve çok daha fazlasını evsiz ve işsiz bıraktı. Amerikalıların Çin Büyükelçiliği'ni bombalaması, bu suçlardan sadece biri. Bunun önceden planlanmış olup olmaması ikincil derecede önemli, gerçi tüm ciddi teknik analizler, böylesi bir hata yapmanın ne kadar zor olacağı yönünde. Asıl nokta şu ki, elçiliğin bombalanması sadece NATO'nun savaşının ne kadar çılgın ve barbarca olduğunu gösteriyor.

Bunun öngörülemeyen bir başka sonucu, Çin halkını sert ama etkili bir biçimde eğitmesi oldu. On yıl önce Çinli öğrenciler, Batılı burjuva demokrasisinin sembolü olan Özgürlük Anıtı'nı göklere çıkarıyordu. Bugün sokaklarda Amerikan bayrağını yakıyorlar. Çin'in büyük şehirlerindeki anti-emperyalist gösteriler, genel havanın tamamen değiştiğinin göstergesi. Batı medyasının savaş için propaganda aracı olarak hizmet verdiğini ve alternatif sesleri bastırdığını gördükçe – yeni bir entelektüel ve öğrenci nesli Batı'daki 'basın özgürlüğü'nün sınırlarını anlamaya başladı ve bu uğurda mücadele verilen siyasi sistemin tabiatını sorgulamaya başladı. Uzun yıllardan beri ilk defa sosyalist kavramlar ve fikirler yeniden duyulur oldu. Bu çok şevk verici bir gelişme. Aynı zamanda Batı'dan gelen her şeyi yüceltmeye alışık liberal entelektüeller de ciddi bir bozguna uğradı. Batı'nın ana akım medyasını aynen yansıtanlar, Çin'deki sıradan insanların hislerine ve arzularına karşı tamamen duyarsızlık gösterdiler. Bunun sonucu olarak yeni nesil öğrenciler üzerindeki etkileri, tamamen itibar kaybetmediyse bile, fazlasıyla sarsıldı.

Wang Dan: Son on yılın en geniş ölçekli öğrenci hareketi, Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği'nin NATO tarafından bombalanması üzerine Çin'in birçok şehrinde birden patlak verdi. Ben iki sebepten dolayı bunu destekledim: İlk olarak, vatanseverlik arzusu, kendi başına kıymetli bir güç. 1989'da öğrencilerin ülke sokaklarına çıkardığı da sadece bu arzuydu. Çinli olarak biz-

ler, ülkemizin onurunu ve milletimizin haysiyetini savunmalıyız. İkinci olarak on yıllık sessizlikten sonra üniversite öğrencilerinin bir kez daha toplumla konuşmaya başlaması, olumlu bir işaretti. 1990'larda ticarileşmiş toplumun paragöz hesapları, Çinli gençliğin idealist toplumsal kaygılarını alaşağı etmişti. Bunun sonucu olarak, öğrencilerin geleneksel olarak toplumsal sorunların sesi olma görevi, neredeyse yok olmuştu. Umarım şimdi gördüklerimiz yeni nesil öğrenciler arasında ülkenin geleceği için kişisel sorumluluk duyma ruhunu canlandıracak, yeni bir başlangıç olacaktır (Ming zamanından kalma ahlâk kuralındaki gibi – herkesin refahı ve herkesin Tanrı karşısında yok olması için kaygı duymak).

Ancak, bu öğrenci hareketi dalgası çekilirken, sakince düşünmeli ve üç önemli ayrımda bulunmalıyız. İlk olarak, vatanseverliği milliyetçilikten ayırmalıyız. Vatanseverlik bir erdemdir oysa milliyetçilik –bir kez duygusal olursa– bir ülkenin uzun vadede avantajına değildir. En son öğrenci hareketinde Amerikan elçiliğini ya da konsolosluğunu ateşe vermek, yabancı gazetecilere saldırmak ve buna benzer bazı aşırı hareketler de var. Ana eğilim bunlar olmasa da, aşırı duygusal bir protestonun tehlikelerini gösterdiler. Öğrenci hareketi barış, mantık ve şiddet karşıtlığı prensiplerine sadık kalmalı. İkinci olarak ülke ve devleti birbirinden ayırmalıyız. Çin'i, Çin hükümetinin tebaası olduğumuz için değil, Çin'in halkı olduğumuz için seviyoruz. O yüzden, vatanseverlik arzularımızı ifade ettiğimiz zaman, hâlâ kendimizi düşünmeliyiz. Örneğin, Japonya ısrarla Çin'in Diaoyu Adaları'ndaki hakkına karşı çıktığında veya serseriler Endonezya'daki Çinli azınlığa saldırdıklarında, ÇHC otoriteleri iki kez Pekin'deki öğrencilerin protesto gösterileri düzenlemelerine izin vermediler. Çok açıkça, bu çifte standardın arkasında yatan ulusal onurun korunması değil, siyasi amaçlardı.

Üçüncü olarak, konjonktürel tepkilerle uzun vadeli stratejileri birbirinden ayırmalıyız. Elçiliğimizin NATO üyesi ülkelerce bombalanmasını şiddetle kınıyoruz ama, bu tepkiyi Amerikan veya Batılı her şeyi reddetmek şeklinde genişletmemeliyiz.

Eğer şu andaki konjonktürel tepki Çin'in uzun vadeli stratejisinin temeli olarak sürdürülürse, ülke geçmişteki 'Kapalı Kapı Dönemi'ne geri döner. Tarih gösterdi ki, Çin kapılarını dış dünyaya açmadan büyük bir güç olamaz.

Wang Chaohua: NATO'nun Yugoslavya'ya karşı saldırısının kanunsuz olduğuna inanıyorum. Bu, her ne kadar mükemmel olmasa da hükümeti demokratik olarak seçilmiş, egemen bir devletin işgalidir. Büyük güçlerin başka bir ülkenin işlerine bu şekilde silahla müdahale etmesi, sömürge döneminin yeniden canlanması anlamına geliyor. NATO, 'ulus-devlet'in egemenliğinin yerini bugün 'evrensel' değerlerin aldığı temelinde davranışını meşrulaştırmaya çalışıyor. Aynı zamanda hiçbir NATO üyesi ülke, kendi ulusal güvenlik mekanizmasından vazgeçmedi veya zenginliğini Asya'daki finansal krizden ve Afrika'da devletler arasındaki korkunç savaşlardan zarar görenlerle paylaşmadı. Onun yerine NATO Avrupa'da Sırp ulusuna karşı savaşıyor, meskûn mekânların üzerine topluca bomba atıyor, ülkenin alt yapısını yok ediyor ve hayatları hava saldırıları sonrasında zaten kötüleşen Kosovalılara yardım etmek adına bütün bir halkı sefalete boğuyor.

Pek çok Çinli daha başından beri Balkanlar'da ABD liderliğindeki işgale karşı şüpheliydi. Beş 'akıllı' Amerikan füzesi Belgrad'daki Çin Büyükelçiliği'ni vurduğunda –Batı'nın sömürgeci küstahlığı hatıraları da aklında olan– Çin halkının buna şiddetle ve spontane bir şekilde tepki göstermemesi düşünülemezdi. Operasyonun etraflıca incelemesi yapıldığına dair hiçbir iz yokken, bunun CIA'nın bir hatası olduğu şeklindeki resmî açıklamayı kolayca kabul etmeleri de sürpriz olurdu. Aynı zamanda Çin hükümeti de Batı'dan içeri gelen yatırım akışına ekonomik yönden bağımlılığı yüzünden, saldırıya tepki vermede fazlasıyla yetersiz kaldı. Balkanlar'daki acizliği daha en başta açığa çıkan Birleşmiş Milletler'e şeklen bir başvurunun ötesinde, Çin Halk Cumhuriyeti savaşın sürecini değiştirecek hiçbir ciddi diplomatik adım atmadı. Yaptığı tek hareket, insan hakları konusunda ABD ile görüşmeleri kesmekti – sanki

Amerika'yı Yugoslavya'da bunları ihlal etmekle suçlamak yerine, Çin'in kendi ihlallerini tartışmayı reddetmek, bombardımana karşı zekice bir tepkiymiş gibi.

31 Mayıs 1999

Çinceden İngilizceye çev.
Xiaoping Cong - Joel Andreas
Li Minqi - Wang Chaohua

Geçtiğimiz çeyrek asırda Çin Halk Cumhuriyeti, dünyanın sayılı ekonomik güçlerinden biri oldu. Dünya ekonomisine, o mahut piyasalara, pazarlara büyük bir damga vurdu. Özellikle demir perdenin yıkıldığı ve Çin'in dünya pazarlarına damga vurmaya başlamasından hemen öncesine denk gelen dönemde, içinde işçilerin, öğrencilerin, aydınların yer aldığı eylemler, meşhur Tiannanmen Meydanı olayları dünya tarihine geçti. Ancak bir güç odağı haline gelen Çin'deki siyasi gelişmeler sadece iktisadi göstergeler düzeyinde ele alındı.

Tek Bir Çin Pek Çok Yol, ekonomisiyle görünür hale gelen ancak düşünsel anlamda yeterince tanınmayan, Batı'ya bugüne kadar kısıtlı bir şekilde sunulmuş Çin'in entelektüel dünyasını geniş bir biçimde tanıtabilmek amacıyla hazırlandı. Chaohua Wang'ın editörlüğünü yaptığı eser, sosyalist Çin'in tek tip kabul edilen düşünce dünyasındaki farklılıkları, Çinli düşünürlerin bakış açılarındaki çeşitliliği, siyasi temsil kaygısını da dahil ederek eleştirel bir perspektifle ortaya koymaya çalışan makale ve söyleşilerden oluşuyor. 1989'da işçiler, öğrenciler ve aydınlarca ortaya atılan özgürlük taleplerinin neler içerdiğini, buna karşı gösterilen reaksiyonun toplumsal, siyasal, ideolojik ve iktisadi kökenlerini ele alıyor. O günlerden 2000'li yıllara geçilirken nelerin değiştiğini, nelerin değişmiş gibi göründüğünü, nelerin değişmesi gerektiğini araştırıyor. Çin entelektüellerinin eğitim, halkın ekonomik durumu, kırsal ve kent arasındaki eşitsizlik, adalet, toplumsal yapı ve temel hak ve hürriyetler gibi hayati konulardaki fikirlerini ortaya koyuyor. Önemli toplumsal olayların ışığında Çin düşünce dünyasının bir panoramasını sunuyor.

THG
2018 0894096 FDH

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-2021-1
9 789750 520211